ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมมาติกาปาฬิ

เอกํ สมยํ ภควา เทเวสุ วิหรติ ตาวตึสภวเน ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลายํฯ ตตฺร โข ภควา เทวานํ ตาวตึสานํ อภิธมฺมกถํ กเถสิฯ

๑. ธมฺมสงฺคณีมาติกา

ติกมาติกา

กุสลา ธมฺมา (ธ. ส. ติกมาติกา ๑-๒๒), อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมาฯ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ วิปากา ธมฺมา, วิปากธมฺมธมฺมา, เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาฯ อุปาทิณฺณุปาทานิยา ธมฺมา, อนุปาทิณฺณุปาทานิยา ธมฺมา, อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยา ธมฺมาฯ สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา ธมฺมา, อสํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา ธมฺมา, อสํกิลิฏฺฐอสํกิเลสิกา ธมฺมาฯ สวิตกฺกสวิจารา ธมฺมา, อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา, อวิตกฺกอวิจารา ธมฺมาฯ ปีติสหคตา ธมฺมา, สุขสหคตา ธมฺมา, อุเปกฺขาสหคตา ธมฺมาฯ ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา, เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมาฯ ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา, เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา ฯ อาจยคามิโน ธมฺมา, อปจยคามิโน ธมฺมา, เนวาจยคามินาปจยคามิโน ธมฺมาฯ เสกฺขา ธมฺมา, อเสกฺขา ธมฺมา, เนวเสกฺขนาเสกฺขา ธมฺมาฯ ปริตฺตา ธมฺมา, มหคฺคตา ธมฺมา, อปฺปมาณา ธมฺมาฯ ปริตฺตารมฺมณา ธมฺมา, มหคฺคตารมฺมณา ธมฺมา, อปฺปมาณารมฺมณา ธมฺมาฯ หีนา ธมฺมา, มชฺฌิมา ธมฺมา, ปณีตา ธมฺมาฯ มิจฺฉตฺตนิยตา ธมฺมา, สมฺมตฺตนิยตา ธมฺมา, อนิยตา ธมฺมาฯ มคฺคารมฺมณา ธมฺมา, มคฺคเหตุกา ธมฺมา, มคฺคาธิปติโน ธมฺมาฯ อุปฺปนฺนา ธมฺมา, อนุปฺปนฺนา ธมฺมา, อุปฺปาทิโน ธมฺมาฯ อตีตา ธมฺมา, อนาคตา ธมฺมา, ปจฺจุปฺปนฺนา ธมฺมาฯ อตีตารมฺมณา ธมฺมา, อนาคตารมฺมณา ธมฺมา, ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ธมฺมาฯ อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา, อชฺฌตฺตพหิทฺธา ธมฺมาฯ อชฺฌตฺตารมฺมณา ธมฺมา, พหิทฺธารมฺมณา ธมฺมา, อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณา ธมฺมาฯ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ธมฺมา, อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ธมฺมา, อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา ธมฺมา (ธ. ส. ติกมาติกา ๑-๒๒)ฯ

ทฺวาวีสติติกํฯ

ทุกมาติกา

เหตุโคจฺฉกํ

เหตู ธมฺมา, น เหตู ธมฺมาฯ สเหตุกา ธมฺมา, อเหตุกา ธมฺมาฯ เหตุสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, เหตุวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ เหตู เจว ธมฺมา สเหตุกา จ, สเหตุกา เจว ธมฺมา น จ เหตูฯ เหตู เจว ธมฺมา เหตุสมฺปยุตฺตา จ, เหตุสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา น จ เหตูฯ น เหตู โข ปน ธมฺมา สเหตุกาปิ, อเหตุกาปิฯ เหตุโคจฺฉกํฯ

จูฬันฺตรทุกํ

สปฺปจฺจยา ธมฺมา, อปฺปจฺจยา ธมฺมาฯ สงฺขตา ธมฺมา, อสงฺขตา ธมฺมาฯ สนิทสฺสนา ธมฺมา, อนิทสฺสนา ธมฺมาฯ สปฺปฏิฆา ธมฺมา, อปฺปฏิฆา ธมฺมาฯ รูปิโน ธมฺมา, อรูปิโน ธมฺมาฯ โลกิยา ธมฺมา, โลกุตฺตรา ธมฺมาฯ เกนจิ วิเญฺญยฺยา ธมฺมา, เกนจิ น วิเญฺญยฺยา ธมฺมาฯ จูฬันฺตรทุกํฯ

อาสวโคจฺฉกํ

อาสวา ธมฺมา, โน อาสวา ธมฺมาฯ สาสวา ธมฺมา, อนาสวา ธมฺมาฯ อาสวสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อาสววิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ อาสวา เจว ธมฺมา สาสวา จ, สาสวา เจว ธมฺมา โน จ อาสวาฯ อาสวา เจว ธมฺมา อาสวสมฺปยุตฺตา จ, อาสวสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อาสวาฯ อาสววิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา สาสวาปิ, อนาสวาปิฯ อาสวโคจฺฉกํฯ

สโญฺญชนโคจฺฉกํ

สโญฺญชนา ธมฺมา, โน สโญฺญชนา ธมฺมาฯ สโญฺญชนิยา ธมฺมา, อสโญฺญชนิยา ธมฺมาฯ สโญฺญชนสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, สโญฺญชนวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ สโญฺญชนา เจว ธมฺมา สโญฺญชนิยา จ, สโญฺญชนิยา เจว ธมฺมา โน จ สโญฺญชนาฯ สโญฺญชนา เจว ธมฺมา สโญฺญชนสมฺปยุตฺตา จ, สโญฺญชนสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ สโญฺญชนาฯ สโญฺญชนวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา สโญฺญชนิยาปิ, อสโญฺญชนิยาปิฯ สโญฺญชนโคจฺฉกํฯ

คนฺถโคจฺฉกํ

คนฺถา ธมฺมา, โน คนฺถา ธมฺมาฯ คนฺถนิยา ธมฺมา, อคนฺถนิยา ธมฺมาฯ คนฺถสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, คนฺถวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ คนฺถา เจว ธมฺมา คนฺถนิยา จ, คนฺถนิยา เจว ธมฺมา โน จ คนฺถา ฯ คนฺถา เจว ธมฺมา คนฺถสมฺปยุตฺตา จ, คนฺถสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ คนฺถาฯ คนฺถวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา คนฺถนิยาปิ, อคนฺถนิยาปิฯ คนฺถโคจฺฉกํฯ

โอฆโคจฺฉกํ

โอฆา ธมฺมา, โน โอฆา ธมฺมาฯ โอฆนิยา ธมฺมา, อโนฆนิยา ธมฺมาฯ โอฆสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, โอฆวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ โอฆา เจว ธมฺมา โอฆนิยา จ, โอฆนิยา เจว ธมฺมา โน จ โอฆาฯ โอฆา เจว ธมฺมา โอฆสมฺปยุตฺตา จ, โอฆสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ โอฆาฯ โอฆวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา โอฆนิยาปิ, อโนฆนิยาปิฯ โอฆโคจฺฉกํฯ

โยคโคจฺฉกํ

โยคา ธมฺมา, โน โยคา ธมฺมาฯ โยคนิยา ธมฺมา, อโยคนิยา ธมฺมาฯ โยคสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, โยควิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ โยคา เจว ธมฺมา โยคนิยา จ, โยคนิยา เจว ธมฺมา โน จ โยคาฯ โยคา เจว ธมฺมา โยคสมฺปยุตฺตา จ, โยคสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ โยคาฯ โยควิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา โยคนิยาปิ, อโยคนิยาปิฯ โยคโคจฺฉกํฯ

นีวรณโคจฺฉกํ

นีวรณา ธมฺมา, โน นีวรณา ธมฺมาฯ นีวรณิยา ธมฺมา, อนีวรณิยา ธมฺมาฯ นีวรณสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, นีวรณวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ นีวรณา เจว ธมฺมา นีวรณิยา จ, นีวรณิยา เจว ธมฺมา โน จ นีวรณาฯ นีวรณา เจว ธมฺมา นีวรณสมฺปยุตฺตา จ, นีวรณสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ นีวรณาฯ นีวรณวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา นีวรณิยาปิ, อนีวรณิยาปิฯ นีวรณโคจฺฉกํฯ

ปรามาสโคจฺฉกํ

ปรามาสา ธมฺมา, โน ปรามาสา ธมฺมาฯ ปรามฏฺฐา ธมฺมา, อปรามฏฺฐา ธมฺมาฯ ปรามาสสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, ปรามาสวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ ปรามาสา เจว ธมฺมา ปรามฏฺฐา จ, ปรามฏฺฐา เจว ธมฺมา โน จ ปรามาสาฯ ปรามาสวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา ปรามฏฺฐาปิ, อปรามฏฺฐาปิฯ ปรามาสโคจฺฉกํฯ

มหนฺตรทุกํ

สารมฺมณา ธมฺมา, อนารมฺมณา ธมฺมาฯ จิตฺตา ธมฺมา, โน จิตฺตา ธมฺมาฯ เจตสิกา ธมฺมา, อเจตสิกา ธมฺมาฯ จิตฺตสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, จิตฺตวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ จิตฺตสํสฏฺฐา ธมฺมา, จิตฺตวิสํสฏฺฐา ธมฺมาฯ จิตฺตสมุฏฺฐานา ธมฺมา, โน จิตฺตสมุฏฺฐานา ธมฺมาฯ จิตฺตสหภุโน ธมฺมา, โน จิตฺตสหภุโน ธมฺมาฯ จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมา, โน จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมาฯ จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานา ธมฺมา, โน จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานา ธมฺมาฯ จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานสหภุโน ธมฺมา, โน จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานสหภุโน ธมฺมาฯ จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานานุปริวตฺติโน ธมฺมา, โน จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานานุปริวตฺติโน ธมฺมาฯ อชฺฌตฺติกา ธมฺมา, พาหิรา ธมฺมาฯ อุปาทา ธมฺมา, โน อุปาทา ธมฺมาฯ อุปาทิณฺณา ธมฺมา, อนุปาทิณฺณา ธมฺมาฯ มหนฺตรทุกํฯ

อุปาทานโคจฺฉกํ

อุปาทานา ธมฺมา, โน อุปาทานา ธมฺมาฯ อุปาทานิยา ธมฺมา, อนุปาทานิยา ธมฺมาฯ อุปาทานสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อุปาทานวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ อุปาทานา เจว ธมฺมา อุปาทานิยา จ, อุปาทานิยา เจว ธมฺมา โน จ อุปาทานาฯ อุปาทานา เจว ธมฺมา อุปาทานสมฺปยุตฺตา จ, อุปาทานสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อุปาทานาฯ อุปาทานวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา อุปาทานิยาปิ, อนุปาทานิยาปิฯ อุปาทานโคจฺฉกํฯ

กิเลสโคจฺฉกํ

กิเลสา ธมฺมา, โน กิเลสา ธมฺมาฯ สํกิเลสิกา ธมฺมา, อสํกิเลสิกา ธมฺมาฯ สํกิลิฏฺฐา ธมฺมา, อสํกิลิฏฺฐา ธมฺมาฯ กิเลสสมฺปยุตฺตา ธมฺมา, กิเลสวิปฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ กิเลสา เจว ธมฺมา สํกิเลสิกา จ, สํกิเลสิกา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสาฯ กิเลสา เจว ธมฺมา สํกิลิฏฺฐา จ, สํกิลิฏฺฐา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสาฯ กิเลสา เจว ธมฺมา กิเลสสมฺปยุตฺตา จ, กิเลสสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสาฯ กิเลสวิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา สํกิเลสิกาปิ, อสํกิเลสิกาปิฯ กิเลสโคจฺฉกํฯ

ปิฏฺฐิทุกํ

ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา, น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมาฯ ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา, น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมาฯ ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา, น ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมาฯ ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺมา, น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา ธมฺ

มาฯ สวิตกฺกา ธมฺมา, อวิตกฺกา ธมฺมาฯ สวิจารา ธมฺมา, อวิจารา ธมฺมาฯ สปฺปีติกา ธมฺมา, อปฺปีติกา ธมฺมาฯ ปีติสหคตา ธมฺมา, น ปีติสหคตา ธมฺมาฯ สุขสหคตา ธมฺมา, น สุขสหคตา ธมฺมาฯ อุเปกฺขาสหคตา ธมฺมา, น อุเปกฺขาสหคตา ธมฺมาฯ กามาวจรา ธมฺมา, น กามาวจรา ธมฺมาฯ รูปาวจรา ธมฺมา, น รูปาวจรา ธมฺมาฯ อรูปาวจรา ธมฺมา, น อรูปาวจรา ธมฺมาฯ ปริยาปนฺนา ธมฺมา, อปริยาปนฺนา ธมฺมาฯ นิยฺยานิกา ธมฺมา, อนิยฺยานิกา ธมฺมาฯ นิยตา ธมฺมา, อนิยตา ธมฺมาฯ สอุตฺตรา ธมฺมา, อนุตฺตรา ธมฺมาฯ สรณา ธมฺมา, อรณา ธมฺมาฯ ปิฏฺฐิทุกํฯ

อภิธมฺมทุกมาติกาฯ

สุตฺตนฺติกทุกมาติกา

วิชฺชาภาคิโน ธมฺมา, อวิชฺชาภาคิโน ธมฺมาฯ วิชฺชูปมา ธมฺมา, วชิรูปมา ธมฺมาฯ พาลา ธมฺมา, ปณฺฑิตา ธมฺมาฯ กณฺหา ธมฺมา , สุกฺกา ธมฺมาฯ ตปนียา ธมฺมา, อตปนียา ธมฺมาฯ อธิวจนา ธมฺมา, อธิวจนปถา ธมฺมาฯ นิรุตฺติ ธมฺมา, นิรุตฺติปถา ธมฺมาฯ ปญฺญตฺติ ธมฺมา, ปญฺญตฺติปถา ธมฺมาฯ นามญฺจ, รูปญฺจฯ อวิชฺชา จ, ภวตณฺหา จฯ ภวทิฏฺฐิ จ, วิภวทิฏฺฐิ จฯ สสฺสตทิฏฺฐิ จ, อุจฺเฉททิฏฺฐิ จฯ อนฺตวา ทิฏฺฐิ จ, อนนฺตวา ทิฏฺฐิ จฯ ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิ จ, อปรนฺตานุทิฏฺฐิ จฯ อหิริกญฺจ, อโนตฺตปฺปญฺจฯ หิรี จ, โอตฺตปฺปญฺจฯ โทวจสฺสตา จ, ปาปมิตฺตตา จฯ โสวจสฺสตา จ, กลฺยาณมิตฺตตา จฯ อาปตฺติกุสลตา จ, อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา จฯ สมาปตฺติกุสลตา จ, สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา จฯ ธาตุกุสลตา จ, มนสิการกุสลตา จฯ อายตนกุสลตา จ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสลตา จฯ ฐานกุสลตา จ, อฏฺฐานกุสลตา จฯ อชฺชโว จ, มทฺทโว จฯ ขนฺติ จ, โสรจฺจญฺจฯ สาขลฺยญฺจ, ปฏิสนฺถาโร จฯ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา จ, โภชเน อมตฺตญฺญุตา จฯ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา จ, โภชเน มตฺตญฺญุตา จฯ มุฏฺฐสฺสจฺจญฺจ, อสมฺปชญฺญญฺจฯ สติ จ, สมฺปชญฺญญฺจฯ ปฏิสงฺขานพลญฺจ, ภาวนาพลญฺจฯ สมโถ จ, วิปสฺสนา จฯ สมถนิมิตฺตญฺจ, ปคฺคาหนิมิตฺตญฺจฯ ปคฺคาโห จ, อวิกฺเขโป จฯ สีลวิปตฺติ จ, ทิฏฺฐิวิปตฺติ จฯ สีลสมฺปทา จ, ทิฏฺฐิสมฺปทา จฯ สีลวิสุทฺธิ จ, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ จฯ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ โข ปน, ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานํฯ สํเวโค จ สํเวชนิเยสุ ฐาเนสุ, สํวิคฺคสฺส จ โยนิโส ปธานํฯ อสนฺตุฏฺฐิตา จ กุสเลสุ ธมฺเมสุ, อปฺปฏิวานิตา จ ปธานสฺมิํฯ วิชฺชา จ, วิมุตฺติ จฯ ขเย ญาณํ, อนุปฺปาเท ญาณนฺติฯ

สุตฺตนฺติกทุกมาติกาฯ

ธมฺมสงฺคณีมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิภงฺคมาติกา

ขนฺธวิภงฺค

ปญฺจกฺขนฺธา – (วิภ. ๑) รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธติฯ ขนฺธวิภงฺคํฯ

อายตนวิภงฺค

ทฺวาทสายตนานิ (วิภ. ๑๕๔) – จกฺขายตนํ รูปายตนํ โสตายตนํ สทฺทายตนํ ฆานายตนํ คนฺธายตนํ ชิวฺหายตนํ รสายตนํ กายายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มนายตนํ ธมฺมายตนนฺติฯ อายตนวิภงฺคํฯ

ธาตุวิภงฺค

อฏฺฐารส ธาตุโย (วิภ. ๑๘๓) – จกฺขุธาตุ รูปธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, โสตธาตุ สทฺทธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ, ฆานธาตุ คนฺธธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ, ชิวฺหาธาตุ รสธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ, กายธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ, มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตูติฯ ธาตุวิภงฺคํฯ

สจฺจวิภงฺค

จตฺตาริ อริยสจฺจานิ (วิภ. ๑๘๙) – ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ, ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ, ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติฯ สจฺจวิภงฺคํฯ

อินฺทฺริยวิภงฺค

พาวีสตินฺทฺริยานิ (วิภ. ๒๑๙) – จกฺขุนฺทฺริยํ โสตินฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหินฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยนฺติฯ อินฺทฺริยวิภงฺคํฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺค

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา (วิภ. ๒๒๕), สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺคํฯ

สติปฏฺฐานวิภงฺค

จตฺตาโร สติปฏฺฐานา (วิภ. ๓๕๕) – อิธ ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ, พหิทฺธา กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺป

ชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ

อชฺฌตฺตํ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ, พหิทฺธา เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ

อชฺฌตฺตํ จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ, พหิทฺธา จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ

อชฺฌตฺตํ ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ, พหิทฺธา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ สติปฏฺฐานวิภงฺคํฯ

สมฺมปฺปธานวิภโงฺค

จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา (วิภ. ๓๙๐) – อิธ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ

อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ

อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ

อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสโมฺมสาย ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ สมฺมปฺปธานวิภงฺคํฯ

อิทฺธิปาทวิภโงฺค

จตฺตาโร อิทฺธิปาทา (วิภ. ๔๓๐) – อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วีริยสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, จิตฺตสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติฯ อิทฺธิปาทวิภงฺคํฯ

โพชฺฌงฺควิภโงฺค

สตฺต โพชฺฌงฺคา (วิภ. ๔๖๖) – สติสโมฺพชฺฌโงฺค ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ โพชฺฌงฺควิภงฺคํฯ

มคฺคงฺควิภโงฺค

อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค (วิภ. ๔๘๖)ฯ เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฎฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิฯ มคฺคงฺควิภงฺคํฯ

ฌานวิภงฺค

อิธ ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ (วิภ. ๕๐๘) อาจารโคจรสมฺปนฺโน อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุตฺโต สาตจฺจํ เนปกฺกํ โพธิปกฺขิกานํ ธมฺมานํ ภาวนานุโยคมนุยุตฺโตฯ

โส อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ, อาโลกิเต วิโลกิเต สมฺปชานการี โหติ, สมิญฺชิเต ปสาริเต สมฺปชานการี โหติ, สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ สมฺปชานการี โหติ, อสิเต ปีเต ขายิเต สายิเต สมฺปชานการี โหติ, อุจฺจารปสฺสาวกมฺเม สมฺปชานการี โหติ, คเต ฐิเต นิสินฺเน สุตฺเต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี โหติฯ

โส วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชติ อรญฺญํ รุกฺขมูลํ ปพฺพตํ กนฺทรํ คิริคุหํ สุสานํ วนปตฺถํ อโพฺภกาสํ ปลาลปุญฺชํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํ วิชนวาตํ มนุสฺสราหเสฺสยฺยกํ ปฏิสลฺลานสารุปฺปํฯ

โส อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา, โส อภิชฺฌํ โลเก ปหาย วิคตาภิเชฺฌน เจตสา วิหรติ, อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเธติ, พฺยาปาทปโทสํ ปหาย อพฺยาปนฺนจิโตฺต วิหรติ สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี, พฺยาปาทปโทสา จิตฺตํ ปริโสเธติ, ถินมิทฺธํ ปหาย วิคตถินมิโทฺธ วิหรติ อาโลกสญฺญี สโต สมฺปชาโน, ถินมิทฺธา จิตฺตํ ปริโสเธติ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหาย อนุทฺธโต วิหรติ อชฺฌตฺตํ วูปสนฺตจิโตฺต, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจา จิตฺตํ ปริโสเธติ, วิจิกิจฺฉํ ปหาย ติณฺณวิจิกิโจฺฉ วิหรติ อกถํกถี กุสเลสุ ธเมฺมสุ, วิจิกิจฺฉาย จิตฺตํ ปริโสเธติฯ

โส อิเม ปญฺจ นีวรเณ ปหาย เจตโส อุปกฺกิเลเส ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ, ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ ‘‘อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี’’ติ, ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุเพฺพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา ‘‘อนโนฺต อากาโส’’ติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ฌานวิภงฺคํฯ

อปฺปมญฺญาวิภงฺค

จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย (วิภ. ๖๔๒) – อิธ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตถา จตุตฺถํฯ อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปเชฺชน ผริตฺวา วิหรติฯ

กรุณาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตถา จตุตฺถํฯ อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิสพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ กรุณาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเชน ผริตฺวา วิหรติฯ

มุทิตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตถา จตุตฺถํฯ อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ มุทิตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเชน ผริตฺวา วิหรติฯ

อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตถา จตุตฺถํฯ อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเชน ผริตฺวา วิหรติฯ อปฺปมญฺญาวิภงฺคํฯ

สิกฺขาปทวิภโงฺค

ปญฺจ สิกฺขาปทานิ (วิภ. ๗๐๓) – ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ, อทินฺนาทานา เวรมณี สิกฺขาปทํ, กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี สิกฺขาปทํ, มุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ, สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํฯ สิกฺขาปทวิภงฺคํฯ

ปฏิสมฺภิทาวิภโงฺค

จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา (วิภ. ๗๑๘) – อตฺถปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ ปฏิสมฺภิทาวิภงฺคํฯ

ญาณวิภโงฺค

เอกวิเธน ญาณวตฺถุ (วิภ. ๗๕๑) – ปญฺจ วิญฺญาณา น เหตู, อเหตุกา, เหตุวิปฺปยุตฺตา, สปฺปจฺจยา, สงฺขตา, อรูปา, โลกิยา, สาสวา, สํโยชนิยา, คนฺถนิยา, โอฆนิยา, โยคนิยา, นีวรณิยา, ปรามฏฺฐา, อุปาทานิยา, สํกิเลสิกา, อพฺยากตา, สารมฺมณา, อเจตสิกา, วิปากา, อุปาทิณฺณุปาทานิยา, อสํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา, น สวิตกฺกสวิจารา, น อวิตกฺกวิจารมตฺตา, อวิตกฺกอวิจารา, น ปีติสหคตา, เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพา, เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพเหตุกา, เนวาจยคามินาปจยคามิโน, เนวเสกฺขนาเสกฺขา, ปริตฺตา, กามาวจรา, น รูปาวจรา, น อรูปาวจรา, ปริยาปนฺนา, โน อปริยาปนฺนา, อนิยตา, อนิยฺยานิกาฯ

อุปฺปนฺนวตฺถุกา, อุปฺปนฺนารมฺมณา, ปุเรชาตวตฺถุกา, ปุเรชาตารมฺมณา, อชฺฌตฺติกวตฺถุกา, พาหิรารมฺมณา, อสมฺภินฺนวตฺถุกา, อสมฺภินฺนารมฺมณา, นานาวตฺถุกา, นานารมฺมณา, น อญฺญมญฺญสฺส โคจรวิสยํ ปจฺจนุโภนฺติ, น อสมนฺนาหารา อุปฺปชฺชนฺติ, น อมนสิการา อุปฺปชฺชนฺติ, น อโพฺพกิณฺณา อุปฺปชฺชนฺติ, น อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปชฺชนฺติ, น อญฺญมญฺญสฺส สมนนฺตรา อุปฺปชฺชนฺติฯ

ปญฺจ วิญฺญาณา อนาโภคา, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กญฺจิ ธมฺมํ ปฏิวิชานาติ, อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตา, ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น กญฺจิ ธมฺมํ ปฏิวิชานาติ, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กญฺจิ อิริยาปถํ กเปฺปติ, ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น กญฺจิ อิริยาปถํ กเปฺปติ, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กายกมฺมํ น วจีกมฺมํ ปฏฺฐเปติ, ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น กายกมฺมํ น วจีกมฺมํ ปฏฺฐเปติ, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กุสลากุสลํ ธมฺมํ สมาทิยติ,

ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น กุสลากุสลํ ธมฺมํ สมาทิยติ, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น สมาปชฺชติ น วุฏฺฐาติ, ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น สมาปชฺชติ น วุฏฺฐาติ, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น จวติ น อุปฺปชฺชติ, ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น จวติ น อุปฺปชฺชติ, ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น สุปติ น ปฏิพุชฺฌติ น สุปินํ ปสฺสติ, ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปิ น สุปติ น ปฏิพุชฺฌติ น สุปินํ ปสฺสติ, ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญาฯ เอวํ เอกวิเธน ญาณวตฺถุฯ

ทุวิเธน ญาณวตฺถุ – โลกิยา ปญฺญา, โลกุตฺตรา ปญฺญาฯ เกนจิ วิเญฺญยฺยา ปญฺญา, เกนจิ น วิเญฺญยฺยา ปญฺญาฯ สาสวา ปญฺญา, อนาสวา ปญฺญาฯ อาสววิปฺปยุตฺตา สาสวา ปญฺญา, อาสววิปฺปยุตฺตา อนาสวา ปญฺญาฯ สํโยชนิยา ปญฺญา, อสํโยชนิยา ปญฺญาฯ สํโยชนวิปฺปยุตฺตา สํโยชนิยา ปญฺญา, สํโยชนวิปฺปยุตฺตา อสํโยชนิยา ปญฺญาฯ คนฺถนิยา ปญฺญา, อคนฺถนิยา ปญฺญาฯ คนฺถวิปฺปยุตฺตา คนฺถนิยา ปญฺญา, คนฺถวิปฺปยุตฺตา อคนฺถนิยา ปญฺญาฯ

โอฆนิยา ปญฺญา, อโนฆนิยา ปญฺญาฯ โอฆวิปฺปยุตฺตา โอฆนิยา ปญฺญา, โอฆวิปฺปยุตฺตา อโนฆนิยา ปญฺญาฯ โยคนิยา ปญฺญา, อโยคนิยา ปญฺญาฯ โยควิปฺปยุตฺตา โยคนิยา ปญฺญา, โยควิปฺปยุตฺตา อโยคนิยา ปญฺญาฯ นีวรณิยา ปญฺญา, อนีวรณิยา ปญฺญาฯ นีวรณวิปฺปยุตฺตา นีวรณิยา ปญฺญา, นีวรณวิปฺปยุตฺตา อนีวรณิยา ปญฺญาฯ ปรามฏฺฐา ปญฺญา, อปรามฏฺฐา ปญฺญาฯ ปรามาสวิปฺปยุตฺตา ปรามฏฺฐา ปญฺญา, ปรามาสวิปฺปยุตฺตา อปรามฏฺฐา ปญฺญาฯ อุปาทิณฺณา ปญฺญา, อนุปาทิณฺณา ปญฺญาฯ อุปาทานิยา ปญฺญา, อนุปาทานิยา ปญฺญาฯ อุปาทานวิปฺปยุตฺตา อุปาทานิยา ปญฺญา, อุปาทานวิปฺปยุตฺตา อนุปาทานิยา ปญฺญาฯ

สํกิเลสิกา ปญฺญา, อสํกิเลสิกา ปญฺญาฯ กิเลสวิปฺปยุตฺตา สํกิเลสิกา ปญฺญา, กิเลสวิปฺปยุตฺตา อสํกิเลสิกา ปญฺญาฯ สวิตกฺกา ปญฺญา, อวิตกฺกา ปญฺญาฯ สวิจารา ปญฺญา, อวิจารา ปญฺญาฯ สปฺปีติกา ปญฺญา, อปฺปีติกา ปญฺญาฯ ปีติสหคตา ปญฺญา, น ปีติสหคตา ปญฺญาฯ สุขสหคตา ปญฺญา, น สุขสหคตา ปญฺญาฯ อุเปกฺขาสหคตา ปญฺญา, น อุเปกฺขาสหคตา ปญฺญา ฯ กามาวจรา ปญฺญา, น กามาวจรา ปญฺญาฯ รูปาวจรา ปญฺญา, น รูปาวจรา ปญฺญาฯ อรูปาวจรา ปญฺญา, น อรูปาวจรา ปญฺญาฯ ปริยาปนฺนา ปญฺญา, อปริยาปนฺนา ปญฺญาฯ นิยฺยานิกา ปญฺญา, อนิยฺยานิกา ปญฺญาฯ นิยตา ปญฺญา, อนิยตา ปญฺญาฯ สอุตฺตรา ปญฺญา, อนุตฺตรา ปญฺญาฯ อตฺถชาปิกา ปญฺญา, ชาปิตตฺถา ปญฺญาฯ เอวํ ทุวิเธน ญาณวตฺถุฯ

ติวิเธน ญาณวตฺถุ – จินฺตามยา ปญฺญา, สุตมยา ปญฺญา, ภาวนามยา ปญฺญาฯ ทานมยา ปญฺญา, สีลมยา ปญฺญา, ภาวนามยา ปญฺญาฯ อธิสีเล ปญฺญา, อธิจิเตฺต ปญฺญา, อธิปญฺญาย ปญฺญาฯ อายโกสลฺลํ, อปายโกสลฺลํ, อุปายโกสลฺลํฯ

วิปากา ปญฺญา, วิปากธมฺมธมฺมา ปญฺญา, เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา ปญฺญาฯ อุปาทิณฺณุปาทานิยา ปญฺญา, อนุปาทิณฺณุปาทานิยา ปญฺญา, อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยา ปญฺญาฯ สวิตกฺกสวิจารา ปญฺญา, อวิตกฺกวิจารมตฺตา ปญฺญา, อวิตกฺกอวิจารา ปญฺญาฯ ปีติสหคตา ปญฺญา, สุขสหคตา ปญฺญา, อุเปกฺขาสหคตา ปญฺญาฯ อาจยคามินี ปญฺญา, อปจยคามินี ปญฺญา, เนวาจยคามินาปจยคามินี ปญฺญาฯ เสกฺขา ปญฺญา, อเสกฺขา ปญฺญา, เนวเสกฺขนาเสกฺขา ปญฺญาฯ ปริตฺตา ปญฺญา, มหคฺคตา ปญฺญา, อปฺปมาณา ปญฺญาฯ ปริตฺตารมฺมณา

ปญฺญา, มหคฺคตารมฺมณา ปญฺญา, อปฺปมาณารมฺมณา ปญฺญาฯ มคฺคารมฺมณา ปญฺญา, มคฺคเหตุกา ปญฺญา, มคฺคาธิปตินี ปญฺญาฯ อุปฺปนฺนา ปญฺญา, อนุปฺปนฺนา ปญฺญา, อุปฺปาทินี ปญฺญาฯ อตีตา ปญฺญา, อนาคตา ปญฺญา, ปจฺจุปฺปนฺนา ปญฺญาฯ อตีตารมฺมณา ปญฺญา, อนาคตารมฺมณา ปญฺญา, ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา ปญฺญาฯ อชฺฌตฺตา ปญฺญา, พหิทฺธา ปญฺญา, อชฺฌตฺตพหิทฺธา ปญฺญาฯ อชฺฌตฺตารมฺมณา ปญฺญา, พหิทฺธารมฺมณา ปญฺญา, อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณา ปญฺญาฯ

สวิตกฺกสวิจารา ปญฺญา อตฺถิ วิปากา, อตฺถิ วิปากธมฺมธมฺมา, อตฺถิ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาฯ อตฺถิ อุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยา ฯ อตฺถิ ปีติสหคตา, อตฺถิ สุขสหคตา, อตฺถิ อุเปกฺขาสหคตาฯ อตฺถิ อาจยคามินี, อตฺถิ อปจยคามินี, อตฺถิ เนวาจยคามินาปจยคามินีฯ อตฺถิ เสกฺขา, อตฺถิ อเสกฺขา, อตฺถิ เนวเสกฺขนาเสกฺขาฯ อตฺถิ ปริตฺตา, อตฺถิ มหคฺคตา, อตฺถิ อปฺปมาณาฯ อตฺถิ ปริตฺตารมฺมณา, อตฺถิ มหคฺคตารมฺมณา, อตฺถิ อปฺปมาณารมฺมณาฯ อตฺถิ มคฺคารมฺมณา, อตฺถิ มคฺคเหตุกา, อตฺถิ มคฺคาธิปตินีฯ อตฺถิ อุปฺปนฺนา, อตฺถิ อนุปฺปนฺนา, อตฺถิ อุปฺปาทินีฯ อตฺถิ อตีตา, อตฺถิ อนาคตา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ อตฺถิ อตีตารมฺมณา, อตฺถิ อนาคตารมฺมณา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตา, อตฺถิ พหิทฺธา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตารมฺมณา, อตฺถิ พหิทฺธารมฺมณา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณาฯ

อวิตกฺกวิจารมตฺตา ปญฺญา อตฺถิ วิปากา, อตฺถิ วิปากธมฺมธมฺมา, อตฺถิ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาฯ อตฺถิ อุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยาฯ อตฺถิ อาจยคามินี, อตฺถิ อปจยคามินี, อตฺถิ เนวาจยคามินาปจยคามินีฯ อตฺถิ เสกฺขา, อตฺถิ อเสกฺขา, อตฺถิ เนวเสกฺขนาเสกฺขาฯ อตฺถิ อุปฺปนฺนา, อตฺถิ อนุปฺปนฺนา, อตฺถิ อุปฺปาทินีฯ อตฺถิ อตีตา, อตฺถิ อนาคตา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตา, อตฺถิ พหิทฺธา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธาฯ

อวิตกฺกอวิจารา ปญฺญา อตฺถิ วิปากา, อตฺถิ วิปากธมฺมธมฺมา, อตฺถิ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาฯ อตฺถิ อุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยาฯ อตฺถิ ปีติสหคตา, อตฺถิ สุขสหคตา, อตฺถิ อุเปกฺขาสหคตาฯ อตฺถิ อาจยคามินี, อตฺถิ อปจยคามินี, อตฺถิ เนวาจยคามินาปจยคามินีฯ อตฺถิ เสกฺขา, อตฺถิ อเสกฺขา, อตฺถิ เนวเสกฺขนาเสกฺขาฯ อตฺถิ ปริตฺตารมฺมณา, อตฺถิ มหคฺคตารมฺมณา, อตฺถิ อปฺปมาณารมฺมณาฯ อตฺถิ มคฺคารมฺมณา, อตฺถิ มคฺคเหตุกา, อตฺถิ มคฺคาธิปตินีฯ อตฺถิ อุปฺปนฺนา, อตฺถิ อนุปฺปนฺนา, อตฺถิ อุปฺปาทินีฯ อตฺถิ อตีตา, อตฺถิ อนาคตา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ อตฺถิ อตีตารมฺมณา, อตฺถิ อนาคตารมฺมณา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตา, อตฺถิ พหิทฺธา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตารมฺมณา, อตฺถิ พหิทฺธารมฺมณา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณาฯ

ปีติสหคตา ปญฺญา, สุขสหคตา ปญฺญา อตฺถิ วิปากา, อตฺถิ วิปากธมฺมธมฺมา, อตฺถิ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา ฯ อตฺถิ อุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยาฯ อตฺถิ สวิตกฺกสวิจารา, อตฺถิ อวิตกฺกวิจารมตฺตา, อตฺถิ อวิตกฺกอวิจาราฯ อตฺถิ อาจยคามินี, อตฺถิ อปจยคามินี, อตฺถิ เนวาจยคามินาปจยคามินีฯ อตฺถิ เสกฺขา, อตฺถิ อเสกฺขา, อตฺถิ เนวเสกฺขนาเสกฺขาฯ อตฺถิ ปริตฺตา, อตฺถิ มหคฺคตา, อตฺถิ อปฺปมาณาฯ อตฺถิ ปริตฺตารมฺมณา, อตฺถิ มหคฺคตารมฺมณา, อตฺถิ อปฺปมาณารมฺมณาฯ อตฺถิ มคฺ

คารมฺมณา, อตฺถิ มคฺคเหตุกา, อตฺถิ มคฺคาธิปตินีฯ อตฺถิ อุปฺปนฺนา, อตฺถิ อนุปฺปนฺนา, อตฺถิ อุปฺปาทินีฯ อตฺถิ อตีตา, อตฺถิ อนาคตา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ อตฺถิ อตีตารมฺมณา, อตฺถิ อนาคตารมฺมณา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตา, อตฺถิ พหิทฺธา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตารมฺมณา, อตฺถิ พหิทฺธารมฺมณา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณาฯ

อุเปกฺขาสหคตา ปญฺญา อตฺถิ วิปากา, อตฺถิ วิปากธมฺมธมฺมา, อตฺถิ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาฯ อตฺถิ อุปาทิณฺณุปาทานิยา , อตฺถิ อนุปาทิณฺณุปาทานิยา, อตฺถิ อนุปาทิณฺณอนุปาทานิยาฯ อตฺถิ อาจยคามินี, อตฺถิ อปจยคามินี, อตฺถิ เนวาจยคามินาปจยคามินีฯ อตฺถิ เสกฺขา, อตฺถิ อเสกฺขา, อตฺถิ เนวเสกฺขนาเสกฺขาฯ อตฺถิ ปริตฺตา, อตฺถิ มหคฺคตา, อตฺถิ อปฺปมาณาฯ อตฺถิ ปริตฺตารมฺมณา, อตฺถิ มหคฺคตารมฺมณา, อตฺถิ อปฺปมาณารมฺมณาฯ อตฺถิ มคฺคารมฺมณา, อตฺถิ มคฺคเหตุกา, อตฺถิ มคฺคาธิปตินีฯ อตฺถิ อุปฺปนฺนา, อตฺถิ อนุปฺปนฺนา, อตฺถิ อุปฺปาทินีฯ อตฺถิ อตีตา, อตฺถิ อนาคตา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนาฯ อตฺถิ อตีตารมฺมณา, อตฺถิ อนาคตารมฺมณา, อตฺถิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตา, อตฺถิ พหิทฺธา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธาฯ อตฺถิ อชฺฌตฺตารมฺมณา, อตฺถิ พหิทฺธารมฺมณา, อตฺถิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณาฯ เอวํ ติวิเธน ญาณวตฺถุฯ

จตุพฺพิเธน ญาณวตฺถุ – กมฺมสฺสกตญาณํ, สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ, มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ, ผลสมงฺคิสฺส ญาณํฯ ทุเกฺข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํฯ กามาวจรา ปญฺญา, รูปาวจรา ปญฺญา, อรูปาวจรา ปญฺญา, อปริยาปนฺนา ปญฺญาฯ ธเมฺม ญาณํ, อนฺวเย ญาณํ, ปริเจฺจ ญาณํ, สมฺมุติ ญาณํฯ อตฺถิ ปญฺญา อาจยาย, โน อปจยาย, อตฺถิ ปญฺญา อปจยาย, โน อาจยาย, อตฺถิ ปญฺญา อาจยาย เจว, อปจยาย จ, อตฺถิ ปญฺญา เนวาจยาย, โน อปจยายฯ อตฺถิ ปญฺญา นิพฺพิทาย, โน ปฏิเวธาย, อตฺถิ ปญฺญา ปฏิเวธาย, โน นิพฺพิทาย , อตฺถิ ปญฺญา นิพฺพิทาย เจว, ปฏิเวธาย จ, อตฺถิ ปญฺญา เนว นิพฺพิทาย, โน ปฏิเวธายฯ หานภาคินี ปญฺญา, ฐิติภาคินี ปญฺญา, วิเสสภาคินี ปญฺญา, นิเพฺพธภาคินี ปญฺญาฯ

จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาฯ จตโสฺส ปฏิปทาฯ จตฺตาริ อารมฺมณานิฯ ชรามรเณ ญาณํ, ชรามรณสมุทเย ญาณํ, ชรามรณนิโรเธ ญาณํ, ชรามรณนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํฯ ชาติยา ญาณํ…เป…. ภเว ญาณํ…เป…. อุปาทาเน ญาณํ…เป…. ตณฺหาย ญาณํ…เป…. เวทนาย ญาณํ…เป…. ผเสฺส ญาณํ…เป…. สฬายตเน ญาณํ…เป…. นามรูเป ญาณํ…เป…. วิญฺญาเณ ญาณํ…เป…. สงฺขาเรสุ ญาณํ, สงฺขารสมุทเย ญาณํ, สงฺขารนิโรเธ ญาณํ, สงฺขารนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํฯ เอวํ จตุพฺพิเธน ญาณวตฺถุฯ

ปญฺจวิเธน ญาณวตฺถุ – ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิฯ เอวํ ปญฺจวิเธน ญาณวตฺถุฯ

ฉพฺพิเธน ญาณวตฺถุ – ฉสุ อภิญฺญาสุ ปญฺญาฯ เอวํ ฉพฺพิเธน ญาณวตฺถุฯ

สตฺตวิเธน ญาณวตฺถุ – สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิฯ เอวํ สตฺตวิเธน ญาณวตฺถุฯ

อฎฺฐวิเธน ญาณวตฺถุ – จตูสุ มเคฺคสุ, จตูสุ ผเลสุ ปญฺญาฯ เอวํ อฎฺฐวิเธน ญาณวตฺถุฯ

นววิเธน ญาณวตฺถุ – นวสุ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีสุ ปญฺญาฯ เอวํ นววิเธน ญาณวตฺถุฯ

ทสวิเธน ญาณวตฺถุ – ทส ตถาคตสฺส ตถาคตพลานิ, เยหิ พเลหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ กตมานิ ทส? อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ ฐานโส เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ยมฺปิ ตถาคโต อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ ฐานโส เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต สพฺพตฺถคามินิํ ปฏิปทํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต สพฺพตฺถคามินิํ ปฏิปทํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทานํ วุฏฺฐานํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทานํ วุฏฺฐานํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต สตฺตานํ จุตูปปาตํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต สตฺตานํ จุตูปปาตํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

ปุน จปรํ ตถาคโต อาสวานํ ขยํ ยถาภูตํ ปชานาติ, ยมฺปิ ตถาคโต อาสวานํ ขยํ ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ โหติฯ ยํ พลํ อาคมฺม ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ

อิมานิ ทส ตถาคตสฺส ตถาคตพลานิฯ เยหิ พเลหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตติฯ เอวํ ทสวิเธน ญาณวตฺถุฯ

ญาณวิภงฺคํฯ

ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺโค

เอกกํ

ชาติมโท (วิภ. ๘๓๒), โคตฺตมโท, อาโรคฺยมโท, โยพฺพนมโท, ชีวิตมโท, ลาภมโท, สกฺการมโท, ครุการมโท, ปุเรกฺขารมโท, ปริวารมโท, โภคมโท, วณฺณมโท, สุตมโท , ปฏิภานมโท, รตฺตญฺญุมโท, ปิณฺฑปาติกมโท, อนวญฺญาตมโท, อิริยาปถมโท, อิทฺธิมโท, ยสมโท, สีลมโท, ฌานมโท, สิปฺปมโท, อาโรหมโท, ปริณาหมโท, สณฺฐานมโท, ปาริปูริมโท, มโท, ปมาโท, ถมฺภ, สารมฺภ, อตฺริจฺฉตา, มหิจฺฉตา, ปาปิจฺฉตา, สิงฺคํ, ตินฺติณํ, จาปลฺยํ, อสภาควุตฺติ, อรติ, ตนฺที, วิชมฺภิตา, ภตฺตสมฺมโท, เจตโส จ ลีนตฺตํ, กุหนา, ลปนา, เนมิตฺติกตา, นิเปฺปสิกตา, ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา, ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน, ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน, ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโนฯ เสยฺยสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน, เสยฺยสฺส ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน, เสยฺยสฺส ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโน, สทิสสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน, สทิสสฺส ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน, สทิสสฺส ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโน, หีนสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน, หีนสฺส ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน, หีนสฺส ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโน, มาโน, อติมาโน, มานาติมาโน, โอมาโน, อธิมาโน, อสฺมิมาโน, มิจฺฉามาโน, ญาติวิตโกฺก, ชนปทวิตโกฺก, อมรวิตโกฺก, ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก, ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก, อนวญฺญตฺติปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก (วิภ. ๘๓๒)ฯ เอกกํฯ

ทุกํ

โกโธ จ อุปนาโห จ, มโกฺข จ ปฬาโส จ, อิสฺสา จ มจฺฉริยญฺจ, มายา จ สาเฐยฺยญฺจ, อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จ, ภวทิฎฺฐิ จ วิภวทิฎฺฐิ จ, สสฺสตทิฎฺฐิ จ อุเจฺฉททิฎฺฐิ จ, อนฺตวาทิฎฺฐิ จ อนนฺตวาทิฎฺฐิ จ, ปุพฺพนฺตานุทิฎฺฐิ จ อปรนฺตานุทิฎฺฐิ จ, อหิริกญฺจ อโนตฺตปฺปญฺจ, โทวจสฺสตา จ ปาปมิตฺตตา จ, อนชฺชโว จ อมทฺทโว จ, อกฺขนฺติ จ อโสรจฺจญฺจ, อสาขลฺยญฺจ อปฺปฏิสนฺถาโร จ, อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา จ โภชเน อมตฺตญฺญุตา จ, มุฎฺฐสฺสจฺจญฺจ อสมฺปชญฺญญฺจ, สีลวิปตฺติ จ ทิฎฺฐิวิปตฺติ จ, อชฺฌตฺตสํโยชนญฺจ พหิทฺธาสํโยชนญฺจฯ ทุกํฯ

ติกํ

ตีณิ อกุสลมูลานิ, ตโย อกุสลวิตกฺกา, ติโสฺส อกุสลสญฺญา, ติโสฺส อกุสลธาตุโย, ตีณิ ทุจฺจริตานิ, ตโย อาสวา, ตีณิ สํโยชนานิ, ติโสฺส ตณฺหา, อปราปิ ติโสฺส ตณฺหา, อปราปิ ติโสฺส ตณฺหา, ติโสฺส เอสนา, ติโสฺส วิธา, ตีณิ ภยานิ , ตีณิ ตมานิ, ตีณิ ติตฺถายตนานิ, ตโย กิญฺจนา, ตีณิ องฺคณานิ, ตีณิ มลานิ, ตีณิ วิสมานิ, อปรานิปิ ตีณิ วิสมานิ, ตโย อคฺคี, ตโย กสาวา, อปเรปิ ตโย กสาวาฯ

อสฺสาททิฏฺฐิ อตฺตานุทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อรติ วิเหสา อธมฺมจริยา, โทวจสฺสตา ปาปมิตฺตตา นานตฺตสญฺญา, อุทฺธจฺจํ โกสชฺชํ ปมาโท, อสนฺตุฏฺฐิตา อสมฺปชญฺญตา มหิจฺฉตา, อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ ปมาโท, อนาทริยํ โทวจสฺสตา ปาปมิตฺตตา, อสฺสทฺธิยํ อวทญฺญุตา โกสชฺชํ, อุทฺธจฺจํ อสํวโร ทุสฺสีลฺยํ, อริยานํ อทสฺสนกมฺยตา สทฺธมฺมํ อโสตุกมฺยตา อุปารมฺภจิตฺตตา, มุฏฺฐสฺสจฺจํ อสมฺปชญฺญํ เจตโส วิเกฺขโป, อโยนิโส มนสิกาโร กุมฺมคฺคเสวนา เจตโส จ ลีนตฺตํฯ ติกํฯ

จตุกฺกํ

จตฺตาโร อาสวา, จตฺตาโร คนฺถา, จตฺตาโร โอฆา, จตฺตาโร โยคา, จตฺตาริ อุปาทานานิ, จตฺตาโร ตณฺหุปฺปาทา, จตฺตาริ อคติคมนานิ, จตฺตาโร วิปริยาสา, จตฺตาโร อนริยโวหารา, อปเรปิ จตฺตาโร อนริยโวหารา, จตฺตาริ ทุจฺจริตานิ, อปราปิ จตฺตาริ ทุจฺจริตานิ, จตฺตาริ ภยานิ, (อปรานิปิ จตฺตาริ ภยานิ,) จตโสฺส ทิฏฺฐิโยฯ จตุกฺกํฯ

ปญฺจกํ

ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ, ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ, ปญฺจ มจฺฉริยานิ, ปญฺจ สงฺคา, ปญฺจ สลฺลา, ปญฺจ เจโตขิลา, ปญฺจ เจตโสวินิพนฺธา, ปญฺจ นีวรณานิ, ปญฺจ กมฺมานิ อานนฺตริกานิ, ปญฺจ ทิฏฺฐิโย, ปญฺจ เวรา, ปญฺจ พฺยสนา, ปญฺจ อกฺขนฺติยา อาทีนวา, ปญฺจ ภยานิ, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาฯ ปญฺจกํฯ

ฉกฺกํ

ฉ วิวาทมูลานิ, ฉ ฉนฺทราคา ธมฺมา, ฉ วิโรธวตฺถูนิ, ฉ ตณฺหากายา, ฉ อคารวา, ฉ ปริหานิยา ธมฺมา, อปเรปิ ฉ ปริหานิยา ธมฺมา, ฉ โสมนสฺสุปวิจารา, ฉ โทมนสฺสุปวิจารา, ฉ อุเปกฺขุปวิจารา, ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เคหสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เคหสิตา อุเปกฺขา, ฉ ทิฏฺฐิโยฯ ฉกฺกํฯ

สตฺตกํ

สตฺต อนุสยา, สตฺต สํโยชนานิ, สตฺต ปริยุฏฺฐานานิ, สตฺต อสทฺธมฺมา, สตฺต ทุจฺจริตานิ, สตฺต มานา, สตฺต ทิฏฺฐิโยฯ สตฺตกํฯ

อฏฺฐกํ

อฏฺฐ กิเลสวตฺถูนิ, อฏฺฐ กุสีตวตฺถูนิ, อฏฺฐสุ โลกธเมฺมสุ จิตฺตสฺส ปฏิฆาโต, อฏฺฐ อนริยโวหารา, อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา, อฏฺฐ ปุริสโทสา, อฏฺฐ อสญฺญิวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญินาสญฺญิวาทาฯ อฏฺฐกํฯ

นวกํ

นว อาฆาตวตฺถูนิ, นว ปุริสมลานิ, นววิธา มานา, นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา, นว อิญฺชิตานิ, นว มญฺญิตานิ, นว ผนฺทิตานิ, นว ปปญฺจิตานิ, นว สงฺขตานิฯ นวกํฯ

ทสกํ

ทส กิเลสวตฺถูนิ, ทส อาฆาตวตฺถูนิ, ทส อกุสลกมฺมปถา, ทส สํโยชนานิ, ทส มิจฺฉตฺตา, ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, ทสวตฺถุกา อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิฯ ทสกํฯ

อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย, อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ พาหิรสฺส อุปาทาย, ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญุหิตฺวา อภิสงฺขิปิตฺวา ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติ , อิติ อตีตานิ ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิ, อนาคตานิ ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิ, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิ, ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญุหิตฺวา อภิสงฺขิปิตฺวา **อฏฺฐ ตณฺหาวิจริตสตํ** โหติ, ยานิ จ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ พฺรหฺมชาเล เวยฺยากรเณ วุตฺตานิ ภควตาฯ

ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคํฯ

ธมฺมหทยวิภงฺโค

กติ ขนฺธา, กติ อายตนานิ, กติ ธาตุโย, กติ สจฺจานิ, กติ อินฺทฺริยานิ, กติ เหตู, กติ อาหารา, กติ ผสฺสา, กติ เวทนา, กติ สญฺญา, กติ เจตนา, กติ จิตฺตานิ (วิภ. ๙๗๘)?

ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, จตฺตาริ สจฺจานิ, พาวีสตินฺทฺริยานิ, นว เหตู, จตฺตาโร อาหารา, สตฺต ผสฺสา, สตฺต เวทนา, สตฺต สญฺญา, สตฺต เจตนา, สตฺต จิตฺตานิ (วิภ. ๙๗๘)ฯ

ธมฺมหทยวิภงฺคํฯ

วิภงฺคมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ธาตุกถามาติกา

นยมาติกา

สงฺคโห อสงฺคโห (ธาตุ. ๑)ฯ สงฺคหิเตน อสงฺคหิตํฯ อสงฺคหิเตน สงฺคหิตํฯ สงฺคหิเตน สงฺคหิตํฯ อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตํฯ สมฺปโยโค วิปฺปโยโคฯ สมฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํฯ วิปฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํฯ สมฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํฯ วิปฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตํฯ สงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํฯ สมฺปยุตฺเตน สงฺคหิตํ อสงฺคหิตํฯ อสงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํฯ วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตํ อสงฺคหิตํฯ

อพฺภนฺตรมาติกา

ปญฺจกฺขนฺธาฯ ทฺวาทสายตนานิฯ อฏฺฐารส ธาตุโยฯ จตฺตาริ สจฺจานิฯ พาวีสตินฺทฺริยานิฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานาฯ จตฺตาโร อิทฺธิปาทาฯ จตฺตาริ ฌานานิฯ จตโสฺส อปฺปมญฺญาโยฯ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ ปญฺจ พลานิฯ สตฺต โพชฺฌงฺคาฯ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคฯ ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตํ อธิโมกฺโข มนสิกาโรฯ

นยมุขมาติกา

ตีหิ สงฺคโหฯ ตีหิ อสงฺคโหฯ จตูหิ สมฺปโยโคฯ จตูหิ วิปฺปโยโคฯ

ลกฺขณมาติกา

สภาโคฯ วิสภาโคฯ

พาหิรมาติกา

สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกาติฯ

ธาตุกถามาติกา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปุคฺคลปญฺญตฺติมาติกา

ฉ ปญฺญตฺติโย (ปุ. ป. มาติกา ๑) – ขนฺธปญฺญตฺติ อายตนปญฺญตฺติ ธาตุปญฺญตฺติ สจฺจปญฺญตฺติ อินฺทฺริยปญฺญตฺติ ปุคฺคลปญฺญตฺตีติฯ

ปุคฺคลปญฺญตฺติมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กถาวตฺถุมาติกา

ปุคฺคลกถา

สุทฺธสจฺจิกฏฺฐอนุโลมปจฺจนีกํ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ (กถา. ๑), อามนฺตาฯ โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

อนุโลมปญฺจกํฯ

ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? อามนฺตาฯ โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ ปฏิกมฺมํ – หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

ปฏิกมฺมจตุกฺกํฯ

ตุวํ เจ ปน มญฺญสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติฯ เตน ตว ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญาย เหวํ ปฏิชานนฺตํ เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ, อถ ตํ นิคฺคณฺหาม, สุนิคฺคหิโต จ โหสิ –

หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข

‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐ ปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิก โฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, อิทํ เต มิจฺฉาฯ

นิคฺคหจตุกฺกํฯ

เอเส เจ ทุนฺนิคฺคหิเต เหวเมวํ ตตฺถ ทกฺข, ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐ ปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐ ปรมเตฺถนา’’’ติ, โน จ มยํ ตยา ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญาย เหวํ ปฏิชานนฺตา เหวํ นิคฺคเหตพฺพา, อถ มํ นิคฺคณฺหาสิ, ทุนฺนิคฺคหิตา จ โหม –

หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรม โตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐ ปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, ยํ ตตฺถ ว เทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, อิทํ เต มิจฺฉาฯ

อุปนยนจตุกฺกํฯ

น เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ, เตน หิ ยํ นิคฺคณฺหาสิ – หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรม เตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐ ปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐ ปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิก โฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ , อิทํ เต มิจฺฉาฯ เตน หิ เย กเต นิคฺคเห, เส นิคฺคเห ทุกฺกเฏฯ สุกเต ปฏิกเมฺมฯ สุกตา ปฏิปาทนาติฯ

นิคฺคมนจตุกฺกํฯ

ปฐโม นิคฺคโหฯ

สุทฺธสจฺจิกฏฺฐปจฺจนีกานุโลมํ

ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? อามนฺตาฯ โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ''โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ''โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ''ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติ, ยํ ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติ, มิจฺฉาฯ

ปจฺจนีกปญฺจกํฯ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? อามนฺตาฯ โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ ปฏิกมฺมํ – หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ''โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ''โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ''ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติ, มิจฺฉาฯ

ปฏิกมฺมจตุกฺกํฯ

ตฺวํ เจ ปน มญฺญสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติฯ เตน ตว ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญาย เหวํ ปฏิชานนฺตํ เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ, อถ ตํ นิคฺคณฺหาม, สุนิคฺคหิโต จ โหสิ –

หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ''โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ''โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ''ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา''ติ, ยํ ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตเพฺพ โข 'ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน', โน จ วตฺตเพฺพ 'โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา'''ติ, อิทํ เต มิจฺฉาฯ

นิคฺคหจตุกฺกํฯ

เอเส เจ ทุนฺนิคฺคหิเต เหวเมวํ ตตฺถ ทกฺข, ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, โน จ มยํ ตยา ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญาย เหวํ ปฏิชานนฺตา เหวํ นิคฺคเหตพฺพา, อถ มํ นิคฺคณฺหาสิ, ทุนฺนิคฺคหิตา จ โหม –

หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, อิทํ เต มิจฺฉาฯ

อุปนยนจตุกฺกํฯ

น เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ, เตน หิ ยํ นิคฺคณฺหาสิ – หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ , อิทํ เต มิจฺฉา, เตน หิ เย กเต นิคฺคเห , เส นิคฺคเห ทุกฺกเฏฯ สุกเต ปฏิกเมฺม, สุกตา ปฏิปาทนาติฯ

นิคฺคมนจตุกฺกํฯ

ทุติโย นิคฺคโหฯ

โอกาสสจฺจิกฏฺฐอนุโลมปจฺจนีกํ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? อามนฺตาฯ สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตพฺเพ ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตพฺเพ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตพฺเพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน’, โน จ วตฺตพฺเพ ‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’’ติ, มิจฺฉา…เป….ฯ

ตติโย นิคฺคโหฯ

กาลสจฺจิกฏฺฐอนุโลมปจฺจนีกํ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ? อามนฺตาฯ สพฺพทา ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ? น เหวํ วตฺตพฺเพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน, เตน วต เร วตฺตพฺเพ ‘‘สพฺพทา ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตพฺเพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน’, โน จ วตฺตพฺเพ ‘สพฺพทา ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’’ติ มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตพฺเพ ‘‘สพฺพทา ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตพฺเพ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตพฺเพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน’, โน จ วตฺตพฺเพ ‘สพฺพทา ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’’ติ, มิจฺฉา…เป….ฯ

จตุตฺโถ นิคฺคโหฯ

อวยวสจฺจิกฏฺฐอนุโลมปจฺจนีกํ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ? อามนฺตาฯ สเพฺพสุ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ? น เหวํ วตฺตพฺเพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน, เตน วต เร วตฺตพฺเพ ‘‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตพฺเพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน’, โน จ วตฺตพฺเพ ‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’’ติ? มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตพฺเพ ‘‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตพฺเพ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตพฺเพ โข ‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน’, โน จ วตฺตพฺเพ ‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนา’’’ติ, มิจฺฉา…เป….ฯ

ปญฺจโม นิคฺคโหฯ

โอกาสสจฺจิกฏฺฐปจฺจนีกานุโลมํ

ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ? อามนฺตาฯ สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ? น เหวํ วตฺตพฺเพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉา…เป….ฯ

ฉโฏฺฐ นิคฺคโหฯ

กาลสจฺจิกฏฺฐปจฺจนีกานุโลมํ

ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? อามนฺตาฯ สพฺพทา ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘สพฺพทา ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สพฺพทา ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘สพฺพทา ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สพฺพทา ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉา…เป….ฯ

สตฺตโม นิคฺคโหฯ

อวยวสจฺจิกฏฺฐปจฺจนีกานุโลมํ

ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? อามนฺตาฯ สเพฺพสุ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ? น เหวํ วตฺตเพฺพฯ

อาชานาหิ นิคฺคหํ – หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉาฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพ ‘‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ, โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ ยํ ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตเพฺพ โข ‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน’, โน จ วตฺตเพฺพ ‘สเพฺพสุ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’’ติ, มิจฺฉา…เป….ฯ

อฏฺฐโม นิคฺคโหฯ

กถาวตฺถุมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ยมกมาติกา

มูลยมกํ

กุสลปทนยจตุกฺกํ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา (ยม. ๑.มูลยมก.๑ อาทโย), สเพฺพ เต กุสลมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน เอกมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกมูลมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน เอกมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลกาฯ เย วา ปน กุสลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกมูลกาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน เอกมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลกาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลมูลกาฯ เย วา ปน กุสลมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกมูลมูลกาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน เอกมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกาฯ เย วา ปน กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลาฯ

อกุสลปทนยจตุกฺกํ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูลาฯ เย วา ปน อกุสลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน เอกมูลาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน เอกมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลมูเลน เอกมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูลมูลาฯ เย วา ปน อกุสลมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน เอกมูลมูลาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน เอกมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลมูเลน เอกมูลมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูลกาฯ เย วา ปน อกุสลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน เอกมูลกาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน เอกมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลมูเลน เอกมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลกาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูลมูลกาฯ เย วา ปน อกุสลมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน เอกมูลมูลกาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน เอกมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

เย เกจิ อกุสลมูเลน เอกมูลมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกาฯ เย วา ปน อกุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อกุสลาฯ

อพฺยากตปทนยจตุกฺกํ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูลาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน เอกมูลาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน เอกมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตมูเลน เอกมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูลมูลาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน เอกมูลมูลาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน เอกมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตมูเลน เอกมูลมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูลกาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน เอกมูลกาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน เอกมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตมูเลน เอกมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลกาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูลมูลกาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน เอกมูลมูลกาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน เอกมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

เย เกจิ อพฺยากตมูเลน เอกมูลมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกาฯ เย วา ปน อพฺยากตมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา อพฺยากตาฯ

นามปทนยจตุกฺกํ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูลาฯ เย วา ปน นามมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน เอกมูลาฯ เย วา ปน นามมูเลน เอกมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามมูเลน เอกมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลาฯ เย วา ปน นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูลมูลาฯ เย วา ปน นามมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน เอกมูลมูลาฯ เย วา ปน นามมูเลน เอกมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามมูเลน เอกมูลมูลา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลาฯ เย วา ปน นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูลกาฯ เย วา ปน นามมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน เอกมูลกาฯ เย วา ปน นามมูเลน เอกมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามมูเลน เอกมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลกาฯ เย วา ปน นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูลมูลกาฯ เย วา ปน นามมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน เอกมูลมูลกาฯ เย วา ปน นามมูเลน เอกมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ นามมูเลน เอกมูลมูลกา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกาฯ เย วา ปน นามมูเลน อญฺญมญฺญมูลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา นามาฯ

เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลเหตู…เป…. กุสลนิทานา…เป…. กุสลสมฺภวา…เป…. กุสลปฺปภวา…เป…. กุสลสมุฏฺฐานา…เป…. กุสลาหารา…เป…. กุสลารมฺมณา…เป…. กุสลปจฺจยา…เป…. กุสลสมุทยา…เป….ฯ

มูลํ เหตุ นิทานญฺจ, สมฺภโว ปภเวน จ;
สมุฏฺฐานาหารารมฺมณา, ปจฺจโย สมุทเยน จาติฯ

มูลยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

ขนฺธยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

ปญฺจกฺขนฺธา (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๑ อาทโย) – รูปกฺขโนฺธ เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธฯ

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูปํฯ

เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, เวทนากฺขโนฺธ เวทนาฯ

สญฺญา สญฺญากฺขนฺธ, สญฺญากฺขนฺธ สญฺญาฯ

สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺธ, สงฺขารกฺขนฺธ สงฺขาราฯ

วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺธ, วิญฺญาณกฺขนฺธ วิญฺญาณํฯ

ปจฺจนีกํ

น รูปํ น รูปกฺขนฺธ, น รูปกฺขนฺธ น รูปํฯ

น เวทนา น เวทนากฺขนฺธ, น เวทนากฺขนฺธ น เวทนาฯ

น สญฺญา น สญฺญากฺขนฺธ, น สญฺญากฺขนฺธ น สญฺญาฯ

น สงฺขารา น สงฺขารกฺขนฺธ, น สงฺขารกฺขนฺธ น สงฺขาราฯ

น วิญฺญาณํ น วิญฺญาณกฺขนฺธ, น วิญฺญาณกฺขนฺธ น วิญฺญาณํฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

รูปํ รูปกฺขนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขนฺธฯ

รูปํ รูปกฺขนฺธ, ขนฺธา สญฺญากฺขนฺธฯ

รูปํ รูปกฺขนฺธ, ขนฺธา สงฺขารกฺขนฺธฯ

รูปํ รูปกฺขนฺธ, ขนฺธา วิญฺญาณกฺขนฺธฯ

เวทนา เวทนากฺขนฺธ, ขนฺธา รูปกฺขนฺธฯ

เวทนา เวทนากฺขนฺธ, ขนฺธา สญฺญากฺขนฺธฯ

เวทนา เวทนากฺขนฺธ, ขนฺธา สงฺขารกฺขนฺธฯ

เวทนา เวทนากฺขนฺธ, ขนฺธา วิญฺญาณกฺขนฺธฯ

สญฺญา สญฺญากฺขนฺธ, ขนฺธา รูปกฺขนฺธฯ

สญฺญา สญฺญากฺขนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขนฺธฯ

สญฺญา สญฺญากฺขนฺธ, ขนฺธา สงฺขารกฺขนฺธฯ

สญฺญา สญฺญากฺขนฺธ, ขนฺธา วิญฺญาณกฺขนฺธฯ

สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺธ, ขนฺธา รูปกฺขนฺธฯ

สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺโธ, ขนฺธา เวทนากฺขนฺโธฯ

สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺโธ, ขนฺธา สญฺญากฺขนฺโธฯ

สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺโธ, ขนฺธา วิญฺญาณกฺขนฺโธฯ

วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ, ขนฺธา รูปกฺขนฺโธฯ

วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ, ขนฺธา เวทนากฺขนฺโธฯ

วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ, ขนฺธา สญฺญากฺขนฺโธฯ

วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ, ขนฺธา สงฺขารกฺขนฺโธฯ

ปจฺจนีกํ

น รูปํ น รูปกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น เวทนากฺขนฺโธฯ

น รูปํ น รูปกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สญฺญากฺขนฺโธฯ

น รูปํ น รูปกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สงฺขารกฺขนฺโธฯ

น รูปํ น รูปกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณกฺขนฺโธฯ

น เวทนา น เวทนากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น รูปกฺขนฺโธฯ

น เวทนา น เวทนากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สญฺญากฺขนฺโธฯ

น เวทนา น เวทนากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สงฺขารกฺขนฺโธฯ

น เวทนา น เวทนากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณกฺขนฺโธฯ

น สญฺญา น สญฺญากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น รูปกฺขนฺโธฯ

น สญฺญา น สญฺญากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น เวทนากฺขนฺโธฯ

น สญฺญา น สญฺญากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สงฺขารกฺขนฺโธฯ

น สญฺญา น สญฺญากฺขนฺโธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณกฺขนฺโธฯ

น สงฺขารา น สงฺขารกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น รูปกฺขนฺโธฯ

น สงฺขารา น สงฺขารกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น เวทนากฺขนฺโธฯ

น สงฺขารา น สงฺขารกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สญฺญากฺขนฺโธฯ

น สงฺขารา น สงฺขารกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณกฺขนฺโธฯ

น วิญฺญาณํ น วิญฺญาณกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น รูปกฺขนฺโธฯ

น วิญฺญาณํ น วิญฺญาณกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น เวทนากฺขนฺโธฯ

น วิญฺญาณํ น วิญฺญาณกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สญฺญากฺขนฺโธฯ

น วิญฺญาณํ น วิญฺญาณกฺขนฺโธ, น ขนฺธา น สงฺขารกฺขนฺโธฯ

สุทฺธขนฺธวาโร

อนุโลมํ

รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา รูปํฯ

เวทนา ขนฺโธ, ขนฺธา เวทนาฯ

สญฺญา ขนฺโธ, ขนฺธา สญฺญาฯ

สงฺขารา ขนฺโธ, ขนฺธา สงฺขาราฯ

วิญฺญาณํ ขนฺโธ, ขนฺธา วิญฺญาณํฯ

ปจฺจนีกํ

น รูปํ น ขนฺโธ, น ขนฺธา น รูปํฯ

น เวทนา น ขนฺโธ, น ขนฺธา น เวทนาฯ

น สญฺญา น ขนฺโธ, น ขนฺธา น สญฺญาฯ

น สงฺขารา น ขนฺโธ, น ขนฺธา น สงฺขาราฯ

น วิญฺญาณํ น ขนฺโธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณํฯ

สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา เวทนาฯ

รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา สญฺญาฯ

รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา สงฺขาราฯ

รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา วิญฺญาณํฯ

เวทนา ขนฺโธ, ขนฺธา รูปํฯ

เวทนา ขโนฺธ, ขนฺธา สญฺญาฯ

เวทนา ขโนฺธ, ขนฺธา สงฺขาราฯ

เวทนา ขโนฺธ, ขนฺธา วิญฺญาณํฯ

สญฺญา ขโนฺธ, ขนฺธา รูปํฯ

สญฺญา ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนาฯ

สญฺญา ขโนฺธ, ขนฺธา สงฺขาราฯ

สญฺญา ขโนฺธ, ขนฺธา วิญฺญาณํฯ

สงฺขารา ขโนฺธ, ขนฺธา รูปํฯ

สงฺขารา ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนาฯ

สงฺขารา ขโนฺธ, ขนฺธา สญฺญาฯ

สงฺขารา ขโนฺธ, ขนฺธา วิญฺญาณํฯ

วิญฺญาณํ ขโนฺธ, ขนฺธา รูปํฯ

วิญฺญาณํ ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนาฯ

วิญฺญาณํ ขโนฺธ, ขนฺธา สญฺญาฯ

วิญฺญาณํ ขโนฺธ, ขนฺธา สงฺขาราฯ

ปจฺจนีกํ

น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น เวทนาฯ

น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สญฺญาฯ

น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สงฺขาราฯ

น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณํฯ

น เวทนา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น รูปํฯ

น เวทนา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สญฺญาฯ

น เวทนา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สงฺขาราฯ

น เวทนา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณํฯ

น สญฺญา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น รูปํฯ

น สญฺญา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น เวทนาฯ

น สญฺญา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สงฺขาราฯ

น สญฺญา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณํฯ

น สงฺขารา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น รูปํฯ

น สงฺขารา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น เวทนาฯ

น สงฺขารา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สญฺญาฯ

น สงฺขารา น ขโนฺธ, น ขนฺธา น วิญฺญาณํฯ

น วิญฺญาณํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น รูปํฯ

น วิญฺญาณํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น เวทนาฯ

น วิญฺญาณํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สญฺญาฯ

น วิญฺญาณํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น สงฺขาราฯ

ขนฺธยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

อายตนยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

ทฺวาทสายตนานิ (ยม. ๑.อายตนยมก.๑ อาทโย) – จกฺขายตนํ โสตายตนํ ฆานายตนํ ชิวฺหายตนํ กายายตนํ รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มนายตนํ ธมฺมายตนํฯ

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ จกฺขายตนํ, จกฺขายตนํ จกฺขุฯ

โสตํ โสตายตนํ, โสตายตนํ โสตํฯ

ฆานํ ฆานายตนํ, ฆานายตนํ ฆานํฯ

ชิวฺหา ชิวฺหายตนํ, ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาฯ

กาโย กายายตนํ, กายายตนํ กาโยฯ

รูปํ รูปายตนํ, รูปายตนํ รูปํฯ

สโทฺท สทฺทายตนํ, สทฺทายตนํ สโทฺทฯ

คโนฺธ คนฺธายตนํ, คนฺธายตนํ คโนฺธฯ

รโส รสายตนํ, รสายตนํ รโสฯ

โผฏฺโฐพฺพ โผฏฺฐพฺพายตนํ, โผฏฺฐพฺพายตนํ โผฏฺโฐพฺพฯ

มโน มนายตนํ, มนายตนํ มโนฯ

ธโมฺม ธมฺมายตนํ, ธมฺมายตนํ ธโมฺมฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น จกฺขายตนํ, น จกฺขายตนํ น จกฺขุฯ

น โสตํ น โสตายตนํ, น โสตายตนํ น โสตํฯ

น ฆานํ น ฆานายตนํ, น ฆานายตนํ น ฆานํฯ

น ชิวฺหา น ชิวฺหายตนํ, น ชิวฺหายตนํ น ชิวฺหาฯ

น กาโย น กายายตนํ, น กายายตนํ น กาโยฯ

น รูปํ น รูปายตนํ, น รูปายตนํ น รูปํฯ

น สโทฺท น สทฺทายตนํ, น สทฺทายตนํ น สโทฺทฯ

น คโนฺธ น คนฺธายตนํ, น คนฺธายตนํ น คโนฺธฯ

น รโส น รสายตนํ, น รสายตนํ น รโสฯ

น โผฏฺโฐพฺพ น โผฏฺฐพฺพายตนํ, น โผฏฺฐพฺพายตนํ น โผฏฺโฐพฺพฯ

น มโน น มนายตนํ, น มนายตนํ น มโนฯ

น ธโมฺม น ธมฺมายตนํ, น ธมฺมายตนํ น ธโมฺมฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ จกฺขายตนํ, อายตนา โสตายตนํฯ

จกฺขุ จกฺขายตนํ, อายตนา ฆานายตนํฯ

จกฺขุ จกฺขายตนํ, อายตนา ชิวฺหายตนํ…เป….ฯ

จกฺขุ จกฺขายตนํ, อายตนา ธมฺมายตนํฯ

โสตํ โสตายตนํ, อายตนา จกฺขายตนํฯ

โสตํ โสตายตนํ, อายตนา ฆานายตนํ…เป….ฯ

โสตํ โสตายตนํ, อายตนา ธมฺมายตนํฯ

ฆานํ ฆานายตนํ, อายตนา จกฺขายตนํ…เป….ฯ

ฆานํ ฆานายตนํ, อายตนา ธมฺมายตนํ…เป….ฯ

ธมฺโม ธมฺมายตนํ, อายตนา จกฺขายตนํฯ

ธมฺโม ธมฺมายตนํ, อายตนา โสตายตนํ…เป….ฯ

ธมฺโม ธมฺมายตนํ, อายตนา มนายตนํฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น จกฺขายตนํ, นายตนา น โสตายตนํฯ

น จกฺขุ น จกฺขายตนํ, นายตนา น ฆานายตนํ…เป….ฯ

น จกฺขุ น จกฺขายตนํ, นายตนา น ธมฺมายตนํฯ

น โสตํ น โสตายตนํ, นายตนา น จกฺขายตนํ…เป….ฯ

น โสตํ น โสตายตนํ, นายตนา น ธมฺมายตนํฯ

น ฆานํ น ฆานายตนํ, นายตนา น จกฺขายตนํ…เป….ฯ

น ฆานํ น ฆานายตนํ, นายตนา น ธมฺมายตนํ…เป….ฯ

น ธมฺโม น ธมฺมายตนํ, นายตนา น จกฺขายตนํฯ

น ธมฺโม น ธมฺมายตนํ, นายตนา น โสตายตนํ…เป….ฯ

น ธมฺโม น ธมฺมายตนํ, นายตนา น มนายตนํฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

สุทฺธายตนวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ อายตนํ, อายตนา จกฺขุฯ

โสตํ อายตนํ, อายตนา โสตํฯ

ฆานํ อายตนํ, อายตนา ฆานํฯ

ชิวฺหา อายตนํ, อายตนา ชิวฺหาฯ

กาโย อายตนํ, อายตนา กาโยฯ

รูปํ อายตนํ, อายตนา รูปํฯ

สโทฺท อายตนํ, อายตนา สโทฺทฯ

คโนฺธ อายตนํ, อายตนา คโนฺธฯ

รโส อายตนํ, อายตนา รโสฯ

โผฏฺฐโพฺพ อายตนํ, อายตนา โผฏฺฐโพฺพฯ

มโน อายตนํ, อายตนา มโนฯ

ธโมฺม อายตนํ, อายตนา ธโมฺมฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ นายตนํ, นายตนา น จกฺขุฯ

น โสตํ นายตนํ, นายตนา น โสตํฯ

น ฆานํ นายตนํ, นายตนา น ฆานํฯ

น ชิวฺหา นายตนํ, นายตนา น ชิวฺหาฯ

น กาโย นายตนํ, นายตนา น กาโยฯ

น รูปํ นายตนํ, นายตนา น รูปํฯ

น สโทฺท นายตนํ, นายตนา น สโทฺทฯ

น คโนฺธ นายตนํ, นายตนา น คโนฺธฯ

น รโส นายตนํ, นายตนา น รโสฯ

น โผฏฺฐโพฺพ นายตนํ, นายตนา น โผฏฺฐโพฺพฯ

น มโน นายตนํ, นายตนา น มโนฯ

น ธโมฺม นายตนํ, นายตนา น ธโมฺมฯ

สุทฺธายตนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ อายตนํ, อายตนา โสตํ…เป….ฯ

จกฺขุ อายตนํ, อายตนา ธโมฺมฯ

โสตํ อายตนํ, อายตนา จกฺขุ…เป….ฯ

โสตํ อายตนํ, อายตนา ธโมฺมฯ

ฆานํ อายตนํ, อายตนา จกฺขุ…เป….ฯ

ฆานํ อายตนํ, อายตนา ธโมฺม…เป….ฯ

ธโมฺม อายตนํ, อายตนา จกฺขุฯ

ธโมฺม อายตนํ, อายตนา โสตํ…เป….ฯ

ธโมฺม อายตนํ, อายตนา มโนฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ นายตนํ, นายตนา น โสตํ…เป….ฯ

น จกฺขุ นายตนํ, นายตนา น ธโมฺมฯ

น โสตํ นายตนํ, นายตนา น จกฺขุ…เป….ฯ

น โสตํ นายตนํ, นายตนา น ธโมฺมฯ

น ฆานํ นายตนํ, นายตนา น จกฺขุ…เป….ฯ

น ฆานํ นายตนํ, นายตนา น ธโมฺม…เป….ฯ

น ธโมฺม นายตนํ, นายตนา น จกฺขุฯ

น ธโมฺม นายตนํ, นายตนา น โสตํ…เป….ฯ

น ธโมฺม นายตนํ, นายตนา น มโนฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

อายตนยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

ธาตุยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

อฏฺฐารส ธาตุโย (ยม. ๑.ธาตุรมก.๑ อาทโย) – จกฺขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวฺหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ สทฺทธาตุ คนฺธธาตุ รสธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ ธมฺมธาตุฯ

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ จกฺขุธาตุ, จกฺขุธาตุ จกฺขุฯ

โสตํ โสตธาตุ, โสตธาตุ โสตํ…เป.…ฯ

จกฺขุวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, จกฺขุวิญฺญาณธาตุ จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.…ฯ

มโน มโนธาตุ, มโนธาตุ มโนฯ

มโนวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณธาตุ, มโนวิญฺญาณธาตุ มโนวิญฺญาณํฯ

ธมฺโม ธมฺมธาตุ, ธมฺมธาตุ ธมฺโมฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น จกฺขุธาตุ, น จกฺขุธาตุ น จกฺขุฯ

น โสตํ น โสตธาตุ, น โสตธาตุ น โสตํ…เป.…ฯ

น จกฺขุวิญฺญาณํ น จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, น จกฺขุวิญฺญาณธาตุ น จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.…ฯ

น มโน น มโนธาตุ, น มโนธาตุ น มโนฯ

น มโนวิญฺญาณํ น มโนวิญฺญาณธาตุ, น มโนวิญฺญาณธาตุ น มโนวิญฺญาณํฯ

น ธมฺโม น ธมฺมธาตุ, น ธมฺมธาตุ น ธมฺโมฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ จกฺขุธาตุ, ธาตู โสตธาตุ…เป.…ฯ

จกฺขุ จกฺขุธาตุ, ธาตู ธมฺมธาตุฯ (ยถา อายตนยมเก จกฺกํ พนฺธิตํ, เอวมิธ จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น จกฺขุธาตุ, น ธาตู น โสตธาตุฯ

น จกฺขุ น จกฺขุธาตุ, น ธาตู น ฆานธาตุ…เป.…ฯ

น จกฺขุ น จกฺขุธาตุ, น ธาตู น ธมฺมธาตุ…เป.…ฯ

น ธมฺโม น ธมฺมธาตุ, น ธาตู น จกฺขุธาตุ…เป.…ฯ

น ธมฺโม น ธมฺมธาตุ, น ธาตู น มโนวิญฺญาณธาตุฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

สุทฺธธาตุวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ ธาตุ, ธาตู จกฺขุ…เป.…ฯ

จกฺขุวิญฺญาณํ ธาตุ, ธาตู จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.…ฯ

มโนวิญฺญาณํ ธาตุ, ธาตู มโนวิญฺญาณํฯ

ธมฺโม ธาตุ, ธาตู ธมฺโมฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น ธาตุ, น ธาตู น จกฺขุ…เป.…ฯ

น จกฺขุวิญฺญาณํ น ธาตุ, น ธาตู น จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.…ฯ

น มโนวิญฺญาณํ น ธาตุ, น ธาตู น มโนวิญฺญาณํฯ

น ธมฺโม น ธาตุ, น ธาตู น ธมฺโมฯ

สุทฺธธาตุมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ ธาตุ, ธาตู โสตํ…เป.…ฯ

จกฺขุ ธาตุ, ธาตู ธมฺโม…เป.…ฯ

ธมฺโม ธาตุ, ธาตู จกฺขุ…เป.…ฯ

ธมฺโม ธาตุ, ธาตู มโนวิญฺญาณํฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น ธาตุ, น ธาตู น โสตํ…เป.…ฯ

น จกฺขุ น ธาตุ, น ธาตู น ธมฺโม…เป….ฯ

น ธมฺโม น ธาตุ, น ธาตู น จกฺขุ…เป….ฯ

น ธมฺโม น ธาตุ, น ธาตู น มโนวิญฺญาณํฯ (จกฺกํ พนฺธิตพฺพํฯ)

ธาตุยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

สจฺจยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

จตฺตาริ สจฺจานิ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๑ อาทโย) – ทุกฺขสจฺจํ สมุทยสจฺจํ นิโรธสจฺจํ มคฺคสจฺจํฯ

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ, ทุกฺขสจฺจํ ทุกฺขํฯ

สมุทโย สมุทยสจฺจํ, สมุทยสจฺจํ สมุทโยฯ

นิโรโธ นิโรธสจฺจํ, นิโรธสจฺจํ นิโรโธฯ

มโคฺค มคฺคสจฺจํ, มคฺคสจฺจํ มโคฺคฯ

ปจฺจนีกํ

น ทุกฺขํ น ทุกฺขสจฺจํ, น ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขํฯ

น สมุทโย น สมุทยสจฺจํ, น สมุทยสจฺจํ น สมุทโยฯ

น นิโรโธ น นิโรธสจฺจํ, น นิโรธสจฺจํ น นิโรโธฯ

น มโคฺค น มคฺคสจฺจํ, น มคฺคสจฺจํ น มโคฺคฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ, สจฺจา สมุทยสจฺจํฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ, สจฺจา นิโรธสจฺจํฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ, สจฺจา มคฺคสจฺจํฯ

สมุทโย สมุทยสจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขสจฺจํฯ

สมุทโย สมุทยสจฺจํ, สจฺจา นิโรธสจฺจํฯ

สมุทโย สมุทยสจฺจํ, สจฺจา มคฺคสจฺจํฯ

นิโรโธ นิโรธสจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขสจฺจํฯ

นิโรโธ นิโรธสจฺจํ, สจฺจา สมุทยสจฺจํฯ

นิโรโธ นิโรธสจฺจํ, สจฺจา มคฺคสจฺจํฯ

มโคฺค มคฺคสจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขสจฺจํฯ

มโคฺค มคฺคสจฺจํ, สจฺจา สมุทยสจฺจํฯ

มโคฺค มคฺคสจฺจํ, สจฺจา นิโรธสจฺจํฯ

ปจฺจนีกํ

น ทุกฺขํ น ทุกฺขสจฺจํ, น สจฺจา น สมุทยสจฺจํฯ

น ทุกฺขํ น ทุกฺขสจฺจํ, น สจฺจา น นิโรธสจฺจํฯ

น ทุกฺขํ น ทุกฺขสจฺจํ, น สจฺจา น มคฺคสจฺจํฯ

น สมุทโย น สมุทยสจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขสจฺจํฯ

น สมุทโย น สมุทยสจฺจํ, น สจฺจา น นิโรธสจฺจํฯ

น สมุทโย น สมุทยสจฺจํ, น สจฺจา น มคฺคสจฺจํฯ

น นิโรโธ น นิโรธสจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขสจฺจํฯ

น นิโรโธ น นิโรธสจฺจํ, น สจฺจา น สมุทยสจฺจํฯ

น นิโรโธ น นิโรธสจฺจํ, น สจฺจา น มคฺคสจฺจํฯ

น มโคฺค น มคฺคสจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขสจฺจํฯ

น มโคฺค น มคฺคสจฺจํ, น สจฺจา น สมุทยสจฺจํฯ

น มโคฺค น มคฺคสจฺจํ, น สจฺจา น นิโรธสจฺจํฯ

สุทฺธสจฺจวาโร

อนุโลมํ

ทุกฺขํ สจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขํฯ

สมุทโย สจฺจํ, สจฺจา สมุทโยฯ

นิโรโธ สจฺจํ, สจฺจา นิโรโธฯ

มโคฺค สจฺจํ, สจฺจา มโคฺคฯ

ปจฺจนีกํ

น ทุกฺขํ น สจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขํฯ

น สมุทโย น สจฺจํ, น สจฺจา น สมุทโยฯ

น นิโรโธ น สจฺจํ, น สจฺจา น นิโรโธฯ

น มโคฺค น สจฺจํ, น สจฺจา น มโคฺคฯ

สุทฺธสจฺจมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

ทุกฺขํ สจฺจํ, สจฺจา สมุทโยฯ

ทุกฺขํ สจฺจํ, สจฺจา นิโรโธฯ

ทุกฺขํ สจฺจํ, สจฺจา มโคฺคฯ

สมุทโย สจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขํ…เป…. สจฺจา มโคฺคฯ

นิโรโธ สจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขํ…เป…. สจฺจา มโคฺคฯ

มโคฺค สจฺจํ, สจฺจา ทุกฺขํฯ

มโคฺค สจฺจํ, สจฺจา สมุทโยฯ

มโคฺค สจฺจํ, สจฺจา นิโรโธฯ

ปจฺจนีกํ

น ทุกฺขํ น สจฺจํ, น สจฺจา น สมุทโยฯ

น ทุกฺขํ น สจฺจํ, น สจฺจา น นิโรโธฯ

น ทุกฺขํ น สจฺจํ, น สจฺจา น มโคฺคฯ

น สมุทโย น สจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขํ…เป…. น สจฺจา น มโคฺคฯ

น นิโรโธ น สจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขํ…เป…. น สจฺจา น มโคฺคฯ

น มโคฺค น สจฺจํ, น สจฺจา น ทุกฺขํฯ

น มโคฺค น สจฺจํ, น สจฺจา น สมุทโยฯ

น มโคฺค น สจฺจํ, น สจฺจา น นิโรโธฯ

สจฺจยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

สงฺขารยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

ตโย สงฺขารา (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๑ อาทโย) – กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโรฯ อสฺสาสปสฺสาสา กายสงฺขาโร, วิตกฺกวิจารา วจีสงฺขาโร, สญฺญา จ เวทนา จ จิตฺตสงฺขาโร, ฐเปตฺวา วิตกฺกวิจาเร สเพฺพปิ จิตฺตสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา จิตฺตสงฺขาโรฯ

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

กาโย กายสงฺขาโร, กายสงฺขาโร กาโยฯ

วจี วจีสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร วจีฯ

จิตฺตํ จิตฺตสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโร จิตฺตํฯ

ปจฺจนีกํ

น กาโย น กายสงฺขาโร, น กายสงฺขาโร น กาโยฯ

น วจี น วจีสงฺขาโร, น วจีสงฺขาโร น วจีฯ

น จิตฺตํ น จิตฺตสงฺขาโร, น จิตฺตสงฺขาโร น จิตฺตํฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

กาโย กายสงฺขาโร, สงฺขารา วจีสงฺขาโรฯ

กาโย กายสงฺขาโร, สงฺขารา จิตฺตสงฺขาโรฯ

วจี วจีสงฺขาโร, สงฺขารา กายสงฺขาโรฯ

วจี วจีสงฺขาโร, สงฺขารา จิตฺตสงฺขาโรฯ

จิตฺตํ จิตฺตสงฺขาโร, สงฺขารา กายสงฺขาโรฯ

จิตฺตํ จิตฺตสงฺขาโร, สงฺขารา วจีสงฺขาโรฯ

ปจฺจนีกํ

น กาโย น กายสงฺขาโร, น สงฺขารา น วจีสงฺขาโรฯ

น กาโย น กายสงฺขาโร, น สงฺขารา น จิตฺตสงฺขาโรฯ

น วจี น วจีสงฺขาโร, น สงฺขารา น กายสงฺขาโรฯ

น วจี น วจีสงฺขาโร, น สงฺขารา น จิตฺตสงฺขาโรฯ

น จิตฺตํ น จิตฺตสงฺขาโร, น สงฺขารา น กายสงฺขาโรฯ

น จิตฺตํ น จิตฺตสงฺขาโร, น สงฺขารา น วจีสงฺขาโรฯ

สุทฺธสงฺขารวาโร

อนุโลมํ

กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร กายสงฺขาโรฯ

กายสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโร กายสงฺขาโรฯ

วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโร วจีสงฺขาโรฯ

ปจฺจนีกํ

น กายสงฺขาโร น วจีสงฺขาโร, น วจีสงฺขาโร น กายสงฺขาโรฯ

น กายสงฺขาโร น จิตฺตสงฺขาโร, น จิตฺตสงฺขาโร น กายสงฺขาโรฯ

น วจีสงฺขาโร น จิตฺตสงฺขาโร, น จิตฺตสงฺขาโร น วจีสงฺขาโรฯ

สงฺขารยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

อนุสยยมกํ

สตฺตานุสยา (ยม. ๒.อนุสยยมก.๑) – กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย มานานุสโย ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโยฯ

อนุสยยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตยมกํ

สุทฺธจิตฺตสามญฺญํ

ปุคฺคลวาโร

๑. อุปฺปาทนิโรธกาลสเมฺภทวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ (ยม. ๒.จิตฺตยมก.๑ อาทโย), ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติฯ

๒. อุปฺปาทุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

๓. นิโรธุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

๔. อุปฺปาทวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๕. นิโรธวาโร

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ

๖. อุปฺปาทนิโรธวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๗. อุปฺปชฺชมานนนิโรธวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

๘. อุปฺปชฺชมานุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํฯ

๙. นิรุชฺฌมานุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํฯ

ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํฯ

๑๐. อุปฺปนฺนุปฺปาทวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ

๑๑. อตีตานาคตวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๑๒. อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานวาโร

อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานํ, อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนํฯ

น อุปฺปนฺนํ น อุปฺปชฺชมานํ, น อุปฺปชฺชมานํ น อุปฺปนฺนํฯ

๑๓. นิรุทฺธนิรุชฺฌมานวาโร

นิรุทฺธํ นิรุชฺฌมานํ, นิรุชฺฌมานํ นิรุทฺธํฯ

น นิรุทฺธํ น นิรุชฺฌมานํ, น นิรุชฺฌมานํ น นิรุทฺธํฯ

๑๔. อติกฺกนฺตกาลวาโร

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส จิตฺตํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส จิตฺตํฯ

ยสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, น นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส จิตฺตํฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, น อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส จิตฺตํฯ

สุทฺธจิตฺตสามญฺญํ

ธมฺมวาโร

๑. อุปฺปาทนิโรธกาลสเมฺภทวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติฯ

๒. อุปฺปาทุปฺปนฺนวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

๓. นิโรธุปฺปนฺนวาโร

ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

๔. อุปฺปาทวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๕. นิโรธวาโร

ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ

ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ

๖. อุปฺปาทนิโรธวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๗. อุปฺปชฺชมานนนิโรธวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

๘. อุปฺปชฺชมานุปฺปนฺนวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํฯ

๙. นิรุชฺฌมานุปฺปนฺนวาโร

ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํฯ

ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํฯ

๑๐. อุปฺปนฺนุปฺปาทวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ

๑๑. อตีตานาคตวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๑๒. อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานวาโร

อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานํ, อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนํฯ

น อุปฺปนฺนํ น อุปฺปชฺชมานํ, น อุปฺปชฺชมานํ น อุปฺปนฺนํฯ

๑๓. นิรุทฺธนิรุชฺฌมานวาโร

นิรุทฺธํ นิรุชฺฌมานํ, นิรุชฺฌมานํ นิรุทฺธํฯ

น นิรุทฺธํ น นิรุชฺฌมานํ, น นิรุชฺฌมานํ น นิรุทฺธํฯ

๑๔. อติกฺกนฺตกาลวาโร

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตํ จิตฺตํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตํ จิตฺตํฯ

ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, น นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตํ จิตฺตํฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, น อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตํ จิตฺตํฯ

สุทฺธจิตฺตสามญฺญํ

ปุคฺคลธมฺมวาโร

๑. อุปฺปาทนิโรธกาลสเมฺภทวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติฯ

๒. อุปฺปาทุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

๓. นิโรธุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

๔. อุปฺปาทวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๕. นิโรธวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ

๖. อุปฺปาทนิโรธวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๗. อุปฺปชฺชมานนนิโรธวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ

๘. อุปฺปชฺชมานุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํฯ

๙. นิรุชฺฌมานุปฺปนฺนวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํฯ

๑๐. อุปฺปนฺนุปฺปาทวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํฯ

๑๑. อตีตานาคตวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, โน จ ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชิตฺถฯ

๑๒. อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานวาโร

อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานํ, อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนํฯ

น อุปฺปนฺนํ น อุปฺปชฺชมานํ, น อุปฺปชฺชมานํ น อุปฺปนฺนํฯ

๑๓. นิรุทฺธนิรุชฺฌมานวาโร

นิรุทฺธํ นิรุชฺฌมานํ, นิรุชฺฌมานํ นิรุทฺธํฯ

น นิรุทฺธํ น นิรุชฺฌมานํ, น นิรุชฺฌมานํ น นิรุทฺธํฯ

๑๔. อติกฺกนฺตกาลวาโร

ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส ตํ จิตฺตํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส ตํ จิตฺตํฯ

ยสฺส ยํ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, น นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส ตํ จิตฺตํฯ ยสฺส วา ปน ยํ จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, น อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ ตสฺส ตํ จิตฺตํฯ

สุตฺตนฺตจิตฺตมิสฺสกวิเสโส

ยสฺส สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ…เป…. ยสฺส วีตราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สโทสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วีตโทสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สโมหํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วีตโมหํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สํขิตฺตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วิกฺขิตฺตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส มหคฺคตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส อมหคฺคตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สอุตฺตรํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส อนุตฺตรํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สมาหิตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส อสมาหิตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วิมุตฺตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส อวิมุตฺตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

อภิธมฺมจิตฺตมิสฺสกวิเสโส

ยสฺส กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ…เป…. ยสฺส อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส อพฺยากตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

(เอเตน อุปาเยน ยาว สรณอรณา อุทฺธริตพฺพาฯ)

ยสฺส อรณํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส อรณํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน อรณํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส อรณํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติฯ

จิตฺตยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

กุสลา กุสลา ธมฺมา (ยม. ๓.ธมฺมยมก.๑ อาทโย)ฯ กุสลา ธมฺมา กุสลาฯ

อกุสลา อกุสลา ธมฺมาฯ อกุสลา ธมฺมา อกุสลาฯ

อพฺยากตา อพฺยากตา ธมฺมาฯ อพฺยากตา ธมฺมา อพฺยากตาฯ

ปจฺจนีกํ

น กุสลา น กุสลา ธมฺมาฯ น กุสลา ธมฺมา น กุสลาฯ

น อกุสลา น อกุสลา ธมฺมาฯ น อกุสลา ธมฺมา น อกุสลาฯ

น อพฺยากตา น อพฺยากตา ธมฺมาฯ น อพฺยากตา ธมฺมา น อพฺยากตาฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

กุสลา กุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อกุสลา ธมฺมาฯ

กุสลา กุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมาฯ

อกุสลา อกุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา กุสลา ธมฺมาฯ

อกุสลา อกุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมาฯ

อพฺยากตา อพฺยากตา ธมฺมาฯ ธมฺมา กุสลา ธมฺมาฯ

อพฺยากตา อพฺยากตา ธมฺมาฯ ธมฺมา อกุสลา ธมฺมาฯ

ปจฺจนีกํ

น กุสลา น กุสลา ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อกุสลา ธมฺมาฯ

น กุสลา น กุสลา ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อพฺยากตา ธมฺมาฯ

น อกุสลา น อกุสลา ธมฺมาฯ น ธมฺมา น กุสลา ธมฺมาฯ

น อกุสลา น อกุสลา ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อพฺยากตา ธมฺมาฯ

น อพฺยากตา น อพฺยากตา ธมฺมาฯ น ธมฺมา น กุสลา ธมฺมาฯ

น อพฺยากตา น อพฺยากตา ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อกุสลา ธมฺมาฯ

สุทฺธธมฺมวาโร

อนุโลมํ

กุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา กุสลาฯ

อกุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อกุสลาฯ

อพฺยากตา ธมฺมาฯ ธมฺมา อพฺยากตาฯ

ปจฺจนีกํ

น กุสลา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น กุสลาฯ

น อกุสลา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อกุสลาฯ

น อพฺยากตา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อพฺยากตาฯ

สุทฺธธมฺมมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

กุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อกุสลาฯ

กุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อพฺยากตาฯ

อกุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา กุสลาฯ

อกุสลา ธมฺมาฯ ธมฺมา อพฺยากตาฯ

อพฺยากตา ธมฺมาฯ ธมฺมา กุสลาฯ

อพฺยากตา ธมฺมาฯ ธมฺมา อกุสลาฯ

ปจฺจนีกํ

น กุสลา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อกุสลาฯ

น กุสลา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อพฺยากตาฯ

น อกุสลา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น กุสลาฯ

น อกุสลา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อพฺยากตาฯ

น อพฺยากตา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น กุสลาฯ

น อพฺยากตา น ธมฺมาฯ น ธมฺมา น อกุสลาฯ

ธมฺมยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

อินฺทฺริยยมกํ

ปณฺณตฺติวาโร

พาวีสตินฺทฺริยานิ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๑ อาทโย) – จกฺขุนฺทฺริยํ โสตินฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหินฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ปทโสธนวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุฯ

โสตํ โสตินฺทฺริยํ, โสตินฺทฺริยํ โสตํฯ

ฆานํ ฆานินฺทฺริยํ, ฆานินฺทฺริยํ ฆานํฯ

ชิวฺหา ชิวฺหินฺทฺริยํ, ชิวฺหินฺทฺริยํ ชิวฺหาฯ

กาโย กายินฺทฺริยํ, กายินฺทฺริยํ กาโยฯ

มโน มนินฺทฺริยํ, มนินฺทฺริยํ มโนฯ

อิตฺถี อิตฺถินฺทฺริยํ, อิตฺถินฺทฺริยํ อิตฺถีฯ

ปุริโส ปุริสินฺทฺริยํ, ปุริสินฺทฺริยํ ปุริโสฯ

ชีวิตํ ชีวิตินฺทฺริยํ, ชีวิตินฺทฺริยํ ชีวิตํฯ

สุขํ สุขินฺทฺริยํ, สุขินฺทฺริยํ สุขํฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขินฺทฺริยํ, ทุกฺขินฺทฺริยํ ทุกฺขํฯ

โสมนสฺสํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ, โสมนสฺสินฺทฺริยํ โสมนสฺสํฯ

โทมนสฺสํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ, โทมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสํฯ

อุเปกฺขา อุเปกฺขินฺทฺริยํ, อุเปกฺขินฺทฺริยํ อุเปกฺขาฯ

สทฺธา สทฺธินฺทฺริยํ, สทฺธินฺทฺริยํ สทฺธาฯ

วีริยํ วีริยินฺทฺริยํ, วีริยินฺทฺริยํ วีริยํฯ

สติ สตินฺทฺริยํ, สตินฺทฺริยํ สติฯ

สมาธิ สมาธินฺทฺริยํ, สมาธินฺทฺริยํ สมาธิฯ

ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาฯ

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีติฯ

อญฺญํ อญฺญินฺทฺริยํ, อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญํฯ

อญฺญาตาวี อญฺญาตาวินฺทฺริยํ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ อญฺญาตาวีฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น จกฺขุนฺทฺริยํ น จกฺขุฯ

น โสตํ น โสตินฺทฺริยํ, น โสตินฺทฺริยํ น โสตํฯ

น ฆานํ น ฆานินฺทฺริยํ, น ฆานินฺทฺริยํ น ฆานํฯ

น ชิวฺหา น ชิวฺหินฺทฺริยํ, น ชิวฺหินฺทฺริยํ น ชิวฺหาฯ

น กาโย น กายินฺทฺริยํ, น กายินฺทฺริยํ น กาโยฯ

น มโน น มนินฺทฺริยํ, น มนินฺทฺริยํ น มโนฯ

น อิตฺถี น อิตฺถินฺทฺริยํ, น อิตฺถินฺทฺริยํ น อิตฺถีฯ

น ปุริโส น ปุริสินฺทฺริยํ, น ปุริสินฺทฺริยํ น ปุริโสฯ

น ชีวิตํ น ชีวิตินฺทฺริยํ, น ชีวิตินฺทฺริยํ น ชีวิตํฯ

น สุขํ น สุขินฺทฺริยํ, น สุขินฺทฺริยํ น สุขํฯ

น ทุกฺขํ น ทุกฺขินฺทฺริยํ, น ทุกฺขินฺทฺริยํ น ทุกฺขํฯ

น โสมนสฺสํ น โสมนสฺสินฺทฺริยํ, น โสมนสฺสินฺทฺริยํ น โสมนสฺสํฯ

น โทมนสฺสํ น โทมนสฺสินฺทฺริยํ, น โทมนสฺสินฺทฺริยํ น โทมนสฺสํฯ

น อุเปกฺขา น อุเปกฺขินฺทฺริยํ, น อุเปกฺขินฺทฺริยํ น อุเปกฺขาฯ

น สทฺธา น สทฺธินฺทฺริยํ, น สทฺธินฺทฺริยํ น สทฺธาฯ

น วีริยํ น วีริยินฺทฺริยํ, น วีริยินฺทฺริยํ น วีริยํฯ

น สติ น สตินฺทฺริยํ, น สตินฺทฺริยํ น สติฯ

น สมาธิ น สมาธินฺทฺริยํ, น สมาธินฺทฺริยํ น สมาธิฯ

น ปญฺญา น ปญฺญินฺทฺริยํ, น ปญฺญินฺทฺริยํ น ปญฺญาฯ

น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ น อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, น อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติฯ

น อญฺญํ น อญฺญินฺทฺริยํ, น อญฺญินฺทฺริยํ น อญฺญํฯ

น อญฺญาตาวี น อญฺญาตาวินฺทฺริยํ, น อญฺญาตาวินฺทฺริยํ น อญฺญาตาวีฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โสตินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ฆานินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ชิวฺหินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา กายินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา มนินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อิตฺถินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ปุริสินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ชีวิตินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สุขินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ทุกฺขินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โสมนสฺสินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โทมนสฺสินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อุเปกฺขินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สทฺธินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา วีริยินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สตินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สมาธินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ปญฺญินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญินฺทฺริยํฯ

จกฺขุ จกฺขุนฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

โสตํ โสตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

โสตํ โสตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ฆานํ ฆานินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

ฆานํ ฆานินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ชิวฺหา ชิวฺหินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

ชิวฺหา ชิวฺหินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

กาโย กายินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

กาโย กายินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

มโน มนินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

มโน มนินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

อิตฺถี อิตฺถินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

อิตฺถี อิตฺถินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ปุริโส ปุริสินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

ปุริโส ปุริสินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ชีวิตํ ชีวิตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

ชีวิตํ ชีวิตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

สุขํ สุขินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

สุขํ สุขินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

โสมนสฺสํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

โสมนสฺสํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

โทมนสฺสํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

โทมนสฺสํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

อุเปกฺขา อุเปกฺขินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

อุเปกฺขา อุเปกฺขินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

สทฺธา สทฺธินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

สทฺธา สทฺธินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

วีริยํ วีริยินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

วีริยํ วีริยินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

สติ สตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

สติ สตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

สมาธิ สมาธินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

สมาธิ สมาธินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

อญฺญํ อญฺญินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

อญฺญํ อญฺญินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

อญฺญาตาวี อญฺญาตาวินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุนฺทฺริยํ…เป….ฯ

อญฺญาตาวี อญฺญาตาวินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญินฺทฺริยํฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โสตินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ฆานินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ชิวฺหินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น กายินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น มนินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อิตฺถินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ปุริสินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ชีวิตินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สุขินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ทุกฺขินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โสมนสฺสินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โทมนสฺสินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อุเปกฺขินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สทฺธินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น วีริยินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สตินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สมาธินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ปญฺญินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อญฺญินฺทฺริยํฯ

น จกฺขุ น จกฺขุนฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น โสตํ น โสตินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น ฆานํ น ฆานินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น ชิวฺหา น ชิวฺหินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น กาโย น กายินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น มโน น มนินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น อิตฺถี น อิตฺถินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น ปุริโส น ปุริสินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น ชีวิตํ น ชีวิตินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น สุขํ น สุขินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น ทุกฺขํ น ทุกฺขินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น โสมนสฺสํ น โสมนสฺสินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น โทมนสฺสํ น โทมนสฺสินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น อุเปกฺขา น อุเปกฺขินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น สทฺธา น สทฺธินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น วีริยํ น วีริยินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น สติ น สตินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น สมาธิ น สมาธินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น ปญฺญา น ปญฺญินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ น อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น อญฺญํ น อญฺญินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

น อญฺญาตาวี น อญฺญาตาวินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุนฺทฺริยํ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญินฺทฺริยํฯ

สุทฺธินฺทฺริยวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุฯ

โสตํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โสตํฯ

ฆานํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ฆานํฯ

ชิวฺหา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ชิวฺหาฯ

กาโย อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา กาโยฯ

มโน อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา มโนฯ

อิตฺถี อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อิตฺถีฯ

ปุริโส อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ปุริโสฯ

ชีวิตํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ชีวิตํฯ

สุขํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สุขํฯ

ทุกฺขํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ทุกฺขํฯ

โสมนสฺสํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โสมนสฺสํฯ

โทมนสฺสํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โทมนสฺสํฯ

อุเปกฺขา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อุเปกฺขาฯ

สทฺธา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สทฺธาฯ

วีริยํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา วีริยํฯ

สติ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สติฯ

สมาธิ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สมาธิฯ

ปญฺญา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ปญฺญาฯ

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อนญฺญาตญฺญสฺสามีติฯ

อญฺญํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญํฯ

อญฺญาตาวี อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุฯ

น โสตํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โสตํฯ

น ฆานํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ฆานํฯ

น ชิวฺหา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ชิวฺหาฯ

น กาโย น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น กาโยฯ

น มโน น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น มโนฯ

น อิตฺถี น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อิตฺถีฯ

น ปุริโส น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ปุริโสฯ

น ชีวิตํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ชีวิตํฯ

น สุขํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สุขํฯ

น ทุกฺขํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ทุกฺขํฯ

น โสมนสฺสํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โสมนสฺสํฯ

น โทมนสฺสํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โทมนสฺสํฯ

น อุเปกฺขา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อุเปกฺขาฯ

น สทฺธา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สทฺธาฯ

น วีริยํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น วีริยํฯ

น สติ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สติฯ

น สมาธิ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สมาธิฯ

น ปญฺญา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ปญฺญาฯ

น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติฯ

น อญฺญํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อญฺญํฯ

น อญฺญาตาวี น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

สุทฺธินฺทฺริยมูลจกฺกวาโร

อนุโลมํ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โสตํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ฆานํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ชิวฺหาฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา กาโยฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา มโนฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อิตฺถีฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ปุริโสฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ชีวิตํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สุขํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ทุกฺขํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โสมนสฺสํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา โทมนสฺสํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อุเปกฺขาฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สทฺธาฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา วีริยํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สติฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา สมาธิฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา ปญฺญาฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อนญฺญาตญฺญสฺสามีติฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญํฯ

จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

โสตํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ฆานํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ชิวฺหา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

กาโย อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

มโน อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

อิตฺถี อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ปุริโส อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ชีวิตํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

สุขํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ทุกฺขํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

โสมนสฺสํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

โทมนสฺสํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

อุเปกฺขา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

สทฺธา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

วีริยํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

สติ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

สมาธิ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

ปญฺญา อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

อญฺญํ อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญาตาวีฯ

อญฺญาตาวี อินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยา จกฺขุ…เป…. อินฺทฺริยา อญฺญํฯ

ปจฺจนีกํ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โสตํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ฆานํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ชิวฺหาฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น กาโยฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น มโนฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อิตฺถีฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ปุริโสฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ชีวิตํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สุขํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ทุกฺขํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โสมนสฺสํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น โทมนสฺสํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อุเปกฺขาฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สทฺธาฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น วีริยํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สติฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น สมาธิฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น ปญฺญาฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อญฺญํฯ

น จกฺขุ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น โสตํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น ฆานํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น ชิวฺหา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น กาโย น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น มโน น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น อิตฺถี น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น ปุริโส น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น ชีวิตํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น สุขํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น ทุกฺขํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น โสมนสฺสํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น โทมนสฺสํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น อุเปกฺขา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น สทฺธา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น วีริยํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น สติ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น สมาธิ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น ปญฺญา น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น อญฺญํ น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญาตาวีฯ

น อญฺญาตาวี น อินฺทฺริยํ, น อินฺทฺริยา น จกฺขุ…เป…. น อินฺทฺริยา น อญฺญํฯ

อินฺทฺริยยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

ยมกมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฏฺฐานมาติกา

เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย อธิปติปจฺจโย อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรปจฺจโย สหชาตปจฺจโย อญฺญมญฺญปจฺจโย นิสฺสยปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโย ปุเรชาตปจฺจโย ปจฺฉาชาตปจฺจโย อาเสวนปจฺจโย กมฺมปจฺจโย วิปากปจฺจโย อาหารปจฺจโย อินฺทฺริยปจฺจโย ฌานปจฺจโย มคฺคปจฺจโย สมฺปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโย อวิคตปจฺจโยติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.ปจฺจยุเทฺทส)ฯ

ปฏฺฐานมาติกา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนํ

สตฺตปฺปกรณนามโต , อภิธมฺมมเทสยิ;
เทวาติเทโว เทวานํ, เทวโลกมฺหิ ตํ ปุเรฯ

ตสฺสายํ **มาติกา** สพฺพา, สกลสฺสาปิ อุทฺธรา;
จิรฏฺฐิตตฺถํ ธมฺมสฺส, ตํ ปคฺคณฺหนฺตุ สาธโวฯ

ทฺวาวีสติ ติกา เจว, ตเถว เหตุโคจฺฉกํ;
จูฬนฺตรทุกา สตฺต, โคจฺฉกา จ ตโต ปรํฯ

มหนฺตรทุกา จาปิ, ตโต จุทฺทส นิทฺทิเส;
โคจฺฉกานิ ทุเว ปิฏฺฐิ-ทุกานิฏฺฐารเสทิสาฯ

ทฺวาจตฺตาลีส สุตฺตนฺต-ทุกา เตวนฺติ ปญฺจธา;
สตฺตปฺปกรณิกา ภินฺนา, ธมฺมสงฺคณิมาติกาฯ

อภิธมฺมมาติกาปาฬิ นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

โมหวิเจฺฉทนี

คนฺถารมฺภกถา

๑. การุญฺญภาวิตํ ยสฺส, ญาณจกฺขุ มโหทยํฯ
อนฺธภูตสฺส โลกสฺส, ชาตํ สามญฺญโลจนํฯ

๒. ตํ พุทฺธํ สุคตํ ธีรํ, สสทฺธมฺมํ สสาวกํฯ
วนฺทิตฺวานุสฺสริตฺวา จ, โถเมตฺวา จ วินายกํฯ

๓. เถเร จ ถิรสีลาทิ-คุณาลงฺการโสภิเตฯ
สาสนุโชฺชตเก ธีเร, ปุพฺพเก วํสปาลเกฯ

๔. วิสุทฺธิเทวเทโว ยํ, เทวานํ ติทสาลเยฯ
ปญฺญาย เทสยี ตสฺส, อภิธมฺมสฺส มาติกาฯ

๕. ยา ตสฺสา วิปุลตฺถาย, ธมฺมสงฺคณิอาทิหิฯ
อเนเกหิ ปกาเรหิ, ปาฬิอฏฺฐกถาหิ จฯ

๖. อโตฺถ วินิจฺฉโย เจว,
วิภโตฺต สาครูปโม;
อนนฺตนยโวกิโณฺณ,
ทุโกฺขคาโห ยโต ตโตฯ

๗. สมาเสนาภิธมฺมตฺถํ, มาติกามุขโตขิลํฯ
ญาตุกาเมหิ สุเทฺธหิ, อเนฺตวาสีหิ ยาจิโตฯ

๘. สงฺกฑฺฒิตฺวาน นยโต, ปาฬิอฏฺฐกถาคตํฯ
อตฺถํ วินิจฺฉยเญฺจว, สมาเสน นิราภุลํฯ

๙. สามตฺถิยคตํ อตฺถํ, นิกายนฺตรนิสฺสฏํฯ
มหาวิหารวาสีนํ, กมาภตนยานุคํฯ

๑๐. ทีปยโนฺต นยญฺญูนํ, สทา สโมฺมทการินิํฯ
โมหวิเจฺฉทนิํ นาม, กริสฺสามตฺถวณฺณนนฺติฯ

คนฺถารมฺภกถา นิฏฺฐิตาฯ

๑. ธมฺมสงฺคณีมาติกา

ติกปทตฺถวณฺณนา

ตตฺถ **อภิธมฺมสฺส มาติกา**ติ เอตฺถ เกนเฏฺฐน **อภิธมฺโม**? ธมฺมาติเรกธมฺมวิเสสเฏฺฐนฯ อติเรกวิเสสตฺถทีปโก หิ เอตฺถ อภิ-สทฺโท ‘‘พาฬฺหา เม ทุกฺขา เวทนา อภิกฺกมนฺติ, โน ปฏิกฺกมนฺติ (สํ. นิ. ๔.๘๗; ๕.๑๙๕, ๑๐๒๒; ม. นิ. ๓.๓๘๔, ๓๘๙), อภิกฺกนฺตวณฺณา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑; ขุ. ปา. ๕.๑; สุ. นิ. มงฺคลสุตฺต; วิ. ว. ๘๕๗) วิย, ตสฺมา ยถา สมุสฺสิเตสุ พหูสุ ฉตฺเตสุ เจว ธเชสุ จ ยํ อติเรกปฺปมาณํ, วิเสสวณฺณสณฺฐานญฺจ ฉตฺตํ, ตํ อติจฺฉตฺตํ, โย อติเรกปฺปมาโณ, วิเสสวณฺณสณฺฐาโน จ ธโช, โส อติทฺธโชติ จ วุจฺจติ, เอวเมว อยมฺปิ ธโมฺม ธมฺมาติเรกธมฺมวิเสสเฏฺฐน ‘‘อภิธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ภควตา หิ สุตฺตนฺตํ ปตฺวา ขนฺธายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปจฺจยาการาทโย ธมฺมา เอกเทเสน วิภตฺตา, น นิปฺปเทเสน, อภิธมฺมํ ปตฺวา ปน อเนเกหิ นยวิเสเสหิ นิปฺปเทสโตว วิภตฺตาฯ เอวํ ธมฺมาติเรกธมฺมวิเสสเฏฺฐน ‘‘อภิธโมฺม’’ติ เวทิตโพฺพฯ

เกนเฏฺฐน **มาติกา**? มาตุสมเฏฺฐนฯ มาตา วิยาติ หิ มาติกา ยถา ปทุมิกํ มุขนฺติฯ ยถา หิ มาตา นานาวิเธ ปุเตฺต ปสวติ, เต ปาเลติ, โปเสติ จ, เอวมยมฺปิ นานาวิเธ ธเมฺม, อเตฺถ จ ปสวติ, เต จ อวินสฺสมาเน ปาเลติ, โปเสติ จ, ตสฺมา ‘‘มาติกา’’ติ วุจฺจติฯ มาติกํ หิ นิสฺสาย ธมฺมสงฺคณีอาทิสตฺตปฺปกรณวเสน วิตฺถาริยมานา อนนฺตาปริมาณา ธมฺมา, อตฺถา จ ตาย ปสุตา, ปาลิตา, โปสิตา วิย จ โหนฺติฯ ตถา หิ **ธมฺมสงฺคณิปฺปกรเณ** จตโสฺส วิภตฺติโย จิตฺตวิภตฺติ รูปวิภตฺติ นิเกฺขปราสิ อตฺถุทฺธาโรติ ฯ ตตฺถ นานานเยหิ เอกูนนวุติจิตฺตวิภาวินี จิตฺตวิภตฺติ วิตฺถาริยมานา อนนฺตาปริมาณภาณวารา โหติ, ตทนนฺตรํ เอกวิธาทินา รูปวิภาวินี รูปวิภตฺติ วิตฺถาริยมานา อนนฺตาปริมาณภาณวารา โหติ, ตทนนฺตรํ มูลขนฺธทฺวาราทีนิ นิกฺขิปิตฺวา เทสิโต นิเกฺขปราสิ วิตฺถาริยมาโน อนนฺตาปริมาณภาณวาโร โหติ, ตทนนฺตรํ เตปิฏกสฺส พุทฺธวจนสฺส อฎฺฐกถาภูโต อตฺถุทฺธาโร วิตฺถาริยมาโน อนนฺตาปริมาณภาณวาโร โหติฯ เอวมิทํ ธมฺมสงฺคณิปฺปกรณํ วาจนามคฺคโต อติเรกเตรสมตฺตภาณวารมฺปิ สมานํ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ

ตถา **วิภงฺคปฺปกรเณ** ขนฺธวิภโงฺค อายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปจฺจยาการสติปฎฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานอปฺปมญฺญาสิกฺขาปทปฏิสมฺภิทาญาณขุทฺทกวตฺถุธมฺมหทยวิภงฺคาติ อฎฺฐารส วิภงฺคา วิภตฺตา, เต สุตฺตนฺตภาชนียอภิธมฺมภาชนียาทินา นานเยหิ วิตฺถาริยมานา ปเจฺจกํ อนนฺตาปริมาณภาณวารา โหนฺติฯ เอวมิทํ วิภงฺคปฺปกรณํ วาจนามคฺคโต ปญฺจตึสมตฺตภาณวารมฺปิ สมานํ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ

ตถา **ธาตุกถาปกรณํ** ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห’’ติอาทินา จุทฺทสวิเธน วิภตฺตํ วาจนามคฺคโต อติเรกฉภาณวารมตฺตมฺปิ สมานํ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ

ตถา **ปุคฺคลปญฺญตฺติปฺปกรณํ** ขนฺธปญฺญตฺติ อายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปุคฺคลปญฺญตฺตีติ ฉพฺพิเธน วิภตฺตํ วาจนามคฺคโต อติเรกปญฺจภาณวารมตฺตมฺปิ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ

ตถา **กถาวตฺถุปฺปกรณํ** สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานิ, ปรวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานีติ สุตฺตสหสฺสํ สโมธาเนตฺวา วิภตฺตํ วาจนามคฺคโต สงฺคีติอาโรปิตนเยน ทีฆนิกายปฺปมาณมฺปิ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ

ตถา **ยมกปฺปกรณํ** มูลยมกํ ขนฺธายตนธาตุสจฺจสงฺขารอนุสยจิตฺตธมฺมอินฺทฺริยยมกนฺติ ทสวิเธน วิภตฺตํ วาจนามคฺคโต วีสภาณวารสตมฺปิ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ

ปฏฺฐานปฺปกรณํ เหตุปจฺจยอารมฺมณปจฺจยาทิจตุวีสติปจฺจเย คเหตฺวา ติกปฏฺฐานาทิจตุวีสติวิเธน วิภตฺตํ ปเจฺจกํ กติปยภาณวารมฺปิ วิตฺถาริยมานํ อนนฺตาปริมาณภาณวารํ โหติฯ เอวํ อนนฺตาปริมาณานํ ธมฺมานํ, อตฺถานญฺจ ปสวนโต, ปาลนโต, โปสนโต จ ‘‘มาตา วิยาติ มาติกา’’ติ วุจฺจติฯ ปาลนโปสนเญฺจตฺถ สมฺมุฏฺฐานํ, วิรทฺธานญฺจ ปาฬิอตฺถานํ มาติกานุสาเรน สลฺลเกฺขตฺวา สมานยนโต, รกฺขณโต จ เวทิตพฺพํฯ สา ปนายํ ปริเจฺฉทโต ธมฺมสงฺคณีมาติกา วิภงฺคมาติกา ธาตุกถามาติกา ปุคฺคลปญฺญตฺติมาติกา กถาวตฺถุมาติกา ยมกมาติกา ปฏฺฐานมาติกาติ สตฺตนฺนํ ปกรณานํ อาทิมฺหิ ฐปิตา สตฺตวิธา โหติฯ

ตตฺถ ธมฺมสงฺคณีมาติกา อาทิ, สาปิ ติกมาติกา ทุกมาติกาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ ทฺวาวีสติ ติกา **ติกมาติกา** นามฯ เทฺวจตฺตาลีสสตทุกา **ทุกมาติกา** นาม, สา ปุน อาหจฺจภาสิตา สาวกภาสิตาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ ทฺวาวีสติ ติกา เจว, ‘‘เหตู ธมฺมา น เหตู ธมฺมา…เป.… สรณา ธมฺมา อรณา ธมฺมา’’ติ อิเม จ สตํ ทุกาติ อยํ **อาหจฺจภาสิตา** สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตา สตฺตนฺนํ ปกรณานํ มาติกา นาม, ตทนนฺตรา ‘‘วิชฺชาภาคิโน ธมฺมา อวิชฺชาภาคิโน ธมฺมา…เป.… ขเย ญาณํ อนุปฺปาเทญาณ’’นฺติ อิเม ทฺวาจตฺตาลีส สุตฺตนฺติกทุกา ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถเรน ฐปิตตฺตา **สาวกภาสิตา** นามฯ อิเม ฐเปโนฺต ปน เถโร น สามุกฺกํสิเกน อตฺตโน ญาเณน ฐเปสิ, เอกุตฺตริยํ ปน เอกกนิปาตทุกนิปาตสงฺคีติสุตฺตทสุตฺตรสุเตฺตหิ สโมธาเนตฺวา อาภิธมฺมิกเตฺถรานํ สุตฺตนฺตํ ปตฺวา อกิลมนตฺถํ ฐเปสิฯ

สา ปุน สปฺปเทสนิปฺปเทสวเสน เทฺว โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ เอตฺถ หิ นว ติกา, เอกสตฺตติ จ ทุกา สปฺปเทสานํ สาวเสสานํ นามรูปานํ ปริคฺคหิตตฺตา **สปฺปเทสา** นาม, อวเสสา เตรส ติกา, เอกสตฺตติ จ ทุกา นิปฺปเทสานํ นิรวเสสานํ นามรูปานํ คหิตตฺตา **นิปฺปเทสา** นามฯ เตสํ วิภาโค ตตฺถ ตเตฺถว อาวิ ภวิสฺสติฯ ตถา นามลาภวเสน ทุวิธาฯ สเพฺพว หิ เอเต ติกทุกา อาทิปทวเสน, สพฺพปทวเสน จาติ ทุวิธา นามํ ลภนฺติฯ ตตฺถ ‘‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา’’ติ อยํ ตาว **อาทิปทวเสน** ลทฺธนาโม กุสลตฺติโก นามฯ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา…เป.… ธมฺมา’’ติ อยํ **สพฺพปทวเสน** ลทฺธนาโม เวทนาตฺติโก นามฯ เอวํ สเพฺพสมฺปิ ติกทุกานํ นามํ เวทิตพฺพํฯ

สา ปเนสา ปญฺจทสหิ ปริเจฺฉเทหิ ววตฺถิตาฯ ติกานํ หิ เอโก ปริเจฺฉโท, ทุกานํ จุทฺทสฯ ‘‘เหตู ธมฺมา นเหตู ธมฺมา’’ติอาทโย หิ ฉ ทุกา คนฺถโต จ อตฺถโต จ อญฺญมญฺญสมฺพเนฺธน กณฺณิกา วิย, ฆฏา วิย จ หุตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘เหตุโคจฺฉโก’’ติ วุจฺจติฯ ตโต อปเร ‘‘สปฺปจฺจยา ธมฺมา’’ติอาทโย สตฺต ทุกา อญฺญมญฺญํ อสมฺพนฺธา เกวลํ ทุกสามเญฺญน อุจฺจินิตฺวา โคจฺฉกนฺตเร ฐปิตตฺตา, อเญฺญหิ จ อนฺตรทุเกหิ จูฬกตฺตา ‘‘จูฬนฺตรทุกา’’ติ เวทิตพฺพาฯ ตโต ปรํ อาสวทุกาทีนํ ฉนฺนํ ทุกานํ วเสน อาสวโคจฺฉโก นามฯ ตโต สํโยชนทุกาทีนํ ฉนฺนํ วเสน สํโยชนโคจฺฉโก นามฯ ตถา คนฺถโอฆโยคนีวรณทุกาทีนํ ฉนฺนํ ฉนฺนํ วเสน คนฺถโอฆโยคนีวรณโคจฺฉกา นามฯ ปรามาสทุกาทีนํ ปญฺจนฺนํ วเสน ปรามาสโคจฺฉโก นามฯ ตโต ปรํ สา

รมฺมณทุกาทโย จตุทฺทส ทุกา มหนฺตรทุกา นามฯ ตโต ปรํ อุปาทานทุกาทโย ฉ ทุกา อุปาทานโคจฺฉโก นามฯ ตโต กิเลสทุกาทโย อฏฺฐทุกา กิเลสโคจฺฉโก นามฯ ตโต ปรํ ทสฺสเนนปหาตพฺพทุกาทโย อฏฺฐารส ทุกา อภิธมฺมมาติกาย ปริโยสาเน ฐปิตตฺตา ปิฏฺฐิทุกา นามฯ วิชฺชาภาคิยทุกาทโย ปน ทฺวาจตฺตาลีส ทุกา สุตฺตนฺติกทุกา นามฯ เอวเมติสฺสา ปญฺจทสหิ ปริเจฺฉเทหิ ววตฺถิตาย ตาว อยํ อตฺถวณฺณนา ภวิสฺสติฯ

กุสลตฺติกวณฺณนา

ยสฺมา ปเนตฺถ ติกมาติกา อาทิ, ตตฺถาปิ กุสลตฺติโก อาทิ, ตสฺมา กุสลตฺติกสฺส ตาว –

อตฺถโต ภูมิเภทา จ, ปเจฺจกํ สมฺปโยคโต;
อุเทฺทสโต จ ธมฺมานํ, ลกฺขณาทิวิภาคโตฯ

สงฺคหา สุญฺญโต เจว, วิสยาทิปฺปเภทโต;
ยถานุรูปํ สพฺพตฺถ, เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **อตฺถโต** ตาว **กุสลา ธมฺมา**ติ เอตฺถ **กุสล**สโทฺท อาโรคฺยานวชฺชเฉกสุขวิปาเกสุ ทิสฺสติฯ อยํ หิ ‘‘กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต อนามย’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๒๔๖; ๒.๒๐.๑๒๙) อาโรเคฺย ทิสฺสติฯ ‘‘กตโม ปน, ภเนฺต, กายสมาจาโร กุสโล ? โย โข, มหาราช, กายสมาจาโร อนวโชฺช’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๖๑) อนวเชฺชฯ ‘‘กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๘๗) เฉเกฯ ‘‘กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๔๓๑) สุขวิปาเกฯ สฺวายมิธ อาโรเคฺยปิ อนวเชฺชปิ สุขวิปาเกปิ วตฺตติฯ ยเถว หิ รูปกาเย นิพฺยาธิตาย อาโรคฺยเฏฺฐน กุสลํ วุตฺตํ, เอวํ อรูปธเมฺมปิ กิเลสพฺยาธิโน อภาเวน อาโรคฺยเฏฺฐน กุสลํ เวทิตพฺพํฯ กิเลสวชฺชสฺส ปน อภาวา อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํฯ

ธมฺม-สโทฺท ปนายํ ปริยตฺติเหตุคุณนิสฺสตฺตนิชฺชีวตาทีสุ ทิสฺสติฯ อยํ หิ ‘‘ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺย’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๒) ปริยตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๐) เหตุมฺหิฯ ‘‘น หิ ธโมฺม อธโมฺม จ, อุโภ สมวิปากิโน’’ติอาทีสุ (เถรคา. ๓๐๔) คุเณฯ ‘‘ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๓) นิสฺสตฺตนิชฺชีวตายํ, สฺวายมิธาปิ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตายเมว วฏฺฏติฯ

วจนโตฺถ ปเนตฺถ – กุจฺฉิเต ปาปธเมฺม สลยนฺติ จลยนฺติ กเมฺปนฺติ วิทฺธํเสนฺตีติ **กุสลา**ฯ กุจฺฉิเตน วา อากาเรน สยนฺตีติ กุสา, เต กุเส ลุนนฺติ ฉินฺทนฺตีติ กุสลาฯ กุจฺฉิตานํ วา สานโต ตนุกรณโต ญาณํ กุสํ นาม, เตน กุเสน ลาตพฺพา ปริวเตฺตตพฺพาติ กุสลาฯ อถ วา โกสลฺลํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตโต โกสลฺลโต สมฺภูตตฺตา กุสลาฯ อิทํ ปน อนนฺตเร วุตฺตญฺจาติ นิพฺพจนทฺวยํ กิญฺจาปิ นิปฺปริยายโต ญาณสมฺปยุตฺตานเมว ยุชฺชติ, รุฬฺหีวเสน ปน ตํสทิสตาย ญาณวิปฺปยุตฺตานมฺปีติ คเหตพฺพํฯ ยถา วา กุสา อุภยภาคคตํ หตฺถปฺปเทสํ ลุนนฺติ, เอวมิเมปิ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนภาเวน อุภยภาคคตํ สํกิเลสปกฺขํ ลุนนฺติ, ตสฺมา กุสา วิย ลุนนฺตีติ กุสลาฯ อตฺตโน ปน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธมฺมา, ธารียนฺติ วา ปจฺจเยหิ, ธารียนฺติ วา ยถาสภาวโต อาธารียนฺตีติปิ ธมฺมาฯ น กุสลา **อกุสลา,** มิตฺตปฏิปกฺขา อมิตฺตา วิย กุสลปฏิปกฺขาติ อโตฺถฯ น พฺยากตาติ **อพฺยากตา,** กุสลากุสลภาเวน อกถิตาติ อโตฺถฯ เตสุ อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา กุสลา, สาวชฺชทุกฺขวิปากลกฺขณา อกุสลา, อวิปากลกฺขณา อพฺยากตาฯ

กึ ปเนตานิ กุสลาติ วา ธมฺมาติ วาติอาทีนิ เอกตฺถานิ, อุทาหุ นานตฺถานีติ? กิเญฺจตฺถ ยทิ ตาว เอกตฺถานิ, ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ อิทํ ‘‘กุสลา กุสลา’’ติ วุตฺตสทิสํ โหติฯ อถ นานตฺถานิ, ติกทุกานํ ฉกฺกจตุกฺกภาโว อาปชฺชติ, ปทานญฺจ อสมฺพนฺโธ ‘‘กุสลา รูปํ จกฺขุมา’’ติอาทีนํ วิยฯ อถาปิ ยทิ เอตานิ เอกตฺถานิ, กุสลากุสลาพฺยากตปทานํ ติณฺณมฺปิ ธมฺมานํ ธมฺมสภาเวน เอกตฺตา กุสลาทีนมฺปิ เอกตฺตํ อาปชฺชติฯ อถ ‘‘กุสลปทโต อกุสลาทิปทสฺส อญฺญตฺตํ สิยา’’ติ วทถ, น เอตานิ เอกตฺถานิฯ ตทา ธโมฺม นาม ภาโวฯ ภาวโต จ อโญฺญ อภาโวติฯ เอวํ อโญฺญญฺญาเปกฺขาย อภาวตฺตมาปเนฺนหิ ธเมฺมหิ อนเญฺญ กุสลาทโยปิ อภาวา เอว สิยุนฺติ? สพฺพเมตํ อการณํ, กสฺมา? ยถานุมติโวหารสิทฺธิโต, น หิ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติอาทีนิ ปทานิ ยถา กุสลา กุสลาติ, เอวํ อตฺถวิเสสาภาเวน ปณฺฑิเตหิ อนุมตานิ, นาปิ กุสลา รูปํ จกฺขุมา-สทฺทา วิย อญฺญมญฺญํ อโนโลกิตตฺถภาเวน, อถ โข อนวชฺชอิฏฺฐวิปากตฺตาทิสงฺขาตสฺส อตฺถวิเสสสฺส, สภาวสาธารณาทิอตฺถสามญฺญสฺส จ โชตกเตฺตน ยถากฺกมํ อนุมตานิฯ กุสล-สโทฺท หิ ธมฺม-สทฺทสฺส ปุรโต วุจฺจมาโน กุสลากุสลาทิสพฺพสาธารณสามญฺญตฺถทีปกํ ธมฺม-สทฺทํ อกุสลาทิโต นิวเตฺตตฺวา อตฺตโน อตฺตโน อตฺถวิเสสวิสิฏฺฐตฺถทีปกํ กโรติฯ เอวํ ปเจฺจกํ ภินฺนวิสยานมฺปิ เนสํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน ปวตฺติยํ เอกตฺถตาย ปณฺฑิตานุมตตาย ยถาวุตฺตโทสาโรปเน การณํ วุตฺตํ, สพฺพเมตํ อการณํฯ เอวํ ตโต ปเรสุปิ สพฺพตฺถ ยถานุรูปโต ญาตพฺพํฯ อยํ ตาว ปทตฺถโต วินิจฺฉโยฯ

กุสลปทโตฺถ

ภูมิเภทาติ เตสุ กุสลากุสลาพฺยากเตสุ ธเมฺมสุ กุสลา ตาว ธมฺมา ภูมิเภทโต จตุพฺพิธา โหนฺติ – กามาวจรา รูปาวจรา อรูปาวจรา โลกุตฺตราติฯ อยํ ภูมิเภทโต วินิจฺฉโยฯ

สมฺปโยคโตติ เอวํ ภูมิเภทโต จตุพฺพิธานมฺปิ เนสํ ปเจฺจกํ สมฺปโยคโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กามาวจรา ตาว สมฺปโยคโต อฏฺฐวิธา โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ? โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํฯ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํฯ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํฯ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารนฺติฯ ตตฺถ อิฏฺฐารมฺมณตา, สทฺธาพาหุลฺลตา, วิสุทฺธทิฏฺฐิตา, อานิสํสทสฺสาวิตา จ เอกาทส ปีติสโมฺพชฺฌงฺคการณานิ จาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ โสมนสฺสสหคตภาโว เวทิตโพฺพฯ ญาณสมฺปตฺติํ ปน ปเตฺถตฺวา กตกมฺมโต, พฺรหฺมาทิอุปปตฺติโต, ปญฺญาทสกวเสน อินฺทฺริยปริปากโต, วิกฺขมฺภเนน กิเลสทูริภาวโต จ สตฺตวิธธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคการณโต จ ญาณสมฺปยุตฺตตา เวทิตพฺพาฯ อตฺตโน วา ปเรสํ วา วเสน ปวโตฺต ปุพฺพปโยโค สงฺขาโร นามฯ

เตน อุปฺปนฺนํ สสงฺขารํ, ตทภาวา อสงฺขารญฺจ เวทิตพฺพํฯ เอเตสุ หิ ยถาวุตฺตโสมนสฺสญาณเหตุํ อาคมฺม ปหโฏฺฐ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติ อาทินยปฺปวตฺตํ สมฺมาทิฏฺฐิํ ปุรกฺขตฺวา อสํสีทโนฺต, ปเรหิ จ อนุสฺสาหิโต ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กโรติ, ตทาสฺส โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ ปฐมํ กุสลํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา ปน วุตฺตนเยน หฏฺฐตุโฏฺฐ สมฺมาทิฏฺฐิํ ปุรกฺขตฺวา อมุตฺตจาคิตาทิวเสน สํสีทมาโน, อตฺตโน ปฏิสงฺขาเรน วา ปเรหิ วา อุสฺสาหิโต กโรติ, ตทาสฺส ตเทว สสงฺขารํ ทุติยํ กุสลํ โหติฯ ยทา ปน ญาติชนาทิปฏิปตฺติทสฺสเนน ชาตปริจยา พาลทารกาทโย ภิกฺขุอาทิทสฺสเนน โสมนสฺสชาตา สหสา ทานวนฺทนาทีนิ กโรนฺติ, ตทา ญาณวิปฺปยุตฺตํ ตติยํ กุสลํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา ปน ญาติอาทีหิ อุสฺสาหิตา เอวํ ปฏิปชฺชนฺติ, ตทา ตเทว จตุตฺถํ สสงฺขารจิตฺตํ โหติฯ ยทา ปน โสมนสฺสเหตุโน อภาเวน วิสุํ จตูสุปิ วิกเปฺปสุ โสมนสฺสรหิตา

โหนฺติ, ตทา เสสานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคตานิ กุสลานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ ปเจฺจกํ สมฺปโยคโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

อุเทฺทสโต จ ธมฺมานนฺติ เอวํ สมฺปโยคโต อฎฺฐวิเธสุ กุสเลสุ ปเจฺจกํ ธมฺมานํ อุเทฺทสโตปิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปฐมกุสเล ตาว ปาฬิยา สรูเปน อาคตา ติํส ธมฺมา, เยวาปนกา นวาติ เอกูนจตฺตาลีส ธมฺมา โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ – ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตํ วิตโกฺก วิจาโร ปีติ วีริยํ จิเตฺตกคฺคตา ชีวิตํ สทฺธา สติ หิรี โอตฺตปฺปํ อโลโภ อโทโส อโมโห กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ กายลหุตา จิตฺตลหุตา กายมุทุตา จิตฺตมุทุตา กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา กายุชุกตา จิตฺตุชุกตาติ อิเม สรูเปน อาคตา ติํสธมฺมาฯ ฉโนฺท อธิโมโกฺข มนสิกาโร ตตฺรมชฺฌตฺตตา กรุณา มุทิตา กายทุจฺจริตวิรติ วจีทุจฺจริตวิรติ มิจฺฉาชีววิรตีติ อิเม เยวาปนกา นวาติฯ

ปทภาชนีเย ปน –

> ‘‘ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ…เป.… ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหติ, เวทนา…เป.… สญฺญา เจตนา จิตฺตํ วิตโกฺก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ สมฺมาทิฎฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ สทฺธาพลํ วีริยพลํ สติพลํ สมาธิพลํ ปญฺญาพลํ หิริพลํ โอตฺตปฺปพลํ อโลโภ อโทโส อโมโห อนภิชฺฌา อพฺยาปาโท สมฺมาทิฎฺฐิ หิรี โอตฺตปฺปํ กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ กายลหุตา จิตฺตลหุตา กายมุทุตา จิตฺตมุทุตา กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา กายุชุกตา จิตฺตุชุกตา สติ สมฺปชญฺญํ สมโถ วิปสฺสนา ปคฺคาโห อวิเกฺขโป โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑) –

เอวํ สรูปโต อุทฺทิฎฺฐา ฉปญฺญาส ธมฺมา ‘‘เย วา ปน ตสฺมิํ สมเย อเญฺญปิ อตฺถิ ปฎิจฺจสมุปฺปนฺนา อรูปิโน ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑) เอวํ เยวาปนกวเสน สามญฺญโต อุทฺทิฎฺฐา, **อฎฺฐกถายํ** จสฺสา เตสุ เตสุ สุตฺตปฺปเทเสสุ อาคเต คเหตฺวา สรูปโต นิทฺทิฎฺฐา ฉนฺทาทโย นวาติ ปญฺจสฎฺฐิ ธมฺมา อาคตาฯ ยสฺมา ปน เตสุ สรูเปน อาคตา ฌานงฺคอินฺทฺริยมคฺคงฺคพลมูลาทีนํ วเสน เอกเสฺสว พหุกิจฺจตาทสฺสนตฺถํ ปุนปฺปุนํ คเหตฺวา ปริยาเยน ฉปญฺญาสวิเธน เทสิตาปิ อคหิตคฺคหเณน ยถาวุตฺตา สมติํเสว ธมฺมา โหนฺติ, เต ปน สวิภตฺติกา อวิภตฺติกาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ ผสฺสาทโย อฎฺฐารส เอกกตฺตา อวิภตฺติกาฯ เวทนาทโย ทฺวาทส ธมฺมา อฎฺฐติํสปฺปเภเทน ยถาโยคํ วิภตฺตตฺตา สวิภตฺติกา, เยวาปนกา ปน อวิภตฺติกา เอวฯ ตสฺมา เต สเพฺพปิ นิปฺปริยาเยน เอกูนจตฺตาลีส ธมฺมาว โหนฺติฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ผสฺสาทิปญฺจกํ ปญฺจฌานงฺคานินฺทฺริยฎฺฐกํ;
> มคฺคงฺคปญฺจกํ สตฺตพลํ มูลตฺติกมฺปิ จฯ
>
> กมฺมปถตฺติกเญฺจว , โลกปาลทุกํ ตถา;
> ปสฺสทฺธิอาที ฉ ทุกา, ตีณิ ปิฎฺฐิทุกานิติฯ
>
> สตฺตรสหิ ราสีหิ, ฉปญฺญาเสว ปาฬิยํ;
> วุตฺตา สภาวโต ติํส, ธมฺมา อคหิตคฺคเหฯ

ผโสฺส ชีวิตสญฺญา จ, เจตนา จารปีติโย;
ฉ ทุกา กายปสฺสทฺธิ-ปมฺขาฎฺฐารเสกกาฯ

จิตฺตํ วิตโกฺก สทฺธา จ, หิริโอตฺตปฺปิยมฺปิ จ;
อโลโภ จ อโทโส จ, สตฺต ทฺวิธา วิภาวิตาฯ

เวทนา ติวิธา วีริยํ, สติ จ จตุธา มตา;
ฉทฺธา เอกคฺคตา ปญฺญา, สตฺตธาว วิภาวิตาฯ

วิรตี อปฺปมญฺญาโย, มนกฺกาโร ฉนฺทมชฺฌตฺตา;
ธิโมโกฺข เยวาปนกา, นเวเต ปฐเม มเนฯ

ปญฺจสฎฺฐิวิเธเนว, ปริยาเยน เทสิตา;
นวาธิกา จ เตตฺตึส, ธมฺมาว ปรมตฺถโตติฯ

เอตฺถ จ สรูเปน อาคตา ตึส ธมฺมา, เยวาปนเกสุ จตฺตาโร จาติ จตฺตึส ธมฺมา เอกกฺขเณ นิยตา ลพฺภนฺติ, เสสา ปน กรุณาทโย ปญฺจ กรุณาปุพฺพภาคมุทิตาปุพฺพภาควเสน, กายทุจฺจริตวจีทุจฺจริตมิจฺฉาชีเวหิ วิรมณวเสน จ จิตฺตสฺส ปวตฺติกาเลสุ เอว อุปฺปชฺชิตฺวา อญฺญถานุปฺปชฺชนโต อนิยตาฯ เต จ ยสฺมา ทุกฺขิตสุขิตสตฺตวเสน, กายทุจฺจริตาทิตฺตยวเสน จ ปเจฺจกํ ภินฺนวิสยตฺตา เอกโต น อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา กรุณาปุพฺพภาคาทิวเสน ปวเตฺตสุ ปญฺจสุ จิตฺตกฺขเณสุ นิยตา จตฺตึส, กรุณาทีสุ เอกนฺติ ปญฺจตึส ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, เกวลํ ปน ทานาทิวเสน ปวตฺติยํ นิยตา จตฺตึเสว อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ธมฺมุเทฺทสโต วินิจฺฉโยฯ

ลกฺขณาทิวิภาคโตติ เอวํ อุทฺทิฎฺฐานํ ธมฺมานํ ลกฺขณรสาทิโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ สฺวายํ ผุสนลกฺขโณ, สงฺฆฎฺฏนรโส, สนฺนิปาตปจฺจุปฎฺฐาโน, อาปาถคตวิสยปทฎฺฐาโนฯ อยํ หิ อรูปธโมฺมปิ สมาโน อารมฺมเณ ผุสนากาเรน ปวตฺตตีติ ผุสนลกฺขโณ, สา จสฺส ผุสนาการปฺปวตฺติ อมฺพิลาทิทสฺสเน เขฬุปฺปาทาทินา ญาตพฺพาฯ เอกเทเสน ปน อนลฺลียมาโนปิ รูปํ วิย จกฺขุํ, สโทฺท วิย จ โสตํ จิตฺตมารมฺมณญฺจ สงฺฆเฎฺฏตีติ สงฺฆฎฺฏนรโสฯ ติกสนฺนิปาตสงฺขาตสฺส ปน อตฺตโน การณสฺส วเสน ปเวทิตตฺตา สนฺนิปาตปจฺจุปฎฺฐาโน, ผลเฎฺฐน ปจฺจุปฎฺฐาเนน ปเนส เวทนาปจฺจุปฎฺฐาโน นาม โหติฯ ตชฺชาสมนฺนาหาเรน เจว อินฺทฺริเยน จ ปริกฺขเต วิสเย อนนฺตราเยน อุปฺปชฺชนโต อาปาถคตวิสยปทฎฺฐาโนติ วุจฺจติฯ เวทนาธิฎฺฐานภาวโต ปเนส นิจฺจมฺมา คาวี วิย ทฎฺฐโพฺพฯ ลกฺขณาทีสุ จ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สภาโว วา สามญฺญํ วา ลกฺขณํ นาม, กิจฺจํ วา สมฺปตฺติ วา รโส นาม, อุปฎฺฐานากาโร วา ผลํ วา ปจฺจุปฎฺฐานํ นาม, อาสนฺนการณํ ปทฎฺฐานํ นามฯ เอวํ อุปริปิ สพฺพตฺถ ลกฺขณาทีนํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

เวทยตีติ **เวทนา,** สา เวทยิตลกฺขณา, สภาวเภทโต ปเนสา ปญฺจวิธา โหติ – สุขํ ทุกฺขํ โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อุเปกฺขาติฯ ตตฺถ อิฎฺฐโผฎฺฐพฺพานุภวนลกฺขณํ สุขํ, สมฺปยุตฺตานํ อุปพฺรูหนรสํ, กายิกอสฺสาทปจฺจุปฎฺฐานํ, กายินฺทฺริยปทฎฺฐานํฯ อนิฎฺฐโผฎฺฐพฺพานุภวนลกฺขณํ ทุกฺขํ, สมฺปยุตฺตานํ มิลาปนรสํ, กายิกาพาธปจฺจุปฎฺฐานํ, กายินฺทฺริยปทฎฺฐานํฯ อิฎฺฐารมฺมณานุภวนลกฺขณํ โสมนสฺสํ, ยถา ตถา วา อิฎฺฐาการสโมฺภครสํ, สมฺปยุตฺตานํ อุปพฺรูหนรสํ วา, เจตสิกอสฺสาทปจฺจุปฎฺฐานํ, อิฎฺฐาการทสฺสนปทฎฺฐานํฯ อนิฎฺฐารมฺมณานุภวนลกฺขณํ โทมนสฺสํ,

ยถา ตถา วา อนิฏฺฐาการสโมฺภครสํ, สมฺปยุตฺตานํ มิลาปนรสํ วา, เจตสิกาพาธปจฺจุปฏฺฐานํ, เอกเนฺตน หทยวตฺถุปทฏฺฐานํฯ มชฺฌตฺตเวทยิตลกฺขณา อุเปกฺขา, สมฺปยุตฺตานํ นาติอุปพฺรูหนมิลาปนรสา, สนฺตภาวปจฺจุปฏฺฐานา, นิปฺปีติกจิตฺตปทฏฺฐานาฯ เอตฺถ จ สุขํ, ทุกฺขญฺจ เอกนฺตมพฺยากตํ, โทมนสฺสเมกนฺตมกุสลํ, โสมนสฺสุเปกฺขา ปน สิยา กุสลา, สิยา อกุสลา, สิยา อพฺยากตาฯ อิธ ปน กุสลา โสมนสฺสเวทนา อธิเปฺปตาฯ

นีลาทิเภทํ อารมฺมณํ สญฺชานาตีติ **สญฺญา**ฯ สา สญฺชานนลกฺขณา, ปจฺจาภิญฺญาณรสา, ปุนสญฺชานนปจฺจยนิมิตฺตกรณรสา วา ทารุอาทีสุ ตจฺฉกาทโย วิย, ยถาคหิตนิมิตฺตวเสน อภินิเวสกรณปจฺจุปฏฺฐานา หตฺถิทสฺสกอนฺธา วิย, อารมฺมเณ อโนคาฬฺหวุตฺติตาย อจิรฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐานา วา วิชฺชุ วิย, ยถาอุปฏฺฐิตวิสยปทฏฺฐานา ติณปุริเสสุ มิคโปตกานํ ปุริสาติ อุปฺปนฺนสญฺญา วิยฯ

เจเตตีติ **เจตนา,** สทฺธึ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมเณ อภิสนฺทหตีติ อโตฺถฯ สา เจตนาภาวลกฺขณา, อายูหนรสา, สา จ กุสลากุสเลสุ เอว โหติฯ อิตเรสุ ปน ตํสทิสตาย สํวิทหนปจฺจุปฏฺฐานา สกิจฺจปรกิจฺจสาธกา เชฏฺฐสิสฺสมหาวฑฺฒกิอาทโย วิยฯ อจฺจายิกกมฺมานุสฺสรณาทีสุ ปนายํ สมฺปยุเตฺตสุ อุสฺสาหนภาเวน ปวตฺตมานา ปากฏา โหติฯ

อารมฺมณํ จิเนฺตตีติ **จิตฺตํ,** วิญฺญาณํฯ วิตฺถารโต ปนสฺส วจนโตฺถ จิตฺตทุเก อาวิ ภวิสฺสติฯ ตเทตํ วิชานนลกฺขณํ จิตฺตํ, ปุพฺพงฺคมรสํ, นิรนฺตรปฺปวตฺติโต สนฺธานปจฺจุปฏฺฐานํ, นามรูปปทฏฺฐานํฯ

วิตเกฺกติ อูเหติ, วิตกฺกนมตฺตเมว วา โสติ **วิตโกฺก**ฯ สฺวายมารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภิโรปนลกฺขโณ, อาหนนปริยาหนนรโส, อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อานยนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

อารมฺมเณ เตน จิตฺตํ วิจรติ, วิจรณมตฺตเมว วา โสติ **วิจาโร**ฯ สฺวายมารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ, ตตฺถ สหชาตานุโยชนรโส, จิตฺตสฺส อนุปฺปพนฺธนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อภินิโรปนานุมชฺชนวเสน ปเนสํ ยถากฺกมํ โอฬาริกสุขุมตาย ฆณฺฏาภิฆาโต วิย เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิตโกฺก, ฆณฺฏานุรโว วิย อนุปฺปพโนฺธ วิจาโรฯ วิปฺผารวา เจตฺถ วิตโกฺก อากาเส อุปฺปติตุกาม ปกฺขิโน ปกฺขวิเกฺขโป วิย, สนฺตวุตฺติ วิจาโร อากาเส อุปฺปติตสฺส ปกฺขิโน ปกฺขปสารณํ วิยฯ โส ปน เนสํ วิเสโส ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหติฯ อุโภปิ ปเนเต สมฺปยุตฺตธมฺมปทฏฺฐานาฯ

ปิณยตีติ **ปีติ**ฯ สา สมฺปิยายนลกฺขณา, กายจิตฺตปีณนรสา, ผรณรสา วา, โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานา, โสมนสฺสสหคตจิตฺตปทฏฺฐานาฯ

วีรานํ ภาโว, กมฺมํ วา **วีริยํ,** วิวิเธน วา อุปาเยน อีรยิตพฺพํ ปวตฺตยิตพฺพนฺติ วีริยํฯ ตญฺจ อุสฺสาหลกฺขณํ, สหชาตานํ อุปตฺถมฺภนรสํ, อสํสีทนภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, ‘‘สํวิโคฺค โยนิโส ปทหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๑๓) วจนโต สํเวคปทฏฺฐานํ, วีริยารมฺภวตฺถุปทฏฺฐานํ วาฯ อิทํ ปน กุสลปเกฺข ปทฏฺฐานํ, อกุสลาทิปเกฺข ปน สาธารณวเสน ยถา ตถา วา ทุกฺขวิโนทนกามตาปทฏฺฐานํ, สมฺปยุตฺตธมฺมปทฏฺฐานํ วาฯ ตํ สมารทฺธํ สพฺพาสํ สมฺปตฺตีนํ มูลํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอโก อโคฺค วิสโย อสฺสาติ เอกคฺคํ, จิตฺตํ, ตสฺส ภาโว เอกคฺคตา, จิตฺตสฺส เอกคฺคตา **จิเตฺตกคฺคตา,** สมาธิเสฺสตํ นามํฯ สา อวิสารณลกฺขณา, สหชาตานํ สมฺปิณฺฑนรสา นหานีย

จุณฺณานํ อุทกํ วิย, อุปสมปจฺจุปฏฺฐานา, ญาณปจฺจุปฏฺฐานา วา, สุขปทฏฺฐานา, อกุสลาทิสาธารณวเสน ปเนตฺถาปิ ปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ วุตฺตนเยน โยเชตฺวา ญาตพฺพานิฯ นิวาเต ทีปจฺจีนํ ฐิติ วิย เจตโส ฐิตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ

เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อารมฺมณํ ภินฺทิตฺวา อนุปวิสนฺตา วิย กุสลปกฺข จตฺตาโร ธมฺมา อารมฺมณํ โอคาหนฺติ สทฺธา สติ เอกคฺคตา ปญฺญาติ, เตเนว สทฺธา ‘‘โอกปฺปนา’’ติ วุตฺตา, สติ จ ‘‘อปิลาปนา’’ติ, เอกคฺคตา ‘‘อวฏฺฐิตี’’ติ, ปญฺญา ‘‘ปริโยคาหนา’’ติ จ วุตฺตาฯ อกุสลปกฺข จ ตโย ตณฺหา ทิฏฺฐิ อวิชฺชาติฯ เตน เต เอว ‘‘โอฆา’’ติ วุตฺตาฯ ตถาปิ เนสํ ลกฺขณาทิโต นานตฺตมฺปิ สิทฺธเมวฯ อกุสลปกฺข ปน เอกคฺคตา อุทฺธจฺจสมาคตตฺตา ‘‘โอคาหนา’’ติ น วุตฺตาฯ อกุสลธมฺมา หิ เอกวิสเย สมฺปิณฺฑนกิจฺจน สมาธินา ยุตฺตาปิ อุทกสิตฺตรชุฏฺฐานํ วิย ตงฺขณเญฺญว วิกิรณสภาวา โหนฺติฯ เตเนว เหตฺถ อุปจารปฺปนาปฺปตฺติ น โหติ, กุสลธมฺมา ปน ยสฺมา อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา อาสิญฺจิตฺวา อาโกฏฺฏนมชฺชนาทีนิ กตฺวา อุปลิตฺตฏฺฐานํ วิย สกลมฺปิ ทิวสํ นิจฺจลปวตฺตนสมตฺถาติ อุปจารปฺปนาปฺปตฺตาปิ โหติ, ตสฺมา ตตฺถ โอคาหนาติ วุตฺตาติ คเหตพฺพํฯ

ชีวนฺติ เตน, ชีวนมตฺตํ วา ตนฺติ **ชีวิตํ,** ตํ สหชาตานุปาลนลกฺขณํ, เตสํ ปวตฺตนรสํ, เตสเญฺญว ฐปนปจฺจุปฏฺฐานํ, ยาปยิตพฺพธมฺมปทฏฺฐานํฯ อตฺตโน ฐิติกฺขเณ เอว เจตํ เต ธมฺเม อนุปาเลติ อุทกํ วิย อุปฺปลาทีนิ, น ภงฺคกฺขเณฯ สยํ ภิชฺชมานตฺตา สยํ ปวตฺติตธมฺมสมฺพเนฺธเนว ปวตฺตติ นิยามโก วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สทฺทหนฺติ เอตาย, สยํ วา สทฺทหติ, สทฺทหนมตฺตํ วา เอสาติ **สทฺธา**ฯ สา สทฺทหนลกฺขณา, โอกปฺปนลกฺขณา วา, ปสาทนรสา อุทกปฺปสาทกมณิ วิย, ปกฺขนฺทนรสา วา โอฆุตฺตารกวีรปุริโส วิย, อกาลุสิยปจฺจุปฏฺฐานา, อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา วา, สเทฺธยฺยวตฺถุปทฏฺฐานา, สทฺธมฺมสวนาทิโสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานา วา, หตฺถวิตฺตพีชานิ วิย ทฏฺฐพฺพาฯ

สรนฺติ ตาย, สยํ วา สรติ, สรณมตฺตเมว วา เอสาติ **สติ**ฯ สา อปิลาปนลกฺขณา, อสโมฺมสนรสา, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา, วิสยาภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา วา, ถิรสญฺญาปทฏฺฐานา, กายาทิสติปฏฺฐานปทฏฺฐานา วาฯ อารมฺมเณ ทฬฺหปติฏฺฐิตตฺตา ปน เอสิกา วิย, จกฺขุทฺวาราทิรกฺขณโต โทวาริโก วิย จ ทฏฺฐพฺพาฯ

กายทุจฺจริตาทีหิ หิรียตีติ **หิรี,** ลชฺชาเยตํ อธิวจนํฯ เตหิเยว โอตฺตปฺปตีติ **โอตฺตปฺปํ,** ปาปโต อุเพฺพคเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ ปาปโต ชิคุจฺฉนลกฺขณา หิรี, อุตฺตาสลกฺขณํ โอตฺตปฺปํฯ ลชฺชนากาเรน ปาปกานํ อกรณรสา หิรี, อุตฺตาสากาเรน โอตฺตปฺปํฯ อสุจิมกฺขิตสฺส, อคฺคิสนฺตตฺตสฺส จ อโยคุฬสฺส คเหตุํ อวิสหนํ วิย เอเตสํ ยถากฺกมํ ชิคุจฺฉนสนฺตาสากาเรหิ ปาปากรณํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตาการเนว จ ปาปโต สํโกจนปจฺจุปฏฺฐานานิ เอตานิ, อตฺตปรคารวปทฏฺฐานานิ กุลวธูเวสิยา ภาโว วิย, โลกปาลกานิ จาติ ทฏฺฐพฺพานิฯ อุภินฺนมฺปิ ปเนสํ สมุฏฺฐานํ อธิปติ สภาโว ลกฺขเณน จาติ มาติกํ ฐเปตฺวา ยถากฺกมํ อชฺฌตฺตพหิทฺธาสมุฏฺฐานตา, อตฺตโลกาธิปติตา, ลชฺชาภยสภาวสณฺฐิตตา, สปฺปติสฺสววชฺชภยทสฺสาวิตาลกฺขณตา จ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ พลราสิวณฺณนา) วิตฺถารโต วิภตฺตา, อตฺถิเกหิ ตํ ตเตฺถว คเหตพฺพํฯ

น ลุพฺภติ เอเตน, สยํ วา น ลุพฺภติ, อลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ **อโลโภ**ฯ อโทสาโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ เตสุ อโลโภ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อเคธลกฺขโณ, อลคฺคภาวลกฺขโณ วา

กมลทเล ชลพินฺทุ วิย, อปริคฺคหรโส มุตฺตภิกฺขุ วิย, อนลฺลีนภาวปจฺจุปฏฺฐาโน อสุจิมฺหิ ปติต ปุริโส วิยฯ

อโทโส อจณฺฑิกฺกลกฺขโณ, อวิโรธลกฺขโณ วา อนุกูลมิโตฺต วิย, อาฆาตวินยนรโส, ปริฬาหวินยนรโส วา จนฺทนํ วิย, โสมฺมภาวปจฺจุปฏฺฐาโน ปุณฺณจโนฺท วิยฯ

อโมโห ยถาสภาวปฺปฏิเวธลกฺขโณ, อกฺขลิตปฺปฏิเวธลกฺขโณ วา กุสลิสฺสาสกฺขิตฺตอุสุปฺปฏิเวโธ วิย, วิสโยภาสนรโส อนฺธกาเร ปทีโป วิย, อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐาโน อรญฺญคตสุเทสโก วิยฯ ตโยปิ เจเต สพฺพกุสลานํ มูลภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

อปิจ อโลโภ เจตฺถ ทานเหตุ, อโทโส สีลเหตุ, อโมโห ภาวนาเหตุฯ ตีหิปิ เจเตหิ ยถาปฏิปาฏิยา เนกฺขมฺมสญฺญา อพฺยาปาทสญฺญา อวิหิํสาสญฺญา โหนฺติ, ตถา อธิกอูนวิปรีตคฺคหณานํ อภาโว, ตถา ปิยวิปฺปโยคอปฺปิยสมฺปโยคอิจฺฉิตาลาภทุกฺขานํ, ชาติชรามรณทุกฺขานํ, เปตนิรยติรจฺฉานคติทุกฺขานญฺจ อภาโว, ตถา โภคมิตฺตอตฺตสมฺปตฺติปจฺจยภาโว, ตถา กามสุขปริจฺจาคอตฺตกิลมถปริจฺจาคมชฺฌิมปฏิปตฺตีนํ สมฺภโว, ตถา อสุภอปฺปมาณธาตุสญฺญานํ, อนิจฺจทุกฺขอนตฺตสญฺญานํ, ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหารานญฺจ สมฺภโว โหตีติ เอวมาทีหิ นเยหิ เตสํ วิตฺถาโร เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ อโมโห นาม ปญฺญา, สา ปชานนลกฺขณาฯ วิญฺญาณํ วิชานนลกฺขณํฯ สญฺญา สญฺชานนลกฺขณาฯ กิํ ปเนตาสํ สญฺญาวิญฺญาณปญฺญานํ นานตฺตนฺติ? สญฺชานนวิชานนปชานนเมวฯ เอตาสํ หิ สมาเนปิ ชานนภาเว สญฺญาย ''นีลํ ปีต''นฺติอาทินา ปุน สญฺญุปฺปาทกมเตฺตน อากาเรน สญฺชานนมตฺตเมว โหติ, อชาตพุทฺธิทารกสฺส วิย จิตฺตวฏฺฏาทิภาวมตฺตากาเรน กหาปณาทิทสฺสนํ, น ตโต อุทฺธํฯ วิญฺญาณสฺส ปน ยถาวุเตฺตน จ ตโต วิสิเฏฺฐน จ อนิจฺจาทินา อากาเรน ชานนํ โหติ, คามิกปุริสสฺส วิย ยถาวุเตฺตน เจว อุปโภคารหตาทินา จ อากาเรน กหาปณาทิทสฺสนํ, น ตโต อุทฺธํฯ ปญฺญาย ปน เตหิ จ ยถาวุเตฺตหิ นานปฺปกาเรหิ จ มคฺคปาตุภาวาทิเหตูหิ สเพฺพหิ อากาเรหิ ปชานนํ โหติ, เหรญฺญิกสฺส วิย ยถาวุเตฺตหิ เจว เฉกกูฏอุทฺธสาราทิสเพฺพหิ อากาเรหิ จ กหาปณาทิทสฺสนํฯ ปญฺญาย หิ อชานิตพฺพํ นาม นตฺถิฯ เอวํ สญฺชานนวิชานนปชานนากาเรหิ เอตาสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ วิตกฺกวีริยาทิสหชาตปจฺจยวิรหโต รูปาทีสุ สญฺญากิจฺจโต อธิกวิชานนกิจฺจํ กาตุํ น สกฺกุนฺติ, พลปริณายกานิ วิย เสนงฺคานิ ปญฺญานุวตฺตกาเนว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ เตนาห ภควา ''ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กญฺจิ ธมฺมํ ปฏิวิชานาติ อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตา''ติ อาทิ (วิภ. ๗๖๖)ฯ

กายปสฺสมฺภนํ **กายปสฺสทฺธิ**ฯ จิตฺตปสฺสมฺภนํ **จิตฺตปสฺสทฺธิ**ฯ กาโยติ ปเนตฺถ เวทนาทโย ตโย ขนฺธาฯ อุโภปิ ปเนตา กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา, กายจิตฺตทรถนิมฺมทฺทนรสา, กายจิตฺตานํ อปริปฺผนฺทสีติภาวปจฺจุปฏฺฐานา, กายจิตฺตปทฏฺฐานาฯ กายจิตฺตานญฺจ อวูปสมกรอุทฺธจฺจาทิกิเลสปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กายลหุภาโว **กายลหุตา**ฯ จิตฺตลหุภาโว **จิตฺตลหุตา**ฯ เอวํ อุปริปิ ปทโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ กายจิตฺตานํ ครุภาววูปสมลกฺขณา กายลหุตา, จิตฺตลหุตา จ, เตสํ ครุภาวนิมฺมทฺทนรสา, เตสํ อทนฺธตาปจฺจุปฏฺฐานา, เตสํ ครุภาวกรถินมิทฺธาทิกิเลสปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กายจิตฺตานํ ถทฺธภาววูปสมลกฺขณา **กายมุทุตา, จิตฺตมุทุตา** จ, เตสํ ถทฺธภาวนิมฺมทฺทนรสา, อปฺปฏิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา, กายจิตฺตปทฏฺฐานา, เตสํ ถทฺธภาวกรทิฏฺฐิมานาทิกิเลสปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กายจิตฺตานํ อกมฺมญฺญภาววูปสมลกฺขณา **กายกมฺมญฺญตา, จิตฺตกมฺมญฺญตา** จ, เตสํ อกมฺมญฺญภาวนิมฺมทฺทนรสา, กายจิตฺตานํ อารมฺมณกรณสมฺปตฺติปจฺจุปฏฺฐานา, เตสํ อกมฺมญฺญภาวกราวเสสนีวรณปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ปสาทนียวตฺถูสุ ปสาทาวหา, หิตกิริยาสุ วินิโยคกฺขมภาวาวหา สุวณฺณวิสุทฺธิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กายจิตฺตานํ อเคลญฺญภาวลกฺขณา **กายปาคุญฺญตา, จิตฺตปาคุญฺญตา** จ, เตสํ เคลญฺญนิมฺมทฺทนรสา, นิราทีนวปจฺจุปฏฺฐานา, เตสํ เคลญฺญกรอสฺสทฺธิยาทิกิเลสปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ กายจิตฺตานํ อชฺชวลกฺขณา **กายุชุกตา, จิตฺตุชุกตา** จ, เตสํ กุฏิลภาวนิมฺมทฺทนรสา, อชิมฺหตาปจฺจุปฏฺฐานา, เตสํ กุฏิลภาวกรมายาสาเฐยฺยาทิปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ สเพฺพเปเต ปสฺสทฺธิอาทโย ธมฺมา กายจิตฺตปทฏฺฐานาติ เวทิตพฺพาฯ

กึ ปเนตฺถ ปสฺสทฺธาทโย ธมฺมา อุทฺธจฺจาทีนํ วิโนเทตุํ น สโกฺกนฺติ, เยน อิเม ปสฺสทฺธาทโย ธมฺมา น วิสุํ วิภตฺตาติ? โน น สโกฺกนฺติ, อิเม ปน สหิตา เอว สโกฺกนฺติ, อิตรถา เตสํ อุปฺปตฺติยา เอว อสมฺภวโตฯ ยถา วา ปสฺสทฺธาทีสุ วิชฺชมาเนสุ โมหาหิริกาทีนํ อุชุปฏิปกฺขภาเวน อโมหหิริอาทโย โหนฺติ, เอวเมเตปิ อุทฺธจฺจาทิอุชุปฏิปกฺขภาเวน อิจฺฉิตพฺพาติ คเหตพฺพาฯ ยสฺมา เจตฺถ ทฺวีหิ ทฺวีหิ เอว ยถาสกํ ปฏิปกฺขา หริตพฺพา, ตสฺมา เต เอเต เอว ทฺวิธา วิภตฺตา, น อโมหาทโยติ ญาตพฺพาฯ

เยวาปนเกสุ **ฉนฺท**ติ กตฺตุกามตาเยตํ อธิวจนํ, ตสฺมา โส กตฺตุกามตาลกฺขโณ, อารมฺมณปริเยสนรโส, อารมฺมเณน อตฺถิกตาปจฺจุปฏฺฐาโน, ตเทวสฺส ปทฏฺฐานํฯ อารมฺมณคฺคหเณ จายํ เจตโส หตฺถปฺปสารณํ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ อยญฺจ ยสฺมา วิรชฺชิตพฺพาทีสุปิ เนกฺขมฺมาทินา สห โลภวิสทิเสน กตฺตุกามตากาเรน ปวตฺตตฺติ, ตสฺมา อเสขานมฺปิ อุปฺปชฺชติฯ โลโภ ปน สุภสุขาทิวิปลฺลาสปุพฺพเกน อภิสงฺคาการเรนว ปวตฺตตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ เอวํ เมตฺตากรุณาทีนมฺปิ โลภาทีหิ วิเสโส ยถานุรูปํ ญาตโพฺพฯ

อธิมุจฺจนํ **อธิโมโกฺข**ฯ โส สนฺนิฏฺฐานลกฺขโณ, อสํสปฺปนรโส, นิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐาโน, สนฺนิฏฺฐาตพฺพธมฺมปทฏฺฐาโน, อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วิย ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ จ สทฺธาปิ อธิโมโกฺขติ วุจฺจติฯ ตถา หิ อธิโมกฺขลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ สทฺธินฺทฺริยนฺติ วุจฺจตีติ? สจฺจํ, สา จ โข สมฺปสาทนภาเวน อธิโมโกฺข, อยํ ปน ยถา ตถา วา นิจฺฉยภาเวนาติ น โกจิ วิโรโธฯ

กิริยา กาโร, มนสฺมิํ กาโร **มนสิกาโร,** ปุริมมนโต วิสทิสํ มนํ กโรตีติปิ **มนสิกาโร,** สฺวายํ อารมฺมณปฏิปาทโก วีถิปฏิปาทโก ชวนปฏิปาทโกติ ติปฺปกาโร, ตตฺถ **อารมฺมณปฏิปาทโก** อิธ มนสิกาโรฯ โส สารณลกฺขโณ, สมฺปยุตฺตานํ อารมฺมเณสุ ปโยชนรโส, อารมฺมณาภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐาโน, อารมฺมณปทฏฺฐาโน, สงฺขารกฺขนฺธปริยาปโนฺนฯ อารมฺมณปฏิปาทกเตฺตน สมฺปยุตฺตานํ สารถิ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ **วีถิปฏิปาทโก**ติ ปน ปญฺจทฺวาราวชฺชนเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ชวนปฏิปาทโก**ติ มโนทฺวาราวชฺชนสฺส, น เต อิธ อธิเปฺปตาฯ เอตฺถ จายํ มนสิกาโร สมนฺนาหารมตฺตากาเรน อารมฺมเณ สมฺปยุตฺตานํ ปโยชโก, **เจตนา** เจโต

กิริยาภาเวน, **วิตกฺโก** ปน สงฺกปฺปากาเรน, อุปนิชฺฌายนากาเรน จ อภินิโรปโกฯ เตเนว เหตุถ ปทภาชนีเย ‘‘ตกฺโก สงฺกปฺโปปติ จ, ฌานงฺค’’นฺติ จ วุจฺจตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

เตสุ เตสุ ธเมฺมสุ มชฺฌตฺตตา **ตตฺรมชฺฌตฺตตา**ฯ สา จิตฺตเจตสิกานํ สมวาหิตลกฺขณา, อูนาธิกตานิวารณรสา, ปกฺขปาตุปเจฺฉทนรสา วา, มชฺฌตฺตภาวปจฺจุปฏฺฐานา, สมปฺปวตฺต สมฺปยุตฺตธมฺมปทฏฺฐานาฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อชฺฌุเปกฺขเณน สมปฺปวตฺตานํ อาชานียานํ อชฺฌุเปกฺขกสารถิ วิย ทฏฺฐพฺพาฯ

ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ **กรุณา,** กิรติ วา ปรทุกฺขํ หิํสติ จ, กิรียติ วา ทุกฺขิเตสุ ปสารียตีติ กรุณาฯ สา ปรทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา, ปรทุกฺขาสหนรสา, อวิหิํสาปจฺจุปฏฺฐานา, ทุกฺขาภิภูตานํ อนาถภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ โมทนฺติ ตาย ตํสมงฺคิโน, สยํ วา โมทติ, โมทนมตฺตเมว วา ตนฺติ **มุทิตา**ฯ สา ปโมทลกฺขณา, อนิสฺสายนรสา, อรติวิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ สมฺปตฺติทสฺสนปทฏฺฐานาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ เมตฺตุเปกฺขา น วุตฺตาติ? ปุเพฺพ คหิตตฺตาฯ อโทโส เอว หิ สเตฺตสุ หิตผรณวเสน ปวตฺติยํ เมตฺตาฯ ตตฺรมชฺฌตฺตตา เอว จ อิฏฺฐานิฏฺฐสเตฺตสุ มชฺฌตฺตากาเรน ปวตฺติยํ อุเปกฺขาฯ เต จ ธมฺมา นิยตา, เกวลํ ปน เนสํ สเตฺตสุ เมตฺตุเปกฺขาภาเวน ปวตฺติ อนิยตาติฯ กายทุจฺจริตโต วิรติ **กายทุจฺจริตวิรติ**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ลกฺขณาทิโต ปเนตา ติโสฺสปิ กายทุจฺจริตาทิวตฺถูนํ อวีติกฺกมลกฺขณา, ตโต สํโกจนรสา, เตสํ อกิริยปจฺจุปฏฺฐานา, สทฺธาหิโรตฺตปฺปอปฺปิจฺฉตาทิคุณปทฏฺฐานา, ปาปกิริยโต จิตฺตสฺส วิมุขภาวภูตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ เอวํ ลกฺขณาทิโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

สงฺคหาติ เอวํ เย อิเม อิมสฺมิํ กามาวจรปฐมกุสเล วิภตฺตา เอกูนจตฺตาลีส ธมฺมา, สเพฺพเต ขนฺธโต จตุพฺพิธา โหนฺติ – เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธติฯ ตตฺถ ราสเฏฺฐน โสมนสฺสเวทนา เวทนากฺขโนฺธ, ตถา สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, จิตฺตํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, อวเสสา ผสฺสาทโย ฉตฺติํส ธมฺมา สงฺขารกฺขโนฺธติ เวทิตพฺพาฯ

นนุ จ ยทิ ราสเฏฺฐน ขโนฺธ, ผสฺสาทีนํ ตาว อเนกตฺตา สงฺขารกฺขนฺธตา ยุตฺตา, กถํ ปน เวทนาทีนํ ติณฺณํ ขนฺธตาติ? อุปจารโตฯ ปเจฺจกํ หิ อตีตาทิเภทภิเนฺนสุ เวทนาสญฺญาวิญฺญาเณสุ นิรุโฬฺหปิ ขนฺธ-สโทฺท ตเทกเทเสสุ เอเกกเวทนาทีสุปิ สมุทาโยปจาเรน โวหรียตีติ ตเทกเทเสปิ ตโพฺพหาโร, ยถา รุกฺขสฺส สาขาย ฉิชฺชมานาย ‘‘รุโกฺข ฉิชฺชตี’’ติอาทีสุ วิยาติฯ เอวํ ขนฺธโต จตุพฺพิธา โหนฺติฯ

เต ปุน อายตนโต ทุวิธา โหนฺติ – มนายตนํ ธมฺมายตนนฺติฯ สญฺชาติสโมสรณฏฺฐานเฏฺฐน เหตุถ จิตฺตํ **มนายตนํ,** เสสา ปน อฏฺฐติํส ธมฺมา **ธมฺมายตน**นฺติฯ เอวํ อายตนโต ทุวิธา โหนฺติฯ เต ปุน ธาตุวเสน ทุวิธา มโนวิญฺญาณธาตุ ธมฺมธาตูติฯ นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน เหตุถ จิตฺตํ **มโนวิญฺญาณธาตุ,** เสสา **ธมฺมธาตู**ติฯ เอวํ ธาตุวเสน ทุวิธาฯ

ตถา อาหารานาหารวเสนฯ ตตฺถ ผโสฺส เจตนา จิตฺตนฺติ อิเม ตโย ธมฺมา วิเสสปจฺจยเตฺตน ยถากฺกมํ ‘‘ผสฺสาหาโร มโนสเญฺจตนาหาโร วิญฺญาณาหาโร’’ติ วุจฺจนฺติ, อวเสสา น อาหาราติฯ กิํ ปเนเต ปจฺจยา น โหนฺติ, เย น อาหาราติ วุเจฺจยฺยุนฺติ? โน น โหนฺติ, วิเสสปจฺจยา ปน น โหนฺติ, ผสฺสาทโย ปน เตสํ ธมฺมานํ วิเสสปจฺจยา โหนฺติ, วิเสสโต เวทนาทโย จ อาหรนฺติฯ ผสฺสาหาโร หิ ติโสฺส เวทนาโย อาหรติ, มโนสเญฺจตนาหาโร ตโย ภเว, วิญฺญาณาหา

โร ปฏิสนฺธินามรูปํฯ นนุ จ โส วิปาโก, อิทํ ปน กุสลวิญฺญาณนฺติ? กิญฺจาปิ เอวํ, ตํสริกฺขตาย ปน วิญฺญาณาหาโรเตฺวว วุตฺตํฯ ยสฺมา วา อิเม ‘‘อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๕) วจนโต กพฬีการาหาโรวิย รูปกายสฺส อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน นามกายสฺส อาหารปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา อิเมว ‘‘อาหารา’’ติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อาหารานาหารวเสน ทุวิธาฯ

ตถา อินฺทฺริยานินฺทฺริยโตฯ ตตฺถ สทฺธา วีริยํ สติ เอกคฺคตา อโมโห จิตฺตํ โสมนสฺส เวทนา ชีวิตนฺติ อิเม อฏฺฐ ธมฺมา อธิปติยเฏฺฐน ยถากฺกมํ ‘‘สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริย’’นฺติ วุจฺจนฺติ, อวเสสา น ‘‘อินฺทฺริยานี’’ติฯ เอวํ อินฺทฺริยานินฺทฺริยโต ทุวิธาฯ

ตถา ฌานงฺคาฌานงฺควเสนฯ ตตฺถ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ โสมนสฺสํ เอกคฺคตาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อุปนิชฺฌายนเฏฺฐน ‘‘ฌานงฺคานี’’ติ วุจฺจนฺติ, อิตเร ‘‘อฌานงฺคานี’’ติฯ เอวํ ฌานงฺคาฌานงฺควเสน ทุวิธาฯ

ตถา มคฺคงฺคามคฺคงฺควเสนฯ ตตฺถ อโมโห วิตกฺโก วิรติตฺตยํ วีริยํ สติ เอกคฺคตาติ อิเม อฏฺฐ ธมฺมา นิยฺยานเฏฺฐน, วิโมกฺขเฏฺฐน จ ยถากฺกมํ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธี’’ติ นาเมน ‘‘มคฺคงฺคานี’’ติ วุจฺจนฺติ, อิตเร ‘‘อมคฺคงฺคานี’’ติฯ **ปาฬิยํ** ปน โลกิยจิเตฺต วิรตีนํ อนิยตตฺตา, เยวาปนกตฺตา จ ตา วเชฺชตฺวา ‘‘ปญฺจงฺคิโก มโคฺค โหตี’’ติ (ธ. ส. ๕๘, ๑๒๑) วุจฺจติฯ เอวํ มคฺคงฺคามคฺคงฺควเสน ทุวิธาฯ

ตถา พลาพลวเสนฯ ตตฺถ สทฺธาวีริยํ สติ สมาธิ ปญฺญา หิรี โอตฺตปฺปนฺติ อิเม สตฺต ธมฺมา อกมฺปิยเฏฺฐน พลานีติ วุจฺจนฺติ, อิตเร อพลานีติฯ เอวํ พลาพลวเสน ทุวิธาฯ

ตถา เหตุนเหตุวเสนฯ ตตฺถ อโลโภ อโทโส อโมโหติ อิเม ตโย ธมฺมา มูลเฏฺฐน เหตูติ วุจฺจนฺติ, อิตเร นเหตูติฯ เอวํ เหตุนเหตุวเสน ทุวิธาฯ เอวํ ผสฺสาผสฺสเวทนาเวทนาสญฺญาสญฺญาจิตฺตาจิตฺตาทิวเสนปิ วุตฺตนยานุสาเรน ยถาโยคํ สงฺคหวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปทภาชนียสงฺคหวาเร (ธ. ส. ๑๐๓ อาทโย), **ตทฏฺฐกถายญฺจ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘-๑๒๐) คเหตโพฺพฯ เอวํ สงฺคหโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

สุญฺญโต เจวาติ เอวํ ขนฺธาทีหิ สงฺคหิเตสุ เตสุ ธเมฺมสุ ตพฺพินิมุเตฺต การกเวทกาทิสภาโว อตฺตา วา สสฺสโต วา ภาโว น อุปลพฺภติฯ สุญฺญา เต ธมฺมา อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา, เกวลํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, สลกฺขณธารณโต ธมฺมมตฺตา, นิจฺจสุขาทิสารวิรหโต อสารา, ปวตฺตกนิยามกาภาวโต อปริณายกา อนิจฺจา, ทุกฺขา, อนตฺตา, อนตฺตนิยา จ หุตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปทภาชนียสุญฺญตวาเร, **ตทฏฺฐกถายญฺจ** คเหตโพฺพติฯ เอวํ สุญฺญโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

นิฏฺฐิตา ปฐมกุสลสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

ทุติยาทีสุปิ ปฐมกุสเล วุตฺตนเยน ธมฺมุเทฺทสาทินา สโพฺพ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ น เกวลญฺจ เอเตฺถว, อิโต ปเรสุปิ สพฺพตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสานํ ปทานํ, ธมฺมานญฺจ อโตฺถ, ส

โพฺพ จ วินิจฺฉโย เอตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรํ ปน อปุพฺพเมว วณฺณยิสฺสามฯ ทุติยจิเตฺต ตาว สสงฺขารภาวมตฺตเมว ปฐมจิตฺตโต วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ ทุติยกุสลํฯ

ตติเยปิ ธมฺมุเทฺทเส อโมหาภาวา อินฺทฺริยมคฺคงฺคพลมูลสงฺคเหสุ ปญฺญินฺทฺริยสมฺมาทิฎฺฐิมคฺคงฺคปญฺญาพลอโมหมูลานํ ปริหานิยา สทฺธินฺทฺริยาทีนํ ภาโวว วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ ตถา จตุเตฺถ สสงฺขารภาวมตฺตเมว วิเสโสฯ ตติยจตุตฺถานิฯ

ปญฺจมฉฎฺฐสตฺตมฎฺฐเมสุ ปน สุขโสมนสฺสฎฺฐาเนสุ อุเปกฺขาภาโว, ปีติยา จ อภาโวฯ เตเนว ฌานงฺคสงฺคหวาเร จตุรงฺคชฺฌานตาว วิเสโส, เสสํ ปฐมทุติยตติยจตุตฺถจิตฺตสทิสเมวฯ อุเปกฺขาสหคเตสุ เจตฺถ จตูสุ กรุณามุทิตา น อุปฺปชฺชนฺตีติ เกจิ วทนฺติ, ปริกมฺมภูตานํ ปเนตฺถ ตาสํ อุปฺปตฺติยา มหาอฎฺฐกถายํ อนุญฺญาตตฺตา อุปจารปฺปตฺตา ปน อุปฺปชฺชนฺติ, น อิตราติ คเหตพฺพํฯ ปญฺจมฉฎฺฐสตฺตมฎฺฐมานิฯ

วิสยาทิปฺปเภทโตติ เอวํ ธมฺมุเทฺทสาทินา วิภตฺตานิ อฎฺฐ กามาวจรกุสลานิ อารมฺมณวิภาคโต ปเจฺจกํ ฉพฺพิธานิ โหนฺติ รูปารมฺมณํ...เป.... ธมฺมารมฺมณนฺติฯ ตตฺถ นีลาทิเภทภินฺนา, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺติกพาหิรโอฬาริกสุขุมาทิเภทภินฺนา จ วณฺณธาตุ **รูปารมฺมณํ** นามฯ เอวํ **สทฺทารมฺมณา**ทีสุปิ ยถานุรูปํ เภโท เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ **โผฎฺฐพฺพ**นฺติ อาโปธาตุวชฺชิตภูตตฺตยํ, **ธมฺมารมฺมณ**นฺติ ปญฺจารมฺมณานิ วเชฺชตฺวา อวเสสา รูปารูปปญฺญตฺติโย เวทิตพฺพา, เสสํ ตาทิสเมวฯ เกจิ ปเนตฺถ ''จกฺขุวิญฺญาณาทีนมาปาถคตานิ เอตานารมฺมณานิ รูปารมฺมณาทิโวหารํ ลภนฺติ, อนาปาถคตานิ ปน อตีตานาคตทูรสุขุมาทิเภทภินฺนานิ ธมฺมารมฺมณาเนวา''ติ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํ ทิพฺพจกฺขาทีนํ รูปารมฺมณตาทิวจนโตฯ

อนาปาถคตา เอว หิ ตานิ ทิพฺพจกฺขุอาทีนํ อารมฺมณํ, น จ ตานิ ธมฺมารมฺมณานิฯ รูปาทโย หิ ปญฺจ ปเจฺจกํ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ เอกสฺมิํ ขเณ อาปาถมาคนฺตฺวา ตํตํทฺวาริกชวนานํ, ตทนนฺตเร มโนทฺวาริกานญฺจ อปรภาเค จ ทิฎฺฐสุตาทิวเสนานุสฺสรนฺตสฺส สุทฺธมโนทฺวาริกานญฺจ อารมฺมณานิ โหนฺติฯ ตถา หิ นานาวณฺณวิจิตฺตเจติยาทิทสฺสนํ กโรนฺตสฺส, ธมฺมํ สุณนฺตสฺส, เภริสทฺทาทีหิ วา ปูชาทิํ กโรนฺตสฺส จ คนฺธมาลาทีนิ ฆายิตฺวา, ขาทนียโภชนียาทิญฺจ สายิตฺวา, สุขสมฺผสฺสานิ อตฺถรณปาวุรณาทีนิ จ ผุสิตฺวา มนาปภาวํ ญตฺวา เตหิ เจติยปูชํ กโรนฺตสฺส, ตตฺถ ตตฺถ อกุสลํ วา อุปฺปาเทนฺตสฺส, ตสฺมิํ ตสฺมิํ ขเณ คยฺหมานานิ รูปาทิปญฺจารมฺมณานิ สาขาย อกฺกมนํ, ปถวิยํ ฉายาผรณญฺจ เอกกฺขเณ กุรุมานํ รุกฺขเคฺค นิลียมานํ ปกฺขิโน สรีรํ วิย ยถาสกํ ปสาทญฺจ ฆเฎฺฎตฺวา ตสฺมิํเยว ขเณ ภวงฺคจลนปจฺจยภาเวน มโนทฺวาเรปิ อาปาถมาคนฺตฺวา ตโต ภวงฺคํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนานํ อาวชฺชนาทิโวฎฺฐพฺพนปริโยสานานํ, วีถิจิตฺตานํ, ตทนนฺตรานญฺจ กุสลากุสลาทิชวนานํ อารมฺมณํ หุตฺวา ตทนนฺตราสุ มโนทฺวารวีถีสุ จ อปรภาเค ตถารูปํ ปจฺจยํ อาคมฺม อตฺตนา ปูชาทิกรณกาเลสุ, ทิฎฺฐสุตฆายิตสายิตผุฎฺฐวเสนานุสฺสรนฺตสฺส, ปจฺจกฺขโต อนุภุยฺยมานานิ วิย มโนทฺวาเร จ อารมฺมณานิ โหนฺติฯ

อถาปิ ปญฺจหิ ทฺวาเรหิ อคหิตปุพฺพานิ พุทฺธรูปาทีนิ, ทิพฺพรูปาทีนิ จ ปญฺจารมฺมณานิ สวนวเสน สลฺลเกฺขตฺวา ชวนกฺขเณ วา อปรภาเค สุตวเสเนว อนุสฺสริตฺวา วา ปสาทํ, กมฺมผลสทฺธาทิํ, โลภาทิญฺจ อุปฺปาเทนฺตสฺสาปิ มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺติฯ อภิญฺญานํ ปน สุทฺธมโนทฺวาเร เอว, ตสฺมา เอวํ ปญฺจทฺวาเร, มโนทฺวาเร, สุทฺธมโนทฺวาเร จ อาปาถคตานิ อตี

ตาทิเภทภินฺนานิ สพฺพานิปิ ปญฺจารมฺมณานิ กทาจิปิ ธมฺมารมฺมณํ น โหนฺติ, ตทิตรา นามรูปปญฺญตฺติโย ธมฺมารมฺมณนฺติ คเหตพฺพํฯ นนุ เจตานิ อิฏฺฐกนฺตมนาปานิ อารมฺมณานิ โลภสฺส วตฺถุ, กถเมตฺถ กุสลํ อุปฺปชฺชตีติ? นิยมาทิการณโตฯ จิตฺตํ หิ ‘‘กุสลเมว มยา กตฺตพฺพ’’นฺติ ปุพฺเพ นิยมิตวเสน สพฺพตฺถ อกุสลปฺปวตฺตึ นิวเตฺตตฺวา กุสเล ปริณามนวเสน จ อภิณฺหํ อาเสวิตกุสลสมุทาจารวเสน จ สปฺปุริสูปนิสฺสยาทิอุปนิสฺสยวเสน จ โยนิโสอาภุชิตวเสน จาติ อิเมหิ การเณหิ กุสลํ หุตฺวา อุปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ เอวมิเมสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ อุปฺปชฺชนโต ปเจฺจกํ ฉพฺพิธานิ โหนฺติฯ อารมฺมณววตฺถานกถาฯ

เอวํ อารมฺมณเภทภิเนฺนสุ รูปารมฺมณํ ตาว กุสลํ ทสปุญฺญกิริยวตฺถุวเสน ทสวิธํ โหติฯ ตตฺถ เอเกกํ ปน กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมนฺติ ติวิธํฯ ตตฺถ กายทฺวาเร ปวตฺตํ **กายกมฺมํ,** วจีทฺวาเร ปวตฺตํ **วจีกมฺมํ,** มโนทฺวาเร ปวตฺตํ **มโนกมฺมํ**ฯ ตตฺถ กายทฺวารนฺติ กายวิญฺญตฺติฯ วจีทฺวารนฺติ วจีวิญฺญตฺติฯ ตาสํ วิภาโค รูปวิภตฺติยํ อาวิ ภวิสฺสติฯ มโนทฺวารนฺติ สพฺพํ เจตนาสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ วุจฺจติ, วิเสสโต กุสลากุสลํฯ ตํ หิ สหชาตานํ เจตนานํ, กายงฺควาจงฺคโจปนํ อสมฺปาปุณิตฺวา ปวตฺตานํ สุทฺธมโนกมฺมานํ ปวตฺติโอกาสทานโต ทฺวารนฺติ วุจฺจติ, อิเมสุ ปน ตีสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตา เจตนา กายกมฺมาทโย นามฯ อปิจ ปาณาติปาตาทโย, ปาณาติปาตาเวรมณิอาทโย จ กายกมฺมํ นาม, มุสาวาทาทโย, มุสาวาทาเวรมณิอาทโย จ วจีกมฺมํ นาม, อภิชฺฌาทโย, อนภิชฺฌาทโย จ มโนกมฺมํ นามฯ

กุสลปเกฺข ปน ทานาทิทสปุญฺญกิริยวตฺถูนิ จ ยถารหํ กายวจีมโนกมฺมานิ โหนฺติฯ เอวํ เยภุยฺยวุตฺติโต เจส กายกมฺมาทิภาโว วุโตฺต ปาณาติปาตาทีนมฺปิ วจีทฺวาราทีสุ ปวตฺติโต เกสญฺจิ ปุริสานํ วนจรกาทิภาโว วิย, ทฺวารานญฺจ กายกมฺมทฺวาราทิภาโว เกสญฺจิ คามานํ พฺราหฺมณคามาทิภาโว วิยฯ อกุสเล ตาว เอตฺถ ปาณาติปาตาทิกายกมฺมํ กายทฺวาเร, วจีทฺวาเร จ ยถารหํ สมุฏฺฐาติ, โน มโนทฺวาเรฯ ตถา มุสาวาทาทิวจีกมฺมํฯ ปาณาติปาตาทินิปฺผาทนตฺถํ หิ มโนทฺวาเร เอว จิเนฺตนฺตสฺส เจตนาพฺยาปาทาทีสุ กมฺมปถปฺปเตฺตสุ วา กมฺมปถํ อปฺปเตฺตสุ วา มโนกเมฺมสุ เอว ปวิสนโต กายกมฺมาทิภาวํ น ปาปุณาติฯ นนุ วิชฺชามเยนาปิ เกวลํ มโนกเมฺมน ปาณาติปาตาทึ กโรนฺตีติ? น อโลณโภชนทพฺภสยนมนฺตปริชปฺปนาทิกายวจีปโยคํ วินา ตสฺสาสิชฺฌนโตฯ อภิชฺฌาทิมโนกมฺมํ ปน ตีสุปิ ทฺวาเรสุ สมุฏฺฐาติฯ อภิชฺฌาย หิ กาเยน ปรภณฺฑคฺคหาทีนํ, พฺยาปาเทน ทณฺฑปรามสนาทีนํ, มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ติตฺถิยวนฺทนาทีนํ กรณกาเล, วาจาย ปรสมฺปตฺติปตฺถนาย ‘‘หญฺญนฺตุ พชฺฌนฺตู’’ติ อนตฺถปตฺถนาย จ ติตฺถิยตฺถุติตทตฺถทีปนาทีนญฺจ ยถากฺกมํ ปวตฺติกาเล จ ตสฺส มโนกมฺมสฺส กายวาจาสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

กามาวจรกุสลํ ปน ปาณาติปาตาเวรมณิอาทิกํ กายวจีมโนกมฺมํ ปเจฺจกํ ทฺวารตฺตเยปิ ปวตฺตติฯ ตตฺถ ปาณาติปาตาทีหิ สมฺผปฺปลาปปริโยสาเนหิ สตฺตหิ วิรมนฺตสฺส ตาว หตฺถมุทฺทาย, วจีเภเทน จ สมาทิยนกาเล, มนสา วิรมณกาเล จ เตสํ กายวจีกมฺมานํ ตีสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ อนภิชฺฌาทีหิ สหคเตน เจตสา ตชฺชสฺส กายปโยคสฺส, ‘‘ปรวิตฺตุปกรณํ จิรฏฺฐิติกํ โหตุ, สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ, โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา วจีปโยคสฺส, เกวลํ มโนปโยคสฺส จ กรณกาเล มโนกมฺมสฺส ตีสุปิ ทฺวาเรสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ จ ปญฺจทฺวาเร อุปฺปนฺนานิ ชวนานิ กายวจีกมฺมานิ น โหนฺติ, มโนกมฺมานิ เอวฯ ตานิ จ น กมฺมปถปฺปตฺตานิ, เกวลํ กุสลาทีนิ โหนฺติฯ มโนทฺวาเร ปฏฺฐรปฺปวตฺตานิ เอว หิ กมฺมปถปฺปตฺตานิ มโนกมฺมานิ โหนฺติ, รูปารูปชวนานิ ปน เอกนฺตํ ภาวนามยํ มโนกมฺมเมว มโนทฺวาเร เอว จ ปวตฺตนฺติฯ

กิญฺจาปิ อภิญฺญาญาณานิ วิญฺญตฺติทฺวยชนกานิ, ตถาปิ กายวจีกมฺมโวหารํ น ลภนฺติ, โลกุตฺตรกุสลํ ปน กายวจีทฺวาเรสุ อนุปฺปชฺชมานมฺปิ มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีวานํ สมุจฺเฉทปฺปหานการีนํ วิรตีนํ วเสน กายวจีกมฺมมฺปิ โหติ, ตทิตรมคฺคงฺควเสน มโนกมฺมมฺปีติ เอกกฺขเณ ตีณิปิ กมฺมานิ โหนฺติ, ตญฺจ ภาวนามยํ, ทฺวารํ ปนสฺส มโนทฺวารเมวฯ ยถา จ ปาณาติปาตาเวรมณิยาทีนํ วเสน กุสลสฺส ทฺวารตฺตเย ปวตฺติ วุตฺตา, เอวํ ทสปุญฺญกิริยวตฺถูนมฺปิ วเสน วตฺตพฺพาฯ อฏฺฐกถาสุ ปน น วิจาริตา, ตถาปิ นยโต เอวํ เวทิตพฺพาฯ

เตสุ ทานํ กายกมฺมเมว, วจีกมฺมมฺปิ วาฯ ปตฺตานุปฺปทานํ, อพฺภนุโมทนํ, เทสนา วจีกมฺมเมวฯ สีลํ อปจิติสหคตํ, เวยฺยาวจฺจสหคตญฺจ กายกมฺมมฺปิ อตฺถิ, วจีกมฺมมฺปิ อตฺถิฯ ตตฺถ สีลสฺส กายวจีกมฺมภาโว สิโทฺธ เอวฯ อปจิติยา ปน ปุปฺผปูชาทินา, วนฺทนาทินา วา ปวตฺติกาเล กายกมฺมภาโว, ถุติมยปูชาทินา ปวตฺติกาเล วจีกมฺมภาโว จ เวทิตโพฺพฯ เวยฺยาวจฺจสฺสาปิ สหตฺถา กรณกาเล กายกมฺมภาโว, คิลานาทีนํ จตุปจฺจยสมาทาปนาทิวเสน, ครูหิ อาณตฺตสเทฺทน อาโรจนปโกฺกสนาทิวเสน วจีกมฺมภาโว จ เวทิตโพฺพฯ ภาวนา, สวนํ, ทิฏฺฐิชุกมฺมญฺจ มโนกมฺมเมว, อพฺภนุโมทนมฺปีติ เกจิฯ สวนมฺปิ หิ โสตทฺวารานุสาเรน มโนทฺวาเร เอว ธมฺมตฺถสลฺลกฺขณวเสน ปวตฺติกาเล มโนกมฺมเมวฯ

ตตฺถ ทานํ อปจิติ เวยฺยาวจฺจํ ปตฺตานุปฺปทานํ เทสนาติ อิมานิ ปญฺจ กายวจีทฺวาเรสุ เอว ปวตฺตนฺติ, น มโนทฺวาเรฯ เอตฺถ จ ปตฺตานุปฺปทานเทสนานํ กายวิกาเรน ปตฺตึ เทนฺตสฺส, ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส จ กายทฺวาเรปิ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ สีลํ ภาวนา อพฺภนุโมทนํ สวนํ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ อิมานิ ปน ปญฺจ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ ปวตฺตนฺติ, ''น ปุเนวํ กริสฺสามี''ติ เจตฺถ มนสาว ทุจฺจริตโต วิรมนฺตสฺส, อพฺภนุโมทนฺตสฺส จ วเสน สีลพฺภนุโมทนานํ มโนทฺวาเรปิ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ยํ ปน **อฏฺฐสาลินิยํ** ''ทานมยํ กายวจีมโนกมฺมวเสน ติวิธํ โหตี''ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ ปุพฺพเจตนาวเสน มโนทฺวาเร ปวตฺตํ คเหตฺวา ปริยายโต วุตฺตํ, นิปฺปริยายโต กายวจีทฺวารปฺปวตฺตา สนฺนิฏฺฐานเจตนาวฯ เตเนว หิ ตเตฺถว วุตฺตํ ''วินยปริยายํ ปตฺวา หิ 'ทสฺสามิ กริสฺสามี'ติ วาจา ภินฺนา โหตีติฯ อิมินา ลกฺขเณน ทานํ นาม โหติ, อภิธมฺมปริยายํ ปตฺวา ปน วิชฺชมานกวตฺถุํ อารพฺภ มนสา จินฺติตกาลโต ปฏฺฐาย กุสลํ โหติฯ อปรภาเค กาเยน วา วาจาย วา กตฺตพฺพํ กริสฺสตี''ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑)ฯ อิตรถา ''ทสฺสามี''ติ จินฺติตมเตฺตนาปิ ทานํ นาม ภเวยฺย, ตถา จ ตาทิสํ วตฺถุํ ยถาจินฺติตนิยาเมน อเทนฺตสฺส ธุรนิเกฺขเป อทินฺนาทานมฺปิ สิยาฯ เอวํ มนสา ปาณาติปาตาทโยปิ สิยุํ, ตญฺจ น ยุตฺตํ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ อถวา ''สพฺพํ สาปเตยฺยํ ทินฺนเญฺญว หรตู''ติ ปริจฺจชนสมฺภวโต ทานสฺส มโนทฺวาเรปิ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ ทานสีลาทิกายกมฺมานํ กายทฺวาเร ปวตฺติยํ กมฺมํ กายกมฺมเมว, ทฺวารมฺปิ กายทฺวารเมวฯ วจีทฺวาเร ปวตฺติยํ กมฺมํ กายกมฺมเมว, ทฺวารํ ปน วจีทฺวารํฯ มโนทฺวาเร ปวตฺติยมฺปิ กมฺมํ กายกมฺมํ, ทฺวารํ ปน มโนทฺวารํฯ เทสนาพฺภนุโมทนาทีนํ วจีกมฺมานํ วจีทฺวาเร ปวตฺติยํ กมฺมมฺปิ วจีกมฺมํ, ทฺวารมฺปิ วจีทฺวารเมวฯ กายทฺวาเร ปวตฺติยมฺปิ กมฺมํ วจีกมฺมเมว, ทฺวารํ ปน กายทฺวารํฯ มโนทฺวาเร ปวตฺติยมฺปิ กมฺมํ วจีกมฺมํ, ทฺวารํ ปน มโนทฺวารํฯ ภาวนาทิมโนกมฺมานํ มโนทฺวาเร ปวตฺติยํ กมฺมมฺปิ มโนกมฺมํ, ทฺวารมฺปิ มโนทฺวารเมวฯ กายทฺวาเร ปวตฺติยมฺปิ กมฺมํ มโนกมฺมเมว, ทฺวารํ ปน กายทฺวารํฯ วจีทฺวาเร ปวตฺติยมฺปิ กมฺมํ มโนกมฺมเมว, ทฺวารํ ปน วจีทฺวารํฯ เอวํ ปาณาติปาตาทีนํ, ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีนญฺจ วุตฺตานุสาเรน กมฺมววตฺถานํ, ทฺวารววตฺถานญฺจ ยถานุรูปํ โยเชตฺวา อสงฺกรโต ญาตพฺพํฯ

ทฺวารกมฺมวจฺถานกถา นิฏฺฐิตาฯ

อิทานิ ยสฺมา ทสวิธานิ เจตานิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ ตีสุ เอวํ สงฺคยฺหนฺติ ทานมเย สีลมเย ภาวนามเยติฯ ปตฺตานุปฺปทานํ หิ ทานมเย สงฺคยฺหติ, ‘‘อพฺภนุโมทนมฺปี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๕๖-๑๕๙ ปุญฺญกิริยวตฺถาทิกถา) **อฏฺฐกถายํ**ฯ อปจิติเวยฺยาวจฺจานิ สีลมเยฯ เทสนาสวนทิฏฺฐิชุกมฺมานิ ภาวนามเย, ตสฺมา รูปารมฺมณสฺส กุสลสฺส ทานสีลภาวนาวเสน ทฺวารตฺตยปฺปวตฺตึ โยเชตฺวา ทเสฺสสฺสามฯ ตทนุสาเรเนว อิตเรสํ วเสนาปิ สกฺกา ญาตุนฺติฯ กุสลํ หิ วณฺณารมฺมณํ หุตฺวา อุปฺปชฺชมานํ ทานสีลภาวนาวเสเนว ตีสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตติฯ กถํ? ยทา หิ นีลปีตาทิวณฺณวิจิตฺตํ ปุปฺผวตฺถาทิเทยฺยธมฺมํ ลภิตฺวา ‘‘วณฺณทานํ เม ภวิสฺสตี’’ติ วณฺณวเสน อาภุชิตฺวา เจติยาทีสุ สหตฺเถน ปูเชติ, ตทา รูปารมฺมณํ ทานมยํ กายทฺวาเร ปวตฺตติ, ตญฺจ ปุพฺพเจตนา สนฺนิฏฺฐานเจตนา อปรเจตนาติ ติวิธํ โหติฯ เอวํ อุปริปิ สพฺพวาเรสุ ติวิธตา เวทิตพฺพาฯ ยทา ปน ตเทว ยถาวุตฺตวตฺถุํ วาจาย อาณาเปตฺวา ปุตฺตทาราทีหิ ทาเปติ, ตทารูปารมฺมณํ ทานมยํ วจีทฺวาเร ปวตฺตติฯ ยทา ปน ตเทว วิชฺชมานกวตฺถุํ ‘‘ทสฺสามี’’ติ จินฺเตติ, ปจฺจาสีสติ, ยถาธิปฺปายํ นิปฺผาเทสฺสติ, ตทา ปุพฺพเจตนาวเสน ปริยายโต ทานมยํ มโนทฺวาเร ปวตฺตติ นามฯ เอวํ รูปารมฺมณํ ทานมยํ ทฺวารวเสน ติวิธํ โหติฯ

ยทา ปน วุตฺตปฺปการวณฺณํ เทยฺยธมฺมํ ลภิตฺวา ‘‘เอวํ มนาปวณฺณานํ ปริจฺจชนํ นาม มยฺหํ กุลวํสาคตวตฺตเมต’’นฺติ สหตฺถา ปูเชติ, ตาทิสวณฺณวนฺตํ วา ปรปริคฺคหิตาทิโภคสมฺปตฺตึ ปริจฺจชิตฺวา สีลํ รกฺขติ, ตทา รูปารมฺมณํ สีลํ กายทฺวาเร จ ปวตฺตติฯ ยทา ปน วุตฺตปฺปการวณฺณํ เทยฺยธมฺมํ กุลวํสาทิวเสน วาจาย อาณาเปตฺวา ปเรหิ ทาเปติ, ตาทิสํ วา ปรปริคฺคหิตาทึ วาจาย อปเนตฺวา สีลํ รกฺขติ, ตทา รูปารมฺมณํ สีลํ วจีทฺวาเร ปวตฺตติฯ ยทา ปน ตาทิสํ วิชฺชมานกวตฺถุํ กุลวํสาทิวเสน ‘‘ทสฺสามี’’ติ, ตาทิสํ ปรปริคฺคหิตาทิกํ อนามสิตฺวา ‘‘สีลํ รกฺขิสฺสามี’’ติ วา จินฺเตติ, ตทา รูปารมฺมณํ สีลํ มโนทฺวาเร ปวตฺตติฯ เอวํ รูปารมฺมณํ สีลมยํ ทฺวารวเสน ติวิธํ โหติฯ

ยทา ปน วุตฺตปฺปการํ วณฺณวนฺตํ ทตฺวา ตเทว วณฺณํ, สพฺพํ วา รูปายตนํ จงฺกมโนฺต อนิจฺจาทิโต วิปสฺสติ, ตทา รูปารมฺมณํ ภาวนามยํ กายทฺวาเร ปวตฺตติฯ ตเทว วจีเภทํ กตฺวา สมฺมสนฺตสฺส รูปารมฺมณํ ภาวนามยํ วจีทฺวาเร ปวตฺตติฯ ตเทว กายงฺควาจงฺคํ อโจเปตฺวา สมฺมสนฺตสฺส รูปารมฺมณํ ภาวนามยํ มโนทฺวาเร ปวตฺตติฯ เอวํ รูปารมฺมณํ ภาวนามยํ ทฺวารวเสน ติวิธํ โหติฯ อิติ รูปารมฺมณสฺส กุสลสฺส ติวิธปุญฺญกิริยวตฺถุวเสน นวสุ กมฺมทฺวาเรสุ ปวตฺติวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อิมินาว นเยน รูปารมฺมณสฺส กุสลสฺส ทสปุญฺญกิริยวตฺถุวเสนาปิ ตึสาย กมฺมทฺวาเรสุ ปวตฺติวิภาโค โยเชตฺวา ญาตโพฺพฯ ยถา จ รูปารมฺมณสฺส, เอวํ สทฺทารมฺมณาทีนมฺปิ ปญฺจนฺนํ กุสลานํ ปุญฺญกิริยวตฺถุทฺวาเรหิ วิภาโค, โยชนานโย จ ยถานุรูปํ ญาตโพฺพฯ

อปิจ สทฺทํ นาม กนฺทมูลํ วิย หตฺเถน คเหตฺวา ทาตุํ น สกฺกาฯ ยทา ปน ‘‘สทฺททานํ เม’’ติ อาภุชิตฺวา เภริอาทิตูริเย ติณฺณํ รตนานํ เทติ, เตหิ อุปหารํ วา กโรติ, ธมฺมกถิกาทีนํ สรเภสชฺชาทึ เทติ, ธมฺมสฺสวนํ โฆเสติ, สรภญฺญธมฺมกถาทึ วา กโรติ, ตทา กุสลํ สทฺทารมฺมณํ โหติฯ เอวํ คนฺธาทิวตฺถุปริจฺจาเคปิ คนฺธาทิอารมฺมณํฯ ธมฺมารมฺมณํ ปน โอชาชีวิตินฺทฺริยตทายตฺตานํ วเสน ญาตพฺพํฯ ยทา หิ โอชวนฺตานิ อนฺนปานสปฺปินวนีตาทีนิ ‘‘โอชทานํ เม ภวิสฺสตี’’ติ เทติ, คิลานานํ เภสชฺชํ วา เวชฺชํ วา อุปเนตฺวา, ปาโณปโรธกํ อาวุธชาลกุมินาทึ วินาเสตฺวา วา, วชฺฌปฺปตฺตํ ปาณิโน โมเจตฺวา วา ‘‘ชีวิตทานํ เม ภวิสฺสติ ชีวิตาย

ตฺตวุตฺติตาย, ปญฺจปสาทโสฬสสุขุมรูปจิตฺตเจตสิกานํ วเสน ปสาทาทิทานํ เม ภวิสฺสตี’’ติ จ มนสิ กโรติ, ตทา กุสลํ ธมฺมารมฺมณํ โหติฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

อยํ นานาวตฺถูสุ ฐิตารมฺมณานํ โยชนาฯ เอกวตฺถุสฺมิมฺปิ ฉารมฺมณํ ลพฺภเตวฯ ปิณฺฑปาตสฺมึ หิ มนาโป วโณฺณ, ขาทนกาเล มุรุมุรายนสโทฺท, คโนฺธ, รโส, โผฏฺฐพฺพํ, โอชา, ตทายตฺตา วา ชีวิตปสาทาทโย, ตพฺพิสยานิ จ วิญฺญาณาทีนีติ ฉารมฺมณมฺปิ เวทิตพฺพํฯ เอวํ จีวราทีสุ เจว วตฺถาทีสุ จ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ เอตฺถปิ ทานสีลภาวนามยตา, กายวจีมโนกมฺมภาโว จ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยถา จ กุสลานํ, เอวํ อกุสลานมฺปิ อารมฺมณกมฺมทฺวารววตฺถานํ, อปุญฺญกิริยวตฺถูสุ โยชนานโย จ วุตฺตานุสาเรน ยถาโยคํ ญาตโพฺพฯ

เอวํ อารมฺมณโต, ปุญฺญกิริยวตฺถุโต, กมฺมโต, ทฺวารโต จ อเนกสหสฺสปฺปเภเทสุ เจเตสุ กุสเลสุ อุปฺปชฺชมานานิ ปน ญาณสมฺปยุตฺตานิ จตุนฺนํ อธิปตีนํ วเสน ปเจฺจกํ จตุพฺพิธานิ, ญาณวิปฺปยุตฺตานิ ปน อุปฺปชฺชมานานิ วีมํสาธิปติวชฺชิตาธิปติตฺตยวเสน ปเจฺจกํ ติวิธานิ, ตทุภยานิ ปุน หีนตฺติกวเสน ปเจฺจกํ ติวิธานิ, ตานิ ปุน อปริมาเณสุ ปน จกฺกวาเฬสุ ปเจฺจกํ อปริมาเณสุ สเตฺตสุ เอเกกสฺมึ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนโอฬาริกสุขุมตาทีหิ อนเนฺตหิ ปกาเรหิ อุปฺปชฺชนโต อนนฺตาปริมาณานิ โหนฺติฯ ตานิ สพฺพานิ สมฺพุโทฺธ อนเนฺตน พุทฺธญาเณน มหาตุลาย ตุลยมาโน วิย, มหาตุเมฺพ ปกฺขิปิตฺวา มินยมาโน วิย สพฺพาการโต ปริจฺฉินฺทิตฺวา มหากรุณาย กามาวจรเฏฺฐน สริกฺขตาย เอกตฺตํ อุปเนตฺวา, ปุน โสมนสฺสุเปกฺขาสหคตเฏฺฐน, ญาณสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตเฏฺฐน, อสงฺขาริกสสงฺขาริกเฏฺฐน จ โกฏฺฐาเส กตฺวา เทเสสิ, ยถา ตํ โลกวิทู สตฺถา เทวมนุสฺสานนฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อาทิโต ปฏฺฐาย **ธมฺมสงฺคณิยา** (ธ. ส. ๑), ตทฏฺฐกถาย จ **อฏฺฐสาลินิยา** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑) สพฺพาการโต ญาตโพฺพติฯ เอวํ วิสยาทิปฺปเภทโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

กามาวจรกุสลธมฺมา นิฏฺฐิตาฯ

รูปาวจรธมฺมา ปน กุสลา ฌานงฺคสมฺปโยคเภทโต ปญฺจวิธา โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ – วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ปฐมชฺฌานิกํ, ตโต วูปสนฺตํ อติกฺกนฺตวิตกฺกํ วิจารปีติสุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ทุติยชฺฌานิกํ, ตโต วูปสนฺตํ อติกฺกนฺตวิจารํ ปีติสุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ตติยชฺฌานิกํ, ตโต วูปสนฺตํ วิรตฺตปีติกํ สุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ จตุตฺถชฺฌานิกํ, ตโต วูปสนฺตํ อตฺถงฺคตสุขํ อุเปกฺเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ปญฺจมชฺฌานิกนฺติฯ เอวํ สมฺปโยคเภทโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ธมฺมุเทฺทสาทิโต ปน ปฐมชฺฌาเน ตาว กามาวจรปฐมกุสเล วุเตฺตสุ ฐเปตฺวา วิรติตฺตยํ เสสา ฉตฺตึส ธมฺมา โหนฺติฯ ตตฺถ ฉนฺทาทโย จตฺตาโร, กรุณา, มุทิตา จาติ ฉ เยวาปนกาฯ เสสํ สุญฺญตวารปริโยสานํ สพฺพํ กามาวจรปฐมกุสเล วุตฺตสทิสเมวฯ เกวลํ หิ วิรตีนํ อภาโว, สงฺคหวาเร ปญฺจมคฺคงฺคภาโว, ภูมนฺตรวเสน รูปาวจรภาโว จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ ปฐมชฺฌานํฯ

ตถา ทุติยชฺฌาเนปิ เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส วิตกฺกาภาโว, สงฺคหวาเร จตุกฺกชฺฌานงฺคมคฺคงฺคภาโว จ วิเสโส, เสสํ ปฐมสทิสเมวฯ ทุติยํฯ

ตถา ตติยชฺฌาเนปิ เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส วิจาราภาโว, สงฺคหวาเร ติวงฺคิกชฺฌานตา จ วิเสโส, เสสํ ทุติยสทิสเมวฯ ตติยํฯ

ตถา จตุตฺเถ เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส ปีติยา อภาโว, โกฏฺฐาสวาเร ทุวงฺคิกชฺฌานภาโว จ วิเสโส, เสสํ ตติยสทิสเมวฯ จตุตฺถํฯ

ตถา ปญฺจเม เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส กรุณามุทิตาทีนํ อภาโว, โสมนสฺสฏฺฐาเน อุเปกฺขาภาโว, โกฏฺฐาสวาเร ฌานินฺทฺริเยสุ อุเปกฺขาฌานงฺคภาโว, อุเปกฺขินฺทฺริยภาโว จ วิเสโส, เสสํ จตุตฺถสมเมวฯ ปญฺจมํฯ

ปทภาชนีเย ปน วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ทุติยํ, ปีติยา จ วิราคา ตติยํ, โสมนสฺสสฺส จ อตฺถงฺคมา จตุตฺถนฺติ จตุกฺกนโยปิ อาคโต, โส ติกฺขปญฺญานํ เอกปฺปหาเรเนว วิตกฺกวิจารสมติกฺกมสมฺภวโต วุตฺโตฯ ตตฺถ ทุติยาทีนํ สพฺพโส ปญฺจกนเย ตติยาทิสมตฺตา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว สโพฺพ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพ ตเตฺถว อโนฺตคธภาโว จาติฯ จตุกฺกนโยฯ

วิสยาทิปฺปเภทโต ปน วินิจฺฉยํ ปญฺจกนเยเนว วกฺขาม, ตทนุสารโต เอว จตุกฺกนยวเสนาปิ สกฺกา ญาตุนฺติฯ เอวํ อุปริ โลกุตฺตเรปิฯ ปญฺจวิธาปิ เจเต รูปาวจรกุสลธมฺมา กสิณารมฺมณเภทโต ปเจฺจกํ อฏฺฐวิธา โหนฺติ ปถวีกสิณํ อาโปเตโชวาโยนีลปีตโลหิโตทาตกสิณญฺจาติ, อาโลกากาสกสิเณหิ สทฺธึ ทสวิธา โหนฺติฯ **ปทภาชนีเย** (ธ. ส. ๒๐๒) ปน อาโลกกสิณสฺส โอทาตกสิเณน สงฺคหิตตฺตา อคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํ, อากาสกสิณสฺส ปน อุคฺฆาฏนาสมฺภวโต อนารุปฺปชฺฌานิกตฺตาฯ ตํ หิ ปุนปฺปุนํ อุคฺฆาฏิยมานมฺปิ อากาสเมว โหติ, ตสฺมา ตตฺถุปฺปนฺนํ รูปาวจรปญฺจมชฺฌานํ ภววิเสสาย, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราย จ สํวตฺตติ, อภิญฺญาย, วิปสฺสนาย จ ปาทกมฺปิ โหติ, อนารุปฺปตฺตา ปน นิโรธปาทกํ น โหติฯ เสสานิ ปน นว กสิณานิ นิโรธปาทกานิปีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ อานาปานชฺฌานสฺสาปิ ปเนตฺถ วาโยกสิเณ สงฺคโหทฏฺฐโพฺพติฯ กสิณกถาฯ

เอวํ กสิณวเสน อฏฺฐวิธา เจเต อภิภายตนวเสน ปน ปเจฺจกํ อฏฺฐวิธา โหนฺติฯ ภควตา หิ –

> ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ, ตานิ อภิภุยฺย…เป.… อปฺปมาณานิฯ ตานิ อภิภุยฺย …เป.… ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ…เป.… อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ สุวิสุทฺธํ นีลํ ปีตํ โลหิตํ โอทาต’’นฺติ (ธ. ส. ๒๑๑ อาทโย) –

อฏฺฐ อภิภายตนานิ เทสิตานิ, ตานิ จ กสิเณเสฺวว อภิภวิตฺวา สมาปชฺชนวเสน ฌานุปฺปตฺติวิเสสโต, อนารมฺมณวิเสสโตฯ ตตฺถ หิ **อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี**ติ อลาภิตาย วา อนตฺถิกตาย วา อชฺฌตฺตรูเป กสิณวเสน ปริกมฺมสญฺญาวิรหิโตวฯ **พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี**ติ พหิทฺธา อฏฺฐกสิณรูปานิ ปริกมฺมวเสน เจว อปฺปนาวเสน จ ปสฺสติฯ **ปริตฺตานี**ติ ขุทฺทกปริมาณานิ, ตานิ อภิภุยฺย ปสฺสโนฺต จ สมฺปนฺนคหณิโก กฏจฺฉุมตฺตํ ภตฺตํ ลภิตฺวา ‘‘กึ เอตฺถ ภุญฺชิตพฺพํ อตฺถี’’ติ สงฺกฑฺฒิตฺวา สพฺพํ เอกกพฬเมว กโรติ, เอวเมว ญาณุตฺตริโก ‘‘กิเมตฺถ ปริตฺตเก อารมฺมเณ สมาปชฺชิตพฺพํ อตฺถิ, นายํ มม ภาโร’’ติ ตานิ อภิภวิตฺวา สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนว อปฺปนํ นิพฺพเตฺตติ, ตสฺมา ตํ ฌานํ ‘‘อภิภายตน’’นฺติ วุจฺจติฯ **อปฺปมาณานี**ติ มหนฺตานิฯ **ตานิ อภิภุยฺยา**ติ มหคฺฆโส เอกํ ภตฺตปาตึ ลภิตฺวา วิย ญาณุตฺตโร อปฺปมาณํ ลภิตฺวา ‘‘เอตํ วา โหตุ อญฺญํ วา, กิเมตฺถ สมาปชฺชิตพฺพ’’นฺติ อปฺปนํ นิพฺพเตฺตติฯ **สุวณฺณทุพฺพณฺณานี**ติ ปริสุทฺธาปริสุทฺธวณฺณานิ ฯ ปริสุทฺธานิ หิ นีลาทีนิ, อปริสุทฺธานิ จ สุวณฺณทุพฺพณฺณานีติ อิธ อธิเปฺปตานิ, เอตานิปิ ‘‘สุวณฺณานิ วา โหนฺตุ ทุพฺพณฺณานิ วา, ปริตฺตอปฺปมาณวเสเนว อภิ

ภายตนานี’’ติ **อาคมฎฺฐกถาสุ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๔๙; อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๘.๖๕) วณฺณิตานิฯ วณฺณาโภคสฺส หิ อตฺถิตาย ปุริมานิ อภิภายตนานิ วณฺณาโภครหิตสหิตตาย เอตฺถ เกวลโต วิเสสสพฺภาวา จตฺธา วุตฺตานิ, นีลาทีนิ ปน จตฺตาริ สุวิสุทฺธวณฺณวเสน สุขาโรหตาย ญาณุตฺตริโก อภิภวิตฺวา อปฺปนํ นิพฺพเตฺตติ, ตสฺมา อารมฺมณวิเสสาภาเวปิ ฌานุปฺปตฺติวิเสสโต อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ อภิภายตนานํ วเสน ปเจฺจกํ อฏฺฐวิธา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อภิภายตนกถาฯ

ตานิ ปุน ยถา จ อภิภายตนวเสน, เอวํ วิโมกฺขวเสนาปิ ปเจฺจกํ ติวิธา โหนฺติฯ ภควตา หิ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสติ, อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ, สุภเนฺตฺวว อธิมุโตฺต โหตี’’ติ (ธ. ส. ๒๔๐ อาทโย; ที. นิ. ๓.๓๓๙, ๓๕๘; อ. นิ. ๘.๖๖) ตโย วิโมกฺขา เทสิตาฯ เต จ กสิเณเสฺวว อธิมุจฺจนวเสน ฌานุปฺปตฺติวิเสสโต, ภาวนารมฺมณวิเสสโต กิมิทํ อธิมุจฺจนํ นาม? ปจฺจนีกธเมฺมหิ สุฏฺฐุ วิมุจฺจนํ, อารมฺมเณสุ จ สุฏฺฐุ อภิรติ, ปิตุ มาตุ องฺเก วิสฺสฏฺฐงฺคปจฺจงฺคสฺส ทารกสฺส สยนํ วิย อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **รูปี**ติ อชฺฌตฺตํ เกสาทีสุ อุปฺปาทิตํ รูปชฺฌานํ รูปํ นาม, ตทสฺส อตฺถีติ **รูปี**ฯ อชฺฌตฺตมฺปิ หิ เกสาทีสุ นีลํ, เมทาทีสุ ปีตํ, มํสาทีสุ โลหิตํ, ทนฺตาทีสุ โอทาตญฺจ วณฺณกสิณวเสน อาภุชิตฺวา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส รูปชฺฌานานิ, กสิณํ อุคฺฆาเฏตฺวา จ อรูปชฺฌานานิ อุปฺปชฺชเนฺตวฯ **รูปานิ ปสฺสตี**ติ พหิทฺธาปิ นีลกสิณาทิรูปานิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสติ, อิมินา อชฺฌตฺตพหิทฺธวตฺถุเกสุ กสิเณสุ ฌานปฺปฏิลาโภ ทสฺสิโตฯ **อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี**ติ อตฺตโน เกสาทีสุ อนุปฺปาทิตรูปาวจรชฺฌาโน, อิมินา พหิทฺธา ปฏิลทฺธชฺฌานตา ทสฺสิตาฯ **สุภเนฺตฺวว อธิมุโตฺต โหตี**ติ อิมินา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทิวณฺณกสิเณสุ ‘‘สุภ’’นฺติ อธิมุตฺติวเสน ปฏิลทฺธชฺฌานตา ทสฺสิตาฯ เอวํ อารมฺมณวิเสสาภาเวปิ อธิมุตฺติวเสน ฌานุปฺปตฺติวิเสสโต อิเมสํ ติณฺณํ วิโมกฺขานํ วเสน ปเจฺจกํ ติวิธา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ วิโมกฺขกถาฯ

ยถา จ วิโมกฺขโต, เอวํ ปฏิปทาเภทโต ปเจฺจกํ จตุพฺพิธา โหนฺติ ทุกฺขปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ, ทุกฺขปฏิปทํ ขิปฺปาภิญฺญํ, สุขปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ, สุขปฏิปทํ ขิปฺปาภิญฺญนฺติฯ ตตฺถ ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว อุปจารํ อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวตฺตา ฌานภาวนา ‘‘ปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ สา เอกจฺจสฺส ทุกฺขา นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมสมุทาจารคหนตาย อสุขเสวนา โหติ, เอกจฺจสฺส ตทภาวโต สุขาฯ อุปจารโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อปฺปนา, ตาว ปวตฺตา ปญฺญา ‘‘อภิญฺญา’’ติ วุจฺจติฯ สา เอกจฺจสฺส ทนฺธา อสีฆปฺปวตฺตินี, เอกจฺจสฺส ขิปฺปาฯ อสปฺปายเสวิโน ทุกฺขา ปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญา, สปฺปายเสวิโน สุขา ปฏิปทา โหติ ขิปฺปา จ อภิญฺญาฯ ปุพฺพาปรกาเลสุ สปฺปายาสปฺปายเสวนวเสน โวมิสฺสตา จ เวทิตพฺพาฯ ตถา ปลิโพธุปเจฺฉทาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ อสมฺปาเทนฺตสฺส ปฏิปทา ทุกฺขา, สมฺปาเทนฺตสฺส สุขา ปฏิปทาฯ อปฺปนาโกสลฺลํ อสมฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธาภิญฺญา, สมฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปาฯ กิเลสินฺทฺริยานํ วา ติกฺขมุทุตาย ปฐมา, วิปริยาเยน จตุตฺถา, โวมิสฺสตาย มชฺฌิมา เทฺวติ เวทิตพฺพาฯ ตณฺหาวิชฺชาภิภวานภิภวนวเสน วา สมถวิปสฺสนาสุ กตาธิการากตาธิการตาวเสน วาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตโพฺพฯ ปฐมชฺฌานาทิอาคมนวเสนาปิ ทุติยาทีนํ ปฏิปทาภิญฺญาเภโท โหติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ ปฏิปทาวเสน ปเจฺจกํ จตุพฺพิธา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ปฏิปทากถาฯ

ยถา จ ปฏิปทาหิ, เอวํ อารมฺมณเภทโตปิ ปเจฺจกํ จตุพฺพิธา โหนฺติ ปริตฺตํ ปริตฺตารมฺมณํ, ปริตฺตํ อปฺปมาณารมฺมณํ, อปฺปมาณํ ปริตฺตารมฺมณํ, อปฺปมาณํ อปฺปมาณารมฺมณนฺติฯ ตตฺถ ยํ อปฺปคุณํ, อุปริชฺฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกติ, อิทํ **ปริตฺตํ**ฯ ยํ ปน อวฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺตํ, ตํ ปริตฺตํ อารมฺมณํ อสฺสาติ **ปริตฺตารมฺมณํ**ฯ วิปริยายโต **อปฺปมาณํ อปฺ**

ปมาณารมฺมณํฯ ตทุภยโวมิสฺสตาย มเชฺฌ อิตรทฺวยํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อารมฺมณเภทโต จตุพฺพิธา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อารมฺมณกถาฯ

ยถา จ ปฏิปทารมฺมเณหิ, เอวํ อธิปตีนํ วเสน ปเจฺจกํ จตุพฺพิธตา, หีนตฺติกวเสน ปุน ติวิธตา จ โยเชตฺวา เวทิตพฺพาฯ

ทสกสิณมูลวิภาคกถา นิฏฺฐิตาฯ

ยถา กสิณมูเลสุ, เอวํ พฺรหฺมวิหารมูเลสุปิ ยถาโยคํ วิภาโค เวทิตโพฺพ – เมตฺตากรุณามุทิตาวเสน หิ อาทิโต จตฺตาริ ฌานานิ ปเจฺจกํ ติวิธา โหนฺติ เมตฺตาสหคตํ, กรุณาสหคตํ, มุทิตาสหคตนฺติฯ ปญฺจมชฺฌานํ ปน อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารวเสน เอกวิธํ อุเปกฺขาสหคตนฺติฯ ปุริเมสุ หิ ตีสุ ปญฺจมชฺฌานํ นุปฺปชฺชติฯ กสฺมา? โสมนสฺสาวิปฺปโยคโต, โสมนสฺสสมุฏฺฐิตานํ พฺยาปาทวิหิํสารตีนํ ยถากฺกมํ นิสฺสรณตฺตา, ปจฺฉิเม จ ติกจตุกฺกชฺฌานํ นุปฺปชฺชติฯ กสฺมา? อุเปกฺขาเวทนาสมฺปโยคโต, ตสฺสา จ ปฏิฆานุนยนิสฺสรณโต มชฺฌตฺตากาเรน ปวตฺติโต, ตานิ ปุน ปฏิปทารมฺมณาธิปติหีนตฺติกเภเทหิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน โยเชตฺวา เวทิตพฺพานิฯ เอตฺถ จ อปฺปสตฺตารมฺมณวเสน ปริตฺตารมฺมณตา, พหุสตฺตารมฺมณวเสน อปฺปมาณารมฺมณตา จ เอกสฺมิํ สเตฺต อปฺปนํ ปาเปตฺวา อนุกฺกเมน เอกาวาสเอกวีถิคามาทิคตสเตฺตสุ ปาปนวเสน วฑฺฒนา จ เวทิตพฺพาฯ ธมฺมุเทฺทเส ปเนตฺถ กรุณาสหคเต มุทิตาวิรหิตา ปญฺจตฺติํส ธมฺมา, เตสุ ฉนฺทาทโย จตฺตาโร, กรุณา จาติ ปเญฺจว เยวาปนกา, กรุณา จ นิยตาติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ มุทิตาสหคเตปิฯ เกวลํ กรุณาวิรหิตา มุทิตา นิยตา ปวตฺตาติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ อวเสสพฺรหฺมวิหารทฺวเย, ปน กสิณาสุภาทีสุ จ สพฺพตฺถ กรุณามุทิตาวิรหิตา จ จตฺตฺติํส ธมฺมา, ตตฺถ จ ฉนฺทาทโย จตฺตาโรว เยวาปนกา เวทิตพฺพาติฯ พฺรหฺมวิหารมูลวิภาคกถาฯ

อสุภเภทโต ปน ปฐมชฺฌานเมเวกํ ทสวิธํ โหติ อุทฺธุมาตกสญฺญาสหคตํ วินีลกวิปุพฺพกวิจฺฉิทฺทกวิกฺขายิตกวิกฺขิตฺตกหตวิกฺขิตฺตกโลหิตกปุฬวกอฏฺฐิกสญฺญาสหคตนฺติ, ทสวิเธปิ เจตสฺมิํ อสุเภ ปฏิกูลตฺตา, ทุพฺพลตฺตา จ วิตกฺกพเลเนว ฌานํ ติฏฺฐติ, น วินา วิตเกฺกน สีฆโสตาย นทิยา อริตฺตพเลเนว นาวา วิย, ตสฺมา ปฐมชฺฌานเมเวตฺถ อุปฺปชฺชติ, สมถวิปสฺสนาทิอานิสํสทสฺสาวิตาย, ปเนตฺถ นีวรณปฺปหาเนน จ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ พหุเวตนลาภทสฺสเนน ปุปฺผฉฑฺฑกสฺส คูถราสิมฺหิ วิย, อุปสนฺตพฺยาธิทุกฺขสฺส จ โรคิโน วมนวิเรจนปฺปวตฺติยํ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํ ปน ทสวิธมฺปิ ปฐมชฺฌานํ ปฏิปทารมฺมณาธิปติหีนตฺติกวเสน ปเจฺจกํ โยเชตฺวา เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ อสุภารมฺมณสฺส อวฑฺฒนียตาย ขุทฺทเก อุทฺธุมาตกาทิฏฺฐาเน อุปฺปนฺนํ นิมิตฺตํ ปริตฺตารมฺมณํ, มหเนฺต อปฺปมาณารมฺมณํ เวทิตพฺพํฯ เอเตสุ ปน ทสสุ อสุเภสุ สามญฺญโต ทฺวตฺติํสาการวเสน, นวสิวถิกปพฺพวเสน จ ปวตฺตา กายคตาสติ สงฺคหิตา, วณฺณกสิเณสุ จ เกสาทีนํ โกฏฺฐาสานํ นีลาทิวณฺณารมฺมณา, จตุกฺกปญฺจกชฺฌานวเสน อุปฺปนฺนา กายคตาสติ จ สงฺคหิตาฯ ปทภาชนีเย วิสุํ น วุตฺตา, ตสฺมา เตสํ วเสนาปิ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ อสุภมูลวิภาคกถาฯ

เอวํ อารมฺมณาทิเภทโต จ ภินฺนานํ รูปาวจรกุสลธมฺมานํ กาลเทสาทิเภเทน อนนฺตตา, ภควตา จ เอกตฺตํ อุปเนตฺวา เทสิตภาโว, วิตฺถารนยาติเทโส จ กามาวจรกุสเล วุตฺตานุสาเรน ยถานุรูปํ ญาตโพฺพฯ อิโต ปรํ อรูปาวจราทีสุปิ วิเสสมตฺตเมว วกฺขามฯ เอวํ วิสยาทิปฺปเภทโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

รูปาวจรกุสลธมฺมา นิฏฺฐิตาฯ

อรูปาวจรา ปน กุสลธมฺมา สมฺปโยคโต น ภินฺนา, สเพฺพปิ อุเปกฺขกฺคตาสมฺปยุตฺตาว, ธมฺมุเทฺทสาทิโตปิ สพฺพโส รูปาวจรปญฺจมชฺฌานสทิสาฯ อรูปาวจรภาโว เอว เหตฺถ วิเสโสฯ **วิสยาทิปฺปเภทโต**ติ เอตฺถ ปน อารมฺมณโต เต จตุพฺพิธา โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ – อากาสานญฺจายตนํ วิญฺญาณญฺจายตนํ อากิญฺจญฺญายตนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติฯ ตตฺถ หิ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ‘‘อนโนฺต อากาโส’’ติ ปวตฺตํ ปฐมํ, ตสฺมิํ ปฐมารุปฺปวิญฺญาเณ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ ปวตฺตํ ทุติยํ, ตสฺส ปฐมารุปฺปวิญฺญาณสฺส อภาเว ‘‘นตฺถิ กิญฺจี’’ติ ปวตฺตํ ตติยํ, ตสฺมิํ ตติเย ‘‘สนฺตเมตํ ปณีตเมต’’นฺติ ปวตฺตํ จตุตฺถํฯ ปุริมปุริเมหิ ปจฺฉิมปจฺฉิมํ สนฺตสนฺตตรสนฺตตมนฺติ จ เวทิตพฺพํฯ

นนุ รูปาวจเรสุ วิตกฺกาทิองฺคสมติกฺกมโต อุปรูปริฌานานํ สนฺตตราทิภาโว วุโตฺต, องฺคาติกฺกมรหิเตสุ ปน อารุเปฺปสุ กถนฺติ? อารมฺมณาติกฺกมโตฯ เอเตสุ หิ กสิณรูปสมติกฺกมโต ปฐมํ ฌานํ รูปาวจรปญฺจมชฺฌานโต สนฺตํ, ตโตปิ กสิณุคฺฆาฏิมากาสาติกฺกมโต ทุติยํ, ตโตปิ อากาเส ปวตฺตวิญฺญาณาติกฺกมโต ตติยํ, ตโตปิ อากาเส ปวตฺตวิญฺญาณสฺส สมติกฺกมโต จตุตฺถนฺติฯ เอวํ องฺคสมเตฺตปิ ถูลถูลาติกฺกเมน สุขุมสุขุมารมฺมณตาย อุปรูปริชฺฌานานํ สนฺตตราทิภาโว เวทิตโพฺพ สมายามวิตฺถารานมฺปิ วตฺถานํ สุตฺตสุขุมตราทิภาโว วิยฯ นนุ อภาวารมฺมณตาย ตติยารุปฺปํ สนฺตปณีตโต มนสิ กโรนฺตสฺส จตุตฺถารุปฺปสฺส กถํ ตตฺถ นิกนฺติปริยาทานํ, กถํ จ สมติกฺกโม วา โหตีติ? อสมาปชฺชิตุกามตาย, สา จ อตฺตโน สนฺตปณีตตายฯ ยถา หิ ราชา ทนฺตการาทิสิปฺปิกานํ อติสุขุมมนาปสิปฺปํ ทิสฺวา ‘‘เฉกา วติเม อาจริยา’’ติ เตสํ เฉกตาย ตุสฺสโนฺตปิ น ตํ สิปฺปิกภาวํ ปเตฺถติ, ตํ สมติกฺกมฺม ราชภาเว เอว ติฏฺฐติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ อารมฺมณเภทโต จตุพฺพิธานเมฺปเตสํ ปุน ปฏิปทารมฺมณาธิปติหีนตฺติกเภเทหิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปเจฺจกํ เภโท เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานนิกนฺติ ปริยาทานทุกฺขตาย ปฐมารุปฺปสฺส, ปฐมารุปฺปาทินิกนฺติปริยาทานทุกฺขตาย ทุติยารุปฺปาทีนญฺจ ทุกฺขปฏิปทตา, ปริยาทิณฺณนิกนฺติกสฺส ตทปฺปนาปริวาสทนฺธตาย ทนฺธาภิญฺญตา, วิปริยาเยน อิตรา จ เวทิตพฺพาฯ ปริตฺตกสิณุคฺฆาฏิมากาสมูลกานํ ปน จตุนฺนํ ปริตฺตารมฺมณตา, วิปริยายานํ อปฺปมาณารมฺมณตา เวทิตพฺพาฯ รูปารูปาวจรา ปเนตฺถ อธิปติสหิตาว อุปฺปชฺชนฺติ, น วินา อธิปตีหิฯ กามาวจรา ตุ อธิปติรหิตาปิ อุปฺปชฺชนฺติ , เต จ อารมฺมณาธิปติ สหชาตาธิปตีติ เทฺวปิ ลพฺภนฺติฯ รูปารูปาวจรา ปน สหชาตาธิปติเมว, เนตรํฯ ตตฺถ จ ฉนฺทาธิปตินา สหชาตา ธมฺมา ฉนฺทาธิปเตยฺยา, ฉโนฺท ปน อธิปติ เอว, น ฉนฺทาธิปเตโยฺยฯ อิตเร ปน อธิปเตยฺยาว, นาธิปตโย อญฺญสฺส อตฺตนา สหชาตสฺส ฉนฺทสฺส, อิตเรสญฺจ อธิปติยตฺถสฺส อภาวาฯ เอกสฺมิํ หิ จิตฺตุปฺปาเท ฉนฺทาทีสุ จตูสุปิ วิชฺชมาเนสุ ยถาปจฺจยํ สหชาตาธิปติ เอโกว ลพฺภติฯ เอวํ วีริยาธิปติยาทีสุปิ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ เอวํ วิสยาทิปฺปเภทโต วินิจฺฉโย ญาตโพฺพฯ

อรูปาวจรกุสลธมฺมา นิฏฺฐิตาฯ

โลกุตฺตรา ปน กุสลา มคฺคสมฺปโยคเภทโต จตุพฺพิธาฯ เสยฺยถิทํ – โสตาปตฺติมคฺคสมฺปยุตฺตํ สกทาคามิมคฺคสมฺปยุตฺตํ อนาคามิมคฺคสมฺปยุตฺตํ อรหตฺตมคฺคสมฺปยุตฺตนฺติฯ นนุ จตูสุปิ เจเตสุ มคฺคสมฺปโยโค สมาโน อฏฺฐนฺนมฺปิ มคฺคงฺคานํ สพฺพตฺถ อุปฺปตฺติโต กถํ ตตฺถ เภโทติ? อนุสยปฺปหานสงฺขาตสฺส มคฺคกิจฺจสฺส เภทโตฯ อนุสเย มาเรโนฺต คจฺฉตีติ หิ **มโคฺค**ฯ มคฺคา หิ ยถาสกํ อนุสเย ปชหนฺติ เอว, นิมิตฺตา วุฏฺฐหนฺติ, ปวตฺตญฺจ ฉินฺทนฺติ นามาติ วุจฺจนฺติฯ นิมิตฺตนฺติ จ ปญฺจกฺขนฺธา, ปวตฺตนฺติปิ เต เอวฯ ตํ ทุวิธํ อุปาทินฺนกํ, อนุปาทินฺนกญฺจฯ

ตตฺถปิ โสตาปตฺติมโคฺค ทิฏฺฐานุสยํ, วิจิกิจฺฉานุสยํ, ตเทกเฏฺฐ จ กิเลเส, ตํสหชาตานิ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตานิ, วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตญฺจาติ ปญฺจากุสลจิตฺตานิ จ อุปฺปชฺชมาโนว สมุจฺฉาเตติ, สมุจฺฉาเตโนฺต จ อปายภวโต เจว สุคติภวโต จ ฐเปตฺวา สตฺต ภเว ตทวเสสโต วุฏฺฐาติ ฯ ตตฺถ ยเทตํ ปฐมมคฺคานุปฺปตฺติยํ อุปฺปชฺชมานารหํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตปญฺจจิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ, ตํ รูปกฺขโนฺธ, ตานิ ปญฺจ จิตฺตานิ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโย อิตเร ตโย ขนฺธาฯ อิเม อนุปาทินฺนปญฺจกฺขนฺธา อนุปาทินฺนนิมิตฺตํ, อนุปาทินฺนปฺปวตฺตํ นามฯ ตโต ปฐมมโคฺค วุฏฺฐาติ, ตํ ฉินฺทติ นามฯ ยเทตํ อปายภเว, สุคติยญฺจ ฐเปตฺวา สตฺต ภเว ตทวเสเส จ ปฐมมคฺคานุปฺปตฺติยํ อายตึ อุปฺปชฺชมานารหํ กมฺมชกฺขนฺธปญฺจกํ, ตํ อุปาทินฺนนิมิตฺตํ, อุปาทินฺนปฺปวตฺตํ นามฯ ตโต ปฐมมโคฺค วุฏฺฐาติ, ตญฺจ ฉินฺทติ นามฯ ตโตว ปฐมมโคฺค อนุสยํ ปชหโนฺตว นิมิตฺตา วุฏฺฐหติ, ปวตฺตญฺจ ฉินฺทติ นามาติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อิตรมเคฺคสุปิ อุปาทินฺนานุปาทินฺนนิมิตฺตปฺปวตฺตํ วุฏฺฐานํ ฉินฺทนํ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ

สกทาคามิมโคฺค ปน โอฬาริกกามราคานุสยํ, ปฏิฆานุสยํ, ตเทกเฏฺฐ จ กิเลเส, ตํสหชาตานิ จ ตถา ปวตฺตานิ จตฺตาริ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตานิ, เทฺว จ โทมนสฺสสหคตานีติ ฉ อกุสลจิตฺตานิ จ อุปฺปชฺชมาโนว สมุจฺฉาเตติ, สมุจฺฉาเตโนฺต จ กามสุคติโต ฐเปตฺวา เอกภวํ ตทวเสสโต วุฏฺฐาติ, ปตนุภูตาว ตํสมงฺคิโน กามราคพฺยาปาทา อธิมตฺตา, เต จ กทาจิ วิรฬาว อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

อนาคามิมโคฺคปิ ตาเนว ตนุสหคตกามราคปฺปฏิฆานุสยวเสน อุปฺปนฺนานิ ฉ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชมาโนว สมุจฺฉาเตติ, สมุจฺฉาเตโนฺต จ กามภวโต วุฏฺฐาติฯ อรหตฺตมโคฺค ปน รูปราครูปราคมานาวิชฺชานุสเย, อุทฺธจฺจํ, ตเทกเฏฺฐ สเพฺพ กิเลเส จ ตํสหชาตานิ จตฺตาริ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตานิ, อุทฺธจฺจสหคตญฺจาติ ปญฺจากุสลจิตฺตานิ จ อุปฺปชฺชมาโนว สมุจฺฉาเตติ, สมุจฺฉาเตโนฺต จ รูปารูปโต, สพฺพภวโตปิ วุฏฺฐาติฯ เสสํ ปฐมมเคฺค วุตฺตานุสารโต เวทิตพฺพํฯ เอวํ อนุสยปฺปหานสงฺขาตกิจฺจเภทโต จตุนฺนํ มคฺคานํ เภโท เวทิตโพฺพฯ

ตเทวํ มคฺคสมฺปโยคเภทโต จตุพฺพิธํ, ปุน ฌานงฺคสมฺปโยคเภทโต ปเจฺจกํ ปญฺจวิธา โหนฺติฯ กถํ? ปฐมมคฺคสมฺปยุตฺตํ ตาว วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ปฐมชฺฌานิกํ, วิจารปีติสุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ทุติยชฺฌานิกํ, ปีติสุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ตติยชฺฌานิกํ, สุเขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ จตุตฺถชฺฌานิกํ, อุเปเกฺขกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ปญฺจมชฺฌานิกญฺจาติ ปญฺจวิธํ โหติฯ เอวํ ทุติยมคฺคาทิสมฺปยุตฺตา จาติ วีสติวิธา โหนฺติ, เอตฺถ จ จตุกฺกนยวเสน โสฬสวิธตาปิ โยเชตพฺพาฯ กึ ปเนตฺถ เอวํ ฌานงฺคโยคเภทสฺส นิยามกํ การณนฺติ? สงฺขารุเปกฺขาญาณํฯ ตสฺมึ หิ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาภูเต โสมนสฺสสหคเต อริยมคฺคา ปญฺจมชฺฌานิกา น อุปฺปชฺชนฺติ, โสมนสฺสสหคตา จตุกฺกชฺฌานิกาว อุปฺปชฺชนฺติ, อุเปกฺขาสหคเต จ จตุกฺกชฺฌานิกา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุเปกฺขาสหคตา ปญฺจมชฺฌานิกาว อุปฺปชฺชนฺติฯ

นนุ เจตฺถ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ โสมนสฺสุเปกฺขาสหคตตฺตา จตุกฺกปญฺจมชฺฌานิกานํ โสมนสฺสุเปกฺขาสหคตภาวสฺส นิยามกเหตุ, วิตกฺกาทิองฺคสมติกฺกมโต ปน เนสํ ทุติยาทิชฺฌานภาวสฺส นิยามเกน อเญฺญน ภวิตพฺพํฯ น หิ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ วิตกฺกาทิวิกลํ อุปฺปชฺชติฯ เยน ตํ นิยามกํ ภเวยฺย, กึ ตํ นิยามกการณนฺติ? ปาทกชฺฌานํ, สมฺมสิตชฺฌานํ วาฯ รูปารูปาวจเรสุ หิ ยํ ยํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตตฺวุฏฺฐาย เย เกจิ ปกิณฺณกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา เย มเคฺค อุปฺปาเทติ, เต สเพฺพ ตํตํฌานสทิสาว โหนฺติฯ ยํ ยํ วา ปน ฌานํ, ตํสมฺปยุเตฺต จ อนิจฺจาทิโต วิปสฺสิตฺวา เย เย มเคฺค อุปฺปาเทติ, เต จ ตํตํฌานสทิสาว โหนฺติ ภูมิวณฺณสทิสวณฺณา โคธา

วิยฯ ตตฺถ จ สุกฺขวิปสฺสกสฺส อุปฺปนฺนมคฺคาปิ, สมาปตฺติลาภินา ฌานํ ปาทกํ อกตฺวา อสมฺมสิตฺวาว อุปฺปาทิตมคฺคาปิ ปฐมชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา ตํ ตํ วา สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมคฺคาปิ สเพฺพ เอกสทิสา ปฐมชฺฌานิกาว โหนฺติฯ น หิ โลกุตฺตรมโคฺค อปฺปนํ อปฺปโตฺต นาม อตฺถิฯ ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานานิ ปาทกานิ กตฺวา วา ตตฺถ คเต ธเมฺม สมฺมสิตฺวา วา อุปฺปาทิตมคฺคา ยถากฺกมํ จตุรงฺคิกา, ติวงฺคิกา, ทุวงฺคิกา จ โหนฺติฯ ปญฺจมชฺฌานํ, ปน อารุปฺปชฺฌานานิ จ ปาทกํ กตฺวา วา ตตฺถ คเต ธเมฺม สมฺมสิตฺวา วา อุปฺปาทิตมคฺคา อุเปกฺขกคฺคตาวเสน ทุวงฺคิกาว โหนฺติฯ เอเตสญฺจ ปญฺจนฺนํ ฌานิกานมฺปิ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนา โสมนสฺสสหคตาปิ โหติ อุเปกฺขาสหคตาปิ, วุฎฺฐานคามินี ปน วิปสฺสนา จตุกฺกชฺฌานิกานํ โสมนสฺสสหคตา โหติฯ ปญฺจมชฺฌานิกานํ ปน อุเปกฺขาสหคตาวาติ ตเทว ปาทกชฺฌานํ, สมฺมสิตชฺฌานํ วา นิยามกการณนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ สมฺปโยคโต วินิจฺฉโยฯ

ธมฺมุเทฺทสาทิโต ปน ปฐมชฺฌานิเกสุ ตาว จตูสุ กามาวจรปฐมกุสเล วุตฺตธเมฺมสุ ฐเปตฺวา กรุณามุทิตา สตฺตตึส ธมฺมา โหนฺติฯ วิรติโย ปเนตฺถ นิยตา, **ปาฬิยญฺจ** (ธ. ส. ๒๗๗) รูเปน นิทฺทิฎฺฐา, ฉนฺทาทโย จ จตฺตาโร เยวาปนกาติ เวทิตพฺพาฯ

สงฺคหวาเร ปน โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ ปุเพฺพ สงฺคหิตาวเสสานํ สติปฎฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทโพชฺฌงฺคานํ วเสน อติเรกา จตฺตาโร สงฺคหา เวทิตพฺพาฯ ปฐมชฺฌานิกมคฺคสมฺปยุเตฺตสุ หิ ธเมฺมสุ สติ อุปฎฺฐานเฎฺฐน **สติปฎฺฐานํ,** สา วิสยเภเทน จตุพฺพิธา, อิตเร อสฺสติปฎฺฐานาติ สเพฺพว เต ทุวิธา โหนฺติฯ ตถา วีริยํ ปทหนเฎฺฐน **สมฺมปฺปธานํ,** ตํ กิจฺจเภเทน จตุพฺพิธํ, อิตเร อสมฺมปฺปธานาติฯ ตถา ฉโนฺท วีริยํ จิตฺตํ อโมโหติ จตฺตาโร ธมฺมา อิชฺฌนกเฎฺฐน ยถากฺกมํ ‘‘ฉนฺทิทฺธิปาโท วีริยจิตฺตวีมํสิทฺธิปาโท’’ติ นาเมน **‘‘อิทฺธิปาทา’’**ติ วุจฺจนฺติ, อิตเร ‘‘อนิทฺธิปาทา’’ติฯ ตถา สติ อโมโห วีริยํ ปีติ ปสฺสทฺธิ สมาธิ ตตฺรมชฺฌตฺตตาติ อิเม สตฺต ธมฺมา พุชฺฌนเฎฺฐน ยถากฺกมํ ‘‘สติสโมฺพชฺฌโงฺค ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค วีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค’’ติ วุจฺจนฺติ, อิตเร อโพชฺฌงฺคาติ เอวํ จตฺตาโร สงฺคหาฯ

เสสํ สพฺพํ ลกฺขณาทิโต ปฎฺฐาย สุญฺญตวารปริโยสานํ กามาวจรปฐมกุสเล วุตฺตสทิสเมว , เกวลํ ปน มคฺคงฺคสงฺคเห ‘‘อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค โหตี’’ติ (ธ. ส. ๓๓๗) **ปทภาชนีเย** สรูเปเนว นิทฺทิฎฺฐํ, อินฺทฺริยสงฺคเห ปญฺญินฺทฺริยฎฺฐาเน ปฐมมคฺคสฺส อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ คเหตฺวา อิตรมคฺคานํ อญฺญินฺทฺริยํ คเหตฺวาว อฎฺฐินฺทฺริยนฺติ อฎฺฐินฺทฺริยตา, สพฺพตฺถ โลกุตฺตรตา จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ ปฐมชฺฌานิกา จตฺตาโร มคฺคาฯ

ตถา ทุติยชฺฌานิเกสุปิ เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส วิตกฺกาภาโว, สงฺคหวาเร จตุรงฺคชฺฌานตา, สตฺตงฺคมคฺคตา จ วิเสโส, เสสํ ปฐมชฺฌานิกสทิสเมวฯ ทุติยชฺฌานิกมคฺคาฯ

ตถา ตติยชฺฌานิเกสุปิ เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส วิจาราภาโว, สงฺคหวาเร ติวงฺคิกชฺฌานตา จ วิเสโส, เสสํ ทุติยชฺฌานิกสทิสเมวฯ ตติยชฺฌานิกมคฺคาฯ

ตถา จตุตฺถชฺฌานิเกสุปิ เกวลํ ธมฺมุเทฺทเส ปีติยา อภาโว, โกฎฺฐาสวาเร ทุวงฺคิกชฺฌานตา, ฉฬงฺคิกโพชฺฌงฺคตา จ วิเสโส, เสสํ ตติยชฺฌานิกสทิสเมวฯ จตุตฺถชฺฌานิกมคฺคาฯ

ตถา ปญฺจมชฺฌานิเกสุปิ เกวลํ สพฺพตฺถ เวทนาปริวตฺตนเมว วิเสโส, เสสํ จตุตฺถชฺฌานิกสทิสเมวฯ ปญฺจมชฺฌานิกมคฺคาฯ เอวํ ธมฺมุเทฺทสาทิโต วินิจฺฉโยฯ

วิสยาทิปฺปเภทโต ปน สเพฺพปิ โลกุตฺตรกุสลา อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณาว, ตสฺมา น ตโต เนสํ เภโท, ปฏิปทาทิเภทโต ปน ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ปเจฺจกํ เภโท เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ โย นามรูปปริคฺคหโต ปฏฺฐาย กิลมโนฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา ทุเกฺขน กสิเรน กิเลเส วิกฺขเมฺภติ, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา โหติฯ โย ปน วิกฺขมฺภิตกิเลโส, โส วิปสฺสนาปริวาสํ วาเสโนฺต จิเรน มคฺคปาตุภาวํ ปาปุณาติ, ตสฺส ทนฺธาภิญฺญา โหติฯ อิมินา นเยน อิตรา ติโสฺสปิ ปฏิปทาภิญฺญาโย เวทิตพฺพาฯ ยถา จ ปฏิปทาทิเภทโต, เอวํ วิโมกฺขเภทโตปิ ปเจฺจกํ ทุวิธา โหนฺติ – สุญฺญตวิโมโกฺข อปฺปณิหิตวิโมโกฺขติฯ

ตตฺถ **สุญฺญต**นฺติ, **อปฺปณิหิต**นฺติ จ โลกุตฺตรมคฺคสฺส นามํฯ โส หิ อาคมนโต สคุณโต อารมฺมณโตติ ตีหิ การเณหิ นามํ ลภติฯ กถํ? อิธ ภิกฺขุ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานิโก อาทิโต ปฏฺฐาย ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา’’ติ ติวิธํ อนุปสฺสนํ อาโรเปตฺวา สมฺมสโนฺต วิจรติ, สจสฺส วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา เตภูมเก สงฺขาเร อนตฺตโต วิปสฺสติ, อยํ อตฺตสุญฺญตาทสฺสนเฏฺฐน สุญฺญตา นาม โหติฯ สเจ ทุกฺขโต วิปสฺสติ, อยํ ตณฺหาปณิธิรหิตเฏฺฐน อปฺปณิหิตา นาม โหติ, ตา อุโภปิ อาคมนียฏฺฐาเน ฐตฺวา อตฺตโน อตฺตโน มคฺคสฺส ยถากฺกมํ สุญฺญตมโคฺค อปฺปณิหิตมโคฺคติ นามํ เทนฺติฯ เอวํ อาคมนโต นามลาโภ เวทิตโพฺพฯ นนุ สุตฺตเนฺตสุ สเจ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา อนิจฺจโต ปสฺสติ, ตสฺสา วเสน มโคฺค อนิมิตฺตวิโมโกฺข โหตีติ กตฺวา ตโย วิโมกฺขา กถิตาติ? สจฺจํ, อปิ จ โข ปริยายโต กถิตา, นิปฺปริยายโต ปน สยมฺปิ สนิมิตฺตา อตฺตโน มคฺคสฺส อนิมิตฺตนามํ ทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย เทฺว เอว วิโมกฺขา โหนฺตีติฯ ติโสฺสปิ หิ วิปสฺสนา นิจฺจนิมิตฺตํ, สุขนิมิตฺตญฺจ อุคฺฆาฏเนน อนิมิตฺตโวหารํ ลภนฺติ, ติโสฺสปิ นิมิตฺตภูเตสุ ขเนฺธสุ จรณโต สนิมิตฺตาว, ตสฺมา สยํ อาคมนียฏฺฐาเน ฐตฺวา อตฺตโน มคฺคสฺส นิปฺปริยายโต อนิมิตฺตนามํ ทาตุํ น สโกฺกนฺติฯ ยสฺมา ปน มโคฺค สยํ ราคาทีหิ สุโญฺญ, ราคาทินิมิตฺตปณิธิรหิโต จ, ตสฺมา สคุเณเนว สุญฺญตนามํ, อปฺปณิหิตนามญฺจ ลภติฯ เอวมสฺส สคุณโต นามลาโภ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน นิพฺพานํ ราคาทีหิ, สงฺขาเรหิ จ สุญฺญตฺตา, ราคาทินิมิตฺตปณิธิรหิตตฺตา จ ‘‘สุญฺญตํ, อนิมิตฺตํ, อปฺปณิหิต’’นฺติ จ วุจฺจติ, ตสฺมา ตํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนมโคฺคปิ ‘‘สุญฺญโต, อนิมิโตฺต, อปฺปณิหิโต’’ติ จ นามํ ลภติฯ เอวํ อารมฺมณโต นามลาโภ เวทิตโพฺพฯ

เตสุ อิธ อาคมนโตว มโคฺค นามํ ลภติ, น สคุณโต, นาปิ อารมฺมณโต, สคุณารมฺมณโต นามลาภสฺส สุตฺตเนฺตสุ ปริยายเทสิตตฺตาฯ เตเนว เหตฺถ มคฺคานํ สคุณารมฺมณโตปิ อนิมิตฺตวิโมกฺขตํ อคฺคเหตฺวา สุญฺญตอปฺปณิหิตวิโมกฺขตาว อาคมนโต วุตฺตา, ตญฺจาคมนํ ทุวิธํ วิปสฺสนาคมนํ, มคฺคาคมนญฺจฯ ตตฺถ วิปสฺสนาคมนโต มโคฺค จ สุญฺญตาทินามํ ลภติ, มคฺคาคมนโต จ ลภเตว, อิธ ปน มคฺคสฺส อธิเปฺปตตฺตา วิปสฺสนาคมนโตว เวทิตพฺพํฯ เอวํ วิโมกฺขเภทโต ปเจฺจกํ ทุวิธา โหนฺติฯ เอวํ วิสยาทิปฺปเภทโต วินิจฺฉโยฯ

โลกุตฺตรกุสลธมฺมา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ โมหวิเจฺฉทนิยา นาม

อภิธมฺมมาติกตฺถสํวณฺณนาย

‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ ปทสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

อกุสลปทโตฺถ

โลภมูลวณฺณนา

อกุสลา ปน ธมฺมา ภูมิโต เอกวิธา กามาวจราว, สมฺปโยคโต ปน มูลวเสน ติวิธา โหนฺติ โลภมูลา โทสมูลา โมหมูลาติฯ ตตฺถ โลภมูลา อฏฺฐวิธา โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํ, โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารนฺติฯ

ตตฺถ อิฏฺฐารมฺมเณ โลภพหุลตาทีหิ การเณหิ โสมนสฺสสหคตตา, อสทฺธมฺมสวนอกลฺยาณมิตฺตตาทีหิ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตตา จ เวทิตพฺพาฯ ยทา หิ ‘‘นตฺถิ กาเมสุ อาทีนโว’’ติอาทินา นเยน มิจฺฉาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวา หฏฺฐตุฏฺโฐ กาเม วา ปริภุญฺชติ, ทิฏฺฐมงฺคลาทีนิ วา สารโต ปเจฺจติ สภาวติกฺเขเนว อนุสฺสาหิเตน จิตฺเตน, ตทา ปฐมํ อกุสลจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา มนฺเทน สมุสฺสาหิเตน, ตทา ทุติยํฯ ยทา มิจฺฉาทิฏฺฐึ อปุรกฺขตฺวา เกวลํ หฏฺฐตุฏฺโฐ เมถุนํ วา เสวติ, ปรสมฺปตฺตึ วา อภิชฺฌายติ, ปรภณฺฑํ วา หรติ สภาวติกฺขนานุสฺสาหิเตน, ตทา ตติยํฯ ยทา สมุสฺสาหิเตน, ตทา จตุตฺถํฯ ยทา ปน กามานํ วา อสมฺปตฺตึ อาคมฺม, อเญฺญสํ วา โสมนสฺสเหตูนํ อภาเวน จตูสฺปิ วิกเปฺปสุ โสมนสฺสรหิตตา โหติ, ตทา เสสานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อยํ สมฺปโยคโต วินิจฺฉโยฯ

ธมฺมุเทฺทสโต ปน ปฐมากุสเล ตาว นิยตา **ปาฬิยํ** สรูเปนาคตา โสฬส, เยวาปนกวเสน จตฺตาโรติ วีสติ ธมฺมา โหนฺติฯ กถํ? ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตํ วิตโกฺก วิจาโร ปีติ วีริยํ เอกคฺคตา ชีวิตํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ โลโภ โมโห มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม สรูเปนาคตา โสฬส ธมฺมา, ฉโนฺท อธิโมโกฺข มนสิกาโร อุทฺธจฺจนฺติ อิเม เยวาปนกา จตฺตาโรติฯ ปทภาชนีเย ปน ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ‘‘ผสฺสปญฺจกํ ฌานงฺคปญฺจกํ วีริยสมาธิมโนโสมนสฺสชีวิตวเสน อินฺทฺริยานิ ปญฺจ, มิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺกปฺปวายามสมาธิวเสน มคฺคงฺคานิ จตฺตาริ, วีริยสมาธิอหิริกาโนตฺตปฺปวเสน พลานิ จตฺตาริ, โลโภ โมโหติ เทฺว มูลานิ, อภิชฺฌา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ เทฺว กมฺมปถานิ, อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ โลกนาสทฺกํ, สมโถ ปคฺคาโห อวิเกฺขโป จาติ เอวํ สรูเปนาคตานํ ทฺวตฺตึสธมฺมานํ โสฬสสุ เอว สมวโรโธ, สวิภตฺติกาวิภตฺติกเภโท จ กามาวจรปฐมกุสเล วุตฺตานุสารโต ญาตโพฺพฯ อยํ ธมฺมุเทฺทสโต วินิจฺฉโยฯ

ลกฺขณาทิวิภาคโต ปน น หิรียตีติ อหิริโก, อหิริกสฺส ภาโว **อหิริกฺกํ,** น โอตฺตปฺปํ **อโนตฺตปฺปํ**ฯ เตสุ อหิริกฺกํ กายทุจฺจริตาทีหิ อชิคุจฺฉนลกฺขณํ, อลชฺชาลกฺขณํ วา, อโนตฺตปฺปํ เตเหว อสารชฺชนลกฺขณํ, อนุตฺตาสลกฺขณํ วา, เสสํ หิริโอตฺตปฺปานํ วุตฺตปฺปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพํฯ

ลุพฺภติ เตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โลโภ**ฯ โส อารมฺมณคหณลกฺขโณ มกฺกฏาเลโป วิย, อภิสงฺครโส ตตฺตกปาเล ขิตฺตมํสเปสิ วิย, อปริจฺจาคปจฺจุปฏฺฐาโน เตลญฺชนราโค วิย, สโญฺญชนียธเมฺมสุ อสฺสาททสฺสนปทฏฺฐาโนฯ ตณฺหานทิภาเวน วฑฺฒมาโน สีฆโสตา นที วิย มหาสมุทฺทํ อปายเมว คเหตฺวา คจฺฉตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ

มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โมโห**ฯ โส จิตฺตสฺส อนฺธการลกฺขโณ, อญฺญาณลกฺขโณ วา, อสมฺปฏิเวธรโส, อารมฺมณสภาวจฺฉาทนรโส วา, อสมฺมาปฏิปตฺติปจฺจุปฏฺฐาโน, อนฺธการปจฺจุปฏฺฐาโน วา, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐาโน, สพฺพากุสลานํ มูลนฺติ ทฏฺฐโพฺพฯ

มิจฺฉา ปสฺสนฺติ ตาย, สยํ วา มิจฺฉา ปสฺสติ, มิจฺฉาทสฺสนมตฺตเมว วา เอสาติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ**ฯ สา อโยนิโส อภินิเวสลกฺขณา, ปรามาสรสา, มิจฺฉาภินิเวสปจฺจุปฏฺฐานา, อริยานํ อทสฺสนกามตาทิปทฏฺฐานา, ปรมํ วชฺชนฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ

อุทฺธตภาโว **อุทฺธจฺจํ**ฯ ตํ อวูปสมลกฺขณํ, อนวฏฺฐานรสํ, ภนฺตตาปจฺจุปฏฺฐานํ, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานํ, จิตฺตวิเกฺขโปติ ทฏฺฐโพฺพฯ เสโส ปเนตฺถ สุญฺญตวารปริโยสาโน สโพฺพปิ วินิจฺฉโย กุสลาธิกาเร วุตฺตานุสารโต เวทิตโพฺพฯ เกวลํ สงฺคหวาเร **ปาฬิยํ** อาคตวเสน ปญฺจินฺทฺริยตา, จตุรงฺคมคฺคตา, จตุพฺพิธพลตา, เทฺวเหตุตา, สพฺพตฺถ อกุสลภาโว จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ ปฐมากุสลํ นิฏฺฐิตํฯ

ยถา จ ปฐเม, เอวํ ทุติเยปิ สสงฺขารตา, เยวาปนเกสุ ถินมิทฺธานํ สมฺภโว, นิยตตา จ วิเสโสฯ ตตฺถ ถินนตา **ถินํ,** มิทฺธนตา **มิทฺธํ,** อนุสฺสาหนสํสีทนตา, สตฺติวิฆาโต จาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ถินํ อนุสฺสาหลกฺขณํ, วีริยวิโนทนรสํ, สํสีทนปจฺจุปฏฺฐานํฯ มิทฺธํ อกมฺมญฺญตาลกฺขณํ, โอนหนรสํ, ลีนตาปจฺจุปฏฺฐานํ, ปจลายิกานิทฺทาปจฺจุปฏฺฐานํ วา, อุภยมฺปิ อรติตนฺทิวิชมฺภิกาทีสุ อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานํฯ ทุติยํฯ

ตติเย สโพฺพปิ วินิจฺฉโย ปฐมากุสเล วุตฺตนโยวฯ เกวลํ ทิฏฺฐิยา อภาโว, เยวาปนเกสุ มานสฺส สมฺภโว, อนิยตตา จ, สงฺคหวาเร ติวงฺคิกมคฺคตา จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ ตตฺถ มญฺญตีติ **มาโน**ฯ โส อุณฺณติลกฺขโณ, สมฺปคฺคหรโส, เกตุกมฺยตาปจฺจุปฏฺฐาโน, ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภปทฏฺฐาโน, อุมฺมาโท วิย ทฏฺฐโพฺพฯ ตติยํฯ

ยถา จ ตติเย, เอวํ จตุเตฺถปิฯ ถินมิทฺธเณฺจตฺถ สสงฺขารตา จ อธิกา, เสสํ ตาทิสเมวฯ จตุตฺถํฯ

ปญฺจมฉฏฺฐสตฺตมฏฺฐเมสุ โสมนสฺสฏฺฐาเน อุเปกฺขาสมฺภโว, ปีติยา จ อภาโว, ตโต เอว สงฺคหวาเร จตุรงฺคชฺฌานตา จ วิเสโส, เสสํ สพฺพํ ปฐมทุติยตติยจตุตฺถจิตฺตสทิสเมวฯ

โลภมูลา นิฏฺฐิตาฯ

โทสมูลวณฺณนา

โทสมูลา ปน ทฺวิธา โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขารํ, ตถา สสงฺขารํฯ เอวํ สมฺปโยคโตฯ ธมฺมุเทฺทสาทิโต ปน ปฐเม ตาว ปฐมากุสเล วุเตฺตสุ ปีติโลภทิฏฺฐิโย วเชฺชตฺวา โทสํ , เยวาปนเกสุ อนิยตานิ อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ, โสมนสฺสฏฺฐาเน โทมนสฺสญฺจ ปกฺขิปิตฺวา เอกวีสติ ธมฺมา โหนฺติฯ เยวาปนกา เจตฺถ สตฺตฯ ตตฺถ ทุสฺสนฺติ เตน, สยํ วา ทุสฺสติ, ทุสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โทโส**ฯ โส จณฺฑิกฺกลกฺขโณ ปหฏาสีวิโส วิย, วิสปฺปนรโส วิสนิปาโต วิย, อตฺตโน นิสฺสยทหนรโส วา ทาวคฺคิ วิย, ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโน ลทฺธกาโส วิย สปโตฺต, อาฆาตวตฺถุปทฏฺฐาโน, วิสสํสฏฺฐปูติมุตฺตํ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ อิสฺสายนา **อิสฺสา**ฯ สา ปรสมฺปตฺตีนํ อุสูยนลกฺขณา, ตเตฺถว อนภิรติรสา, ตโต วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา, ปรสมฺปตฺติปทฏฺฐานา, สโญฺญชนนฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ มเจฺฉรภาโว **มจฺฉริยํ**ฯ ตํ ลทฺธานํ วา ลภิตพฺพานํ วา อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ นิคูหนลกฺขณํ, ตาสเญฺญว ปเรหิ สาธารณภาวอกฺขมนรสํ, สโงฺกจนปจฺจุปฏฺฐานํ, กฏุกญฺจุกตาปจฺจุปฏฺฐานํ วา, อตฺตสมฺปตฺติปทฏฺฐานํ, เจตโส วิรูปภาโวติ ทฏฺฐพฺพํฯ กุจฺฉิตํ กตํ กุกตํ, ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํ**ฯ ตํ ปจฺฉานุตาปลกฺขณํ, กตากตานุโสจนรสํ, วิปฺปฏิ

สารปจฺจุปฏฺฐานํ, กตากตปทฏฺฐานํ, ทาสพฺยมิว ทฏฺฐพฺพํฯ สงฺคหวาเร ทุเกฺขน สทฺธึ จตุรงฺคชฺฌานตา, โทมนเสฺสน ปญฺจินฺทฺริยตา, ติวงฺคิกมคฺคตา, โทสโมหวเสน ทฺวิเหตุกตา จ เวทิตพฺพาฯ เสโส ปน สโพฺพ วินิจฺฉโย ปฐมากุสเล วุตฺตสทิโส เอวฯ ยถา จ ปฐเม, เอวํ ทุติเยปิ, สสงฺขารตา ปน ถินมิเทฺธหิ สทฺธึ นวเยวาปนกตา จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ

โทสมูลา นิฏฺฐิตาฯ

โมหมูลวณฺณนา

โมหมูลาปิ ทฺวิธา อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ, ตถา อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตนฺติฯ ตตฺถ ปฐเม ธมฺมุเทฺทสโต ตาว ผสฺสปญฺจกํ วิตโกฺก วิจาโร วีริยํ เอกคฺคตา ชีวิตํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ โมโห วิจิกิจฺฉาติ สรูเปนาคตา จุทฺทส , อุทฺธจฺจํ มนสิการโรติ เยวาปนกา เทฺว จาติ โสฬส ธมฺมา โหนฺติ, เอกคฺคตา เจตฺถ จิตฺตฏฺฐิติมตฺตา, อินฺทฺริยมคฺคพลภาวํ น สมฺปาปุณาติฯ ตโต เอว สงฺคหวาเร สมาธึ วเชฺชตฺวา อุเปกฺขาย สทฺธึ จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ, เทฺว มคฺคงฺคานิ, ตีณิ พลานิ โหนฺติฯ โมโห ปเนตฺถ เอโกว เหตุฯ เสโส ปเนตฺถ สโพฺพ วินิจฺฉโย วุตฺตนโย เอวฯ

ตตฺถ วิคตา จิกิจฺฉา เอติสฺสาติ **วิจิกิจฺฉา**ฯ สา สํสยลกฺขณา, กมฺปนรสา, อนิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐานา, อเนกํสภาวปจฺจุปฏฺฐานา วา, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานา, ปฏิปตฺติอนฺตรายกราติ ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา จ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุเตฺต, เอวํ อุทฺธจฺจสมฺปยุเตฺตปิฯ เกวลํ วิจิกิจฺฉาย อภาโว, อธิโมกฺขสฺส จ ภาโว, ตโต เอว พลวตรสมาธิตา, เตเนว สงฺคหวาเร สมาธินา สทฺธึ ปญฺจินฺทฺริยตา, ติวงฺคิกมคฺคตา, จตุพฺพลตา จ โหติฯ อุทฺธจฺจเญฺจตฺถ สรูเปเนว นิทฺทิฏฺฐํ, อธิโมกฺขมนสิการา เทฺว เยวาปนกวเสนาติ อยํ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ อิมานิ ปน เทฺว จิตฺตานิ นานาวิสเย, เอกวิสเย จ อสณฺฐหนโต ปวฏฺฏนกานิฯ อุทฺธจฺจสหคตํ หิ ลทฺธาธิโมกฺขตาย ลทฺธปติฏฺฐํ เอการมฺมเณเยว ปติฏฺฐาย ปติฏฺฐาย ปวฏฺฏติ จตุรสฺสมณิ วิย, อิตรํ นานารมฺมเณสุ วฏฺฏมณิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อุทฺธจฺจสหคตญฺจ ฐเปตฺวา เสสา เอกาทส ปฏิสนฺธึ ชเนนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

วิสยาทิปฺปเภทโต ปเนเต ทฺวาทสปิ วตฺถารมฺมณวเสน ตาว ฉพฺพิธา โหนฺติฯ เตสุ โลภโมหมูลา ปน ทส ปญฺจทฺวาเร หทยวตฺถุํ นิสฺสาเยว, มโนทฺวาเร นิสฺสาย วา อนิสฺสาย วา ชวนกิจฺจํ สาธยมานา ฉพฺพิธาฯ ตถา โทสมูลา นิสฺสาเยว ปน ปวตฺตนฺติฯ โลภมูลา ปน อทินฺนาทานกามมิจฺฉาจารมุสาวาทเปสุญฺญสมฺผปฺปลาปาภิชฺฌาสงฺขาตานํ ฉนฺนํ กมฺมปถานํ วเสน ฉพฺพิธาฯ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา ปเนตฺถ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนาปีติ สตฺตวิธา โหนฺติฯ โทสมูลา ปน ปาณาภิปาตาทินฺนาทานมุสาวาทเปสุญฺญผรุสสมฺผปฺปลาปพฺยาปาทวเสน สตฺตวิธา โหนฺติฯ ทสนฺนมฺปิ ปเนสํ ทฺวารกมฺมวเสน เจว วีมํสาวชฺชิตาธิปติตฺตยวเสน จ กุสเล วุตฺตนเยน วิภาโค เวทิตโพฺพฯ เอกนฺตหีนตฺตา หีนตฺติกเภโท นตฺถิฯ อารมฺมณาธิปติ ปเนตฺถ โลภมูเลสุ เอว, น อิตเรสุ, โมหมูเลสุ ปน สหชาตาธิปติปิ นตฺถิ, ตถา กมฺมปถเภโทปิฯ น หิ ปวฏฺฏมานํ กญฺจิ อธิปตึ กโรติฯ โทโส วา สวิสยํ, วิจิกิจฺฉาจิตฺตญฺจ ปฏิปตฺติมนฺตรายกรเตฺตน ทุจฺจริตเหตุภูตมฺปิ ปาณาติปาตาทีนํ โทสโลภมูลจิเตฺตเหว สนฺนิฏฺฐาปนิยโต กมฺมปถเภทํ น คจฺฉติ, ปุพฺพภาเค เอว ปน เหตุ โหติฯ เตเนวสฺส อปายเหตุตา ปฐมมคฺควชฺฌตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อตีตาทิเภทโต ปน ทฺวาทสนฺนํ ปเจฺจกมนนฺตตา, เสโส จ วินิจฺฉโย กุสลาธิกาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติฯ

อกุสลา ธมฺมา นิฏฺฐิตาฯ

อพฺยากตปทโตฺถ

อเหตุกกุสลวิปากวณฺณนา

อพฺยากตา ปน ธมฺมา ชาติโต จตุพฺพิธา วิปากกิริยรูปนิพฺพานวเสนฯ ตตฺถ วิปากาพฺยากตา ธมฺมา ชาติโต จ ทฺวิธา โหนฺติ กุสลากุสลวิปากวเสนฯ ตตฺถ กุสลวิปากา ภูมิโต จตุพฺพิธา กามรูปารูปาวจรโลกุตฺตรวิปากวเสนฯ ตตฺถ **กามาวจรวิปากา** อเหตุกา สเหตุกาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ อโลภาทิสหชาตเหตุวิรหิตา อเหตุกาฯ เต สมฺปโยควตฺถารมฺมณาทิเภทโต อฏฺฐวิธาฯ เสยฺยถิทํ – อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตถา โสตฆานชิวฺหาวิญฺญาณํ, สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ, อุเปกฺขาสหคตา มโนธาตุ, โสมนสฺสสหคตา มโนวิญฺญาณธาตุ, ตถา อุเปกฺขาสหคตา จาติฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ หิ จตฺตาริ จกฺขุปสาทาทีสุ จตูสุ อุปาทายรูเปสุ อุปาทายรูปานํ ฆฏฺฏนานิฆํสสฺส ปิจุปิเณฺฑ ปิจุปิณฺฑเสฺสวาติทุพฺพลตาย อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตาเนว โหนฺติฯ กายวิญฺญาณํ ปน กายินฺทฺริเย โผฏฺฐพฺพภูตตฺตยฆฏฺฏนานิฆํสสฺส อธิกรณิมตฺถเก ฐปิตปิจุปิเณฺฑ กูฏปหารเสฺสว พลวตาย ปสาทนิสฺสเยสุปิ ภูเตสุ ปฏิฆาตสมฺภวโต สุขสหคตํ โหติ, มโนธาตุ อตฺตโน คหณทุพฺพลตาย อติอิเฏฺฐปิ อุเปกฺขาสหคตาว, มโนวิญฺญาณธาตุ ปน อติอิเฏฺฐ โสมนสฺสสหคตา, อิฏฺฐมชฺฌเตฺต อุเปกฺขาสหคตาติ อยํ สมฺปโยคโต วินิจฺฉโยฯ

ธมฺมุเทฺทสาทิโต ปน จกฺขุวิญฺญาเณ ตาว ผสฺสปญฺจกํ, เอกคฺคตา, ชีวิตนฺติ สรูเปนาคตา สตฺต, เยวาปนกวเสน มนสิกาโร เอโก จาติ อฏฺฐ ธมฺมา โหนฺติฯ สงฺคหโต ปเนตฺถ ขนฺธายตนธาตุอาหารินฺทฺริยวเสน ปเญฺจวสงฺคหาฯ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณธาตุธมฺมธาตุวเสน ธาตุสงฺคโห, มโน อุเปกฺขาชีวิตินฺทฺริยวเสน อินฺทฺริยสงฺคโห จ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เอตฺถ จ วิชฺชมานาปิ เวทนา ฌานงฺคตํ น คจฺฉติ, อินฺทฺริยํ ปน โหติฯ เอกคฺคตา อินฺทฺริยมคฺคงฺคพลภาวมฺปิ น คจฺฉติ อติทุพฺพลตฺตาฯ วิตกฺกปจฺฉิมกํ หิ ฌานํ, เหตุปจฺฉิมโก มโคฺค, พลญฺจฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาเณสุปิฯ เกวลํ ปน สงฺคหวาเร โสตวิญฺญาณธาตุอาทิวเสน ธาตุสงฺคโห, กายวิญฺญาเณ เวทนาปริวตฺตนญฺจ วิเสโสฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ มโนธาตุยาปิฯ เกวลํ ปน วิตกฺกวิจารา เทฺว เยวาปนกา จ อธิโมโกฺขติ ตโย ธมฺมา อธิกาฯ สงฺคหวาเร มโนธาตุธมฺมธาตุวเสน ธาตุสงฺคโห, วิตกฺกวิจารุเปเกฺขกคฺคตาหิ จตูหิ ฌานงฺคสงฺคโห จ วิเสโสฯ ปาฬิยํ ปเนตฺถ กิญฺจาปิ ฌานงฺคสงฺคโห น อุทฺธโฏ, ตถาปิ สวิตเกฺกสุ นิยเมน ฌานงฺคตาสมฺภวโต คเหตโพฺพวฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ มโนวิญฺญาณธาตุทฺวเยปิฯ โสมนสฺสสหคตาย ปเนตฺถ ปีติ อธิกา, สงฺคหวาเร จ ปญฺจงฺคชฺฌานตา, เวทนาปริวตฺตนํ, อุภยตฺถาปิ มโนวิญฺญาณธาตุธมฺมธาตุวเสน ธาตุสงฺคโห จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ

วิสยาทิปฺปเภทโต ปน จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปญฺจ ยถากฺกมํ จกฺขาทิเอเกกเมว วตฺถุํ นิสฺสาย ปจฺจุปฺปเนฺน, อิเฏฺฐ จ รูปาทิเอเกการมฺมเณ เอว กิริยมโนธาตุอนนฺตรํ อาโลกากาสวายุชลปถวีสหการีนิ ปสาทกาทีนิ ทสฺสนสวนฆายนสายนผุสนกิจฺจานิ สาธยมานานิ จกฺขุทฺวาราทีสุ เอเกกสฺมึ เอว วิปจฺจนฺติฯ เอวเมเตสํ วตฺถุทฺวารารมฺมณกิจฺจานิ วิสุํ นิยตานิฯ ฐานํ ปน เตสํ ปญฺจนฺนมฺปิ เอกเมว, เตน เนสํ น เภโทฯ มโนธาตุ ปน หทยวตฺถุํ นิสฺสาเยว ปจฺจุปฺปเนฺนสุ รูปาทีสุ ปญฺจสุปิ อารมฺมเณสุ ปญฺจวิญฺญาณานนฺตรํ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ สาธยมานา ปญฺจสุปิ ทฺวาเรสุ ปวตฺตติ, โสมนสฺสสหคตา มโนวิญฺญาณธาตุ ปน หทยวตฺถุํ นิสฺสาเยว อติอิเฏฺฐ ปจฺจุปฺปเนฺน ปญฺจารมฺมเณ วิปากมโนธาตุอนนฺตรํ สนฺตีรณกิจฺจํ, ฉสุปิ ทฺวาเรสุ ฉสุ พลวกามาวจรารมฺมเณสุ อตีตาทีสุ ชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณกิจฺจญฺจ สาธยมานา วิปจฺจติฯ เอวเมติสฺสา

ทฺวารารมฺมณกิจฺจฏฺฐานานิ อนิพทฺธานิ, ตโต เตหิ เภโท โหติ, วตฺถุ ปน ตเตฺถว นิพทฺธํ, ตโต น เภโท, เอวมุเปกฺขาสหคตายปิฯ เกวลํ ปเนสา ทฺวารวินิมุตฺตาปิ หุตฺวา สุคติยํ ชจฺจนฺธพธิรชจฺจุมฺมตฺตกาทีนํ ปฏิสนฺธิกาเล ปุริมจุติจิตฺตานนฺตรํ กมฺมพเลโนปฏฺฐิตํ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺเตสุ อญฺญตรํ อตีตาทิเภทํ ฉพฺพิธมฺปิ กามาวจรารมฺมณมารพฺภ ปฏิสนฺธิกิจฺจํ, ตทนนฺตรโต ปฏฺฐาย ยาวตายุกํ ภวงฺคกิจฺจํ, อเนฺต จุติกิจฺจญฺจ, วุตฺตนเยน สนฺตีรณตทารมฺมณกิจฺจานิ จ สาธยมานา อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ วิปจฺจตีติ อยํ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ

เอตฺถ จ วธพนฺธาทิวสปฺปวเตฺต อนิฏฺฐารมฺมเณ ขนฺติปฏิสงฺขานาทิวเสน กุสลุปฺปตฺติโต ตนฺนิพฺพตฺตานํ ปฏิสนฺธิอาทิวิญฺญาณานํ กมฺมนิมิตฺตเญฺจ อารมฺมณํ โหติ, อนิเฏฺฐเนว เตน ภวิตพฺพํฯ เอวํ อิฏฺฐวิสเย อุปฺปนฺนานํ กุสลวิปากานํ อนิฏฺฐารมฺมเณสุ อนุปฺปตฺติโต กมฺมคตินิมิตฺตเมว เตสํ อารมฺมณํ โหตีติ วิญฺญายติฯ วิจาเรตฺวา ยถา อวิโรโธ โหติ, ตถา คเหตพฺพํฯ เอวํ อิฏฺฐวิสเย อุปฺปนฺนกุสลโต นิพฺพตฺตานมฺปิ ปฏิสนฺธิอาทิวิญฺญาณานํ กมฺมนิมิตฺตารมฺมณตาย อวิโรโธ ญาตโพฺพฯ อตีตาทิเภทโต ปน อฏฺฐนฺนมฺปิ ปเจฺจกมนนฺตรตา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน คเหตพฺพาฯ

อเหตุกกุสลวิปากา นิฏฺฐิตาฯ

สเหตุกกุสลวิปากวณฺณนา

อโลภาทิวิปากเหตุสมฺปยุตฺตา ปน สเหตุกา, เต สมฺปโยคโต กามาวจรกุสลา วิย อฏฺฐวิธาฯ โสมนสฺสญาณาทิสมฺปโยเค ปเนตฺถ อาคมนาทิโต เวทิตโพฺพฯ ติเหตุกํ หิ กามาวจรกุสลํ ติเหตุกทุวิเหตุกปฏิสนฺธิโย ทตฺวา ปวเตฺต ฉสุ ทฺวาเรสุ โสฬส วิปากานิ เทติ, ทุเหตุกํ ปน กุสลํ ทุเหตุกาเหตุกปฏิสนฺธิโย ทตฺวา ปวเตฺต ฉสุ ทฺวาเรสุ ติเหตุกรหิตานิ ทฺวาทส วิปากานิ เทติฯ อสงฺขาริกสสงฺขาริกภาโว ปเนตฺถ ปจฺจยวิเสสโตปิ โหติฯ พลวปจฺจเยนาปิ หิ อุปฺปนฺนํ อสงฺขาริกํ โหติ, ทุพฺพเลนาปิ อิตรํฯ เกจิ ปน อสงฺขาริเกน สสงฺขารวิปากานํ, สสงฺขาริเกน จ อสงฺขาริกานํ อุปฺปตฺตึ น อิจฺฉนฺติฯ ยสฺมา ปเนตานิ ปฏิสนฺธิทายกโต อเญฺญนาปิ กเมฺมน ปวเตฺต อกุสลวิปากานิ ปวตฺตนฺติ, **ปฏฺฐาเน** จ ‘‘สเหตุกํ ภวงฺคํ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๑๐๒) วุตฺตํ, ตสฺมา อเหตุกปฏิสนฺธิกสฺส ปุคฺคลสฺส สุคติยํ ปวเตฺต สเหตุกานิปิ วิปากานิ ปวตฺตนฺติฯ ทุคฺคติยํ, ปน รูปาวจรภูมิยญฺจ อเหตุกาเนว ปวตฺตนฺติฯ เตสุปิ อติอิเฏฺฐ อารมฺมเณ โสมนสฺสสหคตานิ, อิฏฺฐมชฺฌเตฺต อุเปกฺขาสหคตานีติ เอวํ อาคมนาทิโต สมฺปโยคเภโท เวทิตโพฺพฯ

ธมฺมุเทฺทสาทิโต ปน ยาว สุญฺญตวารปริโยสานา กามาวจรกุสลสทิโสว สโพฺพ วินิจฺฉโย, เกวลเญฺจตฺถ เยวาปนเกสุ กรุณามุทิตา น สนฺติ สตฺตารมฺมณตฺตาฯ เอกนฺตปริตฺตารมฺมณา หิ กามาวจรวิปากาฯ วิรติโยเปตฺถ โลกิเยสุ เอกนฺตกุสลสภาวตฺตา น สนฺติฯ ‘‘ปญฺจสิกฺขาปทา กุสลา เอวา’’ติ (วิภ. ๗๑๕ อาทโย) หิ วุตฺตํฯ ผสฺสาทโย เจตฺถ วิปากตฺตา อาทาเส มุขนิมิตฺตํ วิย นิรุสฺสาหสนฺตา, กุสลา ปน มุขํ วิย สอุสฺสาหาฯ สงฺคหวาเร จ ปญฺจงฺคิโก มโคฺค โหติ, อยํ วิเสโสฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

วิสยาทิปฺปเภทโต ปน ยฺวายํ กุสเลสุ กมฺมทฺวารปุญฺญกิริยาธิปตีหิ เภโท วุโตฺต, โส อิธ นตฺถิ อวิญฺญตฺติชนกโต, อวิปากธมฺมโต, ตถา อปฺปวตฺติโต จฯ หีนตฺติกเภโท ปน อตฺถิ หีนมชฺฌิมปฺปณีตานํ กุสลานํ วิปากตฺตา , ตถา ทฺวารารมฺมณาทิเภโทฯ เอเต หิ หทยวตฺถุํ นิสฺสาย ทฺวารวินิมุตฺตา หุตฺวา เทวมนุเสฺสสุ ทฺวิเหตุกติเหตุกานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปฏิสนฺธิภ

วงฺคจุติกิจฺจานิ, ฉทฺวาเร ฉสุ อารมฺมเณสุ ตทารมฺมณกิจฺจญฺจ สาธยมานา เอวํ จตูสุ ฐาเนสุ วิปจฺจนฺติฯ เอวเมเตสํ ทฺวารารมฺมณกิจฺจฎฺฐานานิ อนิพทฺธานิ, ตโต เตหิ เภโท โหติฯ วตฺถุ ปน ตเตฺถว นิพทฺธํ, ตโต น เภโทฯ อตีตาทิเภทโต ปเนตฺถาปิ อนนฺตตา วุตฺตนยา เอวาติฯ

กามาวจรสเหตุกกุสลวิปากา นิฎฺฐิตาฯ

รูปาวจรวิปากวณฺณนา

รูปาวจรวิปากาปิ สมฺปโยคเภทโต อตฺตโน กุสลา วิย ปญฺจวิธา โหนฺติฯ สโพฺพ เจตฺถ วินิจฺฉยเภโท กุสเล วุตฺตนโย เอวฯ วิปากภาวโต ปเนตฺถ ยถา หตฺถิอาทีนํ ฉายา ตํสทิสา, เอวํ กุสลาคมนโต จ ฌานงฺคาทิสมฺปยุตฺตธมฺมสมาโยโค, ปฎิปทาทิเภโท จ โหติฯ อปิเจตฺถ ติวิธาย ปฐมชฺฌานภูมิยา ปฐมชฺฌานวิปากา, ตถา ทุติยชฺฌานภูมิยา ทุติยชฺฌานวิปากา ตติยชฺฌานวิปากา จ, ตติยชฺฌานภูมิยา จตุตฺถชฺฌานวิปากา, เวหปฺผลปญฺจสุทฺธาวาสวเสน ฉพฺพิธาย จตุตฺถชฺฌานภูมิยา ปญฺจมชฺฌานวิปากา จ วุตฺตนเยน ปฎิสนฺธิภวงฺคจุติกิจฺจานิ สาธยมานา หทยวตฺถุํ นิสฺสาย ทฺวารวินิมฺมุตฺตาว กมฺมนิมิตฺตสงฺขาตปญฺญตฺตารมฺมณา หุตฺวา วิปจฺจนฺตีติ อยํ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ

รูปาวจรวิปากา นิฎฺฐิตาฯ

อรูปาวจรวิปากวณฺณนา

เอวํ อรูปาวจรวิปากาปิ อารมฺมณเภทโต อตฺตโน กุสลา วิย จตุพฺพิธา โหนฺติฯ วินิจฺฉโย จ สโพฺพ กุสเล วุตฺตนโยวฯ กุสลโต เจตฺถ วิเสโส รูปาวจรวิปาเก วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปเนตฺถ กมฺมนิมิตฺตภูตปญฺญตฺตารมฺมโณ อากาสานญฺจายตนวิปาโก ปฐมารุปฺปภูมิยํ, ตถา มหคฺคตารมฺมโณ วิญฺญาณญฺจายตนวิปาโก ทุติยารุปฺปภูมิยํ, กมฺมนิมิตฺตภูตปญฺญตฺตารมฺมโณ อากิญฺจญฺญายตนวิปาโก ตติยารุปฺปภูขิยํ, มหคฺคตารมฺมโณ เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปาโก จตุตฺถารุปฺปภูมิยญฺจ อวตฺถุกา วุตฺตนเยน ปฎิสนฺธิภวงฺคจุติกิจฺจานิ สาธยมานาว ปวตฺตนฺตีติ อยเมว วิเสโสฯ

อรูปาวจรวิปากา นิฎฺฐิตาฯ

โลกุตฺตรวิปากวณฺณนา

ตถา โลกุตฺตรวิปากาปิ อตฺตโน กุสลา วิย ตํตํมคฺคผลตฺตา จตุพฺพิธา, ฌานงฺคโยคเภทโต ปเจฺจกํ ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วีสติวิธาว โหนฺติฯ วินิจฺฉโย เจตฺถ กุสเล วุตฺตนโยวฯ เกวลํ สงฺคหวาเร โสตาปตฺติมคฺคผลํ สกทาคามิมคฺคผลํ อนาคามิมคฺคผลนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ อญฺญินฺทฺริยํ, อรหตฺตผลสฺส จ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยฎฺฐาเน คเหตฺวา อฎฺฐินฺทฺริยตา, โพชฺฌงฺคมคฺคงฺคาทิโพธิปกฺขิยธมฺมา, ปฎิปทาทิเภโท จ มคฺคาคมนวเสเนว โหตีติ เวทิตโพฺพฯ อธิปติเภโทเปตฺถ ลพฺภติฯ โลกุตฺตรกุสลา หิ อตฺตโน ผลานํ อนนฺตรุปฺปตฺติโต, ชวนวุตฺติโต จ อธิปติํ วิธาตุํ สโกฺกนฺติ, โลกิยา ปน วิปรีตโต น สโกฺกนฺติฯ เตนาหุ โปราณา ‘‘วิปาเก อธิปตี นตฺถิ ฐเปตฺวา โลกุตฺตร’’นฺติ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๕๐๕)ฯ วิโมกฺขเภทโต ปเนเต มคฺคาคมนโต ติวิธา โหนฺติ สุญฺญตอนิมิตฺตอปฺปณิหิตวิโมกฺขวเสนฯ มคฺคา หิ วิปสฺสนาคมนโต ‘‘สุญฺญโต อปฺปณิหิโต’’ติ เทฺว นามานิ ลภิตฺวา สคุณารมฺมณโต ปริยาเยน อนิมิตฺตาติปิ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา สยํ อาคมนียฎฺฐาเน ฐตฺวา อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรผลานํ นิปฺปริยายโต ตีณิปิ นามานิ เทนฺ

ติฯ อปรภาเค ปน ผลสมาปตฺติภูตานํ น เทนฺติฯ ตตฺถ วิปสฺสนาคมนโตว มเคฺค วุตฺตนเยน ทุวิโธ นามลาโภ เวทิตโพฺพฯ เต จ น มคฺคา วิย เอกจิตฺตกฺขณิกา, มคฺควีถิยํ ปน ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ, ผลสมาปตฺติวีถิยํ สกลมฺปิ ทิวสํ อปฺปนาชวนวเสเนว นิรนฺตรํ มหคฺคตชวนานิ วิย ปวตฺตนฺตีติ อยํ วิเสโสฯ

โลกุตฺตรวิปากา นิฏฺฐิตาฯ

อกุสลวิปากา ปน กามาวจราว, โลภาทิสมฺปยุตฺตเหตุ อภาวโต อเหตุกา เอว จ โหนฺติฯ เต สมฺปโยคโต อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตถา โสตฆานชิวฺหาวิญฺญาณานิ, ตถา ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ, อุเปกฺขาสหคตา มโนธาตุ, ตถา มโนวิญฺญาณธาตูติ สตฺตวิธาฯ วินิจฺฉโย ปเนส สพฺพตฺถ ตาทิสาเหตุกกุสลวิปาเกสุ วุตฺตนโย เอวฯ เกวลํ ปนานิฏฺฐารมฺมณตา, กายวิญฺญาณสฺส ทุกฺขสหคตตา, อุเปกฺขาสหคตมโนวิญฺญาณธาตุยา อุทฺธจฺจวชฺชิตากุสลปจฺจยา จตูสุ อปาเยสุ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติกิจฺจานิ, สุคติยญฺจ สนฺตีรณตทารมฺมณกิจฺจานิ จ สาธนวเสน ปวตฺติ จ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ

อกุสลวิปากา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ วิปากาพฺยากตาฯ

อเหตุกกิริยาวณฺณนา

กิริยาพฺยากตา ปน กามรูปารูปาวจรวเสน ติวิธาฯ ตตฺถ กามาวจรกิริยา อเหตุกา สเหตุกาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ สหชาตเหตุวิรหิตา อเหตุกาฯ ตา สมฺปโยคาทิโต ติวิธา อุเปกฺขาสหคตา มโนธาตุ, โสมนสฺสสหคตา มโนวิญฺญาณธาตุ, ตถา อุเปกฺขาสหคตาติฯ **กิริยา**ติ กรณมตฺตํ, กิจฺจมตฺตนฺติ อโตฺถฯ สเพฺพสฺเยว หิ กิริยจิเตฺตสุ ยํ อาวชฺชนกิจฺจทฺวยํ, ตํ อชวนวุตฺติโต โมฆปุปฺผํ วิยฯ ยํ ชวนวุตฺติกํ, ตํ นิรานุสยสนฺตานปฺปวตฺติโต ฉินฺนมูลรุกฺขปุปฺผํ วิย อผลํ โหติฯ ตํตํอาวชฺชนชวนกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตตฺตา ปน กิจฺจมตฺตตํ อุปาทาย ‘‘กิริยา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ มโนธาตุยา วิปากมโนธาตุยํ วุตฺตนเยน สโพฺพ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ เกวลํ ปน ปญฺจทฺวาเร อิฏฺฐสฺส วา อนิฏฺฐสฺส วา ปญฺจารมฺมเณสุ ปญฺจปสาเท ฆฏฺฏิเตสุ อุปฺปนฺนภวงฺคุปเจฺฉทานนฺตรํ ตเมว ปญฺจารมฺมณมารพฺภ หทยวตฺถุํ นิสฺสาเยวาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา ปญฺจสุปิ ทฺวาเรสุ ปวตฺตตีติ อยํ วิเสโสฯ

มโนวิญฺญาณธาตุทฺวยมฺปิ ยถากฺกมํ กุสลวิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุทฺวยสทิสํ, วีริยํ ปเนตฺถ อธิกํ, วีริยูปตฺถโมฺภว สมาธิ พลวา โหติฯ ตโต เอเวตฺถ สงฺคหวาเร วีริยสมาธิมโนโสมนสฺสชีวิตินฺทฺริยานํ ปญฺจนฺนํ วเสน อินฺทฺริยสงฺคโห โหติ, อิธาปิ พลสงฺคโห นเตฺถวฯ ยํ ปเนตฺถ **ปทภาชนีเย** สมาธิวีริยานํ นิเทฺทเส ‘‘สมาธิพลํ วีริยพล’’นฺติ (ธ. ส. ๕๗๐-๕๗๒) พลเววจนํ วุตฺตํ, ตํ อิตราเหตุกจิตฺตสมฺปยุเตฺตหิ อิเมสํ พลวตรตาทสฺสนตฺถํ ปริยายโต วุตฺตํฯ ตโต เอว หิ สงฺคหวาเร ‘‘เทฺว พลานิ โหนฺตี’’ติ น วุตฺตํ, ตสฺมา อเหตุเกสุ นิปฺปริยายโต พลํ นตฺถิ เอวาติ คเหตพฺพํฯ

วิสยาทิปฺปเภทโต ปเนตฺถ โสมนสฺสสหคตา ตาว หทยวตฺถุเณฺญว นิสฺสาย ปญฺจทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนกิจฺจาย จ, มโนทฺวาเร อนุฬาเรสุ ฉสุ กามาวจรารมฺมเณสุ อาวชฺชนกิจฺจาย จ มโนวิญฺญาณธาตุยา อนนฺตรํ ชวนกิจฺจํ สาธยมานา ขีณาสวานเญฺญว หสิตํ อุปฺปาเทนฺตี ปวตฺต

ติฯ หสิตํ หิ โสมนสฺสสหคตกามาวจเรเหว ชวเนหิ, เตสุ อเสขานํ ปญฺจหิ กิริยาชวเนหิ, เสขานํ ปน กุสเลหิ เจว ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภมูเลหิ จาติ ฉหิ, ปุถุชฺชนานํ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺเตหิ จาติ อฏฺฐหีติ เตรสหิ จิเตฺตหิ อุปฺปชฺชติฯ อุเปกฺขาสหคตา ปน ปญฺจทฺวาเร หทยวตฺถุํ นิสฺสาย สนฺตีรณกิจฺจาย วิปากมโนวิญฺญาณธาตุยา อนนฺตรํ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ, มโนทฺวาเร สเพฺพสุ ฉสุปิ อารมฺมเณสุ สวตฺถุกา, อวตฺถุกา วา ภวงฺคจลนานนฺตรํ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา ปวตฺตติฯ อยํ หิ ตีสุ ภเวสุ กสฺสจิ สจิตฺตกปุคฺคลสฺส น กิสฺมิญฺจิ วิสเย น อุปฺปชฺชติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิสํ มหาคมนํ นาเมตํ จิตฺตนฺติ อยํ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวฯ

อเหตุกกิริยา นิฏฺฐิตาฯ

สเหตุกกามาวจรกิริยาวณฺณนา

อโลภาทิกิริยาเหตุสมฺปยุตฺตา ปน สเหตุกา, เต สมฺปโยคโต กุสลา วิย อฏฺฐวิธาฯ สโพฺพเปตฺถ วินิจฺฉโย กุสเลสุ วุตฺตนโย เอวฯ เกวลํ ปเนตฺถ วิรติโย น สนฺติ, กุสลา จ เสขปุถุชฺชนานํ วุตฺตนเยน ฉสุ ทฺวาเรสุ วตฺถุํ นิสฺสาย วา อนิสฺสาย วา ชวนกิจฺจํ สาธยมานา ปวตฺตนฺติ, อิเม ปน อเสขานนฺติ อยํ วิเสโสฯ กามาวจรกิริยาฯ

รูปาวจรกิริยาวณฺณนา

รูปาวจรกิริยา จ กุสลา วิย ปญฺจวิธาฯ วินิจฺฉโย จ ตตฺถ วุตฺตนโย เอวฯ เกวลํ หิ กุสลา เสขปุถุชฺชนานํ ปญฺญตฺตารมฺมณา , อภิญฺญาวเสน ปวตฺตํ ปญฺจมชฺฌานํ สพฺพารมฺมณญฺจ หุตฺวา มโนทฺวาเร หทยวตฺถุํเญฺญว นิสฺสาย ชวนกิจฺจํ สาธยมานา ปวตฺตนฺติ, อิเม ปน อเสขานนฺติ อยเมว วิเสโสฯ รูปาวจรกิริยาฯ

อรูปาวจรกิริยาวณฺณนา

อรูปาวจรกิริยา จ กุสลา วิย จตุพฺพิธาฯ วินิจฺฉโย จ ตตฺถ วุตฺตนโย เอวฯ เกวลํ หิ กุสลา เสขปุถุชฺชนานํ สวตฺถุกา, อวตฺถุกา วา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ยถาโยคํ ปญฺญตฺติมหคฺคตารมฺมณา มโนทฺวาเร ชวนกิจฺจํ สาเยมานา ปวตฺตนฺติ, อิเม ปน อเสขานนฺติ อยํ วิเสโสฯ อรูปาวจรกิริยาฯ

กิริยาพฺยากตา นิฏฺฐิตาฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

เอตฺถ ฐตฺวา สเพฺพ จิตฺตเจตสิกธเมฺม ชาติสงฺคหาทิโต สโมธาเนตฺวา ปกิณฺณกกถา วตฺตพฺพาฯ ยถาวุตฺตานิ หิ จิตฺตานิ กุสลานิ เอกวีสติ, อกุสลานิ ทฺวาทส, วิปากานิ ฉตฺตึส, กิริยานิ วีสติ จาติ สพฺพานิปิ เอกูนนวุติวิธานิ, โลกุตฺตรานํ ฌานงฺคโยคเภทโต จตฺตาลีสวิธตฺตา เอกวีสสตํ วา โหนฺติฯ เตสุ กามาวจรานิ จตุปญฺญาส, รูปาวจรานิ ปนฺนรส, อรูปาวจรานิ ทฺวาทส, โลกุตฺตรานิ อฏฺฐ, จตฺตาลีสํ วาฯ กามาวจเรสุ จ กุสลานิ อฏฺฐ, วิปากานิ เตวีสติ, กิริยานิ เอกาทส, อเหตุกานิ อฏฺฐารสฯ เสสานิ ปน จตุภูมกานิปิ สเหตุกานิฯ เตสุ จ ชาติโต จิตฺตคณนา ปุเพฺพ วุตฺตาว ฯ เจตสิกา ปน สทฺธา สติ หิรีโอตฺตปฺปํ อโลโภ อโทโส กายปสฺสทฺธาทโย ทฺวาทส, ตตฺรมชฺฌตฺตตา อโมโห อปฺปมญฺญาทฺวยํ, วิรติตฺตยญฺจ โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจญฺจ โลโภ ทิฏฺฐิ โทโส วิจิกิจฺฉา จ มาโน อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ถินํ

มิทฺธญฺจ ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยญฺจ มนสิกาโร จ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ วีริยํ ฉนฺโท อธิโมกฺโข จาติ เทฺวปญฺญาส โหนฺติฯ

ตตฺถ ตตฺรมชฺฌตฺตตา, อปฺปมญฺญาทฺวยํ, มานาทีนิ ฉ, มนสิกาโร ฉนฺโท อธิโมกฺโข จาติ ทฺวาทส ธมฺมา ยถาฐาเน เยวาปนกา เอว, วิรติตฺตยํ, อุทฺธจฺจญฺจ กตฺถจิ เยวาปนกาฯ เตสุ จ ตตฺรมชฺฌตฺตตา มนสิกาโร ฉนฺโท อธิโมกฺโข อุทฺธจฺจํ วิรติโยติ อิเม ฐเปตฺวา เสสา อฏฺฐ ยถาฐาเน อนิยตา เอว, วิรติโย ปน กตฺถจิ อนิยตา, อิเม ปน เอกาทส ฐเปตฺวา เสสา เอกจตฺตาลีส ธมฺมา นิยตา เอวฯ ตตฺถ สทฺธาทโย ปญฺจวีสติ ธมฺมา กุสลาพฺยากตาเยว, โมหาทโย จุทฺทส อกุสลา เอว, ผสฺสาทโย เตรส กุสลากุสลาพฺยากตา ติชาติกาฯ เอกนฺตโต หิ กุสลา วา อพฺยากตา วา ธมฺมา นตฺถิ, กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตสมเย ปน กุสลา, อพฺยากตจิตฺตสมฺปยุตฺต สมเย อพฺยากตา จ โหนฺติฯ โมหาทโย ปน สรูเปเนว อกุสลา, อิตเร จ ตํสมฺปโยเคน สเพฺพปิ เจเต อตฺถนา สมฺปยุตฺตจิตฺตเภเทน เภทวโนฺตว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

เตสุ หิ สทฺธาทโย เอกูนวีสติ สเพฺพสุ กุสเลสุ เจว สเหตุกาพฺยากเตสุ จาติ เอกูนสฏฺฐิจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต ปเจฺจกํ เอกูนสฏฺฐิปฺปเภทา จ โหนฺติฯ เอวมเญฺญปิ ญาตพฺพา ฯ อโมโห เตสุ ญาณวิปฺปยุตฺตานิ ทฺวาทส ฐเปตฺวา เสเสสุ, อปฺปมญฺญา ปน กามาวจเรสุ สเหตุกกิริยกุสเลสุ เจว ปญฺจมชฺฌานวชฺชิตรูปาวจเรสุ จาติ อฏฺฐวีสติจิเตฺตสุ, วิรติโย ปน กามาวจรกุสเลสุ, โลกุตฺตเรสุ จาติ โสฬสสุฯ เอวเมเต ปญฺจวีสติ ธมฺมา กุสลาพฺยากเตสุ อุปฺปชฺชนโต กุสลาพฺยากตา นาม ชาตาฯ อกุสเลสุ ปน โมหาทโย จตฺตาโร ทฺวาทสสุปิ อกุสลจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชนฺติ, โลโภ อฏฺฐสุ โลภมูเลสุ, ทิฏฺฐิ ตตฺถ ทิฏฺฐิสมฺปยุเตฺตสุ, มาโน ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ, โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ปฏิฆสมฺปยุเตฺตสุ, ถินมิทฺธํ ปญฺจสุ สสงฺขาริเกสุ, วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉาสมฺปยุเตฺต เอวาติฯ เอวเมเต จุทฺทสปิ สยํ อกุสลตฺตา, อกุสเลเสฺวว อุปฺปชฺชนโต จ อกุสลา นามฯ

อิตเรสุ จ ผสฺสาทโย สตฺต ธมฺมา สพฺพจิเตฺตสุ, น หิ ตํ จิตฺตมตฺถิ, ยํ อิเมสุ เอเกนาปิ วินา อุปฺปชฺชติฯ สพฺพตฺถกา หิ เอเตฯ วิตกฺกาทโย ปน ยถาโยคิกาฯ เตสุ หิ วิตกฺโก ตาว ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตกามาวจเรสุ เจว เอกาทสสุ ปฐมชฺฌานิกรูปาวจรโลกุตฺตเรสุ จาติ ปญฺจปญฺญาสจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชติฯ วิจาโร ปน เตสุ เจว ตถา ทุติยชฺฌานิกจิเตฺตสุ จาติ ฉสฏฺฐิจิเตฺตสุฯ ปีติ จตุตฺถชฺฌานิกวชฺชิตโสมนสฺสสหคเตสุฯ วีริยํ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุสนฺตีรณตฺติกวชฺชิเตสุฯ ฉนฺโท อเหตุกโมมูหวชฺชิเตสุฯ อธิโมกฺโข ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวิจิกิจฺฉายุตฺตวชฺชิเตสุฯ เอวเมเต เตรส กุสลากุสลาพฺยากเตสุ อุปฺปชฺชนโต ติชาติกา นาม ชาตาฯ สมฺปยุตฺตจิตฺตเภเทน เจสํ ปเจฺจกํ คณนาเภโทปิ เวทิตโพฺพฯ ยถา หิ จิตฺตํ สลกฺขณโต เอกวิธมฺปิ สมฺปโยคาวตฺถาทิเภเทเนว ภินฺนํ, ตถา เจตสิกาปิ ปเจฺจกนฺติ ญาตพฺพา, วิเสสํ ปน เนสํ วกฺขามฯ

วตฺถุสงฺคเห ปน เนสํ จิเตฺตสุ ตาว กามาวจรวิปากมโนธาตุหสิตานิ, โทสสมฺปยุตฺตปฏิฆรูปาวจรปฐมมคฺคานิ จาติ เตจตฺตาลีส จิตฺตานิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ยถาสกํ วตฺถูนิ นิสฺสาเยว อุปฺปชฺชนฺติ, อรูปาวจรวิปากานิ ปน อนิสฺสาเยว, เสสานิ เทฺวจตฺตาลีส นิสฺสายปิ, อารุเปฺปสุปิ อุปฺปชฺชนโต อนิสฺสายปิฯ อรูปีนํ หิ ฉปิ วตฺถูนิ น สนฺติ, รูปีนํ ปน ฆานาทีนิ ตีณิ, สพฺพตฺถ จ ตํตํวตฺถุรหิตานํ สพฺพตฺถ นิยตวิญฺญาณานิปิ, อสญฺญีนํ ปน สพฺพานิปิ วตฺถุวิญฺญาณานิ น สนฺติฯ เตสํ หิ ชีวิตนวกเมว รูปํ ปฏิสนฺธิ, ปวตฺติยํ ภวงฺคํ, มรณกาเล จุติ จ หุตฺวา ปวตฺตติฯ ยถา เจตฺถ จิตฺตานํ, เอวํ ตํสมฺปยุตฺตเจตสิกานมฺปิ วตฺถุโต สงฺคหเภโท เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส

– เตสุ หิ โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจญฺจ หทยวตฺถุํ นิสฺสาย กามโลเก เอว อุปฺปชฺชติฯ กรุณามุทิตา ปน รูปโลเกปิ, น อรูเปฯ ตตฺถ หิ รูปาวจรปุพฺพภาคานิปิ น อุปฺปชฺชนฺติ, เสสา ปน สเพฺพ นิสฺสายปิ อนิสฺสายปิ ตีสุปิ ภเวสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ หิ ผสฺสาทโย สตฺต ฉปิ วตฺถูนิ, อิตเร ปน หทยเมวาติ, เสสํ จิตฺตสมํฯ

กิจฺจทฺวารสงฺคเห ปน เนสํ จิตฺตํ ยถา จ จุทฺทสหิ กิเจฺจหิ ฉทฺวาริกทฺวารวินิมุตฺตภาเวน, เอวํ ปวตฺติกฺกโม เวทิตโพฺพฯ ยทา หิ กุสลากุสลพเลน ตีสุ ภูมีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ, ตทา เตสํ มรณกาเล เยภุเยฺยน ฉนฺนํ ทฺวารานมญฺญตรสฺมิํ ปจฺจุปฎฺฐิตํ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตานมญฺญตรํ คเหตฺวา อุเปกฺขาสหคตวิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุทฺวยเญฺจว อฎฺฐ มหาวิปากานิ, นว รูปารูปวิปากานิ เจติ เอกูนวีสติ จิตฺตานิ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน ยถาสกภูมีสุ ปฎิสนฺธิ หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ, ตาเนว ภวงฺคจุติวเสน ทฺวารวินิมุตฺตานิ นาม โหนฺติฯ มรณกาเล หิ สตฺตานํ อสญฺญิสตฺตวิรหิตานํ ภวนฺตเร ปฎิสนฺธิชนกํ อตีตํ กมฺมํ วา ตํกมฺมกรณกาเล วิสโยปกรณาทิภูตํ รูปาทิฉพฺพิธมฺปิ อตีตาทิเภทํ กาลวินิมุตฺตญฺจ กมฺมนิมิตฺตํ วา อุปฺปชฺชมานภวานุรูปํ กปฺปรุกฺขมาตุกุจฺฉินิรยคฺคิชาลาทิคตินิมิตฺตํ วา กมฺมพเลน ยถารหํ ฉนฺนํ ทฺวารานมญฺญตรสฺมิํ สายเณฺห ปพฺพตจฺฉายา ปถวิยํ วิย จิตฺตสนฺตาเน อลฺลียมานํ อุปฎฺฐาติฯ เอวํ อุปฎฺฐิเต จ ตสฺมิํ อารมฺมเณ กมฺมพเลน นิรนฺตรํ ปวตฺตมานจิตฺตสนฺตานสฺส อายุกฺขยกมฺมกฺขยอุภยกฺขยอุปเจฺฉทกกมฺมานมญฺญตเรน ปจฺจาสนฺนมรณสฺส ตสฺส ตสฺส วีถิจิตฺตภวงฺคานนฺตรํ จุติจิตฺตํ โหติ, ตทนนฺตรํ กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทีสุ ยถาคหิตํ อารพฺภ ยถารหํ ตีสุ ภเวสุ ยํ กิญฺจิ ปฎิสนฺธิจิตฺตํ ภวนฺตเร ปฐมจิตฺตํ หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ

ตตฺถ จ ทุเหตุกาเหตุกจุติยานนฺตรํ ทส กามาวจรปฎิสนฺธิโยว โหนฺติ, น อิตรา, กามาวจรติเหตุกาย จุติยา สพฺพาปิ โหนฺติ, รูปาวจราย ปน จุติยาปิ อเหตุกปฎิสนฺธิรหิตา, อรูปาวจราย จุติยา เหฎฺฐิมวชฺชิตารุปฺปปฎิสนฺธิโย เจว กามาวจรติเหตุกปฎิสนฺธิโย จ, อสญฺญีนํ ปน รูปจุติโต ภวนฺตเร คหิตปุพฺพํ กมฺมาทิเมวารพฺภ อเหตุกรหิตา กามาวจรปฎิสนฺธิโยว โหนฺติ, น อิตราฯ ปุถุชฺชนานํ, ปน โสตาปนฺนสกทาคามีนญฺจ จุติยา สุทฺธาวาเสสุ ปฎิสนฺธิ น โหติ, เสขานํ ทฺวิเหตุกาเหตุกาสญฺญิปฎิสนฺธิโย, อเสขานํ ปน สพฺพาปิ ปฎิสนฺธิโย น โหนฺติฯ เต หิ จุติโต นิรุปธิเสสนิพฺพาเนน อนุปาทาปรินิพฺพานปฺปตฺตา นาม โหนฺติฯ เอวํ คหิตปฎิสนฺธินิโรธโต ปรํ ตเทว จิตฺตํ ตสฺมิเญฺญวารมฺมเณ ภวงฺคํ หุตฺวา จุติปริโยสานํ อสติ วีถิจิตฺตุปฺปาเทสุปินมฺปิ อทิสฺวา นิโทฺทกฺกมนกาลาทีสุ อปริมาณสงฺขมฺปิ นทีโสตํ วิย นิรนฺตรํ ปวตฺตติฯ เอวํ เอกูนวีสติวิญฺญาณานํ ปฎิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺติกฺกโม เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ปน วตฺตมาเน ภวงฺคสนฺตาเน ยทา อินฺทฺริยปริปากมาคมฺม สภาคปจฺจยนฺตรสหิตํ อติมหนฺตํ รูปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาเร ฆเฎฺฎติ, ตทา ฆฎฺฎนานุภาเวน ทฺวิกฺขตฺตุํ ตตฺถ ภวงฺคจลนํ โหติ, ตทนนฺตรํ ภวงฺคํ โวจฺฉินฺทิตฺวา ตสฺมิํ รูปารมฺมเณ กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตถา ตทนนฺตรํ จกฺขุวิญฺญาณทฺวเย ยถารหเมกํ ทสฺสนกิจฺจํ, ตทนนฺตรํ วิปากมโนธาตุทฺวยา อญฺญตรํ สมฺปฎิจฺฉนกิจฺจํ, ตทนนฺตรํ วิปากมโนวิญฺญาณธาตุตฺตยา อญฺญตรํ สนฺตีรณกิจฺจํ, ตทนนฺตรํ อุเปกฺขาสหคตกิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโวฎฺฐพฺพนกิจฺจํ, ตทนนฺตรํ เอกูนติํสกามาวจรชวเนสุ ยํ กิญฺจิ ยถารหํ สตฺตกฺขตฺตุํ, ฉกฺขตฺตุํ, มรณกาลาทีสุ ปญฺจกฺขตฺตุเมว วา ชวนกิจฺจํ สาธยมานํ, ตทนนฺตรํ เอกาทสสุ ตทารมฺมณกิเจฺจสุ มหาวิปากสนฺตีรเณสุ ยถารหเมกํ สกิํ, ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ตทารมฺมณกิจฺจํ สาธยมานํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตทนนฺตรํ ภวงฺคสนฺตติ เอว ปวตฺตติฯ เอวํ จกฺขุทฺวาเร สตฺตกิจฺจานิ ฉจตฺตาลีส จิตฺตานิ สมฺภวนฺติฯ

ยทา ปน วุตฺตนเยน สทฺทารมฺมณาทีนิ โสตทฺวาราทีสุ ฆเฏฺฏนฺติ, ตทาปิ จกฺขุทฺวาเร วิย ปเจฺจกญฺจ ฉจตฺตาลีเสว ภวนฺติฯ เกวลํ เหตฺถ อาวชฺชนานนฺตรํ จกฺขุวิญฺญาณฏฺฐาเน โสตวิญฺญาณาทิทฺวยานิ ยถากฺกมํ สวนาทิกิจฺจานิ สาธยมานานิ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ เอวํ ปญฺจทฺวาเร อติมหเนฺต ปญฺจารมฺมเณ จตุปญฺญาส กามาวจรจิตฺตาเนว สมฺภวนฺติฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘สสงฺขาริกชวนานิ ปญฺจทฺวาเร น อุปฺปชฺชนฺติ ปุพฺพปฺปโยคาสมฺภวา, มโนทฺวาเรเยเวตานิ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วทนฺติฯ

มหเนฺต ปน ตทารมฺมณวชฺชิตานิฯ วิสยสฺส ชวนสมกาลเมว อตีตตฺตา ชวนาวสาเน ภวงฺคํ โหติฯ ปริเตฺต ปน ชวนมฺปิ นตฺถิฯ โวฏฺฐพฺพนํ เหตฺถ ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวา ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌติ, ตโต ปรํ ภวงฺคํ โหติฯ อยํ ปน วาโร ‘‘ทิฏฺฐํ วิย เม , สุตํ วิย เม’’ติอาทิกถนกาเล ลพฺภติฯ อติปริเตฺต ปน โวฏฺฐพฺพนปฺปาทา อสณฺฐหนโต ภวงฺคจลนมตฺตเมว, น อาวชฺชนาทีนิฯ อาวชฺชเนน หิ ภวเงฺค อาวฏฺฏิเต โวฏฺฐพฺพนํ อปฺปตฺวา อนฺตรา จกฺขุวิญฺญาณานนฺตรํ จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, นาปิ อปฺปวตฺตมาเน วิสเย ปญฺจทฺวาริกวีถิจิตฺตานิ ปวตฺตนฺตีติฯ อยํ ปญฺจทฺวาเร วิสยปฺปวตฺติเภเทน จิตฺตปฺปวตฺตินิยโมฯ

มโนทฺวาเร ปน ฉสุ อารมฺมเณสุ อาปาถคเตสุ วุตฺตนเยน ภวงฺคจลนมโนทฺวาราวชฺชนานนฺตรํ กุสลากุสลผลนาวชฺชนกิริยจิเตฺตสุ ปญฺจปญฺญาสชวนกิเจฺจสุ ยํ กิญฺจิ กามาวจรารมฺมณมารพฺภ ปวตฺตติ, ตโต ปฏฺฐิ กามาวจรารมฺมเณ ตทารมฺมณํ โหติฯ อปฺปนาชวเน อยํ ปวตฺติกฺกโม – สมถวิปสฺสนากมฺมฏฺฐานิกานํ หิ ยถาสกวิสเย อุปฺปาทิตปุพฺพภาคภาวนานํ ‘‘อิทานิ อปฺปนา อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ภวงฺคจลนาวชฺชนาวสาเน ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวเนสุ อญฺญตรสฺมิํ ยถารหํ ปริกโมฺมปจารานุโลมโคตฺรภุนาเมน จตุกฺขตฺตุํ, ติกฺขตฺตุเมว วา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ จตุตฺถํ, ปญฺจมํ วา มหคฺคตชวเนสุ ยํ กิญฺจิ ปฐมกปฺปนาภิญฺญาภูตํ เอกวารเมว, ฌานสมาปตฺติภูตํ อนนฺตวารมฺปิ ชวติฯ โลกุตฺตรชวเนสุ ปน กุสลานิ เอกสนฺตาเน เอกวารเมว ชวนฺติ, ตทนนฺตรํ ยถาสกํ ผลจิตฺตญฺจ ทฺวตฺติวารํ, ผลสมาปตฺติวีถิยํ ผลเมว อนนฺตวารมฺปิ ชวติ, นิโรธสมาปตฺติยํ ปน อนุปุพฺพนิโรธวเสน ปฐมชฺฌานโต ยาวากิญฺจญฺญายตนา ยถากฺกมํ อาวชฺชนปริกมฺมาทิวเสเนว สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส โคตฺรภุโต อนนฺตรํ จตุตฺถารุปฺปชวเน ทฺวิกฺขตฺตุํ ชวิตฺวา นิรุเทฺธ ยถาปริจฺฉินฺนกาลญฺจ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, วุฏฺฐานกาเล จ อาวชฺชนปริกมฺมจิตฺตนิยาเมน อนาคามิผลํ, อรหตฺตผลํ วา ยถารหเมกวารเมว อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ จ กุสลโคตฺรภุโต อนนฺตรํ กุสลเญฺจว อาทิโต ผลตฺตยญฺจ อเปฺปติ, กิริยาโคตฺรภุโต กิริยํ, อรหตฺตผลญฺจฯ ตตฺถาปิ โสมนสฺสสหคตโต โสมนสฺสสหคตเมว, อุเปกฺขาสหคตโต จ อุเปกฺขาสหคตเมว อเปฺปติฯ อเสขานเมว เจตฺถ อรหตฺตผลกิริยาชวนานิ, ยถาสกํ เสขานเมว เสสโลกุตฺตรานิ, เสขปุถุชฺชนานเมว กุสลากุสลานิ, ติเหตุกานเมว อปฺปนา โหนฺติ, อยํ ชวนนิยโมฯ

อปฺปนาชวนโต ปรํ ปน ตทารมฺมณํ นตฺถิฯ ชวนารมฺมเณสุ หิ กามาวจรภูเตเสฺวว กามาวจรปฏิสนฺธิกานเมว อติมหเนฺต, วิภูเต จ วิสเย ตทารมฺมณมุปฺปชฺชติฯ อติอิเฏฺฐ ปนารมฺมเณ สนฺตีรณกิริยาชวนตทารมฺมณานิ โสมนสฺสสหคตานิ, อิฏฺฐมชฺฌเตฺต, อนิเฏฺฐ จ อุเปกฺขาสหคตานิ โหนฺติฯ ยทา ปน โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสสฺส **ปฏฺฐาเน** ปฏิกฺขิตฺตตฺตา โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส อติอิฏฺฐาทีสุ ปฏิเฆ ชวิเต ตทารมฺมณภวงฺคานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, ตทา อญฺญํ ปริจิตปุพฺพํ ปริตฺตารมฺมณมารพฺภ อนาวชฺชนมฺปิ นิโรธโต วุฏฺฐหนฺตสฺส สามญฺญผลํ วิย อนฺตรา อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อุปฺปชฺชติ, ตมนนฺตริตฺวา ภวงฺคํ โหตีติ อยํ ตทารมฺมณนิยโมฯ

เอวํ ปน ภวงฺคานนฺตรํ ฉทฺวาเร อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิฯ อิติ ยาวตายุกํ อิมินาว กเมน จิตฺตนิยามโต วิญฺญาณานิ ปวตฺตนฺติฯ วีถิจิตฺตานนฺตรํ, ปน ภวงฺคานนฺตรํ วา สพฺพปจฺฉิมํ ตํ เอกูนวีสติวิธํ ภวงฺคเมว ตสฺมิเญฺญวารมฺมเณ จุติกิจฺจญฺจ สาธยมานํ ปวตฺตติ, ตสฺมิํ นิรุทฺเธ ส โตฺต จุโต นาม โหติฯ ตโตปิ จุติโต ปุน ปฏิสนฺธิภวงฺควีถิจุติโยติ เอวํ ปุนปฺปุนํ จิตฺตสนฺตานํ ยนฺตยุตฺตโคโณ วิย ภวาทีสุ ยาวานุปาทาย อาสเวหิ น วิมุจฺจติ, ตาวาวิจฺฉินฺนํ ปวตฺตติ เอวฯ เอวํ ปวตฺตมาเน จ จิตฺตสนฺตาเน ‘‘ตฺวํ ภวงฺคํ นาม โหติ, ตฺวํ ตทนนฺตรํ อาวชฺชนํ…เป…. ตฺวํ ตทนนฺตรํ ตทารมฺมณํ นาม โหติ, ตฺวํ ปน ภวงฺค’’นฺติอาทินา นิยามโก กตฺตา นาม นตฺถิ, จิตฺตนิยาเมเนเวตํ ปวตฺตติฯ

ปญฺจวิโธ หิ นิยาโม – พีชนิยาโม อุตุนิยาโม กมฺมนิยาโม ธมฺมนิยาโม จิตฺตนิยาโมติ, ตตฺถ องฺกุรปณฺณทณฺฑปุปฺผผลาทิกฺกเมน เตสํ เตสํ พีชานํ อโญฺญญฺญวิสทิสรุกฺขติณคจฺฉล ตาทิสนฺตาเน อตฺตนา สทิสผลทานํ **พีชนิยาโม** นามฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สมเย เตสํ เตสํ รุกฺขานํ เอกปฺปหาเรน ปุปฺผผลปลฺลวานํ คหณํ **อุตุนิยาโม** นามฯ ตสฺส ตสฺส วา กุสลากุสลกมฺมสฺส ตํตํสทิสาสทิสรูปารูปวิปากทานํ, กมฺมสริกฺขกวิปากทานญฺจ **กมฺมนิยาโม** นามฯ โพธิสตฺตานํ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ, มาตุกุจฺฉิโต อภินิกฺขมเน, อภิสโมฺพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนาทีสุ จ ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตานิ **ธมฺมนิยาโม** นามฯ ยถาวุเตฺตน ภวงฺคาวชฺชนาทิกิจฺจกฺกเมเนว จิตฺตปฺปวตฺติ **จิตฺตนิยาโม** นามฯ อิมินา ปน จิตฺตนิยาเมน ยถากฺกมํ กิจฺจวเนฺตสุ เจเตสุ จิเตฺตสุ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุชวนานิ ยถาสมฺภวํ เอกกิจฺจฏฺฐานานิ, เสสานิ ปน ทฺวิติจตุปญฺจกิจฺจฏฺฐานานิ, ตานิ จ ปุเพฺพ วุตฺตานิ, สุวิเญฺญยฺยานิ จฯ เอวํ เอกทฺวาริกาทีนิ จฯ ยถา จ จิตฺตานํ, เอวํ ตํสมฺปยุตฺตเจตสิกานมฺปิ กิจฺจทฺวารวเสน สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – กิจฺจโต หิ สพฺพตฺถกา ตาว สตฺต จิตฺตํ วิย จุทฺทส กิจฺจานิ กโรนฺติฯ วิตกฺกวิจาราธิโมกฺขา ปน ตโย ทสฺสนาทิปญฺจกิจฺจานิ วเชฺชตฺวา นว, วีริยํ ตโต สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณานิ วเชฺชตฺวา สตฺต, ปีติ โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานิปิ วเชฺชตฺวา สนฺตีรเณน สทฺธิํ ฉ, วิรติอปฺปมญฺญาวชฺชิตา ปน วีสติ กุสลาพฺยากตา เจว ฉโนฺท จ สนฺตีรณมฺปิ วเชฺชตฺวา ปญฺจ, ตโต อปฺปมญฺญา ตทารมฺมณมฺปิ วเชฺชตฺวา จตฺตาริ, วิรติโย ปน กุสลา ชวนกิจฺจเมว กโรนฺติฯ ทฺวารโต จ วิรติโย มโนทฺวาริกา เอว, ตถา กรุณามุทิตา, ทฺวารวินิมุตฺตา จ ปน โหนฺติฯ มโนทฺวาเร เอว หิ ทุจฺจริตวิรมณํ สตฺตปญฺญตฺติคฺคหณญฺจ โหติฯ อกุสลา ปน ฉทฺวาริกา, ตตฺถาปิ มานอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ มโนทฺวาริกาเนวาติ เกจิฯ อวเสสา ฉทฺวาริกา เจว ทฺวารวินิมุตฺตา จฯ เสสํ จิตฺตสทิสเมวฯ อารมฺมณสงฺคโห ปน เนสํ ปริตฺตารมฺมณตฺติเก อาวิ ภวิสฺสตีติฯ อยํ ปกิณฺณกกถาฯ

จิตฺตุปฺปาทกณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อพฺยากตปทํ ปน เนว ตาว นิฏฺฐิตํฯ อพฺยากเตสุ หิ วิปากาพฺยากตํ, กิริยาพฺยากตญฺจ วิภตฺตํ, รูปาพฺยากตํ, ปน นิพฺพานาพฺยากตญฺจ อวสิฏฺฐํฯ ตตฺถ รูปาพฺยากตํ ตาว ภูมิโต กามาวจรเมว, น ภินฺนํ, ตถา สมฺปโยคโตปิ อสมฺภโว เอวฯ สารมฺมณธมฺมานเมว, หิ อญฺญมญฺญสมฺปโยโค, น อิตเรสนฺติฯ ธมฺมุเทฺทสโต ปเนตํ อฏฺฐวีสติวิธํ โหติฯ เสยฺยถิทํ – ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย รูปํ สโทฺท คโนฺธ รโส อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ หทยวตฺถุ กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ อากาโส รูปสฺส ลหุตา มุทุตา กมฺมญฺญตา รูปสฺส อุปจโย สนฺตติ ชรตา อนิจฺจตา กพฬีกาโร อาหาโรติฯ ปทภาชนีเย ปเนตฺถ กิญฺจาปิ หทยวตฺถุ น อาคตํ, อุปริ ปน ปฏฺฐานปาฬิยํ ‘‘ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺตี’’ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๘) สรูเปเนว อาคมิสฺสตีติ ตํ อิธ คหิตํฯ เกจิ ปน มิทฺธรูปํ พลรูปํ สมฺภวรูปํ ชาติรูปํ โรครูปนฺติ อิมานิปิ ปญฺจ คเหตฺวา ‘‘เตตฺติํส รูปานิ โหนฺ

ตี’’ติ วทนฺติ, เต เตสํ อภาวํ, อโนฺตคธภาวญฺจ วตฺวา ปฏิกฺขิปิตพฺพาฯ อิเมสุ หิ มิทฺธํ รูปเมว น โหติ อรูปธมฺมตฺตา นีวรณานํฯ มิเทฺธเนว หิ ปจลายิกากาเรน รูปปฺปวตฺติ โหติ, พลรูปํ ปน วาโยธาตุยา อโนฺตคธํ ตํสภาวตฺตา, สมฺภวรูปํ อาโปธาตุยา, ชาติรูปํ อุปจยสนฺตตีสุ, โรครูปญฺจ ชรตาอนิจฺจตาสุ ปวิสติ สปฺปจฺจยสมุฏฺฐิตรูปวิการเภเทสุ โรคพฺยปเทสโตติ สพฺพํ รูปํ อฏฺฐวีสติวิธเมว โหติฯ อยํ ธมฺมุเทฺทสโต วินิจฺฉโยฯ

ลกฺขณาทิโต ปเนตฺถ กกฺขฬตฺตลกฺขณา **ปถวีธาตุ,** ปติฏฺฐานรสา, สมฺปฏิจฺฉนปจฺจุปฏฺฐานาฯ ปคฺฆรณลกฺขณา **อาโปธาตุ,** พฺรูหนรสา, สงฺคหปจฺจุปฏฺฐานาฯ อุณฺหตฺตลกฺขณา **เตโชธาตุ,** ปริปาจนรสา, มทฺทวานุปฺปทานปจฺจุปฏฺฐานาฯ วิตฺถมฺภนลกฺขณา **วาโยธาตุ,** สมุทีรณรสา, อภินีหารปจฺจุปฏฺฐานาฯ จตโสฺสปิ เจตา เสสภูตตฺตยปทฏฺฐานาฯ รูปาภิฆาตารหภูตปฺปสาทลกฺขณํ, ทฏฺฐุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขณํ วา **จกฺขุ,** รูเปสุ อาวิญฺฉนรสํ, จกฺขุวิญฺญาณสฺส อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, ทฏฺฐุกามตานิทานกมฺมชภูตปทฏฺฐานํฯ อิทํ ปน ยเทตํ อกฺขิกูปเก ปติฏฺฐิตํ นหารุสุตฺตเกน มตฺถลุงฺคน อาพทฺธมํสยุตฺตํ, ยตฺถ เสตมฺปิ อตฺถิ กณฺหมฺปิ โลหิตมฺปิ จตฺตาริปิ มหาภูตานิ, ยญฺจ เสมฺหุสฺสทตฺตา เสตํ, ปิตฺตุสฺสทตฺตา กณฺหํ, รุหิรุสฺสทตฺตา โลหิตกํ, ปถวุสฺสทตฺตา ปตฺถิณฺณํ โหติ, อาปุสฺสทตฺตา ปคฺฆรติ, เตชุสฺสทตฺตา ปริทยฺหติ, วายุสฺสทตฺตา ปริพฺภมติ, ยญฺจ โลเก นีลปขุมสมากิณฺณํ กณฺหสุกฺกมณฺฑลวิจิตฺตํ นีลุปฺปลทลสนฺนิภํ ทีฆํ ปุถุลํ จกฺขูติ วุจฺจติ, ตสฺส สสมฺภารจกฺขุโน เสตมณฺฑลปริกฺขิตฺตสฺส กณฺหมณฺฑลสฺส มเชฺฌ อภิมุเข ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติเทเส สตฺตสุ ปิจุปฏเลสุ อาสิตฺตเตลํ ปิจุปฏลานิ วิย สตฺต อกฺขิปฏลานิ พฺยาเปตฺวา ธารณนหาปนมณฺฑนพีชนกิจฺจาหิ จตูหิ ธาตีหิ ขตฺติยกุมาโร วิย สนฺธารณาพนฺธนปริปาจนสมุทีรณกิจฺจาหิ จตูหิ ธาตูหิ กตูปการํ อายุนา อนุปาลิยมานํ วณฺณคนฺธรสาทีหิ ปริวุตํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานํ ปมาณโต อูกาสิรมตฺตํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตินา –

> ‘‘เยน จกฺขุปสาเทน, รูปานิ มนุปสฺสติ;
> ปริตฺตํ สุขุมํ เอตํ, อูกาสิรสมูปม’’นฺติฯ

สทฺทาภิฆาตารหภูตปฺปสาทลกฺขณํ, โสตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขณํ วา **โสตํ,** สเทฺทสุ อาวิญฺฉนรสํ, โสตวิญฺญาณสฺส อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, โสตุกามตานิทานกมฺมชภูตปทฏฺฐานํ ฯ อิทํ ปน สสมฺภารโสตพิลสฺส อโนฺต ตนุตมฺพโลมาจิเต องฺคุลิเวธกสณฺฐาเน ปเทเส วุตฺตปฺปการาหิ ธาตุอาทีหิ กตูปการานุปาลนปริวาโรปตฺถมฺภํ โสตวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ

คนฺธาภิฆาตารหภูตปฺปสาทลกฺขณํ, ฆายิตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขณํ วา **ฆานํ,** คเนฺธสุ อาวิญฺฉนรสํ, ฆานวิญฺญาณสฺส อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, ฆายิตุกามตานิทานกมฺมชภูตปทฏฺฐานํ ฯ อิทญฺจ สสมฺภารฆานพิลสฺส อโนฺต อชปทสณฺฐาเน ปเทเส วุตฺตปฺปกาโรปการานุปาลนปริวาโรปตฺถมฺภํ ฆานวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ

รสาภิฆาตารหภูตปฺปสาทลกฺขณา, สายิตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขณา วา **ชิวฺหา,** รเสสุ อาวิญฺฉนรสา, ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐานา, สายิตุกามตานิทานกมฺมชภูตปทฏฺฐานาฯ เอสา จ สสมฺภารชิวฺหามชฺฌสฺส อุปริ อุปฺปล

ทลคฺคสณฺฐาเน ปเทเส วุตฺตปฺปกาโรปการานุปาลนปริวาโรปตฺถมฺภา ชิวฺหาวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานา ติฏฺฐติฯ

โผฏฺฐพฺพาภิฆาตารหภูตปฺปสาทลกฺขโณ, ผุสิตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขโณ วา **กาโย,** โผฏฺฐเพฺพสุ อาวิญฺฉนรโส, กายวิญฺญาณสฺส อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐาโน, ผุสิตุกามตานิทานกมฺมชภูตปทฏฺฐาโนฯ อยํ ปน อิมสฺมึ กาเย ยาวตา อุปาทินฺนา ปถวีอาโปโกฏฺฐาสา โหนฺติ, ตตฺถ สพฺพตฺถ กปฺปาสปฏเล เสฺนโห วิย อนุคโต วุตฺตปฺปกาโรปการานุปาลนปริวาโรปตฺถมฺโภ กายวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมาโน ติฏฺฐติฯ เกจิ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๖๐๐) ปน ‘‘เตชาธิกานํ ภูตานํ ปสาโท จกฺขุ, วิวรวายุอาปปถวิอธิกานํ โสตฆานชิวฺหากายา’’ติ วทนฺติฯ อปเร (ธ. ส. อ. ๖๐๐) ‘‘เตโชสภาวํ จกฺขุ, อากาสปถวิอาปวายุสภาวา โสตฆานชิวฺหากายา’’ติ วทนฺติฯ ‘‘เตชาทิสหการิตฺตา, เตชาทิคุณรูปาทิวิสยตฺตา จา’’ติ การณญฺจ ยถากฺกมํ วทนฺติฯ เต จ วตฺตพฺพา – โก ปเนวมาห ‘‘สหการิสภาเวเหว อินฺทฺริเยหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ, ‘‘รูปาทโย วา เตชาทีนํ คุณา’’ติฯ อวินิโพฺภเคสุ หิ ภูเตสุ ‘‘อยํ อิมสฺส คุโณ, อยํ อิมสฺส คุโณ’’ติ น ลพฺภา วตฺตุนฺติฯ อถาปิ วเทยฺยุํ ‘‘เตชาทิอธิเกสุ สมฺภาเรสุ รูปาทีนํ อธิกภาวทสฺสนโต อิจฺฉิตพฺพเมตํ ‘รูปาทโย เตชาทีนํ คุณา’’’ติ, เต วตฺตพฺพา อิเจฺฉยฺยาม, ยทิ อาปาธิกสฺส อาสวสฺส คนฺธโต ปถวิอธิเก กปฺปาเส คโนฺธ อธิกตโร สิยา, เตชาธิกสฺส จ อุโณฺหทกสฺส วณฺณโตปิ สีตูทกสฺส วโณฺณ ปริหาเยถฯ ยสฺมา ปเนตํ อุภยมฺปิ นตฺถิ, ตสฺมา ปหาเยถ ตเมเตสํ นิสฺสยภูตานํ วิเสสกปฺปนํฯ ยถา อวิเสเสปิ เอกกลาเป ภูตานํ รูปรสาทโย อญฺญมญฺญํ วิสทิสา โหนฺติ, เอวํ จกฺขุปสาทาทโยปีติ คเหตพฺพเมตํฯ กึ ปเนสํ วิเสสการณํ นตฺถีติ? โน นตฺถิฯ กึ ปน ตนฺติ? กมฺมเมว เนสํ อสาธารณํ การณํ ชนกตณฺหาชนิตานํ ภูตานํ วิเสสโตฯ ภูตวิเสเส หิ สติ ปสาโทว นุปฺปชฺชติฯ สมานานํ หิ ภูตานํ ปสาโท, น วิสมานานนฺติ โปราณาฯ เอวํ กมฺมวิเสสโต วิเสสวเนฺตสุ เจเตสุ จกฺขุโสตานิ อสมฺปตฺตวิสยคฺคาหกานิ อตฺตโน นิสฺสยํ อนลฺลีนนิสฺสเยว วิสเย วิญฺญาณเหตุตฺตาฯ ฆานชิวฺหากายา ปน สมฺปตฺตวิสยคฺคาหกา นิสฺสยวเสน เจว สยญฺจ อตฺตโน นิสฺสยํ อลฺลีเน เอว วิสเย วิญฺญาณเหตุตฺตาฯ

เกจิ ปน ‘‘จกฺขุโสตานิปิ สมฺปตฺตวิสยคฺคาหกาเนว, ทูเร ฐิเตสุปิ จนฺทรูปาทีสุ สีฆยายินยนรํสิสโมฺพเคน, สทฺทานญฺจ ปรมฺปรายาคนฺตฺวา โสตพิเล ฆฏฺฏเนน วิญฺญาณุปฺปตฺติโตฯ เตเนว หิ กุฏฺฏาทิอนฺตริเตสุ, วิจฺฉิทฺทปพฺพตเลณาทิคเตสุ จ รูปสเทฺทสุ วิญฺญาณํ น อุปฺปชฺชตี’’ติ วทนฺติฯ เตสมฺปิ หิ จกฺขุโน ทูราสเนฺนสุ จนฺทรุกฺขาทีสุ อนุปลกฺขิตกาลเภเทน รํสิสมาโยชนสามตฺถิยํ, สทฺทานมฺปิ ทูราสนฺนานํ อวิทิตตาเภทํ อาคนฺตฺวา โสตพิลฆฏฺฏนสามตฺถิยํ วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุภูตํ อุปคนฺตพฺพํฯ ตโต ปรํ ตเตฺถว ฐิตานเญฺญว วิญฺญาณุปฺปาทนสามตฺถิโยปคมนํฯ กุฏฺฏเลณาทิอนฺตริตานญฺจ รูปสทฺทานํ สหการิปจฺจยวิรหโต อนาปาถคมนํฯ อิตรถา เตสมฺปิ ตาทิเสสุ อินฺทฺริยสโมฺพคํ น ธาวิตพฺพํฯ คมนนิวารณมฺปิ อุปฺปตฺตินิวารณเมว, ตเถว สหการิปจฺจยวิรหโต ยาทิเสว เตสํ อินฺทฺริยสโมฺพโค โหติ, ตาทิเส วิญฺญาณุปฺปตฺติ โหตีติ คเหตพฺพํฯ

จกฺขุ ตาว ทูเร ฐิตานํ จนฺทาทีนมฺปิ คหณโต อสมฺปตฺตคฺคาหกํ โหตุ, โสตํ ปน ทูเร รุกฺขํ ฉินฺทนฺตานํ, วตฺถํ โธวนฺตานญฺจ ทูรโตว ปญฺญายมานกายวิการาทินา สทฺธึ สทฺทํ คเหตุํ อสมตฺถตาย กถํ สณิกํ ววตฺถาปยมานํ ตํ อสมฺปตฺตคฺคาหกํ โหตีติ? ตตฺถาปิ จ กุฐาริวตฺถาทีนํ ปฐมนิปาตสทฺทานํ มนฺทตาย ยถา หตฺถฉิชฺชมานสาขาปลาสจลนาทิสมุฏฺฐิตมนฺทสทฺทานํ ปรมฺปรายาคมนํ นตฺถิ, ตถา อนาปาถคมนมฺปิ, ปจฺฉา ปน ฆฏฺฏนานิฆํสสฺส พลวตาย อุปฺปนฺนมหาสทฺทานํ อาคมนํ วิย ตเตฺถว ฐิตานเญฺญว อาปาถคมนํ โหติ, อิตรถา ทูราสนฺนาทิววตฺ

ถานานิ น สิยุํ คนฺธาทีนํ วิย, ตสฺมา อสมฺปตฺตโคจราเนเวตานิ, ฆานาทีนิ จ สมฺปตฺตโคจรานีติ เวทิตพฺพานิฯ

อหิสุํสุมารปกฺขิกุกฺกุรสิงฺคาลสทิสานิ เจตานิฯ ยถา หิ อหิ นาม พหิสิตฺตสมฺมฏฺฐฏฺฐาเน นาภิรมติ, ตํ วิหาย ติณปณฺณคหนวมฺมิกาทิวิสมชฺฌาสโยว โหติ, เอวํ จกฺขุปิ สมฺมฏฺฐภิตฺติอาทิํ วิหาย อิตฺถิปุริสปุปฺผลตาจิตฺตาทิวิสมชฺฌาสยํ โหติฯ ยถา จ สุํสุมาโรปิ พหิ จรณํ วิหาย อุทเก พิลชฺฌาสโย โหติ, เอวํ โสตมฺปิ วาตปานจฺฉิทฺทาทิพิลชฺฌาสยํ โหติฯ ยถา หิ คิชฺฌาทิปกฺขีปิ ภูมิรุกฺขาทิํ วิหาย อากาเส ปกฺขนฺทนชฺฌาสโย โหติ, เอวํ ฆานมฺปิ อุทฺธคฺคํ หุตฺวา คนฺธปเวสกวาตากฑฺฒนตฺถํ อากาสชฺฌาสยํ โหติฯ ยถา กุกฺกุโร พหิคามจารํ วิหาย อามิสคเวสี คามชฺฌาสโย มหานสาทินินฺนจิตฺโต โหติ, เอวํ ชิวฺหาปิ อาปชฺฌาสยา โหติฯ ยถา จ สิงฺคาโล พหิสุสานจารํ วิหาย มํสคเวสี สุสานชฺฌาสโย โหติ, เอวํ กาโยปิ อนุปาทินฺนํ สุขสมฺผสฺสสยนาทิํ ลภิตฺวาปิ อุปาทินฺนชฺฌาสโย โหติฯ อญฺญํ หิ อุปาทินฺนกํ อลภมานา สตฺตา อตฺตโน ชณฺณุกานิ อุรนฺตรํ ปเวเสตฺวา หตฺถตเล สีสํ กตฺวาปิ นิปชฺชนฺติฯ อาโลกวิวรวายุชลปถวิปจฺจยานิ เจตานิ วิญฺญาณุปฺปาทกานิฯ เอวเมเตสํ ปญฺจนฺนํ ปสาทานํ ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปเทสนิสฺสยโคจรชฺฌาสยปฺปจฺจยเภเทน ววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุปฏิหนนลกฺขณํ **รูปํ,** จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิสยภาวรสํ, ตเสฺสว โคจรภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, จตุมหาภูตปทฏฺฐานํ, ยถา เจตสฺส, เอวํ สเพฺพสมฺปิ อุปาทารูปานํ ปทฏฺฐานํ เวทิตพฺพํ, วิเสสํ ปน วกฺขามฯ ตยิทํ รูปํ นีลปีตโลหิโตทาตกาฬมญฺชิฏฺฐสามฉายาตปอาโลกนฺธการาทิวเสน อเนกวิธํฯ เกจิ ปน ‘‘อนฺธกาโร นาม อาโลกาภาวมตฺตํ เอว, ตโต เอว ตตฺถ คตรูปานิ น ทิสฺสนฺตี’’ติ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํฯ ยถา หิ นีลเมฆมณิอาทีนํ ฉายา อาโลกวิสทิสา วณฺณายตนภูตา โหติ, เอวํ ภิตฺติจฺฉทนภูมิปพฺพตาทิจฺฉายา จ ฆนีภูตา ฆฏรูปาทิจฺฉาทนโต อาโลกวิสทิโส อนฺธกาโรติ ทฏฺฐโพฺพ, โสตปฏิหนนลกฺขโณ **สโทฺท,** โสตวิญฺญาณสฺส วิสยภาวรโส, ตเสฺสว โคจรภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ โส คีตเภริสทฺทาทิวเสน อเนกวิโธฯ ฆานปฏิหนนลกฺขโณ **คโนฺธ,** ฆานวิญฺญาณสฺส วิสยภาวรโส, ตเสฺสว โคจรภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ โส มูลคนฺธสารคนฺธาทิวเสน อเนกวิโธ ฯ ชิวฺหาปฏิหนนลกฺขโณ **รโส,** ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส วิสยภาวรโส, ตเสฺสว โคจรภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ โส มูลรสตจรสาทีนํ วเสน อเนกวิโธฯ

อิตฺถิภาวลกฺขณํ **อิตฺถินฺทฺริยํ,** อิตฺถีติ ปกาสนรสํ, อิตฺถิลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปานํ การณภาวปจฺจุปฏฺฐานํฯ ปุริสภาวลกฺขณํ **ปุริสินฺทฺริยํ,** ปุริโสติ ปกาสนรสํ, ปุริสลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปานํ การณภาวปจฺจุปฏฺฐานํฯ อุภินฺนเมฺปสํ อิตฺถิปุริสลิงฺคาทีนํ การณภาโว น สรสโต อตฺถิ เกนจิ ปจฺจเยน เนสํ ปจฺจยภาวสฺส ปฏฺฐาเน อนาคตตฺตา, อตฺตโน ปน ชนกปจฺจยภูตอาคมนโตวฯ อิตฺถิปุริสานํ ปฏินิยตลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปภาวานุคุณรูปานมฺปิ นิยเมน อุปฺปชฺชนโต, ลิงฺคนิมิตฺตาทิโวหารานญฺจ ตปฺปธานโต ปจฺจยภาโว, อินฺทฺริยภาโว จ ปริยายโต วุโตฺตฯ เตเนว หิ อิตฺถิอุภโตพฺยญฺชนกสฺส ปุริสินฺทฺริยาภาเวปิ ปุริสลิงฺคนิมิตฺตาทิพฺยญฺชนํ, ปุริสอุภโตพฺยญฺชนกสฺส อิตฺถินฺทฺริยาภาเวปิ อิตฺถิลิงฺคนิมิตฺตาทิพฺยญฺชนญฺจ ปุริมกมฺมโต เอว อุปฺปชฺชติฯ ยทิ หิ เนสํ ตํตํอินฺทฺริเยเนว ปฏินิยตพฺยญฺชนานิ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ทุติยพฺยญฺชนสฺส อภาโว อาปชฺชติฯ น หิ เตสํ ภาวทฺวยํ อตฺถิฯ ยทิ สิยา, สพฺพทาปิ พฺยญฺชนทฺวยสฺส ภาวปฺปสโงฺค สิยาฯ อิตฺถิอุภโตพฺยญฺชนกสฺส หิ อิตฺถินฺทฺริยเมว วิชฺชติ, น อิตรํฯ ตสฺส ปน ยทา อิตฺถิยํ ราคจิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตทา ปุริสพฺยญฺชนํ ปาตุภวติ, อิตฺถิพฺยญฺชนํ ปฏิจฺฉนฺนํ โหติฯ ตถา อิตรสฺส อิตรํฯ ยสฺมา ปเนสํ เอกเมว อินฺทฺริยํ นิยตํ , ตสฺมา อิตฺถิอุภโตพฺยญฺชนโก สยมฺปิ คพฺภํ คณฺหาติ, ปรมฺปิ คณฺหาเปติฯ ปุริสอุภโตพฺยญฺชนโก ปรํ คณฺหาเปติ, สยํ ปน น คณฺหาติฯ ยถา

เตสํ อุภโตพฺยญฺชนกานํ กมฺมสหายํ ราคจิตฺตเมว พฺยญฺชนการณํ, น ภาโว, เอวํ ปกติตฺถิปุริสานมฺปิ ภาวทฺวยชนกกมฺมาทิปจฺจโย เอว ตํตํลิงฺคนิมิตฺตาทิการณนฺติ คเหตพฺพํฯ อุภยมฺปิ เจตํ ปฐมกปฺปิกานํ ปวตฺเต สมุฏฺฐาติ, ตโต อปรภาเค ปฏิสนฺธิยเมว, สพฺพสฺส ปน ปวตฺเต เอว ปริวตฺตติฯ อิเมสุ จ ปุริสลิงฺคํ อุตฺตมํ, อิตฺถิลิงฺคํ หีนํ, ตสฺมา ปุริสลิงฺคํ พลวอกุสเลน อนฺตรธายติ, อิตฺถิลิงฺคํ ทุพฺพลกุสเลน ปติฏฺฐาติฯ อิตฺถิลิงฺคํ ปน อนฺตรธายนฺตํ ทุพฺพลากุสเลน อนฺตรธายติ, อิตรํ พลวกุสเลน ปติฏฺฐาติฯ เอวํ อุภยมฺปิ สุคติยํ อกุสเลเนว อนฺตรธายติ, กุสเลเนว ปติฏฺฐาติฯ กายปฺปสาโท วิย จ สกลสรีรพฺยาปกเมว, น จ กายปฺปสาทาทีนํ ฐิโตกาเส ติฏฺฐติฯ

ยทิ เอวํ น สพฺพตฺถ กายภาวินฺทฺริยานีติ? เนวํ ปรมตฺถโต สพฺพตฺถ, วินิพฺภุชิตฺวา ปเนสํ โอกาสเภทํ ปญฺญาเปตุํ น สกฺกา รูปรสาทีนํ วิยฯ น หิ ปรมตฺถโต รูเป รโส อตฺถิฯ ยทิ สิยา, รูปคฺคหเณเนว คหณํ คเจฺฉยฺยฯ เอวํ กายภาวินฺทฺริยานิ ปรมตฺถโต น สพฺพตฺถ, น จ สพฺพตฺถ นตฺถิ วิเวเจตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย เหฏฺฐา วุตฺตลกฺขณาทิววตฺถานโตปิ เจสํ อสมฺมิสฺสตา เทสโต น วิเวกาภาเวปิฯ น เกวลญฺจ อิมาเนว, สพฺพานิปิ รูปานิ อสมฺมิสฺสาเนว โหนฺติฯ ยถา หิ ปญฺจวเณฺณน กปฺปาเสน วฏฺฏิํ กตฺวา ทีเป ชลิเต กิญฺจาปิ ชาลา เอกาพทฺธา วิย โหนฺติ, ตสฺส ตสฺส ปน อํสุโน ปาฏิเยกฺกํ ชาลา อญฺญมญฺญํ อสมฺมิสฺสาวฯ เอวํ กายภาวินฺทฺริยาทีนิ เอกสฺมิํ ฐาเน สโมสฏานิปิ ภินฺนฏฺฐาเนสุ เหฏฺฐุปริยาทิวเสน นตฺถิ, ตานิปิ อสมฺมิสฺสาเนว โหนฺติฯ

สหชรูปานํ อนุปาลนลกฺขณํ **ชีวิตินฺทฺริยํ,** เตสํ ปวตฺตนรสํ, เตสํเยว ฐปนปจฺจุปฏฺฐานํ, ยาปยิตพฺพธมฺมปทฏฺฐานํฯ อตฺถิกฺขเณ เอว เจตํ สหชรูปานิ อนุปาเลติ อุทกํ วิย อุปฺปลาทีนิ, น ภงฺคกฺขเณ สยํ ภิชฺชมานตฺตา, ยถาสกํ ปจฺจยุปฺปเนฺนปิ จ ธเมฺม ปาเลติ ธาตี วิย กุมารํ, สยํปวตฺติตธมฺมสมฺพเนฺธเนว จ ปวตฺตติ นิยามโก วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ นิสฺสยลกฺขณํ **หทยวตฺถุ,** ตาสเญฺญว ธาตูนํ ธารณรสํ, อุพฺพหนปจฺจุปฏฺฐานํฯ อิทํ ปน หทยวตฺถุ ยเทตํ อโนฺตสรีเร ทฺวินฺนํ ถนานํ มเชฺฌ พาหิรปตฺตานิ อปเนตฺวา อโธมุขฏฺฐปิตรตฺตปทุมมกุลสณฺฐานํ พหิ มฏฺฐํ, อโนฺต โกสาตกีผลสฺส อพฺภนฺตรสทิสํ, ปญฺญวนฺตานํ โถกํ วิกสิตํ, มนฺทปญฺญานํ มกุฬิตํ, หทยมํสยมกํ ปริกฺขิปิตฺวา วกฺกยกนกิโลมกปิหกาทโย ติฏฺฐนฺติฯ ตสฺส สสมฺภารหทยมํสสฺส อโนฺต ปุนฺนาคฏฺฐิปติฏฺฐานมเตฺต อาวาฏเก สณฺฐิตํ อฑฺฒปสตมตฺตโลหิตํ สณฺฐาติฯ ตญฺจ ราคจริตสฺส รตฺตํ, โทสจริตสฺส กาฬกํ, โมหจริตสฺส มํสโธวนอุทกสทิสํ, วิตกฺกจริตสฺส กุลตฺถยูสวณฺณํ, สทฺธาจริตสฺส กณิการปุปฺผวณฺณํ, พุทฺธิจริตสฺส อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ นิโทฺธตชาติมณิ วิย ชุติมนฺตํ โหติ, พฺยาเปตฺวา สนฺธารณาทิกิเจฺจหิ ภูเตหิ กตูปการํ อายุนา อนุปาลิยมานํ วณฺณาทิปริวุตํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานํ มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนเญฺจว ตํสมฺปยุตฺตานญฺจ วตฺถุภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ

อภิกฺกมาทิปฺปวตฺตกจิตฺตสมุฏฺฐานวาโยธาตุยา สหชรูปกายสนฺถมฺภนสนฺธารณจลนสฺส ปจฺจยาการวิการลกฺขณา **กายวิญฺญตฺติ,** อธิปฺปายปฺปกาสนรสา, กายวิปฺผนฺทนเหตุภาวปจฺจุปฏฺฐานา , จิตฺตสมุฏฺฐานวาโยธาตุปทฏฺฐานาฯ วจีเภทปฺปวตฺตกจิตฺตสมุฏฺฐานปถวีธาตุยา อุปาทินฺนฆฏฺฏนสฺส ปจฺจยาการวิการลกฺขณา **วจีวิญฺญตฺติ,** อธิปฺปายปฺปกาสนรสา, วจีโฆสสฺส เหตุภาวปจฺจุปฏฺฐานา, จิตฺตสมุฏฺฐานปถวีธาตุปทฏฺฐานาฯ อุโภเปตา กายวิปฺผนฺทนวจีโฆเสหิ สยํ วิเญฺญยฺยตฺตา, อธิปฺปายวิญฺญาปนโต จ ‘‘กายวจีวิญฺญตฺติโย’’ติ วุจฺจนฺติฯ จกฺขุโสตปถสฺมิํ หิ ฐตฺวา เกนจิ หตฺถวิการสีสุกฺขิปนาทิกายวิกาเร, สเทฺท วา กเต ตถาปวตฺ

ตรูปสทฺทายตนานิ จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยานิ, น ตานิ วิญฺญตฺติโย, จิตฺตสมุฏฺฐิตกลาปคตาย ปน วาโยธาตุยา สหชาตรูปกายสนฺธารณจลนาทีนํ ปจฺจยภูโต วิกาโร กายวิญฺญตฺติ, ตถา จิตฺตสมุฏฺฐิตปถวีธาตุยา อุปาทินฺนฆฏฺฏนสฺส ปจฺจยภูโต อาการวิกาโร วจีวิญฺญตฺติฯ น จ ตา จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา, ตา ปน มโนทฺวาริกชวเนหิ ตาลปณฺณาทิสญฺญาย อุทปานาทีนิ วิย ยถาคหิตกายวิการวจีโฆสานุสาเรน ติรจฺฉานานมฺปิ วิเญฺญยฺยา, ตทนุสาเรเนว ‘‘อิทญฺจิทญฺจ เอส กาเรติ, วทติ จา’’ติ อธิปฺปาโย จ วิเญฺญยฺโย โหติ, ตสฺมา สยํ วิเญฺญยฺยโต, อธิปฺปายวิญฺญาปนโต จ ‘‘วิญฺญตฺติโย’’ติ วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ จ มโนทฺวาริกชวนวีถิยํ สตฺตสุ กามาวจรชวเนสุ กายวิญฺญตฺติชนเกสุ ปุริเมหิ ฉหิ ชวเนหิ สมุฏฺฐิตวาโยธาตุโย อุปตฺถมฺภนสนฺธารณกิจฺจเมว กาตุํ สโกฺกนฺติ, อภิกฺกมาทึ ปน นิปฺผาเทตุํ น สโกฺกนฺติฯ สตฺตมชวนสมุฏฺฐิตา ปน เหฏฺฐา ฉหิ ชวเนหิ สมุฏฺฐิตวาโยธาตุโย ปตฺถมฺภํ ลภิตฺวา สตฺตหิ ยุเคหิ อากฑฺฒิตพฺพภารํ สกฏํ สตฺตมยุคยุตฺตโคโณ วิย อิตรฉยุคยุตฺตโคโณปตฺถมฺภํ ลภิตฺวา รูปกายสฺส อภิกฺกมปฏิกฺกมาทึ กาเรตุํ สโกฺกติ, เอวํ วจีวิญฺญตฺติชนเกปิ สตฺตมชวเนหิ สมุฏฺฐิตาย ปถวีธาตุยาปิ อุปาทินฺนฆฏฺฏนสฺส ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน ปุริมชวนสมุฏฺฐิตาย อุปตฺถมฺภกตฺตํ, สตฺตมชวนสมุฏฺฐิตาย จลนปจฺจยตฺตญฺจ นตฺถิ เตสํ วาโยธาตุกิจฺจตฺตา, ปุริมสหคตา ปน ปจฺฉิมา ปถวีธาตุ อุปาทินฺนฆฏฺฏนสมตฺถา โหติ, เสสํ ตาทิสเมวฯ จิตฺตสมุฏฺฐิตกาเย ปน วาโยธาตุยา จลเนฺต ตทุปตฺถมฺภิตเตสมุฏฺฐานิกานมฺปิ จลนโต สกลกายสฺส อภิกฺกมาทโย โหนฺติ อุทเก คจฺฉเนฺต ตตฺถ ปติตติณปณฺณานิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

รูปปริเจฺฉทลกฺขณา **อากาสธาตุ,** รูปปริยนฺตปฺปกาสนรสา, รูปมริยาทปจฺจุปฏฺฐานา, อสมฺผุฏฺฐภาวปจฺจุปฏฺฐานา, ฉิทฺทวิวรภาวปจฺจุปฏฺฐานา วา, ปริจฺฉินฺนรูปปทฏฺฐานา, ยาย ปริจฺฉิเนฺนสุ รูเปสุ ‘‘อิทมิโต อุทฺธํ, อโธ, ติริย’’นฺติ จ โหติฯ

อทนฺธตาลกฺขณา **รูปสฺสลหุตา,** รูปานํ ครุภาววิโนทนรสา, ลหุปริวตฺติตาปจฺจุปฏฺฐานา, ลหุรูปปทฏฺฐานาฯ อถทฺธตาลกฺขณา **รูปสฺสมุทุตา,** รูปานํ ถทฺธภาววิโนทนรสา, สพฺพกิริยาสุ อวิโรธิตาปจฺจุปฏฺฐานา, มุทุรูปปทฏฺฐานาฯ สรีรกิริยานุกูลกมฺมญฺญภาวลกฺขณา **รูปสฺสกมฺมญฺญตา,** อกมฺมญฺญตาวิโนทนรสา, อทุพฺพลภาวปจฺจุปฏฺฐานา, กมฺมญฺญตารูปปทฏฺฐานาฯ เอตา ปน ติโสฺสปิ อญฺญมญฺญํ น วิชหนฺติ, ครุถทฺธอกมฺมญฺญรูปปฏิปกฺขภาเวน จ สมุฏฺฐิตานํ อุตุจิตฺตาหารชานํ ลหุมุทุกมฺมญฺญภูตานํ รูปานํ วิการตาย จ ปริยายโต ครุถทฺธากมฺมญฺญภาววิโนทนกิจฺจา วุตฺตา, น ปน สภาวโต สยํ อวิชฺชมานตฺตาฯ

อาจยลกฺขโณ **รูปสฺสอุปจโย,** ปุพฺพนฺตโต รูปานํ อุมฺมุชฺชาปนรโส, นิยฺยาตนปจฺจุปฏฺฐาโน, ปริปุณฺณภาวปจฺจุปฏฺฐาโน วา, อุปจิตรูปปทฏฺฐาโนฯ ปวตฺติลกฺขณา **รูปสฺสสนฺตติ,** อนุปฺปพนฺธนรสา, อนุปเจฺฉทปจฺจุปฏฺฐานา, อนุปฺปพนฺธกรูปปทฏฺฐานา ฯ อุภยเมฺปตํ ชาติรูปเสฺสวาธิวจนํฯ สมฺปิณฺฑิตานํ หิ จตุสมุฏฺฐานิกรูปานํ ปฐมุปฺปตฺติ อุปจโย นาม, อุปรูปรุปฺปตฺติ สนฺตติ นามฯ เตเนว ตาสํ **ปทภาชนีเย** ‘‘โย รูปสฺส อุปจโย, สา รูปสฺส สนฺตตี’’ติ (ธ. ส. ๖๔๒) วุตฺตํ, อาการนานตฺตโต ปน วิสุํ อุทฺทิฏฺฐาฯ

รูปปริปากลกฺขณา **รูปสฺสชรตา,** อุปนยนรสา, สภาวานปคเมปิ นวภาวาปคมปจฺจุปฏฺฐานา วีหิปุราณภาโว วิย, ปริปจฺจมานรูปปทฏฺฐานาฯ ขเณ ขเณ ภิชฺชมานาปิ เจสา อุปาทิเนฺนสุ ขณฺฑทนฺตาทิโต, อนุปาทิเนฺนสุ รุกฺขลตาทีสุ วณฺณวิการาทิโต จ อนฺตรนฺตรา จ สุวิเญฺญยฺยวิการตฺตา ‘‘ปากฏชรา, สวีจิชรา’’ติ จ วุจฺจติ, มณิกนกจนฺทสูริยาทีสุ ทุวิเญฺญยฺยตฺ

ตา, นิรนฺตรตฺตา จ ‘‘อปากฏชรา, อวีจิชรา’’ติ วุจฺจติฯ อีทิเสสุ หิ กปฺปวินาสาทิกาเล วิการโต ชรา ปญฺญาเยยฺยฯ สพฺพทาปิ ปน อปญฺญายมานวิการตฺตา อรูปธมฺเมสุ ชรา ปฏิจฺฉนฺนชรา นามฯ น จ ตตฺถ วณฺณวิการาทโย ชรา เตสํ จกฺขุวิญฺเญยฺยโตฯ น หิ ชรา จกฺขุวิญฺเญยฺยา, มโนวิญฺเญยฺยา ปน โหติฯ ยถา โอเฆน ปริภินฺนภูมิอาทิทสฺสเนน อทิโฏฺฐปิ โอโฆ สุวิญฺเญยฺโย โหติ, เอวํ วิการทสฺสเนน ชราติ คเหตพฺพํฯ

ปริเภทลกฺขณา **รูปสฺสอนิจฺจตา,** สํสีทนรสา, ขยวยปจฺจุปฏฺฐานา, ปริภิชฺชมานรูปปทฏฺฐานาฯ น เกวลเญฺจตานิ อุปจยาทิจตูหิ คหิตานิ ชาติชรามรณานิ รูปธมฺมานเมว , อรูปธมฺมานมฺปิ โหนฺติเยวฯ เอตานิ จ อิเมสํ สตฺตานํ อรญฺญปฺปเวสกปวิฏฺฐปริปาตกปติตฆาตกโจเรหิ ยถากฺกมํ สทิสานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ

โอชาลกฺขโณ **กพฬีการโร อาหาโร,** รูปาหรณรโส, อุปตฺถมฺภนปจฺจุปฏฺฐาโน, กพฬํ กตฺวา อาหริตพฺพวตฺถุปทฏฺฐาโนฯ อยํ ลกฺขณาทิโต วินิจฺฉโยฯ

สงฺคหโต ปน สพฺพเมฺปตํ รูปํ ขนฺธโต เอกวิธํ รูปกฺขนฺโธว โหติ, ตถา อเหตุกํ สปฺปจฺจยํ สงฺขตํ โลกิยํ สาสวํ สโญฺญชนียํ โอฆนียํ โยคนียํ นีวรณียํ ปรามฏฺฐํ สํกิเลสิกํ อนารมฺมณํ อปฺปหาตพฺพนฺติอาทินา จ เอกวิธํ, ตํ ปุน ภูโตปาทายวเสน ทุวิธํ, ตถา นิปฺผนฺนานิปฺผนฺนาทิวเสน จฯ ตตฺถ ปถวีอาทีนิ จตฺตาริ มหาภูตานิ **ภูตรูปํ** นาม, เสสํ **อุปาทารูปํ** นามฯ ปถวีอาทโย สตฺตรส, กพฬีการโร อาหาโร เจติ อฏฺฐารสวิธมฺปิ ปรมตฺถโต วิชฺชมานตฺตา **นิปฺผนฺนรูปํ** นาม, อิตรํ **อนิปฺผนฺนรูปํ** นามฯ จกฺขาทโย ปญฺจ ปสาทา, ภาวทฺวยํ, ชีวิตินฺทฺริยนฺติ อฏฺฐวิธมฺปิ **อินฺทฺริยรูปํ** นาม, อิตรํ **อนินฺทฺริยํ**ฯ ตานิ อินฺทฺริยานิ เจว หทยญฺจาติ นววิธมฺปิ **อุปาทินฺนํ,** อิตรํ **อนุปาทินฺนํ,** ปญฺจ ปสาทา, จตฺตาโร รูปสทฺทคนฺธรสา, อาโปธาตุวิวชฺชิตภูตตฺตยญฺจาติ ทฺวาทสวิธมฺปิ **โอฬาริกรูปํ, สนฺติเกรูปํ, สปฺปฏิฆรูปญฺจ,** เสสํ **สุขุมรูปํ, ทูเรรูปํ, อปฺปฏิฆรูปญฺจ**ฯ ปสาทา, หทยญฺจ **วตฺถุรูปํ,** อิตรํ **อวตฺถุรูปํ**ฯ ปสาทา, วิญฺญตฺติทฺวยญฺจ **ทฺวารรูปํ,** อิตรํ **อทฺวารํ**ฯ ปสาทา **อชฺฌตฺติกรูปํ, โคจรคฺคาหิกรูปญฺจ,** อิตรํ **พาหิรํ, อโคจรคฺคาหิกรูปญฺจ**ฯ จตฺตาริ ภูตรูปานิ, รูปคนฺธรสโอชา จาติ อิทํ สุทฺธฏฺฐกํ **อวินิโพฺภครูปํ** นาม, อิตรํ **วินิโพฺภครูปํ**ฯ

จกฺขุ นจกฺขูติ เอวมาทิวเสน จ ทุวิธํ โหติฯ ปุน ตํ สนิทสฺสนตฺติกวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ รูปายตนํ **สนิทสฺสนสปฺปฏิฆํ,** เสสโมฬาริกรูปํ **อนิทสฺสนสปฺปฏิฆํ,** สพฺพมฺปิ สุขุมรูปํ **อนิทสฺสนอปฺปฏิฆํ**ฯ ตถา กมฺมชาทิตฺติกวเสนฯ ตตฺถ นววิธํ อุปาทินฺนรูปํ, สุทฺธฏฺฐกํ, อากาโส จ **กมฺมชํ** นาม, วิญฺญตฺติทฺวยํ, ลหุตาทิตฺตยญฺจ สโทฺท จ **อกมฺมชํ** นาม, อุปจยาทิจตุพฺพิธํ ลกฺขณรูปํ **อชํ** นามฯ สุทฺธฏฺฐกํ, อากาโส, วิญฺญตฺติทฺวยํ, ลหุตาทิตฺตยํ, สโทฺท จ **จิตฺตชํ** นาม, ตทวเสสํ ลกฺขณรูปวิรหิตํ **อจิตฺตชํ** นาม, ลกฺขณรูปํ **อชํ** นามฯ สุทฺธฏฺฐกํ, อากาโส, ลหุตาทิตฺตยญฺจ **อาหารชํ** นาม, เสสํ ลกฺขณวชฺชิตํ **อนาหารชํ** นาม, ลกฺขณํ **อชํ** นามฯ สุทฺธฏฺฐกํ, อากาโส, ลหุตาทิตฺตยํ, สโทฺท จ **อุตุชํ** นาม, เสสํ ลกฺขณวิรหิตํ **อนุตุชํ** นาม, ลกฺขณํ **อชํ** นามฯ ลกฺขณานิ หิ ชายมานชียมานปริภิชฺชมานธมฺมานํ สภาวตาย กุโตจิ ชาติโวหารํ น ลภนฺติ เภสมฺปิ ชาติอาทิปฺปสงฺคโตฯ น หิ ‘‘ชาติ ชายติ, ชรา ชีรติ, มรณํ มียตี’’ติ โวหริตุํ ยุตฺตํ อนวฏฺฐานโตฯ ตทวเสสานํ ปน อากาสวิญฺญตฺตาทิอนิปฺผนฺนานํ ยทิปิ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตาย น กุโตจิ อุปฺปตฺติ อตฺถิ, ตถาปิ ตถา ตถา ปวตฺตรูปํ อุปาทาย เนสํ วิชฺชมานโวหารเสฺสว เหตุสมุปฺปนฺนโวหารสฺสาปิ วิโรธาภาวโต สเหตุกตา วุตฺตาฯ ยํ ปน **ปาฬิยํ** ‘‘รูปายตนํ…เป.… รูปสฺส อุปจโย รูปสฺส สนฺตติ กพฬีกาโร อาหาโรฯ อิเม ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐาน

า’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๐๒) ชาติยาปิ กุโตจิ ชาตตฺตํ วุตฺตํ, ตํ รูปชนกปจฺจยานํ กิจฺจานุภาวลกฺขเณ ทิฏฺฐตฺตา รูปุปฺปตฺติกฺขเณ วิชฺชมานตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ชรามรณานํ ปน รูปุปฺปตฺติกฺขเณ อภาวโต น วุตฺตํฯ ‘‘ชรามรณํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) อิทํ ปน ชรามรณสีเสน ตถาปวตฺตวิญฺญาณนามรูปาทีนเมว คหิตตฺตา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยํ ตํ รูปํ อชฺฌตฺติกํ, ตํ อุปาทา, ยํ ตํ รูปํ พาหิรํ, ตํ อตฺถิ อุปาทา, อตฺถิ โน อุปาทาติ เอวมาทินา นเยนาปิ ติวิธํ โหติฯ

ปุน ตํ สพฺพํ ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสน จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ รูปายตนํ **ทิฏฺฐํ** นาม, สทฺท **สุตํ** นาม, คนฺธรสโผฏฺฐพฺพานิ ปตฺวาว คเหตพฺพโต **มุตํ** นาม, เสสํ มนสา วิญฺญาตพฺพโต **วิญฺญาตํ** นามฯ ตถา รูปรูปจตุกฺกาทิวเสน จตุพฺพิธํ, ตตฺถ อฏฺฐารสวิธํ นิปฺผนฺนํ **รูปรูปํ** นาม, อากาโส **ปริเจฺฉทรูปํ** นาม, วิญฺญตฺติทฺวยํ, ลหุตาทิตฺตยญฺจ **วิการรูปํ** นาม, อุปจยาทิจตุพฺพิธํ **ลกฺขณรูปํ** นามฯ ตถา หทยวตฺถุ วตฺถุ, น ทฺวารํ นาม, วิญฺญตฺติทฺวยํ ทฺวารํ, น วตฺถุ นาม, จกฺขาทโย ปญฺจ ปสาทา วตฺถุ เจว ทฺวารญฺจ นาม, เสสํ เนว วตฺถุ น ทฺวารํ นามาติ เอวมาทินา นเยน จตุพฺพิธํฯ

ตํ ปุน เอกชาทิวเสน ปญฺจวิธํฯ นววิธํ หิ อุปาทินฺนรูปํ กมฺมเนว, วิญฺญตฺติทฺวยญฺจ จิตฺเตเนว อุปฺปชฺชนโต **เอกชํ** นาม, สทฺโท อุตุจิตฺเตหิ อุปฺปชฺชนโต **ทฺวิชํ** นาม, ลหุตาทิตฺตยํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปฺปชฺชนโต **ติชํ** นาม, สุทฺธฏฺฐกํ, อากาโส จ จตูหิปิ อุปฺปชฺชนโต **จตุชฺชํ** นาม, ลกฺขณานิ **อชํ** นามฯ เอวมาทินา ปญฺจวิธํ โหติฯ

ตํ ปุน จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายมนอินฺทฺริยวิเญฺญยฺยวเสน ฉพฺพิธํฯ สตฺตวิญฺญาณธาตุวิเญฺญยฺยวเสน สตฺตวิธํฯ ตเทว มโนวิญฺญาณธาตุวิเญฺญยฺยํ ภูโตปาทายวเสน ทฺวิธา กตฺวา อฏฺฐวิธํ โหติฯ ตตฺถ หิ อาโปธาตุ มโนวิญฺญาเณเนว วิเญฺญยฺยํ ภูตรูปํ นาม, อิตรํ ปสาทสหิตสุขุมรูปํ มโนวิญฺญาณวิเญฺญโยฺยปาทายรูปํ นามฯ ตเทว ปุน มโนวิญฺญาณวิเญฺญโยฺยปาทายรูปํ อินฺทฺริยานินฺทฺริยวเสน ทฺวิธา กตฺวา นววิธํ โหติฯ ตํ ปุน ปสาทวิสยอาโปธาตุภาวหทยชีวิตปริเจฺฉทวิการลกฺขณอาหารวเสน ทสวิธํ โหติฯ

ตเทว ปุน จกฺขายตนํ โสตายตนํ ฆานายตนํ ชิวฺหายตนํ กายายตนํ รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ ธมฺมายตนนฺติ เอวํ อายตนโต เอกาทสวิธํ โหติ, ตถา ธาตุวเสนฯ ตตฺถ อาโปธาตุวิวชฺชิตภูตตฺตยํ โผฏฺฐพฺพายตนํ โผฏฺฐพฺพธาตุ ‘‘กายวิเญฺญยฺยํ, กายวิญฺญาณวิเญฺญยฺย’’นฺติ จ วุจฺจติ, สุขุมรูปํ ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตูติ, ตเทว ปสาทสหิตํ ‘‘มโนวิเญฺญยฺยํ, มโนวิญฺญาณวิเญฺญยฺย’’นฺติ จ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อาโปธาตุวิวชฺชิตานเญฺญว ภูตานํ โผฏฺฐพฺพตา วุตฺตา, นนุ อาโปธาตุปิ สีตวเสน ผุสิตฺวา เวทิตพฺพาติ? น สีตสฺสาปิ เตโชธาตุตฺตาฯ อุณฺหเมว หิ สีตนฺติ พฺยปทิสฺสติฯ กฐินากฐินตํ อุปาทาย รุกฺขาทิวิรฬจฺฉายา วิย, ตํ วา อุปาทาย สนฺทจฺฉายาทิ, อญฺญถา กเสฺสตํ สีตตฺตํ สภาวํ สิยาฯ ‘‘อาโปธาตุยา’’ อิติ เจฯ ยทิ เอวํ อุโณฺหทกาทีสุ อาปตฺตํ น สิยา อาโปเตชานญฺจ สหปวตฺตานํ วิรุทฺธลกฺขณตฺตา, น จ สา เตโชสนฺนิธาเน สีตตฺตํ วิหาย ติฏฺฐติฯ น หิ สภาวา เกนจิ สหภาเวน ตํสภาวํ ชหนฺติ อภาวาปตฺติโต, นาปิสฺสา สีตภาวํ มุญฺจิตฺวา อปรสภาโว อตฺถิ, เยน สหภาโว ยุเชฺชยฺยฯ ยทิ สิยา ‘‘อาโป สีตตฺต’’นฺติ, ภาวทฺวยํ สิยา อโญฺญญฺญวิลกฺขณสภาวตฺตา ภาวสฺส, อถาปิ น สีตตฺตํ, อาโปธาตุยา สรูปํ สีตคุโณ, โส จ อุณฺหสนฺนิธาเน วิคจฺฉติ, คุณีรูปเมว ติฏฺฐตีติ เจ? ตทา ตหึ สยํ อโผฏฺฐพฺพาว อาโปธาตุ, น นิยตผสฺสวตีติ จ สิยา, โย จ สีตผโสฺส คุโณติ สุวุโตฺต, โส อเมฺหหิ เตโชธาตุวิเสโสติฯ

อยเมว วิเสโสติ เจ, นนุ สีตตฺตํ, อุณฺหตฺตญฺจ อโญฺญญฺญวิรุทฺธํ, กถํ เตโชธาตุยา สภาวํ สิยาติ? นายํ โทโส เอกกลาเป เตสํ สมฺภวาภาวโต, ภินฺนกลาเปสุ ปน ปวตฺติยํ อาโลกนฺธการนีลปีตาทีนํ วณฺณายตนตา วิย เตโชธาตุตฺตํ น วิรุชฺฌตีติฯ ยทิ อาโปธาตุยา น สีตตฺตํ สรูปํ, กึ ปนสฺสา สรูปนฺติ? ทฺรวตาฯ ยทิ เอวํ ทฺรวตาปิ ผุสิตฺวา ญาตพฺพโต โผฏฺฐพฺพํ สิยาติ? น สีตาทึ ผุสิตฺวา มนสาว วณฺณํ ทิสฺวา ญาตพฺพโตฯ อนฺธกาเร สยนฺตา หิ อติสีตลตาย ปตฺตาทึ ผุสิตฺวา ''อุทกํ เอตฺถา''ติ อาสงฺกิตา โหนฺติ, อุทกํ วา ผุสิตฺวา สปฺปาทิสญฺญิโน, ตสฺมา อโผฏฺฐพฺพเมว อาโปธาตุ, อิตรภูตตฺตยเมว โผฏฺฐพฺพนฺติ คเหตพฺพํฯ

กึ ปเนตํ ภูตตฺตยํ เอกโต อารมฺมณํ กตฺวา กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชิตุํ สโกฺกติ, น สโกฺกตีติ? น สโกฺกติฯ กสฺมา? อาภุชิตวเสน วา อุสฺสทวเสน วา เตสุ เอกเมวารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชนโตฯ อาภุชิตวเสน หิ โอทนถาลิยํ สิตฺถํ คเหตฺวา ถทฺธมุทุภาวํ วีมํสนฺตสฺส, อุโณฺหทกภาชเน วา หตฺถํ โอตาเรตฺวา อุณฺหภาวํ วีมํสนฺตสฺส, อุณฺหสมเย วา วาตปานํ วิวริตฺวา วาเตน สรีรํ ปหราเปนฺตสฺส จ ตตฺถ ตตฺถ กิญฺจาปิ อิตรํ ภูตตฺตยมฺปิ อตฺถิ, ยถาภุชิตํ ปน ตํตํปถวีเตโชวาโยธาตุเมว ยถากฺกมํ อารพฺภ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ **อาภุชิตวเสน** อารมฺมณํ กโรติ นามฯ อุสฺสทวเสน ปน ภุญฺชนสมเย สกฺขรํ ฑํสนฺตสฺส, มเคฺค วา อคฺคึ อกฺกมนฺตสฺส, พลววาเตน วา กณฺณสกฺขลิยมฺปิ ปหรนฺตสฺส จ ตตฺถ ตตฺถ กิญฺจาปิ อิตรภูตตฺตยมฺปิ อตฺถิ, ยถาอุสฺสทํ ปน ตํตํปถวีเตโชวาโยธาตุเมวารพฺภ ยถากฺกมํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ อคฺคิมฺหิ วา นิมุคฺคสกลสรีรสฺส ยทิปิ เอกปฺปหาเรน อคฺคินา กาโย ฆฏฺฏียติ, ยสฺมึ ยสฺมึ ปน ฐาเน กายปฺปสาโท อุสฺสโนฺน โหติ, ยตฺถ ยตฺถ วา ปน วิสยฆฏฺฏนานิฆํโส พลวา โหติ, ตตฺถ ตเตฺถว ปฐมํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา อิตรฏฺฐาเนสุฯ ขณปริตฺตตาย ปน สหสา ปริวตฺติตฺวา อุปฺปชฺชนวเสน เอกปฺปหาเรน สกลสรีรํ ฑยฺหมานํ วิย ขายติฯ น หิ เอกสฺมึ ขเณ พหูนิ วิญฺญาณานิ อุปฺปชฺชนฺติ, พฺยาเปตฺวา วา เอกํฯ เอเกกสฺมึ ปน อวินิโพฺภเค กายทสเก เอกเมว กายวิญฺญาณํ อุสฺสทวเสน อุปฺปชฺชติ, เอวํ อิตรวตฺถูสุปิ วิญฺญาณานํ อวินิโพฺภเค ปเทเส เอเกกาเนว อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ **อุสฺสทวเสน** อารมฺมณํ กโรติ นามฯ

เกน ปน จิตฺตสฺส อารมฺมณสงฺกนฺติ โหตีติ? อชฺฌาสยโต, วิสยาธิมตฺตโต วาฯ นานาฐาเนสุ หิ จิตฺตปฏิมาทีนิ ปสฺสิตุกามสฺส ปฐมํ เอกฏฺฐาเน ทิสฺวา ตโต อิตรฏฺฐาเนสุ จ รูปานิ ปสฺสิตุํ สรเสนาวชฺชนํ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อชฺฌาสยโต สงฺกนฺติ โหติฯ รูปารมฺมณํ ปน มหนฺตมฺปิ ปสฺสนฺตสฺส สพฺพตูริยนิโคฺฆเส อุฏฺฐิเต ตํ วา สุณนฺตสฺส มนุญฺญามนุเญฺญ อธิมตฺตคนฺธรสโผฏฺฐเพฺพ อินฺทฺริเยสุ ฆฏฺฏิเต อิตริตเร จิตฺตํ สงฺกมติ, เอวํ วิสยาธิมตฺตโต สงฺกนฺติ โหตีติ อยเมตฺถ สงฺคหโต วินิจฺฉโยฯ สุญฺญโต, ปน อตีตาทิวเสน ปเจฺจกํ อนนฺตปฺปเภทโต จ วินิจฺฉโย จิตฺตวิภตฺติยํ วุตฺตนยานุสาเรน ยถานุรูปํ เวทิตโพฺพฯ

สมุฏฺฐานโต, ปเนตฺถ ภวโยนีสุ ปวตฺติกฺกมโต จ ปกิณฺณกกถา เวทิตพฺพา – จตุสมุฏฺฐานิกานิ หิ รูปานิ อุปฺปชฺชมานานิ ทฺวีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ทสกาทิกลาปวเสเนว ปฏิสนฺธิปฺปวตฺตีสุ ยถาสมฺภวํ สมุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ กมฺมเชสุ ตาว วีสติยา กามาวจรกุสลากุสเลหิ กามโลเกเยว สํเสทชานํ, โอปปาติกานญฺจ ฉ วตฺถูนิ, ภาวทฺวเย อญฺญตรํ, ชีวิตญฺจาติ อฏฺฐ รูปานิ ยถาสมฺภวํ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ปาตุภวนฺติฯ ตานิ จ สุทฺธฏฺฐกํ, ชีวิตญฺจ ชีวิตนวกํ, ตเทว นวกํ จกฺขุนา สห จกฺขุทสกํ, โสเตน โสตทสกํ, ฆาเนน ฆานทสกํ, ชิวฺหาย ชิวฺหาทสกํ, กาเยน กายทสกํ, หทยวตฺถุนา วตฺถุทสกํ, ภาวญฺญตเรน ภาวทสกญฺจาติ นว กลาปา หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติฯ นปุํสกานํ ปเนตฺถ ภาวทสกํ นตฺถิ, ตถา ชจฺจนฺธาทีนํ จกฺขุโสตฆานทสกานิฯ เอวํ อณฺฑชชลาพุชานมฺปิ, เตสํ ปน ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สห กายวตฺถุภาวทสกาเนว อุปฺปชฺชนฺติ,

ตโต ปวตฺติกาเล ชีวิตนวกจกฺขุทสกาทีนิ ยถานุรูปํ อุปฺปชฺชนฺติฯ รูปภเว ปน ฆานทสกาทิตฺตยํ, ภาวทสกทฺวยํ, อุทรคฺคินวกญฺจ นตฺถิ, เสสานิ ปญฺจหิ รูปาวจรกุสลกมฺมหิ ปฏิสนฺธิโต ปภุติ อุปฺปชฺชนฺติฯ อสญฺญสญฺญีนํ ปน ปญฺจมชฺฌานกุสเลน ชีวิตนวกเมวฯ เอวํ กามรูปาวจรกมฺมสมุฏฺฐิตา นว รูปกลาปา ทฺวีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ยถาสมฺภวํ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาว จุติจิตฺตปริสตฺตรสมจิตฺตสฺส ฐิติ, ตาว จิตฺตสฺส อุปฺปาทฐิติภงฺคสงฺขาเตสุ ตีสุ ขเณสุ นิรนฺตรํ อชฺฌตฺตสนฺตาเน เอว อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต ปภุติ อนุปฺปชฺชิตฺวา จุติจิตฺเตน สห นิรุชฺฌนฺติฯ

จิตฺตชานิ ปน ปญฺจโวการภเว ทฺวิปญฺจวิญฺญาณอารุปฺปวิปากวชฺชิตปญฺจสตฺตติจิตฺเตหิ อตฺตโน อตฺตโน อุปฺปตฺติกฺขเณ เอว สมุฏฺฐาปิตานิ ปฐมภวงฺคมุปาทาย จุติจิตฺตปริโยสานํ อชฺฌตฺตสนฺตาเน เอว สุทฺธฏฺฐกํ, ตเทว กายวิญฺญตฺติยา สห กายวิญฺญตฺตินวกํ, วจีวิญฺญตฺติสเทฺทหิ วจีวิญฺญตฺติทสกํ, ลหุตาทิตฺตเยน ลหุตาเทกาทสกํ, กายวิญฺญตฺติลหุตาทีหิ ทฺวาทสกํ, วจีวิญฺญตฺติสทฺทลหุตาทีหิ เตรสกญฺจาติ ฉ กลาปา หุตฺวา ยถาโยคํ ปวตฺตนฺติฯ รูปชนกจิตฺเตสุ เจตฺถ โสมนสฺสสหคตกามาวจรชวนานิ อิริยาปถวิญฺญตฺติหสนสหิตํ สพฺพํ จิตฺตชรูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติ, เสสกามาวจรชวนาภิญฺญาโวฏฺฐพฺพนานิ หสนวชฺชํ, อปฺปนาชวนานิ จ อิริยาปถาทิวิรหิตเมว, ยถาปวตฺตํ ปน อิริยาปถํ อวินสฺสมานํ อุปตฺถมฺภนฺติฯ เสสานิ ปน รูปาวจรวิปากมโนธาตุตฺทารมฺมณานิ เอกูนวีสติ ตมฺปิ น กโรนฺติ, สุทฺธฏฺฐกํ, สทฺทนวกํ, ลหุตาเทกาทสกํ, สทฺทลหุตาทิทฺวาทสกญฺจาติ จตฺตาโร กลาเป อุปฺปาเทนฺติ, ตตฺถาปิ สเพฺพสมฺปิ ปฏิสนฺธิจิตฺตานิ, อรหนฺตานํ จุติจิตฺตานิ, อรูปภวุปฺปนฺนานิ จ น กิญฺจิ รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติ, อารุปฺปวิปากทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ สพฺพถา น อุปฺปาเทนฺตีติฯ

อาหารชานิ ปน กามภเว เอว อโชฺฌหฎาหาเร ฐิเตน ฐิติปฺปเตฺตน โอชาสงฺขาเตน อาหาเรน สมุฏฺฐิตานิ อชฺฌตฺตสนฺตาเน เอว สุทฺธฏฺฐกํ, ลหุตาเทกาทสกญฺจาติ เทฺว กลาปา หุตฺวา ยาวตายุกํ ปวตฺตนฺติ, น รูปภูมิยํฯ อุตุชานิ อชฺฌตฺติกพาหิเรน เตโชธาตุสงฺขาเตน ฐิติปฺปเตฺตน อุตุนา อชฺฌตฺตสนฺตาเน สมุฏฺฐิตานิ สุทฺธฏฺฐกํ, สทฺทนวกํ, ลหุตาเทกาทสกํ, สทฺทลหุตาเทกาทสกํ, สทฺทลหุตาทิทฺวาทสกญฺจาติ จตฺตาโร กลาปา หุตฺวา ยาวตายุกํ, พหิทฺธา ปน ปถวีปพฺพตเทวพฺรหฺมวิมานาทีสุ สุทฺธฏฺฐกํ, สมุทฺทโฆสาทิสทฺทนวกญฺจาติ เทฺว กลาปาว หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ อากาสลกฺขณานิ เจตฺถ สพฺพกลาเปสุ วิชฺชมานานิปิ กลาปสงฺคเห โวหาราภาวา น คณียนฺติฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ เจตฺถ อุตุจิตฺตาหารชานิ น โหนฺติ, น สพฺพตฺถาปิ อุปฺปตฺติกฺขเณ ชรามรณานีติ เอวํ จตุสมุฏฺฐานิกรูปสฺส ภวโยนีสุ, ปฏิสนฺธิปฺปวตฺตีสุ จ ปวตฺติกฺกโม เวทิตโพฺพฯ

อปิจ ทฺวาจตฺตาลีสาย โกฏฺฐาสานํ วเสนาปิ เจตฺถ ตสฺส อชฺฌตฺตํ, มหาภูตาทิวเสน พหิทฺธา จ ปวตฺติ เอวํ เวทิตพฺพา – อชฺฌตฺติกา หิ เกสา โลมา…เป…. กรีสํ มตฺถลุงฺคนฺติ อิเม วีสติ ปถวาธิกโกฏฺฐาสา, ปิตฺตํ…เป…. มุตฺตนฺติ อิเม ทฺวาทส อาปาธิกโกฏฺฐาสา, เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีรติ, เยน จ ปริฑยฺหติ, เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมาปริณามํ คจฺฉตีติ อิเม จตฺตาโร เตชาธิกโกฏฺฐาสา, อุทฺธํคโม อโธคโม กุจฺฉิสโย โกฏฺฐาสโย องฺคมงฺคานุสารี อสฺสาสปสฺสาโส จาติ อิเม ฉ วายุอธิกโกฏฺฐาสาติ เทฺวจตฺตาลีส โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ เตสุ อุทริยํ กรีสํ ปุโพฺพ มุตฺตนฺติ อิเม จตฺตาโร โกฏฺฐาสา อุตุชาฯ เอวเมเตสุ เอเกกํ อุตุชฏฺฐกเมว โหติ, เสโท อสฺสุ เขโฬ สิงฺฆาณิกาติ อิเม จตฺตาโร อุตุจิตฺตชา, เตสุ เอเกกสฺมิํ เทฺว เทฺว อฏฺฐกา โหนฺติฯ อสิตาทิปริปาจโก เตโช กมฺมโชว, ตตฺถ ชีวิตนวกเมวฯ อสฺสาสปสฺสาโส ปน จิตฺตโชว, ตตฺถ จิตฺตชสทฺทนวกเมวฯ อิเม ทส โกฏฺฐาเส ฐเปตฺวา เสสา ทฺวตฺติํส จตุชาฯ

ตตฺถ อฏฺฐสุ เตโชวาโยโกฏฺฐาเสสุ เอเกกสฺมึ ชีวิตนวกเญฺจว ตีณิ จ อุตุจิตฺตาหารชฏฺฐกานิ โหนฺติ, วาโยโกฏฺฐาเสสุ เจตฺถ อุตุจิตฺตชสทฺทนวกมฺปิ โหติ, เสเสสุ จตุวีสติยา โกฏฺฐาเสสุ เกสโลมนขทนฺตานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานํ ฐเปตฺวา สพฺพตฺถ เทฺว กายภาวทสกานิ, ตีณิ จ อฏฺฐกานิ, มํสมุเตฺตสุ ปน เกสาทีสุ อุตุชฏฺฐกเมว โหติฯ ตานิ จ ยถาวุตฺตทสกนวกฏฺฐกานิ สกลสรีรพฺยาปีสุ ตจมํสรุหิราทีสุ, อพฺยาปีสุ จ เกสาทีสุ โกฏฺฐาเสสุ อวินิโพฺภเค เอกสฺมึ อณุปเทเส โหนฺตีติ ปเจฺจกํ อนนฺตาปริมาณา, อนนฺตธาตุปจฺจยตฺตา เตสํ สรีรสฺมึ หิ ปรมาณุเภทสญฺจุณฺณานิ อนนฺตานิ จตฺตาริ มหาภูตานิ เจว สอุปาทารูปานิ จ อโญฺญญฺญปจฺจยภูตานิ อชฺฌตฺตํ ทฺวาจตฺตาลีสโกฏฺฐาสสรีราโรหปริณาหสณฺฐานาทินา, พหิทฺธา จ ปถวีปพฺพตาทินา จ อากาเรน ยถาปจฺจยํ สมฺปฺปนฺนานิฯ มายาการาทโย วิย น พาลชนปฺปโพธกานิ โหนฺติฯ

ปถวีธาตุ เจตฺถ สุขุมสญฺจุณฺณา รชภูตา เอว อาโปธาตุยา สงฺคหิตา, เตโชธาตุยา อนุปาลิตา, วาโยธาตุยา วิตฺถมฺภิตา, วณฺณาทีหิ ปริวาริตา น วิกิริยมานา อชฺฌตฺตํ อิตฺถิปุริสมิคปกฺขิเทวพฺรหฺมาทิสรีรภาวํ, พหิทฺธา จ ปถวีปพฺพตรุกฺขเทวพฺรหฺมโลกจนฺทสูริยนกฺขตฺตมณิกนกาทิภาวญฺจ อุปคจฺฉติ, ยูสคตา พนฺธนภูตา ปเนตฺถ อาโปธาตุ ปถวีปติฏฺฐิตาฯ อวเสสานุปาลนวิตฺถมฺภนปริปาจนปริวาริตา น ปคฺฆรติ, อปคฺฆรมานา ปีณิตภาวํ ทเสฺสติ, อุสฺมตฺตคตา เตโชธาตุ เสสธาตุปติฏฺฐานสงฺคหวิตฺถมฺภนปริวาริตา อิมํ กายํ ปริปาเจติ, วณฺณสมฺปตฺติญฺจสฺส อปูติภาวญฺจ สาเธติ, วาโยธาตุ วิตฺถมฺภนสมุทีรณสภาวา เสสธาตุปติฏฺฐานสงฺคหานุปาลนปริวาริตา วิตฺถเมฺภติ จาเลติ, สรีรวิมานาทีนํ คมนาทิปทวีติหรณาทีนํ ฐิติญฺจ สมฺปาเทติฯ จตโสฺสปิ เจตา สมฺภุย ปถวีอธิกตาย เกสาทิภาวํ, ปถวีปพฺพตาทิภาวญฺจ, อาปาธิกตาย ปิตฺตาทิภาวํ, สมุทฺทชลาทิภาวญฺจ, วายุอธิกตาย อุทฺธงฺคมวาตาทิภาวํ, ปถวีสนฺธารกวาตาทิภาวญฺจ, เตชาธิกตาย ปริปาจกคฺคิอาทิภาวํ, นรกคฺคิอาทิภาวญฺจ สาเธนฺติ, ยาสํ ปโกเปน โรคชรามรณเญฺจว กปฺปวินาสาทโย จ โหนฺติฯ เอวเมตาสํ จุณฺณวิจุณฺณานํ ธาตูนํ สญฺจยตฺตา ปเจฺจกํ อนนฺตาปริมาณา กลาปา เอว อชฺฌตฺติกโกฏฺฐาสา โหนฺติ, ตถา พาหิรานิ รูปานิฯ ตานิ จ เตน เตน ปจฺจเยน ตถาตถาการเรน สมฺุทิตาว อุปฺปชฺชนฺติ เจว อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ จฯ

ยทิ ปฐมํ ธาตุโย อณุรูเปน ฐตฺวา ปจฺฉา สํยุชฺชนฺติ, ตถา ฐาเนน วินิโยคาภาวโต อปเรนาปิ ปริยาเยน เจตฺถ กมฺมชํ กมฺมปจฺจยํ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ, อาหารชํ อาหารปจฺจยํ อาหารปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ, อุตุชํ อุตุปจฺจยํ อุตุปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ, จิตฺตชํ จิตฺตปจฺจยํ จิตฺตปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานนฺติ เอวํ สมุฏฺฐานเภโท เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ อุปาทินฺนรูปํ **กมฺมชํ** นาม, มํสมุตฺตเกสโลมทนฺตสิงฺฆาณิกาทิ **กมฺมปจฺจยํ** นาม, สมฺปตฺติกรมหาเมฆปถวีปพฺพตาทิ, จกฺกรตนเทววิมานาทิ จ **กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ** นามฯ อาหารโต สมุฏฺฐิตํ สุทฺธฏฺฐกํ **อาหารชํ** นาม, กพฬีการโร อาหาโร อาหารชสฺส ชนโก หุตฺวา กมฺมชสฺส อนุปาลโก โหตีติ ตทนุปาลิตํ กมฺมชรูปํ **อาหารปจฺจยํ** นาม, วิสภาคาหารํ เสวิตฺวา อาตเป คจฺฉนฺตสฺส กาฬกุฏฺฐาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ, อิทํ **อาหารปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ** นามฯ กมฺมชอุตุโต สมุฏฺฐิตํ สุทฺธฏฺฐกํ **อุตุชํ** นาม, ตสฺมึ อุตุ อญฺญํ อฏฺฐกํ สมุฏฺฐาเปติ, อิทํ **อุตุปจฺจยํ** นาม, ตสฺมิมฺปิ อุตุ อญฺญํ อฏฺฐกํ สมุฏฺฐาเปติ, อิทํ **อุตุปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ** นามฯ เอวํ อุปาทินฺนเก ติโสฺส เอว สนฺตติโย ฆเฏฺฏตุํ สโกฺกนฺติ, อนุปาทินฺนเก ปน วลาหโก **อุตุชํ** นาม, วุฏฺฐิธารา **อุตุปจฺจยํ** นาม, เทเว ปน วุเฏฺฐ ปถวี คนฺธํ มุญฺจติ, พีชานิ วิรุหนฺตีติ เอวํ ยํ อนนฺตํ สนฺตติวเสน ปวตฺตํ, เอตํ **อุตุปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ** นามฯ จิตฺตโต สมุฏฺฐิตํ สุทฺธฏฺฐกาทิ **จิตฺตชํ** นาม, จิเตฺตน ปจฺฉาชาตปจฺจยภาเวน อุปตฺถมฺภิโต กาโย **จิตฺตปจฺจยํ** นาม, อภิญฺญาจิเตฺตน พหิทฺธา สมุฏฺฐาปิตหตฺถิอสฺสาทิกํ **จิตฺตปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ** นามฯ ปกิณฺณกกถาฯ

รูปาพฺยากตํ นิฏฺฐิตํฯ

นิพฺพานาพฺยากตวณฺณนา

นิพฺพานาพฺยากตํ ปน ภูมิโต โลกุตฺตรเมว, ธมฺมโตปิ จ เอกเมว, เภโท นตฺถิ, ลกฺขณาทิโต ปน สนฺติลกฺขณํ นิพฺพานํ, นิวตฺติลกฺขณํ, อสงฺขตลกฺขณํ วา, อจฺจุติรสํ , อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานํ, อสงฺขตตาย ปนสฺส การกเหตุวิรหโต ปทฏฺฐานํ นตฺถิ, ปาปกเหตุวเสน ปเนตํ ‘‘ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา’’ติอาทิวจนโต (วิภ. ๒๐๖) ‘‘อริยมคฺคปทฏฺฐาน’’นฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ สงฺคหโต ปน เภทาภาวา ขเนฺธสุ สงฺคหํ น คจฺฉติ, อายตนาทีสุ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ สงฺคหํ คจฺฉติฯ สุญฺญโต ปน อตฺตสุญฺญํ, สลกฺขณธารณโต อนตฺตกํ ธมฺมมตฺตํ, อสงฺขตตาย วา อจฺจนฺตตฺตา จ อนิจฺจตาสุญฺญํ, ทุกฺขตาสุญฺญํ, ราคาทิสุญฺญํ, นิมิตฺตสุญฺญนฺติ ปวตฺตํ สุญฺญนฺติ คเหตพฺพํฯ

เภทโต ปน สนฺติลกฺขณาทิสภาวโต เอกวิธมฺปิ การณปริยายโต สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ, อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ เจติ ทุวิธํ โหติฯ สรสวเสน ปน ปริกปฺปิตาการเภทโต สุญฺญตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตนฺติ ติวิธํ โหติฯ สงฺขตธมฺมเภทมุปาทาย ปฏิกฺขิปิตพฺพาการโต น จิตฺตํ, น เจตสิกํ, น รูปํ, น อตีตํ, น อนาคตํ, น ปจฺจุปฺปนฺนํ, น มโคฺค, น ผลนฺติอาทินา อนนฺตปฺปการํ โหติฯ

นิพฺพานาพฺยากตํ นิฏฺฐิตํฯ

เอวํ อิมสฺมิํ กุสลตฺติเก อวุโตฺต สภาวธโมฺม นาม นตฺถิฯ อสภาวธเมฺมสุ ปเนตฺถ กิญฺจาปิ รูปธมฺมานํ ปริเจฺฉทากาสลกฺขณานิ เอว วุตฺตานิ, กสิณาทิปฏิภาคนิมิตฺตานิ ปน กสิณุคฺฆาฏิมากาโส, วิญฺญาณาภาโว, นิโรธสมาปตฺติ, ติโสฺส นามปุคฺคลอุปาทาปญฺญตฺติโย, อรูปธมฺมานํ อนิจฺจตาทิลกฺขณาทโย จ น วุตฺตา, ตถาปิ เตสมฺปิ สภาวธมฺมพฺยติเรกาภาวโต คหณํ โหติ, ตสฺมา อยํ ติโก นิปฺปเทสตฺติโกติ เวทิตโพฺพ ฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุปิ ติกทุเกสุ ปญฺญตฺติคฺคหณาภาเวปิ นิรวเสสปรมตฺถคฺคหเณเนว นิปฺปเทสตา, วิปริยายโต สปฺปเทสตา จ เวทิตพฺพาฯ ยตฺถ ปน สมฺมุติคฺคหณํ อตฺถิ, ตตฺถ วกฺขามฯ

รูปนิพฺพานกโณฺฑ นิฏฺฐิโตฯ

อิติ โมหวิเจฺฉทนิยา

อภิธมฺมมาติกตฺถสํวณฺณนาย

กุสลตฺติกสํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนาตฺติกาทิวณฺณนา

อิทานิ กุสลตฺติกานนฺตรํ เวทนาตฺติกาทีนํ อตฺถวณฺณนา อนุปฺปตฺตา, ยสฺมา ปน ยฺวายํ กุสลตฺติกสฺส –

> ‘‘อตฺถโต ภูมิเภทา จ, ปเจฺจกํ สมฺปโยคโต;
> อุเทฺทสโต จ ธมฺมานํ, ลกฺขณาทิวิภาคโต’’ติฯ –

อาทินา มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา ‘‘กุสลา ตาว ธมฺมา ภูมิโต จตุพฺพิธา โหนฺติ กามาวจรา…เป.… โลกุตฺตรา’’ติเอวมาทินา วินิจฺฉยนโย วุตฺโต, โส เอว เสสตฺติกทุกานมฺปิ ยถาโยคํ โหติฯ ยถา หิ เอตฺถ, เอวํ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ตาว ธมฺมา ภูมิโต ติวิธา โหนฺติ กามาวจรา รูปาวจรา โลกุตฺตรา’’ติอาทินา อนุกฺกเมน สพฺพตฺติกทุกานมฺปิ ปณฺฑิเตหิ สกฺกา วินิจฺฉยนยํ สลฺลกฺเขตุํ, ตสฺมา ตํ วิตฺถารนยํ วชฺเชตฺวา นิกฺเขปกเณฺฑ, อตฺถุทฺธารกเณฺฑ จ วุตฺตานุสารโต นาติสงฺเขปวิตฺถารนเยน เวทนาตฺติกาทีนํ ติกทุกานํ –

> ปทตฺถา ตํสรูปา จ, นวตฺตพฺพวิภาคโต;
> วินิจฺฉโย วิชานีโย, ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํฯ

ตตฺถ เวทนาตฺติเก ปทตฺถโต ตาว ‘‘สุขาย เวทนายา’’ติอาทีสุ สุข-สโทฺท สุขเวทนาสุขมูลสุขารมฺมณสุขเหตุสุขปจฺจยฏฺฐานอพฺยาพชฺฌนิพฺพานาทีสุ ทิสฺสติฯ อยํ หิ ‘‘สุขสฺส จ ปหานา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ธ. ส. ๑๖๕; วิภ. ๕๙๔) สุขเวทนาย ทิสฺสติฯ ‘‘สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๙๔) สุขมูเลฯ ‘‘ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) สุขารมฺมเณฯ ‘‘สุขเสฺสตํ, ภิกฺขเว, อธิวจนํ, ยทิทํ ปุญฺญานี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๖๒; อิติวุ. ๒๒) สุขเหตุมฺหิฯ ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรํ อกฺขาเนน ปาปุณิตุํ, ยาว สุขา สคฺคา (ม. นิ. ๓.๒๕๕)ฯ น เต สุขํ ปชานนฺติ, เย น ปสฺสนฺติ นนฺทน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๑) อาทีสุ สุขปจฺจยฏฺฐาเนฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๘๒) อพฺยาพเชฺฌฯ ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔; ม. นิ. ๒๑๕, ๒๑๗) นิพฺพาเนฯ อิธ ปนายํ สุขเวทนายเมว ทฏฺฐโพฺพฯ

เวทนา-สโทฺท ‘‘วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๐๘) เวทยิตสฺมิํ เยว วตฺตติฯ ทุกฺข-สโทฺท ทุกฺขเวทนาทุกฺขวตฺถุทุกฺขารมฺมณทุกฺขปจฺจยทุกฺขปจฺจยฏฺฐานาทีสุ ทิสฺสติฯ อยํ หิ ‘‘ทุกฺขสฺส จ ปหานา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ธ. ส. ๑๖๕; วิภ. ๕๙๔) ทุกฺขเวทนายํ ทิสฺสติฯ ‘‘ชาติปิ ทุกฺขา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๘๗; วิภ. ๑๙๐) ทุกฺขวตฺถุสฺมิํฯ ‘‘ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ ทุกฺขํ ทุกฺขานุปติตํ ทุกฺขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) ทุกฺขารมฺมเณฯ ‘‘ทุโกฺข ปาปสฺส อุจฺจโย’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๑๗) ทุกฺขปจฺจเยฯ ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรํ อกฺขาเนน ปาปุณิตุํ, ยาว ทุกฺขา นิรยา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๐) ทุกฺขปจฺจยฏฺฐาเนฯ อิธ ปนายํ ทุกฺขเวทนายเมว ทฏฺฐโพฺพฯ

วจนโตฺถ ปเนตฺถ – สุขยติ สตฺตํ, สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ **สุขา,** กายิกเจตสิกานํ สุขโสมนสฺสานเมตํ อธิวจนํฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขา,** กายิกเจตสิกานํ ทุกฺขโทมนสฺสานเมตํ อธิวจนํฯ น ทุกฺขา น สุขาติ **อทุกฺขมสุขา,** อุเปกฺขาเยตํ อธิวจนํฯ ม-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ เอวํ ตีหิ ปเทหิ ปญฺจวิธาปิ เวทนา คหิตาฯ สพฺพาปิ อารมฺมณรสํ เวทิยนฺติ อนุภวนฺตีติ **เวทนา**ฯ โย ปนายํ ตีสุปิ ปเทสุ สมฺปยุตฺต-สโทฺท, ตสฺสโตฺถ – สมํ ปกาเรหิ ยุตฺตาติ **สมฺปยุตฺตา,** กตเรหิ ปกาเรหีติ? ‘‘อตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธเมฺมหิ สหคตา สหชาตา สํสฏฺฐา เอกุปฺปาทา เอกนิโรธา เอกวตฺถุกา เอการมฺมณา’’ติ (กถา. ๔๗๓) เอวํ วุเตฺตหิ อิเมหิ เอกุปฺปาทตาทีหิ จตูหิ ปกาเรหิฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส เจสฯ อารุเปฺป หิ วินาปิ เอกวตฺถุกภาวํ สมฺปโยโค ลพฺภตีติฯ เสสํ วุตฺตตฺถเมวฯ อยํ ตาเวตฺถ **ปทตฺถโต** วินิจฺฉโยฯ

ตํสรูปาติ ตสฺส ปทตฺถสฺส สรูปมตฺตทสฺสนโตฯ ตตฺถ สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ, โสมนสฺสสหคตานิ อฏฺฐารส กามาวจรจิตฺตานิ, ปฐมทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานิกานิ จตุจตฺตาลีส รูปาวจรโลกุตฺตรจิตฺตานิ จาติ เตสฏฺฐิ จิตฺตานิ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา นาม ฯ ตถา ทุกฺข

สหคตํ กายวิญฺญาณํ, เทฺว โทมนสฺสสหคตานิ จาติ ตีณิ จิตฺตานิ ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา นามฯ เสสานิ อุเปกฺขาสหคตานิ ปญฺจปญฺญาส จิตฺตานิ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา นามฯ ยถา จ จิตฺตานํ สุขาทิสมฺปโยโค, เอวํ ตํจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ เจตสิกานมฺปิฯ น เกวลญฺจ เอเตฺถว, อิโต ปเรสุปิ ติกทุเกสุ จิตฺตวเสเนว ตํสมฺปยุตฺตเจตสิกานมฺปิ สงฺคโห เวทิตพฺโพ ฯ ยตฺถ ปน วิเสโส โหติ, ตตฺถ วกฺขามฯ อิธ ปน เจตสิเกสุ สปฺปีติกานิ เวทนาวชฺชิตานิ ฉ เจตสิกานิ เอว ปญฺจหิปิ เวทนาหิ สมฺปยุตฺตานิ, อิตรานิ ปน กายิกสุขทุกฺขวชฺชิตาหิ ตีเหวฯ เตสุ จ ปีติวชฺชิตา ปญฺจ ยถาโยคิกา เจว โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ ถินํ มิทฺธญฺจาติ อิเม เอกาทส ยถาโยคํ ตีหิปิฯ ตตฺถาปิ วิตกฺกวิจารา มหคฺคตโลกุตฺตรภูตาย สุขาย เอว, ปีติ ปน สพฺพตฺถ สุขาย เอว, โทสอิสฺสามจฺฉรกุกฺกุจฺจานิ ทุกฺขาย เอว, วิจิกิจฺฉา อุเปกฺขาย เอว, เสสานิ อฏฺฐวีสติโสมนสฺสุเปกฺขาหิ เอว เวทนาหิ สมฺปยุตฺตานิ, ตตฺถาปิ กรุณามุทิตา มหคฺคตภูตาย สุขาย เอวาติ อยํ วิเสโสฯ เสสํ จิตฺตสมฺปโยคสทิสํฯ อยํ สรูปโต วินิจฺฉโยฯ

นวตฺตพฺพวิภาคโตติ อิมสฺมึ ติเก สพฺพา เวทนา สพฺพํ รูปํ นิพฺพานํ สมฺมุติโยติ อิเม ธมฺมา ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา’’ติ วา ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา’’ติ วา ‘‘อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา’’ติ วา น วตฺตพฺพาฯ น หิ เวทนา เวทนาย สมฺปยุตฺตา โหติ รูปาทโย วา, ตสฺมา อิเม อิมสฺมึ ติเก น ลพฺภนฺติฯ อยญฺจ สปฺปเทสตฺติโก โหติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุปิ ติกทุเกสุ นวตฺตพฺพโยชนาฯ ยํ ยสฺมิญฺจ น วุตฺตํ อตฺถิ, ตสฺส สปฺปเทสตา เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ ปน ยตฺถ อสงฺคหิตา ธมฺมา โหนฺติ, ตตฺถ เตสํ วิภาคํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อิเม นวตฺตพฺพา’’ติ เอตฺตกเมว วกฺขาม, เตนสฺส สปฺปเทสตาปิ ญาตพฺพาฯ ยตฺถ ปน อสงฺคหิตา นตฺถิ, ตํ นิปฺปเทสนฺติ วกฺขามฯ เตน ตตฺถ นวตฺตพฺพาภาโวปิ วิญฺญาตโพฺพฯ สพฺพตฺถ ปน มาติกํ อนุทฺธริตฺวาว ปทตฺถํ, ตํสรูปวิภาคญฺจ วกฺขามฯ อยํ นวตฺตพฺพวิภาคโต วินิจฺฉโยฯ

เวทนาตฺติกํ นิฏฺฐิตํฯ

วิปากตฺติเก อญฺญมญฺญวิสิฏฺฐานํ กุสลากุสลานํ ปากาติ **วิปากา,** วิปกฺกภาวมาปนฺนานํ อรูปธมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ กิญฺจาปิ อรูปธมฺมา วิย รูปธมฺมาปิ กมฺมสมุฏฺฐานา อตฺถิ, อนารมฺมณตฺตา ปน เต กมฺมสริกฺขกา น โหนฺตีติ สารมฺมณา อรูปธมฺมาว กมฺมสริกฺขตฺตา วิปากาติ วุตฺตา พีชสริกฺขกํ ผลํ วิยฯ ยถา หิ สาลิพีชโต นิกฺขนฺตสีสเมว สาลิผลนฺติ วุจฺจติ, น องฺกุราทีนิ, ตานิ ปน ‘‘สาลิชาตานิ, สาลินิพฺพตฺตานิ จา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ กมฺมสทิสา อรูปธมฺมาว ‘‘วิปากา’’ติ วุจฺจนฺติ, รูปธมฺมา ปน กมฺมชา ‘‘อุปาทินฺนา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **วิปากธมฺมธมฺมา**ติ วิปากสภาวา ธมฺมาฯ ยถา หิ ชาติชราสภาวา สตฺตา ‘‘ชาติธมฺมา ชราธมฺมา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ วิปากชนกเฏฺฐน วิปากสภาวา วิปากปกติกา ธมฺมาติ อโตฺถฯ ตติยปทํ อุภยสภาวปฏิเกฺขปวเสน วุตฺตํ, อยํ ปทโตฺถฯ

ตตฺถ จตูสุ ภูมีสุ ฉตฺตึส วิปากจิตฺตานิ วิปากา นาม, ตถา เอกวีสติ กุสลานิ, ทฺวาทส อกุสลานิ จาติ เตตฺตึส วิปากธมฺมธมฺมา นาม, ตีสุ ภูมีสุ วีสติ กิริยจิตฺตานิ, สพฺพญฺจ รูปํ, นิพฺพานญฺจาติ อิเม เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา นามฯ เจตสิเกสุ ปน จุทฺทส อกุสลา วิปากธมฺมธมฺมา เอว, วิรติโย สิยา วิปากา, สิยา วิปากธมฺมธมฺมา, ตทวเสสา ปน สิยา วิปากา, สิยา วิปากธมฺมธมฺมา, สิยา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาติ จิตฺตํ วิย ติวิธา โหนฺตีติ อยํ วิเสโส, เสสํ จิตฺตสมํ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วิปากตฺติกํ นิฏฺฐิตํฯ

อารมฺมณกรณวเสน ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุเปเตน กมฺมุนา อาทินฺนา ผลภาเวน คหิตาติ อุปาทินฺนา, อารมฺมณภาวํ อุปคนฺตฺวา อุปาทานสมฺพเนฺธน อุปาทานานํ หิตาติ อุปาทานิยา, อุปาทานสฺส อารมฺมณปจฺจยภูตานเมตํ อธิวจนํฯ อุปาทินฺนา จ เต อุปาทานิยา จาติ **อุปาทินฺนุปาทานิยา,** สาสวกมฺมนิพฺพตฺตานํ รูปารูปธมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ อิมินา นเยน เสสปททฺวเยปิ ปฏิเสธสหิโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ทฺวตฺตึส โลกิยวิปากจิตฺตานิ, นว กมฺมชกลาปา จ อุปาทินฺนุปาทานิยา นามฯ อวเสสโลกิยจิตฺตานิ เจว อกมฺมชรูปกลาปา จ อนุปาทินฺนุปาทานิยา นามฯ โลกุตฺตรจิตฺตนิพฺพานานิ อนุปาทินฺนอนุปาทานิยา นามฯ กิญฺจาปิ ขีณาสวานํ อุปาทานกฺขนฺธา ‘‘อมฺหากํ มาตุลเตฺถโร’’ติอาทินา วทนฺตานํ ปเรสํ อุปาทานสฺส อารมฺมณปจฺจยา โหนฺติ, มคฺคผลนิพฺพานานิ ปน ทิวสํ สนฺตตฺตอโยคุโฬ วิย มกฺขิกาหิ เตชุสฺสทตฺตา อุปาทาเนหิ อนุปาทินฺนาเนวฯ อสํกิลิฏฺฐอสํกิเลสิเกสุปิ เอเสว นโยฯ เจตสิเกสุ ปน กุสลา อนุปาทินฺนุปาทานิยา เอว, กรุณามุทิตา สิยา อุปาทินฺนุปาทานิยา, สิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยา วิรติโย ปน สิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยา, สิยา อนุปาทินฺนอนุปาทานิยา, เสสา จิตฺตํ วิย ติวิธา โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกนฺติ เวทิตพฺพํฯ อุปาทินฺนุปาทานิยตฺติกํฯ

สํกิเลเสตีติ สํกิเลโส, วิพาธติ อุปตาเปตีติ อโตฺถฯ สํกิเลเสน สมฺปยุตฺตา สํกิลิฏฺฐา, สํกิเลสสหคตาติ อโตฺถฯ อตฺตานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตเนน สํกิเลสํ อรหนฺติ, สํกิเลเส วา นิยุตฺตา ตสฺส อารมฺมณภาวํ อนติกฺกมนโตติ สํกิเลสิกา, สํกิเลสสฺส อารมฺมณปจฺจยภูตานเมตํ อธิวจนํฯ สํกิลิฏฺฐา จ เต สํกิเลสิกา จาติ **สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา**ฯ เสสปททฺวยํ ปุริมตฺติเก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา นามฯ เสสโลกิยจิตฺตานิ เจว สพฺพํ รูปญฺจ อสํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา นามฯ โลกุตฺตรจิตฺตานิ, นิพฺพานญฺจ อสํกิลิฏฺฐอสํกิเลสิกา นามฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกาว, กรุณามุทิตา อสํกิลิฏฺฐอสํกิเลสิกาว, เสสกุสลาพฺยากตา สิยา สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา, สิยา อสํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา, สิยา อสํกิลิฏฺฐอสํกิเลสิกาติ ติธาปิ โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกตฺติกํฯ

สมฺปโยควเสน วตฺตมาเนน สห วิตเกฺกน สวิตกฺกา, ตถา สห วิจาเรน สวิจารา, สวิตกฺกา จ เต สวิจารา จาติ **สวิตกฺกสวิจารา**ฯ อุภยรหิตา **อวิตกฺกอวิจารา**ฯ วิตกฺกวิจาเรสุ วิจาโรว มตฺตา ปมาณเมเตสนฺติ วิจารมตฺตา, วิจารโต อุตฺตรึ วิตเกฺกน สทฺธึ สมฺปโยคํ น คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ อวิตกฺกา จ เต วิจารมตฺตา จาติ **อวิตกฺกวิจารมตฺตา**ฯ

ตตฺถ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตกามาวจรจิตฺตานิ เจว เอกาทส มหคฺคตโลกุตฺตรปฐมชฺฌานิกจิตฺตานิ จ ตํสมฺปยุเตฺตสุ วิตกฺกวิจาเร ฐเปตฺวา เสสา จ สวิตกฺกสวิจารา นามฯ เตสุ วิตโกฺก เอกาทส ทุติยชฺฌานิกมหคฺคตโลกุตฺตรานิ จ ตํสมฺปยุเตฺตสุ วิจารํ ฐเปตฺวา เสสา จ อวิตกฺกวิจารมตฺตา นามฯ ทุติยชฺฌานิเกสุ วิจาโร, เสสา ปญฺจจตฺตาลีส มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานิ, ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ, ตํสมฺปยุตฺตา จ สพฺพญฺจ รูปํ, นิพฺพานญฺจ อวิตกฺกอวิจารา นามฯ อปิจ กุสลเจตสิกา สวิตกฺกสวิจาราว, วิตโกฺก อวิตกฺกวิจารมโตฺตว, วิจาโร ปน ทุติยชฺฌานิเกสุ สิยา อวิตกฺกอวิจาโร, สวิตกฺกจิเตฺตสุ สิยา น วตฺตโพฺพ, อวเสสา ปน สเพฺพ เจตสิกา ธมฺมา ติธาปิ โหนฺติฯ อิมสฺมึ ปน ติเก วิตกฺกสหชาโต วิจาโรว น วตฺตโพฺพฯ วิตกฺกตฺติกํฯ

ปีติยา สห เอกุปฺปาทาทิภาวํ คตาติ **ปีติสหคตา,** ปีติสมฺปยุตฺตาติ อโตฺถฯ เส สปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อุเปกฺขา**ติ เจตฺถ อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตาฯ สา หิ สุขทุกฺขา การปฺปวตฺตึ อุเปกฺขติ มชฺฌตฺตาการสณฺฐิตตฺตา เตนากาเรน ปวตฺตตีติ อุเปกฺขาฯ อิติ เวท นาตฺติกโต ปททฺวยเมว คเหตฺวา นิปฺปีติกสุขสฺส สปฺปีติกสุขโต วิเสสทสฺสนวเสน อยํ ติโก วุ โตฺตฯ

ตตฺถ ปีติ ปญฺจวิธา ขุทฺทิกา ขณิกา โอกฺกนฺติกา อุเพฺพคา ผรณาติฯ ตตฺถ **ขุทฺทิกา** ปีติ สรีเร โลมหํสนมตฺตเมว กาตุํ สโกฺกติฯ **ขณิกา** ปีติ ขเณ ขเณ วิชฺชุปฺปาทสทิสา โหติฯ **โอกฺกนฺติกา** ปีติ สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย กายํ โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา ภิชฺชติฯ **อุเพฺพคา** ปีติ พลวตี โหติ กายํ อุทฺธคฺคํ กตฺวา อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณปฺปตฺตาฯ **ผรณาย** ปีติยา ปน อุปฺปนฺ นาย สกลสรีรํ ธมิตฺวา ปูริตวตฺถิ วิย, มหตา อุทโกเฆน ปกฺขนฺทปพฺพตกุจฺฉิ วิย จ อนุปริปฺผุฎํ โหติฯ ตตฺถ ผรณา รูปาวจรโลกุตฺตราว, เสสา กามาวจราวฯ

สุขํ ปน กายิกํ, เจตสิกเญฺจติ ทุวิธํ โหติฯ สติปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค อิฎฺฐา รมฺมณปฎิลาภตุฎฺฐิ ปีติ, ปฎิลทฺธรสานุภวนํ สุขํฯ ยตฺถ ปีติ, ตตฺถ สุขํฯ ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น นิยม โต ปีติฯ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปีติ, เวทนากฺขนฺธสงฺคหิตํ สุขํฯ กนฺตารขินฺนสฺส วนโนฺตทก ทสฺสนสวเนสุ วิย ปีติ, วนจฺฉายาปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุขํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย ปากฎภาว โต เจตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ สุขสหคตา, อุเปกฺขาสหคตา จ เวทนาตฺติเก วุตฺตาว, สุขสหคตํ ปน กายวิญฺ ญาณํ, มหคฺคตโลกุตฺตรจตุตฺถชฺฌานิกจิเตฺต จ วเชฺชตฺวา เสสา ปีติสหคตา นาม, ตตฺถ ปีติ น ปีติสหคตา, สุขสหคตาว โหติ , สุขํ ปน ปีติสหคตํ นาม สิยา น ปีติสุขสหคตาฯ อิมสฺมึ ติเก เทฺว โทมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทา, ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ, รูปํ, นิพฺพานญฺจ นวตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน ปีติ สุขสหคตาว, วิจิกิจฺฉา อุเปกฺขาสหคตาว, โลภทิฎฺฐิมานา, ปญฺจวีสติ กุ สลาพฺยากตา จ ติธาปิ โหนฺติ, เจตสิกสุขํ สิยา ปีติสหคตํ, ปฐมทุติยตติยชฺฌานิเกสุ จตุตฺถชฺ ฌานิเกสุ สิยา นวตฺตพฺพํ, กายิกํ ปน สุขํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ สพฺพา จ อุเปกฺขา โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจญฺจ นวตฺตพฺพาว, เสสา สตฺตรส ธมฺมา สิยา ติธาปิ โหนฺติ นวตฺตพฺพาปิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปีติตฺติกํฯ

ทสฺสเนนาติ โสตาปตฺติมเคฺคนฯ โส หิ ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุโตฺตฯ โคตฺรภุ ปน กิญฺจาปิ ปฐมตรํ ปสฺสติ, ยถา ปน รโญฺญ สนฺติกํ เกนจิเทว กรณีเยน อาคโต ปุ ริโส ทูรโตว รถิกาย จรนฺตํ หตฺถิกฺขนฺธคตํ ราชานํ ทิสฺวาปิ ‘‘ทิโฎฺฐ เต ราชา’’ติ ปุโฎฺฐ ทิสฺ วาปิ กาตพฺพกิจฺจสฺส อกตตฺตา ‘‘น ปสฺสามี’’ติ วทติ, เอวเมว นิพฺพานํ ทิสฺวา กตฺตพฺพสฺส กิเลสปฺปหานสฺส อภาวา ‘‘ทสฺสน’’นฺติ น วุจฺจติฯ ตํ หิ ญาณํ มคฺคสฺส อาวชฺชนฎฺฐาเน ติฎฺฐ ติฯ **ภาวนายา**ติ เสสมคฺคตฺตเยนฯ เสสมคฺคตฺตยํ หิ ปฐมมเคฺคน ทิฎฺฐสฺมึเยว ธเมฺม ภาวนาว เสน อุปฺปชฺชติ, อทิฎฺฐปุพฺพํ กญฺจิ น ปสฺสติ, ตสฺมา ‘‘ภาวนา’’ติ วุจฺจติฯ ตติยปทํ อุภยปฎิ เกฺขปวเสน วุตฺตํฯ

ตตฺถ จตฺตาโร ทิฎฺฐิคตสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา, วิจิกิจฺฉาสหคโต จาติ ปญฺจ ทสฺสเนน ป หาตพฺพาว, อุทฺธจฺจสหคโต ภาวนาย เอว ปหาตโพฺพ, อวเสสา ฉ อกุสลจิตฺตุปฺปาทา อปาย เหตุภาเวน ปวตฺติโต, อปฺปวตฺติโต จ สิยา ทสฺสเนนปหาตพฺพา, สิยา ภาวนายปหาตพฺพา, อกุสลวชฺชิตา ปน สเพฺพ จิตฺตุปฺปาทา, รูปํ, นิพฺพานญฺจ เนวทสฺสเนนนภาวนายปหาตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน ทิฎฺฐิ วิจิกิจฺฉา อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ทสฺสเนนปหาตพฺพาว, เสสา อกุสลา

สิยา ทสฺสเนนปหาตพฺพา, สิยา ภาวนายปหาตพฺพาติ ติชาติกา เตรสวิธา โหนฺติ, วุตฺตาวเสสา เนวทสฺสเนนนภาวนายปหาตพฺพาวฯ ยํ ปน ''โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี''ติอาทินา (จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖) นเยน กุสลาพฺยากตานมฺปิ ปหานํ อนุญฺญาตํ, ตํ เตสํ มคฺคานํ อภาวิตตฺตา เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เต อุปนิสฺสยปจฺจยานํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา ปหีนาติ อิมํ ปริยายํ สนฺธาย วุตฺตํ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติกํฯ

ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ เหตุ เอเตสนฺติ **ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกา**ฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ ตติยปเท ปน เนวทสฺสเนนนภาวนายปหาตโพฺพ เหตุ เอเตสนฺติ เอวมตฺถํ อคฺคเหตฺวา เนวทสฺสเนนนภาวนาย ปหาตโพฺพ เหตุ เอเตสํ อตฺถีติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพฯ อิตรถา หิ อเหตุกานํ อคฺคหณํ ภเวยฺยฯ เหตุ เอว หิ เตสํ นตฺถิ, โย ทสฺสนภาวนาหิ ปหาตโพฺพ สิยาฯ สเหตุเกสุปิ เหตุวชฺชานํ ปหานํ อาปชฺชติ, น เหตูนํฯ เหตุเยว หิ เอเตสํ เนวทสฺสเนนนภาวนายปหาตโพฺพติ วุโตฺต, น เต ธมฺมาฯ อุภยมฺปิ เจตํ อนธิเปฺปตํ, ตสฺมา วุตฺตนเยน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อิโต ปรํ สโพฺพ วินิจฺฉโย อนนฺตรตฺติกสทิโสวฯ เกวลํ เจตสิเกสุ วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสมฺปยุโตฺต โมโห ทสฺสนภาวนาหิ ปหาตพฺพเหตุเกสุ น ปวิสติ สหชาตสฺส อญฺญสฺส เหตุโน อภาวา, เนวทสฺสเนนนภาวนายปหาตพฺพเหตุเกสุ ปน ปวิสติฯ โลภโทสมูลจิเตฺตสุ ปน เหตูสุ โมโห โลเภน เจว โทเสน จ สเหตุโก, โลภโทสา จ โมเหเนวาติ อิเม ปหาตพฺพเหตุกปเท ปวิฏฺฐาติ อยํ วิเสโส, เสสํ ตาทิสเมวาติฯ ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกตฺติกํฯ

กมฺมกิเลเสหิ อาจียตีติ อาจโย, ปฏิสนฺธิจุติคติปวตฺติสงฺขาตานํ อุปาทินฺนกฺขนฺธานเมตํ อธิวจนํฯ ตสฺส การณํ หุตฺวา นิปฺผาทนภาเวน ตํ อาจยํ คจฺฉนฺติ, ยสฺส วา ปวตฺตนฺติ, ตํ ปุคฺคลํ ยถาวุตฺตเมว อาจยํ คเมนฺตีติ **อาจยคามิโน**ฯ ตโต เอว อาจยสงฺขาตา จยา อเปตตฺตา นิพฺพานํ อเปตํ จยาติ อปจโย, ตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตนโต อปจยํ คจฺฉนฺตีติ **อปจยคามิโน**ฯ อปิจ ปาการํ อิฏฺฐกวฑฺฒกี วิย ปวตฺตํ อาจินนฺตา คจฺฉนฺตีติ **อาจยคามิโน**ฯ เตเนว วฑฺฒกินา จิตํ จิตํ วิทฺธํสยมาโน ปุริโส วิย ตเทว ปวตฺตํ อปจินนฺตา คจฺฉนฺตีติ **อปจยคามิโน**ฯ ตติยปทํ อุภยปฏิเกฺขเปน วุตฺตํฯ

ตตฺถ โลกิยกุสลากุสลานิ อาจยคามิโน นาม, จตฺตาริ มคฺคานิ อปจยคามิโน นาม , สพฺพานิ วิปากผลกิริยานิ, รูปํ, นิพฺพานญฺจ เนวอาจยคามิโน น อปจยคามิโน นามฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา อาจยคามิโน เอว, กรุณา มุทิตา สิยา อาจยคามิโน, สิยา เนวาจยคามิโน น อปจยคามิโน นาม, เสสา ติธาปิ โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ อาจยคามิตฺติกํฯ

ตีสุ สิกฺขาสุ ชาตา, สตฺตนฺนํ วา เสขานํ เอเตติปิ **เสขา,** อปริโยสิตสิกฺขตฺตา สยเมว สิกฺขนฺตีติปิ **เสขา**ฯ อุปริ สิกฺขิตพฺพาภาวโต น เสขาติ อเสขา, วุทฺธิปฺปตฺตา วา เสขาติปิ **อเสขา**ฯ ตติยปทํ อุภยปฏิเกฺขเปน วุตฺตํฯ

ตตฺถ จตฺตาริ โลกุตฺตรกุสลานิ, เหฏฺฐิมานิ จ ตีณิ สามญฺญผลานีติ สตฺต เสขา นาม, อรหตฺตผลํ อเสขา นาม, โลกิยจิตฺตานิ, รูปํ, นิพฺพานญฺจ เนวเสขา นาเสขา นามฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา จ อปฺปมญฺญา จ เนวเสขา นาเสขา เอว, เสสา ติธาปิ โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ เสขตฺติกํฯ

สมนฺตโต ขณฺฑิตตฺตา อปฺปมตฺตกํ ปริตฺตนฺติ วุจฺจติ ‘‘ปริตฺตํ โคมยปิณฺฑ’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๙๖) อาทีสุ วิยฯ กามาวจรธมฺมา หิ อปฺปานุภาวตาย ปริตฺตา วิยาติ **ปริตฺตา**ฯ กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตาย, มหนฺตวิปุลผลตาย, ทีฆสนฺตานตาย จ มหนฺตภาวํ คตา, มหเนฺตหิ วา อุฬารจฺฉนฺทวีริยจิตฺตปเญฺญหิ คตา ปฏิปนฺนาติปิ **มหคฺคตา**ฯ ปมาณกรา ธมฺมา ราคาทโย ปมาณํ นาม, อารมฺมณโต วา สมฺปโยคโต วา นตฺถิ เอเตสํ ปมาณํ, ปมาณสฺส จ ปฏิปกฺขาติ **อปฺปมาณา**ฯ

ตตฺถ จตุปญฺญาส กามาวจรจิตฺตานิ, รูปญฺจ ปริตฺตา นาม, สตฺตวีสติ รูปารูปาวจรจิตฺตานิ มหคฺคตา นาม, โลกุตฺตรจิตฺตานิ, นิพฺพานญฺจ อปฺปมาณา นามฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา ปริตฺตา เอว, อปฺปมญฺญา ปริตฺตมหคฺคตา เอว, วิรติโย ปริตฺตอปฺปมาณา เอว, เสสา ติธาปิ โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ ปริตฺตตฺติกํฯ

ปริตฺตํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ **ปริตฺตารมฺมณา**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ สยํ ปริตฺตา วา โหนฺตุ มหคฺคตา วา, ปริตฺตาทิธเมฺม อารพฺภ ปวตฺตา ตทารมฺมณาติ วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ เตวีสติ กามาวจรวิปากา, กิริยามโนธาตุอเหตุกชวนญฺจ ปริตฺตารมฺมณาว, วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลวิปากกิริยานิ มหคฺคตารมฺมณาว, อฎฺฐ โลกุตฺตรจิตฺตานิ อปฺปมาณารมฺมณาว, อกุสลจิตฺตานิ จ อฎฺฐ ญาณวิปฺปยุตฺตชวนานิ จ สิยา ปริตฺตารมฺมณา, สิยา มหคฺคตารมฺมณา, สิยา นวตฺตพฺพารมฺมณตาย น วตฺตพฺพา, น กทาจิ อปฺปมาณารมฺมณา, อฎฺฐ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวนานิ, อภิญฺญา, มโนทฺวาราวชฺชนญฺจาติ เอกาทส ติธาปิ โหนฺติ นวตฺตพฺพาปิฯ เตสุ จ กุสลานิ ปญฺจ อรหตฺตมคฺคผลวชฺชิตสพฺพารมฺมณานิฯ ตตฺถาปิ ตํตํเสขานเมว ยถาสกํ มคฺคผลานิ อารมฺมณานิ โหนฺติ, กิริยานิ ฉ สพฺพถาปิ สพฺพารมฺมณานิ, อภิญฺญาวชฺชิตรูปาวจรานิ เจว ฉ อากาสานญฺจายตนอากิญฺจญฺญายตนจิตฺตานิ จ นิยเมน ปญฺญตฺตารมฺมณตาย, รูปนิพฺพานานญฺจ อนารมฺมณตาย สพฺพถา นวตฺตพฺพาติฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา อกุสลจิตฺตสทิสาว, วิรติโย สิยา ปริตฺตารมฺมณา, สิยา อปฺปมาณารมฺมณา, กรุณามุทิตา นวตฺตพฺพาว, เสสา ติธาปิ โหนฺติ สิยา นวตฺตพฺพาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปริตฺตารมฺมณตฺติกํฯ

หีนาติ ลามกา, อกุสลา ธมฺมาฯ หีนปณีตานํ มเชฺฌ ภวาติ **มชฺฌิมา,** อวเสสา เตภูมกา รูปารูปธมฺมาวฯ อุตฺตมเฎฺฐน, อตปฺปกเฎฺฐน จ **ปณีตา,** โลกุตฺตรจิตฺตนิพฺพานานิฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา หีนาว, กรุณามุทิตา มชฺฌิมาว, เสสกุสลาพฺยากตา มชฺฌิมปณีตาว, เสสา ติธาปิ โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ หีนตฺติกํฯ

‘‘หิตสุขาวหา เม ภวิสฺสนฺตี’’ติ เอวํ อาสีสิตาปิ ตถา อภาวโต, อสุภาทีสุเยว สุภนฺติอาทิวิปรีตปฺปวตฺติโต จ มิจฺฉา สภาวาติ มิจฺฉตฺตา, วิปากทาเน สติ ขนฺธเภทานนฺตรเมว วิปากทานโต นิยตา, มิจฺฉตฺตา จ เต นิยตา จาติ **มิจฺฉตฺตนิยตา**ฯ วุตฺตวิปรีเตน อเตฺถน สมฺมาสภาวาติ สมฺมตฺตา, สมฺมตฺตา จ เต นิยตา จาติ **สมฺมตฺตนิยตา**ฯ อุภยถาปิ น นิยตาติ **อนิยตา**ฯ

อานนฺตริกภาเวน ปวตฺติยํ สิยา มิจฺฉตฺตนิยตา, อญฺญถา ปวตฺติยํ สิยา อนิยตาฯ อเหตุกอกิริยนตฺถิกทิฎฺฐีสุ หิ อญฺญตรา ทิฎฺฐิ ยสฺส นิยตา, ตํ พุทฺธสตมฺปิ วิโพเธตุํ น สโกฺกติฯ เยน จ อนนฺตเร เอว อตฺตภาเว ผลทานโต อานนฺตริเกสุ มาตุฆาตกปิตุฆาตกอรหนฺตฆาตกสงฺฆเภทกโลหิตุปฺปาทกสงฺขาเตสุ ปญฺจสุ กเมฺมสุ เอกมฺปิ กมฺมํ ปฏิฆจิเตฺตน กตํ โหติ, โส สิเนรุ

ปฺปมาเณปิ สุวณฺณถูเป กตฺวา สกลจกฺกวาฬํ ปูเรตฺวา นิสินฺนสมฺพุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ ยาวชีวํ จ ตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิตฺวาปิ เตน กุสเลน อานนฺตริกสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกติ, อานนฺตริเกน ปน อธิเกน อานนฺตริกํ ปฏิพาหติ, ตสฺมา นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ อานนฺตริกา จ มคฺคผลานํ, มหคฺคตานญฺจ ปฏิพาหกตาย อนนฺตรเมว นิรเย วิปากทานโต มิจฺฉตฺตนิยตา จ ชาตา, จตฺตาโร ปน มคฺคา สมฺมตฺตนิยตา นาม, เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ อนิยตา นามฯ เจตสิเกสุ ปน โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ โลโภ ทิฏฺฐิ โทโส ถินํ มิทฺธนฺติ อิเม นว สิยา มิจฺฉตฺตนิยตา, สิยา อนิยตา, เสสอกุสลา, กรุณา, มุทิตา จ อนิยตา เอว, เสสกุสลาพฺยากตา สิยา สมฺมตฺตนิยตา, สิยา อนิยตา, ติชาติกา ปน ติธาปิ โหนฺติ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกนฺติฯ มิจฺฉตฺตตฺติกํฯ

นิพฺพานํ มคฺคติ, กิเลเส วา มาเรนฺต คจฺฉตีติ มโคฺค, อริยมโคฺค, โส อารมฺมณเมเตสนฺติ **มคฺคารมฺมณา**ฯ โลกิโย อฏฺฐงฺคิโกปิ มโคฺค ปจฺจยเฏฺฐน เอเตสํ เหตูติ **มคฺคเหตุกา,** มคฺคสมฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ มเคฺค วา เหตูติ มคฺคเหตู, อโลภาทโยฯ เต เอเตสํ เหตูติ **มคฺคเหตุกา**ฯ สมฺมาทิฏฺฐิ สยํ มโคฺค เจว เหตุ จ, อิติ มคฺคภูโต เหตุ เอเตสนฺติ **มคฺคเหตุกา,** โลกุตฺตราว ฯ อภิภวิตฺวา ปวตฺตนเฏฺฐน มโคฺค อธิปติ อารมฺมณภูโต, สหชาโต วา เอเตสนฺติ **มคฺคาธิปติโน,** ตทุภยํฯ

ตตฺถ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานกุสลกิริยา จ อภิญฺญาภูตา, มโนทฺวาราวชฺชนญฺจ สิยา มคฺคารมฺมณา, สิยา นวตฺตพฺพา, อริยานํ หิ เจโตปริยอนาคตํสญาณานิ ปเรสเญฺญว มคฺคจิตฺตสฺส ชานนกาเล มคฺคารมฺมณานิ, ปุเพฺพนิวาสญาณมโนทฺวาราวชฺชนานิ ปน อตฺตโน, ปเรสญฺจาปิ ตทญฺญารมฺมณกาเล ปน นวตฺตพฺพานิ, เจโตปริยญาณสฺส ปน นิยเมน ปรจิตฺตวิสยตฺตา เตน อตฺตนา อธิคตมคฺคํ อริยา อาลมฺพิตุํ น สโกฺกนฺติ, อนาคตํสญาเณน ปน อตฺตโน อนาคเต อุปฺปชฺชนกสฺส อุปริมคฺคสฺส อวิสยตฺตา น สโกฺกนฺติฯ อริยา หิ ยถาสกํ, เหฏฺฐิมญฺจ มคฺคผลํ ชานิตุํ สโกฺกนฺติ, น อุปริมํฯ ตานิ ปน อภิญฺญาชวนานิ มเคฺคน อสหชาตตฺตา น มคฺคเหตุกานิฯ มคฺคํ ครุํกตฺวา อปฺปวตฺตนโต น มคฺคาธิปตีนิฯ น หิ ตานิ กิญฺจิ อารมฺมณํ อธิปตึ กโรนฺติ, อนฺตมโส โลกุตฺตรมฺปิฯ กสฺมา? อตฺตโน มหคฺคตตาย ราชานํ ทิสฺวา ตสฺส มาตาปิตโร วิย, มโนทฺวาราวชฺชนํ ปน อตฺตโน อเหตุกตาย ราชานํ ทิสฺวา ขุชฺชเจฏิกาทโย วิยฯ จตฺตาริ มคฺคฏฺฐจิตฺตานิ สพฺพทา มคฺคเหตุกา เอว, ตาเนว จ วีมํสาวีริยานํ อธิปติภาเวน ปวตฺติยํ สิยา มคฺคาธิปติโน, อิตเรสํ ฉนฺทจิตฺตานํ อธิปติภาเวน ปวตฺติยํ สิยา นวตฺตพฺพา, อฏฺฐ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวนานิ สิยา มคฺคารมฺมณา, สิยา มคฺคาธิปติโน, สิยา นวตฺตพฺพาฯ ตานิ หิ อตฺตนา, ปเรหิ จ ปฏิวิทฺธมคฺคปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคารมฺมณา, อตฺตโน มคฺคํ ครุํกตฺวา ปจฺจเวกฺขณกาเล มคฺคาธิปติโน จ ตถาอปฺปวตฺติยํ นวตฺตพฺพา จ โหนฺติฯ อริยา หิ ปเรสํ มคฺคผลานิ ปจฺจเวกฺขนฺตา ครุํ กโรนฺตาปิ อตฺตโน มคฺคผลานิ วิย ครุํ น กโรนฺติ, อปิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํฯ เตสุ โสตาปโนฺน โสตาปนฺนานเมว มคฺคผลานิ ชานิตุํ สโกฺกติ, นาเญฺญสํ, สกทาคามี ปน สกทาคามีนมฺปิ, น อนาคามิอรหนฺตานํ, อนาคามี ปน อนาคามีนมฺปิ, น อรหนฺตานํ, อรหา ปน สเพฺพสมฺปิ มคฺคผลานิ ชานาติ, โสภนโลกิยจิตฺตรูปนิพฺพานานิ นวตฺตพฺพาเนวฯ เจตสิเกสุ ปน วิรติโย โลกุตฺตรกุสเล มคฺคสทิสาว, อญฺญตฺถ นวตฺตพฺพา, กรุณา, มุทิตา, อกุสลา จ นวตฺตพฺพา, เสสา ติธาปิ โหนฺติ นวตฺตพฺพา จฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ มคฺคารมฺมณตฺติกํฯ

อุปฺปนฺนาติ เอตฺถ วตฺตมานภูตาปคตโอกาสกตภูมิลทฺธวเสน อุปฺปนฺนา อเนกปฺปเภทา โหนฺติฯ ตตฺถ สพฺพมฺปิ อุปฺปาทชราภงฺคสมงฺคีสงฺขาตํ สงฺขตํ **วตฺตมานุปฺปนฺนํ** นาม, อา

รมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา นิรุทฺธํ อนุภูตาปคตสงฺขาตํ กุสลากุสลญฺจ อุปฺปาทาทิตฺตยํ อนุปฺปตฺวา นิรุทฺธํ ภูตาปคตสงฺขาตํ, เสสสงฺขตญฺจ **ภูตาปคตุปฺปนฺนํ** นาม, ‘‘ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพกตานิ กมฺมานี’’ติ เอวมาทินา นเยน วุตฺตํ กมฺมํ อตีตมฺปิ สมานํ อญฺญํ วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากโสฺสกาสํ กตฺวา ฐิตตฺตา, ตถากโตกาสญฺจ วิปากํ อนุปฺปนฺนมฺปิ เอกํเสน อุปฺปชฺชนกโต **โอกาสกตุปฺปนฺนํ** นาม, ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ อสมูหตํ อกุสลํ **ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ** นามฯ เอตฺถ จ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธา **ภูมิ** นาม, เตสุ ขเนฺธสุ อุปฺปตฺตารหกิเลสชาตา **ภูมิลทฺธํ** นาม, เตหิ กิเลเสหิ สา ภูมิ ลทฺธา โหตีติ เอวเมเตสุ อุปฺปเนฺนสุ อิธ วตฺตมานุปฺปนฺนา อธิเปฺปตาฯ

ตตฺรายํ วจนโตฺถ – ปุพฺพนฺตโต อุปฺปาทโต ปฎฺฐาย ยาว ภงฺคา ปนฺนา คตา ปวตฺตาติ **อุปฺปนฺนา,** ปจฺจุปฺปนฺนาติ อโตฺถ ฯ น อุปฺปนฺนาติ **อนุปฺปนฺนา**ฯ ปรินิฎฺฐิตการเณกเทสตฺตา อวสฺสํ อุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ **อุปฺปาทิโน,** อุภเยนาปิ อนาคตาว ทสฺสิตาฯ อยํ หิ ติโก ทฺวินฺนํ อทฺธานํ วเสน ปูเรตฺวา ทสฺสิโตฯ ลโทฺธกาสสฺส หิ กมฺมสฺส วิปาโก อุปฺปาที นามฯ ยทิ ปน อายูหิตกุสลากุสลํ กมฺมํ สพฺพํ วิปากํ ทเทยฺย, อสฺส โอกาโส น ภเวยฺยฯ ตํ ปน ทุวิธํ โหติ ธุววิปากํ, อทฺธุววิปากญฺจฯ ตตฺถ ปญฺจานนฺตริกอฎฺฐสมาปตฺติจตุตฺถมคฺคาทิ **ธุววิปากํ** นามฯ ตํ ปน กมฺมํ ขณปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิ อปฺปตฺตมฺปิฯ ตตฺถ ขณปฺปตฺตํ อุปฺปนฺนํ นาม, อปฺปตฺตํ อนุปฺปนฺนํ นามฯ ตสฺส ทุวิธสฺส จ วิปาโก ทุวิโธ โหติ ขณปฺปโตฺต จ อปฺปโตฺต จฯ ตตฺถ ขณปฺปโตฺต อุปฺปโนฺน นาม, อปฺปโตฺต จิตฺตานนฺตเร วา อุปฺปชฺชตุ, กปฺปสตสหสฺสาติกฺกเม วา ธุวปจฺจยเฎฺฐน อุปฺปาที นาม โหติฯ เมเตฺตยฺยสฺส โพธิสตฺตสฺส มโคฺค อนุปฺปโนฺน นาม โหติ, ผลํ อุปฺปาที นามฯ ตตฺถ จตูสุ ภูมีสุ วิปาโก, กมฺมชรูปญฺจ วตฺตมานุปฺปนฺนา นาม, อุปฺปชฺชนารหา อุปฺปาทิโน นาม, น ปน วตฺตพฺพา ‘‘อนุปฺปนฺนา’’ติฯ กุสลากุสลกิริยา, กมฺมชรูปญฺจ สิยา อุปฺปนฺนา, สิยา อนุปฺปนฺนา, น ปน วตฺตพฺพา ‘‘อุปฺปาทิโน’’ติฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา อกุสลจิตฺตสทิสาว, เสสา ทุวิธาปิ โหนฺติ, อตีตา, ปเนตฺถ นิพฺพานญฺจ นวตฺตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ อุปฺปนฺนตฺติกํฯ

อตฺตโน สภาวํ, อุปฺปาทาทิกฺขณํ วา ปตฺวา ตํ อติกฺกมิตฺวา อิตา คตา ปตฺตาติ **อตีตา**ฯ ตทุภยมฺปิ น อาคตาติ **อนาคตา**ฯ ตํ ตํ การณํ ปฎิจฺจ อุปฺปนฺนาติ **ปจฺจุปฺปนฺนา,** สเพฺพ สงฺขตา นามรูปธมฺมาฯ น สงฺขตธเมฺมสุ เตกาลิกภาวํ อปฺปโตฺต นาม อตฺถิ, สเพฺพปิ เต ติธา โหนฺติฯ นิพฺพานํ ปเนตฺถ นวตฺตพฺพนฺติฯ อตีตตฺติกํฯ

อตีตํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ **อตีตารมฺมณา**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ กุสลวิปากกิริยาวเสน ฉพฺพิธานิ วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนานิ เหฎฺฐา อตีตสมาปตฺตึ อารพฺภ ปวตฺติโต อตีตารมฺมณานิ, ทฺวิปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุโย ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาว, เสสา เอกาทส กามาวจรวิปากา, อเหตุกหสนจิตฺตญฺจ ติธาปิ โหนฺติ, เสสกามาวจรกิริยกุสลากุสลา จ อภิญฺญาภูตรูปาวจรจตุตฺถชฺฌานกุสลกิริยา จ ติธาปิ โหนฺติ นวตฺตพฺพา จฯ เตสุ กามาวจรานํ อตีตาทีสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺติวิภาโค เหฎฺฐา วุโตฺตวฯ นวตฺตพฺพตา ปน เตสุ ญาณวิปฺปยุตฺตชวนกุสลานํ ปญฺญตฺตารมฺมณวเสเนว, น นิพฺพานารมฺมณวเสน, เตสุปิ ติเหตุกชวนาวชฺชนานํ มคฺคผลรูปารูปชฺฌานานํ, ปุเรจาริกภาเวนาปิ นิพฺพานจตุกฺกชฺฌานวิสยานญฺจ ปจฺจเวกฺขณภาเวนาปิ นวตฺตพฺพตา เวทิตพฺพา, อภิญฺญานํ ปน อิทฺธิวิธญาณสฺส ตาว กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมตฺวา กายสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา ทิสฺสมาเนน กาเยน คจฺฉนฺตสฺส อตีตํ ปาทกชฺฌานจิตฺตํ อารพฺภ ปวตฺตนโต อตีตารมฺมณํ, ‘‘อนาคเตสุ รูปานิ เอวํ

โหนฺตู’’ติ อธิฏฺฐหนฺตสฺส อนาคตารมฺมณํ, กายํ ปน จิตฺตสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา อทิสฺสมาเนน กาเยน คมนกาเล, อชฺฌตฺตํ กุมารวณฺณาทีนํ, พหิทฺธาปาสาทกูฏาคาราทีนญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนานํ นิมฺมานกาเล จ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณญฺจ ตาว โหตีติ เอวํ อิทฺธิวิธสฺส ฉพฺพิธมฺปิ อชฺฌตฺติกํ, พาหิรญฺจ เตกาลิกํ อารมฺมณํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ทิพฺพโสตสฺส กุจฺฉิคตํ อชฺฌตฺติกํ, พาหิรญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนํ สทฺทายตนเมวารมฺมณํฯ เจโตปริยญาณสฺส อตีเต สตฺตทิวสพฺภนฺตเร, อนาคเต สตฺตทิวสพฺภนฺตเร จ ปเรสเญฺญว จิตฺตํ อตีตญฺจ อนาคตญฺจารมฺมณํ โหติฯ สตฺตทิวสาติกฺกเม ปเนตํ ปรจิตฺตํ ชานิตุํ น สโกฺกติฯ อตีตํ สอนาคตํสญาณานํ หิ เอส วิสโย, น เอตสฺสฯ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตชานนกาเล ปนสฺส ปจฺจุปฺปนฺนมารมฺมณํ โหติฯ

ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ นาเมตํ ติวิธํ ขณปจฺจุปฺปนฺนํ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนญฺจาติฯ ตตฺถ อุปฺปาทฏฺฐิติภงฺคปฺปตฺตํ **ขณปจฺจุปฺปนฺนํ** นามฯ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํ ปน ทุวิธํ รูปารูปวเสนฯ ตตฺถ อาตปฏฺฐานา อาคนฺตฺวา คพฺภํ ปวิฏฺฐสฺส ยาว อนฺธการภาโว น วิคจฺฉติ, อโนฺตคเพฺภ วา วสิตฺวา ทิวา อาตปฏฺฐานํ โอโลเกนฺตสฺส ยาว อกฺขีนํ ผนฺทนภาโว น วูปสมฺมติ, อยํ **รูปสนฺตติ** นามฯ เทฺว ตโย ชวนวารา **อรูปสนฺตติ** นาม, ตทุภยํ **สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนนฺติ** เวทิตพฺพํฯ เอกภวปริจฺฉินฺนํ **อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ** นามฯ อิมสฺมิํ ปน เจโตปริยญาณวิสเย กติปยชวนวารา อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ นามฯ ตตฺถ ขณปจฺจุปฺปนฺนํ จิตฺตํ เจโตปริยญาณสฺส อารมฺมณํ น โหติ อาวชฺชเนน สทฺธิํ นิรุชฺฌนโตฯ น หิ อาวชฺชนชวนานํ เอตฺถ ภินฺนารมฺมณตา ยุตฺตาฯ รูปสนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํ ปน กติปยชวนวารปริจฺฉินฺนํ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ อสฺส อารมฺมณํ โหติฯ อิทฺธิมา หิ ปรสฺส จิตฺตํ ชานิตุกาโม อาวเชฺชติ, ตํ อาวชฺชิตกฺขเณ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตมารมฺมณํ กตฺวา เตเนว สห นิรุชฺฌติฯ ตโต ตเทว นิรุทฺธํ จิตฺตมาลมฺพิตฺวา จตฺตาริ, ปญฺจ วา ชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เตสํ ปจฺฉิมํ อิทฺธิจิตฺตํ, เสสานิ กามาวจรชวนานิ ฯ เตสญฺจ เอการมฺมณเตฺตปิ อิทฺธิจิตฺตเมว ปรสฺส จิตฺตํ ชานาติ, น อิตรานิฯ ยถา จกฺขุทฺวารวีถิยํ จกฺขุวิญฺญาณเมว รูปํ ปสฺสติ, น อิตรานิ, เตสุ จ อาวชฺชนเมว นิปฺปริยายโต ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ, อิตรานิ ปน อทฺธาสนฺตติวเสน ปริยายโตติ คเหตพฺพํ, เอวเมตสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ จิตฺตเมวารมฺมณํ โหติ, ตญฺจ โข ปรเสฺสว, น อตฺตโนฯ

ปุเพฺพนิวาสญาณํ ปน นามโคตฺตกสิณปญฺญตฺตาทิอนุสฺสรเณ, นิพฺพานานุสฺสรเณ จ นวตฺตพฺพารมฺมณํ, สงฺขตธมฺมานุสฺสรเณ อตีตารมฺมณเมวฯ ตสฺส หิ อตีเตสุ สาสวานาสเวสุ, อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ จ ธเมฺมสุ อนารมฺมณํ นาม นตฺถิ, พุทฺธานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสมคติกํ โหติฯ ยถากมฺมูปคญาณสฺส อชฺฌตฺติกํ, พาหิรญฺจ อตีตํ กุสลากุสลเจตนามตฺตเมวฯ ‘‘เจโตปริยญาณสฺส จิตฺตเมวารมฺมณํ โหติ, น ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา’’ติ **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํ, **ปฏฺฐาเน** ปน ‘‘กุสลา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๐๔) วุตฺตตฺตา เจโตปริยญาณยถากมฺมูปคญาณานํ จิตฺตสมฺปยุตฺตาปิ เจตนาสมฺปยุตฺตาปิ จตฺตาโร ขนฺธา อารมฺมณํ โหนฺติ เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปน อชฺฌตฺติกํ, พาหิรญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนํ วณฺณายตนเมวารมฺมณํฯ อนาคตํสญาณสฺส ฉพฺพิธมฺปิ อนาคตเมว อชฺฌตฺตญฺจ พาหิรญฺจารมฺมณํ, อิทมฺปิ ปุเพฺพนิวาสญาณํ วิย อนาคเต สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิสนฺติฯ เอวํ อภิญฺญานํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ, นวตฺตเพฺพสุ จ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ ยถาโยคํ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

เสสานิ ปนฺนรส รูปาวจรจิตฺตานิ, อากาสานญฺจายตนอากิญฺจญฺญายตนกุสลวิปากกิริยานิ, อฏฺฐ โลกุตฺตรจิตฺตานิ, รูปนิพฺพานานิ จ นวตฺตพฺพานิฯ เจตสิเกสุ ปน อปฺปมญฺญา นวตฺตพฺพาวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อตีตารมฺมณตฺติกํฯ

‘‘เอวํ ปวตฺตมานา มยํ อตฺตาติ คหณํ คมิสฺสามา’’ติ อิมินา วิย อธิปฺปาเยน อตฺตานํ อธิการํ กตฺวา ปวตฺตาติ **อชฺฌตฺตา**ฯ อชฺฌตฺต-สโทฺท ปนายํ โคจรชฺฌเตฺต นิยกชฺฌเตฺต อชฺฌตฺตชฺฌเตฺต วิสยชฺฌเตฺตติ จตูสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๓๖๒) หิ อยํ โคจรชฺฌเตฺต ทิสฺสติฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ วา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๓) นิยกชฺฌเตฺตฯ ‘‘ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๐๔) อชฺฌตฺตชฺฌเตฺตฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๘๗) วิสยชฺฌเตฺต, อิสฺสริยฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ ผลสมาปตฺติ หิ พุทฺธานํ อิสฺสริยฏฺฐานํ นามฯ อิธ ปนายํ นิยกชฺฌเตฺต วตฺตติ, ตสฺมา อตฺตโน สนฺตาเน ปวตฺตา ปาฏิปุคฺคลิกา รูปารูปธมฺมา อิธ อชฺฌตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ตโต พหิภูตา อินฺทฺริยพทฺธา วา อนินฺทฺริยพทฺธา วา รูปารูปปญฺญตฺติโย พหิทฺธา นาม, ตติยปทํ ตทุภยวเสน วุตฺตํฯ

ตตฺถ สพฺพานิ จิตฺตเจตสิกานิ อินฺทฺริยพทฺธรูปํ ติธา โหนฺติ, อนินฺทฺริยพทฺธรูปํ, นิพฺพานปญฺญตฺติโย จ พหิทฺธาวฯ อิมสฺมิํ หิ ติเก กุสลตฺติเก อลพฺภมานา ปญฺญตฺติโยปิ ลพฺภนฺติ ฐเปตฺวา อากิญฺจญฺญายตนารมฺมณํ, ตเทว อิธ นวตฺตพฺพํฯ เตเนว หิ ภควตา อนนฺตรตฺติเก ‘‘กสิณาทิปญฺญตฺตารมฺมณานิ กามรูปาวจราทิจิตฺตานิ พหิทฺธารมฺมณานิ, อากิญฺจญฺญายตนญฺจ นวตฺตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํ, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกํฯ อชฺฌตฺตตฺติกํฯ

ยถาวุเตฺต อชฺฌตฺตาทิเก อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตานํ วเสน อยํ ติโก วุโตฺตฯ ตตฺถ ฉพฺพิธานิ วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนจิตฺตานิ อชฺฌตฺตารมฺมณาเนว, อากาสานญฺจายตนตฺตยํ, รูปาวจรโลกุตฺตรจิตฺตานิ จ พหิทฺธารมฺมณาเนว, โวฏฺฐพฺพนวชฺชิตา อเหตุกมหาวิปากา ติธาปิ โหนฺติ, อวเสสา ปน อากิญฺจญฺญายตนวชฺชิตานิ อาวชฺชนชวนานิ, อภิญฺญา จ สิยา ติธาปิ โหนฺติ, อากิญฺจญฺญายตนารมฺมณสฺส อาวชฺชนปริกมฺมปจฺจเวกฺขณาทิภาวปฺปวตฺติยํ สิยา นวตฺตพฺพาติฯ เตสํ อชฺฌตฺตาทิอารมฺมณตา อนนฺตรตฺติเก, เหฏฺฐา จ วุตฺตนยานุสาเรน ญาตพฺพา, อากิญฺจญฺญายตนตฺตยํ, ปน รูปนิพฺพานานิ จ นวตฺตพฺพาวฯ เจตสิเกสุ ปน อปฺปมญฺญาวิรตี พหิทฺธารมฺมณาว, เสสา ติธาปิ โหนฺติ นวตฺตพฺพา จฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อชฺฌตฺตารมฺมณตฺติกํฯ

ทฏฺฐพฺพภาวสงฺขาเตน สห นิทสฺสเนนาติ สนิทสฺสนา, ปฏิหนนภาวสงฺขาเตน สห ปฏิเฆนาติ สปฺปฏิฆา, สนิทสฺสนา จ เต สปฺปฏิฆา จาติ **สนิทสฺสนสปฺปฏิฆา,** รูปายตนเมวฯ นีลาทิเภทมุปาทาย ปน พหุวจนนิเทฺทโสฯ นตฺถิ เอเตสํ ทฏฺฐพฺพภาวสงฺขาตํ นิทสฺสนนฺติ อนิทสฺสนา, อนิทสฺสนา จ เต วุตฺตนเยน สปฺปฏิฆา จาติ **อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา,** เสสานิ โอฬาริกรูปานิฯ ตติยปทํ อุภยปฏิเกฺขเปน วุตฺตํ, สุขุมรูปจิตฺตเจตสิกนิพฺพานานิ **อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา** นาม, อิทญฺจ นิปฺปเทสตฺติกนฺติ เวทิตพฺพํฯ สนิทสฺสนตฺติกํฯ

ติกมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อภิธมฺมทุกมาติกตฺถวณฺณนา

ทุกมาติกาย ปน เหฏฺฐา อนาคตปทตฺถวณฺณนํเยว กริสฺสามฯ เหตุโคจฺฉเก ตาว เหตู ธมฺมาติ เอตฺถ เหตุเหตุ ปจฺจยเหตุ อุตฺตมเหตุ สาธารณเหตูติ จตุพฺพิธา เหตูฯ ตตฺถ อโลภาทโย ฉ ธมฺมา **เหตุเหตู** นาม, อุปาทารูปาทีนํ มหาภูตาทโย **ปจฺจยเหตู** นาม, วิปากุปฺปตฺติยํ กุสลากุสลํ, อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณญฺจ **อุตฺตมเหตู** นาม, สงฺขาราทีนํ อวิชฺชาทโย **สาธารณเหตู** นามฯ อิธ ปน เหตุเหตุ อธิเปฺปโตฯ **เหตู ธมฺมา**ติ มูลเฏฺฐน เหตุสงฺขาตา ธมฺมา, ‘‘เหตุธมฺมา’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **น เหตู**ติ เตสเญฺญว ปฎิเกฺขปวจนํฯ

ตตฺถ อโลโภ อโทโส อโมโหติ กุสลาพฺยากตา ตโย, โลโภ โทโส โมโหติ อกุสลา ตโย จาติ อิเม ฉ ธมฺมา เหตู นามฯ อิเม ฐเปตฺวา อวเสสา เจตสิกา, สพฺพานิ จ จิตฺตานิ, รูปนิพฺพานานิ จาติ อิเม ธมฺมา น เหตู นาม, อิทญฺจ นิปฺปเทสทุกนฺติ เวทิตพฺพํฯ เหตุทุกํ ปฐมํฯ

สมฺปโยคโต ปวเตฺตน สห เหตุนาติ **สเหตุกา**ฯ ตเถว ปวโตฺต นตฺถิ เอเตสํ เหตูติ **อเหตุกา**ฯ

ตตฺถ อเหตุกจิตฺตวชฺชิตานิ เอกสตฺตติ จิตฺตานิ สเหตุกา นามฯ เตสุ เทฺว โมหมูลานิ โมเหเนว สเหตุกานิ, อฎฺฐ โลภมูลานิ โลภโมเหหิ ทฺวีหิ, เทฺว โทสมูลานิ โทสโมเหหิ, ทฺวาทสญาณวิปฺปยุตฺตกุสลาพฺยากตานิ อโลภาโทเสหิ, เสสานิ สตฺตจตฺตาลีส อโลภาทีหิ ตีหิปิ สเหตุกานีติ, โมหมูเลสุ ปน โมโห, ทฺวิปญฺจวิญฺญาณํ, มโนธาตุ, สนฺตีรณตฺตยํ, โวฏฺฐพฺพนํ, หสิตุปฺปาทกานิ อฎฺฐารส จิตฺตานิ, รูปนิพฺพานานิ จาติ อิเม ธมฺมา อเหตุกา นามฯ เจตสิเกสุ ปน โลภโทสา, วิจิกิจฺฉา จ โมเหเนว สเหตุกา, ทิฎฺฐิมาโน โลภโมเหหิ ทฺวีหิ, อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ โทสโมเหหิ, โมโห ปน สิยา โลเภน, สิยา โทเสนาติ ทฺวีหิ สเหตุโกปิ โมหมูเลสุ อเหตุโกปิ, ถินมิทฺธานิ สิยา โลภโมเหหิ, สิยา โทสโมเหหีติ ตีหิปิ สเหตุกานิ, อหิริกาโนตฺตปฺปอุทฺธจฺจานิ ตถา จ เกวลโมเหน จ, อโมโห ปน อโลภาโทเสเหว ทฺวีหิ, อโลโภ สิยา อโทสาโมเหหิ, สิยา อโทเสนาติ ทฺวีหิ, อโทโส สิยา อโลภาโมเหหิ, สิยา อโลเภนาติ ทฺวีหิ, เสสา ปน ทฺวาวีสติ กุสลาพฺยากตา สิยา ตีหิ, สิยา ทฺวีหิปิ เหตูหิ สเหตุกา, ฉโนฺท ปน ยถาโยคํ ตีหิ, ปีติโทสวชฺชิเตหิ ปญฺจหิ สิยา สเหตุกาปิ อเหตุกาปิ, เสสา เอกาทส ติชาติกา ฉหิ เหตูหิ สเหตุกาปิ อเหตุกาปิ, เวทนา เจตฺถ โทมนสฺสภูตา ทฺวิเหตุกาว, โสมนสฺสอุเปกฺขา ยถาโยคํ โทสวชฺชิเตหิ ปญฺจหิ สเหตุกาปิ อเหตุกาปิ, สุขทุกฺขภูตา อเหตุกาว, อิทญฺจ นิปฺปเทสทุกนฺติฯ ทุติยํฯ

เอกุปฺปาทาทิตาย เหตุนา สมฺปยุตฺตาติ **เหตุสมฺปยุตฺตา**ฯ เหตุนา วิปฺปยุตฺตาติ **เหตุวิปฺปยุตฺตา**ฯ อยํ เหตุสมฺปยุตฺตทุโก อนนฺตเร วุตฺตสเหตุกทุเกน อตฺถโต นินฺนานากรโณฯ สเหตุกทุโก เอว หิ ภควตา เทสนาวิลาเสน, ตถา พุชฺฌนกปุคฺคลานํ วา อชฺฌาสยวเสน เหตุสมฺปยุตฺตทุกภาเวนาปิ วุโตฺตฯ เอวํ อุปริปิ สมานตฺถทุกานํ วจเน การณํ เวทิตพฺพํฯ ตติยํฯ

จตุตฺถาทโย ปน ยสฺมา ปฐมทุกทุติยตติยทุเกสุ ปฐมปเทน โยเชตฺวา เทฺว ทุกา, ปฐมทุเก จ ปจฺฉิมปทํ ทุติยทุเกน โยเชตฺวา เอกํ ทุกนฺติ ตโย ทุกา เทสิตา, ตสฺมา เตสํ ปทโตฺถ วุตฺตนโยวฯ

ตตฺถ จ ยเถว ‘‘เหตู เจว ธมฺมา สเหตุกา จ, สเหตุกา เจว ธมฺมา น จ เหตู’’ติ อยํ ทุโก สมฺภวติ, ตถา ‘‘เหตู เจว ธมฺมา อเหตุกา จ, อเหตุกา เจว ธมฺมา น จ เหตู’’ติ อยมฺปิ สมฺภวติฯ อิมินา นเยน เหตุสมฺปยุตฺตทุเกน โยชนายปิ เอโก ลพฺภติฯ ยถา จ ‘‘น เหตู โข ปน ธมฺมา ส

เหตุกาปิ, อเหตุกาปี’’ติ อยํ ลพฺภติ, ตถา ‘‘เหตู โข ปน ธมฺมา สเหตุกาปิ, อเหตุกาปี’’ติ อยมฺปิฯ ยถา เจตฺถ สเหตุกทุเก เทฺว ทุกา, เอวํ เหตุสมฺปยุตฺตทุเกปิ ‘‘น เหตู โข ปน ธมฺมา เหตุสมฺปยุตฺตาปิ, เหตุวิปฺปยุตฺตาปี’’ติ จ ‘‘เหตู โข ปน ธมฺมา เหตุสมฺปยุตฺตาปิ, เหตุวิปฺปยุตฺตาปี’’ติ จ เทฺว ทุกา ลพฺภนฺตีติ อปเรปิ ปญฺจ ทุกา เหตุโคจฺฉเก โยเชตุํ สกฺกาฯ เต ปน ภควตา วุตฺตานุสาเรเนว สกฺกา ญาตุนฺติ ฉสุ เอว สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ เย ตาว เอกสฺมึ จิตฺเต เทฺว ตโย เหตู เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ, เต เหตู เจว อโญฺญญฺญาเปกฺขาย สเหตุกา จ นามฯ สเหตุกจิตฺเตสุ ปน เหตุํ ฐเปตฺวา เสสา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สเหตุกา เจว น จ เหตู นามฯ อิมสฺมึ ทุเก สเพฺพ อเหตุกธมฺมา น วตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน เหตุวชฺชิตา อกุสลา เจว กุสลาพฺยากตา จ, ฉโนฺท จ สเหตุโก เจว น เหตุ เอว, เสสา ติชาติกา, ตถา นวตฺตพฺพา จ, โมโห ปน เหตุ เจว สเหตุโก จ นวตฺตโพฺพ จฯ จตุตฺถํฯ

อนนฺตรทุโกปิ อิมินา ทุเกน สพฺพถาปิ สทิโสวาติฯ ปญฺจมํฯ

สเหตุกจิตฺเตสุ เหตุวชฺชิตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา **นเหตู สเหตู** นาม, อเหตุกจิตฺตรูปนิพฺพานานิ **นเหตู อเหตุกา** นามฯ อิมสฺมึ ปน ทุเก ฉ เหตู น วตฺตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ ฉฎฺฐํฯ

เหตุโคจฺฉกํ นิฎฺฐิตํฯ

สตฺตสุ จูฬนฺตรทุเกสุ อตฺตโน นิปฺผาทเกน สห ปจฺจเยนาติ **สปฺปจฺจยา,** จิตฺตเจตสิกรูปานิฯ นตฺถิ เอเตสํ อุปฺปาเท วา ฐิติยํ วา ปจฺจโย อหุตฺวา ภวนฺเสฺสวาภาวาติ **อปฺปจฺจยา,** นิพฺพานเมวฯ เทสนาย ปเนตฺถ ปรมตาย โสตปติตวเสน พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ เอวํ สนิทสฺสนาทีสุปิฯ อิทญฺจ อิโต ปรานิ ฉ จ นิปฺปเทสทุกานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตโต ปรญฺจ ยตฺถ ‘‘อิเมน วตฺตพฺพา’’ติ น วกฺขาม, ตํ นิปฺปเทสนฺติ คเหตพฺพํฯ สปฺปจฺจยทุกํฯ

ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตาติ **สงฺขตา**ฯ น สงฺขตาติ **อสงฺขตา**ฯ อิทญฺจ สพฺพถา สปฺปจฺจยทุกสทิสเมวฯ สปฺปจฺจยสงฺขตอุภยทุกํ สพฺพถา สทิสเมวฯ สงฺขตทุกํฯ

รูปายตนํ **สนิทสฺสนํ** นามฯ เสสรูปจิตฺตเจตสิกนิพฺพานานิ **อนิทสฺสนา** นามฯ สนิทสฺสนทุกํฯ

ปสาทวิสยรูปานิ ทฺวาทส **สปฺปฎิฆา** นามฯ เสสรูปจิตฺตเจตสิกนิพฺพานานิ **อปฺปฎิฆา** นามฯ สปฺปฎิฆทุกํฯ

อวินิโพฺภควเสน รูปํ เอเตสํ อตฺถีติ **รูปิโน,** รุปฺปนลกฺขณํ วา รูปํ, ตํ เอเตสํ อตฺถีติ **รูปิโน,** ภูโตปาทายรูปเมวฯ น รูปิโน **อรูปิโน,** จิตฺตเจตสิกนิพฺพานานิฯ รูปิทุกํฯ

โลโก วุจฺจติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฎฺฐน วฎฺฎํ, ตสฺมึ ปริยาปนฺนภาเวน โลเก นิยุตฺตาติ **โลกิยา,** ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ตโต โลกโต ตตฺถ อปริยาปนฺนภาเวน อุตฺติณฺณาติ **โลกุตฺตรา,** อริยมคฺคผลนิพฺพานานิฯ เจตสิเกสุ ปเนตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อเสขตฺติเก วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ โลกิยทุกํฯ

เกนจิ วิเญฺญยฺยาติ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ เกนจิ เอเกน จกฺขุวิญฺญาเณน วา โสตวิญฺญาณาทินา วา วิชานิตพฺพาฯ **เกนจิ น วิเญฺญยฺยา**ติ เตเนว จกฺขุวิญฺญาเณน วา โสตวิญฺ

ญาณาทินา วา น เกนจิ วิชานิตพฺพานิฯ เอวํ หิ สติ ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ อตฺถนานตฺตโต ทุโก โหติฯ **ปทภาชนียสฺมิมฺปิ** ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา’’ติ (ธ. ส. ๑๑๐๑) เอตฺตกํ เอกทุกนฺติ อคฺคเหตฺวา ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา, เย วา ปน เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา’’ติ (ธ. ส. ๑๑๐๑) อยเมโก ทุโกติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺส ปน รูปํ จกฺขุวิเญฺญยฺยํ, สโทฺท น จกฺขุวิเญฺญโยฺยติ อยมโตฺถฯ เอวํ เสเสสฺปิ ทุกปริเจฺฉโท ญาตโพฺพฯ ตตฺถ รูปายตนํ จกฺขุนา วา จกฺขุวิญฺญาเณน วา วิเญฺญยฺยํ นามฯ เสสรูปารูปธมฺมา เตเนว จกฺขุนา วา จกฺขุวิญฺญาเณน วา เกนจิ นวิเญฺญยฺยาฯ เอวํ โสตฆานชิวฺหากายตพฺพิญฺญาณมูลิกาสฺปิ จตูสุ โยชนาสุ วิภาโค ยถานุรูปํ ญาตโพฺพฯ รูปาทโย ปน ปญฺจวิสยา มโนธาตุตฺตเยน เกนจิ วิเญฺญยฺยาฯ เสสรูปารูปธมฺมา เตเนว มโนธาตุตฺตเยน เกนจิ นวิเญฺญยฺยาฯ กิญฺจาปิ สามญฺญโต มโนวิญฺญาเณน อวิเญฺญยฺยสฺส อภาวโต ปาฬิยํ มโนวิญฺญาณวิเญฺญยฺยวเสน ทุโก น วุโตฺต, ตถาปิ วิเสสโต วตฺตโพฺพวฯ ตถา หิ ฉพฺพิธาปิ กามาวจรธมฺมา กามาวจรวิปากาทินา มโนวิญฺญาเณน เกนจิ วิเญฺญยฺยา, รูปารูปาวจรโลกุตฺตรปญฺญตฺติโย เตเนว เกนจิ นวิเญฺญยฺยาฯ ตถา กามรูปารูปาวจรปญฺญตฺติโย อกุสลาทินา เกนจิ วิเญฺญยฺยา, โลกุตฺตรา เตเนว เกนจิ นวิเญฺญยฺยาฯ ตถา นิพฺพานํ โลกุตฺตเรน เกนจิ วิเญฺญยฺยํ , เสสโลกิยโลกุตฺตรา เตเนว เกนจิ นวิเญฺญยฺยาติ อิมินา นเยน รูปารูปาวจราทิเภเทน มโนวิญฺญาเณน เกนจิ วิเญฺญยฺยาวิเญฺญยฺยธมฺมา ยถาโยคํ โยเชตพฺพาฯ เอวํ สเพฺพ ธมฺมา เกนจิ วิเญฺญยฺยา, เกนจิ น วิเญฺญยฺยา นามฯ อิมสฺมิญฺจ ทุเก ปญฺญตฺติโยปิ ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพาติฯ เกนจิวิเญฺญยฺยทุกํฯ

จูฬนฺตรทุกา นิฏฺฐิตาฯ

อาสวโคจฺฉเก อาสมนฺตโต สวนฺตีติ **อาสวา,** จกฺขุโตปิ…เป.… มนโตปิ สวนฺติ, ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมโต ยาวโคตฺรภุํ, โอกาสโต ยาวภวคฺคา สวนฺตีติ วา **อาสวา,** เอเต ธเมฺม, เอตญฺจ โอกาสํ อโนฺตกริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อโนฺตกรณโตฺถ หิ อยํ **อา**-กาโรฯ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทิราทิอาสวา วิยาติปิ **อาสวา**ฯ ยทิ จ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน อาสวา, เอเต เอว ภวิตุํ อรหนฺติฯ อนาทิตฺตา อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ **อาสวา**ฯ ตโต อเญฺญ **โน อาสวา** นามฯ

ตตฺถ กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโวติ อิเม จตฺตาโร อาสวา นามฯ ตตฺถ อฏฺฐสุ โลภสหคตจิเตฺตสุ อุปฺปโนฺนน สโพฺพปิ โลโภ **กามาสโว** นามฯ **อฏฺฐสาลินิยํ** ปน ‘‘ปญฺจกามคุณิโก ราโค กามาสโว’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๑๐๒) จ, ‘‘ทิฏฺฐิสหชาโต ราโค กามาสโว น โหติ, ทิฏฺฐิราโค นาม โหตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๑๐๕) จ, ‘‘โย พฺรหฺมานํ วิมานกปฺปรุกฺขาภรเณสุ ฉนฺทราโค อุปฺปชฺชติ, โส กามาสโว น โหติ ปญฺจกามคุณิกสฺส ราคสฺส อิเธว ปหีนตฺตา’’ติ จ วุตฺตํฯ **ปาฬิยํ** ปน ‘‘กามาสโว อฏฺฐสุ โลภสหคเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ธ. ส. ๑๔๖๕) จ, ‘‘กามาสวํ ปฏิจฺจ ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๓.๑) จ วุตฺตตฺตา ภวาสวํ ฐเปตฺวา อวเสโส สโพฺพปิ โลโภ กามาสโวติ ปญฺญายติ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตราคสฺส, พฺรหฺมานํ วตฺถาภรณาทีสุ ราคสฺส จ ภวาสวตฺตาภาวาฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตราโค เอว หิ รูปารูปภวปตฺถนาวเสน ปวตฺติยํ ภวาสโว โหติ ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตี’’ติอาทิวจนโต (ยม. ๒.อนุสยยมก.๒), น จ กามาสวภวาสววินิมุโตฺต โลโภ อตฺถิฯ ยทิ สิยา, ‘‘โลโภ สิยา อาสโว, สิยา โน อาสโว’’ติ ปาฬิยํ วตฺตโพฺพ ภเวยฺย, ‘‘ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลเภน สมฺปยุโตฺต อวิชฺชาสโว สิยา อาสวสมฺปยุโตฺต, สิยา อาสววิปฺปยุโตฺต’’ติ จ วตฺตโพฺพ สิยาฯ **ปทภาชนีเย** จ กามาสวนิเทฺทเส อาคตสฺส ‘‘กาเมสุ กามจฺฉโนฺท’’ติ (ธ. ส. ๑๑๐๓) อิมสฺส

ปทสฺส **อฏฺฐสาลินิยํ** ‘‘ปญฺจกามคุเณสุ กามจฺฉนฺโท’’ติ (ธ. ส. อ. ๑๑๐๓) อโตฺถ วุโตฺต, ตสฺส ปน ปทสฺส วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาโมติปิ อตฺถโยชนา สกฺกา กาตุํ เตภูมกสฺส ธมฺมสฺส วตฺถุกามตฺตา, ตตฺถ สพฺพตฺถ ราคสฺส จ กิเลสกามตฺตาฯ วุตฺตํ เหตํ ธมฺมเสนาปตินา **มหานิเทฺทเส** –

> ‘‘กตเม วตฺถุกามา? มนาปิกา รูปา…เป.… สเพฺพปิ กามาวจรา ธมฺมา, สเพฺพปิ รูปาวจรา ธมฺมา, สเพฺพปิ อรูปาวจรา ธมฺมา…เป.… อิเม วุจฺจนฺติ วตฺถุกามาฯ
>
> ‘‘กตเม กิเลสกามา? ฉโนฺท กาโม ราโค กาโม…เป.… โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท กามราโค กามนนฺที กามตณฺหา กามเสฺนโห กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามโชฺฌสานํ กาโมโฆ กามโยโค กามุปาทานํ กามจฺฉนฺทนีวรณํ…เป.… อิเม วุจฺจนฺติ กิเลสกามา’’ติ (มหานิ. ๑)ฯ

อปิเจตฺถ ‘‘กาโมโฆ กามโยโค’’ติอาทินา กิเลสกามสฺส กาโมฆาทิภาวํ วทตา ธมฺมเสนาปตินา วตฺถุกามตฺตวิสยสฺส ราคสฺส อาสวาทิภาโว อนุญฺญาโต, น ปญฺจกามคุณิกเสฺสว ราคสฺสฯ น จ โอฆาสเวสุ โกจิ วิเสโส อตฺถิฯ **อฏฺฐสาลินิยมฺปิ** หิ อุปาทานโคจฺฉกสฺส **ปทภาชนีเย** ‘‘กาเมสุ กามจฺฉโนฺท’’ติ (ธ. ส. ๑๒๒๐) อิมสฺส ‘‘วตฺถุกาเมสุ กามจฺฉโนฺท’’ติ (ธ. ส. อ. ๑๒๒๐) อยเมวโตฺถ วุโตฺตฯ ตโต อเญฺญสุ เหตุคนฺถกิเลสโคจฺฉเกสุ โลภเสฺสว อนวเสสปริยาทานํ วุตฺตํ, น อิตรโคจฺฉเกสุฯ เตสุ จ โลภสฺส ปาฬิอนุสารโต โอโลกิยมาเน กิเลสกามมตฺตโกฯ อนวเสสโลภปริยาทานํ ปญฺญายติฯ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

จตูสุ ปน ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตจิเตฺตสุ อุปฺปโนฺน รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราคภาเวน, กามโชฺฌสานนิกนฺติภาเวน จ ปวโตฺต โลโภ **ภวาสโว** นามฯ **อฏฺฐสาลินิยํ** ปน ‘‘สสฺสตทิฏฺฐิสหชาโต ราโค ภวาสโว’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๑๐๒) วุตฺตํฯ **ปาฬิยํ** ปน ‘‘ภวาสโว จตูสุ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคเตสู’’ติ (ธ. ส. ๑๔๖๕) นิยมิตตฺตา น สกฺกา คเหตุํ, อธิปฺปาโย ปน คเวสิตโพฺพฯ ทฺวาสฏฺฐิปเภทา สพฺพาปิ ทิฏฺฐิ **ทิฏฺฐาสโว** นามฯ อฏฺฐวตฺถุโก สโพฺพปิ โมโห **อวิชฺชาสโว** นามฯ เตสุ ทิฏฺฐาสโว ปฐเมน มเคฺคน ปหียติ, กามาสโว จตูหิปีติ วตฺตุํ ยุตฺตํ, ‘‘ตติเยนา’’ติ ปน วุตฺตํฯ ภวาสโว, อวิชฺชาสโว จ จตุเตฺถน ปหียติฯ อิเมสญฺจ กามาสวภวาสวานํ โลภสภาวตฺตา สภาวโต ตโย ธมฺมา วิภาคโต จตฺตาโร อาสวา นาม ชาตาฯ อิเม ฐเปตฺวา เสสา โลกิยโลกุตฺตรา สเพฺพ ธมฺมา โน อาสวา นามฯ อาสวทุกํ ปฐมํฯ

อตฺตานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวเตฺตหิ สห อาสเวหีติ **สาสวา,** สเพฺพ โลกิยธมฺมาฯ เอวํ ปวตฺตมานา นตฺถิ เอเตสํ อาสวาติ **อนาสวา,** นว โลกุตฺตรธมฺมาวฯ เจตสิกา ปเนตฺถ โลกิยทุเก วุตฺตสทิสาวฯ สาสวทุกํ ทุติยํฯ

ตติยาทีนํ จตุนฺนํ ทุกานํ ปทโตฺถ วุตฺตนโยวฯ เสสเมตฺถ เหตุโคจฺฉเก วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – ยถา ตตฺถ ‘‘น เหตู โข ปน ธมฺมา สเหตุกาปิ, อเหตุกาปี’’ติ อยํ โอสานทุโก ปฐมทุเก ทุติยปทํ ทุติยทุเกน โยเชตฺวา วุโตฺต, เอวมิธ ‘‘โน อาสวา โข ปน ธมฺมา สาสวาปิ, อนาสวาปี’’ติ น วุโตฺตฯ อยญฺจ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยน อิห สงฺคหิโตติ เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สโญฺญชนโคจฺฉกาทีสุปิ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ

ตตฺถ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา **อาสวสมฺปยุตฺตา** นามฯ โทสโมหมูลจิเตฺตสุ โมโห, กุสลาพฺยากตจิตฺตรูปนิพฺพานานิ จ **อาสววิปฺปยุตฺตา** นามฯ เจตสิเกสุ ปน โมหํ ฐเปตฺวา

เสสา อกุสลา อาสวสมฺปยุตฺตาว, โมโห ปน ติชาติโก จ ทฺวิธาปิ โหติ, เสสา อาสววิปฺปยุตฺตา เอวาติฯ ตติยํฯ

จตฺตาโร อาสวา **อาสวา เจว สาสวา จ** นามฯ ตทวเสสา โลกิยธมฺมา **สาสวา เจว โน จ อาสวา** นามฯ อิธ ปน โลกุตฺตรา น วตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน อาสวาติ วุตฺเตหิ เสสา อกุสลา, กรุณามุทิตา จ สาสวา เจว โน จ อาสวา เอว, เสสา ตถา จ น วตฺตพฺพา จฯ จตุตฺถํฯ

เย ปน โลภมูเลสุ โลภโมหา, โลภทิฏฺฐิโมโห จาติ เทฺว ตโย เอกโต กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ, เต **อาสวา เจว อาสวสมฺปยุตฺตา จ** นามฯ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ เจว อาสววชฺชิตา ตํสมฺปยุตฺตา จ **อาสวสมฺปยุตฺตา เจว โน จ อาสวา** นามฯ อิธ ปน อาสววิปฺปยุตฺตา น วตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน อาสววชฺชิตา อกุสลา อาสวสมฺปยุตฺตา เจว โน จ อาสวา เอว, โมโห สิยา อาสโว เจว อาสวสมฺปยุโตฺต จ, สิยา น วตฺตโพฺพ, ติชาติกา สิยา อาสวสมฺปยุตฺตา เจว โน จ อาสวา, สิยา น วตฺตพฺพา, กุสลาพฺยากตา น วตฺตพฺพาวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปญฺจมํฯ

โลกุตฺตรวชฺชิตา **อาสววิปฺปยุตฺตา สาสวา** นามฯ โลกุตฺตรา **อาสววิปฺปยุตฺตา อนาสวา** นามฯ อิธ ปน อาสวสมฺปยุตฺตา น วตฺตพฺพาวฯ เจตสิเกสุ ปน กรุณามุทิตา อาสววิปฺปยุตฺตา สาสวา เอว, โมโห ตถา จ น วตฺตโพฺพ จ, เสสกุสลาพฺยากตา ทฺวิธาปิ โหนฺติ, ติชาติกา ทฺวิธาปิ น วตฺตพฺพาว, โมหวชฺชิตา ปน อกุสลา น วตฺตพฺพาวฯ ฉฏฺฐํฯ

อาสวโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

สํโยชนโคจฺฉเก ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ ปุคฺคลํ วฏฺฏสฺมิํ สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ **สํโยชนา**ฯ ตโต อเญฺญ **โน สํโยชนา**ฯ

ตตฺถ กามราคสํโยชนํ ภวราคปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสอิสฺสามจฺฉริยอวิชฺชาสํโยชนนฺติ อิเม ทส ธมฺมา สํโยชนา นามฯ เตสุ กามภวทิฏฺฐิอวิชฺชาสํโยชนานิ อาสวโคจฺฉเก วุตฺตนยาเนวฯ ‘‘อนตฺถํ เม อจริ, จรติ, จริสฺสติ, ปิยสฺส เม อนตฺถํ อจริ, จรติ, จริสฺสติ, อปฺปิยสฺส เม อตฺถํ อจริ, จรติ, จริสฺสตี’’ติ (ธ. ส. ๑๐๖๖) เอวํ วุเตฺตหิ นวหิ อากาเรหิ สเตฺตสุ, อฏฺฐานโกปวเสน สงฺขาเรสุ จ อุปฺปชฺชมาโน สโพฺพปิ โทโส ปฏิฆสํโยชนํ นามฯ

‘‘เสโยฺยหมสฺมิ , สทิโสหมสฺมิ, หีโนหมสฺมี’’ติ เอวํ ตีหิ อากาเรหิ ปวโตฺต สโพฺพ มาโน มานสํโยชนํ นามฯ ตตฺถ เสยฺยเสฺสว สโต ปุคฺคลสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมิ, สทิโส, หีโน’’ติ จ ติธามาโน อุปฺปชฺชติ, ตถา สทิสหีนานมฺปิฯ ตตฺถ เสยฺยสฺส เสยฺยมาโนว ยาถาวมาโนฯ ตถา สทิสสฺส สทิสมาโน, หีนสฺส หีนมาโน จฯ ติณฺณมฺปิ อิตเร เทฺว เทฺว มานา อยาถาวมานาติ ญาตพฺพาฯ

สตฺถุธมฺมสงฺฆสิกฺขาสุ, ปุพฺพนฺตาปรนฺตตทุภยปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ จ กงฺขตาวเสน ปวตฺตา สพฺพาปิ วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉาสํโยชนํ นามฯ

โคสีลโกวตาทีหิ สุทฺธีติ คหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิ เอว สีลพฺพตปรามาสสํโยชนํ นามฯ

ตทวเสสา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิสํโยชนนฺติ คเหตพฺพํฯ

ปรลาภสกฺการครุการมานนวนฺทนปูชนาทีสุ อสหนากาเรน ปวตฺตา อิสฺสา อิสฺสาสํโยชนํ นามฯ อาวาสมจฺฉริยํ กุลลาภวณฺณธมฺมมจฺฉริยนฺติ ปญฺจวิธํ มจฺฉริยํ มจฺฉริยสํโยชนํ นามฯ สกลารามเมปิ หิ ปริเวโณวรกาทีสุ วา วสโนฺต ตตฺถ อญฺญสฺส วตฺตสมฺปนฺนสฺส เปสลสฺส ภิกฺขุโน อาคมนํ น อิจฺฉติ, อาคตสฺสาปิ ขิปฺปํ คมนเญฺญว อิจฺฉติ, อิทํ **อาวาสมจฺฉริยํ** นามฯ ภณฺฑนการกาทีนํ ปน ตตฺถ วาสํ อนิจฺฉโต อาวาสมจฺฉริยํ นาม น โหติฯ

อตฺตโน ปน อุปฏฺฐากกุเล วา ญาติกุเล วา อญฺญสฺส เปสลสฺส อุปสงฺกมนํ อนิจฺฉโต **กุลมจฺฉริยํ** โหติ, ปาปปุคฺคลสฺส อนิจฺฉโต ปน น โหติฯ โส หิ เตสํ ปสาทเภทาย ปฏิปชฺชตีติฯ

อตฺตนา ลภนฏฺฐาเน จตุปจฺจยํ ลภเนฺต สีลวเนฺต ทิสฺวา ‘‘มา ลภนฺตู’’ติ จิเนฺตนฺตสฺส **ลาภมจฺฉริยํ** โหติฯ โย ปน สทฺธาเทยฺยํ วินิปาเตติ, ปูติภาวมฺปิ คจฺฉนฺตํ อญฺญสฺส น เทติ , ตํ ลภนฺตํ ทิสฺวา ‘‘สเจ อิมํ อโญฺญ สีลวา ลเภยฺย, ปริโภคํ คเจฺฉยฺยา’’ติ จิเนฺตนฺตสฺส มจฺฉริยํ นาม นตฺถิฯ

วโณฺณ นาม อตฺตนา สทิโส สรีรวโณฺณปิ คุณวโณฺณปิฯ ตตฺถ ‘‘รูปวา ปาสาทิโก’’ติ ปรสฺส สรีรวณฺณํ, ‘‘สีลวา, ธุตวา’’ติอาทินา คุณวณฺณญฺจ อตฺตโน วณฺณภณนฏฺฐาเน วุจฺจมานํ อสหนฺตสฺส ทุวิธํ **วณฺณมจฺฉริยํ** นาม โหติ, อเปสลํ ปน วิปนฺนํ ปสํสิตฺวา ปริสาสุ อุปตฺถเมฺภนฺตํ ทิสฺวา ปาปครหิตาย อสหนฺตสฺส น โหติฯ

ธโมฺมติ ปริยตฺติเยว, น ปฏิเวโธ อริยานํ ตตฺถ มจฺฉริยาภาวาฯ ปริยตฺติํ ปน คุฬฺหคนฺถํ อเญฺญสํ อกเถตุกามสฺส **ธมฺมมจฺฉริยํ** นาม โหติ, ธมฺมานุคฺคเหน ปน โลลสฺส , กาเลน สมโณ, กาเลน นิคณฺฐาทิ จ หุตฺวา วิจรนฺตสฺส ปเวณิอาคตํ ตนฺติํ ‘‘สณฺหสุขุมํ ธมฺมนฺตรํ ภินฺทิตฺวา อาลุฬิสฺสติ, อมฺหากํ สมยํ ภินฺทิสฺสตี’’ติ จ น เทนฺตสฺส, ปุคฺคลานุคฺคเหน วา ปกติยา สฐสฺส มายาวิโน ‘‘สณฺหสุขุมธมฺมํ อุคฺคณฺหิตฺวา อญฺญํ พฺยากริตฺวา นสฺสิสฺสตี’’ติ น เทนฺตสฺส จ ธมฺมมจฺฉริยํ น โหติฯ ยถา จ ภิกฺขูนํ, เอวํ คหฏฺฐานมฺปิ ปญฺจวิธํ มจฺฉริยํ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ สเงฺขปโต ปน คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อตฺตสมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํ มจฺฉริยํ นามาติ คเหตพฺพํฯ

อิเมสุ จ สํโยชเนสุ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสอิสฺสามจฺฉริยานิ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺติ, ปฏิโฆ อนาคามิมเคฺคน, กามราโค จตูหิปีติ วตฺตพฺพํ, ‘‘ตติเยนา’’ติ ปน วุตฺตํฯ มานภวราคอวิชฺชา อรหตฺตมเคฺคนฯ ตตฺถ จ อยาถาวมาโน ปฐมมเคฺคน ปหียตีติ ทฏฺฐโพฺพ, อิเมสํ กามราคภวราคานํ โลภสภาวตฺตา ทิฏฺฐิสีลพฺพตปรามาสานํ มิจฺฉาทิฏฺฐิสภาวตฺตา สภาวโต อเฏฺฐว ธมฺมา ทส สํโยชนา นาม ชาตาฯ อิเม ทส ฐเปตฺวา เสสา โลกิยโลกุตฺตรธมฺมา โน สํโยชนา นามฯ เสสํ อาสวทุกสทิสํฯ สํโยชนทุกํ ปฐมํฯ

อารมฺมณภาวํ อุปคนฺตฺวา สํโยชนสํวฑฺฒเนน สํโยชนานํ หิตาติ **สํโยชนิยา,** สาสวธมฺมา เอวฯ ตถา นีวรณิยาติ เอตฺถาปิฯ น สํโยชนิยา **อสํโยชนิยา,** อนาสวาฯ เสสํ สาสวทุกสทิสเมวฯ ทุติยํฯ

ตติยาทโยปิ อาสวโคจฺฉเก ตติยาทิสทิสา เอว, วิเสสมตฺตเมเวตฺถ วกฺขามฯ ตตฺถ หิ ทุวาทสากุสลจิตฺตานิ **สํโยชนสมฺปยุตฺตา** นาม, อุทฺธจฺจสหคโต โมโห, เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ **สํโยชนวิปฺปยุตฺตา** นามฯ เสสํ สมเมวฯ ตติยํฯ

ทส สํโยชนานิ **สํโยชนา เจว สํโยชนิยา จ** นามฯ ตทวเสสโลกิยธมฺมา **สํโยชนิยา เจว โน จ สํโยชนา** นามฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ จตุตฺถํฯ

เย ปน อุทฺธจฺจวิรหิเตสุ เอกาทสสุ อกุสลจิเตฺตสุ วิจิกิจฺฉาโมหา โทสโมหา โทสอิสฺสาโมหา โทสมจฺฉริยโมหา โลภมานโมหา โลภทิฏฺฐิโมหา จาติ เทฺว ตโย เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ, เต **สํโยชนา เจว สํโยชนสมฺปยุตฺตา จ** นามฯ ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ เจว สํโยชนวชฺชิตตํสมฺปยุตฺตา จ **สํโยชนสมฺปยุตฺตา เจว โน จ สํโยชนา** นามฯ เสสมิธ อนนฺตรทุกญฺจ อาสวโคจฺฉเก ปญฺจมฉฏฺฐทุกสทิสเมวฯ เกวลํ อาสวปทฏฺฐาเน สํโยชนปทเมว วิเสโสฯ ปญฺจมฉฏฺฐทุกานิฯ

สํโยชนโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

คนฺถโคจฺฉเก ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ จุติปฏิสนฺธิวเสน วฏฺฏสฺมึ คเนฺถนฺติ ฆเฏนฺตีติ **คนฺถา**ฯ ตโต อเญฺญ **โน คนฺถา**ฯ

ตตฺถ อภิชฺฌากายคโนฺถ, พฺยาปาโท, สีลพฺพตปรามาโส, อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคโนฺถ ติ อิเม จตฺตาโร ธมฺมา คนฺถา นามฯ ตตฺถ อภิชฺฌา เอว นามกายํ วุตฺตนเยน คเนฺถตีติ **อภิชฺฌากายคโนฺถ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ สพฺพญฺญุภาสิตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘สสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ อิมินา อากาเรน อภินิวิสนโต สีลพฺพตปรามาสวิรหิตา สพฺพาปิ ทิฏฺฐิ **อิทํสจฺจาภินิเวโส** นามฯ เสสา วุตฺตตฺถาวฯ อิเมสุ จ ปจฺฉิมา เทฺว คนฺถา ปฐเมน มเคฺคน ปหียนฺติ, พฺยาปาโท ตติเยน, อภิชฺฌา จตูหิปิฯ อิเม จ สภาวโต ตโย ธมฺมา จตฺตาโร คนฺถา นามชาตาฯ อิเม ปน ฐเปตฺวา เสสา สเพฺพ ธมฺมา โน คนฺถา นามฯ คนฺถทุกํ ปฐมํฯ

อารมฺมณกรณวเสน คเนฺถหิ คนฺถิตพฺพาติ **คนฺถนิยา**ฯ น คนฺถนิยา **อคนฺถนิยา**ฯ เสสํ สาสวทุกสทิสเมวฯ ทุติยํฯ

โมหมูลวชฺชิตานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ, ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตสุ โลภํ, โทสมูเลสุ จ โทสํ ฐเปตฺวา ตํสมฺปยุตฺตา จ **คนฺถสมฺปยุตฺตา** นามฯ ยถาวุโตฺต โลโภ, โทโส, โมหมูลานิ, กุสลาพฺยากตานิ จิตฺตานิ, รูปนิพฺพานานิ จ **คนฺถวิปฺปยุตฺตา** นามฯ เจตสิเกสุ ปน ทิฏฺฐิมานอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจถินมิทฺธานิ คนฺถสมฺปยุตฺตา เอวฯ โทสวิจิกิจฺฉา, กุสลาพฺยากตา จ คนฺถวิปฺปยุตฺตา เอว, เสสา ทฺวิธาปิ โหนฺติฯ ตติยํฯ

จตฺตาโร คนฺถา **คนฺถา เจว คนฺถนิยา จ** นามฯ ตทวเสสา โลกิยา **คนฺถนิยา เจว โน จ คนฺถา** นามฯ ตถา เจตสิเกสุ คนฺถวชฺชิตา อกุสลา, อปฺปมญฺญา จ, เสสา เจตสิกา ปน ตถา จ น วตฺตพฺพา จ, อิธ ปน โลกุตฺตรา น วตฺตพฺพาฯ จตุตฺถํฯ

ทิฏฺฐิ **คนฺถาเจว คนฺถสมฺปยุตฺตา จ** นามฯ โลโภ ตถา จ น วตฺตโพฺพ จ, คนฺถสมฺปยุเตฺตสุ คเนฺถ ฐเปตฺวา เสสา **คนฺถสมฺปยุตฺตา เจว โน จ คนฺถา** นามฯ อิธ ปน คนฺถวิปฺปยุตฺตา น วตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน มานอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจถินมิทฺธานิ คนฺถสมฺปยุตฺตา เจว โน จ คนฺถา เอว, โมหาหิริกาโนตฺตปฺปอุทฺธจฺจานิ ติชาติกา จ สิยา, ตถา นวตฺตพฺพา จ, เสสา น วตฺตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปญฺจมํฯ

โลกุตฺตรวชฺชิตา **คนฺถวิปฺปยุตฺตา คนฺถนิยา** นามฯ โลกุตฺตรา ปน **คนฺถวิปฺปยุตฺตา อคนฺถนิยา** นามฯ อิธ ปน คนฺถสมฺปยุตฺตา น วตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน โทโส วิจิกิจฺฉา กรุณา

มุทิตา คนฺถวิปฺปยุตฺตา คนฺถนิยา เอว, โมหาหิริกาโนตฺตปฺปอุทฺธจฺจโลภา ตถา น วตฺตพฺพา จ, เสสา กุสลาพฺยากตา ทฺวิธาปิ โหนฺติ, ติชาติกา ปน ทฺวิธาปิ น วตฺตพฺพา จ, เสสา อกุสลาปิ น วตฺตพฺพา จฯ ฉฏฺฐํฯ

คนฺถโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

โอฆโยคโคจฺฉกานิ สพฺพถา อาสวโคจฺฉกสทิสานิฯ ปทตฺถมตฺตเมว, เหตฺถ นามมตฺตญฺจ วิเสโส ฯ ตตฺถ ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ วฏฺฏสฺมึ โอหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ **โอฆา**ฯ อารมฺมณํ กตฺวา อติกฺกมนียโต โอเฆหิ อติกฺกมิตพฺพาติ **โอฆนิยา**ฯ ตถา **โยคนิยา**ติ เอตฺถาปิฯ วฏฺฏสฺมึ โยเชนฺตีติ **โยคา**ฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

โอฆโยคโคจฺฉกานิ นิฏฺฐิตานิฯ

นีวรณโคจฺฉเก จิตฺตํ นีวรนฺติ ปริโยนนฺธนฺตีติ **นีวรณา**ฯ ตตฺถ กามจฺฉนฺทนีวรณํ พฺยาปาทนีวรณํ ถินมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณํ วิจิกิจฺฉานีวรณํ อวิชฺชานีวรณนฺติ อิเม ฉ นีวรณา นามฯ ตตฺถ ถินนฺติ สปฺปิปิโณฺฑ วิย อวิปฺผาริกตาย จิตฺตสฺส ฆนภาโว, ถทฺธตาติ อโตฺถฯ เมธตีติ มิทฺธํ, อกมฺมญฺญภาโว, ปจลายิกภาวกโรติ อโตฺถฯ อิทญฺจ เสขปุถุชฺชนานํ นิทฺทาย ปุพฺพภาเค, อปรภาเค จ ปจลายนเหตุกํ อุปฺปชฺชติ, น นิโทฺทกฺกมนกาเลฯ ขีณาสวานมฺปิ หิ กรชกายสฺส ทุพฺพลภาเวน อสมฺมิสฺสภวงฺคสนฺตติวเสน นิโทฺทกฺกมนํ โหติ, ตํ ปน เตสํ ถินมิทฺธเหตุกํ น โหติ, อิตเรสเมว โหติฯ

เกจิ ปน รูปเมว ''มิทฺธ''นฺติ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํ, ''ถินมิทฺธนีวรณํ อวิชฺชานีวรเณน นีวรณเญฺจว นีวรณสมฺปยุตฺตญฺจา''ติ อรูปธเมฺมหิ สมฺปโยควจนโต อรูปเมวฯ อกุสลญฺจ ''ถินมิทฺธนีวรณสฺส ปหีนตฺตา''ติอาทิปหานวจนโตฯ อกุสลา เอว หิ ปหาตพฺพา, ตสฺมา อารุเปฺปปิ เจตํ อุปฺปชฺชติฯ ''นีวรณํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นีวรโณ ธโมฺม อุปฺปชฺชติ น ปุเรชาตปจฺจยา''ติ (ปฏฺฐา. ๓.๘.๘) เอตสฺส **วิภเงฺค** ''อารุเปฺป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถินมิทฺธอุทฺธจฺจอวิชฺชานีวรณ''นฺติ (ปฏฺฐา. ๓.๘.๘) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ''โสปฺปํ ปจลายิกา''ติ (ธ. ส. ๑๑๖๓) **ปทภาชนีเย** ปนสฺส ผลูปจาเรน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ถินํ มิทฺธญฺจาติ อิทํ ทฺวยํ นีวรณฏฺฐาเนน เอกนีวรณํ วุตฺตํ, ตถา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจญฺจาติ อิทํ ทฺวยํฯ ตตฺถ กุกฺกุจฺจนฺติ ''อกตํ วต เม กลฺยาณํ, กตํ ปาป''นฺติอาทินา อุปฺปชฺชมาโน วิปฺปฏิสาโรฯ เตเนวสฺส **ปทภาชนีเย** ''เจตโส วิปฺปฏิสาโร มโนวิเลโข''ติ จ วุตฺตํฯ ''อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา''ติอาทิ ปน กุกฺกุจฺจมูลทสฺสนตฺถํฯ เอวํสญฺญิตาย หิ กเต วีติกฺกเม ปจฺฉา ''ทุฏฺฐุ มยา กต''นฺติ สุทินฺนาทีนํ วิย วิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชติฯ ยํ ปน **วินเย** ''อถ โข อายสฺมา สาริปุโตฺต…เป…. กุกฺกุจฺจายโนฺต น ปฏิคฺคเหสี''ติ (ปาจิ. ๒๐๔) กุกฺกุจฺจํ อาคตํ, ตํ นีวรณกุกฺกุจฺจํ ฯ น หิ อรหโต นีวรณํ อตฺถิ, นีวรณวติรูปกํ ปน ''กปฺปติ, น กปฺปตี''ติ วีมํสนสงฺขาตํ วินยกุกฺกุจฺจํ นาเมตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เสสนีวรณานิ วุตฺตตฺถานิ เอวฯ อิเมสุ จ กุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉา ปฐเมน มเคฺคน ปหียนฺติ, พฺยาปาโท ตติเยน, ถินมิทฺธุทฺธจฺจาวิชฺชา จตุเตฺถน, กามจฺฉโนฺท จตูหิปีติ วตฺตพฺพํ, ''ตติเยนา''ติ ปน วุตฺตํฯ อิเม จ สภาวโต อฏฺฐ ธมฺมา ฉ นีวรณา นาม ชาตา, อิเม ปน ฐเปตฺวา เสสา โน นีวรณา นามฯ นีวรณทุกํ ปฐมํฯ

ทุติยํ สาสวทุกสทิสเมวฯ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ **นีวรณสมฺปยุตฺตา** นามฯ เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ **นีวรณวิปฺปยุตฺตา** นามฯ เจตสิเกสุ อกุสลา นีวรณสมฺปยุตฺตาว, กุสลาพฺยากตา นีวรณวิปฺปยุตฺตาว, เสสา ทฺวิธาปิ โหนฺติฯ ตติยํฯ

ฉ นีวรณา **นีวรณา เจว นีวรณิยา จ** นามฯ เสสา โลกิยา **นีวรณิยา เจว โน จ นีวรณา** นามฯ โลกุตฺตรา น วตฺตพฺพาฯ เสสํ อาสวโคจฺฉเก จตุตฺถสทิสเมวฯ จตุตฺถํฯ

ฉ นีวรณา **นีวรณา เจว นีวรณสมฺปยุตฺตา จ** นามฯ ตทเญฺญ นีวรณสมฺปยุตฺตา ปน **นีวรณสมฺปยุตฺตา เจว โน จ นีวรณา** นามฯ ตถา เจตสิเกสุ นีวรณวิรหิตา อกุสลา, ติชาติกา ปน ตถา จ น วตฺตพฺพา จ, กุสลาพฺยากตา น วตฺตพฺพาวฯ อิธ ปน นีวรณวิปฺปยุตฺตา สเพฺพ น วตฺตพฺพาฯ ปญฺจมํฯ

โลกุตฺตรวชฺชิตา **นีวรณวิปฺปยุตฺตา นีวรณิยา** นามฯ โลกุตฺตรา **นีวรณวิปฺปยุตฺตา อนีวรณิยา** นามฯ อิธ ปน นีวรณสมฺปยุตฺตา น วตฺตพฺพาฯ เจตสิเกสุ ปน กรุณามุทิตา นีวรณวิปฺปยุตฺตา นีวรณิยาว, กุสลาพฺยากตา ทฺวิธาปิ โหนฺติ, ติชาติกา ตถา จ น วตฺตพฺพา จ, อกุสลา ปน น วตฺตพฺพาวฯ ฉฏฺฐํฯ

นีวรณโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

ปรามาสโคจฺฉเก ธมฺมานํ ยถาภูตํ อนิจฺจาทิอาการํ อติกฺกมิตฺวา ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทิวเสน ปวตฺตมานา ปรโต อามสนฺตีติ **ปรามาสา**ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ พหุวจนนิเทฺทเส การณํ วุตฺตเมวฯ ตทเญฺญ สเพฺพ ธมฺมา **โน ปรามาสา** นามฯ ปรามาสทุกํ ปฐมํฯ

ปรามาเสหิ อารมฺมณกรณวเสน ปรามฏฺฐตฺตา **ปรามฏฺฐา**ฯ เสสํ อาสวทุกสทิสเมวฯ ทุติยํฯ

ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิเตฺตสุ ทิฏฺฐิวิรหิตา ธมฺมา **ปรามาสสมฺปยุตฺตา** นามฯ เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ **ปรามาสวิปฺปยุตฺตา** นามฯ อิธ ปน ทิฏฺฐิ น วตฺตพฺพา, เสสเจตสิเกสุ ปน มานโทสอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉา, กุสลาพฺยากตา จ ปรามาสวิปฺปยุตฺตา เอว, เสสา ทฺวิธาปิ โหนฺติฯ ตติยํฯ

ทิฏฺฐิ เอว **ปรามาสา เจว ปรามฏฺฐา จ** นามฯ เสสโลกิยา **ปรามฏฺฐา เจว โน จ ปรามาสา** นามฯ อิธ ปน โลกุตฺตรา น วตฺตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ จตุตฺถํฯ

อิมสฺมิํ ปน โคจฺฉเก ‘‘ปรามาสา เจว ธมฺมา ปรามาสสมฺปยุตฺตา จา’’ติ อยํ ทุโก น ลพฺภติฯ น หิ ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิยา สมฺปยุชฺชติฯ ปจฺฉิมทุเก โลกุตฺตรวชฺชิตา **ปรามาสวิปฺปยุตฺตา ปรามฏฺฐา** นามฯ โลกุตฺตรา **ปรามาสวิปฺปยุตฺตา อปรามฏฺฐา** นามฯ อิธ ปน ปรามาโส, ตํสมฺปยุตฺตา จ น วตฺตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปรามาสโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

มหนฺตรทุเกสุ อารมฺมณํ อคฺคเหตฺวา อปฺปวตฺติโต สห อารมฺมเณนาติ **สารมฺมณา,** จิตฺตเจตสิกาฯ นตฺถิ อารมฺมณเมเตสนฺติ **อนารมฺมณา,** รูปนิพฺพานานิฯ สารมฺมณทุกํฯ

จินฺตนเฏฺฐน จิตฺตํ, จิตฺตตาย วา จิตฺตํฯ ตํ หิ วตฺถุทฺวารารมฺมณกิจฺจาทิเภทโต, อตีตาทิเภทโต จ อตฺตโน วิจิตฺตตาย จิตฺตนฺติ วุจฺจติ จิตฺตกรณตาย วาฯ โลกสฺมิํ หิ จิตฺตกมฺมโต อุตฺตริตรํ จิตฺตํ นาม นตฺถิ, ตสฺมิมฺปิ จรณํ นาม จิตฺตํ อติจิตฺตํ โหติฯ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ โลเก สิปฺปชาตํ, สพฺพํ ตํ จิเตฺตเนว กรียติฯ เอวํ ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส นิปฺผาทกํ จิตฺตมฺปิ ตเถว จิตฺตํ โหติฯ

ยถา จินฺติตสฺส วา อนวเสสสฺส อนิปฺผชฺชนโต ตโตปิ จิตฺตเมว จิตฺตตรํ, ตถา ยเทตํ เทวมนุสฺสนิรยติรจฺฉานเภทาสุ คตีสุ กุสลากุสลกมฺมนานตฺตํ, เตน ตาสุ คตีสุ อปทฺทวิปทาทิอุจฺจตฺตนีจตฺตาทินานตฺตํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ อตฺตภาเว ทีฆรสฺสถูลาถูลสุวณฺณทุพฺพณฺณาทิลาภาลาภาทิ จาติ เอวมาทิ อชฺฌตฺตํ จิตฺตํ, พหิทฺธา จ ปถวีปพฺพตติณรุกฺขลตาทิเทวพฺรหฺมวิมานกปฺปรุกฺขาทิภูตํ กมฺมปจฺจยํ จิตฺตํ, ตมฺปิ จิเตฺตเนว กตํ, ตโต จิตฺตเมว จิตฺตตรํ จินฺติตนิยาเมน สพฺพาการสฺส อสมฺภวโตฯ เอวํ จินฺตนเฏฺฐน, จิตฺตวิจิตฺตเฏฺฐน, จิตฺตกรณเฏฺฐน จ ‘‘จิตฺต’’นฺติ วิญฺญาณํ เวทิตพฺพํ, ตเทว วิญฺญาณํ **จิตฺตํ** นามฯ เจตสิกรูปนิพฺพานานิ **โน จิตฺตา** นามฯ จิตฺตทุกํฯ

อวิปฺปโยควเสน เจตสิ นิยุตฺตา **เจตสิกา,** ผสฺสาทโย ทฺวิปญฺญาส ธมฺมาฯ จิตฺตรูปนิพฺพานานิ **อเจตสิกา** นามฯ เจตสิกทุกํฯ

เจตสิกา เอว **จิตฺตสมฺปยุตฺตา** นามฯ รูปนิพฺพานานิ **จิตฺตวิปฺปยุตฺตา** นาม, อิธ ปน จิตฺตํ น วตฺตพฺพํฯ จิตฺตสมฺปยุตฺตทุกํฯ

นิรนฺตรภาวูปคมนตาย อุปฺปาทโต ยาว ภงฺคาจิเตฺตน สํสฏฺฐาติ **จิตฺตสํสฏฺฐา**ฯ เอกโต วตฺตมานาปิ นิรนฺตรภาวํ อนุปคมนตาย จิเตฺตน วิสํสฏฺฐาติ **จิตฺตวิสํสฏฺฐา**ฯ เสสํ อนนฺตรทุกสทิสเมวฯ จิตฺตสํสฏฺฐทุกํฯ

สมุฏฺฐหนฺติ เอเตนาติ สมุฏฺฐานํ, จิตฺตํ สมุฏฺฐานํ เอเตสนฺติ **จิตฺตสมุฏฺฐานา,** เจตสิกานิ เจว จิตฺตชรูปกลาปา จ ฯ จิตฺตํ, ปน อจิตฺตชรูปกลาปา, นิพฺพานญฺจ **โน จิตฺตสมุฏฺฐานา** นามฯ จิตฺตสมุฏฺฐานทุกํฯ

สห ภวนฺตีติ สหภุโน, จิเตฺตน สหภุโน **จิตฺตสหภุโน,** เจตสิกานิ เจว กายวจีวิญฺญตฺติโย จฯ จิตฺตํ, ปน วิญฺญตฺติวชฺชิตรูปนิพฺพานานิ จ **โน จิตฺตสหภุโน** นามฯ จิตฺตสหภุทุกํฯ

อนุปริวตฺตนฺตีติ อนุปริวตฺติโน, กิํ อนุปริวตฺตนฺติ? จิตฺตํ, จิตฺตสฺส อนุปริวตฺติโน **จิตฺตานุปริวตฺติโน**ฯ เสสํ อนนฺตรทุกสทิสเมวฯ จิตฺตานุปริวตฺติทุกํฯ

อิโต ปเร ปน ตโย ทุกา เจตสิกทุกสทิสาว, เกวลํ ปทตฺถมตฺตเมว วิเสโสฯ ตตฺถ จิตฺตสํสฏฺฐา จ เต จิตฺตสมุฏฺฐานา เอว จาติ **จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานา**ฯ จิตฺตสํสฏฺฐา จ เต จิตฺตสมุฏฺฐานา จ จิตฺตสหภุโน เอว จาติ **จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานสหภุโน,** จิตฺตสํสฏฺฐา จ เต จิตฺตสมุฏฺฐานา จ จิตฺตานุปริวตฺติโน เอว จาติ **จิตฺตสํสฏฺฐสมุฏฺฐานานุปริวตฺติโน**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ตทนนฺตเร ปน อชฺฌตฺติกทุเก อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ อชฺฌตฺตตฺติเก วุตฺตวเสน อชฺฌตฺตาว **อชฺฌตฺติกา**ฯ ปสาทรูปจิตฺตสงฺขาตานิ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ ตโต พหิภูตา **พาหิรา**ฯ เสสรูปเจตสิกนิพฺพานปญฺญตฺติสงฺขาตานิ ฉ พาหิรายตนานิ, อิธ ปน ปญฺญตฺติโยปิ ลพฺภนฺติฯ อชฺฌตฺติกทุกํฯ

อุปาทิยเนฺตว ภูตานิ, น ภูตา วิย อุปาทิยนฺตีติ **อุปาทา,** จตุวีสติ อุปาทารูปานิ เอวฯ น อุปาทิยนฺตีติ **โน อุปาทา,** จตุมหาภูตจิตฺตเจตสิกนิพฺพานานิฯ อุปาทาทุกํฯ

ทฺวตฺตึส โลกิยวิปากจิตฺตานิ, กมฺมชรูปญฺจ **อุปาทินฺนา** นามฯ เสสโลกิยโลกุตฺตรานิ, นิพฺพานญฺจ **อนุปาทินฺนา** นาม ฯ เสสํ อุปาทินฺนุปาทานิยตฺติเก วุตฺตานุสาเรน ญาตพฺพํฯ อุปาทินฺนทุกํฯ

มหนฺตรทุกา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาทานโคจฺฉเกฏฺเสํ อาทิยนฺตีติ **อุปาทานา,** ทฬฺหคฺคาหํ คณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ ทฬฺหโตฺถ หิ เอตฺถ อุป-สโทฺท ''อุปายาโส''ติอาทีสุ วิยฯ ตโต อเญฺญ **โน อุปาทานา**ฯ ตตฺถ กามุปาทานํ ทิฏฺฐุปาทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปาทานนฺติ อิเม อุปาทานา นามฯ ตตฺถ วตฺถุกาเมสุ อุปฺปโนฺน กิเลสกาโมว วุตฺตนเยน อุปาทานนฺติ **กามุปาทานํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ ตตฺถ วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ **อตฺตวาทุปาทานํ** นามฯ เสสานิ ปุเพฺพ วุตฺตาเนวฯ ปจฺฉิมานิ ปเนตฺถ ตีณิ อุปาทานานิ ตถาปวตฺตทิฏฺฐิ เอวฯ ตานิ จ ปฐเมน มเคฺคน ปหียนฺติ, กามุปาทานํ จตูหิปิ ฯ อิเม จ สภาวโต เทฺว ธมฺมา วิภาคโต จตุรุปาทานา นาม ชาตาฯ อิเม ปน ฐเปตฺวา เสสา สเพฺพ ธมฺมา **โน อุปาทานา** นามฯ อุปาทานทุกํ ปฐมํฯ

อุปาทานิยทุโก สํโยชนิยทุกสทิโสวฯ ทุติยํฯ

อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตานิ, ตํสมฺปยุเตฺตสุ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภํ ฐเปตฺวา เสสา จ **อุปาทานสมฺปยุตฺตา** นามฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภโทสโมหมูลานิ, กุสลาพฺยากตานิ จ จิตฺตานิ, รูปนิพฺพานานิ จ **อุปาทานวิปฺปยุตฺตา** นามฯ เจตสิเกสุ ปน ทิฏฺฐิมานา อุปาทานสมฺปยุตฺตาว, โทสอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉา, กุสลาพฺยากตา จ อุปาทานวิปฺปยุตฺตา เอวฯ เสสา ทุวิธาปิ โหนฺติฯ ตติยํฯ

จตฺตาริ อุปาทานานิ **อุปาทานา เจว อุปาทานิยา จ** นามฯ ตทวเสสา โลกิยา **อุปาทานิยา เจว โน จ อุปาทานา** นามฯ อิธ ปน โลกุตฺตรา น วตฺตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ จตุตฺถํฯ

ปญฺจมฉฏฺฐทุกา ปาฐโต คนฺถโคจฺฉเก ปญฺจมฉฏฺฐทุกสทิสาว, เกวลํ ปญฺจมทุเก ''เจตสิเกสุ มาโน อุปาทานสมฺปยุโตฺต เจว โน จ อุปาทาโน เอว, โมหาหิริกาโนตฺตปฺปอุทฺธจฺจถินมิทฺธานิ ติชาติกานิ ตถา จ น วตฺตพฺพา จา''ติ อิทญฺจ, ฉฏฺฐทุเก ''เจตสิเกสุ โทสอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉา อปฺปมญฺญา อุปาทานวิปฺปยุตฺตา อุปาทานิยา เอว, โมหาหิริกาโนตฺตปฺปอุทฺธจฺจโลภถินมิทฺธานิ ตถา จ น วตฺตพฺพานิ จา''ติ เอตฺตกเมว ปาฐโต วิเสโส, อตฺถโต ปน นามมตฺตโกว วิเสโสฯ เสโส สุวิเญฺญโยฺยวฯ ปญฺจมฉฏฺฐานิฯ

อุปาทานโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

กิเลสโคจฺฉเก สํกิลิฏฺฐตฺติเก วุตฺตนเยน ปทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โลโภ โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม ทส ธมฺมา **กิเลสา** นามฯ อิเม จ วุตฺตตฺถา เอว, อิธ ปน โลโภ, เหตุคนฺถนีวรณอุปาทานโคจฺฉเกสุ โลโภ จ นิปฺปเทสโต จตุมคฺควชฺฌปิ เอเกเนว โกฏฺฐาเสน ฐิโต, เสสโคจฺฉเกสุ โส สโพฺพปิ โลโภ ''กามาสโว ภวาสโว''ติอาทินา เทฺว เทฺว โกฏฺฐาสา หุตฺวา ฐิโต, อิมินา ปน อฏฺฐกถาวจเนนาปิ ภวาสวาทิพฺยติริโตฺต สโพฺพ จตุมคฺควชฺฌปิ ราโค กามาสวาทีสุ สงฺคหิโตฯ กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปน ภวราโคปิ น ปญฺจกามคุณิกราคมโตฺตวาติ ปญฺญายติ, ''อารุเปฺป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถินมิทฺ

ธนีวรณ’’นฺติอาทิปาฬิโต (ปฏฺฐา. ๓.๘.๘) เจตํ ทฏฺฐพฺพํ ปญฺจกามคุณิกราคสฺส รูปารูปภูมีสุ อนุปฺปชฺชนโตฯ อิเมสุ จ กิเลเสสุ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา ปฐเมน มเคฺคน ปหียนฺติ, โทโส ตติเยน, โลภาทโย จตูหิปิฯ อิเม ปน ทส ธเมฺม ฐเปตฺวา เสสา **โน กิเลสา** นามฯ กิเลสทุกํ ปฐมํฯ

สํกิเลสิกทุโก สาสวทุกสทิโสวฯ ทุติยํฯ

สํกิลิฏฺฐทุโก, กิเลสสมฺปยุตฺตทุโก จาติ เทฺวปิ สมานตฺถาวฯ เต จ นีวรณโคจฺฉเก ตติย ทุกสทิสาวฯ ตติยจตุตฺถานิฯ

ทส กิเลสา **กิเลสา เจว สํกิเลสิกา จ** นามฯ เสสา โลกิยธมฺมา **สํกิเลสิกา เจว โน จ กิเลสา** นามฯ อิธ ปน โลกุตฺตรา น วตฺตพฺพาฯ เสสํ นีวรณโคจฺฉเก จตุตฺถทุกสทิสเมวฯ ปญฺจมํฯ

ฉฏฺฐสตฺตมทุกานิปิ อญฺญมญฺญํ สมานตฺถาเนวฯ ตานิ ฉฏฺฐสตฺตมานิ นีวรณโคจฺฉเก ยถากฺกมํ ปาฐโต ปญฺจมฉฏฺฐทุกสทิสานิ, อตฺถโต ปน นามมตฺตโกว วิเสโสฯ เสโส สุวิเญฺญยฺโยฯ ฉฏฺฐสตฺตมอฏฺฐมานิฯ

กิเลสโคจฺฉกํ นิฏฺฐิตํฯ

ปิฏฺฐิทุเกสุ อาทิโต จตฺตาโร ทุกา ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติเก, ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุเก จ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ เกวลํ ปน ตตฺถ ปฐมตฺติเก วุเตฺตสุ ทสฺสเนนปหาตเพฺพ ธเมฺม ฐเปตฺวา เสสา อิธ ปฐมทุกสฺส ทุติยปเท ทสฺสเนนปหาตเพฺพสุ ปวิสนฺติ, ภาวนายปหาตเพฺพ ฐเปตฺวา เสสา อิธ ทุติยทุเก นภาวนายปหาตเพฺพสุ ปวิสนฺติฯ ตตฺถ จ ทุติยตฺติเก วุเตฺตสุ ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุเก ฐเปตฺวา เสสา อิธ ตติยทุเก นทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุเก, ภาวนายปหาตพฺพเหตุเก จ ฐเปตฺวา เสสา อิธ จตุตฺถทุเก นภาวนายปหาตพฺพเหตุเกสุ ปวิสนฺติฯ

ปทโตฺถ จ ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ เหตุ เอเตสํ อตฺถีติ **ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกา**ฯ เอวํ ภาวนายปหาตพฺพเหตุกาติ เอตฺถาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวํ หิ สติ อเหตุกานํ อคฺคหณํ สิยาติ เอตฺตกเมว วิเสโสฯ ติกทฺวยเมว หิ ภควา เทสนาวิลาเสน จตฺตาโร ทุเก กตฺวา เทเสสิฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ จตฺตาโร ทุกา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจปญฺญาสสวิตกฺกจิเตฺตสุ วิตกฺกวิรหิตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา **สวิตกฺกา** นามฯ วิตโกฺก, ปน เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ จ **อวิตกฺกา** นามฯ ปญฺจมํฯ

ฉสฏฺฐิยา สวิจารจิเตฺตสุ วิจารวิรหิตา ธมฺมา **สวิจารา** นามฯ วิจาโร, ปน เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ จ **อวิจารา** นามฯ เสสํ อิธ, อนนฺตเร วุตฺตทุเก จ วิตกฺกตฺติเก วุตฺตานุสาเรน ญาตพฺพํฯ ฉฏฺฐํฯ

อิโต ปเรสุ สปฺปีติกทุโก, ปีติสหคตทุโก จ สมานตฺถาว, เต จ สุขสหคตอุเปกฺขาสหคต ทุกา จาติ จตฺตาโรปิ ทุกา ปีติตฺติเก วุตฺตนยาวฯ เกวลํ ปเนเตสํ ทุกานํ ปฐมํ ปทํ ตตฺถ ปวิสติ, ปีติตฺติเก อิตรีตรปททฺวยสงฺคหิตา, อสงฺคหิตา จ สเพฺพ อตฺถา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนตฺถ ทุกานํ ทุติยปเทสุ อตฺถโต สงฺคหิตา, อิเม จ นิปฺปเทสทุกาติ อยเมว วิเสโสฯ สตฺตมอฏฺฐมนวมทสมาฯ

ตทนนฺตเรสุ **กามาวจรา**ติ เอตฺถ ‘‘เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต ปรนิมฺมิต วสวตฺตี เทเว อโนฺต กริตฺวา ยํ ตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา’’ติ เอวํ (ธ. ส. ๑๒๘๗) **ปาฬิยํ** ปริจฺฉินฺนานํ จตุนฺนํ อปายานํ, มนุสฺสานํ, ฉนฺนํ เทวโลกานญฺจ วเสน โอกาส โต เอกาทสวิโธ กามภโว ‘‘กาโม’’ติ วุจฺจติ อุตฺตรปทโลเปน ยถา ‘‘รูปูปปตฺติยา’’ติอาทีสุ รูปภโว ‘‘รูป’’นฺติฯ ตสฺมึ กาเม อวจรนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **กามาวจรา**ฯ เยภุยฺยโต เจตํ วุตฺตํ รูปารู เปสุ เจเตสญฺจ อิธ ปวตฺติโต ‘‘ถลจรา’’ติอาทีสุ วิยฯ กามภวสงฺขาเต วา กาเม ปฏิสนฺธึ อวจา เรนฺตีติปิ **กามาวจรา,** กุสลากุสลานิ ฯ อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตํ ปน อพฺยากตจิตฺตสทิสํฯ ตทาย ตฺตตาย, อารมฺมณกรณวเสน วา กิเลสกาโม เอตฺถ อวจรตีติปิ กามาวจรํฯ กามเณฺจส รูปารู ปาวจรธเมฺมสุปิ อวจรติ, รุฬฺหิโต ปน ‘‘วทตีติ วโจฺฉ’’ติอาทีสุ วิย อิเม เอว ‘‘กามาวจรา’’ติ วุจฺจนฺติฯ อปิจ กามตณฺหา รูปตณฺหา อรูปตณฺหาติ เอตฺถ วุตฺตกามตณฺหาสงฺขาโต กาโม เอตฺถ อวจรตีติปิ **กามาวจรา**ฯ เอวํ พฺรหฺมานํ วิมานาภรณาทีสุ ฉนฺทราคสฺสาปิ กามตณฺหา ภาโว สิโทฺธ, รูปตณฺหาวิสยานมฺปิ จ พฺรหฺมานํ กมฺมชรูปาทีนํ กามตณฺหายปิ วิสยตาย กามา วจรตา สิทฺธา โหติฯ น รูปารูปาวจรานํ ตทภาวโต ตทเญฺญ **น กามาวจรา**ฯ อิมินา นเยน รู ปาวจราทิทุกานมฺปิ ปทโตฺถ ยถารหํ ญาตโพฺพฯ ตตฺถ จตุปญฺญาส กามาวจรจิตฺตานิ, สพฺพญฺจ รูปํ กามาวจรา นามฯ เสสจิตฺตนิพฺพานานิ น กามาวจรา นามฯ เจตสิเกสุ วตฺตพฺพํ ปริยาปนฺนทุเก เอว อาวิ ภวิสฺสติฯ เอกาทสมํฯ

ปนฺนรส รูปาวจรจิตฺตานิ **รูปาวจรา** นามฯ เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ **น รูปาวจรา** นามฯ ทฺวาทสมํฯ

ทฺวาทส อรูปาวจรจิตฺตานิ **อรูปาวจรา** นามฯ เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ **น อรูปาวจรา** นามฯ เตรสมํฯ

เตภูมกวเฏฺฏ ปริยาปนฺนา อโนฺตคธาติ **ปริยาปนฺนา,** โลกิยธมฺมาวฯ ตตฺถ น ปริยาปนฺ นาติ **อปริยาปนฺนา,** โลกุตฺตราฯ เจตสิเกสุ ปน กามาวจราทิทุกานํ จตุนฺนมฺปิ สาธารโณ วิ นิจฺฉโย เอวํ เวทิตโพฺพ – อกุสลเจตสิกา กามาวจราว, อปฺปมญฺญา กามรูปาวจรา, วิรติโย ปน กามาวจรปริยาปนฺนา, วิตกฺกวิจารปีติโย ปน กามรูปาวจรปริยาปนฺนา, เสสา จตุภูมกาติฯ จุทฺทสมํฯ

วฏฺฏมูลํ ฉินฺทนฺตา นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา วฏฺฏโต นียนฺตีติ **นิยฺยานิกา,** จตฺตาริ โลกุ ตฺตรมคฺคจิตฺตานิฯ อิมินา ลกฺขเณน น นิยฺยนฺตีติ **อนิยฺยานิกา,** เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปญฺจทสมํฯ

จุติยา วา อตฺตโน วา ปวตฺติยา อนนฺตรํ ผลทาเน นิยตตฺตา **นิยตา,** มิจฺฉตฺตนิยตา, สมฺมตฺตนิยตา จฯ ตถา อนิยตตฺตา **อนิยตา,** เสสธมฺมาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ โสฬสมํฯ

อเญฺญ ธเมฺม อุตฺตรนฺติ อติกฺกมนฺตีติ อุตฺตรา, อตฺตานํ อุตฺตริตุํ สมเตฺถหิ สห อุตฺตเรหีติ **สอุตฺตรา,** โลกิยาวฯ นตฺถิ เอเตสํ อุตฺตราติ **อนุตฺตรา,** โลกุตฺตราฯ สตฺตรสมํฯ

รณนฺติ กนฺทนฺติ เอเตหีติ รณา, เยหิ อภิภูตา สตฺตา นานปฺปการโต ปริเทวนฺติ, เตสํ อกุ สลมูลานํ เอตํ อธิวจนํ, เตหิ สมฺปโยควเสน, ปหาเนกฏฺฐตาวเสน จ สห รเณหีติ **สรณา**ฯ เอ เตนาการเรน นตฺถิ เอเตสํ รณาติ **อรณา**ฯ

ตตฺถ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ สรณา นามฯ สรณธมฺมสุ เจตฺถ โลภโทสโมหา รณา เจว สรณา จ, เตสุ โลภโทสา โมเหเนว สมฺปโยคโต สรณา, ตถา วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตจิตฺตํ, ตํ สมฺปยุตฺตา จฯ โมโห ปน เตสุ สมฺปโยคโต สรโณ, ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตราเคน, ปน ภวราเคน จ รณภูเตน ปหาเนกฏฺฐตาวเสเนว สรโณ ฯ โลภโทสโมหมูลสมฺปยุเตฺตสุ ปน โมโห โลเภน เจว โทเสน จ, เสสา โลภโมเหน เจว โทสโมเหน จ สมฺปโยคโต สรณาติ เวทิตพฺพาฯ สพฺพานิ กุสลาพฺยากตจิตฺตานิ, รูปนิพฺพานานิ จ อรณา นามฯ เจตสิเกสุ ปน อกุสลา สรณาว, กุสลาพฺยากตา อรณาว, ติชาติกา ปน ทฺวิธาปิ โหนฺตีติฯ อฏฺฐารสมํฯ

ปิฏฺฐิทุกา นิฏฺฐิตาฯ

อภิธมฺมทุกมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สุตฺตนฺติกทุกมาติกตฺถวณฺณนา

สุตฺตนฺติกทุเกสุ เวเทติ, วิวิเธน วา อากาเรน ชานาตีติ วิชฺชา, วิปสฺสนาญาณมโนมยิทฺธิฉอภิญฺญาวสปฺปวตฺตา ปญฺญา, ตสฺมึ วิชฺชาภาเค วิชฺชาโกฏฺฐาเส วิชฺชาสภาเว วตฺตนฺตีติ **วิชฺชาภาคิโน**ฯ ตา เอว วิชฺชา, ตํ วา วิชฺชํ สมฺปโยควเสน ภชนฺตีติปิ **วิชฺชาภาคิโน,** อฏฺฐวิธวิชฺชาสมฺปยุตฺตธมฺมาฯ ตาสุ ยา กาจิ เอกา วิชฺชา วิชฺชา, เสสา วิชฺชาภาคิโนติ เอวํ วิชฺชาปิ วิชฺชาสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ วิชฺชาภาคิโนเตฺวว เวทิตพฺพา, อิธ ปน วิชฺชาสมฺปยุตฺตา ธมฺมาว อธิเปฺปตาฯ น วิชานาตีติ อวิชฺชา, จตุสจฺจจฺฉาทกวเสน จตุพฺพิโธ โมโห, ตสฺมึ อวิชฺชาภาเค อวิชฺชาโกฏฺฐาเส อวิชฺชาสภาเว วตฺตนฺตีติ **อวิชฺชาภาคิโน**ฯ ตา เอว อวิชฺชา, ตํ วา อวิชฺชํ สมฺปโยควเสน ภชนฺตีติปิ **อวิชฺชาภาคิโน,** อวิชฺชาสมฺปยุตฺตธมฺมาฯ เอวํ อวิชฺชาปิ อวิชฺชาสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ อวิชฺชาภาคิโนเตฺวว เวทิตพฺพา, อิธ ปน อวิชฺชาสมฺปยุตฺตธมฺมาว อธิเปฺปตาฯ

ตตฺถ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ, ปญฺญาวิรหิตตํสมฺปยุตฺตา จ วิชฺชาภาคิโน จ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวนานิ, ญาณวิรหิตตํสมฺปยุตฺตา จ วิปสฺสนาภาเวน ปวตฺติยํ วิชฺชาภาคิโน, อญฺญทา น วตฺตพฺพาฯ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานิกชวนจิตฺตานิ, ปญฺญาวิรหิตตํสมฺปยุตฺตา จ มโนมยิทฺธิภาเวน จ ปญฺจาภิญฺญาภาเวน จ ปวตฺติยํ วิชฺชาภาคิโน, อญฺญทา น วตฺตพฺพาฯ ตตฺถ ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ, อวิชฺชาวิรหิตตํสมฺปยุตฺตา จ อวิชฺชาภาคิโนว, อิธ ปน อวิชฺชา, เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ จ น วตฺตพฺพาวฯ เจตสิเกสุ ปน โมหอปฺปมญฺญา น วตฺตพฺพาว, เสสา กุสลาพฺยากตา สิยา วิชฺชาภาคิโน, สิยา น วตฺตพฺพา, ติชาติกา ทฺวิธาปิ น วตฺตพฺพา จฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปฐมํฯ

ปุน อนโชฺฌตฺถรณวเสน กิเลสนฺธการํ วิทฺธํเสตุํ อสมตฺถตาย วิชฺชุ อุปมา เอเตสนฺติ **วิชฺชูปมา,** อาทิโต ตีสุ มเคฺคสุ ญาณํวฯ นิเสฺสสํ วิทฺธํสนสมตฺถตาย วชิรํ อุปมา เอเตสนฺติ **วชิรูปมา,** อรหตฺตมเคฺค ญาณํฯ ยถา หิ เมฆนฺธกาเร มคฺคปฏิปนฺนสฺส ปฏิจฺฉาทนอนฺธการํ วิธมิตฺวา วิชฺชุยา อุปฺปนฺนกฺขเณ จาตุทิสา มคฺคา ปากฏา โหนฺติ, วิชฺชุยา นิรุทฺธาย ปุน อนฺธกาโร โอตฺถริตฺวา มคฺคํ ปฏิจฺฉาเทติ, เอวํ วิปสฺสนายานิกสฺส ยถาสกํ สจฺจจฺฉาทกกิเลสนฺธการํ วิธมิตฺวา ตีสุ มเคฺคสุ ยถากฺกมํ อุปฺปเนฺนสุ จตฺตาริ สจฺจานิ ปากฏานิ โหนฺติ, เตสุ นิรุเทฺธสุ ปุน อวสิฏฺฐกิเลสนฺธกาโร จตุสจฺจํ ปฏิจฺฉาเทติ, ตสฺมา ตีสุ มเคฺคสุ ปญฺญา วิชฺชูปมา วุตฺตาฯ ยถา ปน วชิรสฺส อเภชฺช ปาสาโณ นาม นตฺถิ, ตญฺจ นิเสฺสสโต วชิรํ เขเปติ, วชิเรน จ คตมเคฺค ปาสาณสฺส ปุน ปากติกภาโว นตฺถิ, เอวํ อรหตฺตมคฺคญาณสฺส อวชฺฌกิเลโส นาม นตฺถิ,

ตญฺจ นิเสฺสสโต อรหตฺตมคฺคญาณํ เขเปติ, เตน จ เขปิเต กิเลเส อวสิฏฺฐกิเลสาภาวโต ตสฺส ปุน ปจฺจุทาวตฺตนํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา จตุตฺถมคฺค ปญฺญา วชิรูปมา วุตฺตาฯ ปญฺญา เอว เหตุ สิยา วิชฺชูปมา, สิยา น วตฺตพฺพา จ โหติฯ เสสเจตสิกจิตฺตรูปนิพฺพานานิ ปน สพฺพานิ น วตฺตพฺพาเนวฯ ทุติยํฯ

พาเลสุ ฐิตตฺตา, ยตฺถ ฐิตา ตทุปจาเรน **พาลา,** พาลกรตฺตา วา **พาลา,** ทฺวาทสากุสล จิตฺตานิฯ อิธ ปน อหิริกญฺจ อโนตฺตปฺปญฺจ พาลา นามฯ ปณฺฑิเตสุ ฐิตตฺตา **ปณฺฑิตา,** ปณฺฑิตกรตฺตา วา **ปณฺฑิตา,** เอกวีสติ กุสลจิตฺตานิฯ อิธ ปน หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ ปณฺฑิตา นามฯ เสสจิตฺตรูปนิพฺพานานิ น วตฺตพฺพานิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ตติยํฯ

กณฺหาติ กาฬกา, จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณาฯ **สุกฺกา**ติ โอทาตา, ปภสฺสรภาวก รณาฯ เสสํ สพฺพํ พาลทุกสทิสเมวฯ จตุตฺถํฯ

อิธ เจว สมฺปราเย จ ตเปนฺตีติ **ตปนียา**ฯ น ตปนียา **อตปนียา**ฯ เสสํ พาลทุกสทิสเมวฯ ปญฺจมํฯ

‘‘สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโก’’ติอาทโย วิย วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺตา **อธิวจนา** นามฯ นามเธยฺยนฺติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ นามานิฯ ตานิ จตุพฺพิธานิ สามญฺญนามํ คุณนามํ กิตฺติมนามํ โอปปาติกนามนฺติฯ ตตฺถ ปฐมกปฺปิเกสุ มหาชเนน สมฺมนฺนิตฺวา ฐปิตตฺตา ‘‘มหาสมฺมโต’’ติ รโญฺญ นามนฺติ เอวรูปํ **สามญฺญนามํ** นามฯ ‘‘ธมฺมกถิโก ปํสุกูลิโก กาโฬ รโสฺส’’ติ เอวรูปํ คุณโต อาคตํ, ‘‘ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทีนิปิ ตถาคตสฺส อเนกานิ นามสตานิ **คุณนามํ** นามฯ ยํ ปน ชาตสฺส กุมารสฺส ญาตกา กเปฺปตฺวา ปกเปฺปตฺวา ‘‘อยํ อสุโก นามา’’ติ นามํ กโรนฺติ, อิทํ **กิตฺติมนามํ** นามฯ ยา ปน ปุริมปญฺญตฺติ อปรปญฺญตฺติยํ นิปตติ, เสยฺยถิทํ – ปุริมกเปฺปปิ จโนฺท จโนฺท เอว, เอตรหิปิ อนาคเตปิ จโนฺท เอวฯ ตถา ‘‘สูริโย สมุโทฺท ปถวี รูปํ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ นิพฺพาน’’นฺติเอวมาทิ **โอปปาติกนามํ** นามฯ ตานิ ปุน วิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺตีติ เอวํ นามปญฺญตฺติวเสน ฉพฺพิธานิ โหนฺติฯ

ตตฺถ ปรมตฺถโต อุปลพฺภมานา ยถาวุตฺตทฺวาสตฺตติวิธา นามรูปธมฺมา วิชฺชมานา นาม, เตสํ ปกาเรหิ ญาปนโต ปญฺญตฺติ **วิชฺชมานปญฺญตฺติ** นาม, ‘‘จิตฺตํ ผโสฺส ปถวี รูปํ นิพฺพาน’’นฺติอาทโย ปรมตฺถวาจกา สทฺทาฯ อุปาทินฺนนามรูปธเมฺม ปน อุปาทาย ปญฺญตฺตา สตฺตปุคฺคลอิตฺถิปุริสเทวมนุสฺสติรจฺฉานาทิเภทา, อนุปาทินฺนรูปธเมฺม อุปาทาย ปญฺญตฺตา ภูมิปพฺพตรุกฺขสกฏจนฺทสูริยนกฺขตฺตทิสากาลกสิณาทิเภทา จ ปรมตฺถโต อนุปลพฺภมานา อวิชฺชมานา นาม, เตสํ ปญฺญตฺติ **อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ตถา ‘‘อตฺตา ภูมี’’ติอาทโย อตฺถปญฺญตฺติวาจกา สทฺทา จ จิตฺตสนฺตติวณฺณปฺปคนฺติอาทิ วิชฺชมานตฺถวาจกา สทฺทา **วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘ปุริสสฺส จิตฺตํ, เมฆวโณฺณ’’ติอาทีสุ **อวิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘จิตฺตลหุตา ปถวีคโนฺธ’’ติอาทิ **วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘มนุสฺสสรีรํ รุกฺขสาขา’’ติอาทิ **อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ เอวํ ฉพฺพิธาปิ เจตา อธิปฺปายํ วิญฺญาเปตุกามตาจิตฺตสมุฏฺฐาปิตสวิญฺญตฺติสทฺทานุสาเรน ญาตสเงฺกตสฺส โสตวิญฺญาณวีถิอนนฺตรํ อุปฺปเนฺนหิ มโนทฺวาริกวิญฺญาเณหิ ‘‘อิมเสฺสทํ นาม’’นฺติ อเนกสเทฺทสุ เอกตฺตมาโรเปตฺวา ววตฺถาปิตา อตฺถาภิมุขํ นมนโต ปกาเรหิ

อตฺถสฺส ญาปนโต ‘‘นามปญฺญตฺตี’’ติ วุจฺจนฺติ, เตสํ อธิวจนานํ ปถา อตฺถา **อธิวจนปถา,** สมฺมุติปรมตฺถเภทา สเพฺพ ธมฺมา สทฺทวจนียสภาวาฯ ฉฏฺฐํฯ

อิโต ปรํ เทฺว ทุกา อธิวจนทุกสทิสาว, เกวลํ ปทตฺถมตฺตเมว วิเสโสฯ ตตฺถ อภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราติ เอวํ นิทฺธาเรตฺวา สเหตุกํ กตฺวา วุจฺจมานา **นิรุตฺติ** นาม, ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป’’ติ เอวํ เตน เตน ปกาเรน ญาปนโต ปญฺญตฺติ นาม, ยถาวุตฺตนามปญฺญตฺติโยวฯ น หิ อธิวจนนิรุตฺติปญฺญตฺตีสุ อตฺถโต โกจิปิ เภโท อตฺถิ, นิพฺพตฺตินิมิตฺตเภททสฺสนตฺถํ ปน เนสํ วิภาเคน ปทโตฺถ ทสฺสิโตฯ อิเมสุ จ ตีสุ ทุเกสุ ปญฺญตฺติสหิตา สเพฺพ ธมฺมา ลพฺภนฺติ, อนนฺตเร นามรูปทุเก ปญฺญตฺติรหิตาติ อิเม จตฺตาโร ทุกา อิเมสุ สุตฺตนฺติกทุเกสุ นิปฺปเทสา, เสสา ปน อฏฺฐตึสาปิ สปฺปเทสาติ เวทิตพฺพาฯ สตฺตมฏฺฐมานิฯ

นามกรณฏฺเฐน, นมนฏฺเฐน, นามนฏฺเฐน จ **นามํ,** อรูปกฺขนฺธนิพฺพานานิฯ ตานิ หิ สพฺพทาปิ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ นิพฺพานนฺติ โอปปาติกนามวเสน อตฺตโน นามํ กโรนฺตาว ปวตฺตนฺติ จนฺทสูริยาทโย วิยฯ น หิ เตสํ สามญฺญคุณกิตฺติมวเสน นามกรณกิจฺจํ อตฺถีติฯ เอวํ นามกรณฏฺเฐน นามํ เวทิตพฺพํฯ อารมฺมณาภิมุขํ ปน นมนฏฺเฐน, อญฺญมญฺญํ ตตฺถ นามนฏฺเฐน จ จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาว **นามํ**ฯ นิพฺพานํ ปน อารมฺมณาธิปติปจฺจยตาย อตฺตนิ อนวชฺชธมฺมานํ นามนฏฺเฐเนว นามํ เวทิตพฺพํฯ รุปฺปนฏฺเฐน **รูปํ,** รูปกฺขโนฺธฯ นวมํฯ

อวิชฺชาติ ทุกฺขาทิปฏิจฺฉาทโก สโมฺพ โมโหฯ **ภวตณฺหา**ติ ภวปตฺถนาวเสน ปวโตฺต โลโภฯ ตถา อปฺปวโตฺต ปเนตฺถ โลโภ, เสสเจตสิกจิตฺตรูปนิพฺพานานิ จ น วตฺตพฺพานิฯ อิโต ปรํ ปน เอวํ นวตฺตพฺพวิภาคํ อทเสฺสตฺวา ปทตฺถสรูปมตฺตเมว ทสฺสยิสฺสาม, ทสฺสิตาวเสสา น วตฺตพฺพาติ คเหตพฺพาฯ ทสมํฯ

ภโว วุจฺจติ สสฺสตํฯ ‘‘ภวิสฺสติ อตฺตา จ โลโก จา’’ติ สสฺสตวเสน อุปฺปชฺชนกทิฏฺฐิ **ภวทิฏฺฐิ** นามฯ วิภโว วุจฺจติ อุเจฺฉโทฯ ‘‘น ภวิสฺสติ อตฺตา จ โลโก จา’’ติ อุเจฺฉทวเสน อุปฺปชฺชนกทิฏฺฐิ **วิภวทิฏฺฐิ** นามฯ อุภเยนาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ คหิตาฯ ตถา อนนฺตเรสุปิ ตีสุ ทุเกสุฯ เอกาทสมํฯ

ขนฺธปญฺจกํ ‘‘อตฺตา จ โลโก จา’’ติ คเหตฺวา ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ **สสฺสตทิฏฺฐิ** นามฯ ตถา ‘‘อุจฺฉิชฺชิสฺสตี’’ติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ **อุเจฺฉททิฏฺฐิ** นามฯ ‘‘อนฺตวา’’ติ ปวตฺตา **อนฺตวาทิฏฺฐิ** นามฯ ‘‘อนนฺตวา’’ติ ปวตฺตา **อนนฺตวาทิฏฺฐิ** นามฯ ปุพฺพนฺตํ อนุคตา **พฺรหฺมชาเล** วุตฺตนเยน อตีตโกฏฺฐาสํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตา อฏฺฐารสวิธา **ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิ** นามฯ อปรนฺตํ อนุคตา ตเตฺถว อาคตนเยน อนาคตโกฏฺฐาสํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตา จตุจตฺตาลีสวิธา **อปรนฺตานุทิฏฺฐิ** นามฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๒๘), **ตทฏฺฐกถาย** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๘) จ เวทิตโพฺพฯ ทฺวาทสมเตรสมจุทฺทสมานิฯ

อหิริกทุกํ, หิริทุกญฺจ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปญฺจทสมโสฬสมานิฯ

ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมิํ วิปฺปฏิกูลคาหิมฺหิ วิปจฺจนีกสาเต อนาทเร ปุคฺคเลติ ทุพฺพโจ, สหธมฺมิกํ ทเสฺสตฺวา โอวทิยมาเน อนาทรการโก ปุคฺคโล, ตสฺส กมฺมํ โทวจสฺสํ, ตสฺส ภาโว **โทวจสฺสตา,** อนาทรวเสน ปวตฺตา เทฺว ปฏิฆจิตฺตา, ตํสมฺปยุตฺตา จฯ ปาปา อสฺสทฺธาทโย ปุคฺ

คลา เอตสฺส มิตฺตาติ ปาปมิตฺโต, ตสฺส ภาโว **ปาปมิตฺตตา,** ปาปปุคฺคเลสุ ทฬฺหภตฺติวเสน, กายจิเตฺตหิ ตํเสวนาตนฺนินฺนตาวเสน จ ปวตฺตานิ อฏฺฐ โลภจิตฺตานิฯ สตฺตรสมํฯ

โสวจสฺสตา , **กลฺยาณมิตฺตตา** จ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพาฯ อตฺถโต ปน ตถา ปวตฺตานิ สเหตุกกามาวจรกุสลกิริยจิตฺตานิฯ อฏฺฐารสมํฯ

ปญฺจสุ, สตฺตสุ วา อาปตฺตีสุ กุสลภาโว **อาปตฺติกุสลตา,** สห วตฺถุนา ตาสํ อาปตฺตีนํ อาปชฺชนปริเจฺฉทชานนวเสน ปวตฺตา กามาวจรชวนปญฺญาฯ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐาเน กุสลภาโว **อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา,** วุฏฺฐานวิธาเนน สทฺธิํ อาปตฺติวุฏฺฐานปริเจฺฉทชานนวเสน ปวตฺตา ยถาวุตฺตจิตฺตสมฺปยุตฺตปญฺญาวฯ เอกูนวีสติมํฯ

สมาปชฺชิตพฺพโต สมาปตฺติ, ตาสุ โลกิยโลกุตฺตราสุ สวิตกฺกสวิจาราทีสุ สมาปตฺตีสุ กุสลตา **สมาปตฺติกุสลตา,** สห ปริกเมฺมน อปฺปนาปริเจฺฉทชานนวเสน ปวตฺตา ปญฺญาฯ สมาปตฺตีหิ วุฏฺฐาเน กุสลภาโว **สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา,** ยถาปริจฺฉินฺนกาเลเยว ตาหิ วุฏฺฐานกปญฺญา กามาวจรชวนปญฺญาวฯ วีสติมํฯ

อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ กุสลภาโว **ธาตุกุสลตา,** สวนธารณปฏิเวธปจฺจเวกฺขณปญฺญาฯ ตาสเญฺญว ธาตูนํ มนสิกาเร กุสลภาโว **มนสิการกุสลตา,** ตาสํ สมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณปญฺญาฯ เอส นโย **อายตนกุสลตายปิ**ฯ ตตฺถ หิ สวนธารณปจฺจเวกฺขณา กามาวจราว, ปฏิเวโธ โลกุตฺตโรว, สมฺมสนํ กามาวจรโลกุตฺตรํฯ อญฺญมญฺญํ ปฏิจฺจ สหิตํ ผลํ อุปฺปาเทตีติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, อวิชฺชาทีหิ นิทฺทิโฏฺฐ ปจฺจยสมูโห, ตสฺมิํ ทฺวาทสเงฺค อนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาเท กุสลภาโว **ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสลตา,** ‘‘อิมินา ปจฺจเยน อิทํ โหตี’’ติ ชานนวเสน ปวตฺตา โลกิยชวนปญฺญาวฯ เอกวีสติมทฺวาวีสติมานิฯ

ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐานํ, การณํ, ตสฺมิํ ฐาเน กุสลตา **ฐานกุสลตา**ฯ น ฐาเน กุสลตา **อฏฺฐานกุสลตา**ฯ เตวีสติมํฯ

อุชุภาโว **อชฺชโว**ฯ มุทุภาโว **มทฺทโว**ฯ กายจิตฺตุชุกตามุทุกตาทฺวยํฯ จตุวีสติมํฯ

อธิวาสนสงฺขาตา ขมนํ **ขนฺติ,** ตถาปวตฺตกามาวจรชวนานิฯ ปาปโต สุฏฺฐุ โอรโต วิรโตติ โสรโต, ตสฺส ภาโว **โสรจฺจํ**ฯ กายวจีมโนสํวรสีลสงฺขาตานิ โลกิยโลกุตฺตรชวนานิฯ ปญฺจวีสติมํฯ

สโมฺมทกปิยวาทิตาสงฺขาโต สขิลภาโว **สาขลฺยํ,** ยถา ปเรหิ สทฺธิํ อตฺตโน ฉิทฺทํ วิวรํ น โหติ, เอวํ ธมฺมามิเสหิ ปฏิสนฺถรณํ ปฏิจฺฉาทนํ **ปฏิสนฺถาโร**ฯ อาคนฺตุกสฺส หิ ปจฺจุคฺคมนปตฺตจีวรปฏิคฺคหณอาสนทานพีชนปาทโธวนมกฺขนาทินา, ปานีเยน อาปุจฺฉเนน, กาเล อาคตสฺส ยาคุอาทีนํ, วิกาเล ปานกาทีนญฺจ ทาเนน, ปุนทิวเส ปิณฺฑาย จรณฏฺฐานทสฺสนปเวสนนิกฺขมนกาลาโรจนาทินา จ ปพฺพชิตา, คหฏฺฐานญฺจ **วินเย** อาคตนเยน ยถานุรูปํ อามิสปฏิสนฺถาโร กาตโพฺพฯ อาคนฺตุกํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุเมฺห กตรภาณกา’’ติ อปุจฺฉิตฺวา ‘‘อาจริยุปชฺฌายา โว กตรํ คนฺถํ วฬเญฺชนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส วิสเย ปญฺหปุจฺฉเนน สเจ น สโกฺกติ, สยํ กเถตฺวา ทาเนน, ธมฺมกถนปญฺหวิสฺสชฺชนกมฺมฏฺฐานกถนกุกฺกุจฺจทิฏฺฐิวิโนทนาทินา, ปริวาสาทิวินยกมฺมกรเณน, ปพฺพาชนอุปสมฺปทาทินา จ ธมฺมปฏิสนฺถาโร กาตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปนายํ สทฺธิํ อานิสํสทีปกวตฺถูหิ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๕๑) ญาต

โพฺพฯ เอตสฺมึ ทุวิเธ ปฏิสนฺถาเร กุสลภาโว ปฏิสนฺถารกุสลตา, ตถาปวตฺตกามาวจรชวนานิ เอวฯ ฉพฺพีสติมํฯ

อินฺทฺริเยสุ มนจฺฉฏฺเฐสุ อาปาถคตรูปาทีสุ อารมฺมเณสุ นิมิตฺตคหณาทินา อินฺทฺริยสํวรเภทสงฺขาโต อคุตฺตทฺวารภาโว **อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา**ฯ ปฏิคฺคหณปริโภควเสน โภชเน มตฺตํ อชานนภาโว **โภชเน อมตฺตญฺญุตา,** ตถาปวตฺตอกุสลจิตฺตานิฯ สตฺตวีสติมํฯ

อนนฺตรทุเกปิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน กามาวจรสเหตุกกุสลกิริยจิตฺตานิ เวทิตพฺพานิฯ อฏฺฐวีสติมํฯ

สติวิปฺปวาสสงฺขาโต มุฏฺฐสติภาโว **มุฏฺฐสฺสจฺจํ,** สเพฺพ อกุสลา ธมฺมา, อสมฺปชานนภาโว **อสมฺปชญฺญํ,** โมโหฯ เอกูนตึสติมํฯ

อนนฺตรทุเก จตุภูมิกา สติปญฺญาว วุตฺตาฯ ตึสติมํฯ

อปฺปฏิสงฺขาเน อปฺปฏิวานสงฺขาเต อกมฺปิยเฏฺฐน โยนิโสทสฺสนสงฺขาตํ ปฏิสงฺขานเมว พลนฺติ **ปฏิสงฺขานพลํ,** กามาวจรปญฺญาวฯ สตฺตโพชฺฌงฺคาทิภาวนาวเสน ปวตฺตา จตุภูมกธมฺมา **ภาวนาพลํ**ฯ เอกตึสติมํฯ

ปจฺจนีกธเมฺม สเมตีติ **สมโถ,** โส ติวิโธ จิตฺตสมโถ อธิกรณสมโถ สพฺพสงฺขารสมโถติฯ ตตฺถ จ ปุพฺพภาคาสุ อฏฺฐสมาปตฺตีสุ เอกคฺคตา **จิตฺตสมโถ** นาม, สมฺมุขาวินยาทิ สตฺตวิโธ **อธิกรณสมโถ** นาม, นิพฺพานํ **สพฺพสงฺขารสมโถ** นามฯ อิธ ปน จตุภูมโก สมาธิ อธิเปฺปโตฯ อนิจฺจาทิวเสน วิวิเธนากาเรน ปสฺสตีติ **วิปสฺสนา,** โลกิยโลกุตฺตรา วิปสฺสนาปญฺญาวฯ พาตฺตึสติมํฯ

สมโถว ตํ อาการํ คเหตฺวา ปุน ปวเตฺตตพฺพสฺส สมถสฺส นิมิตฺตนฺติ **สมถนิมิตฺตํฯ ปคฺคาหนิมิเตฺตปิ** เอเสว นโยฯ จตุภูมกสมาธิวีริยานิ เอวฯ เตตฺตึสติมํฯ

อนนฺตรทุเกปิ วีริยสมาธี เอว วุตฺตาฯ จตุตฺตึสติมํฯ

สีลวินาสิกา อสํวรสงฺขาตา สีลสฺส วิปตฺตีติ **สีลวิปตฺติ,** ตถาปวตฺตา อกุสลธมฺมาฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา วิปตฺติ **ทิฏฺฐิวิปตฺติ,** มิจฺฉาทิฏฺฐิ เอวฯ ปญฺจตึสติมํฯ

โสรจฺจเมว สีลสฺส สมฺปาทนโต สีลปริปูรณโต สีลสฺส สมฺปทาติ **สีลสมฺปทา**ฯ ทิฏฺฐิปาริปูริภูตํ ญาณเมว ทิฏฺฐิยา สมฺปทาติ **ทิฏฺฐิสมฺปทา**ฯ จตุภูมกา สีลปญฺญาวฯ ตถา อนนฺตรทุเกปิฯ ฉตฺตึสติมํฯ

วิสุทฺธิภาวํ สมฺปตฺตา สีลสงฺขาตา สีลสฺส วิสุทฺธิ **สีลวิสุทฺธิ**ฯ นิพฺพานสงฺขาตํ วิสุทฺธึ ปาเปตุํ สมตฺถา ทสฺสนสงฺขาตา ทิฏฺฐิยา วิสุทฺธิ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ**ฯ สตฺตตฺตึสติมํฯ

กมฺมสฺสกตาสจฺจานุโลมิกมคฺคผลสมฺปยุตฺตปญฺญา **ทิฏฺฐิ วิสุทฺธิ** นามฯ ยถาทิฏฺฐิสฺส ตทนุรูปํ ปธานํ **ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานํ** นามฯ อฏฺฐตึสติมํฯ

สํเวคชนกานิ ชาติชราพฺยาธิมรณสงฺขาตานิ การณานิ **สํเวชนียฏฺฐานานิ** นาม, เตสุ ชาติอาทิปฏิจฺจสมุปฺปนฺนภยสงฺขาตํ สํวิชนํ **สํเวโค** นาม, ตถาปวตฺตกุสลาทิ เอวฯ เอวํ สํเวค

ชาตสฺส โยนิโส อุปาเยน ปธานํ **สํวิคฺคสฺส โยนิโส ปธานํ,** โลกิยโลกุตฺตรวีริยเมวฯ เอกูน จตฺตาลีสติมํฯ

กุสลธมฺมปูรเณ อสนฺตุฏฺฐิภาโว อสนฺตุฏฺฐิตาฯ โย ปน ทานํ ทตฺวา ตโต เตน อสนฺตุโฏฺฐ หุตฺวา สรณคมนํ อากงฺขติ, ตโต ปญฺจสีลานิ, ปพฺพชฺชํ, พุทฺธวจนานํ อุคฺคณฺหนํ, สมถวิปสฺสนํ, ตโต เตนาปิ อสนฺตุโฏฺฐ อนุกฺกเมน อรหตฺตํ คณฺหาติ, อยํ **อสนฺตุฏฺฐิตา กุสเลสุ ธเมฺมสุ**ฯ อธิกุสลธมฺมานํ ภาวนาย อุกฺกณฺฐมาโน ปธานํ ปฏิวาเปติ นิวตฺตาเปตีติ ปฏิวานิ, น ปฏิวานิ อปฺปฏิวานิ, ตสฺส ภโว **อปฺปฏิวานิตา**ฯ อรหตฺตํ อปฺปตฺวา ปธานสฺมึ อนิวตฺตนตา อโนสกฺกนตา, ตถาปวตฺตโลกิยโลกุตฺตรกุสลา ธมฺมาฯ จตฺตาลีสติมํฯ

วิชานนโต **วิชฺชา,** ปุเพฺพนิวาสจุตูปปาตอาสวกฺขยญาณานิฯ วิมุจฺจนโต **วิมุตฺติ,** อฏฺฐ สมาปตฺติโย, นิพฺพานญฺจฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย หิ อารมฺมเณ อธิมุจฺจนโต, สยํ วิกฺขมฺภิตกิเลเสหิ วิมุจฺจนเฏฺฐน จ วิมุตฺตีติ วุตฺตา, นิพฺพานํ ปน สพฺพกิเลเสหิ อจฺจนฺตวิมุจฺจนเฏฺฐนฯ เอก จตฺตาลีสติมํฯ

กิเลสกฺขยกเรสุ จตูสุ อริยมเคฺคสุ ญาณํ **ขเย ญาณํ** นามฯ ปฏิสนฺธิวเสน อนุปฺปาทภูเต ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสานํ อนุปฺปาทปริโยสาเน อุปฺปนฺนอริยผเล ญาณํ **อนุปฺปาเท ญาณํ** นามฯ เสสํ สพฺพตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ทฺวาจตฺตาลีสติมํฯ

สุตฺตนฺติกทุกมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

ธมฺมสงฺคณีมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิภงฺคมาติกา

อิทานิ ธมฺมสงฺคณีมาติกานนฺตรํ วิภงฺคมาติกาย อตฺถวณฺณนา อนุปฺปตฺตาฯ ตสฺสา ปน –

อตฺถโต ธมฺมเภเทน, วิภงฺคนยทสฺสนา;
ปาฬิมุตฺตนยา จาปิ, โหติ สํวณฺณนานโยฯ

สา ปเนสา อฏฺฐารสนฺนํ วิภงฺคานํ อาทิมฺหิ ฐปิตา อฏฺฐารสวิธา โหติ – ขนฺธวิภงฺคมาติกา-อายตน-ธาตุ-สจฺจ-อินฺทฺริย-ปจฺจยาการ-สติปฏฺฐาน-สมฺมปฺปธาน-อิทฺธิปาทโพชฺฌงฺค-มคฺคงฺคฌาน-อปฺปมญฺญา-สิกฺขาปท-ปฏิสมฺภิทา-ญาณ-ขุทฺทกวตฺถุ-ธมฺมหทยวิภงฺคมาติ

ขนฺธวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ตตฺถ อาทิภูตาย ขนฺธวิภงฺคมาติกาย **อตฺถโต** ตาว – **ปญฺจกฺขนฺธา**ติ เอตฺถ **ปญฺจา**ติ คณนปริเจฺฉโท, เตน น ตโต เหฏฺฐา, น อุทฺธนฺติ ทเสฺสติฯ **ขนฺธา**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ ตตฺรายํ **ขนฺธ**-สโทฺท สมฺพหุเลสุ ฐาเนสุ นิปตติ ราสิมฺหิ คุเณ ปณฺณตฺติยํ รุฬฺหิยนฺติฯ ตตฺถ ‘‘มหาอุทกกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๗; อ. นิ. ๔.๕๑; ๕.๔๕; ๖.๓๗) หิ ราสิโต ขโนฺธ นามฯ ‘‘สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๕๕) คุณโตฯ ‘‘อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธ’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) ปณฺณตฺติโตฯ ‘‘วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ อาทีสุ (ธ. ส. ๖๓) เอกมฺปิ จิตฺตํ รุฬฺหิโต ขโนฺธ นาม, สฺวายมิธ ราสิโต อธิเปฺปโตฯ ราสโฏฺฐ หิ ขนฺธ-สโทฺท, โกฏฺฐาสโฏฺฐติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ โลกสฺมิํ หิ อิณํ คเหตฺวา โจทิยมานา ‘‘ทฺวีหิ ขเนฺธหิ ทสฺสาม , ตีหิ ขเนฺธหิ ทสฺสามา’’ติ วทนฺติ, ตสฺมา ขโนฺธติ โกฏฺฐาโสติ วุตฺตํ โหติฯ **รูปกฺขโนฺธ**ติ เอตฺถ รุปฺปตีติ รูปํ, สีตุณฺหาทีหิ ปสิทฺธาการเรน รุปฺปติ ฆฏฺฏียติ, ปีฬียตีติ อโตฺถฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา –

‘‘รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติ? สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปติ, ชิฆจฺฉายปิ รุปฺปติ, ปิปาสายปิ รุปฺปตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๗๙)ฯ

รูปญฺจ ตํ ขโนฺธ จาติ **รูปกฺขโนฺธ,** รูปราสิ รูปโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ **เวทนากฺขนฺธา**ทีสุปิ เอเสว นโยติ อยํ ตาเวตฺถ อตฺถโต สํวณฺณนานโยฯ

ธมฺมเภทโต ปเนตฺถ เหฏฺฐา กุสลตฺติเก วิภตฺตา อตีตาทิเภทภินฺนา สเพฺพ รูปธมฺมา **รูปกฺขโนฺธ** นามฯ ตถา จตุภูมกา เวทนาสญฺญาโย **เวทนากฺขโนฺธ** นาม, **สญฺญากฺขโนฺธ** นามฯ เวทนาสญฺญา ปน ฐเปตฺวา เสสา ผสฺสาทโย ปญฺญาส เจตสิกา **สงฺขารกฺขโนฺธ** นามฯ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ นิพฺพานเมว อสงฺคหิตํ, อุปาทานกฺขเนฺธสุ ปน สเพฺพ โลกุตฺตรธมฺมาฯ อยเมว หิ ขเนฺธหิ อุปาทานกฺขนฺธานํ วิเสโสฯ ขนฺธา อวิเสสโต วุตฺตา, อุปาทานกฺขนฺธา สาสโวปาทานิยภาเวน วิเสเสตฺวาฯ อิธ ปน อวิเสเสน วุตฺตตฺตา นิพฺพานํ ฐเปตฺวา อวเสสา สเพฺพ ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อยํ ธมฺมเภทโต สํวณฺณนานโยฯ

วิภงฺคนยทสฺสนาติ วิภงฺคปาฬิยา อาคตอตฺถนยทสฺสนโตฯ **วิภงฺคปาฬิยํ** หิ สุตฺตนฺตภาชนียํ อภิธมฺมภาชนียํ ปญฺหาปุจฺฉกนฺติ ตีหิ นเยหิ ขนฺธวิภโงฺค วิภโตฺตฯ ตถา อายตนวิภงฺคาทโยฯ เกวลํ หิ อินฺทฺริยวิภเงฺค, สิกฺขาปทวิภเงฺค จ สุตฺตนฺตภาชนียํ นตฺถิฯ ปจฺจยาการวิภเงฺค ปญฺหาปุจฺฉกํ นตฺถิฯ ญาณวิภงฺคาทีสุ ปน ตีสุ ตโยปิ นยา น สนฺติฯ เตสุ หิ ญาณวิภ

โงค เอกวิธโต ปฏฺฐาย ยาว ทสวิธา วิภตฺต, ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺค เอกวิธโต ปฏฺฐาย ยาว ทฺวาสฏฺฐิปเภทา วิภตฺต, ธมฺมหทยวิภงฺค ปน สพฺพสงฺคหาทีหิ ทสหิ วาเรหิ วิภตฺต, ตสฺมา เตสํ เตสํ นยานํ มุขมตฺตทสฺสนวเสน ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณนา ภวิสฺสนฺติฯ ตตฺริทํ ขนฺธวิภงฺเค ติณฺณํ นยานํ มุขมตฺตทสฺสนํฯ เสยฺยถิทํ – **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตาว รูปกฺขนฺธ –

> ''ตตฺถ กตโม รูปกฺขนฺธ? ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญูหิตฺวา อภิสงฺขิปิตฺวา อยํ วุจฺจติ รูปกฺขนฺธ''ติ (วิภ. ๒) –

เอวํ อุทฺทิสิตฺวา วิตฺถารโต วิภตฺต, ตถา เวทนากฺขนฺธาทโยปิฯ ตตฺถ นิยกชฺฌตฺตํ นาม อชฺฌตฺตรูปํ **อชฺฌตฺตํ** นาม, ตโต อญฺญํ ปรปุคฺคลคตํ, อวิญฺญาณญฺจ **พหิทฺธา** นาม, ตถา เวทนาทโยปิฯ ปสาทวิสยรูปํ ปน **โอฬาริกํ** นาม, เสสํ **สุขุมํ** นามฯ อนิฏฺฐรูปํ **หีนํ** นาม, อิฏฺฐรูปํ **ปณีตํ** นามฯ

นนุ อิฏฺฐานิฏฺฐํ นาม ปาเฏกฺกํ ปฏิวิภตฺตํ นาม นตฺถิ, เอกํ เอกจฺจสฺส อิฏฺฐํ โหติ มนาปํ, ตเทว อญฺญสฺส จ อนิฏฺฐํ โหติฯ วตฺถาทีนิ หิ สูกราทีนํ นปฺปิยานิ โหนฺติ, น มนุสฺสาทีนํ, เตสญฺจ วตฺถาภรณาทีนิ ปิยานิ, น สูกราทีนนฺติ, ตสฺมา รุจิวเสเนว อิฏฺฐานิฏฺฐตา คเหตพฺพา? น, อิฏฺฐานิฏฺฐานํ ปาเฏกฺกํ วิภตฺตตฺตาฯ กุสลกมฺมชํ หิ กุสลวิปากวิสโยว อิฏฺฐํ นาม, อกุสลกมฺมชํ อกุสลวิปากวิสโยว อนิฏฺฐํ นาม, สญฺญาวิปลฺลาเสน ปน โกจิ อิฏฺฐเมว พุทฺธรูปาทิํ ชวนกฺขเณ อนิฏฺฐโต มนสิ กโรติ, อนิฏฺฐญฺจ นิรยคฺคิสตฺถวิสาทิํ อิฏฺฐโต มนสิ กโรติฯ ชวเนหิ เอว วิปลฺลาสภาโว, น วิปาเกหีติ วิปากวเสน อิฏฺฐานิฏฺฐํ นิยตํ เวทิตพฺพํฯ

สโมฺมหวิโนทนิยา ปน วิภงฺคฏฺฐกถาย –

> ''สุขสมฺผสฺสํ หิ คูถกลลํ จกฺขุทฺวารฆานทฺวาเรสุ อนิฏฺฐํ, กายทฺวาเร อิฏฺฐํ โหติฯ จกฺกวตฺติโน มณิรตเนน โปถิยมานสฺส, สุวณฺณสูเล อุตฺตาสิยมานสฺส จ มณิรตนสุวณฺณสูลานิ จกฺขุทฺวาเร อิฏฺฐานิ โหนฺติ, กายทฺวาเร อนิฏฺฐานี''ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๖) –

เอวํ ทฺวารวเสน เอกเสฺสว วตฺถุโน อิฏฺฐตา, อนิฏฺฐตา จ วุตฺตาฯ สา จ เอกกฺขเณ น ยุตฺตา เอกกลาปคตภูโตปาทายรูปานํ เอกสามคฺคิยมุปฺปตฺติโตฯ น หิ ภูเตสุ อกุสลวเสน อนิเฏฺฐสุ อุปฺปชฺชเนฺตสุ ตทุปาทายรูปาทิกุสเลน อิฏฺฐานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ภินฺนกฺขเณ ปน อิฏฺฐานิ มณิรตนาทีนิ เตหิ โปถิยมานสฺส อกุสลปจฺจเยน อุตุนา อนิฏฺฐานิ วิปริณมนฺติ, กุสลปจฺจเยน อนิฏฺฐานิ คูถกลลาทีนิ อิฏฺฐานีติ, อยํ โน อตฺตโนมติฯ เอวํ วิภเตฺตสุ จ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ตํ ตํ รูปํ อุปาทายุปาทาย หีนํ, ปณีตญฺจ ทฏฺฐพฺพํฯ สุขุมํ ปน รูปํ **ทูเรรูปํ** นาม, โอฬาริกํ **สนฺติเกรูปํ** นามฯ ตํ ตํ วา ปน รูปํ อุปาทายุปาทาย รูปํ ทูเร สนฺติเก ทฏฺฐพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เวทนาทีสุ ปน อกุสลา เวทนา **โอฬาริกา,** อิตรา **สุขุมา**ฯ กุสลากุสลา โอฬาริกา, อพฺยากตา สุขุมาฯ ทุกฺขา เวทนา โอฬาริกา, อิตรา สุขุมาฯ สุขทุกฺขา วา โอฬาริกา, อิตรา สุขุมาฯ อสมาปนฺนสฺส วา เวทนา โอฬาริกา, สมาปนฺนสฺส สุขุมาฯ สาสวา โอฬาริกา , อนาสวา สุขุมาฯ ตํ ตํ วา ปน เวทนํ อุปาทายุปาทาย โอฬาริกสุขุมตา ทฏฺฐพฺพาฯ อกุสลา เวทนา กุสลาพฺยากตาหิ ทูเร, ตา จ ตาย ทูเรติ เอวํ ชาติสภาวปุคฺคลภูมิเภทโต วุตฺตนเยน **ทูเร เวทนา** ทฏฺฐพฺพา, กุสลา เวทนา กุสลาย สนฺติเกติ เอวํ ชาติอาทิสามญฺญโต **สนฺติเก เวทนา** ทฏฺฐพฺพาฯ ตํ ตํ วา ปน เวทนํ อุปาทายุปาทาย เวทนา ทูเรสนฺติเก ทฏฺฐพฺพาฯ เอวํ

สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิ ยถานุรูปํ โอฬาริกสุขุมตาทโย เวทิตพฺพาติฯ อยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถาโร ปน **วิภงฺคปาฬิอฏฺฐกถาสุ** (วิภ. ๘ อาทโย; วิภ. อฏฺฐ. ๘ อาทโย) คเหตพฺโพติ อยํ สุตฺตนฺตภาชนียนโยฯ

อภิธมฺมภาชนียนเย รูปกฺขนฺธสฺส ตาว เอกวิธาทิโต ยาว เอกาทสวิธา รูปกณฺฑ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ เวทนากฺขนฺโธ ปน เอกวิโธ ผสฺสสมฺปยุตฺโต, ทุวิโธ สเหตุกทุกวเสน, ติวิโธ กุสลตฺติกวเสน, จตุพฺพิโธ จตุภูมกวเสน, ปญฺจวิโธ สภาวเภเทน, ฉพฺพิโธ ฉทฺวาริกวเสน, สตฺตวิโธ สตฺตวิญฺญาณสมฺปโยควเสน, อฏฺฐวิโธ เตสุ กายวิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ สุขทุกฺขวเสน ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา, นววิโธ เตสุ มโนวิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ กุสลตฺติกวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา, ทสวิโธ เตสุ กายวิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ ทฺวิธา, มโนวิญฺญาณสมฺปยุตฺตญฺจ ติธา ภินฺทิตฺวาติ เอวํ สเหตุกทุกมูลํ ปฐมวารํ วตฺวา ปุน กุสลตฺติกฏฺฐาเน เวทนาตฺติกปีติตฺติกสนิทสฺสนตฺติกวชฺชิเต สพฺพตฺติเก โยเชตฺวา ยาว ทสวิธา, อปเรปิ อฏฺฐารส วารา วุตฺตาฯ ยถา เจตฺถ สเหตุกทุกมูลิกา สพฺพตฺติกโยชนา, เอวํ เหตุสมฺปยุตฺตทุกาทีสุ อนุรูปทุกมูลิกาปิ สรณทุกปริโยสานา ปเจฺจกํ สพฺพตฺติกโยชนาปิ เวทิตพฺพาติ อยํ ทุกมูลโก โยชนานโยฯ ยถา จ เอเกกทุเกน สพฺพตฺติกโยชนาวเสน ทุกมูลโก นโย วุตฺโต, เอวํ เอเกกตฺติเกน ยถานุรูปํ สพฺพทุกโยชนาวเสน ติกมูลโก, ตทุภยมิสฺสกวเสน อุภโตวฑฺฒนโก จ นโย เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ เวทนากฺขนฺธ, เอวํ สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิ ยถารหํ ทุกมูลกาทินยา เวทิตพฺพาติ อยํ อภิธมฺมภาชนียนโยฯ

ปญฺหาปุจฺฉกนเย ปน ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ กติ กุสลา, กติ อกุสลา, กติ อพฺยากตา, กติ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา…เป.… กติ สรณา, กติ อรณาติ? รูปกฺขนฺโธ อพฺยากโต, จตฺตาโร ขนฺธา สิยา กุสลา, สิยา อกุสลา, สิยา อพฺยากตา, รูปํ, เวทนา จ เวทนาตฺติเก น วตฺตพฺพา, เสสา ติธาปิ โหนฺติ, รูปํ เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมํ, สิยา อุปาทินฺนุปาทานิยํ, สิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยํ, อสํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกํ, เสสา จตฺตาโร ขนฺธา ตีหิ ติเกหิ ติธาปิ โหนฺติฯ รูปํ อวิตกฺกอวิจารํ, ตโย ขนฺธา ติธาปิ โหนฺติ, สงฺขารกฺขโนฺธ ติธา จ น วตฺตโพฺพ จฯ รูปํ น วตฺตพฺพํ, เวทนา สิยา ปีติสหคตา, น วตฺตพฺพา, ตโย ติธา จ น วตฺตพฺพา จฯ รูปํ เนวทสฺสเนนนภาวนายปหาตพฺพํ, นทสฺสเนนนภาวนายปหาตพฺพเหตุกํ, เนวาจยคามินอปจยคามิ, เนวเสขํนาเสขํ, ปริตฺตํ, เสสา ติธาปิ โหนฺติฯ ปริตฺตารมฺมณตฺติเก รูปํ อนารมฺมณํ, เสสา ติธา จ น วตฺตพฺพา จฯ รูปํ มชฺฌิมํ, อนิยตํ, เสสา ติธาปิฯ มคฺคารมฺมณตฺติเก จ รูปํ อนารมฺมณํ, เสสา ติธาปิ วา น วตฺตพฺพาฯ อุปฺปนฺนาตีตตฺติเกสุ ปญฺจปิ ติธา โหนฺติฯ อตีตารมฺมณตฺติเก รูปํ อนารมฺมณํ, เสสา ติธา จ น วตฺตพฺพา จฯ อชฺฌตฺตตฺติเก ปญฺจปิ ติธา โหนฺติฯ อชฺฌตฺตารมฺมณตฺติเก รูปํ อนารมฺมณํ, เสสา ติธาปิ น วตฺตพฺพา จฯ จตฺตาโร ขนฺธา อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา, รูปกฺขโนฺธ ติธาปิ โหติฯ

จตฺตาโร ขนฺธา นเหตู, สงฺขารกฺขโนฺธ สิยา เหตู, สิยา น เหตูฯ รูปํ อเหตุกํ, เหตุวิปฺปยุตฺตํ, เสสา ทฺวิธาปิฯ ตโย ขนฺธา สิยา สเหตุกา เจว น จ เหตู, สิยา น วตฺตพฺพา จ, สงฺขารกฺขโนฺธ ทฺวิธา จ น วตฺตโพฺพ จ, รูปํ น วตฺตพฺพเมวฯ ตถา อนนฺตรทุเกปิฯ รูปํ นเหตุอเหตุกํ, ตโย ทฺวิธาปิ, สงฺขารกฺขโนฺธ ทฺวิธา จ น วตฺตโพฺพ จฯ ปญฺจปิ สปฺปจฺจยา, สงฺขตา, จตฺตาโร อนิทสฺสนา, อปฺปฏิฆา, รูปํ ทฺวิธาปิฯ รูปํ รูปี, เสสา อรูปิโนฯ รูปํ โลกิยํ, เสสา ทฺวิธาปิฯ ปญฺจปิ เกนจิ วิเญฺญยฺยา, น จ เกนจิ วิเญฺญยฺยา จฯ จตฺตาโร โน อาสวา, สงฺขารา ทฺวิธาปิ, น วตฺตพฺพา จฯ รูปํ สาสโว, อาสววิปฺปยุโตฺต , เสสา ทฺวิธาปิฯ รูปํ สาสวา เจว โน จ อาสวา, ตโย ตถา จ น วตฺตพฺพา จฯ สงฺขาโร ทฺวิธา จ น วตฺตโพฺพ จฯ รูปํ น วตฺตพฺพเมว, ตโย สิยา อาสวสมฺป

ยุตฺตา เจว โน จ อาสวา, สิยา น วตฺตพฺพา, สงฺขาโร ทฺวิธา จ น วตฺตโพฺพ จฯ รูปํ อาสววิปฺป ยุตฺตํ สาสวญฺจ, เสสา ทฺวิธา จ น วตฺตพฺพา จฯ อิมินา นเยน สํโยชนโคจฺฉกาทีสุปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เกวลํ หิ ปรามาสสมฺปยุตฺตทุเก รูปํ ปรามาสวิปฺปยุตฺตํ, ตโย ทฺวิธาปิ, สงฺขาโร ทฺวิธาปิ, ทิฎฺฐิวเสน น วตฺตโพฺพ จฯ ตติเย เอตฺตกเมว วิเสโสฯ รูปํ อนารมฺมณํ, เสสา สารมฺมณาฯ วิญฺญาณํ จิตฺตํ, เสสา โน จิตฺตาฯ ตโย เจตสิกา, เทฺว อเจตสิกาฯ ตโย จิตฺตสมฺปยุตฺตา, รูปํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํฯ วิญฺญาณํ น วตฺตพฺพํฯ ตถา จิตฺตสํสฎฺฐทุเกปิฯ ตโย จิตฺตสมุฎฺฐานา, วิญฺญาณํ โน จิตฺตสมุฎฺฐานํฯ รูปํ ทฺวิธาปิฯ ตถา อนนฺตรทุกทฺวเยปิฯ ตโย จิตฺตสํสฎฺฐสมุฎฺฐานา, เทฺว โน จิตฺตสํสฎฺฐสมุฎฺฐานาฯ ตถา อนนฺตรทุกทฺวเยปิฯ วิญฺญาณํ อชฺฌตฺติกํ, ตโย พาหิรา, รูปํ ทฺวิธาปิฯ จตฺตาโร โน อุปาทาฯ รูปํ ทฺวิธาปิฯ ปญฺจปิ สิยา อุปาทินฺนา, สิยา อนุปาทินฺนา, โน อุปาทานาฯ

กิเลสโคจฺฉโก วุตฺตนโยวฯ รูปํ เนวทสฺสเนนนภาวนาย ปหาตพฺพํ, เสสา ทฺวิธาปิฯ เอวํ ยาวปีติทุกา โยชนา เวทิตพฺพาฯ

รูปํ น เวทนา, น สุขา, น สุขสหคตา, เสสา ทฺวิธาปิฯ ตถา อนนฺตรทุเกปิฯ รูปํ กามาวจรํ, เสสา ทฺวิธาปิฯ เอวํ ยาว สรณทุกา โยชนา เวทิตพฺพาฯ อยํ ปญฺหาปุจฺฉกนโยฯ

อิเม ปน นยา วิตฺถารโต ปาฬิอฎฺฐกถาหิ ญาตพฺพาฯ อตฺถวินิจฺฉโย จ เนสํ ธมฺมสงฺคณีมาติกตฺถสํวณฺณนาย วุตฺตานุสาเรน ญาตโพฺพฯ อิโต ปรํ อติเรกํ อวตฺวา อปุพฺพเมว วณฺณยิสฺสามาติ อยํ วิภงฺคนยทสฺสนโต สํวณฺณนานโยฯ

อิทานิ ปเนตฺถ –

> กมโตนูนาธิกโต, ทฎฺฐพฺพสมเภทโต;
> ปาฬิมุตฺตนโย เญโยฺย, ขนฺธโกสลฺลมิจฺฉตาฯ

ตตฺถ **กมโต**ติ เอตฺถ อุปฺปตฺติกฺกโม ปหานกฺกโม ปฎิปตฺติกฺกโม ภูมิกฺกโม เทสนากฺกโมติ พหุวิเธสุ กเมสุ ขนฺธานํ เทสนากฺกโมว ยุชฺชติ, น อิตเร, อสมฺภวาฯ อเภเทน หิ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อตฺตคฺคาหปติตํ เวเนยฺยชนํ สมูหฆนวินิโพฺภคทสฺสเนน อตฺตคฺคาหโต โมเจตุกาโม ภควา หิตกาโม ตสฺส ตสฺส ชนสฺส สุขคฺคหณตฺถํ จกฺขุอาทีนํ วิสยภูตํ โอฬาริกํ ปฐมํ รูปกฺขนฺธํ เทเสสิ, ตโต อิฎฺฐานิฎฺฐวิสยสํเวทกํ โอฬาริกํ เวทนํ, ยํ เวเทติ, ตํ สญฺชานาตีติ เอวํ เวทนาวิสยสฺส อาการคฺคาหิกํ สญฺญํ, สญฺญาวเสนาภิสงฺขารเก สงฺขาเร, เตสํ เวทนาทีนํ นิสฺสยาธิปติภูตํ วิญฺญาณนฺติ อยํ ตาเวตฺถ กโมฯ

อนูนาธิกโตติ กสฺมา ปน ภควตา ปเญฺจว ขนฺธา วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ? สพฺพสงฺขตสภาเคกสงฺคหโต, อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุสฺส เอตปฺปรมโต, อเญฺญสญฺจ ตทวโรธโตฯ อเนกปฺปเภเทสุ หิ สงฺขตธเมฺมสุ สภาควเสน สงฺคยฺหมาเนสุ รูปํ รูปสภาเคกสงฺคหวเสน เอโก ขโนฺธ โหติ, เวทนา เวทนาสภาเคกสงฺคหวเสน เอโก ขโนฺธ โหติฯ เอส นโย สญฺญาทีสุปิ, ตสฺมา สพฺพสงฺขตสภาเคกสงฺคหโต ปเญฺจว วุตฺตาฯ เอตปรมเญฺจตํ อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุ, ยทิทํ รูปาทโย ปญฺจ, ตสฺมา อตฺตตฺตนิยคฺคาหวตฺถุสฺส เอตปรมโตปิ ปเญฺจว วุตฺตาฯ เยปิ จเญฺญ สีลาทโย ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธา วุตฺตา, เตปิ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนตฺตา เอเตฺถว อวโรธํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา อเญฺญสํ ตทวโรธโตปิ ปเญฺจว วุตฺตาติ อยํ อนูนาธิกโตฯ

ทฎฺฐพฺพสมเภทโตติ ทฎฺฐพฺพเภทโต, อุปมาเภทโต จฯ ตตฺถ ทฎฺฐพฺพเภทโต ตาว ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา สามญฺญโต อุกฺขิตฺตาสิกปจฺจตฺถิกโต, ภารโต, ขาทกโต, อนิจฺจทุกฺขอนตฺตสงฺขาตวธกโต จ ทฎฺฐพฺพาฯ วิเสสโต ปน เผณปิณฺฑํ วิย รูปํ ทฎฺฐพฺพํ, อุทกพุพฺพุฬํ มรีจิกกทลิกฺขนฺธมายา วิย ยถากฺกมํ เวทนาทโย ทฎฺฐพฺพาฯ ยถา หิ เผณปิโณฺฑ วิมทฺทาสโห, โส จ ปตฺตถาลกาทิอตฺถํ คหิโตปิ ตมตฺถํ น สาเธติ, ภิชฺชติ, เอวํ รูปมฺปิ วิมทฺทาสหํ, ตญฺจ สุภาทิวเสน คหิตมฺปิ น ตถา ติฎฺฐติ, อสุภาทิเยว โหติฯ

ยถา วา เผณปิโณฺฑ อเนกสนฺธิฆฎิโต พหุนฺนํ อุทกสปฺปาทิปาณกานํ อาวาโส, อาทิโต เจส พทรปกฺกมโตฺต หุตฺวา อนุปุพฺพวฑฺฒนโก อฎฺฐิตมโตฺตปิ เจส ภิชฺชติ, โถกํ คนฺตฺวาปิ, สมุทฺทํ ปตฺวา ปน อวสฺสเมว ภิชฺชติ , เอวํ รูปมฺปิ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ อเนกสนฺธิฆฎิตํ อสีติกิมิกุลโวกิณฺณํ, อาทิโต เจตํ กลลมตฺตํ หุตฺวา อนุปุพฺพวฑฺฒนกํ, กลลมเตฺตปิ เจตํ ภิชฺชติ, อพฺพุทาทิภาเวปิ อายุกฺขยํ ปตฺวา อวสฺสเมว ภิชฺชติฯ เอวํ เผณปิณฺฑสทิสํ ทฎฺฐพฺพํฯ

ยถา ปน พุพฺพุโฬ มุหุตฺตรมณีโย อคยฺหุปโค น จิรฎฺฐิติโกว, เอวํ เวทนาปิฯ ยถา จ พุพฺพุโฬ อุทกตลํ, อุทกพินฺทุํ, อุทกชลฺลกํ สงฺกฑฺฒิตฺวา ปุฎํ กตฺวา คหณวาตญฺจาติ จตฺตาริ การณานิ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ, เอวํ เวทนาปิ วตฺถุํ, อารมฺมณํ, กิเลสชลฺลํ, ผสฺสสงฺฆฎฺฏนญฺจาติ จตฺตาริ การณานิ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชตีติ สา พุพฺพุฬสทิสา ทฎฺฐพฺพาฯ

ยถา ปน มรีจิกา ชลาสยาทิภาเวน วิปฺปลมฺภิกา, เอวํ สญฺญาปิ นิจฺจาทิภาเวนาติ มรีจิสทิสา ทฎฺฐพฺพาฯ ยถา ปน กทลิกฺขโนฺธ อคยฺหุปโค พหุวฎฺฎิสโมธาโน, เอวํ สงฺขารกฺขโนฺธปิ อคยฺหุปโคนิจฺจาทิสารวิรหิโต, ผสฺสาทิพหุธมฺมสโมธาโน จ โหตีติ โส กทลิกฺขนฺธสทิโส ทฎฺฐโพฺพฯ ยถา ปน มายา อสุวณฺณรชตาทิรูปานิปิ ตถา คาหาเปตฺวา มหาชนํ วเญฺจติ, เอวํ วิญฺญาณมฺปิ อนิจฺจาทิรูปํ เตเนว จิเตฺตน อาคจฺฉนฺตํ วิย นิจฺจาทิโต จ คาหาเปตฺวา วเญฺจตีติ ตํ มายาสทิสํ ทฎฺฐพฺพํฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘เผณปิณฺฑูปมํ รูปํ, เวทนา พุพฺพุฬูปมา;
มรีจิกูปมา สญฺญา, สงฺขารา กทลูปมา;
มายูปมญฺจ วิญฺญาณํ, เทสิตาทิจฺจพนฺธุนา’’ติฯ (สํ. นิ. ๓.๙๕);

อยเมตฺถ ทฎฺฐพฺพเภโทฯ

อุปมาเภทโต จ ปน คิลานสาลูปโม รูปุปาทานกฺขโนฺธ, เคลญฺญูปโม เวทนุปาทานกฺขโนฺธ, เคลญฺญสมุฎฺฐานูปโม สญฺญุปาทานกฺขโนฺธ, อสปฺปายเสวนูปโม สงฺขารุปาทานกฺขโนฺธ , คิลานูปโม วิญฺญาณุปาทานกฺขโนฺธฯ อปิจ จารกการณอปราธการณการกอปราธิกูปมา เอเต ภาชนโภชนพฺยญฺชนปริเวสกภุญฺชกูปมา จาติ อยเมตฺถ อุปมาเภโทฯ เอวํ **ปาฬิมุตฺตกวินิจฺฉยนโย** เญโยฺยฯ

ขนฺธวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อายตนวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

อายตนวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **ทฺวาทสายตนานี**ติ เอตฺถ อายตนโต, อายานํ ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต **อายตนานิ**ฯ จกฺขุรูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทินา กิเจฺจน อายตนฺติ อุปฎฺฐหนฺติ ฆเฎนฺติ วายมนฺติ, เต จ ปน

อายภูเต ธมฺเม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ, อิทญฺจ อตีว อายตํ สํสารทุกฺขํ นยเนฺตว, ปวตฺตยนฺตีติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา ‘‘อายตนานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ

อปิจ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน, อากรเฎฺฐน, สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน, สญฺชาภิเทสเฎฺฐน, การณเฎฺฐน จ สาสเน, โลเก จ ‘‘อายตน’’นฺติ วุจฺจนฺติฯ จกฺขุอาทีสุ หิ เต เต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ตทายตฺตวุตฺติตาย นิวสนฺติ, เตสุ จ อากรภูเตสุ อากิณฺณา วตฺถารมฺมณวเสน จ สโมสรนฺติ, จกฺขาทโยว เนสํ สญฺชาติเทโส, การณญฺจ, ตสฺมา นิวาสฎฺฐานาทินา อเตฺถน จกฺขาทีนิ อายตนานีติ เวทิตพฺพานิฯ

จกฺขายตนนฺติอาทีสุ จกฺขตีติ **จกฺขุ,** รูปํ อสฺสาเทติ, วิภาเวติ จาติ อโตฺถฯ รูปยตีติ **รูปํ**ฯ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ อโตฺถฯ สุณาตีติ **โสตํ**ฯ สปฺปตีติ **สโทฺท,** อุทาหรียตีติ อโตฺถฯ ฆายตีติ **ฆานํ**ฯ คนฺธยตีติ **คโนฺธ,** อตฺตโน วตฺถุํ สูจยตีติ อโตฺถฯ ชีวิตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหา**ฯ รสนฺติ ตํ สตฺตาติ **รโส,** อสฺสาเทนฺตีติ อโตฺถฯ กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ อาโยติ **กาโย,** อุปฺปตฺติเทโสฯ ผุสียตีติ **โผฎฺฐพฺพํ**ฯ มนตีติ **มโน**ฯ อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมา**ฯ จกฺขุ จ ตํ ยถาวุเตฺตนเตฺถน อายตนญฺจาติ **จกฺขายตนํ**…เป.… ธมฺมา จ เต อายตนญฺจาติ **ธมฺมายตน**นฺติ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภทโต ปเนตฺถ สพฺพมฺปิ วิญฺญาณํ มนายตนํ นามฯ เจตสิกสุขุมรูปนิพฺพานานิ ธมฺมายตนํ นามฯ เสสานิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ อิเมสุ จ อายตเนสุ อตีตาทิเภทภินฺนา, กาลวินิมุตฺตา จ โลกิยโลกุตฺตรา สเพฺพ นามรูปธมฺมา, ปญฺญตฺติโย จ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘ชาติ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตา’’ติอาทิวจนโต (ธาตุ. ๗๑) หิ รูปารูปลกฺขณานํ ชาติชราภงฺคานํ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ สงฺคหิตตฺตา อิตราสมฺปิ ปญฺญตฺตีนํ ยถารหํ ตเตฺถ สงฺคหิตภาโว เวทิตโพฺพติ อยเมตฺถ ธมฺมเภโทฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตาว ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา วิปริณามธมฺมํฯ รูปา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา…เป.… ธมฺมา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา’’ติ (วิภ. ๑๕๔) เอวํ วิสยิวิสยายตนวเสน อายตนานิ วุตฺตานีติ อยํ สุตฺตนฺตภาชนียนโยฯ

อภิธมฺมภาชนีเย ปน ปสาทวิสยายตนานิ ตาว ‘‘ตตฺถ กตมํ จกฺขายตนํ? ยํ จกฺขุ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท’’ติอาทินา (วิภ. ๑๕๖) **รูปกเณฺฑ** (ธ. ส. ๕๙๗) วุตฺตนเยน วิภตฺตานิฯ มนายตนํ ปน เอกวิธโต ปฎฺฐาย ยาวทสวิธา เวทนากฺขเนฺธ วุตฺตนเยน วิภตฺตํฯ ธมฺมายตนํ ปน ‘‘ตตฺถ กตมํ ธมฺมายตนํ? เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ, ยญฺจ รูปํ อนิทสฺสนอปฺปฎิฆํ ธมฺมายตนปริยาปนฺนํ อสงฺขตา จ ธาตู’’ติ (วิภ. ๑๖๗) อุทฺทิสิตฺวา ‘‘ตตฺถ กตโม เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทินา (วิภ. ๑๖๗) เวทนากฺขนฺธาทีสุ วุตฺตนเยน วิภตฺตํฯ สุขุมรูปนิพฺพานานิ รูปกเณฺฑ วุตฺตนยาเนวาติ อยํ อภิธมฺมภาชนียนโยฯ

ปญฺหาปุจฺฉกนยํ ปน อิโต ปรํ วิตฺถารโต อทเสฺสตฺวา ติกทุกานํ อาทิอเนฺตหิ เจว วิเสสตฺถทีปเกหิ จ ติกทุเกหิ โยเชตฺวา ทสฺสยิสฺสาม, เสเสหิปิ ติกทุเกหิ โยชนานโย ขเนฺธ วุตฺตนเยน สกฺกา ญาตุนฺติฯ กถํ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ กติ กุสลา…เป.… กติ อรณาติ? ทสายตนา อพฺยากตา, ทฺวายตนา สิยา กุสลา, สิยา อกุสลา, สิยา อพฺยากตาฯ เวทนาตฺติเก ทสายตนานิ น วตฺตพฺพานิ, มนายตนํ ติธาปิ, ธมฺมายตนํ ติธา น วตฺตพฺพญฺจ…เป.… รูปายตนํ สนิทสฺสนสปฺปฎิฆํ, นวายตนานิ อนิทสฺสนสปฺปฎิฆานิ, มนายตนธมฺมายตนานิ อนิทสฺสน

อปฺปฏิฆานิ, เอกาทสายตนานิ น เหตู, ธมฺมายตนํ สิยา เหตุ, สิยา น เหตุ…เป.… เอกาทสายตนานิ สปฺปจฺจยานิ, ธมฺมายตนํ สิยา สปฺปจฺจยํ, สิยา อปฺปจฺจยํ…เป.… ทสายตนานิ รูปํ, มนายตนํ อรูปํ, ธมฺมายตนํ ทฺวิธาปิ…เป.… ทสายตนานิ อรณานิ, ทฺวายตนานิ สิยา สรณานิ, สิยา อรณานีติ อยํ ปญฺหาปุจฺฉกนโยฯ

อิทานิ ปน –

กมโต ตาวตฺตโต จ, เตสํ ทฏฺฐพฺพเภทโต;
ปาฬิมุตฺตนเยเนตฺถ, วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **กมโต**ติ อิธาปิ เทสนากฺกโมว ยุชฺชติฯ อชฺฌตฺติเกสุ หิ อายตเนสุ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆวิสยตฺตา จกฺขายตนํ ปากฏนฺติ ปฐมํ เทสิตํ, ตโต อนิทสฺสนสปฺปฏิฆวิสยานิ โสตายตนาทีนิฯ อถ วา ทสฺสนานุตฺตริยสวนานุตฺตริยเหตุภาวโต พหูปการตฺตา จกฺขุโสตายตนานิ ปฐมํ เทสิตานิ, ตโต ฆานายตนาทีนิ ตีณิ, ปญฺจนฺนมฺปิ ปน โคจรวิสยตฺตา อนฺเต มนายตนํ, จกฺขายตนาทีนํ โคจรตฺตา เตสํ อนนฺตรํ รูปายตนาทีนิฯ อปิจ วิญฺญาณุปฺปตฺติการณววตฺถานโตปิ อยเมเตสํ กโม เวทิตพฺโพฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มนญฺจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณ’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๔๒๑; สํ. นิ. ๔.๖๐, ๑๑๓; มหานิ. ๑๐๗) อยํ ตาเวตฺถ กโมฯ

ตาวตฺตโตติ ตาวภาวโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – จกฺขาทโยปิ หิ ธมฺมา เอว, เอวํ สติ ธมฺมายตนมิเจฺจว อวตฺวา กสฺมา ทฺวาทสายตนานิ วุตฺตานีติ เจ? ฉวิญฺญาณกายุปฺปตฺติยา ทฺวารารมฺมณววตฺถานโต อยเมเตสํ เภโท โหตีติ ทฺวาทส วุตฺตานิฯ จกฺขุวิญฺญาณวีถิปริยาปนฺนสฺส หิ วิญฺญาณกายสฺส จกฺขายตนเมว อุปฺปตฺติทฺวารํ, รูปายตนเมวารมฺมณํฯ ตถา อิตรานิ อิตเรสํฯ ฉฏฺฐสฺส ปน ภวงฺคมนสงฺขาโต มนายตเนกเทโสว อุปฺปตฺติทฺวารํ, อสาธารณญฺจ ธมฺมายตนํ อารมฺมณนฺติฯ อิติ ฉนฺนํ วิญฺญาณกายานํ อุปฺปตฺติทฺวารารมฺมณววตฺถานโต ทฺวาทส วุตฺตานีติ อยเมตฺถ ตาวตฺตตาฯ

ทฏฺฐพฺพเภทโตติ เอตฺถ ปน สพฺพานิ เจตานิ อายตนานิ อนาคมนโต, อนิคฺคมนโต จ ทฏฺฐพฺพานิฯ น หิ ตานิ ปุเพฺพ อุทยา กุโตจิ อาคจฺฉนฺติ, นปิ อุทฺธํ วยา กุหิญฺจิ คจฺฉนฺติ , อถ โข ปุเพฺพ อุทยา อปฺปฏิลทฺธสภาวานิ อุทฺธํ วยา ปริภินฺนสภาวานิ, ปุพฺพนฺตาปรนฺตเวมเชฺฌ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อวสานิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา อนาคมนโต, อนิคฺคมนโต จ ทฏฺฐพฺพานิฯ ตถา นิรีหโต, อพฺยาปารโต จฯ น หิ จกฺขุรูปาทีนํ เอวํ โหติ ‘‘อโห วต อมฺหากํ สามคฺคิยํ วิญฺญาณํ นาม อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ, น จ ตานิ วิญฺญาณุปฺปาทนตฺถํ ทฺวารภาเวน, วตฺถุภาเวน, อารมฺมณภาเวน วา พฺยาปารมาปชฺชนฺติ, อถ โข ธมฺมตาเวสา ยํ จกฺขุรูปาทิสามคฺคิยํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ สมฺภวนฺติ, ตสฺมา นิรีหโต, อพฺยาปารโต จ ทฏฺฐพฺพานิฯ อปิจ อชฺฌตฺติกานิ สุโญฺญ คาโม วิย ทฏฺฐพฺพานิ ธุวสุภสุขตฺตภาววิรหิตตฺตา, พาหิรานิ คามฆาตกโจรา วิยฯ ตถา อชฺฌตฺติกานิ ฉปาณกา วิย ทฏฺฐพฺพานิ, พาหิรานิ เตสํ โคจรา วิยาติ อยเมตฺถ ทฏฺฐพฺพเภโทฯ เอวํ ปาฬิมุตฺตนเยเนตฺถ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

อายตนวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธาตุวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ธาตุวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **อฏฺฐารส ธาตุโย**ติ เอตฺถ วิทหติ, ธียเต, วิธานํ, วิธียเต เอตาย, เอตฺถ วา ธียตีติ **ธาตุ**ฯ โลกิยา หิ ธาตุโย การณภาเวน ววตฺถิตาฯ อเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติ นิปฺผาเทนฺติ, สเตฺตหิ จ ธียเนฺต ธารียนฺติ, ทุกฺขวิธานมตฺตเมว เจตา, เอตาหิ จ การณภูตาหิ สํสารทุกฺขํ สเตฺตหิ อนุวิธียติ, ยถาวิหิตญฺจ ทุกฺขํ เอตาเสฺวว ธียติ ฐปียตีติ เอเตหิ อเตฺถหิ ยถาสมฺภวํ ‘‘ธาตุโย’’ติ วุจฺจนฺติฯ

ยถา วา สรีรสงฺขาตสฺส สมุทายสฺส อวยวภูเตสุ รสโสณิตาทีสุ อญฺญมญฺญํ วิสภาคลกฺขณปริจฺฉิเนฺนสุ ธาตุสมญฺญา, เอวเมเตสุปิ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อตฺตภาวสฺส จกฺขาทีสุ ธาตุสมญฺญา เวทิตพฺพาฯ โลกิยโลกุตฺตรสาธารณตฺถวเสน ปน อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโยฯ นิชฺชีวมตฺตานเมตํ อธิวจนํ, ตสฺมา ยถาวุเตฺตนเตฺถน จกฺขุ จ ตํ ธาตุ จาติ **จกฺขุธาตุ**ฯ เอวํ เสเสสุปีติ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภทโต ปเนตฺถ อายตเนสุ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ อปิจ ปญฺจทฺวาราวชฺชนสมฺปฏิจฺฉนทฺวยวิญฺญาณํ มโนธาตุ นามฯ ปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุวชฺชิตํ ปน สพฺพมฺปิ วิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตาว – ‘‘ปถวีธาตุ อาโป เตโช วาโย อากาส วิญฺญาณธาตู’’ติ ฉ ธาตุโย อุทฺทิสิตฺวา อาทิโต ปญฺจ อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน, ปจฺฉิมา จ ฉ วิญฺญาณวเสน วิภตฺตา, อปราปิ ‘‘สุขธาตุ ทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสุเปกฺขาอวิชฺชาธาตู’’ติ ฉ ธาตุโย อุทฺทิสิตฺวา ตถา ตถา วิภตฺตา, ปุน อปราปิ ‘‘กามธาตุ พฺยาปาทวิหิํสาเนกฺขมฺมอพฺยาปาทอวิหิํสาธาตู’’ติ ฉ ธาตุโย อุทฺทิสิตฺวา, เอวํ ตีหิ ฉเกฺกหิ ปเจฺจกํ เตภูมกา อฏฺฐารส ธาตุโย สรูปโต, ลกฺขณาหารโต, นิสฺสยวิสยปโยควินาภาวาทิโต จ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาติ อยํ สุตฺตนฺตภาชนียนโยฯ

อภิธมฺมภาชนีเย ปน สรูเปเนว อฏฺฐารส ธาตุโย อุทฺทิสิตฺวา ปสาทวิสยธาตุโย อายตเน วุตฺตนเยน วิภตฺตา, สตฺต วิญฺญาณธาตุโย ปน –

> ‘‘ตตฺถ กตมา จกฺขุวิญฺญาณธาตุ? จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ…เป.… จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ อยํ วุจฺจติ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ…เป.… กายวิญฺญาณธาตุฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตมา มโนธาตุ? จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา…เป.… กายวิญฺญาณธาตุยา…เป.… นิรุทฺธสมนนฺตรา อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ…เป.… สพฺพธเมฺมสุ วา ปน ปฐมสมนฺนาหาโร อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ…เป.… อยํ วุจฺจติ มโนธาตุฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตมา ธมฺมธาตุ? เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ, ยญฺจ รูปํ อนิทสฺสนํ อปฺปฏิฆํ ธมฺมายตนปริยาปนฺนํ, อสงฺขตา จ ธาตุ…เป.… อยํ วุจฺจติ ธมฺมธาตุฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตมา มโนวิญฺญาณธาตุ…เป.… มโนธาตุยาปิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธสมนนฺตรา อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ…เป.… มนญฺจ ปฏิจฺจ ธเมฺม จ อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ…เป.… อยํ วุจฺจติ มโนวิญฺญาณธาตู’’ติ (วิภ. ๑๘๔) –

เอวํ วิภตฺตาฯ ตตฺถ **สพฺพธเมฺมสุ วา ปน ปฐมสมนฺนาหาโร**ติ เอตฺถ ปญฺจวิญฺญาณวิสเยสุ สพฺพธเมฺมสูติ เอวํ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **มโนธาตุยาปิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธสมนนฺตรา**ติ

เอตฺถ ปน **ปิ**-กาโร สมฺปิณฺฑนโตฺถ, ตสฺมา มโนธาตุยาปิ สนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนาทิมโนวิญฺญาณธาตุยาปีติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพฯ **มนญฺจ ปฏิจฺจา**ติอาทีสุ มโนทฺวาเร ภวงฺคมนเญฺจว จตุภูมกธมฺมารมฺมณญฺจ ปฏิจฺจ สหาวชฺชนกชวนํ นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ อยํ อภิธมฺมภาชนียนโยฯ

ปญฺหาปุจฺฉกนเย ปน อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ กติ กุสลา…เป.… กติ อรณาติ? โสฬส ธาตุโย อพฺยากตา, เทฺว ธาตุโย ติธาปิ โหนฺติ…เป.… ทส ธาตุโย เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา, ปญฺจ ธาตุโย วิปากา, มโนธาตุ สิยา วิปากา, สิยา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา, เทฺว ธาตุโย ติธาปิ โหนฺติฯ ทส ธาตุโย อุปาทินฺนุปาทานิยา, สทฺทธาตุโย อนุปาทินฺนุปาทานิยา, ปญฺจ ธาตุโย สิยา อุปาทินฺนุปาทานิยา, สิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยา, เทฺว ธาตุโย ติธาปิ…เป.… ทส ธาตุโย สิยา อุปฺปนฺนา, สิยา อุปฺปาทิโน, สทฺทธาตุ สิยา อุปฺปนฺนา, สิยา อนุปฺปนฺนา, สิยา น วตฺตพฺพา อุปฺปาทิโนติ, ฉ ธาตุโย ติธาปิฯ ธมฺมธาตุ ติธาว…เป.… รูปธาตุ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆา, นว ธาตุโย อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา, อฏฺฐ ธาตุโย อนิทสฺสนอปฺปฏิฆาฯ สตฺตรส ธาตุโย น เหตู, ธมฺมธาตุ ทฺวิธาว…เป.… โสฬส ธาตุโย อรณา, เทฺว ธาตุโย ทฺวิธาปีติ อยํ ปญฺหาปุจฺฉกนโยฯ

อิทานิ ปเนตาสํ –

กมตาวตฺตโต ทฏฺฐพฺพา, ปจฺจยานํ วิภาคโต;
ธาตูนมิธ วิเญฺญโยฺย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **กมโต** ตาว อิธาปิ เทสนากฺกโมว ยุชฺชติฯ โส จ ปนายํ เหตุผลานุปุพฺพววตฺถานวเสน วุโตฺตฯ จกฺขุธาตุ รูปธาตูติ อิทํ หิ ทฺวยํ เหตุ, จกฺขุวิญฺญาณธาตูติ อิทํ ผลํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ อยํ ตาเวตฺถ กโมฯ

ตาวตฺตโต ปน ยา อิธ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตีหิ ฉเกฺกหิ วุตฺตา ธาตุโย เจว, เตสุ เตสุ สุตฺตาภิธมฺมปเทเสสุ ‘‘อาภาธาตุ…เป.… อเนกธาตุนานาธาตุโลโก’’ติอาทินา อาคตา จาติ อญฺญาปิ พหุธาตุโย ทิสฺสนฺติ, ตาสมฺปิ วเสน ปริเจฺฉทํ อวตฺวา กสฺมา อฏฺฐารเสว วุตฺตาติ? ตาสมฺปิ ตทโนฺตคธตฺตาฯ

อปิจ วิชานนสภาเว วิญฺญาเณ ชีวสญฺญีนํ ตสฺสา จกฺขุวิญฺญาณาทิเภเทน อเนกตํ, จกฺขุรูปาทิปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อนิจฺจตญฺจ ปกาเสตฺวา ตสฺมิํ ทีฆรตฺตานุสยิตชีวสญฺญาสมูหนนตฺถญฺจ อฏฺฐารเสว วุตฺตาฯ กิญฺจ ภิโยฺย – เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน จฯ เวเนยฺยา หิ อรูปมูโฬฺห รูปมูโฬฺห อุภยมูโฬฺหติ ติวิธา โหนฺติฯ เตสํ ติณฺณมฺปิ ยถากฺกมํ นาติสเงฺขปวิตฺถารโต อรูปเภทวิภาวินี ขนฺธเทสนา, รูปเภทวิภาวินี อายตนเทสนา, ตทุภยเภทวิภาวินี ธาตุเทสนา สปฺปายาติ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน อฏฺฐารเสว วุตฺตาติฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘สเงฺขปวิตฺถารนเยน ตถา ตถา หิ,
ธมฺมํ ปกาสยติ เอส ยถา ยถาสฺส;
สทฺธมฺมเตชวิหตํ วิลยํ ขเณน,
เวเนยฺยสตฺตหทเยสุ ตโม ปยาตี’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๓);

อยเมตฺถ ตาวตฺตตาฯ

ทฎฺฐพฺพโต ปเนตา สพฺพาปิ สงฺขตา ธาตุโย ปุพฺพนฺตาปรนฺตวิวิตฺตโต, ธุวสุภสุขตฺตภาวสุญฺญโต, ปจฺจยายตฺตวุตฺติโต จ ทฎฺฐพฺพาฯ วิเสสโต ปเนตฺถ เภริตลํ วิย จกฺขุธาตุ ทฎฺฐพฺพา, ทโณฺฑ วิย รูปธาตุ, สโทฺท วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ ตถา ติโสฺสปิ เจตา ยถากฺกมํ อาทาสตลมุขมุขนิมิตฺตานิ วิยฯ ตถา ติลยนฺตจกฺกเตลานิ วิย, อธรารณีอุตฺตรารณีอคฺคี วิย จ ทฎฺฐพฺพาฯ เอส นโย โสตธาตุอาทีสุปิฯ มโนธาตุ ปน ยถาสมฺภวโต จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทีนํ ปุเรจรานุจรา วิย ทฎฺฐพฺพาฯ ธมฺมธาตุยํ ปน เวทนา สลฺลสูลมิว , สญฺญา ริตฺตมุฎฺฐิ วิย, สงฺขารา วิสรุกฺขมิว, สุขุมรูปํ ขุรจกฺกํ วิย, อสงฺขตา ธาตุ เขมนฺตภูมิ วิย จ ทฎฺฐพฺพา, มโนวิญฺญาณธาตุ ปน มกฺกโฎ วิย, อสฺสขฬุโงฺก วิย, ยตฺถกามนิปาติโต เวหาสกฺขิตฺตทโณฺฑ วิย, รงฺคนโฎ วิย จ ทฎฺฐพฺพาฯ อยเมตฺถ ทฎฺฐพฺพตาฯ

ปจฺจยานํ วิภาคโต ปเนตฺถ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา จกฺขุ นิสฺสยปจฺจโย, รูปํ อารมฺมณปจฺจโย, กิริยามโนธาตุ อนนฺตรปจฺจโย, ตโย อรูปิโน ขนฺธา สหชาตปจฺจโยฯ เอวํ โสตวิญฺญาณาทีสุปิฯ มโนวิญฺญาณธาตุยา ปน มโนธาตุ อนนฺตรปจฺจโย, ธมฺมธาตุ อารมฺมณปจฺจโย, สมฺปยุตฺตนิสฺสยสหชาตาทิปจฺจโยติ อยํ ปจฺจยวิภาโคฯ เอวํ วิเญฺญเยฺย ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ธาตุวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สจฺจวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

สจฺจวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **จตฺตาริ อริยสจฺจานี**ติ เอตฺถายํ **สจฺจ**-สโทฺท อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ เสยฺยถิทํ – ‘‘สจฺจํ ภเณ น กุเชฺฌยฺยา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๒๔) วาจาสเจฺจฯ ‘‘สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓) วิรติสเจฺจฯ ‘‘กสฺมา นุ สจฺจานิ วทนฺติ นานา, ปวาทิยาเส กุสลาวทานา’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๑) ทิฎฺฐิสเจฺจฯ ‘‘เอกํ หิ สจฺจํ, น ทุติยมตฺถี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๙๐) ปรมตฺถสเจฺจ, นิพฺพาเน เจว มเคฺค จฯ ‘‘จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ กติ กุสลา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๒๑๖) อริยสเจฺจฯ สฺวายมิธาปิ อริยสเจฺจ วตฺตติฯ เกนเฎฺฐน สจฺจานิ? ตถเฎฺฐนฯ โกยํ ตถโฎฺฐ นาม? โย ปญฺญาจกฺขุนา อุปปริกฺขมานานํ มายาว วิปรีโต, มรีจีว วิสํวาทโก, ติตฺถิยานํ อตฺตา วิย อนุปลพฺภมานสภาโว จ น โหติ, อถ โข พาธนปฺปภวสนฺตินิยฺยานภูเตน ตจฺฉาวิปรีตภูตภาเวน อริยญาณสฺส โคจโร โหติฯ อยํ ตถโฎฺฐ สจฺจโฎฺฐติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘อิติ ตจฺฉาวิปลฺลาสภูตภาวํ จตูสุปิ;
> ทุกฺขาทีสฺววิเสเสน, สจฺจฎฺฐํ อาหุ ปณฺฑิตา’’ติ (วิภ. อฎฺฐ. ๑๘๙; สารตฺถ. ฎี. มหาวคฺค ๓.๑๔)ฯ

อริยานิ จ ตานิ สจฺจานิ จาติ **อริยสจฺจานิ**ฯ อริยานีติ อุตฺตมานิ, อวิสํวาทกานีติ อโตฺถฯ อริเยหิ พุทฺธาทีหิ ปฎิวิชฺฌิตพฺพานิ สจฺจานิ, อริยสฺส วา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺตกานิ สจฺจานิ เตน อุปฺปาทิตตฺตา, ปกาสิตตฺตา จ, อริยภาวกรานิ วา สจฺจานิ เตสํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา อริยภาวสิทฺธิโตติ **อริยสจฺจานิ**ฯ ‘‘ทุกฺขํ อริยสจฺจ’’นฺติอาทีสุ ปน **ทุ**-อิติ อยํ สโทฺท กุจฺฉิเต ทิสฺสติฯ กุจฺฉิตํ หิ ปุตฺตํ ‘‘ทุปุโตฺต’’ติ วทนฺติฯ **ขํ**-สโทฺท ปน ตุเจฺฉฯ ตุจฺฉํ หิ อากาสํ ‘‘ข’’นฺติ วุจฺจติฯ อิทญฺจ ปฐมสจฺจํ กุจฺฉิตํ อเนโกปทฺทวาธิฎฺฐานโต, ตุจฺฉํ พาลชนปริกปฺปิตธุวสุภสุขตฺตภาววิรหิตโต, ตสฺมา กุจฺฉิตตฺตา, ตุจฺฉตฺตา จ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ วุจฺจติฯ **สํ**-อิติ จ อยํ สโทฺท ‘‘สมาคโม, สเมต’’นฺติอาทีสุ สํโยคํ ทีเปติฯ **อุ**-อิติ อยํ สโทฺท ‘‘อุปฺปนฺนํ อุทิต’’นฺติอาทีสุ อุปฺปตฺติํฯ **อย**-

สโทฺท ปน การณํ ทีเปติฯ อิทญฺจ ทุติยสจฺจํ อวเสสปจฺจยสมาโยเค สติ ทุกฺขสฺสุปฺปตฺติการณนฺติ ‘‘ทุกฺขสมุทโย’’ติ วุจฺจติฯ

ตติยสจฺจํ ปน ยสฺมา **นิ**-สโทฺท อภาวํ, **โรธ**-สโทฺท จารกํ ทีเปติ, ตสฺมา อภาโว เอตฺถ, เอตสฺมึ วา อธิคเต สํสารจารกสงฺขาตสฺส ทุกฺขนิโรธสฺส สพฺพคติสุญฺญตฺตา, ตปฺปฏิปกฺขตฺตา จาติ ‘‘ทุกฺขนิโรธ’’นฺติ วุจฺจติ, ทุกฺขสฺส วา อนุปฺปาทนิโรธปจฺจยตฺตาฯ จตุตฺถํ ปน ยสฺมา เอตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ, สตฺตํ วา ตํ คมยติ อารมฺมณวเสน ตทภิมุขตฺตา, ปฏิปทา จ โหติ ทุกฺขนิโรธปฺปตฺติยา, ตสฺมา ‘‘ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ

อปิจ ทุกฺขาทีนํ จตฺตาโร จตฺตาโร อตฺถา วิภตฺตา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, เย ทุกฺขาทีนิ อภิสเมนฺตหิ อภิสเมตพฺพาฯ ยถาห –

> ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ สงฺขตฏฺโฐ สนฺตาปฏฺโฐ วิปริณามฏฺโฐ, อิเม จตฺตาโร ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺฐา ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ สมุทยสฺส อายูหนฏฺโฐ นิทานฏฺโฐ สํโยคฏฺโฐ ปลิโพธฏฺโฐ …เป.… นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ วิเวกฏฺโฐ อสงฺขตฏฺโฐ อมตฏฺโฐ…เป.… มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ เหตฺวฏฺโฐ ทสฺสนฏฺโฐ อาธิปเตยฺยฏฺโฐ…เป.… อนญฺญถา’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๘)ฯ

เอวํ วิภตฺตานํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ อตฺถานํ วเสน ทุกฺขาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภทโต ปน ตณฺหาวชฺชิตา สพฺพโลกิยธมฺมา, สํกิเลสิกวชฺชิตา วา **ทุกฺขสจฺจํ** นาม, ตณฺหา ปน สพฺพา อกุสลา วา โลกิยกุสลา วา ธมฺมา **สมุทยสจฺจํ** นาม, นิพฺพานํ **นิโรธสจฺจํ** นาม, โลกุตฺตรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานิ อฏฺฐมคฺคงฺคานิ **ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ** นามฯ อิเมหิ ปน มคฺคเงฺคหิ สมฺปยุตฺตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เจว สามญฺญผลานิ เจตฺถ อสงฺคหิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตานิ หิ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) วจนโต สงฺขารทุกฺขสงฺคหิตานิปิฯ ยาย ปริญฺญาย ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ตเทตฺตน น โหนฺติ, ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ น วุจฺจนฺติ, ตานิ ฐเปตฺวา สเพฺพ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อยํ ธมฺมเภโทฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ทุกฺขสจฺจํ ตาว –

> ‘‘ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ? ชาติปิ ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, มรณมฺปิ ทุกฺขํ, โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุโกฺข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุโกฺข, ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ, สํขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ (วิภ. ๑๙๐) –

อุทฺทิสิตฺวา วิภตฺตํฯ ตตฺถ ทุกฺขํ ติวิธํ โหติ ทุกฺขทุกฺขํ วิปริณามทุกฺขํ สงฺขารทุกฺขนฺติฯ ตตฺถ ทุกฺขทุกฺขํ ทุวิธํ ปริยายทุกฺขํ นิปฺปริยายทุกฺขนฺติฯ ตตฺถ กายิกเจตสิกทุกฺขโทมนสฺสเวทนา **นิปฺปริยายทุกฺขํ** นาม, ตทวเสสา ปน ทุกฺขทุกฺขสฺส วตฺถุภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา **ปริยายทุกฺขํ** นามฯ สุขโสมนสฺสเวทนา **วิปริณามทุกฺขํ** นามฯ สเพฺพ ปน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, สพฺพสงฺขตา วา **สงฺขารทุกฺขํ** นามฯ อิเมสํ ติณฺณํ ทุกฺขานํ วเสน ยถาโยคํ ตีสุ ภเวสุ ชาติอาทีนํ ทุกฺขทุกฺขตา เวทิตพฺพาฯ กามภวสฺมึ หิ ชาติ ตาว สยํ น ทุกฺขา, อปายคติมนุสฺสคติอาที

สุ ปน นิรยคฺคิสนฺตาปาทิมูลกํ, คพฺภกฺกนฺติกาทิมูลกํ, ชิฆจฺฉาปิปาสาทิมูลกญฺจ ทุกฺขํ ตสฺส สพฺพสฺส กายิกเจตสิกทุกฺขสฺส วตฺถุภาเวน ปริยายโต ทุกฺขนฺติฯ ตถา ชรามรณาทโยปิฯ เกวลํ ชรา กายทุพฺพลตามูลสฺส, ปุตฺตทาราทิปริภวมูลสฺส จ, มรณํ ปน มารณนฺติกเวทนาภูตสฺส, นิรยาทิคตินิมิตฺตทสฺสนมูลสฺส จ ทุกฺขสฺส วตฺถุภาวโต, โสกาทโย โสกาทิมูลสฺส กายิกเจตสิกทุกฺขสฺส วตฺถุภาวตฺตา เจว สยํ ทุกฺขตฺตา จ ทุกฺขาติ เวทิตพฺพาฯ วิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขตา เจสํ ปสิทฺธาเยวฯ เอวํ กามภเว ชาติอาทีนํ ตีหิปิ ทุเกฺขหิ ทุกฺขตา เวทิตพฺพาฯ รูปารูปภเวสุ ปน ยสฺมา โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา น สนฺติ, ตสฺมา ตตฺถ ชาติอาทีนํ วิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขวเสน จ ทุกฺขตา เวทิตพฺพา, น ทุกฺขทุกฺขวเสนาติ อยํ ทุกฺขสเจฺจนโยฯ

สมุทยสจฺจํ ปน ‘‘กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา’’ติ (วิภ. ๒๐๓) ตตฺตกเมว อุทฺทิสิตฺวา ‘‘สา โข ปเนสา ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติ (วิภ. ๒๐๓) ปุจฺฉิตฺวา ฉนฺนํ ฉนฺนํ อินฺทฺริยวิสยวิญฺญาณผสฺสเวทนาสญฺญาเจตนาตณฺหาวิตกฺกวิจารานํ วิสยภูตานํ วเสน ตณฺหาย ‘‘เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ อุปฺปตฺตึ ปกาเสตฺวา วิตฺถารโต วิภตฺตํฯ

นิโรธสจฺจํ ปน ‘‘ตสฺสา เอว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสโคฺค มุตฺติ อนาลโย’’ติ (วิภ. ๒๐๔) วตฺวา ปุน ‘‘สา โข ปเนสา ตณฺหา กตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติ (วิภ. ๒๐๔) ปุจฺฉิตฺวา สมุทยสเจฺจ วุตฺตอินฺทฺริยาทีนํ วเสน ปฏิโลมโต ตณฺหาย นิโรธํ ปกาเสตฺวา วิตฺถารโต วิภตฺตํฯ ตตฺถ **อเสสวิราคนิโรโธ**ติอาทีนิ ปทานิ นิพฺพานเววจนานิฯ นิพฺพานํ หิ อาคมฺม ตณฺหา อเสสา วิรชฺชติ, นิรุชฺฌติ, จชียติ, ปฏินิสฺสชฺชียติ, มุจฺจติ, น อลฺลียติ, ตสฺมา ‘‘อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสโคฺค มุตฺติ อนาลโย’’ติ วุจฺจติฯ เอกเมว หิ นิพฺพานํ, นามานิ ปนสฺส สพฺพสงฺขตานํ นามปฏิปกฺขวเสน อเนกานิ โหนฺติฯ

นนุ ปาเฏกฺกํ นิพฺพานํ นาม นตฺถิ, กิเลสกฺขยมตฺตเมว นิพฺพานํ, เตเนว จ ตาสุ ตาสุ สุตฺตาภิธมฺมเทสนาสุ ‘‘ราคกฺขโย โทสกฺขโย’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๓๑๔) วุตฺตนฺติ เจ? น, อรหตฺตนิพฺพานานํ เอกตาปชฺชนโตฯ อรหตฺตมฺปิ หิ ‘‘โย โข, อาวุโส, ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย, อิทํ วุจฺจติ อรหตฺต’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๑๔) ราคาทีนํ ปริกฺขยเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา อุปจาเรน อรหตฺตํ ราคกฺขยาทิภาเวน วุจฺจติ, ตถา ราคาทีนํ ขยเหตุตฺตา นิพฺพานมฺปิ ราคกฺขยาทิภาเวน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ อิตรถา นิพฺพานสฺส พหุตฺตํ อาปชฺชติ ราคาทีนํ พหุนฺนํ ขยสฺสาปิ พหุตฺตาฯ สพฺพกิเลสานมฺปิ ขยสฺส เอกเตฺตน ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐิอาทีนํ ขเย สพฺพกิเลสกฺขโย อาปชฺชติ, โอฬาริกตฺตญฺจสฺส สิยา ติรจฺฉานานมฺปิ อุปฺปนฺนราคกฺขยสฺส ปากฏเตฺตน นิพฺพานปฺปตฺติโต, โคตฺรภุกฺขเณปิ จ ราคาทิกฺขโย โหติ โคตฺรภุโน นิพฺพานวิสยตฺตา, มคฺคสฺส ปน นิพฺพานารมฺมณตาอปฺปสโงฺคฯ น หิ อตฺตนา เขปิยมานกิเลสกฺขยมารพฺภ มโคฺค อุปฺปชฺชติ, อภาโว จสฺส อาปชฺชติ ราคาทิกฺขยภูตสฺส ปน อภาวสฺส ปกฺขวเสน ตุจฺฉรูปตฺตา, ตสฺสาปิ ภาวตฺตาภาวาว วิเวกลกฺขณํ น สิยา, สงฺขตตา จสฺส สิยาฯ น หิ กทาจิ อุปลพฺภมานํ อสงฺขตํ ภวิตุมรหติ สเพฺพสมฺปิ อเหตุกตฺตาปตฺติโต, สงฺขตเตฺตปิ จสฺส น นิพฺพานตฺตํ อุปฺปตฺติชราภงฺคสมงฺคิตาย ทุกฺขตฺตา, ตถา จ อภาวสฺสาปิ อภาโว, อนวฏฺฐานญฺจ ขีณานมฺปิ ราคาทีนํ ปุน อุปฺปชฺชนํ เยสํ เตสเมว อภาโว อภาวสฺส วินฏฺฐตฺตาฯ

อปิจ การณนฺตเรน วา ภาเว อุปฺปเนฺน ราคาทีนํ น กาจิ หานิ โหติฯ น หิ อญฺญสฺสุปฺปตฺติยํ อญฺญํ วิคจฺฉติฯ อภาโว ภาวสฺส วิโรธิ, วิโรธิสนฺนิธาเน จ อิตรํ วิคจฺฉตีติ เจ? กิมิทํ วิคมนํ

นามฯ ยทิ ตมฺปิ ภาวรูปํ, สมานโทสตา จสฺส สิยา อนวฏฺฐานญฺจ, น จ อตฺถสิทฺธิฯ ยทิ ตุจฺฉรูปํ, กึ ปฐมเมวสฺส ตุจฺฉรูปตาย อุปคตาย ทูรมฺปิ คนฺตฺวา อุปคนฺตพฺพาติ สิทฺธา, ราคาทิกฺขยภูตสฺส นิพฺพานสฺส ตุจฺฉรูปตาย อภาโว, น จ อภาโว เอว นิพฺพานํฯ อตีตานาคตโทสานมภาเว นิพฺพานปฺปตฺติยา อภาวโต วตฺตมานานญฺจ อภาโว นามฯ อภาโว นาม น กิเลสวิคมมโตฺต, อปิ ตุ อนุปฺปตฺติภาเวนฯ อจฺจนฺตวิคโม นิพฺพาเนนาปิ สมฺปาทียตีติ เจ? น, ตสฺส การณภาวาฯ วิปสฺสนา การณมิติ เจ? น, อตฺตาทิวิกปฺปชนกสงฺขตธมฺมทสฺสเนน วินา อนตฺตาทิวิกปฺปภูตาย วิปสฺสนาย อนุปฺปตฺติโตฯ ยทิ หิ อุปฺปเชฺชยฺย, ตาย สเพฺพปิ สตฺตา วิมุตฺตา เอว สิยุํ, โน จ กทาจิ น ปุเจฺฉยฺย วิรุทฺธธมฺมทสฺสนาภาวาฯ น หิ ทสฺสนํ วินา วิกโปฺป สมฺภวติ, น จ อตฺตาติ วิกปฺปชนกรูปาทิทสฺสนเมว ตพฺพิรุทฺธวิกปฺปชนกํ โหติฯ พุทฺธานญฺจ ปรมฺปโรปเทเสน รูปาทีสุ วิปสฺสนาวิกโปฺป อุปฺปชฺชตีติ เจ? น, เตสมฺปิ วิรุทฺธทสฺสนาภาเวน วิปสฺสนาวิกปฺปานุปฺปตฺติโตฯ น หิ ยาทิสาย การณสามคฺคิยา ยาทิสํ การิยํ อุปฺปชฺชติ, ตาทิสาย เอว ตพฺพิรุทฺธํ อุปฺปชฺชติ อเหตุกตฺตปฺปสงฺคโตฯ น จ วิรุทฺธทสฺสนาภาเวน เอกสฺส วิปสฺสนาวิกปฺปชนกสามตฺถิยาภาวโต ตาทิสานํ ปรมฺปรายปิ ตพฺภาโว, ตทุปเทโส จ สมฺภวติฯ ติลกฺขณูปเทสนานนฺตริกตาย ปน พุทฺธานํ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา สิทฺธิ, เตเนวสฺส กิเลสานมจฺจนฺตปฺปหานสฺส, วิปสฺสโนปเทสสามตฺถิยสฺส จ สิทฺธีติ นิพฺพานเมว ตทุภยการณํ, นาญฺญนฺติ คเหตพฺพํฯ

กสฺมา ปน นิพฺพานทสฺสเนน ราคาทีนํ อจฺจนฺตปฺปหานํ, ติลกฺขณญฺจ โหติฯ น หิ อญฺญสฺส ทสฺสเนน อิตรราคปฺปหานํ, ติลกฺขณญาณญฺจ ยุตฺตนฺติ? น, อสงฺขตทสฺสเนน สงฺขตสฺส วา โทสสฺส วา ปากฏตฺตาฯ ทิฏฺฐอจฺจนฺตสุขานํ หิ วฏฺฏสุเข, ตนฺนิสฺสยารมฺมณาทีสุ จ สุขาภิมาโน, วฏฺฏาภิรติ จ ปหียติ ทิฏฺฐปรตีรสฺส นาวิกสฺส นาวาเยกเทเส สุขาภิมานาภิรติโย วิยฯ อปิจ สงฺขตธเมฺมสุ อลฺลินา ราคาทโย อสงฺขตธเมฺม สณฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติ อคฺคิกฺขเนฺธ วิย มกฺขิกา, ถเล วิย จ ชลจรา, นิพฺพานทสฺสเนน ปหีนโทสสฺส จิตฺตสฺส ยาถาวโต เตสุ สงฺขเตสุ ติลกฺขณทสฺสนํ สมฺภวติ เภสชฺชาเลเปน วิหตกาจติมิราทิโทสสฺส จกฺขุโน ฆฏาทิรูปทสฺสนํ วิย, ทิฏฺฐโทเสสุ จสฺส สงฺขาเรสุ น ปุน ราคาทีนมุปฺปตฺติ ญาตา สุจิภาเว วิย วจฺจกูเปติ เวทิตพฺพํฯ

กสฺมา ปน เกสญฺจิ สตฺตานํ เอว นิพฺพานสจฺฉิกิริยาสมฺภโว, น สเพฺพสนฺติ? อนาทิพุทฺธปรมฺปโรปเทสสาเปกฺขตฺตา, เตสญฺจ อุปเทสกานํ สพฺพตฺถ สพฺพทา อภาวโต, โสตูนญฺจ ขณสมฺปตฺติยา อจฺจนฺตทุลฺลภตฺตา, จกฺกวาฬานญฺจ อนนฺตตฺตา, ตสฺมา เกจิ เอว พุทฺธุปฺปาทกาเล ติลกฺขโณปเทสลาเภน นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ, น สเพฺพติ คเหตพฺพํฯ

กถํ ปเนตฺถ ราคาทีนํ อจฺจนฺตวิคโม นิพฺพาเนน สาธียตีติ? น ตาว โส, อตีตานาคตานํ เตสมิทานิ อภาวา, ปุเพฺพ จ ตสฺส วิชฺชมานตฺตา, วตฺตมานานํ สรสนิโรธโตฯ กถญฺจสฺส ตุจฺฉรูปสฺส นิพฺพานสฺส เหตุเตฺต ยถาวุตฺตโทสานมวสโรติ เจ? น, ตสฺส ภาวรูปตฺตาฯ ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา หิ นิพฺพานมารพฺภ อนุสยาชนนภาเวน อุปฺปนฺนมคฺคา เอว กิเลสานมนุปฺปาทนิโรโธ ตทุปฺปตฺติยา อายตึ อุปฺปชฺชนารหานํ อนุปฺปตฺติโต อคฺคิสนฺนิธาเน องฺกุราชนกภาเวน อุปฺปนฺนสาลิกฺขนฺธสฺส พีชตาภาวรูปตา วิยฯ น หิ อภาโว นาม โกจิ ปรมตฺถโต อตฺถิ, โย การเณน ชนียติ ตพฺพิรุทฺธกฺขณุปฺปาทนภาโววุปฺปาทนํ อเนกกฺขณุปฺปาทเนน ขนฺธการาภาวุปฺปาทนํ วิย, ตสฺมา กิเลสานํ อนุปฺปตฺตินิโรธสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส อุปนิสฺสยตฺตา อุปนิสฺสโยปจาเรน นิพฺพานํ ‘‘อเสสวิราคนิโรโธ’’ติอาทินา วุตฺตํฯ สรูเปเนว กสฺมา น วุตฺตนฺติ เจ? อภิสุขุมตฺตา, อนุปลทฺธปุพฺพตฺตา จ, สุขุมตา จสฺส ภควโต อโปฺปสฺสุกฺกตาวจนโต, อริเยน จกฺขุนา ปสฺสิตพฺพโต จ เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ ปน ปรวาที อาห – ‘‘นเตฺถว นิพฺพานํ อนุปลพฺภนียโต’’ติฯ น อนุปลพฺภนียํ ตสฺส สิทฺธตฺตาฯ อุปลพฺภติ หิ ตํ ตทนุรูปปฏิปตฺติยา อริเยหิฯ อปิจ นิพฺพานํ นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ สพฺพสตฺตานํ วิรุทฺธธมฺมานํ ภาเวน อปวคฺคาภาวปฺปสงฺคโตฯ น จ ตํ ยุตฺตํ อุณฺหาทิปฏิปกฺขสฺส สีตาทิโน วิย ภวปฏิปกฺขสฺส นิพฺพานสฺสปิ อวสฺสํภาวาฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ยถาปิ อุเณฺห วิชฺชเนฺต, อปรํ วิชฺชติ สีตลํ;
> เอวํ ติวิธคฺคิ วิชฺชเนฺต, นิพฺพานํ อิจฺฉิตพฺพก’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๑) –

อาทิฯ อจฺจนฺตนิโรธเหตุโน วิปสฺสโนปเทสสฺส ทสฺสนโต จ อเตฺถว นิพฺพานํ ตํ วินา ตสฺสา สมฺภวโตติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ตเทตํ ปริมาย โกฏิยา อภาวโต อปฺปภวํ, ตโตว อชรามรณํ, นิจฺจญฺจ โหตีติ อณุอาทีนมฺปิ นิจฺจภาวปตฺติ นิพฺพานเสฺสว นิจฺจตฺตาติ เจ? น, ภินฺนาธิกรณเตฺตน เหตุลกฺขณสฺสานุปปตฺติโตฯ อณุอาทีนมฺปิ อสงฺขตตา อิติ เจ? น, อสงฺขตตาสิทฺธิโต อสงฺขตานญฺจาเนกตฺตานุปปตฺติโตฯ ยทิ หิ อสงฺขตํ นาม ภเวยฺย, เอเกเนว ภวิตพฺพํ เทสกาลสภาวเภทสฺส การณเภทกตฺตา, ภินฺนสภาวานมฺปิ อเหตุกเตฺต อติปฺปสงฺคโตฯ

สงฺขเตหิ สภาวภินฺนสฺส นิพฺพานสฺส กถํ อเหตุกตาติ เจ? อสงฺขตสภาเวน สงฺขตสภาเวหิ ภินฺนสฺส การณานเปกฺขตฺตาฯ อสงฺขตเตฺต หิ สมาเน ภวสภาวเภโท การณเภทํ สูจยติ , ตสฺมา เอกเมว นิจฺจํ ภวิตุมรหติ, ตญฺจ ยถาวุตฺตยุตฺติโต, สพฺพญฺญุวจนโต จ ปรมตฺถโต วิชฺชมานํ นิพฺพานเมวฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต’’นฺติ (อิติวุ. ๔๓)ฯ อยํ ทุกฺขนิโรธสเจฺจ นโยฯ

อิตรํ ปน ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธี’’ติ อุทฺทิสิตฺวา วิตฺถารโต วิภตฺตํฯ วินิจฺฉโย ปเนตฺถ มคฺคงฺควิภเงฺค อาวิ ภวิสฺสตีติ อยํ สุตฺตนฺตภาชนียนโยฯ

อภิธมฺมภาชนีเย ปน –

> ‘‘จตฺตาริ สจฺจานิ ทุกฺขํ ทุกฺขสมุทโย ทุกฺขนิโรโธ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาฯ ตตฺถ ตณฺหา ทุกฺขสมุทโยฯ อวเสสา สาสวธมฺมา…เป.… ทุกฺขํฯ ตณฺหาย ปหานํ ทุกฺขนิโรโธฯ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ (วิภ. ๒๐๖) –

วตฺวา อฏฺฐ มคฺคงฺคานิ วิตฺถารโต นิทฺทิสิตฺวา ‘‘อวเสสา ธมฺมา ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย สมฺปยุตฺตา’’ติ (วิภ. ๒๐๖ อาทโย) เอวํ ปฐมวาเร จตฺตาริ สจฺจานิ วิภตฺตานิฯ ตานิ ปุน อปเรหิปิ ‘‘ตณฺหา, อวเสสา จ กิเลสา สมุทโย, ตถา ตณฺหา, อวเสสา จ กิเลสา, อวเสสา จ อกุสลา สมุทโย, ตถา ตณฺหา, อวเสสา จ กิเลสา, อวเสสา จ อกุสลา, ตีณิ จ กุสลมูลานิ, สาสวานิ สมุทโย, ตถา ตณฺหา, อวเสสา จ กิเลสา, อวเสสา จ อกุสลา, ตีณิ จ กุสลมูลานิ, สาสวานิ, อวเสสา จ สาสวกุสลธมฺมา สมุทโยฯ อวเสสา สาสวธมฺมา ทุกฺขํ, ตสฺส ตสฺส สมุทยสฺส ปหานํ นิโรโธ, อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ปฏิปทา’’ติ อิเมหิ วาเรหิ วิภตฺตานิฯ ตตฺถ ‘‘อริยสจฺจานี’’ติ อวตฺวา นิปฺปเทสโต ปจฺจยสงฺขาตํ สมุทยํ ทเสฺสตุํ ‘‘สจฺจานี’’ติ วุตฺตํฯ อริยสเจฺจสุ หิ ตณฺหาว สมุทโย, น อิตเรฯ น จ เกวลํ ตณฺหาว ทุกฺขํ สมุทาเนติ, อวเสสา กุสลากุสลาปิ ปจฺจยํ สมุทาเนนฺติเยวาติ เตปิ สมุทยโต ทเสฺสตุํ ‘‘สจฺจานิ’’เตฺวว วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ยสฺมา อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคว ปฏิปทาติฯ สมฺปยุตฺตา ปน ผสฺสาทโย สเพฺพปิ ธมฺมา ปฏิปทา เอว, ตสฺมา ตํ นยํ ทเสฺสตุํ สพฺพสงฺคาหิกวาเรปิ สพฺพานิ วิภตฺตานิ ฯ เอตฺถ หิ อริยธนาเนว สงฺคหิตานิฯ เสสํ สทิสเมวาติ อยํ อภิธมฺมภาชนียนโยฯ

ปญฺหาปุจฺฉกนเย ปน จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ กติ กุสลา…เป…. กติ อรณา? สมุทยสจฺจํ อกุสลํ, นิโรธสจฺจํ อพฺยากตํ, ทุกฺขสจฺจํ ติธาปิฯ สมุทโย สวิตกฺกสวิจาโร, นิโรโธ อวิตกฺกอวิจาโร, มโคฺค ติธาปิ, ทุกฺขํ ติธาปิ, น วตฺตพฺพํ จฯ ตีณิ สจฺจานิ อนิทสฺสนอปฺปฏิฆานิ, ทุกฺขํ ติธาปิฯ สมุทโย เหตุ, นิโรโธ น เหตุ, เสสา ทฺวิธาปิฯ เทฺว สจฺจานิ โลกิยานิ, มคฺคนิโรธา โลกุตฺตราฯ สมุทยสจฺจํ สรณํ, เทฺว สจฺจานิ อรณานิ, ทุกฺขํ ทฺวิธาปิฯ อยํ ปญฺหาปุจฺฉกนโยฯ อิทานิ ปเนตฺถ –

> กมโตนูนาธิกโต, ลกฺขณาทีหิ สุญฺญโต;
> ญาณกิโจฺจปมา เญโยฺย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **กมโต** ตาว อิธาปิ เทสนากฺกโมว ยุชฺชติฯ เอตฺถ โอฬาริกตฺตา, สพฺพสตฺตสาธารณตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยนฺติ ทุกฺขสจฺจํ ปฐมํ วุตฺตํ, ตโต ตเสฺสว เหตุทสฺสนตฺถํ สมุทยสจฺจํ, ตโต ‘‘เหตุนิโรธา ภวนิโรโธ’’ติ ญาปนตฺถํ นิโรธสจฺจํ, ตทธิคมุปายทสฺสนตฺถํ อเนฺต มคฺคสจฺจํฯ ภวสุขสฺสาทคธิตานํ สํเวคชนนตฺถํ ปฐมํ ทุกฺขมาห, ตโต ‘‘ภวํ เนว อเหตุกํ อาคจฺฉติ, น อิสฺสรนิมฺมานาทินา โหติ, อิโต ปน โหตี’’ติ ญาปนตฺถํ สมุทยสจฺจํ, ตโต สเหตุเกน ทุเกฺขน อภิภูตตฺตา สํวิคฺคมานสานํ ตนฺนิสฺสรณทสฺสเนน อสฺสาสชนนตฺถํ นิโรธํ, ตโต นิโรธสมฺปาปกํ มคฺคนฺติ อยเมตฺถ กโมฯ

อนูนาธิกโต ปน กสฺมา จตฺตาริ เอว สจฺจานีติ เจ? ตโต อญฺญสฺส อสมฺภวโต, อญฺญตรสฺส จ อนปเนยฺยโตฯ อปิจ ปวตฺติมาจิกฺขเนฺต ภควา สเหตุกํ อาจิกฺขติ, นิวตฺติญฺจ สอุปายํฯ อิติ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตูนํ เอตปรมโต จตฺตาริ เอว วุตฺตานีติ อยเมตฺถานูนาธิกโตฯ

ลกฺขณาทีหิ ปเนตฺถ ลกฺขณโต พาธนลกฺขณํ ทุกฺขสจฺจํ, สนฺตาปนรสํ, ปวตฺติปจฺจุปฏฺฐานํฯ ปภวลกฺขณํ สมุทยสจฺจํ, อนุปเจฺฉทกรณรสํ, ปลิโพธปจฺจุปฏฺฐานํฯ สนฺติลกฺขณํ นิโรธสจฺจํ, อจฺจุติรสํ, อนิมิตฺตปจฺจุปฏฺฐานํฯ นิยฺยานลกฺขณํ มคฺคสจฺจํ, กิเลสปหานกรณรสํ, วุฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐานํฯ อปิจ ปวตฺติปวตฺตกนิวตฺตินิวตฺตกลกฺขณานิ ปฏิปาฏิยา, ตถา สงฺขตตณฺหาอสงฺขตทสฺสนลกฺขณานิ จาติ อิมาเนตฺถ ลกฺขณานิฯ

สุญฺญโต ปเนตานิ ยถากฺกมํ เวทกการกนิพฺพุตคมกาภาวโต สุญฺญานิฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ทุกฺขเมว หิ, น โกจิ ทุกฺขิโต,
> การโก น, กิริยาว วิชฺชติ;
> อตฺถิ นิพฺพุติ, น นิพฺพุโต ปุมา,
> มคฺคมตฺถิ, คมโก น วิชฺชตี’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙);

อถ วา –

> ธุวสุภสุขตฺตสุญฺญํ,
> ปุริมทฺวยมตฺตสุญฺญมมตปทํ;
> ธุวสุภสุขอตฺตวิรหิโต,
> มโคฺค อิติ สุญฺญโต เตสุฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙);

นิโรธสุญฺญานิ วา ตีณิฯ นิโรโธ จ เสสตฺตยสุโญฺญฯ ผลสุโญฺญ วา เหตฺถ เหตุ สมุทยมเคฺคสุ ทุกฺขนิโรธานํ อภาวา ปกติวาทีนํ ปกติ วิยฯ เหตุสุญฺญญฺจ ผลํ ทุกฺขสมุทยานํ, นิโร

ธมฺคานญฺจ อสมวายา, น เหตุสมเวตํ เหตุผลํฯ เหตุผลสมวายวาทีนํ ทฺวิอณุกาทีนิ วิยาติ อยเมตฺถ สุญฺญตาฯ

ญาณกิจฺจโตติ เอตฺถ ทุวิธํ สจฺจญาณํ อนุโพธญาณํ, ปฏิเวธญาณญฺจฯ ตตฺถ **อนุโพธญาณํ** โลกิยํ, ตํ อนุสฺสวาทิวเสน นิโรเธ, มคฺเค จ ปวตฺตติฯ **ปฏิเวธญาณํ** โลกุตฺตรํ, ตํ สจฺจาวโพธปฏิปกฺขกิเลเส เขเปนฺตํ นิโรธมารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจโต จตฺตาริปิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ ยํ ปเนตํ โลกิยํ, ตตฺถ ทุกฺขญาณํ ปริยุฏฺฐานาภิภวนวเสน ปวตฺตมานํ สกฺกายทิฏฺฐึ นิวเตฺตติ, สมุทยญาณํ อุเจฺฉททิฏฺฐึ, นิโรธญาณํ สสฺสตทิฏฺฐึ, มคฺคญาณํ อกิริยทิฏฺฐึฯ ทุกฺขญาณํ วา เตสุ ธุวสุภสุขตฺตภาวรหิเตสุ ขเนฺธสุ ธุวสุภสุขตฺตภาวสญฺญาสงฺขาตํ ผเล วิปฺปฏิปตฺตึ, สมุทยญาณํ ‘‘อิสฺสรปธานกาลสภาวาทีหิ โลโก ปวตฺตตี’’ติ อการเณ การณาภิมานปฺปวตฺตํ เหตุมฺหิ วิปฺปฏิปตฺตึ, นิโรธญาณํ อรูปโลกาทีสุ อปวคฺคคฺคาหภูตํ นิโรเธ วิปฺปฏิปตฺตึ, มคฺคญาณํ กามสุขลฺลิกอตฺตกิลมถานุโยคปฺปเภเท อวิสุทฺธิมเคฺค วิสุทฺธิมคฺคคฺคาหวเสน ปวตฺตํ อุปาเย วิปฺปฏิปตฺตึ นิวเตฺตติฯ อิทเมตฺถ ญาณกิจฺจํฯ

อุปมาโต ปเนตฺถ ภาโร วิย หิ ทุกฺขสจฺจํ ทฏฺฐพฺพํ, ภาราทานมิว สมุทยสจฺจํ, ภารนิเกฺขปนมิว นิโรธสจฺจํ, ภารนิเกฺขปนุปาโย วิย มคฺคสจฺจํฯ อปิจ โรคตนฺนิทานตทุปสมเภสเชฺชหิ, โอริมตีรมโหฆปาริมตีรตํสมฺปาปโกปาเยหิ จาติ เอวมาทีหิ ยถากฺกมํ โยเชตฺวาปิ เอตานิ อุปมาโต เวทิตพฺพานิฯ อยเมตฺถ อุปมาฯ เอวํ เญยฺโย ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

สจฺจวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อินฺทฺริยวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

อินฺทฺริยวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **ทฺวาวีสติ อินฺทฺริยานี**ติ เอตฺถ อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต **อินฺทฺริยานิ**ฯ โก ปเนส อินฺทฺริยโฏฺฐ นามาติ? อินฺทลิงฺคโฏฺฐ, อินฺทเทสิตโฏฺฐ, อินฺททิฏฺฐโฏฺฐ, อินฺทสิฏฺฐโฏฺฐ, อินฺทชุฏฺฐโฏฺฐ จ, โส สโพฺพปิ อิธ ยถาโยคํ ยุชฺชติฯ กุสลากุสลํ กมฺมํ อิโนฺท นาม กเมฺมสุ กสฺสจิ อิสฺสริยาภาวโต, เตเนวตฺถ กมฺมสญฺชนิตานิ ตาว อินฺทฺริยานิ อตฺตโน ชนกกมฺมํ อุลฺลิเงนฺติ, เตน จ สิฏฺฐานีติ อินฺทลิงฺคเฏฺฐน, อินฺทสิฏฺฐเฏฺฐน จ **อินฺทฺริยานิ**ฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน ปรมิสฺสริยภาวโต อิโนฺท, ตโต สพฺพานิเปตานิ อินฺทฺริยานิ ภควตา ยถาภูตโต ปกาสิตานิ, อภิสมฺพุทฺธานิ จาติ อินฺทเทสิตเฏฺฐน, อินฺททิฏฺฐเฏฺฐน จ **อินฺทฺริยานิ**ฯ เตเนว ภควตา กานิจิ โคจราเสวนาย, กานิจิ ภาวนาเสวนาย เสวิตานีติ อินฺทชุฏฺฐเฏฺฐนปิ **อินฺทฺริยานิ**ฯ อปิจ อาธิปจฺจสงฺขาเตน อิสฺสริยเฏฺฐนาปิ เอตานิ **อินฺทฺริยานิ**ฯ

จกฺขุนฺทฺริยนฺติอาทีสุ จกฺขาทีนํ ปทโตฺถ เหฏฺฐา ปกาสิโตฯ ปจฺฉิเมสุ ปน ตีสุ ปุพฺพภาเค อนญฺญาตํ อมตํ ปทํ, จตุสจฺจธมฺมํ วา ชานิสฺสามีติ เอวํ ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปชฺชนโต , อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต จ **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ**ฯ อาชานนโต อญฺญา เอว อินฺทฺริยนฺติ **อญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อญฺญาตาวิโน จตูสุ สเจฺจสุ นิฏฺฐิตญาณกิจฺจสฺส ขีณาสวสฺส อินฺทฺริยนฺติ **อญฺญาตาวินฺทฺริยํ**ฯ ตตฺถ จ ปสาทินฺทฺริยานนฺตรํ จกฺขุวิญฺญาณาทิวีถิจิตฺตปฺปวตฺติยํ รูปาทีนํ นิยตภาวสฺส, อตฺตโน ติกฺขมนฺทตานุวิธานสฺส จ อาปาทนโต อาธิปจฺจํ เวทิตพฺพํฯ มนินฺทฺริยาทีนํ ปน อตฺตโน อตฺตโน วิชานนาทิลกฺขเณ อาธิปจฺจํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภทโต ปเนตฺถ ชีวิตินฺทฺริยํ รูปารูปวเสน ทฺวิธาฯ สุขินฺทฺริยาทีนิ ปญฺจ เวทนาภาวโต เอกธมฺมํ, ตถา ปญฺญินฺทฺริยาทีนิ จตฺตาริ อโมหภาวโตฯ เสสานิ ปน อินฺทฺริยานิ เอเกกธมฺมา เอวาติ เอวํ ปรมตฺถโต โสฬส ธมฺมาว ทฺวาวีสตินฺทฺริยภาเวน เทสิตานิฯ เสสานิ ปเนตฺถ เจตสิกรูปนิพฺพานานิ อสงฺคหิตานีติ อยํ ธมฺมเภโทฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ สุตฺตนฺตภาชนียํ นาม น คหิตํฯ กสฺมา? สุตฺตเนฺต อิมาย ปฏิปาฏิยา ทฺวาวีสติยา อินฺทฺริยานํ อนาคตตฺตาฯ สุตฺตนฺตสฺมึ หิ กตฺถจิ เทฺว อินฺทฺริยานิ กถิตานิ, กตฺถจิ ตีณิ, กตฺถจิ ปญฺจ, เอวํ ปน นิรนฺตรํ ทฺวาวีสติ อาคตานิ นาม นตฺถิฯ **อภิธมฺมภาชนีเยปิ** วิเสโส นตฺถิฯ

ปญฺหาปุจฺฉกนเย ปน ทฺวาวีสติยา อินฺทฺริยานํ กติ กุสลา…เป.… กติ อรณาติ? อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ กุสลํ, โทมนสฺสินฺทฺริยํ อกุสลํ, สทฺธาสติปญฺญาอญฺญินฺทฺริยานิ จตฺตาริ กุสลาพฺยากตานิ, มนชีวิตโสมนสฺสอุเปกฺขาวีริยสมาธินฺทฺริยานิ ฉ ติธาปิ, เสสานิ ทส อพฺยากตานิฯ ฉ อินฺทฺริยานิ สิยา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, สิยา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตาติ, ตีณิ ติธาปิ, ชีวิตํ ติธา จ น วตฺตพฺพญฺจ, ทฺวาทสินฺทฺริยานิ น วตฺตพฺพานิ เอวฯ ตีณิ วิปากานิ, เทฺว วิปากธมฺมธมฺมานิ, รูปินฺทฺริยานิ สตฺต เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมานิ, อญฺญินฺทฺริยํ สิยา วิปากํ, สิยา วิปากธมฺมธมฺมํ, นวินฺทฺริยานิ ติธาปิฯ นวินฺทฺริยานิ อุปาทินฺนุปาทานิยานิ, โทมนสฺสินฺทฺริยํ อนุปาทินฺนุปาทานิยํ, ตีณิ อนุปาทินฺนอนุปาทานิยานิ, นว ติธาปิฯ โทมนสฺสินฺทฺริยํ สวิตกฺกสวิจารํ, อุเปกฺขินฺทฺริยํ ตถา จ อวิตกฺกอวิจารญฺจ, นว อวิตกฺกอวิจารานิ, เอกาทส ติธาปิฯ สตฺต รูปินฺทฺริยานิ เจว สุขทุกฺขโทมนสฺสินฺทฺริยานิ จาติ ทส ปริตฺตานิ, ปจฺฉิมานิ ตีณิ อปฺปมาณานิ, เสสานิ นว ติธาวฯ ตตฺถ จ โสมนสฺสินฺทฺริยํ รูปาวจรวเสเนว มหคฺคตํ, ตทวเสสานิ อรูปาวจรวเสนาปีติ เวทิตพฺพํฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ อนิทสฺสนสปฺปฏิฆานิ, สตฺตรส อนิทสฺสนอปฺปฏิฆาเนวฯ

ปญฺญินฺทฺริยาทีนิ จตฺตาริ เหตู, เสสา น เหตู…เป.… โทมนสฺสินฺทฺริยํ สรณํ, มนชีวิตโสมนสฺสอุเปกฺขาวีริยสมาธินฺทฺริยานิ ทฺวิธาปิ, เสสานิ ปนฺนรส อรณาเนวาติ อยํ ปญฺหาปุจฺฉกนโยฯ

> อินฺทฺริเยสุ ปเนเตสุ, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโย;
> กมโต ทานิ วิเญฺญยฺโย, ตตฺถ โกสลฺลมิจฺฉตาฯ

กมโตติ อยมฺปิ เทสนากฺกโมวฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตธมฺเม ปริญฺญาย อริยภูมิปฏิลาโภ โหตีติ อตฺตภาวปริยาปนฺนานิ จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ ปฐมํ เทสิตานิฯ โส มนุสฺสตฺตภาโว ยํ ธมฺมํ อุปาทาย ‘‘อิตฺถี’’ติ วา ‘‘ปุริโส’’ติ วา สงฺขํ คจฺฉติ, ‘‘อยํ โส’’ติ นิทสฺสนตฺถํ ตโต อิตฺถินฺทฺริยํ, ปุริสินฺทฺริยญฺจฯ โส ทุวิโธปิ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธวุตฺตีติ ญาปนตฺถํ ตโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ยาว ตสฺส ปวตฺติ, ตาว เอเตสํ เวทยิตานํ อนิวตฺติฯ ยญฺจ กิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ สุขํ ทุกฺขนฺติ ญาปนตฺถํ ตโต สุขินฺทฺริยาทีนิฯ ตนฺนิโรธตฺถํ ปน เอเต ธมฺมา ภาเวตพฺพาติ ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ ตโต สทฺธาทีนิฯ ‘‘อิมาย ปฏิปตฺติยา เอส ธโมฺม ปฐมํ อตฺตนิ ปาตุภวตี’’ติ ปฏิปตฺติยา อโมฆภาวทสฺสนตฺถํ ตโต อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํฯ ตเสฺสว ผลตฺตา, ตโต อนนฺตรํ ภาเวตพฺพตฺตา จ ตโต อญฺญินฺทฺริยํฯ อิโต ปรํ ภาวนาย อิมสฺส อธิคโม, อธิคเต จ ปน อิมสฺมึ นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริ กรณียนฺติ ญาปนตฺถํ อเนฺต ปรมสฺสาสภูตํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ เทสิตนฺติ เอวํ กมโต ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉยนโย วิเญฺญยฺโยฯ

ปจฺจยาการวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ปจฺจยาการวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **อวิชฺชาปจฺจยา**ติอาทีสุ อวินฺทิยํ กายทุจฺจริตาทึ วินฺทติ ปฏิลภติ, วินฺทิยํ วา กายสุจริตาทึ น วินฺทติ, ธมฺมานํ วา ยถาสภาวํ อวิทิตํ กโรติ, อนฺตวิรหิเต วา สํสาเร สเตฺต ชวาเปติ, อวิชฺชมาเนสุ วา ชวติ, วิชฺชมาเนสุ วา น ชวตีติ อวิชฺชาฯ ปฏิจฺจ ผลเมติ เอตสฺมาติ ปจฺจโย, ธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา, ฐิติยา จ อุปการโก ธโมฺมฯ อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย, ตสฺมา **อวิชฺชาปจฺจยา**ฯ สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราฯ

อิโต ปรํ **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ**นฺติอาทีสุ วุตฺตํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อวุเตฺตสุ ปน วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ นมตีติ นามํ, รุปฺปตีติ รูปํ, นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ **นามรูป**นฺติ เอกเทสสรูเปกเสสนเยน เวทิตพฺพํฯ อาเย ตโนติ, อายตญฺจ นยตีติ อายตนํ, ฉฏฺฐายตนญฺจ สฬายตนญฺจ **สฬายตน**นฺติ เอกเสสนเยน เวทิตพฺพํฯ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ เวทยตีติ **เวทนา**ฯ ปริตสฺสตีติ **ตณฺหา**ฯ อุปาทิยตีติ **อุปาทานํ**ฯ ภวติ, ภาวยติ จาติ **ภโว**ฯ ชนนํ **ชาติ**ฯ ชีรณํ **ชรา**ฯ มรนฺติ เอเตนาติ **มรณํ**ฯ โสจนํ **โสโก**ฯ ปริเทวนํ **ปริเทโว**ฯ ทุกฺขยติ, อุปฺปาทฏฺฐิติวเสน ทฺวิธา ขณตีติปิ **ทุกฺขํ**ฯ ทุมฺมนสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ ภุโส อายาโส **อุปายาโสฯ สมฺภวนฺตี**ติ นิพฺพตฺตนฺติฯ น เกวลญฺจ โสกาทีเหว, อถ โข อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺตีติ อาทินา สพฺพปเทหิปิ สมฺภวนฺติ-สทฺทสฺส โยชนา กาตพฺพาฯ เอวํ หิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนววตฺถานํ กตํ โหติฯ

เอวนฺติ นิทฺทิฏฺฐนยนิทสฺสนํ, เตน อวิชฺชาทีเหว การเณหิ, น อิสฺสรนิมฺมานาทีหีติ ทเสฺสติฯ **เอตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺสฯ **เกวลสฺสา**ติ อสมฺมิสฺสสฺส, สกลสฺส วา, **ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ ทุกฺขสมูหสฺส, น สตฺตสฺส, น สุขสุภาทีนํฯ **สมุทโย**ติ นิพฺพตฺติ, **โหตี**ติ สมฺภวติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภทโต ปเนตฺถ **อวิชฺชา**ติ สุตฺตนฺตปริยาเยน ทุกฺขาทีสุ จตูสุ, อภิธมฺมปริยาเยน ปุพฺพนฺตาทีหิ สทฺธิํ อฏฺฐสุ วา ฐาเนสุ อญฺญาณํฯ **สงฺขารา** ปน ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารา ตโย, กายวจีจิตฺตสงฺขารา ตโย จาติ ฉพฺพิธาฯ ตตฺถ อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา, ปญฺจ รูปาวจรกุสลเจตนา เจติ เตรส เจตนา **ปุญฺญาภิสงฺขาโร** นามฯ ทฺวาทส อกุสลเจตนา **อปุญฺญาภิสงฺขาโร** นามฯ จตโสฺส อรูปาวจรกุสลเจตนา **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร** นามฯ อิเมสํ ปน ติณฺณํ สงฺขารานํ เอว ทฺวารโต ปวตฺติทสฺสนตฺถํ อยํ สงฺขาราทิตฺติโก วุโตฺตฯ

อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา เจว ทฺวาทสากุสลเจตนา จ กายทฺวาเร ปวตฺติยํ **กายสงฺขาโร,** วจีทฺวาเร ปวตฺติยํ **วจีสงฺขาโร,** เอตา เจว มโนทฺวาเร ปวตฺติยํ, มโนทฺวาเร เอว ปวตฺตนกา รูปารูปกุสลเจตนา จ **จิตฺตสงฺขาโร**ติ วุจฺจนฺติฯ อภิญฺญาเจตนา, ปเนตฺถ อุทฺธจฺจเจตนา จ ปรโต ปฏิสนฺธิวิญฺญาณปจฺจยภาเว อปเนตพฺพาปิ อวิชฺชาปจฺจยา สมฺภวโต อิธ คเหตพฺพาวาติ อยํ ติโก ปุริมตฺติกเมว ปวิสตีติ อตฺถโต โลกิยกุสลากุสลเจตนาว อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ เวทิตพฺพํฯ อิทญฺจ สุตฺตนฺตภาชนียนเยน, อภิธมฺมภาชนียนเยน ปน โลกิยโลกุตฺตเร เอเกกจิตฺตกฺขเณ ทฺวาทสงฺคสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส คหณโต สพฺพาปิ เจตนา **สงฺขารา**ติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ วิญฺญาณนามรูปาทีสุปิ สพฺพจิตฺตสมฺปยุตฺตวเสน จ ธมฺมเภโท เวทิตโพฺพฯ สุตฺตนฺตภาชนียนเยเนว ปน ทสฺสยิสฺสามฯ

สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณญฺจ จกฺขุวิญฺญาณาทิฉพฺพิธํ พาตฺตึสโลกิยวิปากวิญฺญาณเมว โหติ, โลกุตฺตรานิ ปน วฏฺฏกถาย น ยุชฺชนฺตีติ น คหิตานิฯ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ ปน สพฺพโลกิยวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ตโย อรูปิโน ขนฺธาฯ รูปํ สพฺพานิ ภูตุปาทายรูปานิฯ สฬาย ตนํ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิฯ ผโสฺส จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ฉวิปากผโสฺส, ตถา เวทนาปิฯ ตณฺหา รูปตณฺหาทิเภทโต ฉพฺพิโธ โลโภฯ อุปาทานํ กามุปาทานาทิโต จตุพฺพิธา โลภทิฏฺฐิโยวฯ ภโว ปน ทุวิโธ กมฺมภโว, อุปปตฺติภโวติฯ ตตฺถ **กมฺมภโว** เตภูมกกุสลากุสลเจตนา จ ตํสมฺปยุตฺตา อภิชฺฌาทโย จฯ **อุปปตฺติภโว** ปน กมฺมาภินิพฺพตฺตา ปญฺจปิ ขนฺธาฯ โส ปเภทโต กามรูปารูปภวา ตโย, สญฺญา อสญฺญา เนวสญฺญานาสญฺญา ภวา ตโย, เอกจตุปญฺจโวการภวา ตโยติ นววิโธ นิทฺทิโฏฺฐฯ ชาติอาทีนิ ปุเพฺพ วุตฺตานิฯ เตสุ ชาติคฺคหเณน วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนาว คหิตา ตทวินาภาวโตฯ ตถา ชรามรณคฺคหเณนาปิ เตสเญฺญว ปากเภทตฺตาฯ โสกาทโย ปน ชรามรเณน ทฺวาทสเมน อเงฺคน เอกสเงฺขปํ กตฺวา วุตฺตา, น วิสุํ องฺคภาเวนฯ กิมตฺถนฺติ เจ? ภวจกฺกสฺส อวิเจฺฉททสฺสนตฺถํฯ โสกาทิโต หิ อวิชฺชา สิทฺธา โหติ อวิชฺชาวิปฺปโยคโต , อวิชฺชาสมฺปฺปตฺติโต จฯ ชรามรณพฺภาหตสฺส หิ พาลเสฺสว เต สมฺภวนฺติ, เตหิ จ อวิชฺชาย สิทฺธาย ปุน อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ เอวํ เหตุผลปรมฺปราย ภวจกฺกํ อวิจฺฉินฺนํ, อนาทิกํ, อปริยนฺตํ, อปริโยสานญฺจ โหติฯ

ยทิ เอวํ, กสฺมา อวิชฺชา อาทิโต วุตฺตาติ? ปธานทสฺสนตฺถํ ปน อาทิโต วุตฺตาฯ ติณฺณํ หิ วฏฺฏานํ อวิชฺชา ปธาโน เหตุ ตสฺสา ภาเว ภาวโต, นิโรเธน จ นิรุชฺฌนโตฯ เอวํ อวิชฺชาทีหิ ทฺวาทสหิ อเงฺคหิ สุตฺตนฺตภาชนียนเยน สเพฺพ โลกิยธมฺมาว ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อภิธมฺมปริยาเยน ปน โลกุตฺตราปีติ อยเมตฺถ ธมฺมเภโทฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ ปญฺหาปุจฺฉกนโย นตฺถิ, สุตฺตนฺตภาชนียนยาปิ ธมฺมเภเท วุตฺตนเยเนว วิตฺถารโต วิภตฺตาติ เวทิตโพฺพฯ **อภิธมฺมภาชนีเย** ปน –

> ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามํ, นามปจฺจยา ฉฏฺฐายตนํ, ฉฏฺฐายตนปจฺจยา ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ
>
> ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร…เป.… วิญฺญาณปจฺจยา นามํ, นามปจฺจยา ผโสฺส…เป.… สมุทโย โหติฯ
>
> ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา…เป.… วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา ฉฏฺฐายตนํ, ฉฏฺฐายตนปจฺจยา ผโสฺส…เป.… สมุทโย โหติฯ
>
> ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา …เป.… วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, ฉฏฺฐายตนปจฺจยา ผโสฺส…เป.… สมุทโย โหตี’’ติ (วิภ. ๒๔๓) –

เอวํ ปจฺจยจตุกฺกํ, ปุน ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร อวิชฺชาเหตุโก’’ติอาทินา (วิภ. ๒๔๔) วุตฺตนเยเนว เหตุจตุกฺกํ, ปุน ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร อวิชฺชาสมฺปยุโตฺต’’ติอาทินา (วิภ. ๒๔๕) สมฺปยุตฺตจตุกฺกํ, ปุน ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร, สงฺขารปจฺจยาปิ อวิชฺชา’’ติอาทินา (วิภ. ๒๔๖) อญฺญมญฺญปจฺจยจตุกฺกนฺติ เอวํ อวิชฺชามูลกานิ จตฺตาริ จตุกฺกานิ วุตฺตานิฯ เอวํ ‘‘สงฺขารปจฺจยา อวิชฺชา’’ติอาทินา สงฺขาราทิมูลกาทิอุปาทานมูลกปริโยสานานิ อฏฺฐสุ ปเทสุ

จตฺตาริ จตฺตาริ จตุกฺกานีติ พาตฺตึส จตุกฺกานิ มาติกํ กตฺวา นิกฺขิปิตฺวา ปุน อกุสลกุสลวิปากกิริยจิเตฺตสุ โลกิยโลกุตฺตเรสุ เอเกกสฺมึ จิเตฺต ยถานิกฺขิเตฺตหิ ฉตฺตึสพาตฺตึสมาติกาจตุเกฺกหิ วิตฺถารโต ยถานุรูปํ ปจฺจยากาโร วิภโตฺตฯ อิทญฺจ ยสฺมา น เกวลํ อยํ ปจฺจยากาโร นานาจิเตฺตสุ เอว โหติ, เอกจิเตฺตปิ โหติเยวฯ นาปิ วฏฺฏจิเตฺต เอว โหติ, ตณฺหาภาวโต วิวฏฺฏจิเตฺตปิ, ตสฺมา ตํ นิปฺปเทสโต เอกจิตฺตกฺขณิกํ ปจฺจยาการํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เตเนว เหตฺถ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อวตฺวา ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร’’ติ เอกวจเนน วุตฺตํ เอกจิตฺตกฺขเณ พหุเจตนาภาวาฯ ตตฺถ ยเทตํ ปฐมจตุกฺกํ, ตตฺถ ปฐมวาโร นามรูปฏฺฐาเน นามํ, สฬายตนฏฺฐาเน ฉฏฺฐายตนญฺจ คเหตฺวา รูปารูปาทิสพฺพภวสาธารณวเสน, เอกจิตฺตกฺขณปริยาปนฺนธมฺมคฺคหณวเสน จ รูปํ ฉเฑฺฑตฺวา วุโตฺต รูปสฺส สพฺพภวาสาธารณตฺตา, พหุจิตฺตกฺขณิกตฺตา จฯ ทุติโย นามรูปฏฺฐาเน นามํ, ‘‘นามปจฺจยา ผโสฺส’’ติ สฬายตนฏฺฐาเน ผสฺสเมว คเหตฺวา ผสฺสสฺส สฬายตนํ วินาปิ ปจฺจยวิเสสสมฺภวทสฺสนวเสน เจว **มหานิทานสุตฺต**นยทสฺสนวเสน (ที. นิ. ๒.๙๕ อาทโย) จ วุโตฺตฯ ตติโย สฬายตนฏฺฐาเน ฉฏฺฐายตนเมว คเหตฺวา คพฺภเสยฺยกานํ อปริปุณฺณายตนานํ, รูปภวิกาทีนญฺจ วเสน วุโตฺตฯ จตุโตฺถ ‘‘นามปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส’’ติ เอวํ อิตรายตเนหิปิ สฬายตนสฺส วิเสสโต ผสฺสปจฺจยตํว ทเสฺสตฺวา โอปปาติกานํ, ปริปุณฺณายตนานํ กามภวิกานญฺจ วเสน วุโตฺตฯ เอวํ ทุติยจตุกฺกาทีสุปิฯ

สพฺพตฺถาปิ เจตฺถ ยสฺมา โสกาทโย สเพฺพ เอกจิตฺตกฺขเณ น สมฺภวนฺติ, สพฺพสฺมิญฺจ จิเตฺต, ภเว จ นปฺปวตฺตนฺติ, ตสฺมา น คหิตาฯ ชาติชรามรณานิ ปเนตฺถ อรูปธมฺมานํ ลกฺขณมตฺตานิ, ตานิ จ อจิตฺตกฺขณมตฺตานิปิ สมานานิ จิตฺตกฺขเณ อโนฺตคธตฺตา ปริยายโต ปจฺจยุปฺปเนฺน กตฺวา องฺคปริปูรณตฺถํ คหิตานิฯ ภโวติ เจตฺถ อุปาทานาทิปจฺจยวิรหิตา จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานนฺติ เอตฺถ กามุปาทานํ วเชฺชตฺวา ตีณิ อุปาทานานิ เอว คเหตพฺพานิ ฯ ทฺวินฺนมฺปิ เอกลกฺขณานํ ธมฺมานํ เอกกฺขเณ อสมฺภวา โลภมูลวิรหิเตสุ โทสโมหมูเลสุ เจว กุสลาพฺยากเตสุ จ จิเตฺตสุ เวทนาปจฺจยา ปฏิฆํ วิจิกิจฺฉา อุทฺธจฺจนฺติ เอวํ ตณฺหาฐาเน ยถาโยคํ ปฏิฆาทโย ตโยฯ เตสุ วิจิกิจฺฉาวชฺชิเตสุ เจว ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ จ อุปาทานฏฺฐาเน อธิโมโกฺข คหิโตฯ วิจิกิจฺฉาย ปน สทฺธึ อธิโมกฺขสฺสาปิ อสมฺภวา วิจิกิจฺฉาปจฺจยา ภโวติ จ คหิโตฯ อุปาทานฏฺฐาเน จ อธิโมโกฺข จ คหิโตฯ โลกิยานเญฺจตฺถ กุสลาพฺยากตานํ อุปนิสฺสยวเสน อวิชฺชาปจฺจยตา วุตฺตาฯ โลกุตฺตรานํ ปน ยสฺมา อปฺปหีนาวิโชฺช อวิชฺชาย ปหานตฺถํ, ปฏิปฺปสฺสมฺภนตฺถญฺจ โลกุตฺตรํ ภาเวติ, ตสฺมา สมติกฺกมนวเสน อวิชฺชาปจฺจยตา วุตฺตา, น สหชาตวเสนฯ เตเนว เตสํ **นิเทฺทสวาเรสุ** ‘‘ตตฺถ กตมา อวิชฺชา’’ติ อวิภชิตฺวา ‘‘ตตฺถ กตโม อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาโร’’ติ (วิภ. ๒๔๐) วิภตฺตํฯ กิริยธมฺมานํ ปน เกนจิ ปริยาเยน อวิชฺชามูลกตฺตํ นตฺถีติ ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติอาทินา สงฺขารมูลกาทิโกนโย วุโตฺต, น อวิชฺชามูลโกฯ อปิจ โลกิยกุสลาทีสุ เตสํ ธมฺมานํ ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนตฺตา ‘‘เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ (วิภ. ๒๒๕) เอวํ อปฺปนา กตา, โลกุตฺตรกุสลาทีสุ ‘‘เอวเมเตสํ ธมฺมาน’’นฺติฯ อยํ โลกิยโต โลกุตฺตรานํ เทสนาย วิเสโสติ อยํ อภิธมฺมภาชนีเย นโยฯ

อิทานิ ปจฺจยนยา, การกาทีหิ สุญฺญโต;
มูลทฺธสนฺธิสเงฺขปาการวฏฺฏวิภาคโตฯ

วารโณปมโตเปตฺถ, คมฺภีรนยเภทโต;
ยถารหํ วิชานีโย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **ปจฺจยนโย** สามญฺญโต, วิเสสโต จาติ ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ ตพฺภาวภาวิมตฺตตา ปกาสโก **สามญฺญโต** ปจฺจยนโยฯ **วิเสสโต** ปน ปฏฺฐาเน อาคเตสุ เหตุปจฺจยาทิจตุวีสติยา ปจฺจเยสุ ยถานุรูปํ ปจฺจยวิเสสุปฺปนฺนมตฺตตาปกาสโกฯ สา จ เนสํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ วิภาคตา ปฏฺฐานมาติกตฺถสํวณฺณนาย อาวิ ภวิสฺสติฯ ตตฺถ สามญฺญโต สงฺขาราทโย อวิชฺชาทิปจฺจยภาเว เอว ภาวิโนติ เวทิตพฺพาฯ ยสฺส หิ จตูสุ สเจฺจสุ, ปุพฺพนฺตาทีสุ จ อวิชฺชา อปฺปหีนา โหติ, โส ทุเกฺข ตาว ปุพฺพนฺตาทีสุ จ อญฺญาเณน ตีสุ ภเวสุ ชาติชราโรคมรณาทิอเนกาทีนวโวกิณฺณํ ปุญฺญผลสงฺขาตํ สงฺขารวิปริณามทุกฺขํ ทุกฺขโต อชานนฺโต สุขสญฺญาย ปเตฺถตฺวา ตีหิ ทฺวาเรหิ ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขาเร อารภติฯ สมุทเย อญฺญาเณน ทุกฺขเหตุภูเตสุปิ ตณฺหาปริกฺขาเรสุ ทุกฺขเหตุกํ อาปายิกาทิทุกฺขํ, ทุกฺขเหตุภูเตสุ กามูปเสวนาทีสุ จ อาทีนวํ อปสฺสนฺโต สุขเหตุสญฺญาย เจว กิเลสาภิภูตตาย จ ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภติฯ นิโรเธ, ปน มเคฺค จ อญฺญาเณน อนิโรธภูเต คติวิเสเส นิโรธสญฺญี, นิโรธสฺส จ วา อมคฺคภูเตสุปิ ยญฺญามรตปาทีสุปิ นิโรธมคฺคสญฺญี หุตฺวา ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภติฯ อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ อญฺญาเณน ‘‘อเหตู อปฺปจฺจยา สตฺตา อุปฺปชฺชนฺติ, น โหนฺติ ปรํ มรณา’’ติ วา ‘‘อตฺตาว ชานาติ วา น ชานาติ วา, โสว สงฺขาเร สงฺขโรติ, โสว ปฏิสนฺธิยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส อณุอิสฺสราทโย กลลาทิภาเวน สรีรํ สณฺฐาเปนฺตา อินฺทฺริยานิ สมฺปาเทนฺติ, โสว อินฺทฺริยสมฺปโนฺน ผุสติ, เวทยติ, ตณฺหิยติ, อุปาทานาทีนิ จ กโรตี’’ติ วา ‘‘สเพฺพ สตฺตา นิยติสงฺคติภวปริณตา’’ติ วา วิกเปฺปติฯ โส เอวํ อวิชฺชาย อนฺธีกโต –

‘‘ยถาปิ นาม ชจฺจนฺโธ, นโร อปริณายโก;
เอกทา ยาติ มเคฺคน, อุมฺมเคฺคนาปิ เอกทาฯ

‘‘สํสาเร สํสรํ พาโล, ตถา อปริณายโก;
กโรติ เอกทา ปุญฺญํ, อปุญฺญมปิ เอกทา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๖ สงฺคารปทนิเทฺทส) –

วุตฺตนเยน ติวิเธ สงฺขาเร อภิสงฺขโรตีติฯ กึ ปเนตฺถ เอกาว อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, นนุ เอกสฺมา การณา เอกํว การิยํ อุปฺปชฺชติ, อเนกํ การิยํ น อุปฺปชฺชติ, อเนกสฺมา วา เอกนฺติ, อเนกสฺมา การณา อเนกํ การิยํ อุปฺปชฺชตีติ? สจฺจํ, ปธานตฺตปากฏตฺตอสาธารณตฺตทีปนตฺถํ ปเนตฺถ อเนเกสุ การเณสุปิ เอกา อวิชฺชา เอว ปจฺจยภาเวน นิทฺทิฏฺฐา ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา (อุทา. ๓), เสมฺหสมุฏฺฐานา อาพาธา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๖๐; มหานิ. ๕; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘) วิยฯ อวิชฺชา หิ ปธาโน เหตุ, สงฺขารานํ ปากโฏ, อสาธารโณ จ ตณฺหาทิเหตูนมฺปิ เหตุตฺตา, น วตฺถารมฺมณาทีนิ ขีณาสวสฺส เตสํ สมฺภเวปิ สงฺขารานํ อภาวาติฯ เอวํ ตาเวตฺถ วฏฺฏสงฺขารานํ อวิชฺชาย เอว ภาเว ภาโว เวทิตโพฺพฯ ตถา วิญฺญาณสฺสาปิ อุปจิตกมฺมาภาเว อภาวโต, สพฺพตฺถ สเพฺพสญฺจ สพฺพวิปากวิญฺญาณุปฺปตฺติปฺปสงฺคโต จ สงฺขารานํ เอว ภาเว ภาโว เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุปริปิ นามรูปาทีนํ วิญฺญาณาทิภาเว ภาโว ยถานุรูปํ อนฺภวยุตฺตีหิ ญาตโพฺพติ อยํ สามญฺญโต ปจฺจยนโยฯ

วิเสสโต ปน อวิชฺชา ปุญฺญาภิสงฺขารานํ ตาว อารมฺมณปจฺจเยน, อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทุวิธา ปจฺจโย โหติฯ สา หิ อวิชฺชํ อารพฺภ สมฺมสนาทิวเสน อุปฺปตฺติยํ กามาวจรานํ, อภิญฺญาจิเตฺตน สโมหจิตฺตสฺส ชานนกาเล รูปาวจรานญฺจ ปุญฺญาภิสงฺขารานํ ตาว อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ, อวิชฺชาสมติกฺกมนตฺถาย ปน อวิชฺชาสมฺมูฬฺหตาย กามรูปภวสมฺปตฺติโย ปเตฺถตฺวาว กามรูปาวจรปุญฺญานิ กโรนฺตสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ อ

ปุญฺญาภิสงฺขารานํ ปเนสา อวิชฺชํ อารพฺภ ราคาทีนํ อุปฺปชฺชนกาเล อารมฺมณาทิปจฺจเยน อวิชฺชาสมฺมูฬฺหตาย ปาณาติปาตาทีนิ กโรนฺตสฺส นิสฺสยปจฺจเยน, ทุติยชวนาทีนํ อนนฺตรูปนิสฺสยาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจเยหิ ยํ กิญฺจิ อกุสลํ กโรนฺตสฺส เหตุสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหีติ เอวํ อเนกธา ปจฺจโย โหติ, อาเนญฺชาภิสงฺขารานํ ปน เอเกน อุปนิสฺสยปจฺจเยเนว ปจฺจโย โหติฯ

สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณปเท ปน ตโยปิ สงฺขารา วิญฺญาณสฺส ยถารหํ ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ กมฺมปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจยา โหนฺติฯ อภิธมฺมภาชนียนเยน สหชาตสฺส วิญฺญาณสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตกมฺมตฺถิอวิคตาทิปจฺจเยหิ ปจฺจยา โหนฺติฯ

วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปปเท ปน วิญฺญาณํ วิปากภูตํ, อวิปากภูตญฺจ นามสฺส เกวลสฺส วา รูปมิสฺสกสฺส วา ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตวิปากอาหารอินฺทฺริยอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ยถารหํ นวธา, อฏฺฐธา วา ปจฺจโย โหติฯ ปฏิสนฺธิยํ วิปากวิญฺญาณํ วตฺถุรูปสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิ อวิคตปจฺจเยหิ นวธา ปจฺจโย โหติฯ ฐเปตฺวา ปน วตฺถุรูปํ เสสรูปสฺส เตเหว อญฺญมญฺญปจฺจยรหิเตหิ อฏฺฐหิ ปจฺจโย โหติฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ ปน เอกโวการปญฺจโวการภเวสุ กมฺมชรูปสฺส สุตฺตนฺติกปริยาเยน อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโย โหติฯ ปวตฺติยํ ปน สพฺพมฺปิ วิญฺญาณํ ตสฺส ตสฺส นามรูปสฺส ยถารหํ ปจฺจโย โหติฯ ตตฺถ อรูปภเว วิญฺญาณํ นามเสฺสว, อสญฺญีภเว รูปเสฺสว, ปญฺจโวการภเว นามรูปสฺส ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ เตเนว นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปนฺติ นิพฺพจนํ กตนฺติฯ

นามรูปปจฺจยา สฬายตนปเท ปน นามํ วิปากภูตํ, อวิปากภูตญฺจ อรูปภเว ฉฏฺฐายตนสฺส อวกํสโต สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตวิปากอตฺถิอวิคตวเสน ยถารหํ สตฺตธา ปจฺจโย โหติฯ อิตเรสํ ปเนตํ ปญฺจนฺนํ จกฺขายตนาทีนํ ปญฺจโวการภเว ปฏิสนฺธิยํ จตุมหาภูตสหายํ หุตฺวา สหชาตนิสฺสยวิปากวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจโย โหติฯ กิญฺจิ ปเนตฺถ เหตุปจฺจเยน, กิญฺจิ อาหารปจฺจเยน จาติ เตสํ วเสน สพฺพวาเรสุ อุกฺกํสาวกํโส เวทิตโพฺพฯ ปวตฺเต ปน จกฺขาทีนํ ปญฺจนฺนํ วิปากมวิปากมฺปิ นามํ ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน จตุธา ปจฺจโย โหตีติฯ เอวํ ตาว นามเมว สฬายตนสฺส ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

รูปํ ปน วตฺถุภูตํ ปฏิสนฺธิยํ ฉฏฺฐายตนสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจโย โหติฯ จตุมหาภูตรูปํ จกฺขาทีนํ ปญฺจนฺนํ ปฏิสนฺธิยํ, ปวเตฺต จ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ จตุธา ปจฺจโย โหติฯ รูปชีวิตินฺทฺริยํ ปน อินฺทฺริยอตฺถิอวิคตวเสน ติวิธาฯ ตถา อาหาโร อาหารตฺถิอวิคตวเสนฯ โส จ อาหารูปชีวีนํ ปวเตฺตเยว, โน ปฏิสนฺธิยํฯ ตานิ ปน ปญฺจ จกฺขายตนาทีนิ ปญฺจวิญฺญาณสงฺขาตสฺส ฉฏฺฐสฺส มนายตนสฺส นิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจยา โหนฺติ ปวเตฺตเยว, โน ปฏิสนฺธิยํฯ ตถา ปญฺจวิญฺญาณวิรหิตมนายตนสฺส วตฺถุรูปํ นิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ปญฺจธา ปจฺจโย โหตีติฯ เอวํ รูปเมว ฉฏฺฐายตนสฺส, สฬายตนสฺส จ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ ขนฺธตฺตยวตฺถุรูปสงฺขาตํ ปน นามรูปํ ฉฏฺฐายตนสฺส ปฏิสนฺธิยํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตวิปากอตฺถิอวิคตาทิวเสน ยถารหํ ปจฺจโย โหตีติฯ เอวํ นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ ยถารหํ ฉฏฺฐายตนสฺส, สฬายตนสฺส จ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

สฬายตนปจฺจยา ผสฺสปเท ปน ฉฏฺฐายตนํ วิปากํ, อวิปากญฺจ สพฺพตฺถ สมฺปยุตฺตผสฺสสฺส สหชาตาทิวเสน นวธา, อฏฺฐธา วา ปจฺจโย โหติฯ จกฺขายตนาทีนิ ปญฺจ ยถากฺกมํ ปวเตฺต จกฺขุสมฺผสฺสาทีนํ ปญฺจนฺนํ นิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา, รูปายตนาทีนิ ปญฺจ เตสํ อารมฺมณปุเรชาตอตฺถิอวิคตวเสน ติธาฯ มโนสมฺผสฺสสฺส ปน ตานิ, ธมฺมารมฺมณญฺจ ตถา จ อารมฺมณาธิปติมเตฺตน จาติ พหุธา ปจฺจยา โหนฺติฯ เอวํ ฉฏฺฐายตนญฺจ สฬายตนญฺจ ฉพฺพิธสฺสาปิ ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ผสฺสปจฺจยา เวทนาปเท สโพฺพปิ ผโสฺส สหชาตานํ เวทนานํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน อฏฺฐธา, สตฺตธา วา ปจฺจโย โหติ, อสหชาตานํ อุปนิสฺสยวเสเนวาติฯ

เวทนาปจฺจยา ตณฺหาปเท วิปากเวทนา อนุสยปติตาย ตณฺหาย อุปนิสฺสยวเสน, สหชาตาทิวเสน จ ปจฺจโย โหติฯ ยสฺมา ปน –

ทุกฺขี สุขํ ปตฺถยติ, สุขี ภิโยฺยปิ อิจฺฉติ;
อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา;
ตณฺหาย ปจฺจยา ตสฺมา, โหนฺติ ติโสฺสปิ เวทนาติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๔);

ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานปเท ตณฺหา อสหชาตา จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ อุปนิสฺสยวเสน เจว อนนฺตราทิวเสน จ, สหชาตา ปน กามุปาทานวชฺชิตานํ ติณฺณํ เหตุสหชาต อญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน สตฺตธา ปจฺจโย โหติฯ

อุปาทานปจฺจยา ภวปเท จตุพฺพิธมฺปิ อุปาทานํ อสหชาตสฺส สพฺพกมฺมภวสฺส เจว อุปปตฺติภวสฺส จ อุปนิสฺสยวเสเนว ปจฺจโย โหติ, สหชาตสฺส ปน กมฺมภวสฺส เหตุสหชาตาทิวเสน ปจฺจโย โหติฯ

ภวปจฺจยา ชาติปเท ภโวติ กมฺมภโวว อธิเปฺปโต, โส จ ชาติยา กมฺมปจฺจยอุปนิสฺสยปจฺจยวเสน ทฺวิธา ปจฺจโย โหติฯ

ชาติปจฺจยา ชรามรณาทิปเท ชาติ ปน ชรามรณานํ, โสกาทีนญฺจ ตพฺภาวภาวีภาวมตฺตโต สุตฺตนฺติกนเยน อุปนิสฺสยโกฏิยาว ปจฺจโย โหตีติ อยํ ตาเวตฺถ ปจฺจยนโยฯ

การกาทีหิ สุญฺญโต ปเนเต อวิชฺชาทโย ทฺวาทส ธมฺมา ยสฺมา เอวํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน อญฺญมญฺญํ ปฏิพทฺธา อญฺญนิรเปกฺขา หุตฺวา อวิจฺฉินฺนา อนาทิกา ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา ตโต อเญฺญน พฺรหฺมาทินา การเกน, ปกติอณุกาลาทิเหตุนา วา การกเวทกรูเปน ปรปริกปฺปิเตน อตฺตนา วา รหิตาฯ น เจเต อตฺตา, น อตฺตนิ, น อตฺตวโนฺต, สุญฺญา เอเต อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา ธุวภาเวน วา สุภภาเวน วา สุขภาเวน วาติ อยํ การกาทีหิ สุญฺญตาฯ

มูลทฺธสนฺธิสเงฺขปาการวฏฺฏวิภาคโตติ เอตฺถ มูลโต ตาว อวิชฺชา, ตณฺหา จาติ เทฺว ธมฺมา **มูล**นฺติ เวทิตพฺพาฯ อทฺธโต ปเนตฺถ อวิชฺชา, สงฺขาราติ เทฺว องฺคานิ อตีโต **อทฺธา,** วิญฺญาณาทีนิ ภวาวสานานิ อฏฺฐ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา, ชาติ เจว ชรามรณญฺจาติ เทฺว อนาคโต อทฺธาติ ตโย อทฺธา เวทิตพฺพาฯ สนฺธิโต ปน สงฺขารานํ, ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส จ อนฺตรา เอโก เหตุผลสนฺธิ, เวทนาย จ ตณฺหาย จ อนฺตรา เอโก ผลเหตุสนฺธิ, ภวสฺส จ ชาติยา จ อนฺตรา เอโก เหตุผลสนฺธิ จาติ ตโย **สนฺธี** เวทิตพฺพาฯ สเงฺขปโต ปน สนฺธีนํ อาทิปริโยสานว

วตฺถิตา จตฺตาโร สงฺเขปา โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ – อวิชฺชาสงฺขารา เอโก สงฺเขโป, วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา ทุติโย, ตณฺหุปาทานภวา ตติโย, ชาติชรามรณานิ จตุตฺโถติ เอวํ จตฺตาโร **สงฺเขปา** เวทิตพฺพาฯ

อาการโต ปเนตฺถ –

อตีเต เหตุโย ปญฺจ, อิทานิ ผลปญฺจกํ;
อิทานิ เหตุโย ปญฺจ, อายตึ ผลปญฺจกนฺติฯ –

เอวํ วีสติ อาการา โหนฺติฯ

เอตฺถ หิ สรูปโต วุตฺตา อวิชฺชาสงฺขารา, เตสํ คหเณน ตทวินาภาวโต คหิตา ตณฺหุปาทานภวาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา **อตีเต เหตุโย** นาม, สรูปโต วุตฺตา วิญฺญาณาทโย ปญฺจ ธมฺมา **อิทานิ ผลปญฺจกํ** นาม, สรูปโต ปน วุตฺตา ตณฺหุปาทานภวา, เตสํ คหเณน ตทวินาภาวโต คหิตา อวิชฺชาสงฺขาราติ อิเม ปญฺจ **อิทานิ เหตุโย** นามฯ ชาติอาทิอปเทเสน วุตฺตา วิญฺญาณาทโย ปญฺจ ธมฺมา **อายตึ ผลปญฺจกํ** นามาติ เอวํ วีสติ **อาการา** เวทิตพฺพาฯ วฏฺฏโต ปเนตฺถ สงฺขารภวา กมฺมวฏฺฏํ, อวิชฺชาตณฺหุปาทานา กิเลสวฏฺฏํ, เสสานิ วิปากวฏฺฏนฺติ ตีณิ **วฏฺฏานิ** โหนฺติฯ ยาว จ เตสุ กิเลสวฏฺฏํ อริยมคฺเคน น อุปจฺฉิชฺชติ, ตาว อิทํ ภวจกฺกํ อนุปจฺฉินฺนํ ปวตฺตตีติ อยเมตฺถ มูลทฺธสนฺธิสงฺเขปาการวฏฺฏวิภาโคฯ

วารโณปมโตติ เอตฺถ วารณโต ตาว – ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อิทมเหตุกวิสมเหตุกทสฺสนนิวารณํ, ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ อุจฺเฉทอตฺตสงฺกนฺติทสฺสนนิวารณํ, ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ อตฺตาติ ปริกปฺปิตวตฺถุเภททสฺสนโต ฆนสญฺญานิวารณํ, ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติอาทิ อตฺตา ปสฺสติ…เป.… วิชานาติ ผุสติ, เวทยติ, ตณฺหิยติ, อุปาทิยติ, ภวติ, ชายติ, ชียติ, มียตีติ เอวมาทิทสฺสนนิวารณนฺติ อิทเมตฺถ มิจฺฉาทสฺสนนิวารณํฯ

อุปมาโต ปเนตฺถ อนฺโธ วิย อวิชฺชา, ตสฺส อุปกฺขลนํ วิย สงฺขารา, ปตนํ วิย วิญฺญาณํ, เตน คณฺฑปาตุภาโว วิย นามรูปํ, ตสฺส คณฺฑเภทปีฬกา วิย สฬายตนํ, ตสฺส สงฺฆฏฺฏนํ วิย ผสฺส, ตชฺชนิตทุกฺขํ วิย เวทนา, ทุกฺขสฺส ปฏิการาภิลาโส วิย ตณฺหา, อสปฺปายคฺคหณํ วิย อุปาทานํ, อสปฺปายาเลปนํ วิย ภโว, เตน คณฺฑวิการปาตุภาโว วิย ชาติ, ตพฺพิการเภโท วิย ชรามรณํฯ ยถาสภาวทสฺสนนิวารณาทิโต วา เอเต อวิชฺชาทโย อกฺขิปฏลาทิ อุปมาหิปิ เวทิตพฺพาติ อยเมตฺถ อุปมาฯ

คมฺภีรนยเภทโตติ เอตฺถ คมฺภีรเภโท ตาว อิเมสํ อวิชฺชาทีนํ ปเจฺจกํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรตา เวทิตพฺพาฯ อิเม หิ อวิชฺชาทโย ธมฺมา เยนากาเรน ยทวตฺถา จ สงฺขาราทีนํ ผลานํ ปจฺจยา โหนฺติ, โส เนสํ ปจฺจยโฏฺฐ ทุรวโพธโต คมฺภีโรติ อยเมตฺถ **ธมฺมคมฺภีรตา**ฯ ธโมฺมติ เหตุ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๒๐) วจนโตฯ ชรามรณาทีนํ ผลานํ ชาติอาทีหิ ปจฺจเยหิ สมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ ทุรวโพธโต คมฺภีโรติ อยํ **อตฺถคมฺภีรตา**ฯ อโตฺถติ ผลํ ‘‘เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๒๐) วจนโตฯ เตสํ ปน เหตูนํ, ผลานญฺจ เตน เตนากาเรน อวิปรีตโต เทสนาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสว โคจรโต คมฺภีราติ อยํ **เทสนาคมฺภีรตา**ฯ โย ปเนสํ อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ อทสฺสนายูหนาทิสภาโว, โส มนุทปเฌฺญหิ ทุปฺปริโยคาหตฺตา คมฺภีโรติ อยํ **ปฏิเวธคมฺภีรตา**ติ อยเมตฺถ คมฺภีรเภโทฯ

นยเภโท ปเนตฺถ เอกตฺตนโย นานตฺตนโย อพฺยาปารนโย เอวํธมฺมตานโยติ อิเมสํ จตุนฺนํ อตฺถนยานํ วเสน เวทิตพฺโพฯ ตตฺถ หิ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ เอวํ พีชสฺส องฺกุราทิภาเวน รุกฺขภาวปฺปตฺติ วิย สนฺตานานุปเจฺฉโท **เอกตฺตนโย** นามฯ ยํ สมฺมา ปสฺสนฺโต เหตุผลสมฺพนฺเธน สนฺตานานุปเจฺฉทาวโพธโต อุเจฺฉททิฏฺฐึ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสนฺโต เหตุผลสมฺพนฺเธน ปวตฺตมานสฺส สนฺตานานุปเจฺฉทสฺส เอกตฺตคฺคหณโต สสฺสตทิฏฺฐึ อุปาทิยติฯ

อวิชฺชาทีนํ ปน ยถาสกํ ลกฺขณววตฺถานํ **นานตฺตนโย** นามฯ ยํ สมฺมา ปสฺสนฺโต นวนวานํ อุปฺปาททสฺสนโต สสฺสตทิฏฺฐึ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสนฺโต เอกสนฺตานปติตสฺส ภินฺนสนฺตานเสฺสว นานตฺตคฺคหณโต อุเจฺฉททิฏฺฐึ อุปาทิยติฯ

อวิชฺชาย ปน ‘‘สงฺขารา มยา อุปฺปาเทตพฺพา, สงฺขารานํ วา วิญฺญาณํ อเมฺหหี’’ติ เอวมาทิพฺยาปาราภาโว **อพฺยาปารนโย** นามฯ ยํ สมฺมา ปสฺสนฺโตการกสฺส อภาวาวโพธโต อตฺตทิฏฺฐึ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสนฺโต โย อสติปิ พฺยาปาเร อวิชฺชาทีนํ สภาวนิยมสิทฺโธ เหตุภาโว, ตสฺส อคฺคหณโต อกิริยทิฏฺฐึ อุปาทิยติฯ

อวิชฺชาทีหิ ปน การเณหิ สงฺขาราทีนํเยว สมฺภโว ขีราทีหิ ทธิอาทีนํ วิย, น อเญฺญสนฺติ อยํ **เอวํธมฺมตานโย** นามฯ ยํ สมฺมา ปสฺสนฺโต ปจฺจยานุรูปโต ผลาวโพธโต อเหตุกทิฏฺฐึ, อกิริยทิฏฺฐิญฺจ ปชหติ, มิจฺฉา ปสฺสนฺโต ปจฺจยานุรูปํ ผลปฺปวตฺตึ อคฺคเหตฺวา ยโต กุโตจิ ยสฺส กสฺสจิ อสมฺภวคฺคหณโต อเหตุกทิฏฺฐึ เจว นิยตวาทญฺจ อุปาทิยตีติ อยเมตฺถ นยเภโทติ เอวํ วิชานีโย ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ปจฺจยาการวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สติปฏฺฐานวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

สติปฏฺฐานวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโท, เตน น ตโต เหฏฺฐา, น อุทฺธนฺติ ทีเปติฯ **สติปฏฺฐานา**ติ เอตฺถ เทฺว สติปฏฺฐานา สติโคจโรปิ สติปิฯ ‘‘จตุนฺนํ, ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทเสสฺสามี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) หิ สติโคจโร ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺสโตฺถ ปติฏฺฐาติ ตสฺมินฺติ ปฏฺฐานํ, กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ**ฯ ปธานํ ฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ**ฯ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๔๗) ปน สติฯ ตสฺสโตฺถ ปติฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อุปฏฺฐาติ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สติเยว ปฏฺฐานเตฺถน **สติปฏฺฐานํ**ฯ อถ วา สรณเฏฺฐน สติ, สา จ อุปฏฺฐานเฏฺฐน ปฏฺฐานนฺติ **สติปฏฺฐานํ**, อิทมิธ อธิเปฺปตํฯ ยทิ เอวํ, กสฺมา สติปฏฺฐานาติ พหุวจนํ กตํ? สติยา พหุตฺตาฯ อารมฺมณเภเทน หิ พหุกา ตา สติโยฯ

อิธาติ อิมสฺมึ สาสเน, เตน อชฺฌตฺตาทิวเสน สพฺพปฺปการจตุจตฺตาลีสวิธสติปฏฺฐานนิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส นิสฺสยภูตํ สาสนเมว, นาญฺญํ สาสนนฺติ ทีเปติฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ อเญฺญหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔; ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ

ภิกฺขูติ สํสาเร ภยํ อิกฺขนโกฯ เตน กิญฺจาปิ ภควโต เทวโลเก นิสีทิตฺวา สติปฏฺฐานํ เทเสนฺตสฺส สนฺติเก เทวคณํ มุญฺจิตฺวา เอกภิกฺขุปิ นิสิโนฺน นาม นตฺถิ, ตถาปิ เทโว วา โหตุ มนุโสฺส วา คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วา, สํสาเร ภยนฺติ สมฺมา อิกฺขมาโน ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาโนว ภิกฺขุ นาม โหติ, นาโญฺญติ ทเสฺสติฯ ยถาห ‘‘อลงฺกโต เจปี’’ติ (ธ. ป. ๑๔๒)ฯ

อชฺฌตฺตนฺติ นิยกชฺฌตฺตํฯ **กาเย**ติ เอตฺถ อายนฺติ ตโตติ อาโยฯ เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโย, อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโยฯ อถ วา องฺคปจฺจงฺคานํ, เกสาทีนญฺจ สมูหเฏฺฐนปิ กาโย, รูปกาโย, ตสฺมิํ อตฺตโน กาเยติ อโตฺถฯ **กายานุปสฺสี**ติ กายํ อนุปสฺสนสีโลฯ ‘‘กาเย’’ติ จ วตฺวา ปุน ‘‘กายานุปสฺสี’’ติ ทุติยกาย-คฺคหณํ ‘‘เอวํ น กาเย องฺคปจฺจงฺควินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสี, น จ ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, อถ โข รถสมฺภารนคราวยวกทลิกฺขนฺธวิภาคานุปสฺสโก วิย ยถากฺกมํ องฺคปจฺจงฺคเกสาทิภูตุปาทายสมูหานุปสฺสี เอวา’’ติ ทสฺสนตฺถํ กตํฯ ตถา เหตฺถ ยถาวุตฺตธมฺมสมูหวินิมุโตฺต อิตฺถิปุริสาทิโก, อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม น ทิสฺสติ, ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมเตฺตเยว ปน พาลา ตถา ตถา สุภาทิโต จ มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติ, อยํ ปน โยคี ตตฺถ กายานุปสฺสี เอว อนิจฺจทุกฺขอนตฺตาสุภานุปสฺสี เอวาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยฺวายํ มหาสติปฏฺฐาเน อสฺสาสปสฺสาสาทิโก จุทฺทสวิโธ กาโย วุโตฺต, ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมิํเยว กาเย อนุปสฺสนโต ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ เอวมาทินาปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิหรตีติ อิริยติ, จตูสุ อิริยาปเถสุ เอเกนาคตํ สรีรพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปตมานํ อตฺตภาวํ หรติ, ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ **พหิทฺธา กาเย**ติ ปรสฺส กาเยฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา กาเย**ติ กาเลน อตฺตโน, กาเลน ปรสฺส กาเยฯ กาเลน หิ อชฺฌตฺตพหิทฺธากาเยสุปิ เอกสฺมิํ ขเณ กายานุปสฺสนา อุปฺปชฺชติ, ปคุณกมฺมฏฺฐานสฺส ปน อปราปรํ สญฺจรณกาโล เอตฺถ กถิโตฯ **อาตาปี**ติ กายปริคฺคาหกวีริเยน วีริยวาฯ โส หิ ยสฺมา กิเลสานํ อาตาปนโต อาตาโป วุจฺจติ วีริยํ, โส จสฺส อตฺถิ, ตสฺมา อาตาปีติ วุจฺจติฯ **สมฺปชาโน**ติ กายปริคฺคาหเกน สมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโตฯ **สติมา**ติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคโตฯ อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติ, วีริเยน จ อนฺตรา โวสานํ นาปชฺชติ, ตสฺมา เยสํ ธมฺมานํ อานุภาเวน ตํ สติปฏฺฐานํ สมฺปชฺชติ, เตสํ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อาตาปี สมฺปชาโน สติมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, สมฺปโยคงฺคญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปหานงฺคํ ทเสฺสตุํ **‘‘วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิเนยฺยา**ติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวาฯ **โลเก**ติ ยฺวายํ อชฺฌตฺตาทิเภโท กาโย วุโตฺต, เสฺวว อิธ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโก นามฯ **วิภเงฺค** ปน ยสฺมา รูปกาเย ปหีนอภิชฺฌาทโย เวทนาทีสุปิ ปหียนฺติ เอว, ตสฺมา ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา ‘‘โลโก’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมิํ โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสสงฺขาตํ กามจฺฉนฺทพฺยาปาทํ วิเนยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ อิมสฺส จ นีวรเณสุ พลวธมฺมทฺวยสฺส ปหานทสฺสเนน เสสนีวรณานมฺปิ ปหานํ วุตฺตํเยวาติ เวทิตพฺพํฯ วิเสเสน เจตฺถ อภิชฺฌาโทมนสฺสวินเยน ยถากฺกมํ กายสมฺปตฺติวิปตฺติมูลานํ อนุโรธวิโรธานํ, อตฺตอภิรติตทสุภาการาทิภาวนานภิรตีนํ, อภูตคุณปเกฺขปภูตโทสาปนยนานญฺจ ปหานํ วุตฺตํ, เตน โยคาวจรสฺส โยคานุภาวนิปฺผตฺตผลํ, โยคสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติฯ

อชฺฌตฺตํ เวทนาสูติอาทีสุปิ อชฺฌตฺตาทีนิ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพานิฯ เอตฺถ ปน **เวทนา**ติ ติโสฺส เวทนา โลกิยา, ตถา **จิตฺตํ, ธมฺมา** จ, เตสํ วิภาโค วิภงฺคนเย อาวิ ภวิสฺสติฯ

เกวลํ ปเนตฺถ ยถา เวทนาทโย อนุปสฺสโนฺต เวทนาทิอนุปสฺสี นาม โหติ, โส นโย ทเสฺสต โพฺพฯ เสยฺยถิทํ – เวทนาสุ ตาว สุขา เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา สลฺลโต, อิตรา จ อนิจฺจโต อนุ ปสฺสิตพฺพาฯ ยถาห –

‘‘โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓; อิติวุ. ๕๓)ฯ

สพฺพา เอว เอตา ทุกฺขโต อนุปสฺสิตพฺพา ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙) วจนโตฯ เอวํ อนุปสฺสโนฺต ปน อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนาวเสน วา อนุปสฺส โนฺตปิ ‘‘อิมํ เวทนํ โก เวทยติ, กสฺสายํ เวทนา, กึ การณายํ เวทนา’’ติ อุปปริกฺขิตฺวา ‘‘น โกจิ สตฺตาทิโก เวทยติ, น เกสญฺจิ สตฺตาทีนํ เวทนา, วตฺถารมฺมณาทิการณา ปนายํ เวทนา อุปฺ ปชฺชตี’’ติ อนุปสฺสโนฺตปิ **เวทนานุปสฺสี** นาม โหติฯ อถ วา สุขาทีนํ อุปฺปตฺติกฺขเณ ทุกฺขา ทีนํ อสมฺภวา อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมาติ เอวํ วา อนุปสฺสโนฺต **เวทนานุปสฺสี** นาม โห ติฯ อิมินาว นเยน ปาฬินยานุสาเรน เสสจิตฺตธมฺมานมฺปิ อนุปสฺสนากาโร เวทิตโพฺพฯ วิเสส โต ปเนตฺถ จิเตฺตสุ อนิจฺจตาวเสน, ธเมฺมสุ อนตฺตตาวเสน จ อนุปสฺสโนฺต **จิตฺตานุปสฺสี, ธมฺ มานุปสฺสี** จ นาม โหตีติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปเนตฺถ นตฺถิ, สรณวเสน จ เอกาว สติ อารมฺมณวเสน ‘‘จตฺตาโร สติปฎฺฐาน า’’ติ วุตฺตาติฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตาว อชฺฌตฺตพหิทฺธาตทุภยกาเย เกสาทิ โกฎฺฐาสภาวนาวเสน ปฐมํ สติปฎฺฐานํ วิตฺถาริตํฯ ตถา อชฺฌตฺตาทีสุ ปเจฺจกํ สามิสนิรามิสว เสน ทุวิธานํ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขเวทนานํ วเสน ทุติยํ, สราควีตราคสโทสวีตโทสสโมหวีต โมหสํขิตฺตวิกฺขิตฺตมหคฺคตอมหคฺคตสอุตฺตรานุตฺตรสมาหิตาสมาหิตวิมุตฺตาวิมุตฺตเภทโต โสฬสวิเธหิ จิตฺตปชานนวเสน ตติยํ, ปญฺจนีวรณานํ, สตฺตโพชฺฌงฺคานญฺจ สมฺภวาสมฺภวอุปฺ ปาทปหานปหีนานุปฺปตฺติภาวนาปาริปูริเหตุชฺฌานวเสน จตุตฺถํ สติปฎฺฐานํ วิตฺถาริตํฯ อยํ สุตฺตนฺตภาชนียนโยฯ

อภิธมฺมภาชนีเย ปน ตาว ‘‘จตฺตาโร สติปฎฺฐานาฯ อิธ ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ เวทนาสุ…เป.… ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตี’’ติ (วิภ. ๓๘๐) เอวํ มาติกํ ฐเปตฺวา ธมฺม สงฺคณิยํ วุตฺตนยสฺส วิตฺถาเรสุ อฎฺฐสุ โลกุตฺตรจิเตฺตสุ สมฺปยุตฺตสติวเสเนว วิตฺถารโต วิภตฺ ตาฯ

ปญฺหาปุจฺฉกนเยปิ จตุนฺนํ สติปฎฺฐานานํ กติ กุสลา…เป.… กติ อรณา? สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา…เป.… อนุปาทินฺนอนุปาทานิยาว, อสํกิลิฎฺฐอสํกิเลสิกาว…เป.… อนิทสฺ สนอปฺปฎิฆาวฯ น เหตู อเหตุกาว…เป.… อนุตฺตรา อรณาวาติ โลกุตฺตรวเสเนว วิภตฺตาฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ สุตฺตนฺตภาชนียสฺมิเญฺญว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สติปฎฺฐานา กถิตา, อภิธมฺมภาชนียปญฺหาปุจฺฉเกสุ ปน โลกุตฺตราเยวฯ เตสุ จ โลกิยา นานาจิเตฺตสุ เอว ลพฺภนฺ ติฯ อเญฺญเนว หิ จิเตฺตน กายํ ปคฺคณฺหนฺติ, อเญฺญน เวทนาทโยติฯ โลกุตฺตรา ปน จตฺตา โรปิ มคฺคกฺขเณ เอกจิเตฺตเยว ลพฺภนฺติฯ เอกสฺมิญฺหิ มคฺคจิตฺตกฺขเณ อารมฺมณโต นิพฺพานา รมฺมณา เอกาว สติ กายาทีสุ สุภสุขนิจฺจอตฺตวิปลฺลาสสมุเจฺฉทกตาย จตุกิจฺจสาธนเฎฺฐน จตฺตาริปิ นามานิ ลภตีติ อยเมตฺถ วิภงฺคนโยฯ

กมโต สติปฏฺฐาเน, อนูนาธิกโตปิ จ;
ปาฬิมุตฺตนโย เญฺโยฺย, ตตฺถ โกสลฺลมิจฺฉตาฯ

ตตฺถ **กมโต** ตาว อยมฺปิ เทสนากฺกโมว, โสปิ ปากฏาปากฏวเสน วุโตฺตฯ อิมาสุ หิ รูปกมฺมฏฺฐานํ ปากฏนฺติ ปฐมํ กายานุปสฺสนา วุตฺตาฯ ตโต อรูปกมฺมฏฺฐานํฯ ตตฺถาปิ อารมฺมณํ อนุภวนฺตี อุปฺปชฺชมานา เวทนา ปากฏาติ อนนฺตรา เวทนานุปสฺสนา, ตโต อารมฺมณํ วิชานนฺตํ วิญฺญาณํ ปากฏนฺติ จิตฺตานุปสฺสนา, จิเตฺต ปากเฏ ตนฺนิสฺสิตา สุขุมาปิ ธมฺมา ปากฏา โหนฺตีติ อเนฺต ธมฺมานุปสฺสนา วุตฺตาฯ อยํ ตาเวตฺถ กโมฯ

อนูนาธิกโตติ เอตฺถ ปน กสฺมา ภควตา จตฺตาโรว สติปฏฺฐานา วุตฺตา, อนูนา อนธิกาติ? ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตสมถยานิกวิปสฺสนายานิกานํ มนฺทติกฺขวเสน ทฺวิธา ปวตฺตานํ วิสุทฺธิมคฺควเสนฯ มนฺทสฺส หิ ตณฺหาจริตสฺส โอฬาริกํ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส สุขุมํ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิจริตสฺสาปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺคฯ สมถยานิกสฺส จ มนฺทสฺส อกิเจฺฉน อธิคนฺตพฺพนิมิตฺตํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส ทุติยํ, วิปสฺสนายานิกสฺสาปิ มนฺทสฺส ตติยํ, ติกฺขสฺส จตุตฺถํ วิสุทฺธิมโคฺคติ เวเนยฺยชฺฌาสยโต จตฺตาโร วุตฺตาฯ สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปฺปหานตฺถํ วา จตุโรฆโยคาสวคนฺถอุปาทานอคติปฺปหานตฺถมฺปิ จตุพฺพิธาหารปริญฺญตฺถญฺจ จตฺตาโรว วุตฺตา, อนูนา อนธิกาติ อยเมตฺถ อนูนาธิกตาฯ เอวํ ปาฬิมุตฺตนโย เญฺโยฺยฯ

สติปฏฺฐานวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมฺมปฺปธานวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

สมฺมปฺปธานวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **สมฺมปฺปธานา**ติ การณปฺปธานา อุปายปฺปธานาฯ โยนิโส ปทหนโต ปรมํ ธานํ ปธานํ, ปธานวีริยานีติ อโตฺถฯ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมิํ สาสเน ปฏิปนฺนโก ภิกฺขุฯ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อนิพฺพตฺตานํฯ **ปาปกาน**นฺติ ลามกานํฯ **อกุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อโกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํฯ **อนุปฺปาทายา**ติ น อุปฺปาทนตฺถายฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ กตฺตุกมฺยตาสงฺขาตํ กุสลจฺฉนฺทํ ชเนติ อุปฺปาเทติฯ **วายมตี**ติ ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ กายิกเจตสิกวีริยํ กโรติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ เตเนว สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺขิปติฯ **ปทหตี**ติ ปธานวีริยํ กโรติฯ ปฏิปาฏิยา ปเนตานิ จตฺตาริปิ ปทานิ วีริยเสฺสว อาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมสาตจฺจกิริยาหิ โยเชตพฺพานิฯ

อุปฺปนฺนานนฺติ อนุปฺปนฺนาติ อวตฺตพฺพตํ อาปนฺนานํฯ **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถายฯ **อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อนิพฺพตฺตานํ โกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํฯ **อุปฺปาทายา**ติ อุปฺปาทนตฺถายฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ นิพฺพตฺตานํฯ **ฐิติยา**ติ ฐิตตฺถายฯ **อสโมฺมสายา**ติ อนสฺสนตฺถํฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ ปุนปฺปุนํ ภวนายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ภาวนายา**ติ วฑฺฒิยาฯ **ปาริปูริยา**ติ ปริปูรณตฺถายฯ เสสํ ปทโต อุตฺตานเมวฯ

อตฺถโต ปเนตฺถ ''อนุปฺปนฺนานํ ปาปกาน''นฺติอาทีสุ อสมุทาจารวเสน วา อนนุภูตารมฺมณวเสน วา กิเลสานํ อนุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ อญฺญถา หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนา อกุสลธมฺมา นาม นตฺถิฯ กุสลธเมฺมสุ ปน รตนตฺตยปฺปสาทวิปสฺสนาทิวิวฏฺฏูปนิสฺสยกุสลาทิวเสน อนุปฺปนฺนาปิ อตฺถิฯ เตสมฺปิ อุปฺปนฺนปุพฺพเตฺต สติ สพฺพสตฺตานํ อิโต ปุเพฺพ จ อา

สวกฺขยปฺปสงฺคโตฯ เอกนฺตปฺปวตฺตสาธกา เตสํฯ ตตฺถ เอกจฺจสฺส วตฺตคนฺถธุตงฺคสมาธิวิปสฺสนานวกมฺเมสุ อญฺญตรสฺมึ นิจฺจปฺปยุตฺตสฺส, ฌฏฺโต, วายมโต จ พฺรหฺมโลกา อาคตตฺตา ภววเสน กิเลเสสุ อลทฺธาเสวนสฺส สตฺตสฺส กิเลสา น สมุทาจรนฺติ, อปรภาเค ปนสฺส วตฺตาทีนิ วิสฺสเชฺชตฺวา กุสีตสฺส จรโต เจว อกลฺยาณมิตฺตาทิโต กิเลเสสุ ลทฺธาเสวนสฺส จ อโยนิโสมนสิการํ, สติโวสฺสคฺคญฺจ อาคมฺม อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ ตาว อสมุทาจารวเสน กิเลสานํ อนุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

เอกจฺจสฺส ปน ตสฺมึ อตฺตภาเว อนนุภูตปุพฺพํ ทิพฺพาทิเภทํ มนาปิยํ อารมฺมณํ ลภิตฺวา ตตฺถ อโยนิโสมนสิการสติโวสฺสเคฺค อาคมฺม กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ, อลภิตฺวา เอวํ อนนุภูตารมฺมณวเสน กิเลสานํ อนุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

‘‘อุปฺปนฺนานํ ปาปกาน’’นฺติ เอตฺถ ปน จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ วตฺตมานภูตาปคตโอกาสกตภูมิลทฺธวเสน, เตสํ วิภาโค อุปฺปนฺนตฺติเก วุโตฺตวฯ อปรมฺปิ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ สมุทาจารอารมฺมณาธิคฺคหิตอวิกฺขมฺภิตอสมุคฺฆาติตวเสนฯ ตตฺถ สมฺปติ วตฺตมานํเยว **สมุทาจารุปฺปนฺนํ** นามฯ เสสํ ปากฏเมวฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อิเมสุ อุปฺปเนฺนสุ วตฺตมานภูตาปคตโอกาสกตสมุทาจารสงฺขาตํ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ น มคฺคาทิวชฺฌํ, ตสฺมา ภูมิลทฺธอารมฺมณาธิคฺคหิตอสมุคฺฆาติตสงฺขาตํ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ สนฺธาเยตฺถ ‘‘อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ ปหานายา’’ติ วุตฺตํฯ

กถํ ปน มคฺคกฺขเณ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ อุปฺปาทาย วายาโม โหติ, กถญฺจ อุปฺปนฺนานํ ฐิติยาติ? มคฺคปฺปวตฺติยา เอวฯ มโคฺค หิ ปวตฺตมาโน ปุเพฺพ อนุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา **อนุปฺปโนฺน** นาม วุจฺจติฯ ยา จสฺส ปวตฺติ, อยเมว **ฐิติ** นามาติ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปเนตฺถาปิ เอกเสฺสว วีริยสฺส กิจฺจเภทโต จตฺธา วุตฺตาติ อยเมตฺถ ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

วิภงฺคนยโต ปน สุตฺตนฺตภาชนีเย ตาว จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา โลกิยโลกุตฺตรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตวีริยวเสน อกุสลาทิปเทหิ สทฺธึ วิตฺถารโต วิภตฺตาฯ อภิธมฺมภาชนียปญฺหาปุจฺฉเกสุ ปเนเต โลกุตฺตรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตวเสเนว วิภตฺตา, ผลจิตฺตสมฺปยุตฺตา ปน น คหิตาฯ เตเนว ปญฺหาปุจฺฉเก ‘‘กุสลา เอว, วิปากธมฺมธมฺมา เอว, อปจยคามิโนว, เสขาวา’’ติอาทินา วุตฺตาฯ เสโส ปเนตฺถ วินิจฺฉโย สติปฏฺฐาเน วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

สมฺมปฺปธานวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิทฺธิปาทวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

อิทฺธิปาทวิภงฺคมาติกาย ปน **จตฺตาโร อิทฺธิปาทา**ติ เอตฺถ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อโตฺถ, อิทฺธิ เอว ปาโท **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติปิ อิทฺธิ, ปชฺชนฺติ เอเตนาติ ปาโท, ปติฏฺฐา อธิคมูปาโยติ อโตฺถ, อิทฺธิยา ปาโท **อิทฺธิปาโทฯ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคต**นฺติ เอตฺถ ฉนฺทเหตุโก, ฉนฺทาธิโก วา สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ,** กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปธานภูตา สงฺขารา **ปธานสงฺขารา,** จตุกิจฺจสาธกสฺส สมฺมปฺปธานวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สมนฺนาคต**นฺติ เตน ฉนฺทสมาธินา, ปธานสงฺขาเรน จ อุเปตํฯ **อิทฺธิปาท**นฺติ ยถาวุตฺตเตฺถน ‘‘อิทฺธี’’ติ สงฺขฺยํ คตานํ อุปจารชฺฌานาทิกุสลจิตฺตสมฺป

ยุตฺตานํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน ปาทภูตเสสจิตฺตเจตสิกราสึฯ **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติ, อตฺตโน สนฺตาเน ปุนปฺปุนํ ชเนตีติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อโตฺถ เวทิต โพฺพฯ ตตฺถ **วีมํสา**ติ ปญฺญาฯ เสสํ ปทโต สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อตฺถโต ปเนตฺถ เตน กึ กถิตํ? จตุนฺนํ ภิกฺขูนํ มตฺถกปฺปตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ กถิตํฯ ยถา หิ จตูสุ อมจฺจปุเตฺตสุ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา วิจรเนฺตสุ เอโก อุปฏฺฐาเนน, เอโก สูรภาเวน, เอโก ชาติสมฺปตฺติยา, เอโก มนฺตพเลนาติ เอวํ เต ปเจฺจกการเณน ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ปาปุณนฺติ, เอวํ ภิกฺขูปิ ฉนฺทวีริยจิตฺตวีมํสาสุ เอเกกํ เชฏฺฐํ ธุรํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตกา โหนฺติฯ เอตฺถ จ ฉโนฺท สมาธิ ปธานสงฺขาโรติ ตโย ธมฺมา อิทฺธีปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิ, เสสา ปน สมฺปยุตฺตา จตฺตาโร ขนฺธา อิทฺธิปาทา เอวฯ เอวํ เสสาธิปติยุตฺตจิเตฺตสุปิ อิทฺธิปาทาติ เวทิตพฺพาฯ

อปิจ ฌานวิปสฺสนาสุ ปุพฺพภาโค อิทฺธิปาโทฯ โย ปฏิลาโภ, สา อิทฺธิฯ ปฐมชฺฌานาทีนํ หิ ปุพฺพภาคปริกมฺมานิ อิทฺธิปาโท นาม, ปฐมชฺฌานาทโย อิทฺธิ นามฯ ปฐมมคฺคาทีนํ ปุพฺพภาควิปสฺสนา อิทฺธิปาโท นาม, ปฐมมคฺคาทโย อิทฺธิ นามฯ ปฏิลาภวเสนาปิ ทีเปตุํ วฏฺฏติฯ ปฐมชฺฌานาทโย หิ ปฐมมคฺคาทโย จ อิทฺธิปาโท นาม, ทุติยชฺฌานาทโย, ทุติยมคฺคาทโย จ อิทฺธิ นามาติ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปเนตฺถ วิภงฺคนเยเนว ปากโฏ ภวิสฺสติฯ ตตฺถ หิ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตาว ฉนฺทาทีนํ ปทานํ วิภงฺคํ วตฺวา อเนฺต ‘‘อิทฺธิปาโทติ ตถาภูตสฺส เวทนากฺขโนฺธ…เป.… วิญฺญาณกฺขโนฺธฯ อิทฺธิปาทํ ภาเวตีติ เต ธเมฺม อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, เตน วุจฺจติ อิทฺธิปาทํ ภาเวตี’’ติ (วิภ. ๔๓๔) เอวํ สเพฺพ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมา อิทฺธิปาโทติ วุตฺตาฯ

อภิธมฺมภาชนีเย ปน ฉนฺทาทีนิ ปทานิ วิภชิตฺวา อเนฺต ‘‘อิทฺธิปาโทติ ตถาภูตสฺส ผโสฺส…เป.… ปคฺคาโห อวิเกฺขโป’’ติ (วิภ. ๔๔๗) เอวํ สเพฺพ โลกุตฺตรกุสลธมฺมา อิทฺธิปาทาติ วตฺวา ปุน ‘‘ฉนฺทิทฺธิปาโท วีริยิทฺธิปาโท จิตฺติทฺธิปาโท วีมํสิทฺธิปาโท’’ติ (วิภ. ๔๕๗) มาติกํ ฐเปตฺวา ‘‘ตตฺถ กตโม ฉนฺทิทฺธิปาโท? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ…เป.… โย ตสฺมึ สมเย ฉโนฺท ฉนฺทิกตา…เป.… อยํ วุจฺจติ ฉนฺทิทฺธิปาโท’’ติอาทินา โลกุตฺตรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตฉนฺทวีริยจิตฺตวีมํสา เอว อิทฺธิปาทาติ วุตฺตาฯ ตถา **ปญฺหาปุจฺฉเกปิ** กุสลา เอว, อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา เอว, วีมํสิทฺธิปาโท เหตุ, เสสา น เหตู…เป.… จิตฺติทฺธิปาโท น วตฺตโพฺพ, เสสา จิตฺตสมฺปยุตฺตา…เป.… อนุตฺตราว, อรณาวาติฯ เสสเมตฺถ สติปฏฺฐาเน วุตฺตสทิสเมวฯ ปาฬิมุตฺตกนโย ปเนตฺถาปิ น อุทฺธโฏติฯ

อิทฺธิปาทวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โพชฺฌงฺควิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

โพชฺฌงฺควิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **สตฺต โพชฺฌงฺคา**ติ เอตฺถ โพธิยา, โพธิสฺส วา องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยาย เอว ธมฺมสามคฺคิยา มคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจาทิอเนกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยาทิสตฺตวิธาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌติ, กิเลสนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, สจฺจานิ วา ปฏิวิชฺฌติ, ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา** ฌานงฺคมคฺคงฺคานิ วิยฯ โย ปเนส ยถาวุตฺตปฺปการาย เอตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส

โพธิสฺส องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา** เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ อปิจ ‘‘โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’ติอาทินา ปฏิสมฺภิทานเยนาปิ โพชฺฌงฺคโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปสโตฺถ, สุนฺทโร วา โพชฺฌโงฺค สโมฺพชฺฌโงฺค, สติเยว สโมฺพชฺฌโงฺค **สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ ตตฺถ ธเมฺม วิจินาติ อนิจฺจาทิโต ปริวีมํสติ ชานาติ, ธเมฺม วา เอเตน สตฺตา วิจินนฺตีติ **ธมฺมวิจโย,** ปญฺญาฯ อุเปกฺขติ สมรสานํ ธมฺมานํ หาปนวฑฺฒเน อวาวฏตาย ปฏิสงฺขานากาเรน มชฺฌตฺตา โหตีติ **อุเปกฺขา,** ตตฺรมชฺฌตฺตตาฯ ปฏิสงฺขานลกฺขโณ หิ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ **ธมฺมเภโท**เปตฺถ สุวิเญฺญโยฺยวฯ

วิภงฺคนยโต ปเนตฺถ **สุตฺตนฺตภาชนีเย** ตาว โลกิยโลกุตฺตรวเสน เสเสสุ โลกุตฺตรกุสลวิปากวเสน วิภตฺตาฯ **ปญฺหาปุจฺฉเก** ปน สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา, ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺตว, เสสา ทฺวีหิ…เป.… ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค สุขสหคโตว, เสสา ติธาปิ, อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา, ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค เหตุ, เสสา น เหตู…เป.… รูปาวจราว, อรณาวาติฯ เสสํ สติปฏฺฐาเน วุตฺตนยเมวฯ อยเมตฺถ วิภงฺคนโยฯ

อิทานิ ปน –

กมโต ตาวตฺตโต จ, เหตุภูมิวิภาคโต;
วิเวกโต จ วิเญฺญโยฺย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **กมโต** ตาว อยมฺปิ เทสนากฺกโมวฯ สเพฺพสํ หิ โพชฺฌงฺคานํ อุปการตฺตา สติสโมฺพชฺฌโงฺค ปฐมํ วุโตฺต, ตโต ยสฺมา อุปฏฺฐิตสติโก ธเมฺม ปญฺญาย ปวิจินาติ, ปวิจิตธโมฺม วีริยํ อารภติ, อารทฺธวีริยสฺส ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปีติมนสฺส กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกายสฺส สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิตจิโตฺต ตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ, ตสฺมา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ยถากฺกมํ วุตฺตาติ อยํ ตาเวตฺถ กโมฯ

ตาวตฺตโต ปน กสฺมา เต สเตฺตว วุตฺตา, อนูนา อนธิกาติ? ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต, สพฺพตฺถิกโต จฯ เอตฺถ หิ ตโย โพชฺฌงฺคา ลีนสฺส ปฏิปกฺขาฯ ยถาห – ‘‘ยสฺมิํ จ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริย…เป.… ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ตโย อุทฺธจฺจสฺส ปฏิปกฺขาฯ ยถาห – ‘‘ยสฺมิํ จ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิ…เป.… อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ เอโก ปเนตฺถ โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ สพฺพโพชฺฌเงฺคสุ อิจฺฉิตโพฺพฯ ยถาห – ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ เอวํ ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต จ สพฺพตฺถิกโต จ สเตฺตว วุตฺตาติ อยํ ตาวตฺตโตฯ

เหตุภูมิวิภาคโตติ เอตฺถ เหตุวิภาคโต ตาว – จตฺตาโร สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สติสมฺปชญฺญํ มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนตา อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตถา สตฺต ธมฺมา ทุติยสฺส ปริปุจฺฉกตา วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ อชฺฌตฺติกพาหิรานํ สรีรปริกฺขารภูตานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํ **วตฺถุวิสทกิริยา** นามฯ ตถา เอกาทส ธมฺมา ตติยสฺส อปายภยคมนวีถิทายชฺชมหตฺตสตฺถุมหตฺตชาติมหตฺตสพฺรหฺมจาริมหตฺตานํ ปจฺจเวกฺขณตา อานิสํสทสฺสาวิตา ปิณฺฑปาตาปจายนตา กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ ‘‘พุทฺธาทีหิ คตมโคฺค

มยา คนฺตโพฺพ’’ติ ปจฺจเวกฺขณา **วีถิปจฺจเวกฺขณา** นามฯ ‘‘ทายเกหิ ทินฺนปิณฺฑปาตสฺส มหปฺผลตํ สมฺปาเทสฺสามี’’ติ อตฺตานํ ทมนํ **ปิณฺฑปาตาปจายนํ** นามฯ ตถา เอกาทส ธมฺมา จตุตฺถสฺส พุทฺธธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวโตปสมานุสฺสติโย สตฺต, ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตถา สตฺต ธมฺมา ปญฺจมสฺส ปณีตโภชนเสวนตา, อุตุสุขอิริยาปถสุขเสวนตา เทว มชฺฌตฺตปฺปโยคตา สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา สนฺตกายปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ เอกาทส ธมฺมา ฉฏฺฐสฺส วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา นิมิตฺตกุสลตา สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสนชฺฌุเปกฺขนา จตโสฺส , อสมาหิตสมาหิตปุคฺคลานํ ปริวชฺชนเสวนตา เทว, ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ กสิณาทินิมิตฺตานํ อุคฺคหณกุสลตา **นิมิตฺตกุสลตา** นามฯ ปญฺจ ธมฺมา สตฺตมสฺส สตฺตสงฺขารเกลายนมชฺฌตฺตปุคฺคลานํ ปริวชฺชนเสวนตา เทว เทว, ตทธิมุตฺตตาติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **สโมฺมหวิโนทนิยา** วิภงฺคฏฺฐกถาย คเหตโพฺพติ อยเมตฺถ เหตุวิภาโคฯ

ภูมิวิภาคโต ปเนเต กามาวจรา, โลกุตฺตรา วา โหนฺติ, กามาวจเรสุ พลววิปสฺสนาทีสุ เอว โพชฺฌงฺคา ลพฺภนฺติ, น อิตเรสุฯ โลกุตฺตเรสุ ปน สพฺพตฺถ ลพฺภนฺติ, รูปาวจรารูปาวจรจิเตฺตสุ สพฺพถา น ลพฺภนฺติ อโพธิปกฺขิกตฺตาฯ เกจิ ปน เถรา วิปสฺสนาปาทเกสุ กสิณาสุภพฺรหฺมวิหารชฺฌาเนสุปิ โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติ, น จ เต ปฏิสิทฺธา อฏฺฐกถาจริเยหิ, ตสฺมา เตสํ มเตน รูปาวจราปิ โหนฺติ, น เกนจิ ปริยาเยน อรูปาวจราติ อยเมตฺถ ภูมิวิภาโคฯ

วิเวกโตติ เอตฺถ วิเวโกติ วิวิตฺตตา, สฺวายํ ปญฺจวิโธ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวกวเสนฯ **ตทงฺควิเวโก**ติ วิปสฺสนา, **วิกฺขมฺภนวิเวโก**ติ อฏฺฐสมาปตฺติโย, **สมุเจฺฉทวิเวโก**ติ มโคฺค, **ปฏิปสฺสทฺธิวิเวโก**ติ ผลํ, **นิสฺสรณวิเวโก**ติ สพฺพนิมิตฺตนิสฺสฏํ นิพฺพานํฯ ตตฺริเม ตทงฺคสมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา เหเต วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตา, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตาฯ มคฺคกาเล ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตา, อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตา, ผลกฺขเณ กิจฺจโต ปฏิปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตาฯ อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตา จ โหนฺติฯ เกสญฺจิ เถรานํ มเต วิปสฺสนาปาทกรูปาวจรชฺฌานกฺขเณ วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตาวาติ ปญฺจวิเวกนิสฺสิตาปิ โหนฺตีติ อยเมตฺถ วิเวโกฯ เอวํ วิเญฺญโยฺย ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

โพชฺฌงฺควิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มคฺคงฺควิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

มคฺคงฺควิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **อริโย**ติ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลเสหิ อารกตฺตา , อริยภาวกรตฺตา จ **อริโย,** อฏฺฐ องฺคานิ อสฺสาติ **อฏฺฐงฺคิโก,** นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียติ, นิพฺพานํ วา มคฺคติ, กิเลเส วา มาเรโนฺต คจฺฉตีติ **มโคฺคฯ เสยฺยถิท**นฺติ โส กตโมติ เจ, อิทานิ สฺวายํ มโคฺค จตุรงฺคินี วิย เสนา องฺคมตฺตเมว โหติ, องฺควินิมุโตฺต นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมฺมาทิฏฺฐิ...เป.... สมฺมาสมาธี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ สมฺมา ปสฺสตีติ **สมฺมาทิฏฺฐิ,** ปญฺญาฯ สมฺมา สงฺกเปฺปติ ตเกฺกตีติ **สมฺมาสงฺกโปฺป,** วิตโกฺกฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ตโต **ธมฺมเภโท**ปิ **วิภงฺคนโย**ปิ โพชฺฌเงฺคสุ วุตฺตสทิโสฯ

อภิธมฺมภาชนีเย ปน วิรติตฺตยวชฺชิโต ปญฺจงฺคิโกปิ มโคฺค วิภโตฺต, ตญฺจ ปญฺจนฺนํ องฺคานํ กิจฺจาธิกตฺตํ, วิรตีนญฺจ อวุตฺตสิทฺธตํ สนฺธาย, วิรติวชฺชิตสฺส ปน โลกุตฺตรมคฺคสฺส อภาวา

โสปิ อฏฺฐงฺคิโกวาติ เวทิตพฺโพฯ

ปญฺหาปุจฺฉเกปิ สมฺมาสงฺกปฺโป สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺโตว, เสสา ทฺวีหิฯ สมฺมาสงฺกปฺโป อวิตกฺกวิจารมตฺโต, ปีติสหคโต สุขสหคโตว, น อุเปกฺขาสหคโต, เสสา ติธาปิฯ สมฺมาทิฏฺฐิ เหตุ, เสสา นเหตูติ อยํ วิเสโสฯ เสสํ สมเมวฯ อิทานิ ปน –

> กมโต กิจฺจเภทโต, ภูมิเภทวิเวกโต;
> มคฺคงฺเคสุ วิชานีโย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **กมโต** ตาว อยมฺปิ เทสนากฺกโมวฯ ภควตา หิ นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส ปญฺญาปโชฺชตปญฺญาสตฺถตาย อวิชฺชนฺธการวิธมนโต พหูปการตฺตา ปฐมํ สมฺมาทิฏฺฐิ เทสิตาฯ ตโต เหรญฺญิกสฺส กหาปณปริวตฺตกหโตฺถ วิย ยถาสภาวทสฺสนสฺส สมฺมาทิฏฺฐิยา พหูปการตฺตา สมฺมาสงฺกปฺโปฯ สฺวายํ ยถา สมฺมาทิฏฺฐิยา, เอวํ สมฺมาวาจายปิ อุปการโกฯ ยถาห ‘‘ปุเพฺพ โข, คหปติ, ตเกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓), ตสฺมา ตทนนฺตรํ สมฺมาวาจาฯ ยสฺมา ปน วาจาย สํวิทหิตฺวา โลเก กมฺมเนฺต ปโยเชนฺติ, ตสฺมา ตทนนฺตรํ สมฺมากมฺมนฺโตฯ กายวจีทุจฺจริตํ ปหาย อุภยสุจริตํ ปูเรนฺตเสฺสว ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกํ สีลํ ปูรติ, น อิตรสฺส, ตสฺมา ตทุภยานนฺตรํ สมฺมาอาชีโว วุโตฺตฯ เอวํ ‘‘วิสุทฺธทิฏฺฐิสีเลนาปิ เอตฺตาวตา ปริโตสํ อกตฺวา อิทํ วีริยํ อารภิตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสตุํ ตทนนฺตรํ สมฺมาวายาโมฯ อารทฺธวีริเยนาปิ กายาทีสุ สติ สูปฏฺฐิตา กาตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สมฺมาสติฯ สูปฏฺฐิตาย สติยา เอกตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ สมาธาตุํ สกฺกาติ ตทนนฺตรํ สมฺมาสมาธิ วุโตฺตติ อยํ ตาเวตฺถ กโมฯ

กิจฺจโต ปเนสํ เอเกกสฺส ตีณิ ตีณิ กิจฺจานิ, เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฏฺฐิ ตาว อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิํ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ปชหติ, อารมฺมณโต นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, อสโมฺมหโต เสสสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติฯ เอวํ สมฺมาสงฺกปฺปาทีนํ มิจฺฉาสงฺกปฺปปชหนาทิวเสน ยถานุรูปนฺติ กิจฺจตา เวทิตพฺพาฯ วิเสสโต ปเนตฺถ สมฺมาสงฺกโปฺป สหชาตธเมฺม อภินิโรเปติ, สมฺมาวาจา ปริคฺคณฺหาติ , สมฺมากมฺมโนฺต สมุฏฺฐาเปติ, สมฺมาอาชีโว โวทาเปติ, สมฺมาวายาโม ปคฺคณฺหาติ, สมฺมาสติ อุปฏฺฐาเปติ, สมฺมาสมาธิ สมาทหตีติ อิทเมตฺถ กิจฺจํฯ

เภทโต ปน ปุพฺพภาเค สมฺมาทิฏฺฐิ ‘‘ทุเกฺข ญาณ’’นฺติอาทินา จตูสุ สเจฺจสุ ญาณวเสน นานกฺขณา นานารมฺมณา นานานามา โหติ, ทุติโย ปน เนกฺขมฺมอพฺยาปาทอวิหิํสาสงฺกปฺปวเสน, วิรติโย จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตติวิธกายทุจฺจริตมิจฺฉาชีววิรมณสงฺขาตเจตนาวเสนปิ วิรติวเสนปิ, ฉฏฺฐสตฺตมา จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสน นานกฺขณา นานารมฺมณา นานานามา โหนฺติฯ มคฺคกาเล ปเนเต สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ กิจฺจโต ปน ตานิ ปุพฺพภาเค นานานามานิ ลภนฺติ, สมฺมาสมาธิ ปน ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานวเสน นานกฺขโณ นานานาโม, มคฺคกฺขเณ ปน เอการมฺมโณ โหติฯ เอกสฺส หิ ปฐมมโคฺค ปาทกชฺฌานาทินิยมโต ปฐมชฺฌานาทิโก วา ทุติยชฺฌานาทีสุ อญฺญตรชฺฌานิโก วา, ทุติยมคฺคาทโยปิสฺส ปฐมมคฺคสทิสชฺฌานิกา วา วิสทิสชฺฌานิกา วาติ โส มคฺคกาเลปิ นานกฺขโณ นานานาโม วาติ อยเมตฺถ เภโทฯ

ภูมิโต จ **วิเวกโต** จ วินิจฺฉโย โพชฺฌงฺเคสุ วุตฺตานุสาเรน เวทิตโพฺพติ เอวํ วิชานีโย ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ฌานวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ฌานวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติอาทีสุ ปาติโมกฺขนฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตํ หิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหิ, ตสฺมา ‘‘ปาติโมกฺข’’นฺติ วุจฺจติฯ สํวรณํ, สํวรนฺติ วา เตนาติ สํวโร, ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร, กมฺมวาจาปริโยสาเน อิชฺฌนกสฺส อตฺถโต เจตนาทิรูปสฺส ปาติโมกฺขสํวรสีลเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ เตน สํวุโต ปิหิตกายวจีปโยโคติ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโตฯ วิหรตี**ติ อิริยติ ปวเตฺตติฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เอตฺถ อาจริตพฺพโต อาจาโร, คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, คุนฺนํ จรณฏฺฐานํฯ ตํสทิสตาย ปน สโพฺพปิ ปวตฺติวิสโย โคจโรติ เวทิตโพฺพฯ เตสํ วิภาโค นิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

นิเทฺทเส หิ –

> ‘‘อาจารโคจรสมฺปโนฺนติ อตฺถิ อาจาโร, อตฺถิ อนาจาโรฯ ตตฺถ กตโม อนาจาโร? กายิโก วีติกฺกโม, วาจสิโก วีติกฺกโม, กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ อนาจาโร, สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโร, อิเธกโจฺจ เวฬุทาเนน วา ปตฺต…เป.… ปุปฺผผลสินานทนฺตกฏฺฐทาเนน วา จาฏุกมฺยตาย วา มุคฺคสุปฺยตาย วา ปาริภฏฺยตาย วา ชงฺฆเปสนิเกน วา อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฏิกุเฏฺฐน มิจฺฉาอาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปติ, อยํ วุจฺจติ อนาจาโรฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตโม อาจาโร? กายิโก อวีติกฺกโม’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๓) –

วุตฺตวิปริยาเยน อาจาโร นิทฺทิโฏฺฐฯ

> ‘‘โคจโรติ อตฺถิ โคจโร, อตฺถิ อโคจโรฯ ตตฺถ กตโม อโคจโร? อิเธกโจฺจ เวสิยาโคจโร วา โหติ, วิธวา…เป.… ถุลฺลกุมารีปณฺฑกภิกฺขุนีปานาคารโคจโร วา, สํสโฏฺฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน สํสเคฺคน, ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ…เป.… ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ, อยํ วุจฺจติ อโคจโรฯ
>
> ‘‘ตตฺถ กตโม โคจโร? อิเธกโจฺจ น เวสิยาโคจโร โหตี’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๔) –

วุตฺตวิปริยาเยน โคจโร นิทฺทิโฏฺฐฯ

อปิเจตฺถ เถรานํ ภิกฺขูนํ ปุรโต คมนนิสีทนจงฺกมนฌฎฺฐานาภิภวนาทิกายิกาจิตฺตีการกิริยานเญฺจว เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา ธมฺมกถนขุํสนาทิวาจสิกาจิตฺตีการกิริยานญฺจ อนาจารานํ ปฏิปกฺขวเสน กายิกวาจสิโก อาจาโร เวทิตโพฺพฯ อปิจ ภิกฺขุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกนฺตาทินา โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปโนฺน อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ อาจาโรฯ โคจโร ปน ติวิโธ อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิพนฺธโคจโรติฯ ตตฺถ ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณมิโตฺต **อุปนิสฺสยโคจโร** นามฯ อนฺตรฆราทีสุ โอกฺขิตฺตจกฺขุตาทีหิ ทิสา วิทิสา อโนโลเกตฺวา คมนํ **อารกฺขโคจโร** นามฯ จตฺตาโร ปน สติปฏฺฐานา **อุปนิพนฺธโคจโร**

นามฯ ยตฺถ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ, อยํ ติวิโธเปตฺถ โคจโรติ เวทิตพฺโพฯ **อิมินา**ติ อิมินา อาจาเรน, โคจเรน จ สมนฺนาคโต **อาจารโคจรสมฺปนฺโน** นามฯ

อณุมตฺเตสุ วชฺเชสูติ อณุปฺปมาเณสุ โทเสสุฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยทสฺสนสีโล, อณุมตฺตํ เรณุํ สิเนรุสทิสํ ปสฺสโนฺต วิย สพฺพลหุกมฺปิ ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมตฺตํ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา วชฺชโต ภยโต ทสฺสนสีโลติ อโตฺถฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํ กิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สุฏฺฐุ อาทาย คเหตฺวา สิกฺขติฯ

อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโรติ มนจฺฉเฏฺฐสุ อินฺทฺริเยสุ รูปาทิอารมฺมณนิมิตฺตาทีนํ อคฺคหณสงฺขาตสติสํวเรน ปิหิตทฺวาโรฯ **โภชเน มตฺตญฺญู**ติ ปิณฺฑปาเต ปฏิคฺคหณปริโภเคสุ ปจฺจเวกฺขณญาณวเสน เจว อปฺปิจฺฉตาทีหิ จ มตฺตชานนโก, ปิณฺฑปาตวเสน เจตฺถ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ภุญฺชิตพฺพโต โภชนนฺติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตน**ฺติ เอตฺถ อฑฺฒรตฺติสงฺขาตาย รตฺติยา ปุเพฺพ ปุพฺพรตฺตํ, อิมินา ปฐมยามเญฺจว ปจฺฉาภตฺตญฺจ คณฺหาติฯ รตฺติยา ปจฺฉา อปรรตฺตํ, อิมินา ปจฺฉิมยามเญฺจว ปุเรภตฺตญฺจ คณฺหาติฯ ปจฺฉิมยาโม ปนสฺส ภิกฺขุโน นิทฺทากิลมถวิโนทโนกาโสติ น คหิโตฯ

ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺตติ อสุภภาวนาสงฺขาตสฺส ภาวนารามสฺส อนุโยคสงฺขาตํ อาเสวนภาวนํ อนุยุโตฺต จงฺกมนนิสชฺชาหิ โยนิโสมนสิกาเรน อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตปริโสธเน ยุตฺตปฺปยุโตฺตติ อโตฺถฯ **สาตจฺจํ เนปกฺกน**ฺติ สตตํ ปวตฺตยิตพฺพโต สาตจฺจสงฺขาตํ วีริยํ, ปริปากคตตฺตา เนปกฺกสงฺขาตญฺจ ปญฺญํ อนุยุโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ อิมินา วีริยปญฺญาหิ ยุตฺตเสฺสว ชาคริยานุโยคสิทฺธีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ตํ ชาคริยานุโยคํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **“โพธิปกฺขิกานํ ธมฺมาน”**นฺติอาทิมาหฯ **โพธิปกฺขิกานํ ธมฺมาน**นฺติ จตุสจฺจาวโพธสงฺขาตสฺส มคฺคญาณสฺส ปเกฺข ภวานํ จตุสจฺจสติปฏฺฐานาทิสตฺตตึสธมฺมานํฯ นิเทฺทเส ปนสฺส โลกิยภาวนาย วิเสสโพธิปกฺขิยธเมฺม เอการมฺมเณ ปวตฺตนสมตฺถตาย สตฺต โพชฺฌงฺคา เอว นิทฺทิฏฺฐาฯ เตสํ คหเณน ปน เสสานมฺปิ ตตฺถ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **โส อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติอาทีสุ **อภิกฺกนฺตํ** วุจฺจติ ปุรโต คมนํ, **ปฏิกฺกนฺตํ** นิวตฺตนํ, ตทุภยญฺจ ฐานนิสชฺชาสยเนสุปิ ปุรโต, ปจฺฉโต จ กายสฺส อภิคมนอปคมนวเสน ลพฺภติฯ **สมฺปชานการี โหตี**ติ สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี, สมฺปชญฺญเสฺสว วา การี, สมฺปชญฺญ-คฺคหเณน เจตฺถ อวิปฺปโยคโต สติปิ คหิตาว โหติฯ เตเนวสฺส นิเทฺทเส ‘‘สโต สมฺปชาโน อภิกฺกมตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

อาโลกิเตติอาทีสุ **อาโลกิตํ** นาม ปุรโต เปกฺขนํฯ **วิโลกิตํ** นาม อนุทิสาเปกฺขนํฯ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ คหเณน เหฏฺฐา อุปริ ปจฺฉโต เปกฺขนสงฺขาตานิ โอโลกิตุโลฺลกิตาปโลกิตานิปิ คหิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

สมิญฺชิเต ปสาริเตติ ปพฺพานํ สมิญฺชเน, ปสารเณ จฯ **สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ**ติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ นิวาสนปารุปนวเสน, ปตฺตสฺส ภิกฺขาปฏิคฺคหณาทิวเสน จ ปริโภโค ธารณํ นามฯ **อสิเต**ติ ปิณฺฑปาตาทิโภชเนฯ **ปีเต**ติ ยาคุอาทิปาเนฯ **ขายิเต**ติ ปิฏฺฐขชฺชาทิขาทเนฯ **สายิเต**ติ มธุผาณิตาทิสายิเตฯ **อุจฺจารปสฺสาวกเมฺม**ติ อุจฺจารสฺส จ ปสฺสาวสฺส จ กรเณฯ **คเต**ติ คมเนฯ **ฐิเต**ติ ฐาเนฯ **นิสิเนฺน**ติ นิสชฺชายฯ **สุเตฺต**ติ สยเนฯ **ชาคริเต**ติ ชาครเณฯ เอตฺถ จ ภิกฺขาจารคมนาทิวเสน ‘‘อภิกฺกเนฺต’’ติ วุตฺตํฯ วิหาเร ปน จงฺกมนาทิอิริยาปถวเสเนว ‘‘คเต’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ภาสิเต**ติ กถเนฯ **ตุณฺหีภาเว**ติ อกถเนฯ

สเพฺพสุ ปน เตสุ อภิกฺกนฺตาทีสุ ปเจฺจกํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ โคจรสมฺปชญฺญํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ อภิกฺกมิตุกามตาทิจิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว คมนาทึ อกตฺวา ‘‘กึ นุ เม ตตฺถ คเตน อโตฺถ’’ติ ปริคฺคณฺหิตฺวา เจติยทสฺสนาทิโน ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ปริคฺคณฺหนํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ** นามฯ สาตฺถเกสุ ปเนเตสุ คมนาทีสุ ชีวิตพฺรหฺมจริยนฺตรายานเญฺจว สเลฺลขปฏิปตฺติวิฆาตกรานํ กายิกเจตสิกปริกฺกิเลสานญฺจ สเพฺพสานํ สพฺภาวาภาวํ ปริคฺคเหตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ** นามฯ เอวํ ปริคฺคหิตสาตฺถกสปฺปายสฺส ปน อฏฺฐตึสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ, วิปสฺสนาย วา อตฺตโน อภิรุจิตํ กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจรํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว อภิกฺกมาทีนํ กรณํ **โคจรสมฺปชญฺญํ** นามฯ อภิกฺกมาทีสุ ปน อนฺธพาลปุถุชฺชนา ‘‘อตฺตา อภิกฺกมาทีนิ กโรติ, อหํ กโรมี’’ติ วา สมฺมุยฺหนฺติ, ตถา อสมฺมุยฺหิตฺวา ‘‘อภิกฺกมิตุกามตาทิจิตฺตกิริยวาโยธาตุ วิปฺผาราทิการณสามคฺคิยา อยํ กายสงฺขาโต อฏฺฐิสงฺฆาโฏ อภิกฺกมาทีนิ กโรติ, ตโต อโญฺญ อพฺภนฺตเร อตฺตา วา สโตฺต วา อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา…เป.… ตุณฺหี ภวโนฺต วา นตฺถี’’ติ เอวมาทินา ยาถาวโต ชานนวเสน ปญฺญาย ปวตฺตนํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ** นามฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๕๐๘) คเหตโพฺพฯ

อิทานิ ยสฺมา ยสฺส อพฺภนฺตเร ยถาวุตฺตา เอตฺตกา คุณา นตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส ปน มกฺกฏาทีนํ วิย อนุจฺฉวิโก น โหติ, อุปจารมตฺตมฺปิสฺส ฌานํ น อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส ปน สนฺติ, ตสฺส อรญฺญวาโส อนุจฺฉวิโก โหติฯ โส หิ ตตฺถ สพฺพปฺปการชฺฌานานํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกติ, อรญฺญวาสเญฺจว อารญฺญเก จ อุปโสเภติ, สกลญฺจ สาสนํ ปสาเทติ, ตสฺมา เอวรูปสฺส ภิกฺขุโน อุปาสนฏฺฐานโยคฺคํ สปฺปายเสนาสนํ ทเสฺสโนฺต **“โส วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิวิตฺต**นฺติ สุญฺญํฯ เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ **เสนาสนํ,** มญฺจาทิ, วิหาราทิ จฯ เตเนวสฺส นิเทฺทเส ‘‘มโญฺจ ปีฐ’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อิทานิ อญฺญมฺปิสฺส ปเภทํ ทเสฺสตุํ **“อรญฺญ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อรญฺญ**นฺติ วินยปริยาเยน ตาว ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ อวเสสํ, สุตฺตนฺตปริยาเยน จ อารญฺญกํ ภิกฺขุํ สนฺธาย ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมํ อรญฺญนฺติ วุตฺตํ, อภิธมฺมปริยาเยน ปน คามทฺวารสฺส อินฺทขีลโต พหิ สพฺพํ ‘‘อรญฺญ’’นฺติ คเหตพฺพํฯ ‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา’’ติ (วิภ. ๕๒๙) หิ วุตฺตํฯ **กนฺทร**นฺติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทริตํ อุทเกน ภินฺนํ ปพฺพตปเทสํ, ยํ ‘‘นิตุมฺพ’’นฺติปิ ‘‘นทีกุญฺช’’นฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ รชตปฏฺฏสทิสวาลิกาปุลิเน มณิวิตานสทิเส สนฺทจฺฉาเย วนคหเน นิสีทิตฺวา มณิกฺขนฺธสทิเส อุทเก สนฺทมาเน สีเตน วาเตน พีชิยมานสฺส สมณธมฺมํ กโรโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **คิริคุห**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานมนฺตรํ, เอกสฺมิเญฺญว วา อุมงฺคสทิสํ มหาวิวรํฯ **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสนฺติ น วปนฺติฯ เตเนวสฺส นิเทฺทเส ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อโพฺภกาสนฺติ อจฺฉนฺนํฯ อากงฺขมาโน ปเนตฺถ จีวรกุฏึ กตฺวา วสติฯ **ปลาลปุญฺช**นฺติ ปลาลราสึฯ มหาปลาลปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ, คจฺฉคุมฺพาทีนมฺปิ อุปริ ปลาลํ ปกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา นิสีทนฺติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อปฺปสทฺท**นฺติอาทีสุ วจนสเทฺทน วิรหิตตฺตา อปฺปสทฺทํฯ นครนิโคฺฆสสเทฺทน เจว มิคปกฺขินิโคฺฆเสน จ รหิตตฺตา **อปฺปนิโคฺฆสํฯ วิชนวาต**นฺติ อนุสญฺจรกชนสฺส สรีรวาเตน วิรหิตตฺตา วิชนวาตํ, ‘‘วิชนวาท’’นฺติปิ ปาโฐฯ เสนาสนสฺส อโนฺต ชนวาทสเทฺทน รหิตนฺติ อโตฺถฯ มนุสฺสานํ รหสฺส กิริยารหตฺตา **มนุสฺสราหเสฺสยฺยกํ,** ตโต ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา สมฺมเทว กมฺมฏฺฐาเน จิตฺตสฺส ลียนโต ปฏิสลฺลานสงฺขาตสฺส วิเวกสฺส ภาวนารามสฺส อนุรูปตฺตา **ปฏิสลฺลานสา**

รุปฺปํฯ ภชตีติ สมฺพนฺธฯ **อรญฺญคโต**ติอาทีสุ อรญฺญํ, รุกฺขมูลญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ สพฺพมฺปิ เสนาสนํ สุญฺญาคาเรน สงฺคหิตํฯ

ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมกายํ อุชุํ ฐเปตฺวา, อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวํ นิสินฺนสฺส หิ จมฺมมํสนหารูนิ น ปณมนฺติ, อถสฺส เตสํ อปณมนปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา น อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ วุทฺธึ อุปคจฺฉติฯ **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สตึ ปฏฺฐเปตฺวา, มุขสมีเป วา กตฺวาฯ เตเนวสฺส **นิเทฺทเส** ‘‘อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สูปฏฺฐิตา, นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา’’ติ (วิภ. ๕๓๗) วุตฺตํฯ **มุขนิมิตฺต**นฺติ เจตฺถ อุตฺตโรฏฺฐสฺส เวมชฺฌปเทโส, ยตฺถ นาสิกาวาโต ปฏิหญฺญติฯ อถ วา ‘‘ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ, มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐ, สตีติ อุปฏฺฐานโฏฺฐ, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) วํ **ปฏิสมฺภิทายํ** วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ ‘‘ปริคฺคหิตนิยฺยานํ สตึ กตฺวา’’ติฯ

อภิชฺฌํ โลเกติอาทีสุ อภิมุขํ ฌายติ จิเนฺตตีติ **อภิชฺฌา,** ราโคฯ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก,** ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ เตสุ กามจฺฉนฺทํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อโตฺถฯ วิกฺขมฺภนวเสเนว วิคตาภิเชฺฌน, น จกฺขุวิญฺญาณาทิสทิเสนาติ อโตฺถฯ **เจตสา**ติ จิเตฺตน, อิตฺถมฺภูโต วิหรตีติ อโตฺถฯ **อภิชฺฌายา**ติ อภิชฺฌาโตฯ **จิตฺตํ ปริโสเธตี**ติ ยถา นํ สา มุญฺจิตฺวา น ปุน คณฺหาติ, เอวํ ปริโมเจตีติ อโตฺถฯ พฺยาปชฺชติ อิมินา จิตฺตํ ปูติกุมฺมาสาทโย วิย ปกตึ ชหาตีติ **พฺยาปาโท**ฯ วิการปฺปตฺติยา ปทุสฺสติ, ปรํ วา ปทูเสติ วินาเสตีติ **ปโทโส,** อุภยเมฺปตํ โกธเสฺสวาธิวจนํฯ ยสฺมา เจตํ สพฺพกมฺมฏฺฐานสาธารณวเสน เทสียติ, ตสฺมา ‘‘สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี’’ติ เอวํ เมตฺตาวเสน อวตฺวา ‘‘อพฺยาปนฺนจิโตฺต’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ

ถินํ จิตฺตสฺส เคลญฺญํ, **มิทฺธํ** เจตสิกานํฯ **อาโลกสญฺญี**ติ รตฺติยมฺปิ ทิวาปิ ทิฏฺฐอาโลกสญฺชานนสญฺญาย สมนฺนาคโต, ตาย ปน อาโลกสญฺญาย ถินมิทฺธวิโนทนสฺส วิเสสโต สติสมฺปชญฺญํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ อาห **‘‘สโต สมฺปชาโน’’**ติฯ

อนุทฺธโตติ อวิกฺขิโตฺต ตถา เอว อชฺฌตฺตํ วูปสนฺตจิโตฺตฯ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ติ วิจิกิจฺฉํ อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ **อกถํกถี กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อนวชฺชธเมฺมสุ ‘‘กถํ อิเม, กถํ อิเม’’ติ เอวํ ปวตฺตนโต กถํกถีสงฺขาตาย วิจิกิจฺฉาย วิรหิโตฯ เอวํ ปญฺจนีวรณปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา อปฺปหีนนีวรณสฺส ฌานํ น อุปฺปชฺชติ, น หิ กามจฺฉนฺทาทีหิ นานาวิสยวิกฺขิตฺตจิตฺตํ เอกตฺตารมฺมเณ สมาธิยติ, น กามธาตุสมติกฺกมนาย วา ปฏิปชฺชติ, ตสฺมา **‘‘โส อิเม ปญฺจ นีวรเณ ปหายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โส**ติ โย ยถาวุตฺตสีลาทิคุเณ ปติฏฺฐาย อรญฺญาทิอนุรูปเสนาสนคโต อตฺตโน จริยานุกูลกมฺมฏฺฐาเน ลีนุทฺธจฺจรหิตาย สาตจฺจกิริยาย อุปฺปาทิตุปจารชฺฌาเนน ปหีนปญฺจนีวรโณ ปฐมชฺฌานาธิคมาย วายมติ, โสติ อโตฺถฯ

เจตโส อุปกฺกิเลเสติ จิตฺตสฺส อปฺปภสฺสรภาวกรเณฯ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ**ติ ยสฺมา อิเม นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนาย ปน โลกิยอฏฺฐสมาปตฺติยา, อภิญฺญาภูตาย วา มูลํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทีสุ **กาเมหี**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมหิฯ **วิวิเจฺจวา**ติ วิวิจฺจิตฺวา วินา หุตฺวา, อปกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ นิยมเตฺถน ปเนตฺถ **เอว**-กาเรน ฌานปฏิปกฺขภูตานํ กามานํ ปริจฺจาเคเนว ปฐมชฺฌานาธิคโม, อนฺธการปริจฺจาเคเนว ทีปปฺปวตฺติ วิยาติ ทเสฺสติฯ อุตฺตรปเทปิ เจส เอว-กาโร อาเนตฺวา ‘‘วิวิเจฺจว อกุสเลหิ ธเมฺมหี’’ติ สมฺพนฺธิตโพฺพฯ น หิ สกฺกา กามโต อเญฺญหิ นีวรณสงฺขาเตหิ อกุสลธเมฺมหิ อวิวิจฺจาปิ

ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํฯ ปททฺวเยปิ ปน ‘‘วิวิจฺจา’’ติ อิมินา กายวิเวกาทีสุ, ตทงฺควิเวกาทีสุ จ ตทงฺคนิสฺสรณวิเวกวชฺชิตา สเพฺพปิ วิเวกา อิธ อธิเปฺปตาฯ วตฺถุกามวิเวกวจนโต หิ กายวิเวโก วุโตฺต, กิเลสกาเมหิ ปน เสสากุสเลหิ จ วิเวกวจนโต จิตฺตอุปธิวิเวกา, วิกฺขมฺภนาทิวิเวกา จ วุตฺตาฯ โลกุตฺตรชฺฌานมฺปิ สงฺคหิตตฺตา ทฏฺฐพฺพํฯ เอวเมเตน ปททฺวเยน ยถากฺกมํ กามจฺฉนฺทนีวรณเสสนีวรณวิกฺขมฺภนาทิโก วุโตฺตฯ เอวํ โอฆาทีสุปิ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ

เอตฺตาวตา จ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปหานงฺคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคงฺคํ ทเสฺสตุํ **‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’**นฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ วิตเกฺกน จ วิจาเรน จ สห วตฺตติ รุโกฺข วิย ปุเปฺผน, ผเลน จาติ อิทํ ฌานํ **‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’**นฺติ วุจฺจติฯ **วิเวกช**นฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ วิเวโก, นีวรณวิคโมติ อโตฺถฯ วิวิโตฺตติ วา วิเวโก, นีวรณวิวิโตฺต ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมราสีติ อโตฺถ, ตสฺมา วิเวกโต, ตสฺมิํ วา วิเวเก ชาตนฺติ วิเวกชํฯ **ปีติสุข**นฺติ เอตฺถ ปีณตีติ อปฺปนาปฺปตฺตา ผรณาปีติ, สุขญฺจ ตํสมฺปยุตฺตํ, อิติ อยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส, อสฺมิํ วา อตฺถีติ อิทํ ฌานํ **‘‘ปีติสุข’’**นฺติ วุจฺจติฯ อถ วา ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขํ, วิเวกชํ ปีติสุขํ อสฺส, อสฺมิํ วาติ **วิเวกชํ ปีติสุขํ,** เอวํ เอกปทวเสน ‘‘วิเวกชปีติสุข’’นฺติ วตฺตเพฺพ นิคฺคหีตาคมํ กตฺวา ‘‘วิเวกชํ ปีติสุข’’นฺติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ ยเถว หิ ฌานํ, เอวํ ปีติสุขมฺปิ วิเวกชเมว โหตีติฯ **ปฐมํ ฌาน**นฺติ คณนานุปุพฺพโต ปฐมํ, ปฐมํ อุปฺปตฺติโตปิ ปฐมํฯ อารมฺมณูปนิชฺฌานโต, ปจฺจนีกฌาปนโต วา ฌานํ, อิมินา นเยน อุปริ ‘‘ทุติยํ ฌาน’’นฺติอาทีสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติ เอวํ ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ปฐมํ ฌานํ อธิคนฺตฺวา ตทนุรูเปน อิริยาปถวิหาเรน ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ จิเตฺตกคฺคตา กิญฺจาปิ ‘‘สวิตกฺกสวิจาร’’นฺติ อิมสฺมิํ ปาเฐ น นิทฺทิฏฺฐา, ตถาปิ **วิภเงฺค** ‘‘ฌานนฺติ วิตโกฺก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติ (วิภ. ๕๖๙) วุตฺตตฺตา องฺคเมวฯ

เอวํ ปฐมชฺฌานาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทนนฺตรํ อธิคตปฐมชฺฌานสฺส ตํ อาวชฺชนสมาปชฺชนวุฏฺฐานาธิฏฺฐานปจฺจเวกฺขณสงฺขาตาหิ ปญฺจหิ วสีหิ วสีภูตํ กตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ตตฺถ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกตาย เจว โอฬาริกวิตกฺกวิจารโกฺขภสมงฺคิตาย จ โทสํ ทิสฺวา นิกนฺติํ ปริยาทาย วิตกฺกาทิเภโทฬาริกงฺคปฺปหานาย, ปีติอาทิสนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว กมฺมฏฺฐานํ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต ทุติยํ ฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตปฺปาทกญฺจ โลกุตฺตรชฺฌานํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ทเสฺสตุํ **‘‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วูปสมา**ติ สมติกฺกมา, ทุติยชฺฌานกฺขเณ อปาตุภาวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อตฺตนิ ชาตํ, อตฺตสนฺตาเน นิพฺพตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สมฺปสาทน**นฺติ สทฺธาสงฺขาตสมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สมฺปสาทนํ นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิยฯ **เอโกทิภาว**นฺติ เอตฺถ วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารุฬฺหตฺตา เอโก อโคฺคเสโฏฺฐ อุเทตีติ เอโกทิ, สมาธิฯ ตํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ ทุติยชฺฌานํ **เอโกทิภาวํ**ฯ โส ปนายํ เอโกทิ ยสฺมา เจตโส, น สตฺตสฺส, น ชีวสฺส, ตสฺมา เอตํ ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติ วุตฺตํฯ

นนุ จายํ สทฺธา ปฐมชฺฌาเนปิ อตฺถิ, อยญฺจ เอโกทินามโก สมาธิ, อถ กสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติ? วุจฺจเต – อิมสฺมิญฺหิ ฌาเน วิตกฺกวิจารโกฺขภาภาเวน พลวตี สทฺธา, สมาธิ จ, ตสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติฯ **อวิตกฺกํ อวิจาร**นฺติ ภาวนาย ปหีนตฺตา นตฺถิ เอตสฺมิํ, เอตสฺส วา วิตโกฺก วิจาโร, น ตติยชฺฌานาทิ วิย, จกฺขุวิญฺญาณาทิ วิย จ อภาวปฺปตฺติโต, ตสฺมา อิมสฺส ‘‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’’ติ อิทํ การณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สมาธิช**นฺติ ปฐมชฺฌานสมาธิโต, สมฺปยุตฺตสมาธิโต วา ชาตํ, วิตกฺกาทิโกฺขภาภาเวน เจตสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิทเมว ‘‘สมาธิช’’นฺติ วุตฺตํฯ **อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติ เอวํ ทุวงฺควิปฺปหีนํ ติวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณาทิยุตฺตํ ทุติยํ ฌานํ อธิคนฺตฺวา วุตฺตนเยน วตฺตตีติ อโตฺถฯ

เอวํ ทุติยชฺฌานาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทนนฺตรํ อธิคตทุติยชฺฌานสฺส ตํ วุตฺตนเยเนว วสีภูตํ กตฺวา ตตฺถ อาสนฺนวิตกฺกวิจารปจฺจตฺถิกตาย เจว โอฬาริกปีตงฺคสมงฺคิตาย จ โทสํ ทิสฺวา นิกนฺตึ ปริยาทาย ตโทฬาริกงฺคปฺปหานาย เสสสนฺตงฺคปฏิลาภาย ตเทวารมฺมณํ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต ตติยํ ฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตปฺปาทกญฺจ โลกุตฺตรํ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปีติยา จ วิราคา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิรชฺชนํ วิราโค, สมติกฺกโม, ตสฺมา **วิราคาฯ จ**-กาเรน วิตกฺกวิจารานํ วูปสมํ สมฺปิเณฺฑติ ‘‘ปีติยา จ วิราคา, วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา’’ติฯ อิทเญฺจตสฺส อาคมนมคฺคปริทีปนตฺถํ, วณฺณภณนตฺถญฺจ วุตฺตํฯ **อุเปกฺขโก วิหรตี**ติ เอตฺถ อุปปตฺติโต อิกฺขติ อปกฺขปติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อุเปกฺขา, ตตฺรมชฺฌตฺตตาฯ ตาย วิสทาย ปีติวิราคปทฏฺฐานาย ถามคตาย สมนฺนาคตตฺตา ตติยชฺฌานสมงฺคี ‘‘อุเปกฺขโก’’ติ วุจฺจติ, วิตกฺกาทิโกฺขภาภาเวน ปเนสา เอเตฺถว ปริพฺยตฺตกิจฺจา ชาตา, น ปฐมชฺฌานาทีสูติฯ **สโต จ สมฺปชาโน**ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ วุตฺตํ, อิทญฺจ สติสมฺปชญฺญพเลเนว ฐิตํ ตํปีติสหจริตํ สุขํ, ตโต อปนีตํ วโจฺฉ วิย พนฺธนพเลน เธนุํ ปีตึ น อุปคจฺฉติ, อิมสฺมิญฺจ สติ อติมธุเร สุเข โยคิโน น สารชฺชนฺติ, โน อญฺญถาติ อิมมฺปิ อตฺถวิเสสํ ทเสฺสตุํ อิเธว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ตติยชฺฌานสมงฺคิโน สุขปฏิสํเวทนาโภโค นตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ อติปณีตํ สุขํ, ตํสมุฏฺฐิเตน ตสฺส อติปณีเตน รูเปน รูปกาโย ผุโฏฺฐ, ยสฺส ผุฏฺฐตฺตา ฌานา วุฏฺฐิโตปิ กายิกสุขํ ปฏิสํเวเทยฺย, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี’’ติ อาหฯ **ยํ ตนฺ**ติอาทีสุ **ยนฺ**ติ ยสฺมา, ยํ ฌานเหตูติ อโตฺถฯ **ตนฺ**ติ ตํ ตติยชฺฌานสมงฺคิปุคฺคลํ พุทฺธาทโย **อริยา อาจิกฺขนฺติ** ปสํสนฺติฯ กินฺติ? **“อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี”**ติฯ เอวํ เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณาทิยุตฺตํ ตติยํ ฌานํ อธิคนฺตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ ยํ ปน ฌานํ **วิภเงฺค** ‘‘ฌานนฺติ อุเปกฺขา สติ สมฺปชญฺญํ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติ (วิภ. ๕๙๑) วุตฺตํ, ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทเสฺสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํฯ อุปนิชฺฌานลกฺขณานํ ปน สุขจิเตฺตกคฺคตานํ วเสน ทุวงฺคิกเมเวตํ เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ‘‘ทุวงฺคิกํ ฌานํ โหตี’’ติอาทิ (วิภ. ๖๒๔)ฯ

เอวํ ตติยชฺฌานาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทนนฺตรํ อธิคตตติยชฺฌานสฺส ตํ วสีภูตํ กตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ตตฺถ วุตฺตนเยน โทสํ ทิสฺวา นิกนฺตึ ปริยาทาย โอฬาริกสุขงฺคปฺปหานาย, อุเปกฺขกคฺคตาสงฺขาตเสสสนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ มนสิกโรโต จตุตฺถํ ฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตปฺปาทกญฺจ โลกุตฺตรํ, ตํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ทเสฺสตุํ **“สุขสฺส จ ปหานา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา**ติ กายิกสฺส สุขสฺส, ทุกฺขสฺส จ ปหานาฯ **ปุเพฺพวา**ติ ตญฺจ โข ปุเพฺพว, น จตุตฺถชฺฌานกฺขเณติ อโตฺถฯ **โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา**ติ เจตสิกสฺส สุขสฺส, ทุกฺขสฺส จ ปุเพฺพว ปหานาฯ กทา ปน เตสํ ปหานํ โหตีติ? จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณฯ ทุกฺขโทมนสฺสสุขโสมนสฺสานิ หิ ยถากฺกมํ ปฐมาทิจตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณ เอว ปหียนฺติฯ ยทิ เอวํ, กสฺมา ปเนส ‘‘วิวิเจฺจว…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺถุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๐) เอวํ ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุโตฺตติ? อติสยนิโรธสฺส วุตฺตตฺตาฯ อุปจารกฺขเณสุ หิ โย นิโรโธ, โส นิโรโธ เอว, นาติสยนิโรโธ, โส ปน ฌานกฺขเณสุ เอวฯ ตโต เอว หิ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณํ กตนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ ปน ปหีนาปิ เอตา เวทนา เอตฺถ ทุวิเญฺญยฺยลกฺขณาย อทุกฺขมสุขาย เวทนาย ทุกฺขาทิพฺยติเรเกน สุขคฺคหณตฺถํ, วณฺณภณนตฺถญฺจสฺส ฌานสฺส สมาหฏาฯ ปจฺจยทสฺสนตฺถญฺจสฺสฯ ยถาห – ‘‘จตฺตาโร โข, อาวุโส, ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา, อิธาวุโส, ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๕๘)ฯ

อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธินฺติ ตตฺรมชฺฌตฺตตาสงฺขาตาย อุเปกฺขาย ชนิตสติยา ปาริสุทฺธิฯ นิรุปเกฺลสตาย หิ ตํ ปริสุทฺธตฺตํฯ น เกวลเญฺจตฺถ อุเปกฺขาย สติ เอว ปริสุทฺธา, อปิจ โข ส เพฺพปิ สมฺปยุตฺตธมฺมา, สติสีเสน ปนายํ เทสนา กตาติฯ **อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติ เอวํ เอกงฺค วิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณาทิยุตฺตํ จตุตฺถํ ฌานํ อธิคนฺตฺวา ตทนุรูเปน อิริยาปถวิ หาเรน ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ

เอวํ รูปาวจรโลกุตฺตรจตุกฺกชฺฌานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อรูปาวจรชฺฌานํ ทเสฺสโนฺต ยํ ตตฺถ ปฐมํ, เอวํ อธิคตรูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสฺส กรชรูเป ทณฺฑาทานาทีนเญฺจว จกฺขุโรคาทิ อาพาธานญฺจ วเสน ทิฏฺฐาทีนวสฺส กรชรูปสฺส สมติกฺกมาย อากาสกสิณวิรหิเตสุ นวสุ กสิ เณสุ อญฺญตรสฺมิํ จตุตฺถํ ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตสฺสารมฺมณภูตํ กสิณปฏิภาครูปมฺปิ กรชรูปปฏิ ภาคตาย, อรเญฺญ สปฺปานุพนฺธสฺส ภเยน ปลายโต รชฺชุตาลปณฺณาทิํ สปฺปปฏิภาคตาย วิย สมติกฺกมิตุกามสฺส ปญฺจหากาเรหิ ตํ ฌานํ วสีภูตํ กตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ตตฺถ นิเพฺพชนียรูปปฏิ ภาคารมฺมณตาย, อาสนฺนโสมนสฺสปจฺจตฺถิกตาย จ โทสํ ทิสฺวา นิกนฺติํ ปริยาทาย อเงฺคสุ สมติกฺกมิตพฺพาภาเวน อารมฺมณสมติกฺกมภูตํ อากาสานญฺจายตนํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา จกฺ กวาฬปริยนฺตํ วา ยตฺตกํ วา อิจฺฉติ, ตตฺตกํ กสิณํ ปตฺถริตฺวา วา กสิณํ อมนสิกริตฺวา เตน ผุฏฺฐกาสํ ''อากาโส อากาโส''ติ วา ''อนโนฺต อากาโส''ติ วา มนสิกาเรน กสิณํ อุคฺฆาเฏนฺ วา วา ตํ กสิณุคฺฆาฏิมากาสนิมิตฺตํ ''อากาโส''ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต อากาสานญฺจายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ตาว ทเสฺสตุํ **''สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา''**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรน, สพฺพาสํ วา อนวเสสานนฺติ อโตฺถฯ **รูปสญฺญาน**นฺติ สญฺญาสีเสน วุตฺตานํ กุสลวิปากกิริยวเสน ปญฺจทสรูปาวจรชฺฌานานเญฺจว ตทา รมฺมณานญฺจฯ รูปชฺฌานมฺปิ หิ ''รูเป สญฺญา รูปสญฺญา''ติ เอวํ สญฺญาสีเสน วุจฺจติ, ตทา รมฺมณกสิณมฺปิ รูปนฺติ สญฺญา นามมสฺสาติ ''รูปสญฺญ''นฺติ วุจฺจติฯ **สมติกฺกมา**ติ วิราคา, นิ โรธา จฯ **วิภเงฺค** ปน สญฺญาสุ สมติกฺกนฺตาสุ อารมฺมณํ สมติกฺกนฺตเมว โหตีติ ''สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา''ติอาทินา (วิภ. ๖๐๒) สญฺญานเมว สมติกฺกโม วุ โตฺต, อารมฺมเณ อวิรตฺตสฺส สญฺญาสมติกฺกโม นเตฺถวาติ ตํ สมติกฺกมวเสนาปิ อตฺถวณฺณนา กาตพฺพาวฯ

ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมาติ จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ, รูปาทีนญฺจ อารมฺมณานํ ปฏิฆาเตน สมุปฺปนฺนา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสญฺญา **ปฏิฆสญฺญา,** ตาสํ อตฺถงฺคมาฯ กิญฺจาปิ ตา รูปาวจรชฺ ฌานสมาปนฺนสฺสาปิ น สนฺติ, อถ โข น ปหีนตฺตา น สนฺติฯ น หิ รูปวิราคาย รูปาวจรภาวนา สํวตฺตติ, รูปายตฺตาว เอตาสํ ปวตฺติ, อยํ ปน ภาวนา รูปวิราคาย สํวตฺตติ, ตสฺมา ตา เอตฺถ ปหี นาติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา**ติ นานเตฺต โคจเร ปวตฺตานํ, นานตฺตานํ วา มโนวิญฺญาณธาตุวเสน ปวตฺตานญฺจ จตุจตฺตาลีสกามาวจรสญฺญานํ อมนสิการา อนาวชฺ ชนาฯ เอตฺถ จ รูปปฏิฆสญฺญานํ อิมินา ฌาเนน นิพฺพตฺตภเวปิ อนุปฺปตฺติโต ''สมติกฺกมา อตฺถงฺคมา''ติ เอวํ อภาโว เอว วุโตฺตฯ ''นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา''ติ อฏฺฐกามาวจรกุ สลานํ นวกิริยานํ ทสากุสลานํ วเสน สตฺตวีสติสญฺญานํ อรูปภเวปิ มนสิกาเรน อุปฺปตฺติสมฺภว โต ตาสํ อมนสิการา อิเจฺจว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อนโนฺต อากาโสติ เอตฺถ นาสฺส อุปฺปาทโนฺต วา วยโนฺต วา ปญฺญายตีติ **อนโนฺตฯ อากาโส**ติ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส วุจฺจติ, มนสิการวเสนเปตฺถ อนนฺตตา เวทิตพฺพาฯ เตเนว **วิภเงฺค** วุตฺตํ ''ตสฺมิํ อากาเส จิตฺตํ ฐเปติ...เป.... อนนฺตํ ผรติ, เตน วุจฺจติ อนโนฺต อา

กาโส’’ติ (วิภ. ๖๐๕)ฯ อิทํ ปนสฺส ภาวนาการทสฺสนํฯ **อากาสานญฺจายตน**นฺติ เอตฺถ นาสฺส อโนฺตติ อนนฺตํ อากาสเมว อนนฺตํ อากาสานนฺตํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, ตเทว อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน, สญฺชาติสโมสรณเฏฺฐน จ อายตนํ, ตํ อารมฺมณมสฺส สสมฺปยุตฺต ธมฺมสฺส ฌานสฺสาติ **อากาสานญฺจายตนํ**ฯ ตํ อุปสมฺปชฺช วุตฺตนเยน วิหรตีติ อโตฺถฯ

เอวํ อากาสานญฺจายตนาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยํ ตทนนฺตรํ อธิคตปฐมารุปฺปสฺส ตํ วสีภูตํ กตฺวา ตตฺถ อาสนฺนรูปชฺฌานปจฺจตฺถิกตาย, รูปปฏิภาคากาสารมฺมณตาย จ โทสํ ทิสฺวา นิกนฺติํ ปริยาทาย ตํ สมติกฺกมาย อากาสํ ผริตฺวา ปวตฺตํ วิญฺญาณํ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ฌานมฺปิ อากาสานญฺจายตนํ อารมฺมณมฺปิฯ อารมฺมณมฺปิ หิ ปุริมนเยน อากาสานญฺจญฺจ ตํ ปฐมารุปฺปสฺส อารมฺมณตฺตา วุตฺตนเยน อายตนญฺจาติ ‘‘อากาสานญฺจายตน’’นฺติ วุจฺจติฯ อิติ อุภยสฺสาปิ อปฺปวตฺติกรเณน, อมนสิกรเณน จ เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ ตเญฺญว ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ อากาสํ อนนฺตโต ผริตฺวา ปวตฺตํ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ เอวํ มนสิกโรโตติ วุตฺตํ โหติ, มนสิการวเสน วา อนนฺตํฯ **วิภเงฺค**ปิ หิ ‘‘อนนฺตํ ผรตี’’ติ (วิภ. ๖๑๐) วุตฺตํฯ **วิญฺญาณญฺจายตน**นฺติ เอตฺถ วุตฺตนเยน อนนฺตเมว อานญฺจํ, วิญฺญาณญฺจ ตํ อานญฺจญฺจาติ วิญฺญาณานนฺตนฺติ วตฺตเพฺพ รุฬฺหิโต ‘‘วิญฺญาณญฺจ’’นฺติ วุตฺตํ, ตเทว อายตนมารมฺมณมสฺสาติ **วิญฺญาณญฺจายตนํ**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เอวํ วิญฺญาณญฺจายตนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยํ ตทนนฺตรํ อธิคตทุติยารุปฺปสฺส ตํ วสีภูตํ กตฺวา ตตฺถ อาสนฺนากาสานญฺจายตนปจฺจตฺถิกตาย, ตทารมฺมณตาย จ โทสํ ทิสฺวา นิกนฺติํ ปริยาทาย ตํ สมติกฺกมาย ปฐมารุปฺปวิญฺญาณาภาวํ ‘‘นตฺถิ นตฺถี’’ติ วา ‘‘สุญฺญํ สุญฺญ’’นฺติ วา ‘‘วิวิตฺตํ วิวิตฺต’’นฺติ วา ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต อากิญฺจญฺญายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สพฺพโส’’**ติอาทิมาหฯ อิธาปิ วุตฺตนเยน ฌานสฺส, ตทารมฺมณสฺส จ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส สมติกฺกโมว เวทิตโพฺพฯ **นตฺถิ กิญฺจี**ติ ‘‘นตฺถิ นตฺถิ, สุญฺญํ สุญฺญํ, วิวิตฺตํ วิวิตฺต’’นฺติ เอวํ มนสิกโรโตติ อโตฺถฯ

อากิญฺจญฺญายตนนฺติ เอตฺถ นาสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ, อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิสฺส อวสิฏฺฐํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติ, อกิญฺจนสฺส ภาโว อากิญฺจญฺญํ, อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณาปคมเสฺสตํ อธิวจนํ, อากิญฺจญฺญํ อายตนมารมฺมณมสฺสาติ **อากิญฺจญฺญายตนํ**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอวํ อากิญฺจญฺญายตนาธิคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยํ ตทนนฺตรํ อธิคตตติยารุปฺปสฺส ตํ วสีภูตํ กตฺวา ตตฺถ อาสนฺนวิญฺญาณญฺจายตนปจฺจตฺถิกตาย โทสํ ทิสฺวา นิกนฺติํ ปริยาทาย ตํ สมติกฺกมาย ตเทว อากิญฺจญฺญายตนํ ‘‘สนฺตํ สนฺต’’นฺติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สพฺพโส’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนวสญฺญานาสญฺญายตน**นฺติ โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวโต, สุขุมาย จ ภาวโต เนวสฺส สสมฺปยุตฺต ธมฺมสฺส ฌานสฺส สญฺญา นาสญฺญาติ เนวสญฺญานาสญฺญํ, ตเทว ธมฺมายตนมนายตนปริยาปนฺนตฺตา อายตนนฺติ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ**ฯ

อถ วา ยายเมตฺถ สญฺญา, สา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย เนวสญฺญา, สงฺขาราว เสสสุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา นาสญฺญาติ เนวสญฺญานาสญฺญา, เนวสญฺญานาสญฺญา จ สา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนญฺจาติ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ**ฯ น เกวลเญฺจตฺถ สญฺญาว เอทิสี, อปิ ตุ ผโสฺสปิ เนวผโสฺส นาผโสฺส, จิตฺตมฺปิ เนวจิตฺตํ นาจิตฺตํ, เอวํ เสสสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ, สญฺญาสีเสน ปนายํ เทสนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวนา**ติ อจฺจนฺตสุขุมภาวปฺปตฺตสงฺขารภาเวนฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อยํ ปเนตฺถ อาทิโต ปฏฺฐาย ปิณฺฑตฺถปฺปกาสนา – ‘‘อิธ ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ อาทินา สาสเน โลกิยโลกุตฺตรชฺฌานนิพฺพตฺตกปุคฺคลสฺส ปติฏฺฐาภูตสีเลสุ ปาติโมกฺขสํวรสีลวิสุทฺธึ อุปทิสติฯ ‘‘วิหรตี’’ติ อิมินา ตทนุรูปวิหารสมงฺคิภาวํฯ ‘‘อาจารโคจรสมฺปโนฺน’’ติ อิมินา อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ, ตทุปการเก จ ธเมฺมฯ ‘‘อณุมเตฺตสู’’ติอาทินา ยถาวุตฺตสีเลหิ อจวนํ, เตสญฺจ อนวเสสโต สมาทานํฯ ‘‘อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร’’ติ อิมินา อินฺทฺริยสํวรสีลํฯ ‘‘โภชเน มตฺตญฺญู’’ติ อิมินา ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ, สโนฺตสาทิคุณเญฺจฯ ‘‘ปุพฺพรตฺตาปรรตฺต’’นฺติอาทินา สีลธุตเงฺคสุ ปติฏฺฐิตสฺส ภาวนารามสฺส ตทุปการเก ธเมฺมฯ ‘‘โพธิปกฺขิกาน’’นฺติอาทินา ปฏิปตฺติยา นิเพฺพธภาคิยตํฯ ‘‘โส อภิกฺกเนฺต’’ติอาทินา ยถาวุตฺตคุณานํ อปริหานาย, วกฺขมานานญฺจ ปฏิลาภาย สติสมฺปโยคํฯ ‘‘โส วิวิตฺต’’นฺติอาทินา ภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหํฯ ‘‘โส อรญฺญคโต’’ติอาทินา ฌานภาวนารมฺภปฺปการํฯ ‘‘โส อภิชฺฌ’’นฺติอาทินา ฌานภาวนาภิโยเคน ปหีนปญฺจนีวรณสฺส อุปจารชฺฌานุปฺปตฺตึฯ ‘‘โส อิเม ปญฺจ นีวรเณ’’ติอาทินา ตสฺส อุปรูปริ วายมโต รูปารูปชฺฌานุปฺปตฺติกฺกมํ อุปทิสติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปเนตฺถ วิภงฺคนเย ปากโฏ ภวิสฺสติฯ ตีสุ หิ นเยสุ มหคฺคตโลกุตฺตรา กุสลวิปากกิริยจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิตกฺกวิจารปีติสุขอุเปกฺขาเอกคฺคตาสงฺขาตา ฌานธมฺมา นานานเยหิ วิภตฺตา, ฌานสมฺปยุตฺตา ปน เสสกามาวจรธมฺมาว อิธ สงฺคหิตาฯ กิญฺจาปิ ปเนตฺถ ปาติโมกฺขสํวรสีลาทโยปิ วุตฺตา, ตถาปิ เต ฌานานํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปตฺติทสฺสนวเสน เจว ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมวเสน จ วุตฺตา, อิธ ปน น สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ปญฺหาปุจฺฉเก ปน สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา, ตีณิ ฌานานิ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, จตุตฺถํ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ, อุเปกฺขา ปเนตฺถ เวทนา น วตฺตพฺพา, สิยา วิปากา, สิยา วิปากธมฺมธมฺมา, ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารวชฺชิตํ สวิตกฺกสวิจารํ, วิตโกฺก ปเนตฺถ อวิตกฺกวิจารมโตฺต, วิจาโร น วตฺตโพฺพ, ตีณิ ฌานานิ อวิตกฺกอวิจารา, เทฺว ฌานานิ ปีติวชฺชิตานิ ปีติสหคตานิ, ตีณิ สุขวชฺชิตานิ สุขสหคตานิ, จตุตฺถํ อุเปกฺขาวชฺชิตํ อุเปกฺขาสหคตํ, ตติยชฺฌาเน สุขํ, อุเปกฺขา จ อิธ น วตฺตพฺพํ…เป.… สิยา มหคฺคตา, สิยา อปฺปมาณา, ตีณิ สิยา อปฺปมาณารมฺมณา, สิยา น วตฺตพฺพา, จตุตฺถํ ติธาปิ น วตฺตพฺพญฺจ, ตีณิ สิยา มคฺคเหตุกา, สิยา มคฺคาธิปติโน, สิยา น วตฺตพฺพา, จตุตฺถํ ติธาปิ น วตฺตพฺพญฺจ…เป.… ปีติ พหิทฺธารมฺมณานิ, จตุตฺถํ ติธาปิ น วตฺตพฺพญฺจ…เป.… อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา น เหตู…เป.… โนจิตฺตเจตสิกา อรณาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปาฬิมุตฺตนโย ปเนตฺถ นตฺถิ, อิโต ปรํ ปน เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา วิชฺชมานฏฺฐาเน เอว วกฺขามฯ

ฌานวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อปฺปมญฺญาวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

อปฺปมญฺญาวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย**ติอาทีสุ ผรณอปฺปมาณวเสน อปฺปมญฺญาโยฯ เอตา หิ อารมฺมณวเสน อปฺปมาเณ วา สเตฺต ผรนฺติ, เอกสตฺตมฺหิ วา อนวเสสผรณวเสน อปฺปมาณโต ผรนฺตีติ เอวํ ผรณอปฺปมาณวเสน **“อปฺปมญฺญาโย”**ติ วุจฺจนฺติ, สตฺต อปฺปมาณวเสนาปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **เมตฺตาสหคเตนา**ติ เมตฺตาย สมนฺนาคเตนฯ **เอกํ ทิส**นฺติ ปุรตฺถิมาทีสุ จตูสุ ทิสาสุ ยํ กิญฺจิ เอกํ ทิสํ, ตํทิสาปริยาปนฺนสตฺตผรณวเสน เจตํ วุตฺตํฯ **ผริตฺวา**ติ ผุสิตฺวา อารมฺมณํ กตฺวาฯ **วิหรตี**ติ ปวเตฺตติฯ **ตถา ทุติย**นฺติอาทีสุฯ ยถา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา, ตเถว ตทนนฺตรํ ทุติยํ, ตติยํ, จตุตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ **อิติ อุทฺธมโธ ติริย**นฺติ เอเตเนว นเยน อุปริมํ ทิสํ, เหฏฺฐิมํ ทิสํ, อนุทิสญฺจ อนุกฺกเมน เมตฺตาสหคเตน เจตสา ผริตฺวา วิหรตีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา เอกเมกํ ทิสํ ปริคฺคเหตฺวา โอธิโส เมตฺตาผรณตํ ทสฺสิตํฯ

สพฺพธีติอาทิ ปน อโนธิโส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพธี**ติ สพฺพตฺถฯ **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพสุ หีนมชฺฌิมุกฺกฏฺฐมิตฺตสปตฺตมชฺฌตฺตาทิปฺปเภเทสุ อตฺตตาย, เตสุ วิภาคํ อกตฺวา อตฺตสมตายาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพน จิตฺตภาเวน, อีสกมฺปิ พหิ อวิเกฺขปมาโนติ อโตฺถฯ **สพฺพาวนฺต**นฺติ สพฺพสตฺตวนฺตํ, สพฺพสตฺตยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **โลก**นฺติ สตฺตโลกํฯ ปุน ‘‘เมตฺตาสหคเตนา’’ติ อิทํ ‘‘วิปุเลนา’’ติอาทีหิ วิเสสเนหิ สมฺพนฺธทสฺสนวเสน วา วุตฺตํ, นิคมนวเสน วาฯ ตตฺถ ผรณวเสน วิปุลตา เวทิตพฺพาฯ ภูมิวเสน ปน มหคฺคตตาฯ ปคุณวเสน, อปฺปมาณสตฺตารมฺมณวเสน จ อปฺปมาณตาฯ พฺยาปาทปจฺจตฺถิกปฺปหาเนน อเวรตาฯ โทมนสฺสปฺปหาเนน นิทฺทุกฺขตา, สงฺขตตา, อพฺยาปชฺชตา จ ทฏฺฐพฺพาฯ เอวํ **กรุณาสหคเตนา**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพติ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปเนตฺถ สุวิเญฺญโยฺยวฯ **วิภงฺคนเยน** ปน ตีสุ รูปาวจรกุสลวิปากกิริยาจิเตฺตสุ สมฺปยุตฺตา สเตฺตสุ เมตฺตาทิพฺรหฺมวิหารภูตา อโทโส กรุณา มุทิตา ตตฺรมชฺฌตฺตตาติ จตฺตาโร ธมฺมา นานานเยหิ วิภตฺตา, ตํสมฺปยุตฺตา ปน กามาวจรภูตา จ เอตา อิธ น คหิตาฯ อรูปาวจรโลกุตฺตเรสุ ปเนตา อปฺปมญฺญา นเตฺถวาติฯ **ปญฺหาปุจฺฉเก** ปเนตา ตาว สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตาฯ ติโสฺส สุขาย, จตุตฺถา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตาฯ วิปากตฺติเก ติธาปิ, อุเปกฺขา อวิตกฺกอวิจารา, เสสา ติธาปิ, มหคฺคตาว, ปริตฺตารมฺมณอตีตารมฺมณตฺติเกสุ น วตฺตพฺพาว, พหิทฺธารมฺมณาว, อนิทสฺสนอปฺปฏิฆาว, เมตฺตา เหตุ, เสสา น เหตู, โน จิตฺตา, เจตสิกา, รูปาวจรา, สอุตฺตราวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อปฺปมญฺญาวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สิกฺขาปทวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

สิกฺขาปทวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **สิกฺขาปทานี**ติ สิกฺขิตพฺพปทานิ, สิกฺขาโกฏฺฐาสาติ อโตฺถฯ อปิจ สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขา, ตาสํ ปติฏฺฐานเฏฺฐน ปทํ, ปญฺจสุ ปน สีลเงฺคสุ ยํ กิญฺจิ องฺคํฯ ปาณาติปาตาทีสุ ปาณสฺส อตีว ปาโต ปาณาติปาโต, ปาณวโธติ อโตฺถฯ **ปาโณ**ติ เจตฺถ โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ, ตสฺมิํ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโต, ตสฺมา **ปาณาติปาตาฯ เวรมณี**ติ วิรติ, สา เอว วุตฺตนเยน สิกฺขาปทนฺติ **เวรมณิสิกฺขาปทํฯ อทินฺน**นฺติ น ทินฺนํ, ปรปริคฺคหิตํ, ปรปริคฺคหิตสฺส อทินฺนสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํฯ ปรสฺส หรณํ เถยฺยํ โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺถโต ปน ปรปริคฺคหิเต ตถาสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา **อทินฺนาทานํฯ กาเมสู**ติ

วตฺถุกาเมสุฯ **มิจฺฉาจารา**ติ กิเลสกามวเสน ลามกาจารา, ปุริสสฺส มาตุรกฺขิตาทิสงฺขาตาสุ, อิตฺถิยา อตฺตโน นิยมิตปุริสโต ปรปุริสสงฺขาเตสุ จ อคมนียฏฺฐาเนสุ วีติกฺกมาจาราติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺถโต ปน อคมนียวตฺถุสฺมึ มเคฺคนมคฺคปฺปฏิปาทโนปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา, อธิวาสนาการปฺปวตฺตา วา เมถุนเจตนา **กาเมสุมิจฺฉาจาโรฯ มุสา**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุ, **วาโท**ติ ตสฺส อภูตํ ญตฺวาว ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ญตฺวา ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส อตฺถภญฺชกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโทฯ สุรา**ติ ปิฏฺฐสุรา ปูวสุรา โอทนสุรา กิณฺณปกฺขิตฺตา สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจ สุราฯ **เมรย**นฺติ ปุปฺผาสโว ผลาสโว คุฬาสโว มธฺวาสโว สมฺภารสํยุโตฺตติ ปญฺจ อาสวาฯ ตทุภยมฺปิ มทนียเฏฺฐน **มชฺชํ,** ยาย เจตนาย ตํ มชฺชํ ปิวติ, สา ปมาทการณตฺตา **ปมาทฏฺฐานํ,** ตสฺมา **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปน วิภงฺคนเย ปากโฏ ภวิสฺสติฯ เอวํ อุปริปิฯ วิภงฺคนเยสุ เจตฺถ สุตฺตนฺตภาชนียํ นตฺถิ, **อภิธมฺมภาชนีเย** ปเนตานิ ปญฺจ สิกฺขาปทานิ กามาวจรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ วิรตีนํ วเสน นานปฺปการโต ปฐมวาเร วิภตฺตานิ, ตถา ทุติยวาเร เจตนาวเสน, วิรติเจตนาสมฺปยุตฺตา ปเนตฺถ ธมฺมา น สิกฺขาปทานิ, สิกฺขาปทสมฺปยุตฺตา ปน โหนฺติ, ตถา ตติยนเย ผสฺสาทีนํ สเพฺพสํ ธมฺมานํ วเสน นานปฺปการโต วิภตฺตาติฯ

ปญฺหาปุจฺฉเก ปน เจตนาย, ผสฺสาทีนญฺจ ปริยายสิกฺขาปทตฺตา นิปฺปริยายสิกฺขาปทภูตานํ วิรตีนํ วเสเนว วิภตฺตานิฯ ตตฺถ หิ ปญฺจ สิกฺขาปทานิ กุสลา เอว, สิยา สุขาย, สิยา อทุกฺขมสุขาย สมฺปยุตฺตา…เป…. ปริตฺตารมฺมณาว, ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาว, พหิทฺธารมฺมณาว, อนิทสฺสนอปฺปฏิฆาว, น เหตู, สเหตุกา, โน จิตฺตา, เจตสิกา, กามาวจรา , สอุตฺตราว, อรณาวาติฯ เอตฺถ จ ยานิ สิกฺขาปทานิ สตฺตารมฺมณานิ วุตฺตานิ, ตานิ จ วิรติสภาวตฺตา ยสฺมา ‘‘สโตฺต’’ติ สงฺขํ คเต ปริตฺตธเมฺม เอว ปจฺจุปฺปเนฺน เอว ธเมฺม อารมฺมณํ กโรนฺติ, ตสฺมา ปริตฺตารมฺมณาติ จ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อิทานิ วิรมิตพฺพปาณาติปาตาทีนํ –

> ธมฺมกมฺมปถาลมฺพ-เวทนามูลกมฺมโต;
> สาวชฺชงฺคาทิโต เญโยฺย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **ธมฺมโต** ตาว – ปญฺจเปเต ปาณาติปาตาทโย เจตนาสภาวาว โหนฺติฯ **กมฺมปถโต** ปญฺจ กมฺมปถาวฯ **อารมฺมณโต** ปน ปาณาติปาโต ชีวิตินฺทฺริยารมฺมโณ, อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณํ, สงฺขารารมฺมณํ วา, ตถา มุสาวาโท, มิจฺฉาจาโร อิตฺถิปุริสารมฺมโณ, สุราปานํ สงฺขารารมฺมณํฯ **เวทนาโต** ปน ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทโน, อทินฺนาทานํ ติเวทนํ, ตถา มุสาวาโท, มิจฺฉาจาโร ปน สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทโน, ตถา สุราปานํฯ **มูลโต** ปน ปฐโม โทสโมหมูโล, ทุติยํ สิยา โลภโมหมูลํ, สิยา โทสโมหมูลํ, ตถา มุสาวาโท, มิจฺฉาจาโร ปน โลภโมหมูโลว, ตถา สุราปานํฯ **กมฺมโต** ปเนตฺถ มุสาวาโท วจีกมฺมํ, เสสา กายกมฺมเมวฯ

สาวชฺชโต ปน ปาณาติปาโต ตาว อมนุสฺสเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มนุสฺสเก มหาสาวโชฺชฯ เตสุ จ ขุทฺทกสรีเร อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตายฯ ปโยคสมเตฺตปิ อปฺปคุเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺชฯ สรีรคุณานํ สมภาเว สติ กิเลสานํ, อุปกฺกมานญฺจ มุทุติพฺพตาย อปฺปมหาสาวโชฺช โหติ, ขีณาสเว ปน มหาสาวชฺชตโรติฯ อทินฺนาทานํ วตฺถุโน หีนปฺปณีตตาย เจว คุณวิรหิตตพฺพนฺตสนฺตกตาย จฯ ตตฺถาปิ ตํ ตํ อุปาทายุปาทาย จ อปฺปมหาสาวชฺชํ, ขีณาสวสนฺตเก มหาสาวชฺชตรนฺติ เวทิตพฺพํฯ มิจฺฉาจาโร ทุสฺสีลสีลวนฺตวตฺถุวีติกฺกมเนนฯ ตตฺถาปิ ตํ ตํ อุปาทายุปาทาย จ อปฺปม

หาสาวโชฺช, ขีณาสววตฺถุวีติกฺกมเน มหาสาวชฺชตโรติ จ เวทิตพฺพํฯ มุสาวาโท ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปมหนฺตตํ, วตฺถุสามิโน คุณวิรหิตตํ, ตพฺพนฺตตญฺจ อุปาทายุปาทาย อปฺปม หาสาวโชฺช โหติฯ อปิจ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย, หสาธิปฺปาเยน วา ‘‘นเตฺถต’’นฺติอา ทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, อทิฎฺฐํ ‘‘ทิฎฺฐ’’นฺติอาทินา กูฎสกฺขิอาทิภาเวน วา ปวโตฺต มหาสาวโชฺช, มุสา วตฺวา ปน สงฺฆเภทเน มหาสาวชฺชตโรฯ สุราปานํ พินฺทุมตฺตโต ปฎฺฐาย ตํ ตํ อุปาทายุปาทาย อปฺปสาวชฺชํ, พหุเก มหาสาวชฺชํ, กายวิการชนนปโหนกปาเน ปน มหาสาวชฺชตรเมวฯ

องฺคาทิโต ปน ปาณาติปาตสฺส ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน มรณนฺติ ปญฺจ องฺคานิฯ สาหตฺถิโก อาณตฺติโก นิสฺสคฺคิโก ถาวโร วิชฺชามโย อิทฺธิมโยติ ฉ ปโยคาฯ อทินฺนาทานสฺส ปรปริคฺคหิตตา ตถาสญฺญิตา เถยฺยจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน หรณนฺติ ปญฺจ องฺคานิฯ สาหตฺถิกาทโย ฉ เอว ปโยคาฯ เต จ โข ยถานุรูปํ เถยฺยาวหาราทีนํ วเสน ปวตฺตาฯ มิจฺฉาจารสฺส อคมนียวตฺถุตา เสวนจิตฺตํ มเคฺคน มคฺคปฺปฎิปตฺตีติ ตีณิ องฺคานิฯ สาหตฺถิโก เอโกว ปโยโคฯ เอวํ เสสานมฺปิ ปโยโค เวทิตโพฺพฯ มุสาวาทสฺส อตถํ วตฺถุ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ตโชฺช วายาโม, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ จตฺตาริ องฺคานิฯ สุราปานสฺส สุราทีนํ อญฺญตรตา อโชฺฌหรณนฺติ เทฺว องฺคานีติฯ

เอวํ ปาณาติปาตาทีนํ ธมฺมาทิโต วินิจฺฉยํ ญตฺวา อิทานิ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีนํ ปญฺจนฺนมฺปิ –

> ธมฺมกมฺมปถาลมฺพ-สมาทานปโยคโต;
> ขณฺฑโต จ วิชานีโย, ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **ธมฺมกมฺมปถโต** วินิจฺฉโย วุตฺตนโยวฯ **อารมฺมณโต** ปเนตานิ ชีวิตินฺทฺริยาทิตํตํ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุารมฺมณานิฯ **สมาทานโต** เอกสฺส สนฺติเก วา สยเมว วา ‘‘ปญฺจ สีลานิ อธิฎฺฐหามี’’ติ เอกโต วา ปาฎิเอกฺกํ วา สมาทิยเนฺตน เอตานิ สมาทินฺนาเนว โหนฺติฯ **ปโยคโต** ปน สพฺพานิปิ สาหตฺถิกปโยคาเนวฯ **ขณฺฑโต** คหฎฺฐา ยํ ยํ วีติกฺกมนฺติ, ตํ ตเทว ขณฺฑํ โหติ, เนตเรฯ คหฎฺฐา อนิพทฺธสีลา โหนฺติ, ยํ ยํ สโกฺกนฺติ, ตํ ตเทว โคเปนฺติฯ สามเณรานํ ปน เอกสฺมึ วีติกฺกมิเต สพฺพานิปิ ภิชฺชนฺตีติ เอวํ วิชานีโย ปาฬิมุตฺตวินิจฺฉโยฯ

สิกฺขาปทวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฎิสมฺภิทาวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ปฎิสมฺภิทาวิภงฺคมาติกาย **อตฺถโต** ตาว – **จตโสฺส ปฎิสมฺภิทา**ติ จตฺตาโร ปเภทาฯ **นิเทฺทเส** ปน ‘‘อเตฺถ ญาณํ อตฺถปฺปฎิสมฺภิทา’’ติอาทินา (วิภ. ๗๑๘) ญาณวเสน นิทฺทิฎฺฐตฺตา ญาณเสฺสว, น อญฺญสฺส กสฺสจีติ เวทิตพฺพํฯ **อตฺถปฎิสมฺภิทา**ติ อตฺถวิสยญาณปฺปเภทา, อตฺถปฺปเภทสลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถตาวเสน อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณนฺติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **อโตฺถ**ติ เหตุผลํฯ โส หิ เหตุวเสน อรณียโต คนฺตพฺพโต, อุปฺปาเทตพฺพโต จ ‘‘อโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปเนโสปิ ปญฺจวิโธ โหติ ยํ กิญฺจิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ, นิพฺพานํ, ภาสิตโตฺถ, วิปาโก, กิริยาติฯ

ธโมฺมติ ปจฺจโย, โส หิ ผลํ วิทหติ ปวเตฺตติ อุปฺปาเทติ เจว ปาเปติ จาติ ‘‘ธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปเนโสปิ ปญฺจวิโธ โหติ โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตุ, อริยมโคฺค, ภาสิตํ, กุสลํ, อกุสลนฺติฯ

นิรุตฺตีติ ยถาวุตฺตานํ ธมฺมานํ, อตฺถานญฺจ วาจโก สภาวนิรุตฺติสงฺขาโต สโทฺทฯ อิมา ธมฺมตฺถนิรุตฺติโย อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา** นามฯ

เอตฺถ จ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา สทฺทารมฺมณา, น ปญฺญตฺตารมฺมณา, ปฏิสมฺภิทาปโตฺต หิ ‘‘ผโสฺส เวทนา’’ติอาทิกํ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ‘‘ผสฺสา เวทโน’’ติอาทิกํ ปน ‘‘น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติฯ สภาวนิรุตฺตีติ (วิภ. อฏฺฐ. ๗๑๘) จ มาคธิกา ภาสา, ยาย สมฺมาสมฺพุทฺธา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ตนฺติํ อาโรเปนฺติ, พฺรหฺมาโน จ อคามเก อรเญฺญ กิญฺจิ วจนํ อสุตฺวา วฑฺฒิตทารกา จ อตฺตโน ธมฺมตาย ภาสนฺติ, ยา จ อปาเยสุ มนุเสฺส เทวโลเก เจว มาคธภาสา อุสฺสนฺนา, ปจฺฉา จ ตโต อนฺธกโยนกทมิฬาทิเทสภาสา เจว สกฺกตาทิอฏฺฐารสมหาภาสา จ นิพฺพตฺตา, สา หิ ยสฺมา อิตราสุ ภาสาสุ ปริวตฺตนฺตาสุปิ น ปริวตฺตติ, สพฺพกาลํ อตฺตโน สภาเว เอว ติฏฺฐติ, ตสฺมา ‘‘สภาวนิรุตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ยา พฺรหฺมโวหาโร, อริยโวหาโรติ จ วุจฺจติ, ตาย ปน มาคธภาสาย ตนฺติํ อารุฬฺหสฺส พุทฺธวจนสฺส ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ โสตปถาคมนเมว ปปโญฺจ ฯ โสเต ปน สงฺฆฏฺฏิตมเตฺต เอว นยสเตน นยสหเสฺสน อโตฺถ อุปฏฺฐาติฯ อญฺญาย ปน ภาสาย ตนฺติํ อารุฬฺหํ ตํ เตสํ จิตฺตํ สหสา นาโรหติ, กิเจฺฉน อุคฺคเหตพฺพํ โหติ, ปุถุชฺชนานญฺจ สกลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวาปิ ปฏิสมฺภิทาปตฺติ นาม นตฺถิ, อริยสาวโก โน ปฏิสมฺภิทาปโตฺต นาม นตฺถิ, ปฏิสมฺภิทาปโตฺต อญฺญํ สทฺทํ นามาขฺยาโตปสคฺคนิปาตเภทโต ชานาติ, น ชานาตีติ? ยทเคฺคน สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ตทเคฺคน เอตมฺปิ ชานิสฺสติ, น เจตํ ปฏิสมฺภิทากิจฺจนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปฏิภานนฺติ ธมฺมตฺถาทิวิสยํ สพฺพตฺถกญาณํ, ตํ ญาณํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปเภทคตํ ญาณํ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทา** นาม, อิมา จตโสฺสปิ ปฏิสมฺภิทา อธิคเมน ปริยตฺติอุคฺคหเณน สกฺกจฺจธมฺมสฺสวเนน อตฺถปริปุจฺฉาย ปุพฺพโยเคนาติ ปญฺจหิ การเณหิ วิสทา โหนฺติ, เสขภูมิยํ, อเสขภูมิยญฺจาติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปเภทํ คจฺฉนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทโตฺถฯ

ธมฺมเภโท ปเนตฺถาปิ วิภงฺคนเย ปากโฏ ภวิสฺสติฯ วิภงฺคนเยสุ หิ ตีสุปิ ธมฺมนิรุตฺติปฏิภานปฏิสมฺภิทา ติโสฺสปิ กามาวจรชวนสมฺปยุตฺตญาณานํ วเสน ตพฺพิสยปฺปเภเทน สทฺธิํ นานปฺปการโต วิภตฺตาฯ อตฺถปฏิสมฺภิทา ปน เตสํ ญาณานเญฺจว อฏฺฐโลกุตฺตรจิตฺตสมฺปยุตฺตานญฺจ วเสน ตพฺพิสยปฺปเภเทน สทฺธิํฯ โลกุตฺตรญาณานิปิ หิ มคฺคปฺปตฺตพฺพตาย อตฺถภูตนิพฺพานารมฺมณตฺตา ‘‘อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ วุจฺจติฯ

ปญฺหาปุจฺฉเก ปน สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา, ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา สิยา วิปากธมฺมธมฺมา, สิยา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา, อตฺถปฏิสมฺภิทา ติธาปิ, ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา ปริตฺตา, อตฺถปฏิสมฺภิทา สิยา ปริตฺตา, สิยา อปฺปมาณา , นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปริตฺตารมฺมณา, พหิทฺธารมฺมณา จ, เสสา ติธาปิ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาว, อตฺถปฏิสมฺภิทา ติธาปิ น วตฺตพฺพา จ, อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา, เหตู, สเหตุกา, ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา สอุตฺตรา, อตฺถปฏิสมฺภิทา ทฺวิธาปิ, อรณา จาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ญาณวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ญาณวิภงฺคมาติกาย ปน **อตฺถโต** ตาว – **เอกวิเธนา**ติ เอกปฺปกาเรน, เอกโกฏฺฐาเสน วาฯ **ญาณวตฺถู**ติ เอตฺถ ปน ญาณญฺจ ตํ วตฺถุ จ นานปฺปการานํ สมฺปตฺตีนนฺติ ญาณวตฺถุฯ **ปญฺจ วิญฺญาณา**ติ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปญฺจฯ **น เหตู อเหตุกา**ติอาทีสุ เหฏฺฐา เหตุทุกาทีสุ วุตฺตนยานุสาเรน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปิจ เหตุทุกาทีสุ ปญฺจ วิญฺญาณา เหตู ธมฺมาติ วา สเหตุกา ธมฺมาติ วา น วตฺตพฺพา, เอกเนฺตน ปน น เหตู เอว, อเหตุกา เอวาติฯ เอวํ ''ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญา''ติ อิมินา อุปริ เอกวิธปริเจฺฉทาวสาเน วกฺขมาเนน สมฺพโนฺธ ติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ยถานุรูปํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ จ **อเจตสิกา**ติ จิตฺตานิ เอว ปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตานํ อิธ อปรามฏฺฐตฺตาฯ

อุปฺปนฺนวตฺถุกา อุปฺปนฺนารมฺมณาติ ขณปจฺจุปฺปนฺนวเสน อนาคตปฏิเกฺขโปฯ น หิ ตานิ อนาคเตสุ ปญฺจสุ วตฺถารมฺมเณสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ **ปุเรชาตวตฺถุกา ปุเรชาตารมฺมณา**ติ สหุปฺปตฺติปฏิเกฺขโปฯ น หิ ตานิ สหุปฺปนฺนํ วตฺถารมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺติฯ **อชฺฌตฺติกวตฺถุกา**ติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตภูเต ปญฺจ ปสาเท วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกาฯ เอตฺถ จ ปญฺจ วิญฺญาณา สยมฺปิ อชฺฌตฺติกา, อชฺฌตฺติกวตฺถุกา จ, มโนวิญฺญาณํ หทยนิสฺสิตํ อชฺฌตฺติกํ, พาหิรวตฺถุกํ, ปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธา พาหิรา, อชฺฌตฺติกวตฺถุกา, มโนวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธา พาหิรา, พาหิรวตฺถุกาติ เอวํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ

อสมฺภินฺนวตฺถุกา อสมฺภินฺนารมฺมณาติ อนิรุทฺธวตฺถารมฺมณาฯ น หิ ตานิ นิรุทฺธวตฺถารมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺติฯ **นานาวตฺถุกา นานารมฺมณา**ติ ตานิ ยถากฺกมํ จกฺขุรูปาทินิยเตเกกวตฺถารมฺมณตาย อญฺญมญฺญํ ภินฺนวตฺถุกา, ภินฺนารมฺมณา จฯ น หิ จกฺขุวิญฺญาณํ จกฺขุํ มุญฺจิตฺวา โสตาทีสุ อญฺญตรํ วตฺถุํ กตฺวา รูปํ มุญฺจิตฺวา สทฺทาทีสุ อญฺญตรารมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ, น อิตรานิ เจตรานิฯ **น อญฺญมญฺญสฺส โคจรวิสยํ ปจฺจนุโภนฺตี**ติ อิมินา จ เนสํ นานารมฺมณตํเยว วิภาเวติฯ **น อสมนฺนาหารา อุปฺปชฺชนฺตี**ติ อนาวชฺชเนน น อุปฺปชฺชนฺติ, ปญฺจทฺวาราวชฺชเนน อนาวชฺชิเต วิสเย น อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **น อมนสิการา**ติ ตเมวตฺถ ปริยายนฺตเรน วิภาเวติฯ **น อโพฺพกิณฺณา**ติ อญฺญมญฺญํ นิรนฺตรา หุตฺวา น อุปฺปชฺชนฺติฯ **น อปุพฺพํ อจริม**นฺติ เอกกฺขเณปิ สห น อุปฺปชฺชนฺติฯ น เกวลญฺจ เอตานิ, อญฺญานิปิ วิญฺญาณานิ เทฺว วา ตทุตฺตริํ วา เอกโต น อุปฺปชฺชนฺติ, เอเกกเมว ปน วิญฺญาณํ อุปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ''อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌตี''ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๙; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๓๖๘; วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๓)ฯ **น อญฺญมญฺญสฺส สมนนฺตรา**ติ อิมินา อนโพฺพกิณฺณตาย เอว วิภาวนาฯ

อนาโภคาติ อนาวชฺชนภูตา อาวชฺชนฏฺฐาเน ฐตฺวา อาวชฺชนกิจฺจํ กาตุํ น สมตฺถาติ อโตฺถฯ **น กญฺจิ ธมฺมํ ปฏิวิชานาตี**ติ ''มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา''ติ (ธ. ป. ๑-๒) เอวํ วุตฺตํ เอกมฺปิ กุสลากุสลํ ธมฺมํ โกจิปิ ปุคฺคโล น ปฏิวิชานาติ, เตหิ วิญฺญาเณหิ น สาเธตีติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตา**ติ ฐเปตฺวา รูปาทิอารมฺมณานํ อภินิปาตมตฺตํ อาปาถคมนมตฺตํ, พฺยตฺตตโรปิ ปุคฺคโล ปญฺจวิญฺญาเณหิ อาปาถคตารมฺมณปฏิวิชานนมตฺตโต อญฺญํ กุสลากุสลปฏิวิชานนํ กาตุํ น สโกฺกตีติ อโตฺถฯ

ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สมนนฺตราปีติ มโนธาตุยาปิฯ **อปิ**-สโทฺท เจตฺถ สมฺปิณฺฑน โตฺถ, เตน น เกวลํ มโนธาตุยาว, ตโต ปเรหิปิ ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาเณหิ ตทารมฺมณปริโยสา เนหิ น กิญฺจิ กุสลากุสลํ ธมฺมํ ปฏิวิชานาตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ คเหตโพฺพฯ กิญฺจาปิ ปญฺจทฺวาเร กุสลากุสลาทีนิ ชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตถาปิ ตานิ โมฆปุปฺผานิ วิย อโพฺพหาริกา นีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ **น กญฺจิ อิริยาปถํ กเปฺปตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ น หิ ปญฺจทฺวาริก วิญฺญาเณหิ คมนาทีสุ กญฺจิ อิริยาปถํ กเปฺปติ, น กายวจีกมฺมํ ปฏฺฐเปติ, น วิญฺญตฺตึ วา สมุฏฺฐาเปติ, น กุสลากุสลํ ธมฺมํ สมาทิยติ, น โลกิยโลกุตฺตรํ สมาธึ สมาปชฺชติ, น ตโต วุฏฺฐาติ, น ภวโต จวติ, น ภวนฺตเร อุปฺปชฺชติ, สพฺพเมฺปตํ กิจฺจํ มโนทฺวาริกจิเตฺตเนว โหติฯ ยถา เจเตสํ เอตานิ กิจฺจานิ นตฺถิ, เอวํ นิยาโมกฺกมนาทีนิปิฯ น หิ โกจิ ปญฺจทฺวาริกชวเนหิ มิจฺฉตฺตนิยามํ, สมฺมตฺตนิยามํ วา โอกฺกมติ, น เจตานิ นามโคตฺตํ วา กสิณาทิปณฺณตฺตึ วา ติลกฺขณาทึ วา อารพฺภ ภวนฺติฯ **น สุปตี**ติอาทีสุ สเพฺพหิ ปญฺจทฺวาริกจิเตฺตหิ น นิทฺทํ โอกฺกมติ, น กิญฺจิ สุปินํ ปสฺสติฯ นิทฺทายนฺตสฺส หิ อินฺทฺริเยสุ มหาปทีปตฺริยสทฺทาทิโอฬาริเก หิปิ รูปาทิปญฺจารมฺมเณหิ ฆฏฺฏิเตสุ ปฐมํ ปญฺจทฺวาริกานิ อาวชฺชนานิ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏตุํ น ส โกฺกนฺติ, มโนทฺวาริกเมว อาวชฺชนํ สโกฺกติ, ตสฺมิญฺจ อุปฺปเนฺน มโนทฺวาริกชวนํ ชวิตฺวา ภ วงฺคํ โอตรติฯ ทุติยวาเร ปน ปญฺจทฺวาริกอาวชฺชเนสุ ยํ กิญฺจิ ยถารหํ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏติ, ตโต ตทารมฺมณปริโยสานานิ ตํตํทฺวาริกวีถิจิตฺตานิ ยถากฺกมํ ปวตฺติตฺวา ภวงฺคํ โอตรนฺติฯ ตติย วาเร ปน มโนทฺวาริกาวชฺชนชวนานิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมึ ขเณ รูปาทิปญฺจารมฺมณววตฺถานํ โหติ, สโตฺต จ นิทฺทาย ปฏิพุโทฺธติ, เอวํ มโนทฺวาริกจิเตฺตเนว ปฏิพุชฺฌติฯ

สุปินมฺปิ หิ เตเนว ปสฺสติ, น ปญฺจทฺวาริเกน, ตญฺจ ปเนตํ สุปินํ ปสฺสโนฺต จตูหิ การเณหิ ปสฺสติ ธาตุโกฺขภโต วา อนุภูตปุพฺพโต วา เทวโตปสํหารโต วา ปุพฺพนิมิตฺตโต วาฯ อิเมสํ ปน สํสคฺคสนฺนิปาตโตปิ พหุธา ปปเญฺจนฺติฯ ตตฺถ ยํ วาตปิตฺตาทิธาตุโกฺขภโต, อนุภูตปุพฺพ โต จ สุปินํ ปสฺสติ, น ตํ สจฺจํฯ ยํ เทวโตปสํหารโต ปสฺสติ, ตํ สจฺจํ วา โหติ อลิกํ วาฯ กุทฺธา หิ เทวตา วิปรีตมฺปิ กตฺวา ทเสฺสนฺติฯ ยํ ปุพฺพนิมิตฺตโต ปสฺสติ, ตํ เอกนฺตสจฺจเมว โพธิสตฺต โกสลราชาทีนํ ปญฺจโสฬสมหาสุปินานิ วิยฯ ตญฺจ ปเนตํ จตุพฺพิธํ สุปินํ เสขปุถุชฺชนาว ปสฺ สนฺติ, น อเสขา ปหีนวิปลฺลาสตฺตาฯ กึ ปเนตํ ปสฺสโนฺต สุโตฺต ปสฺสติ ปฏิพุโทฺธ วา? กิเญฺจตฺถ, ยทิ สุโตฺต ปสฺสติ, สุปินสฺส กุสลาทิสภาวโต, ภวงฺคสฺส จ ตทภาวา อภิธมฺมวิโรโธ อาปชฺชติฯ อถ ปฏิพุโทฺธ, สุปินํ ปสฺสเนฺตน กตสฺส อโพฺพหาริกสฺสาปิ วีติกฺกมสฺส สโพฺพหา ริกเสฺสว เอกนฺตสาวชฺชตฺตา อนาปตฺติ น สิยาติ วินยวิโรโธ อาปชฺชติฯ ปการนฺตโร จ นตฺถิ, เยน สุปินํ ปเสฺสยฺยาติ สุปินสฺส อภาโวว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติฯ กสฺมา? ยสฺมา กปิมิทฺธปเร โต ปสฺสติ ‘‘กปิมิทฺธปเรโต โข, มหาราช, สุปินํ ปสฺสตี’’ติ (มิ. ป. ๕.๓.๕) วจนโต, ยา ปน นิทฺทา มกฺกฏนิทฺทา วิย ปุนปฺปุนํ กุสลาทิจิตฺตโวกิณฺณตฺตา ลหุปริวตฺตา, ตํ กปิมิทฺธํ, เตน สุ โตฺต สุปินํ ปสฺสติ, ตสฺมา สุปิโน กุสโลปิ โหติ อกุสโลปิ, อาวชฺชนตทารมฺมณวเสน อพฺยาก โตปิ, สุปิเน จ กตํ กุสลากุสลทุพฺพลตาย ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ น สโกฺกติ, ปวเตฺต เวทนียํ ปน โหติฯ ‘‘ยาถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญา’’ติ เอตฺถ โย ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ ยถาวุโตฺต น เหตุ กโฏฺฐ, อเหตุกโฏฺฐ…เป.… น สุปินํ ปสฺสนโฏฺฐ, โส ยาถาวโฏฺฐ, ตํตํยาถาวตฺถุํ วิภาเวตีติ ยา ถาวกวตฺถุวิภาวนา ปญฺญาฯ **เอวํ เอกวิเธน ญาณวตฺถู**ติ เอวํ วุเตฺตน เอเกน ปกาเรน เอเกน อากาเรน, เอกโกฏฺฐาเสน ญาณวตฺถุ โหตีติฯ

เอกกํ นิฏฺฐิตํฯ

ทุเกสุ **อตฺถชาปิกา**ติ เอตฺถ อตฺถปฏิสมฺภิทาวิภงฺค วุตฺเตสุ ปญฺจสุ อตฺเถสุ ยถานุรูปํ อตฺถํ ชาเปติ ชเนติ ปวตฺเตตีติ **อตฺถชาปิกา,** จตุภูมกกุสลจิตฺเตสุ เจว อเสขานํ อภิญฺญาสมาปตฺตีนํ ปริกมฺมาทิภูตกามาวจรกิริยาจิตฺเตสุ จ สมฺปยุตฺตา ปญฺญาฯ ตาสุ หิ ยสฺมา กุสลสมฺปยุตฺตาว ปญฺญา อตฺตโน อตฺตโน ภูมิปริยาปนฺนํ วิปากสงฺขาตํ อตฺถํ ชาเปติ ชเนติฯ กามาวจรกิริยาสมฺปยุตฺตา ปน ปริกมฺมาทิภูตา อภิญฺญาสมาปตฺติกิริยา อรหตฺตผลสงฺขาตํ อตฺถํ ชาเปติ ชเนติ, ตสฺมา เอตา อตฺถชาปิกาติ วุตฺตาฯ อฏฺฐกถาสุ ปน ปาฬิยํ อวุตฺตาปิ ตีสุ ภูมีสุ กิริยชวนปญฺญา อนนฺตราทิปจฺจยวเสน อตฺตโน อนนฺตรํ กิริยตฺถํ ชาเปตีติ ‘‘อตฺถชาปิกา’’เตฺวว วุตฺตาฯ **ชาปิตตฺถา ปญฺญา**ติ สหชาตํ วิปากตฺถํ ชาเปตฺวา ฐิตา, อตฺตโน วา การเณหิ ชาปิตา ชนิตา ปวตฺติตา สยมฺปิ อตฺถภูตาติ **ชาปิตตฺถา**ฯ จตุภูมกวิปาเกสุ จ กิริยาภิญฺญาสมาปตฺตีสุ จ สมฺปยุตฺตา ปญฺญาฯ อฏฺฐกถาสุ ปน ปาฬิยํ อวุตฺตา เสสกิริยาสมฺปยุตฺตาปิ ปญฺญา ยถาสกํ การเณหิ ชาปิตา, สยญฺจ อตฺถภูตาติ ‘‘ชาปิตตฺถา’’เตฺวว วุตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทุกํ นิฏฺฐิตํฯ

ติเกสุ ปน จินฺตามยตฺติเก ปรโต อทิสฺวา อสุตฺวาว อตฺตโน ธมฺมตาย ‘‘เอวํ สติ เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ จินฺตามยอนุพุทฺธิยา อุปฺปาทิตา อนวชฺชกมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐาเนสุ ปญฺญา เจว กมฺมสฺสกตญาณํ, สจฺจานุโลมิกญาณญฺจ **จินฺตามยา** นาม ปญฺญาฯ ตตฺถ วฑฺฒกิกมฺมปุปฺผฉฑฺฑกกมฺมาทิ หีนเญฺจว กสิวาณิชฺชาทิ อุกฺกฏฺฐญฺจ กมฺมเมว **กมฺมายตนํ**ฯ นฬการเปสการสิปฺปาทิ หีนเญฺจว มุทฺทาคณนาเลขาทิ อุกฺกฏฺฐญฺจ สิปฺปเมว **สิปฺปายตนํ**ฯ นาคมณฺฑลปริตฺตาทิ ธมฺมิกวิชฺชาว **วิชฺชาฏฺฐานํ**ฯ เตสุ จินฺตาพเลเนว อุปฺปนฺนา ปญฺญาฯ โพธิสตฺตาทโย หิ สตฺตหิตาย อทิฏฺฐํ อสุตํ ตํตํอนวชฺชกมฺมสิปฺปตทุปกรณกรณปฺปการญฺจ ญาณพเลน จินฺเตตฺวา นิปฺผาเทนฺติฯ นาคมณฺฑลปริตฺตาทิวิชฺชมฺปิ อุปฺปาเทนฺติ, เอวํ กตานิปิ ตานิ ปุเพฺพ อุคฺคณฺหิตฺวา กโรเนฺตหิ กตสิปฺปสทิสาเนว โหนฺติฯ **กมฺมสฺสกตญาณํ** นาม กุสลกมฺมํ สตฺตานํ สกํ, อกุสลํ โน สกนฺติ เอวํ ชานนปญฺญาฯ อถ วา กุสลกมฺมเมว สตฺตานํ สกํ ตทายตฺตวุตฺติตาย, นาญฺญนฺติ เอวํ ชานนปญฺญาปิฯ **สจฺจานุโลมิกํ ญาณ**นฺติ วิปสฺสนาญาณํฯ ตํ หิ มคฺคสจฺจสฺส ปรมตฺถสจฺจสฺส อนุโลมนโต ‘‘สจฺจานุโลมิก’’นฺติ วุจฺจติฯ อิทมฺปิ หิ ญาณทฺวยํ ปรโต อสุตฺวา จินฺตาพเลน อุปฺปาทิตํ จินฺตามยญาณเมว โหติฯ อิทญฺจ น เยสํ เกสญฺจิ สตฺตานํ อุปฺปชฺชติ, อภิญฺญาตานํ ปน ปุญฺญวนฺตานํ มหาสตฺตานเมว อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถาปิ สจฺจานุโลมิกญาณํ ปจฺฉิมภวิกานํ ทฺวินฺนเญฺญว โพธิสตฺตานํ อุปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ **สุตมยา ปญฺญา**ติ ปรโต สุตฺวา สุตวเสน อุปฺปาทิตา ยถาวุตฺตกมฺมายตนาทิปญฺญาวฯ ปรโต อสุตฺวา ปน กมฺมายตนาทิ ปเรน กยิรมานํ, กตํ วา ทิสฺวา อุคฺคเหตฺวา วา ปฏิลทฺธาปิ ปญฺญา ‘‘สุตมยา’’เตฺวว วุจฺจติฯ ตทุภยาปิ จินฺตามยา, สุตมยา จ กามาวจราวฯ **ภาวนามยา** ปน ปญฺญา จินฺตามยวเสน, สุตมยวเสน วา ปวตฺติตกามาวจรปุพฺพภาคภาวนานิปฺผตฺติยา สมฺปฺปนฺนา มหคฺคตโลกุตฺตรชวนปญฺญาฯ

ทานมยตฺติเก เทยฺยธมฺมปริจฺจาควเสน ปวตฺตา **ทานมยา,** สีลปูรณวเสน ปวตฺตา **สีลมยา,** ตทุภยาปิ กามาวจราวฯ **ภาวนามยา** ปเนตฺถ สมถวิปสฺสนาวเสน ปวตฺตา จตุภูมกปญฺญาฯ นิเทฺทเส ปนสฺส กิญฺจาปิ ‘‘สมาปนฺนสฺส ปญฺญา’’ติ (วิภ. ๗๖๘) เอวํ มหคฺคตโลกุตฺตรปญฺญาว วุตฺตา, ตถาปิ ตํ อุกฺกฏฺฐวเสน วุตฺตํฯ กามาวจรานํ ปน ปุพฺพภาคภาวนานํ, อนุสฺสติอุปจารภาวนานญฺจ ภาวนามเย สงฺคโหติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุริมตฺติเก ปเนตาสํ จินฺตามเย สงฺคหิตตฺตา ภาวนามเย อสงฺคโห, ตตฺถาปิ ภาวนาพลนิปฺผนฺนานเมว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อธิสีลตฺติเก ปาติโมกฺขสํวรสีลํ วิปสฺสนาเหตุตฺตา เสสสีลโต อธิกํ สีลนฺติ อธิสีลํ, ตสฺมึ สมฺปยุตฺตา ปญฺญา **อธิสีเล ปญฺญา**ฯ วิปสฺสนาปาทิกา ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย เสสจิเตฺตหิ อธิกตฺตา อธิจิตฺตํ, ตสฺมึ ปญฺญา **อธิจิเตฺต ปญฺญา,** จิตฺตสีเสน เจตฺถ สมาธิ นิทฺทิโฏฺฐฯ สวิปสฺสนา ปน มคฺคผลปญฺญา เสสาหิ อธิกตฺตา อธิปญฺญา นามฯ สา จ อธิปญฺญาย ปญฺญาติ เทสนาย สมรสตาย วุตฺตาฯ สีลาทโย ‘‘สีลํ จิตฺตํ ปญฺญา, อธิสีลํ อธิจิตฺตํ อธิปญฺญา’’ติ ปเจฺจกํ ทุวิธา โหนฺติฯ เตสุ ปุริมา ปญฺจสีลทสสีลานิ, วฏฺฏปาทิกอฏฺฐสมาปตฺติโย, นิเพฺพธภาคิยกมฺมสฺสกตปญฺญา จ ยถากฺกมํ โหนฺติฯ เต จ ธมฺมา อนุปฺปเนฺนปิ ตถาคเต โพธิสตฺตานํ, ตาปสปริพฺพาชกานํ, จกฺกวตฺติราชาทีนญฺจ กาเล ปวตฺตนฺติ, ปจฺฉิมา ปน วุตฺตาวเสสา อุปฺปเนฺน เอว ตถาคเต วิตฺถาริกา โหนฺติ, โน อนุปฺปเนฺนติ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ รตนตฺตเย ทานาปจายนาทิวเสน, สรณคมนสทฺธมฺมสวนาทิวเสน จ ปวตฺตา วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูตา กุสลธมฺมาปิ อธิสีลอธิปญฺญาสุ คหิตา เอวาติ คเหตพฺพาฯ

อายโกสลฺลตฺติเก **อาโย**ติ วฑฺฒิ, สา อกุสลาทิอนตฺถหานิโต, กุสลาทิอตฺถุปฺปตฺติโต จ ทุวิธาฯ **อปาโย**ติ อวฑฺฒิ, สาปิ กุสลาทิอตฺถหานิโต, อกุสลาทิอนตฺถุปฺปตฺติโต จ ทุวิธาฯ เตสุ โกสลฺลํ, กุสลสภาวา ปญฺญาฯ อปายโกสลฺลํ ปญฺญวโต เอว ‘‘เอวํ มนสิการาทิปฺปวตฺติยํ อวฑฺฒิ อุปฺปชฺชติ, วฑฺฒิ ปริหายตี’’ติ ญตฺวา ตทฺภยปฏิปตฺติสมฺภวโตฯ **อุปายโกสลฺลน**ฺติ อตฺร อุปาโย อจฺจายิกกิจฺจาทีสุ ฐานุปฺปตฺติกอุปายชานนปญฺญา, ติวิธาปิ เจตา กามาวจรปญฺญาติ เวทิตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ติกํ นิฏฺฐิตํฯ

จตุเกฺกสุ ปน ปฐเม **กมฺมสฺสกตญาณํ สจฺจานุโลมิกํ ญาณญฺจ** วุตฺตเมว, อิธ ปน ฐเปตฺวา สจฺจานุโลมิกญาณํ สพฺพาปิ สาสวา กุสลา ปญฺญา กมฺมสฺสกตญาณนฺติ เวทิตพฺพํฯ จตูสุ มเคฺคสุ, ผเลสุ จ ปญฺญาว มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ, ผลสมงฺคิสฺส ญาณญฺจาติฯ

สจฺจจตุเกฺก อริยมคฺคผลปญฺญาว จตูสุ สเจฺจสุ เอกปฏิเวธวเสน ‘‘ทุเกฺข ญาณ’’นฺติ อาทินา จตูสุ ฐาเนสุ คหิตาฯ กิญฺจาปิ หิ กามาวจรญาณมฺปิ จตูสุ สเจฺจสุ อารมฺมณวเสน ปวตฺตติ, ปฏิเวธกิจฺจวเสน ปน อิธาธิเปฺปตตฺตา ปาฬิยํ ตํ น คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ธมฺมจตุเกฺก มคฺคผเลสุ ปญฺญา **ธเมฺม ญาณํ** นามฯ เตสุ หิ มคฺคญาณํ ตาว จตุสจฺจธมฺมานํ เอกปฏิเวธวเสน ชานนโต ‘‘ธเมฺม ญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ ผลญาณํ ปน นิโรธสจฺจวเสน **ธเมฺม ญาณ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ มคฺคานุภาวนิพฺพตฺตํ ปน อตีตานาคเตสุ สจฺจปฏิเวธนยสงฺคหณวเสน ปวตฺตํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ **อนฺวเย ญาณํ** นามฯ ตสฺส จ เยหิ นเยหิ อริยา อตีตมทฺธานํ จตุสจฺจธมฺมํ ชานิํสุ, เตปิ อิมเญฺญว จตุสจฺจํ เอวเมว ชานิํสุ, อนาคตมทฺธานมฺปิ ชานิสฺสนฺตีติ เอวํ ชานนวเสน ปวตฺติ อากาโร เวทิตโพฺพฯ สราคาทิวเสน ปรจิตฺตปริเจฺฉทญาณํ **ปริเย ญาณํ** นามฯ ธมฺมนฺวยปริยญาณานิ ปน ฐเปตฺวา สพฺพโลกิยปญฺญาญาณนฺติ สมฺมตตฺตา สมฺมุติมฺหิ ญาณนฺติ **สมฺมุติญาณํ** นามฯ

อาจยจตุเกฺก กามาวจรกุสเล ปญฺญา **อาจยาย โน อปจยาย**ฯ สา หิ จุติปฏิสนฺธิํ อาจิโนติ เอว, โน อปจิโนติฯ มคฺคปญฺญา ปน **อปจยาย โน อาจยาย**ฯ รูปารูปกุสลปญฺญา **อาจยาย เจว อปจยาย จ**ฯ สา หิ วิกฺขมฺภนวเสน กิเลเส จ ตมฺมูลเก จ วิปากธเมฺม อปจิโนติฯ เสสา อพฺยากตา ปญฺญา **เนวาจยาย โน อปจยาย**ฯ

นิพฺพิทาจตุเกฺก รูปาวจรปฐมชฺฌานปญฺญา **นิพฺพิทาย โน ปฏิเวธาย**ฯ สา หิ กามวิเวเกน ปตฺตพฺพตฺตา กิเลสนิพฺพิทาย ปวตฺตติ, อภิญฺญาปาทกภาวํ ปน อปฺปตฺตตาย เนวาภิญฺญาปฏิเวธาย สํวตฺตติฯ จตุตฺถชฺฌานปญฺญา **ปฏิเวธาย โน นิพฺพิทาย**ฯ สา หิ อภิญฺญาปาทกภาเวนาปิ อภิญฺญาภาวปฺปตฺติยาปิ ปฏิเวธาย สํวตฺตติฯ ปฐมชฺฌานกฺขเณ เอว นีวรณนิพฺพินฺทนตฺตา โน นิพฺพิทายฯ ทุติยตติยชฺฌานปญฺญา ปน โสมนสฺสสหคตตาย ปฐมชฺฌานสนฺนิสฺสิตา วา อวิตกฺกตาย จตุตฺถชฺฌานสนฺนิสฺสิตา วา กาตพฺพาฯ มคฺคปญฺญา ปน **นิพฺพิทาย เจว ปฏิเวธาย จ**ฯ เอตฺถ หิ จตุสจฺจปฏิเวธวเสน นิพฺพิทาย เจเวตาสํ ฉฬภิญฺญาปฺปตฺติยา ปฏิเวธาย จ สํวตฺตนํ เวทิตพฺพํฯ เสสา โลกิยโลกุตฺตรา ปญฺญา **เนว นิพฺพิทาย โน ปฏิเวธาย**ฯ

หานภาคิยจตุเกฺก หานํ ภชตีติ **หานภาคินี,** เอวํ เสเสสุปิฯ **นิเพฺพโธ**ติ เจตฺถ อริยมโคฺค ตนฺนิพฺพตฺตกวิปสฺสนาปาทกตฺตาฯ **นิเพฺพธภาคินี**ติ จตูสุปิ ฐาเนสุ รูปารูปกุสลปญฺญาว วุตฺตาฯ ตานิ หิ อตฺตโน สภาวา ปริหายิตฺวา เหฏฺฐา โอโรหณปจฺจยภูตา **หานภาคินี**ฯ อุปริชฺฌานปจฺจยภูตา **วิเสสภาคินี,** ตํ ปน ฌานนิกนฺติยา พลวตาย วิเสสํ, หานิํ วา อนุสฺสุกฺกิตฺวา ฐิติโกฏฺฐาสิกา **ฐิติภาคินี,** อริยมคฺคปทฏฺฐานวิปสฺสนาปาทกภูตาว **นิเพฺพธภาคินี** จ โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาติ อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิภานปฏิสมฺภิทาวฯ **จตโสฺส ปฏิปทา**ติ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทโย เหฏฺฐา วุตฺตาวฯ **จตฺตาริ อารมฺมณานี**ติ ปริตฺตา, ปริตฺตารมฺมณาติอาทิกา เหฏฺฐา วุตฺตนยาวฯ ชรามรณาทิจตุเกฺกสุปิ มคฺคญาณวเสเนว จตโสฺส โยชนา วุตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จตุกฺกํ นิฏฺฐิตํฯ

ปญฺจเกสุ ปน **ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธี**ติ ปีติผรณตา สุขผรณตา เจโตผรณตา อาโลกผรณตา ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตนฺติ เอวํ ปาฬิยํ วุเตฺตหิ ปญฺจหิ ญาณเงฺคหิ สมนฺนาคโต สมาธิฯ ตตฺถ ปีติํ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **ปีติผรณตา** นาม, สุขํ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **สุขผรณตา** นามฯ ปเรสํ เจโตผรมานา อุปฺปชฺชตีติ เจโตปริยญาณํ **เจโตผรณตา** นามฯ อาโลกผรเณ อุปฺปชฺชตีติ ทิพฺพจกฺขุญาณํ **อาโลกผรณตา** นามฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ **ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ** นามฯ เอตฺถ จ ปีติผรณตา, สุขผรณตา จ เทฺว ปาทา วิย, เจโตผรณตา, อาโลกผรณตา จ เทฺว หตฺถา วิย, ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ สีสํ วิย, อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ มชฺฌิมกาโย วิยฯ อิติ ภควา ปญฺจงฺคิกํ สมฺมาสมาธิํ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนํ ปุริสํ วิย กตฺวา ทเสฺสติฯ อิมินา จ สมาธินา องฺคานิ ปญฺจ ญาณงฺคานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธีติ –

> ‘‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’ติ ปจฺจตฺตํเยว ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ‘อยํ สมาธิ อริโย นิรามิโส’ติ…เป.… ‘มหาปุริสเสวิโต’ติ…เป.… ‘สนฺโต ปณีโต ปฏิปสฺสทฺธิลโทฺธ เอโกทิภาวาธิคโต น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต’ติ…เป.… ‘โส โข ปนาหํ อิมํ สมาธิํ สโตว สมาปชฺชามิ, สโต วุฏฺฐหามี’ติ ปจฺจตฺตํเยว ญาณํ อุปฺปชฺชตี’’ติ (วิภ. ๘๐๔) –

เอวํ **ปาทิยํ** วุเตฺตหิ ปญฺจหิ ปจฺจเวกฺขณญาเณหิ ยุโตฺต อรหตฺตผลสงฺขาโต สมาปตฺติผลสมาธิฯ โส เอวํ หิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา **ปจฺจุปฺปนฺนสุโข,** ปุริโม ปุริโม ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส สมาธิสุขสฺส เจว อตฺตนา สมุฏฺฐาปิตมฺปิ ปณีตรูเปน ผุฏฺฐสกลกายตาย ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตกาเล อติปณีตํ กายวิญฺญาณสุขสฺส ปจฺจยตฺตา **อายติํ สุขวิปาโก** อุปฺปชฺชติ, อิมินาปิ ปริยาเยน อายติํ สุขวิปาโกติ เอกํ องฺคํ, กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริโย** กามามิสวฏฺฏามิสโลกามิสานํ อภาวา **นิรามิโส**ติ เอกํ, พุทฺธาทีหิ มหาปุริเสหิ เสวิตตฺตา อกาปุริสเสวิโสติ เอกํ, องฺคารมฺมเณ สนฺตตาย, สพฺพกิเลสทรถสนฺตตาย จ **สโนฺต** อตปฺปนียเฏฺฐน **ปณีโต** กิเลสปฏิปสฺสทฺธิภาวสฺส ลทฺธตฺตา **ปฏิปสฺสทฺธลโทฺธ** เอโกทิภาเวน จ อธิคโต อปฺปคุณสาสวสมาธิ วิย สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน ปจฺจนีกธเมฺม นิคฺคยฺห กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา **นสสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต**ฯ ปุคฺคลสฺสายํ สมาธีติ เอวํ ขีณาสวสฺส สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน อิมํ สมาธิํ สโตว สมาปชฺชติ, อุฏฺฐหติ จาติ เอกมงฺคนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ สพฺพาการโต ยุตฺตตฺตา ‘‘ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธี’’ติ วุจฺจติฯ

ปญฺจกํ นิฏฺฐิตํฯ

ฉเกฺก **ฉสุ อภิญฺญาสุ ปญฺญา**ติ อิทฺธิวิเธ ญาณํ, ทิพฺพโสตธาตุยา ญาณํ, เจโตปริเย ญาณํ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติยํ ญาณํ, จุตูปปาเต ญาณํ, อาสวานํ ขเย ญาณนฺติ เอวํ วุตฺตานิ ฉฬภิญฺญาจิตฺตสมฺปยุตฺตานิ ญาณานิฯ เตสุ ปจฺฉิมํ โลกุตฺตรํ, เสสานิ รูปาวจรปญฺจมชฺฌานิกานีติฯ

ฉกฺกํ นิฏฺฐิตํฯ

สตฺตเก **สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนี**ติ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ เอกํ, ‘‘อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขารา’’ติ เอกนฺติ เทฺว ญาณานิ, เอวํ อตีเตปิ เทฺว, อนาคเตปิ เทฺวติ ฉ, ตํ ฉพฺพิธมฺปิ ญาณํ ‘‘ขยธมฺม’’นฺติอาทินา ปจฺจเวกฺขณญาเณน สทฺธิํ สตฺต ญาณานิฯ เอวํ เสเสสุปิ ชาติปริโยสาเนสุ จาติ เอวํ เอกาทสสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ ปเจฺจกํ กาลตฺตเยปิ อนฺวยพฺยติเรกญาณํ เตสํ วยทสฺสนญาณสฺส จ วเสน สตฺต สตฺต กตฺวา สตฺตสตฺตติ ญาณานิฯ

สตฺตกํ นิฏฺฐิตํฯ

อฏฺฐกํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นวเก **นวสุ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีสุ ปญฺญา**ติ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชนฺตสฺส อนุปฏิปาฏิยา วิหาตพฺพโต อุปฺปาเทตพฺพโต อนุปุพฺพวิหารสงฺขาตาสุ รูปารูปสมาปตฺตีสุ สมฺปยุตฺตา อฏฺฐ ปญฺญา เจว ตทนนฺตรํ นิโรธํ ผุสิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส นิโรธํ สนฺตโต ปจฺจเวกฺขณญาณญฺจาติ นวฯ

นวกํ นิฏฺฐิตํฯ

ทสเก **ตถาคตสฺสา**ติ ยถา วิปสฺสีอาทโย ปุพฺพกา อิสโย อาคตา, ตถา อาคตสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ **ตถาคตพลานี**ติ อเญฺญหิ อสาธารณานิ ตถาคตเสฺสว พลานิ, ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ พลานิ ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานิ, ตถา อาคตานิ พลานีติปิ อโตฺถฯ ตตฺถ ทุวิธํ

ตถาคตสฺส พลํ กายพลํ, ญาณพลญฺจฯ เตสุ **กายพลํ** หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ วุตฺตํ เหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘กาฬาวกญฺจ คงฺเคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๗๖๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๘; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๒๒; อ. นิ. ๑๐.๒๑; อุทา. อฏฺฐ. ๗๕; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๑.๓๙; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๔๔; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๘๑);

อิมานิ หิ ทส หตฺถิกุลานิฯ ตตฺถ **กาฬาวก**นฺติ ปกติหตฺถิกุลํ, ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ, ตํ เอกสฺส กาฬาวกหตฺถิโน พลํ, ยํ เตสํ ทสนฺนํ พลํ, ตํ เอกสฺส คงฺเคยฺยสฺส, เตสํ ทสนฺนํ ปณฺฑรสฺส, เตสํ ทสนฺนํ ตมฺพสฺส, เตสํ ทสนฺนํ ปิงฺคลสฺส, เตสํ ทสนฺนํ คนฺธหตฺถิโน, เตสํ ทสนฺนํ มงฺคลสฺส, เตสํ ทสนฺนํ เหมสฺส, เตสํ ทสนฺนํ อุโปสถสฺส, เตสํ ทสนฺนํ พลํ ฉทฺทนฺตสฺส, ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ พลํ, ตํ ตถาคตสฺส นารายณพลนฺติ วุจฺจติฯ ตเทตํ ปกติหตฺถิคณนาย หตฺถีนํ โกฏิสหสฺสํ, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตาว ตถาคตสฺส กายพลํฯ ยานิ ปน ทสพลจตุเวสารชฺชาทีนิ อเนกานิ ญาณสหสฺสานิ, เอตํ **ญาณพลํ** นามฯ อิธาปิ ญาณพลเมว อธิเปฺปตํฯ ญาณญฺหิ อกมฺปิยฏฺเฐน, อุปตฺถมฺภนฏฺเฐน จ พลนฺติ วุตฺตํฯ

เยหิ พเลหิ สมนฺนาคโตติ เยหิ ทสหิ ญาณพเลหิ อุเปโตฯ **อาสภณฺฐาน**นฺติ เสฏฺฐฏฺฐานํฯ อปิจ ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภฯ วชสตเชฏฺฐโก วา อุสโภ, วชสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ, สพฺพควเสโฏฺฐ นิสโภ, เสโต ปาสาทิโก มหาภารวโห สพฺพปริสฺสยสโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อกมฺปนีโย นิสโภ, โส อิธ **อุสโภ**ติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ อาสภํฯ **ฐาน**นฺติ ตสฺส นิสภพลสมนฺนาคตสฺส จตูหิ ปาเทหิ ปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐานํ, อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ **อาสภํ**ฯ ยเถว หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ อุสภพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ ปาเทหิ ปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ หิ ทสพลสมนฺนาคโต จตุเวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ อปฺปธํสิโย อจเลน ฐาเนน ติฏฺฐติ, ตเญฺจส ปฏิชานาติ อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ อตฺตนิ อาโรเปติ, เตน วุตฺตํ **‘‘อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาตี’’**ติ (วิภ. ๗๖๐)ฯ

ปริสาสูติ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **สีหนาทํ นทตี**ติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ, สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติฯ อยมโตฺถ สีหนาทสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ ยถา วา สีโห สหนโต จ หนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโตปิ โลกธมฺมานํ สหนโต, ปรปฺปวาทานญฺจ หนนโต **‘‘สีโห’’**ติ วุจฺจติ, ตสฺส นาทํ นทติฯ

พฺรหฺมจกฺกนฺติอาทีสุ **พฺรหฺม**นฺติ อุตฺตมํ วิสุทฺธํฯ **จกฺก**-สโทฺท ปนายํ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๑) สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๕; ๓.๒๐๔; ม. นิ. ๒.๓๘๖) ลกฺขเณฯ ‘‘จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติ (ธ. ป. ๑) เอตฺถ รถงฺคฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙) เอตฺถ อิริยาปเถฯ ‘‘จกฺกํ ปวตฺตย สพฺพปาณิน’’นฺติ (ชา. ๑.๗.๑๔๙) เอตฺถ ทาเนฯ ‘‘ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติ (ที. นิ. ๓.๘๕) เอตฺถ รตนจเกฺกฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓) เอตฺถ อุรจเกฺกฯ ‘‘ขุรปริยเนฺตน เจปิ จเกฺกนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๖) เอตฺถ ปหรณจเกฺกฯ ‘‘อสนิจกฺก’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๖๑; สํ. นิ. ๒.๑๖๒) เอตฺถ อสนิมณฺฑเลฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒) เอตฺถ ธมฺมจเกฺกฯ อิธ ปน ธมฺมจเกฺก ปวตฺตติฯ

ธมฺมจกฺกญฺจ ทุวิธํ โหติ ปฏิเวธญาณญฺจ เทสนาญาณญฺจฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ โลกุตฺตรํ **ปฏิเวธญาณํ,** กรุณาปภาวิตํ สาวกานํ อริยผลาวหํ กามาวจรํ **เทสนาญาณํ,** อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํ พุทฺธานเญฺญว โอรสญาณํ, ตํ ปวเตฺตติ อุปฺปาเทติ วิภาเวติ วิตฺถาริกํ กโรตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยานิ ทส ญาณานิ อาทิโต ‘‘ตถาคตพลานี’’ติ นิกฺขิตฺตานิ, ตานิ วิตฺถาเรตุํ **‘‘กตมานิ ทส? อิธ ตถาคโต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฐานญฺจ ฐานโต**ติ การณญฺจ การณโตฯ การณํ หิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฎฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ **อฎฺฐานญฺจ อฎฺฐานโต**ติ อการณญฺจ อการณโตฯ **ยมฺปี**ติ เยน ญาเณน ยถาภูตํ ปชานาติ, อิทมฺปิ ฐานาฐานญาณํ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ นาม โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ อุปริปิ สพฺพตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ กถํ ปเนตฺถ ภควา ฐานญฺจ ฐานโต, อฎฺฐานญฺจ อฎฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาตีติ? อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺย…เป.… กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺย, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปิตรํ…เป.… อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปทุฎฺฐจิเตฺตน ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย, อฎฺฐมํ ภวํ นิพฺพเตฺตยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุถุชฺชโน ปเนตํ สพฺพํ กเรยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชตีติ ปชานาติ, ตถา ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตถา เทฺว ราชาโน จกฺกวตฺตี อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, เอโก ปน อุปฺปชฺชติ, ฐานเมตํ วิชฺชตีติ ปชานาติ, ตถา ยํ กายทุจฺจริตาทีนํ ติณฺณํ ทุจฺจริตานํ อิโฎฺฐ วิปาโก, สุจริตานญฺจ อนิโฎฺฐ วิปาโก นิพฺพเตฺตยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ตพฺพิปรีโต ปน เนสํ วิปาโก นิพฺพเตฺตยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชตีติ, เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตู ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ ฐานํ, อิตเร อฎฺฐานนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, เอตฺถ ปนายํ สเงฺขปโต อฎฺฐกถาวินิจฺฉโยฯ ‘‘สุขโต อุปคเจฺฉยฺยา’’ติ อิทํ ‘‘เอกนฺตสุขี อตฺตา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๗) ทิฎฺฐิวิปลฺลาสวเสน สุขโต คาหํ สนฺธาย วุตฺตํ, สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสวเสน ปน อริยสาวโกปิ กิเลสปริฬาหาภิภูโต มตฺตหตฺถิปริตาสิโต วิย, สุจิกาโม คูถกูปํ วิย กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติ, อตฺตโต อุปคมนวาเร กสิณาทิปณฺณตฺติยา, นิพฺพานสฺส จ สงฺคณฺหนตฺถํ ‘‘สงฺขาร’’นฺติ อวตฺวา **‘‘กญฺจิ ธมฺม’’**นฺติ วุตฺตํฯ

มาตรนฺติอาทีสุ กิญฺจาปิ อริยสาวโก สีสเจฺฉทํ ปาปุณโนฺตปิ กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย ปาณาติปาตํ, อทินฺนาทานาทีสุ วา ยํกิญฺจิ ทุจฺจริตํ อปายเหตุภูตํ กาตุํ ภวนฺตเรปิ น สโกฺกติ, ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชตาทสฺสนตฺถเมตฺถ ปญฺจานนฺตริยาเนว อุทฺธฎานิฯ สาวเชฺชหิ ปุถุชฺชนภาโว, ยตฺร หิ นาม อานนฺตริยานิปิ กริสฺสตีติฯ เอตฺถ จ มนุสฺสภูตเสฺสว มนุสฺสภูตํ ชนิกํ มาตรํ, ปิตรํ วา อปิ ปริวตฺตลิงฺคํ ชีวิตา โวโรเปนฺตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ โหติฯ ติรจฺฉานภูตํ ปน มาตรํ, ปิตรํ วา สยํ วา ติรจฺฉานภูโต มนุสฺสภูตํ, ติรจฺฉานภูตํ วา ชีวิตา โวโรเปโนฺต อานนฺตริยํ น ผุสติ, กมฺมํ ปน ภาริยํ, อานนฺตริยํ อาหเจฺจว ติฎฺฐติฯ อรหนฺตมฺปิ มนุสฺสภูตเมว ฆาเตโนฺต อานนฺตริยํ ผุสติฯ ตสฺส จ ปุถุชฺชนกาเล ปหารํ ทตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ตสฺมึ เตเนว โรเคน มเตปิ อรหนฺตฆาตโก โหติ, น ยกฺขภูตํ อรหนฺตํ, เสสอริยปุคฺคเล วา มนุสฺสภูเตปิ ฆาเตโนฺต, กมฺมํ ปน อานนฺตริยสทิสํ โหติฯ ยํ ปน ปุถุชฺชนกาเล ทินฺนํ ทานํ อรหตฺตํ ปตฺวา ปริภุญฺชติ, ปุถุชฺชนเสฺสว ตํ ทินฺนํ โหติ, เสสอริยปุคฺคเล มาเรนฺตสฺส อานนฺตริยํ นตฺถิ, กมฺมํ ปน ครุกํ โหติฯ เอตฺถ จ เอฬกาทิจตุกฺกํ เวทิตพฺพํ – ‘‘เอฬกํ มาเรมี’’ติ หิ อภิสนฺธินา เอฬกฎฺฐาเน นิปนฺนํ มาตรํ, ปิตรํ, อรหนฺตํ วา มาเรโนฺต อานนฺตริยํ ผุสติ, เอฬกาภิสนฺธินา วา มาตาทิอภิสนฺธินา วา เอฬกํ มาเรโนฺต อานนฺตริยํ น ผุสติ, มาตาทิอภิสนฺธินา เต เอว มาเรโนฺต ผุสเตวฯ เอส นโย โจรจตุกฺกาทีสุปิฯ

โลหิตุปฺปาเท ตถาคตสฺส อเภชฺชกายตาย กุทฺธจิตฺตสฺส ปรสฺส อุปกฺกเมน จมฺมเจฺฉโท, โลหิตปคฺฆรณํ วา นตฺถิ, เทวทตฺเตน ปน ปวิทฺธสิลาโต ภิชฺชิตฺวา คตสกฺขลิกปฺปหาเรน วิย สรีรสฺส อโนฺตเยว เอกสฺมึ ฐาเน ยถา ขุทฺทิกมกฺขิกาปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ วิสมํ สโมสรติ, ตถา กโรนฺตสฺส อานนฺตริยํ โหติ, น ปน ชีวกเสฺสว มุทุจิเตฺตน ทุฏฺฐโลหิตํ นีหริตฺวา ผาสุกํ กโรนฺตสฺส , ปุญฺญเมว ปนสฺส โหติ, ปรินิพฺพุเต ภควติ เจติยํ ภินฺทนฺตสฺส, โพธึ ฉินฺทนฺตสฺส, ธาตูสุ อุปกฺกมนฺตสฺส จ อานนฺตริยํ น โหติ, กมฺมํ ปน อานนฺตริยสทิสํ โหติฯ โพธิรุกฺขสฺส ปน ถูปํ วา สธาตุกํ ปฏิมํ วา พาธยมานํ สาขํ, เจติยวตฺถุํ ภินฺทิตฺวา คจฺฉนฺตํ โพธิมูลญฺจ ฉินฺทิตฺวา หริตุํ วฏฺฏติฯ สเจปิ สาขาย นิลีนา สกุณา เจติเย วจฺจํ ปาเตนฺติ, ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ ปริโภคเจติยโต หิ สรีรเจติยเมว มหนฺตตรํฯ ธาตุนิธานรหิตํ ปฏิมาฆรํ วา โพธิฆรํ วา พาเธนฺตํ สาขํ ฉินฺทิตุํ น วฏฺฏติ, โอโชหรณสาขํ, ปนสฺส ปูติฏฺฐานํ วา ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติ, สรีรปฏิชคฺคเน วิย ปุญฺญเมว โหติฯ

สงฺฆเภเท สมานสํวาสสีมาย สมานสํวาสเก สเงฺฆ เอกโต ฐิเต วิสุํ วคฺคสงฺฆํ คเหตฺวา ปญฺจหิ การเณหิ สงฺฆํ ภินฺทนฺตสฺส สงฺฆเภโท โหติ อานนฺตริยกมฺมญฺจฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘ปญฺจหิ, อุปาลิ, อากาเรหิ สโงฺฆ ภิชฺชติฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? กเมฺมน อุเทฺทเสน โวหรโนฺต อนุสฺสาวเนน สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘)ฯ ตตฺถ **กเมฺมนา**ติ อปโลกนาทีสุ จตูสุ อญฺญตเรน กเมฺมนฯ **อุเทฺทเสนา**ติ ปาติโมกฺขุเทฺทเสนฯ **โวหรโนฺต** กถยโนฺต ตาหิ ตาหิ อุปปตฺตีหิ ‘‘อธมฺมํ ธโมฺม’’ติอาทีนิ อฏฺฐารส เภทกรวตฺถูนิ ทีเปโนฺตฯ **อนุสฺสาวเนนา**ติ ‘‘นนุ ตุเมฺห ชานาถ มยฺหํ พหุสฺสุตาทิภาวํ, กถํ หิ นาม มาทิโส อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ คาเหยฺย, กิมหํ อปายโต น ภายามี’’ติอาทินา นเยน กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา อนุสฺสาวเนนฯ **สลากคฺคาเหนา**ติ เอวํ โวหารานุสฺสาวเนหิ เตสํ จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภตฺวา อนิวตฺติธมฺมํ กตฺวา ‘‘คณฺหถ อิมํ สลาก’’นฺติ สลากคฺคาเหนฯ

เอตฺถ จ กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณํ, โวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหา ปน ปุพฺพภาคาฯ เตสุ นิปฺผเนฺนสุปิ อภิโนฺนว โหติ สโงฺฆฯ ยทา ปน โวหารานุสฺสาวเนหิ จตฺตาโร วา อติเรกา วา ภิกฺขู สลากํ คาเหตฺวา วคฺคํ สงฺฆํ คเหตฺวา วิสุํ กมฺมํ วา อุเทฺทสํ วา กโรติ, ตทา สโงฺฆ ภิโนฺน นาม โหติฯ อเภทปุเรกฺขารสฺส ปน สมคฺคสญฺญาย วฏฺฏติฯ สมคฺคสญฺญาย หิ กโรนฺตสฺส เนว เภโท โหติ, น อานนฺตริยํ, ตถา ตโต อูนปริสาย กโรนฺตสฺสฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘เอกโต, อุปาลิ, จตฺตาโร โหนฺติ เอกโต จตฺตาโร, นวโม อนุสฺสาเวตี’’ติอาทิ (จูฬว. ๓๕๑)ฯ

อิเมสุ ปน ปญฺจสุ อานนฺตริเยสุ สงฺฆเภโท วจีกมฺมํ, เสสานิ กายกมฺมานิ, สพฺพาเนว โขตานิ กายทฺวารโตปิ วจีทฺวารโตปิ สมุฏฺฐหนฺติฯ สงฺฆเภโทปิ หิ หตฺถมุทฺทาย เภทํ กโรนฺตสฺส กายทฺวารโตปิ สมุฏฺฐาติ, สงฺฆเภโท เจตฺถ กปฺปฏฺฐิติโยฯ กปฺปวินาเส เอว หิ สงฺฆเภทโต มุจฺจติ, เสสานํ ปน ตถา นิยโม นตฺถิฯ เยน จ ปญฺจเปตานิ กมฺมานิ กตานิ โหนฺติ, ตสฺส สงฺฆเภโทว นิรเย วิปจฺจติ, เสสานิ ‘‘อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ เอวมาทีสุ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ สงฺฆเภทาภาเว โลหิตุปฺปาโท, ตทภาเว อรหนฺตฆาโต , ตทภาเว มาตุฆาโต, ปิตุฆาโต วา, ตสฺมิมฺปิ สีลสมฺปนฺนตเรฯ ปุริมานิ เจตฺถ จตฺตาริ สเพฺพสํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารณานิ, สงฺฆเภโท ปน ปกตตฺตสฺส ภิกฺขุโนว, อสาธารโณ อเญฺญสํ, ภิกฺขุนีปิ หิ สงฺฆํ น ภินฺทติ, ปเคว อิตเรฯ ปญฺจปิ เจตานิ ทุกฺขเวทนาสมฺปยุตฺตานิ, โทสมูลานิ จาติ เวทิตพฺพานิฯ

อฏฺฐมํ ภวํ นิพฺพเตฺตยฺยาติ เอตฺถ อริยสาวกสฺส อฏฺฐมภวาคหณํ เกน นิยามิตนฺติ? วิปสฺสนายฯ ยสฺส หิ สา ติกฺขา, โส เอกํ เอว ภวํ นิพฺพตฺติตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา **เอกพีชี** นาม โห

ติฯ ยสฺส มนฺทา, โส ทุติเย…เป…. ฉฏฺเฐ วา ภเว อรหตฺตํ ปตฺวา **โกลํโกโล** นาม โหติฯ ยสฺส ปน อติมนฺทา, โส สตฺตมํ ภวํ นาติกฺกมติ, ตตฺถ นิยเมน อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา **สตฺตกฺขตฺตุปรโม** นาม โหติฯ สเจปิ หิสฺส สตฺตเม ภเว นิทฺทํ โอกฺกนฺตสฺส มตฺถเก อสนิ วา ปพฺพตกูโฏ วา ปเตยฺย, ตสฺมิมฺปิ กาเล อรหตฺตํ ปตฺวาว ปรินิพฺพาติฯ อุตฺตมโกฏิยา หิ สตฺตมภวานติกฺกมนเญฺญว สนฺธาเยว ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๖; ๒.๑๖๙; สํ. นิ. ๕.๙๙๘) วุตฺตนฺติฯ

เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธาติอาทีสุ ทสสหสฺสจกฺกวาฬสงฺขาตํ ชาติเขตฺตํ เอกา โลกธาตุ นาม อาณาวิสยเขตฺตสฺส พุทฺธุปฺปตฺติสงฺกาย เอวาภาวโตฯ ตตฺถ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติปฏิเสธํ อกตฺวา ชาติเขตฺต เอว กโตฯ ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ พุทฺธา น อุปฺปชฺชนฺติ พุทฺธตฺตเหตูนํ อนาทิพุทฺธปรมฺปราทีนํ ตถาภาวาฯ ตโต เอว หิ สตฺตา นิรวเสสโต นิพฺพุติํ น ปาปุณนฺติฯ ยทิ หิ สพฺพจกฺกวาเฬสุ พุทฺธา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, สเพฺพ สตฺตา อิโต ปุเพฺพ นิรวเสสโต นิพฺพุติํ ปาปุเณยฺยุํ, น จ ตํ อตฺถิ, ตสฺมา อนาทิพุทฺธปรมฺปราย วิวฏฺฏูปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ นิวาสภูเต อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ เอว อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เต เจตฺถาปิ ทุลฺลภา, เตสํ ทุลฺลภตฺตา เอเวตฺถ กปฺปานํ อสเงฺขยฺยยมฺปิ พุทฺธุปฺปาทรหิตํ โหติฯ ยทิ จ เต สุลภา ภเวยฺยุํ, เอกสฺมิํ วิวฏฺฏฏฺฐายิอสเงฺขยฺเยย จตุสฏฺฐิพุทฺธานมฺปิ อุปฺปชฺชิตุํ สกฺกา ภเวยฺย อนฺตรกปฺปสฺส พุทฺธนฺตรตฺตาฯ ภทฺทกเปฺปสุ เจตฺถ ปญฺจ พุทฺธา เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ กถํ ปเนตฺถาปิ ทุลฺลภตรา จกฺกวาฬนฺตเรสุ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, พุทฺธานญฺจ ทุลฺลภตาการณทุลฺลภตาย, ตสฺมา อิมสฺมิเญฺญว จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ? เอตฺถาปิ น เทวพฺรหฺมโลเกสุ, มนุสฺสโลเก เอว ปน อุปฺปชฺชนฺติ เอเตฺถว สพฺพโส ติวิธสทฺธมฺมาธารสฺส สงฺฆรตนสฺส ปาตุภาวโต, อิตรโลเกสุ นิรวเสสโต ปการาสมฺภวโต จฯ

ยทิ หิ พุทฺธา เทวโลกาทีสุ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, มนุสฺสา ภเยน อุปสงฺกมิตุเมว น สโกฺกนฺติ, ปเคว ธมฺมสวนปพฺพชฺชาทิํ กาตุํ, เตเนว อมฺหากํ โพธิสโตฺต อตฺตโน รูปกายานุภาวาทิสมฺปตฺติยา อุปฺปนฺนอมนุสฺสสงฺกากุตูหลํ ชนํ นิชฺฌาเปตุํ อุตฺตานเสยฺยกาทินิยาเมน วฑฺฒิตฺวา ทารปริคฺคหาทิํ อกาสิ, เอวํ กตฺวา ปพฺพชิตมฺปิ นํ ราชคเห ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ปณฺฑวปพฺพตปเสฺส นิสีทิตฺวา ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชนฺตํ พิมฺพิสาโร นานปฺปการโต มนุสฺสภาวํ วิจินิตฺวาว อุปสงฺกมิตุํ วิสหิ, โน อญฺญถาฯ โลกนิตฺถารณตฺถาย หิ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, น อตฺตโน สกฺการาทิอตฺถาย, ตสฺมา มนุเสฺสสุ เอว อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถาปิ อิมสฺมิํ ชมฺพุทีเป เอว, ตตฺถาปิ อิมสฺมิํ มชฺฌิมปเทเส เอวฯ น เกวลญฺจ พุทฺธาว, ปเจฺจกพุทฺธา, อคฺคสาวกมหาสาวกา จ จกฺกวตฺติอาทโย จ อเญฺญปิ ปุญฺญวนฺตสตฺตา เอเตฺถว อุปฺปชฺชนฺติฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ เอตฺถ มาตุกุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปุเร ปุพฺพํ นาม, ธาตุอนฺตรธานโต ปจฺฉา จริมํ นาม, อุภินฺนมนฺตรา อปุพฺพํ อจริมํ นามฯ เอตฺถนฺตเร อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นิวาริตา, ธาตุอนฺตรธาเน ปน ชาเต อญฺญสฺส อุปฺปตฺติ น นิวาริตาฯ กิญฺจาปิ น นิวาริตา, อนฺตรกปฺปํ ปน เขเปตฺวาว อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

ปญฺจ หิ อนฺตรธานานิ นาม อธิคมอนฺตรธานํ ปฏิปตฺติอนฺตรธานํ ปริยตฺติอนฺตรธานํ ลิงฺคอนฺตรธานํ ธาตุอนฺตรธานนฺติฯ ตตฺถ อธิคโมติ มคฺคผลาภิญฺญาปฏิสมฺภิทาโย, โส ปริหายมาโน ปฏิสมฺภิทาโต ปฏฺฐาย ปริหายติฯ ปรินิพฺพานโต หิ วสฺสสหสฺสเมว ปฏิสมฺภิทา นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกนฺติ, ตโต ปรํ อภิญฺญา, ตาปิ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวา โหนฺติ, ตโต อนาคามิโน, ตโต สกทาคามิโน, โสตาปนฺนา จ โหนฺติ, เตสุ ธรเนฺตสุปิ อธิคโม

อนนฺตรหิโตว โหติ, ปจฺฉิมกสฺส ปน โสตาปนฺนสฺส ชีวิตกฺขเยน อธิคโม อนฺตรหิโต นาม โหติฯ อิทํ **อธิคมอนฺตรธานํ**ฯ

ตโต มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา ''นตฺถิ ทานิ โน อริยธมฺมปฏิเวโธ''ติ ฌานวิปสฺสนาสุ โวสานํ อาปชฺชิตฺวา โกสชฺชพหุลา จตุปาริสุทฺธิสีลมตฺตํ รกฺขโนฺต อญฺญมญฺญํ น โจเทนฺติ, น สาเรนฺติ, อกุกฺกุจฺจกา โหนฺติ, ตโต ปฏฺฐาย ขุทฺทานุขุทฺทกานิ มทฺทนฺติ, ตโต ครุกาปตฺติํ อาปชฺชนฺติ, ปาราชิกมตฺตเมว รกฺขนฺติ, เตสุ ธรเนฺตสุปิ ปฏิปตฺติ อนนฺตรหิตาว โหติ, ปจฺฉิมกสฺส ปน ภิกฺขุโน สีลเภเทน วา ชีวิตกฺขเยน วา ปฏิปตฺติ อนฺตรหิตา นาม โหติฯ อิทํ **ปฏิปตฺติอนฺตรธานํ** นามฯ

ปริยตฺตีติ สาฏฺฐกถํ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ, คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล อธมฺมิเกหิ กลิยุคราชาทีหิ วิปนฺนสสฺสาทิสมฺปตฺติตาย ปจฺจยทายกา ทุคฺคตา โหนฺติ, ภิกฺขู จ ปจฺจเยหิ กิลมนฺตา อเนฺตวาสิเก คเหตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตโต อฏฺฐกถา ปริหายติ, ปาฬิวเสเนว ปริยตฺติํ ธาเรนฺติ, ตโต ปาฬิํ สกลํ ธาเรตุํ น สโกฺกนฺติ, ปฐมํ อภิธมฺมปิฏกํ ปริหายติ, ตญฺจสฺส ปริหายนํ มตฺถกโต ปฐายฯ ปฐมเมว หิ มหาปกรณํ ปริหายติ, ตโต ยมกํ กถาวตฺถุ ปุคฺคลปญฺญตฺติ ธาตุกถา วิภโงฺค ธมฺมสงฺคโห จ อนุกฺกเมน ปริหายนฺติ, ตโต มตฺถกโต ปฏฺฐาย สุตฺตนฺตปิฏกํ ปริหายติ, ปฐมํ หิ องฺคุตฺตรนิกาโย เอกาทสกนิปาตโต ปฏฺฐาย ยาวเอกกนิปาตา ปริหายติ, ตโต มตฺถกโต ปฏฺฐาย สํยุตฺตนิกาโย, ปฐมํ หิ มหาวโคฺค ปริหายติ, ตโต สฬายตนวโคฺค ขนฺธกวโคฺค นิทานวโคฺค สคาถาวโคฺคติ, เอวํ มชฺฌิมนิกายทีฆนิกายาทโย จ มตฺถกโต ปฏฺฐาย ปริหายนฺติ, ตโต วินยปิฏกเมว ติฏฺฐติ, ตมฺปิ ปริวารโต ปฏฺฐาย ยาว มหาวิภงฺคา ปริหายติ, ตโต อุโปสถกฺขนฺธกโต มาติกามตฺตเมว ธาเรนฺติ, ตทาปิ ยาว จตุปฺปทิกาปิ คาถา มนุเสฺสสุ ปวตฺตติ, ตาว ปริยตฺติ อนนฺตรหิตาว โหติ, ตาย อนฺตรหิตาย ปริยตฺติ อนฺตรหิตา นาม โหติฯ อิทํ **ปริยตฺติอนฺตรธานํ** นามฯ

คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล ปตฺตจีวรคฺคหณาทิอากปฺปํ น ปาสาทิกํ โหติ, นิคณฺฐาทโย วิย อลาพุปตฺตาทิํ อคฺคพาหาย ปกฺขิปิตฺวาปิ โอลมฺพิตฺวาปิ สิกฺกาย โอลเคฺคตฺวาปิ วิจรนฺติ, จีวรรชนมฺปิ น สารุปฺปํ, โอฏฺฐฏฺฐิกวณฺณํ กตฺวา ธาเรนฺติ, ตโต รชนมฺปิ โอวฏฺฏิกวิชฺฌนมฺปิ น โหติ, ทสา เฉตฺวา ปริพฺพาชกา วิย กาสาวมตฺตเมว ธาเรนฺติ, ตโต ปริกฺขีเณ กาเล ขุทฺทกกาสาวขณฺฑํ หเตฺถ วา คีวาย วา พนฺธิตฺวา กสิกมฺมาทีนิ กตฺวา ทารภรณาทิํ กโรนฺติ, ตทา ทกฺขิณํ เทโนฺต ชโน สงฺฆํ อุทฺทิสฺส เอเตสํ เทติ, อิทํ สนฺธาย ภควตา วุตฺตํ ''ภวิสฺสนฺติ โข ปนานนฺท, อนาคตมทฺธานํ โคตฺรภุโน กาสาวกณฺฐา ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา, เตสุ ทุสฺสีเลสุ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทานํ ทสฺสนฺติ, ตทาปหํ, อานนฺท, สงฺฆคตํ ทกฺขิณํ อสเงฺขฺยยฺยํ อปฺปเมยฺยํ วทามี''ติ (ม. นิ. ๓.๓๘๐)ฯ ตโต ''ปปโญฺจ เอส, กิํ อิมินา อมฺหาก''นฺติ ตํ กาสาวขณฺฑํ ฉินฺทิตฺวา อรเญฺญ ขิปนฺติ, เอตสฺมิํ กาเล ลิงฺคํ อนฺตรหิตํ นาม โหติฯ อิทํ **ลิงฺคอนฺตรธานํ** นามฯ

ตโต ตตฺถ ตตฺถ สกฺการสมฺมานํ อลภมานา ธาตุโย พุทฺธานํ อธิฏฺฐานพเลน สกฺการสมฺมานลพฺภมานกฏฺฐานํ คมิสฺสนฺติ, ตโต สพฺพตฺถ อลภมานา สพฺพธาตุโย มหาโพธิมณฺฑเมว คมิสฺสนฺติฯ สาสปมตฺตาปิ หิ ธาตุ น อนฺตรา นสฺสิสฺสติ, ตา ปน โพธิมเณฺฑ ปลฺลเงฺกน นิสินฺนพุทฺธสรีรสิริํ, ยมกปาฏิหาริยญฺจ ทเสฺสสฺสนฺติ, ตโต ธาตุสรีรโต เตโช สมุฏฺฐาย ตํ สรีรํ อปณฺณตฺติกภาวํ คเมติ, ตทา ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตา ปรินิพฺพานทิวเส วิย ปริเทวิตฺวา ปูชาสกฺการํ กตฺวา ปกฺกมนฺติฯ อิทํ **ธาตุอนฺตรธานํ** นามฯ

อิมสฺส ปญฺจวิธสฺส อนุตฺตรธานสฺส ปริยตฺติอนฺตรธานเมว มูลํฯ ปริยตฺติยํ หิ สติ ปฏิเวธาทโยปิ นฏฺฐา นาม น โหนฺติ, อสติ นฏฺฐาติฯ ยถา จ นิธิกุมฺภิยา ชานนตฺถาย ปาสาณปิเฏฺฐ อุปนิพทฺธอกฺขเรสุ ธรเนฺตสุ นิธิกุมฺภิ นฏฺฐา นาม น โหติ, อกฺขเรสุ ปน นเฏฺฐสุ นฏฺฐา, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ ยถาห –

"ยาว ติฏฺฐนฺติ สุตฺตนฺตา,
วินโย ยาว ทิปฺปติ;
ตาว ทกฺขนฺติ อาโลกํ,
สูริเย อพฺภุฏฺฐิเต ยถาฯ

"สุตฺตเนฺตสุ อสเนฺตสุ,
ปมุเฏฺฐ วินยมฺหิ จ;
ตโม ภวิสฺสติ โลเก,
สูริเย อตฺถงฺคเต ยถาฯ

"สุตฺตเนฺต รกฺขิเต สเนฺต,
ปฏิปตฺติ โหติ รกฺขิตา;
ปฏิปตฺติยํ ฐิโต ธีโร,
โยคเกฺขมา น ธํสตี"ติ; (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๐; สารตฺถ. ฏี. ปาจิตฺติย ๓.๔๓๘);

เอวมิเมสุ ปญฺจสุ อนฺตรธาเนสุ ธาตุอนฺตรธานโต ปจฺฉา จริมํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ

กสฺมา ปน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ น อุปฺปชฺชนฺตีติ? นิรตฺถกโตวฯ เอโกว หิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนเนฺตสุ จกฺกวาเฬสุ สพฺพสตฺตานมฺปิ ยทิ อุปนิสฺสโย ภเวยฺย, เอกกฺขเณ สปาฏิหาริยํ สพฺพานุกูลํ ธมฺมํ เทเสตฺวา เต วิเนตุํ สโกฺกติ, กิมงฺคํ ปน นานกฺขเณสุ, ตสฺมา เอกสฺมิํ กาเล อเนเกสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อุปฺปตฺติ นิรตฺถิกาวฯ อนตฺถกตา ปน อนจฺฉริยอคารววิวาทาทิโทสโต เจว มหาปถวิยา ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ ธารเณ อสมตฺถตาย วิกิรณาทิโทสโต จ เวทิตพฺพาฯ จกฺกวตฺติโน ปน เอกสฺมิํ จกฺกวาเฬ เทฺว เอกโต น อุปฺปชฺชนฺติ, เอโกว อุปฺปชฺชติฯ นานาจกฺกวาเฬสุ ปน พหูปิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ หิ "เอกิสฺสา โลกธาตุยา"ติ เอตสฺส เอกสฺมิํ จกฺกวาเฬติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อปุพฺพํ อจริมเนฺจตฺถ จกฺกรตนปาตุภาวอนฺตรธานานํ เวมชฺฌํ เวทิตพฺพํฯ อนฺตรธานญฺจสฺส จกฺกวตฺติโน กาลกิริยโต, ปพฺพชฺชาโต วา สตฺตเม ทิวเส โหติ, ตสฺส จ อานุภาเวน ทฺวินฺนํ เอกตฺถ สหอนุปฺปตฺติ จ เวทิตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ฐานาฐานญาณพลํ ปฐมํฯ

ทุติเย **กมฺมสมาทานาน**นฺติ สมาทิยิตฺวา กตานํ กุสลากุสลานํ, กมฺมเมว วา กมฺมสมาทานํฯ **ฐานโส เหตุโส**ติ ปจฺจยโต เจว เหตุสงฺขาตการณโต จ ฯ ตตฺถ คติอุปธิกาลปโยคา วิปากสฺส ปจฺจยา, กมฺมํ เหตุฯ ตทุภยโต กมฺมวิปากํ ยถาภูตํ ปชานาติฯ กถํ? ภควา หิ "เอกจฺจสฺส พหูนิ ปาปกมฺมานิ คติอุปธิกาลปโยคานํ สมฺปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ น วิปจฺจนฺติ, เตสํ วิปตฺติํ อาคมฺม วิปจฺจนฺติ, เอกจฺจสฺส พหูนิ กลฺยาณกมฺมานิ เตสํ วิปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ น วิปจฺจนฺติ, เตสํ สมฺปตฺติํ อาคมฺม วิปจฺจนฺตี"ติ ปชานาติฯ

ตตฺถ **คติวิปตฺตี**ติ จตฺตาโร อปายาฯ **คติสมฺปตฺตี**ติ มนุสฺสเทวคติโยฯ **อุปธี**ติ อตฺตภาโว ฯ ตสฺส สมิทฺธิ **สมฺปตฺติ** นาม, อสมิทฺธิ **วิปตฺติ** นามฯ **กาลสมฺปตฺตี**ติ สุราชสุมนุสฺสกาล

สงฺขาโต สมฺปนฺนกาโล, ตปฺปฏิปกฺโข **กาลวิปตฺติ** นามฯ ตสฺส ตสฺส ปน กมฺมสฺส สมฺมาปโยโค **ปโยคสมฺปตฺติ,** มิจฺฉาปโยโค **ปโยควิปตฺติ** นามฯ ตตฺถ หิ เอกจฺจสฺส กุสลกมฺเมน เทวคติอาทีสุ คติยํ นิพฺพตฺตสฺส ตํ คติสมฺปตฺตึ อาคมฺม กุสลานิ เอว วิปจฺจนฺติฯ ตาย ปน คติสมฺปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ อกุสลานิ ตตฺถ วิปจฺจิตุํ น สกฺกนฺติฯ ตานิ ปุน นิรยาทีสุ อปาเยสุ นิพฺพตฺตสฺส ตํ คติวิปตฺตึ อาคมฺม ยถาสุขํ วิปจฺจนฺติฯ ตาย ปน คติวิปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ กุสลานิ ตตฺถ วิปจฺจิตุํ น สกฺกนฺติฯ เอกจฺจสฺส ทสฺสนีเยนาภิรูเปน กาเยน สมนฺนาคตสฺส ยทิปิ โส ทาโส วา โหติ หีนชโจฺจ วา, ตํ อุปธิสมฺปตฺตึ อาคมฺม กุสลานิ เอวสฺส วิปจฺจนฺติฯ ตาทิสํ หิ สุรูปํ ‘‘อยํ กิลิฏฺฐกมฺมสฺส นานุจฺฉวิโก’’ติ อุจฺจสุ อมจฺจาทิฏฺฐาเนสุ ฐเปนฺติ, จณฺฑาลิมฺปิ สุรูปํ อคฺคมเหสิอาทิฏฺฐาเนสุ ฐเปนฺติฯ ตาย ปน อุปธิสมฺปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ อกุสลานสฺส วิปจฺจิตุํ น สกฺกนฺติฯ ตานิ ปน อุปธิวิปตฺติยํ จ ฐิตสฺส ยถาสุขํ วิปจฺจนฺติฯ ราชกุลาทีสุ หิ อุปฺปนฺนมฺปิ ทุรูปํ หีเนสุ ฐเปนฺติฯ เอกจฺจสฺส ปน ปฐมกปฺปิกานํ วา จกฺกวตฺติรโญฺญ วา พุทฺธานํ วา สุราชสุมนุสฺสานํ สมฺปเนฺน กาเล นิพฺพตฺตสฺส ตํ กาลสมฺปตฺตึ อาคมฺม กุสลานิ เอว วิปจฺจนฺติ, น อกุสลานิฯ ตานิ ปุน ทุราชทุมนุสฺสานํ วิปเนฺน กาเล ตํ กาลวิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺติ, น ปน กุสลานิ ตาย กาลวิปตฺติยา ปฏิพาหิตตฺตาฯ เอกจฺจสฺส ปน สีลสํยมาทิอนวชฺชปโยเคเนเจว สาวเชฺชน วา อนวเชฺชน วา เทสกาลานุสาเรน อายุธสิปฺปาทิปโยคสามตฺถิเยน จ สมนฺนาคตสฺส ตํ ปโยคสมฺปตฺตึ อาคมฺม กุสลานิ เอว วิปจฺจนฺติ, น อกุสลานิฯ ตานิ ปุน ยถาวุตฺตวิปรีตปโยควิปตฺตึ อาคมฺม วิปจฺจนฺติ, น ปน กุสลานิ ตาย ปฏิพาหิตตฺตาฯ ยุทฺธาทีสุ หิ ปาณาติปาตาทิอกุสลํ กโรนฺตาปิ ตํตํอายุธสิปฺปาทิปโยคสมฺปตฺตึ นิสฺสาเยว เสนาปติฏฺฐานาทิมหาสมฺปตฺตึ ลภนฺติ, น ปน ตํ อกุสลํ นิสฺสายฯ ยถา ทานเวยฺยาวจฺจาทีสุ กุสลํ กโรนฺตาปิ อธิมตฺตวายามาทิปโยควิปตฺตึ นิสฺสาย อนยพฺยสนมฺปิ ปาปุณนฺติ, น ปน ตํ กุสลํ นิสฺสายฯ เอวเมตาหิ จตูหิ สมฺปตฺตีหิ, วิปตฺตีหิ จ กุสลากุสลานํ วิปจฺจนาวิปจฺจนวิภาคํ ภควา ยถาภูตํ ปชานาติฯ อยํ ตาเวตฺถ วิภงฺคนเยน ทุติยพลสฺส วิภาวนาฯ

อปเรน จสฺส –

> ‘‘อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, อตฺถิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก, ภวิสฺสติ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก , ภวิสฺสติ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๔) –

อิมินา ปฏิสมฺภิทายํ วุเตฺตนาปิ นเยน วิภาวนา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ยํ อตีตตฺตภาเว อายูหิตํ กมฺมํ วุตฺตํ, เหตุปจฺจยํ อาคมฺม ตเตฺถว วิปากํ อทาสิฯ อิทํ สนฺธาย ‘‘อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ ปฐมํ ปทํ วุตฺตํฯ ยํ อตีเตสุ ปน ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีสุ พหูสุ เอกํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ ลทฺธปจฺจยํ วิปากํ เทติ, เสสานิ อวิปากานิฯ เอกํ อุปปชฺชเวทนียํ ปน ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ, เอกํ อานนฺตริยํ นิรยปฏิสนฺธึ เทติ, เสสานิ อวิปากานิฯ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ เอกาย พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ, เสสา อวิปากาฯ อิทํ สนฺธาย ‘‘อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ ทุติยํ ปทํ วุตฺตํฯ ยํ อตีตํ กมฺมํ เอตรหิ วิปากํ เทติ, อิทํ สนฺธาย ตติยํฯ ยํ ปุริมนเยน น วิปจฺจติ, อิทํ สนฺธาย จตุตฺถํฯ ยํ อนาคเต วิปากํ ทสฺสติ, อิทํ สนฺธาย ปญฺจมํฯ ยํ น วิปจฺจติ, อิทํ สนฺธาย ฉฏฺฐํฯ ยํ เอตรหิ อายูหิตํ กมฺมํ เอตรเหว วิปากํ เทติ, อิทํ สนฺธาย สตฺตมํฯ ยํ น วิปจฺจติ, อิทํ สนฺธาย อฏฺฐมํฯ อิมินา นเยน เสสปทานมฺปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อิทํ ตถาคตสฺสา**ติ อิทํ ส

เพฺพหิ เอเตหิ ปกาเรหิ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมนฺตรวิปากนฺตรานํ ยถาภูตโต ชานนญาณนฺติ อโตฺถฯ ทุติยพลํฯ

ตติเย **สพฺพตฺถคามินิ**นฺติ สพฺพคติคามินิญฺจ อคติคามินิญฺจฯ **ปฏิปท**นฺติ มคฺคํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ พหูสุปิ มนุสฺเสสุ ปาณาติปาตาทีสุ เอกเมว อกุสลํ เอกโต กโรนฺเตสุ อิมสฺส เจตนา นิรยคามินี ภวิสฺสติ, อิมสฺส ติรจฺฉานโยนิคามินี, อิมสฺส เปตฺติวิสยคามินี, นิรยาทีสุปิ ปเนสา เอวรูเป เอวรูเป ฐาเน เอวเณฺจวณฺจ วิปากํ ทสฺสติ, อิมสฺส ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ น สโกฺกติ, อเญฺญน กเมฺมน ทินฺนปฏิสนฺธิกสฺส ทุพฺพลํ อุปธิเวปกฺกํ ภวิสฺสติฯ พหูสุ วา เอกโต ทานาทิกุสลํ, วิปสฺสนํ วา ปฏฺฐเปเนฺตสุ อิมสฺส เจตนา มนุสฺสคติคามินี ภวิสฺสติ, อิมสฺส เทวคติคามินี, ตตฺถาปิ เอวเณฺจวณฺจ วิปากํ ทสฺสติ, อิมสฺส วา วิปสฺสนา เอกํ มคฺคํ เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปฏิสมฺภิทาทิสหิเต วา รหิเต วา นิปฺผาเทสฺสติ, อิมสฺส น กญฺจิ ปฏิเวธํ สาเธสฺสตีติอาทินา อนเนฺตหิ อากาเรหิ เอกวตฺถุสฺมิมฺปิ อุปฺปนฺนํ กุสลากุสลสงฺขาตํ สพฺพตฺถคามินิปฏิปทํ อวิปรีตโต ปชานาตีติฯ ตติยพลํฯ

จตุเตฺถ **อเนกธาตุ**นฺติ จกฺขุธาตุอาทีหิ, กามธาตุอาทีหิ วา พหุธาตุํฯ **นานาธาตุ**นฺติ ตาสเญฺญว ธาตูนํ วิลกฺขณตฺตา นานปฺปการํ ธาตุํฯ **โลก**นฺติ ขนฺธายตนธาตุโลกํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ตาสํ ตาสํ ธาตูนํ ขนฺธายตนธาตุวิภงฺคาทีสุ วุตฺตนเยน อนนฺตปฺปเภทํ นานตฺตํ อวิปรีตโต ปชานาติฯ น เกวลญฺจ ตถาคโต อุปาทินฺนกสงฺขารโลกเสฺสว นานตฺตํ ปชานาติ, อถ โข อนุปาทินฺนกสงฺขารโลกสฺสาปิ ปเจฺจกพุทฺธาทีหิ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสกฺกุเณยฺยํ นานตฺตํ ปชานาติเยวฯ เตหิ อุปาทินฺนกโลกสฺสาปิ นานตฺตํ เอกเทสโตว ชานนฺติ, อนุปาทินฺนสฺส ปน เนว ชานนฺติ, สพฺพญฺญุพุทฺธเสฺสเวตํ วิสโยฯ เอวํ หิ อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนาย อิเมสํ รุกฺขคจฺฉลตาทีนํ, ขนฺธทณฺฑวลฺลิตจปตฺตปุปฺผผลาทิโน สณฺฐานวณฺณคนฺธรสโอชาหิ, เทสกาเลหิ จ อนนฺตปฺปเภทํ นานตฺตํ, ปถวีปพฺพตาทีนญฺจ นานตฺตํ โหตีติ อนเนฺตหิ อากาเรหิ ชานิตุํ สโกฺกติ, นาเญฺญติฯ จตุตฺถพลํฯ

ปญฺจเม **นานาธิมุตฺติก**นฺติ หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาวํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ตีสุปิ กาเลสุ หีนาธิมุตฺติกา หีนาธิมุตฺติเก เอว เสวนฺติ, ปณีตาธิมุตฺติกา จ ปณีตาธิมุตฺติเกฯ ตตฺถาปิ อสฺสทฺธา อสฺสเทฺธ, ทุสฺสีลา ทุสฺสีเล, มิจฺฉาทิฏฺฐิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิเก, สทฺธา สเทฺธ, สีลสุตจาคปญฺญาทิสมฺปนฺนา จ เต เต เอว เสวนฺตีติ นานปฺปการโต ชานาติฯ สทฺธาสีลาทิสมฺปนฺนา หิ ตพฺพิรหิเต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌาเยปิ น เสวนฺติ, เตปิ อิตเร, อตฺตนา อตฺตนา ปน สทิเส เอว เสวนฺตีติฯ ปญฺจมพลํฯ

ฉเฏฺฐ **ปรสตฺตาน**นฺติ ปธานสตฺตานํฯ **ปรปุคฺคลาน**นฺติ ตโต ปเรสํ หีนสตฺตานํฯ เอกเตฺถเมว วา เอตํ ปททฺวยํ เวเนยฺยวเสน ทฺวิธา วุตฺตํฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺต**นฺติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปรภาวญฺจ อปรภาวญฺจ, วุทฺธิญฺจ หานิญฺจาติ อโตฺถฯ **ยถาภูต**นฺติ สเพฺพสํ สตฺตานํ อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทีหิ สทฺธาทิ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยตํ สพฺพาการโต ชานาติฯ ตตฺถ **อาสโย**ติ นิวาสฏฺฐานํ, ยตฺถ สตฺตานํ จิตฺตสนฺตานํ นิจฺจํ นิวสติฯ โส ทุวิโธ วฏฺฏาสโย วิวฏฺฏาสโย จฯ ตตฺถ สสฺสตุเจฺฉทวเสน ปวตฺตํ สพฺพํ ทิฏฺฐิคตํ **วฏฺฏาสโย** นามฯ สปฺปจฺจยนามรูปปริคฺคหโต ปฏฺฐาย สพฺพํ วิปสฺสนาญาณํ, มคฺคญาณญฺจ **วิวฏฺฏาสโย** นามฯ มคฺคญาณมฺปิ หิ ‘‘ทสยิเม, ภิกฺขเว, อริยาวาสา, ยทริยา อาวสึสู’’ติอาทิวจนโต (อ. นิ. ๑๐.๑๙) อาสโยวฯ อิมํ ปน ภควา สตฺตานํ อาสยํ ชานโนฺต อุภินฺนํ ทิฏฺฐิญาณานํ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติ เอวฯ กามราคาทิกิเลสาธิมุตฺตเญฺญว หิ ปุคฺคลํ ภควา ตเถว ชานาติฯ ‘‘อยํ เนกฺขมฺมาทิอภิรโต วิว

ฎฺฐาสโย''ติ เนกฺขมฺมาทึ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ, ''อยํ กามาทิอภิรโต วฎฺฎาสโย''ติ อนุสย จริตาทิชานเนปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **อนุสโย** กามราคานุสยาทิโต สตฺตวิโธฯ **จริต**นฺติ ตีหิ ทฺวาเรหิ อภิสงฺขตโลกิยกุสลากุสลํฯ **อธิมุตฺตี**ติ อชฺฌาสโยฯ เอวเมตฺถ อาสยานุสยญาณํ, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจาติ เทฺว ญาณานิ เอกโต หุตฺวา เอกํ พลญาณํ นาม ชาตนฺติฯ ฉฎฺฐพลํฯ

สตฺตเม **ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีน**นฺติ ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ, ''รูปี รูปานิ ปสฺสตี''ติอาทีนํ อฎฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ, สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํ, ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทีนํ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนํฯ **สํกิเลส**นฺติ หานภาคิยธมฺมํฯ **โวทาน**นฺติ วิเสสภาคิยํ ธมฺมํฯ **วุฎฺฐาน**นฺติ เยน การเณน ฌานาทีหิ วุฎฺฐหนฺติ, ตํ การณํฯ ตํ ปน ทุวิธํ โวทานมฺปิ ภวงฺคมฺปิฯ เหฎฺฐิมํ หิ ปคุณํ ฌานํ อตฺตโน โวทานวเสน อุปริมสฺส ฌานสฺส ปทฎฺฐานโต ''วุฎฺฐาน''นฺติ วุจฺจติ, ตมฺหา ตมฺหา ปน สมาธิมฺหา ภวงฺควเสเนว วุฎฺฐานโต ภวงฺคมฺปิฯ นิโรธโต ปน ผลสมาปตฺติยาว วุฎฺฐหนฺติฯ อิทํ ปาฬิมุตฺตกวุฎฺฐานํ นาม, ตํ สพฺพํ ภควา ยถาภูตํ สพฺพากาเรน ปชานาติฯ สตฺตมพลํฯ

อฎฺฐเม **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสตี**ติ ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธานุสฺสรณํ, ตํ นามโคตฺตวณฺณาหาร สุขทุกฺขาทีหิ ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิชฺชมาเนหิ อนเนฺตหิ อากาเรหิ ยถาภูตํ ปชานาตีติฯ อฎฺฐมพลํฯ

นวเม **จุตูปปาต**นฺติ จุติญฺจ อุปปาตญฺจ, ตํ จวมานอุปปชฺชมานหีนปณีตสุวณฺณ ทุพฺพณฺณาทิโต อนนฺตปเภเท ยถากมฺมูปเค สเตฺต ทิพฺพจกฺขุญาเณน วณฺณายตนคฺคหณมุเขน ทิสฺวา สพฺพาการโต ปชานาตีติฯ นวมพลํฯ

ทสเม **อาสวานํ ขย**นฺติ อาสวนิโรธํ นิพฺพานํ, ตํ อรหตฺตมคฺคญาเณน จตุสจฺจปฎิเวธโต ปชานาตีติฯ ทสมพลํฯ

อิมานีติ ยานิ เหฎฺฐา ''ตถาคตสฺส ทส ตถาคตพลานี''ติ อโวจ, อิมานิ ตานีติ อปฺปนํ กโรติฯ ยสฺมา เจโตปริยญาณาทีนิ สาวกาทีนมฺปิ ยถารหํ วิชฺชมานานิปิ สวิสยํ กิญฺจิเทว ชานนฺติ, น จ สพฺพาการโตฯ พุทฺธานํ ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สพฺพธเมฺมสุ ยถาสกํ วิสเย สพฺพตฺถ สพฺพาการโต เอกกฺขเณ อปฺปฎิหตํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ''ตถาคตพลานี''ติ วุจฺจนฺติฯ ยทิ เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวายํ ปเภโท โหติ, กสฺมา ปน ''ทสพลญาณานี''ติ วิสุํ วิภตฺตานีติ? วิสยกิจฺจภูมิเภทโต เนสํ อญฺญตฺตาฯ ทสพลญาเณสุ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติ, ทุติยํ กมฺมนฺตรวิปากนฺตรเมว ชานาติ, ตติยํ กมฺมปริเจฺฉทเมว, จตุตฺถํ นานตฺตการณเมว, ปญฺจมํ สตฺตานํ อชฺฌาสยาธิมุตฺติเมว, ฉฎฺฐํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวเมว, สตฺตมํ ฌานาทีหิ สทฺธึ เตสํ สํกิเลสาทิเมว, อฎฺฐมํ ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตติเมว, นวมํ สตฺตานํ จุติปฎิสนฺธิเมว, ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมว, นาญฺญํฯ

สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริญฺจ สพฺพํ อตีตาทิเภทํ เอกกฺขเณ สพฺพาการโต ชานาติ, เอเตสํ ปน กิจฺจํ น สพฺพํ กโรติฯ ตํ หิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ, มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เขเปตุํ น สโกฺกติฯ ทสพลญาณานิ ปน ตํ สพฺพํ ยถารหํ กาตุํ สโกฺกนฺติฯ เตสุ จ ปฎิปาฎิยา สตฺต ญาณานิ กามาวจรานิ, ตโต เทฺว รูปาวจรานิ, อวสาเน เอกํ โลกุตฺตรํฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน กามาวจรเมวาติ เอวํ วิสยกิจฺจภูมิเภทโต อญฺญเมว ทสพลญาณํฯ อญฺญํ สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติฯ อยํ ตาว ปทตฺถานุสารโต วินิจฺฉโยฯ

ธมฺมเภทาทิโต ปน สโพฺพปิ วินิจฺฉโย เอกวิธโกฏฺฐาสโต ปฏฺฐาย เอตฺถ วุตฺตานุสารโตว ญาตโพฺพ, สุตฺตนฺตภาชนียาทโย หิ วิภงฺคนยเภทา เอตฺถ, อิโต ปเรสุ จ วิภงฺเคสุ นตฺถีติฯ

ญาณวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคมาติกาย ปนายํ นิเกฺขปปริเจฺฉเทน สทฺธึ **อตฺถโต** วินิจฺฉโยฯ มาติกาย หิ อาทิโต ตาว – **ชาติมโท**ติอาทโย เตสตฺตติ เอกกา นิกฺขิตฺตา, ตโต **โกโธ จ อุปนาโห จา**ติอาทโย อฏฺฐารส ทุกา, อกุสลมูลาทโย ปญฺจตึส ติกา, อาสวจตุกฺกาทโย จุทฺทส จตุกฺกา, โอรมฺภาคิยสํโยชนาทโย ปนฺนรส ปญฺจกา, วิวาทมูลาทโย จุทฺทส ฉกฺกา, อนุสยาทโย สตฺต สตฺตกา, กิเลสวตฺถุอาทโย อฏฺฐ อฏฺฐกา, อาฆาตวตฺถุอาทโย นว นวกา, กิเลสวตฺถุอาทโย สตฺต ทสกา, ฉนฺนํ อฏฺฐารสกานํ วเสน อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ จ ยถากฺกมํ นิกฺขิปิตฺวา อเนฺต ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ พฺรหฺมชาลสุเตฺต อติทสฺสิตานีติ สพฺพานิปิ เตสฏฺฐิอธิกานิ อฏฺฐ กิเลสสตานิ นิกฺขิตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อยํ ตาว นิเกฺขปปริเจฺฉโทฯ

อตฺถโต ปน **''ชาติมโท''**ติอาทีสุ ชาติอุจฺจากุลีนตํ นิสฺสาย ''ขตฺติยาทีนํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ อหํ อุตฺตมชาติโก, อิเม น อุตฺตมชาติกา''ติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนวเสน อุปฺปโนฺน มชฺชนาการปฺปวโตฺต มาโน **ชาติมโท** นามฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ อาทิจฺจโคตฺตกสฺสปโคตฺตาทิอุตฺตมโคตฺตํ นิสฺสาย **โคตฺตมโท**ฯ นิราพาธตํ, โยพฺพญฺญํ, ''จิรํ สุขํ ชีวึ ชีวามิ ชีวิสฺสามี''ติ เอวํ ชีวิตํ, พหุลาภญฺจ นิสฺสาย ยถากฺกมํ **อาโรคฺยมทา**ทโย วุตฺตาฯ สุกตปณีตปจฺจยลาภํ, มานนวนฺทนาทิครุการํ มเญฺญว ปมุขํ กตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, ปริวาเรตฺวา คจฺฉนฺตีติ เอวํ ปุเรกฺขารํ, มหาปริวารํ, สุจิปริวารญฺจ นิสฺสาย ยถากฺกมํ **สกฺการมทา**ทโย จ เวทิตพฺพาฯ โภโค ปน กิญฺจาปิ ลาภคฺคหเณเนว คหิโต, นิหิตธนวเสน ปเนตฺถ ลาโภ เวทิตโพฺพ, ''อนฺนปานวตฺถาภรณมาลาคนฺธาทิอุปโภคสมิทฺธิวเสนาปิ วตฺตุํ วฏฺฏตี''ติปิ วทนฺติฯ สรีรวณฺณํ, คุณวณฺณญฺจ นิสฺสาย **วณฺณมโท**ฯ พาหุสจฺจํ, ปฏิภานํ, ''วณฺณํ พุทฺธวํสํ ราชวํสํ ชนปทวํสํ คามวํสํ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทํ นกฺขตฺตมุหุตฺตโยคํ ชานามี''ติ เอวํ รตฺตญฺญุตํ วา นิสฺสาย ยถากฺกมํ **สุตมทา**ทโย จ เวทิตพฺพาฯ ชาติปิณฺฑปาติกตํ, อนวญฺญาตตํ, อิริยาปถปาสาทิกตํ, มหิทฺธิกตญฺจ นิสฺสาย ยถากฺกมํ **ปิณฺฑปาติกมทา**ทโยฯ กิญฺจาปิ ปริวาร-คฺคหเณน ยโส คหิโตฯ ปริวารสฺส ปน สวสวตฺตกภาเวน ปตฺถฏตํ กิตฺติยสเญฺญว วา นิสฺสาย **ยสมโท**ฯ ปริสุทฺธสีลํ , อุปจารปฺปนาฌานํ, สิปฺปโกสลฺลํ, สรีรสฺส อาโรหสมฺปทํ, ปริณาหสมฺปทํ, อนูนนิโทฺทสองฺคปจฺจงฺคตาย สรีรปาริปูริญฺจ นิสฺสาย **สีลมทา**ทโย เวทิตพฺพาฯ

อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนน สวตฺถุกํ มานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อวตฺถุกเมว สามญฺญโต มานํ ทเสฺสโนฺต **''มโท''**ติ อาหฯ **ปมาโท**ติอาทีสุ ปญฺจกามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสคฺคสงฺขาโต สุจริตาเสวนาย, ทุจฺจริตเสวนาย จ เหตุภูโต ปมชฺชนาการปฺปวโตฺต อกุสลจิตฺตุปฺปาโท **ปมาโท** นาม, สฺวายํ สติโวสฺสคฺคลกฺขโณฯ วาตภริตภตฺตา วิย มาตาปิตูสุปิ อโนณตภาวสงฺขาโต กกฺขฬมาโน **ถโมฺภ** นาม, สฺวายํ จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตภาวลกฺขโณฯ อเญฺญสํ เคหาทิอุปกรณสมฺปทํ, วิชฺชาสมฺปทํ วา ทิสฺวา ตทฺทิคุณสมารมฺภนวสปฺปวโตฺต อกุสลจิตฺตุปฺปาโท **สารโมฺภ** นามฯ คโนฺถปิ หิ สารมฺภวเสน อุคฺคเหตุํ น วฏฺฏติ, อกุสลเมว โหติฯ สฺวายํ กรณุตฺตริยลกฺขโณฯ

อตฺร อตฺร วิสเย อิจฺฉา อสฺสาติ อตฺริโจฺฉ, ปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **อตฺริจฺฉตา**ฯ เอวํ **มหิจฺฉตา**ทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ยํ ยํ ลทฺธํ, เตน เตน อสนฺตุสฺสิตฺวา อปรสฺส อปรสฺส ปตฺถนาวเสน ปวโตฺต โลโภ **อตฺริจฺฉตา**ฯ ยาย อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตมฺปิ ลามกํ วิย ขายติ, ปเรน ลทฺธํ ลามกมฺปิ ปณีตํ วิย ขายติฯ สายํ อปราปรลาภปตฺถนาลกฺขณาฯ สนฺตคุณวิภาวนาวสปฺปวโตฺต เจว ตทุปฺปเนฺนหิ อติมหเนฺตหิปิ วตฺถูหิ อสนฺตุสฺสนาการปฺปวโตฺต จ โลโภ **มหิจฺฉตา**ฯ ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ปจฺจเยหิ ทุปฺปูโร อคฺคิ วิย อุปาทาเนน, สมุโทฺท วิย จ อุทเกนฯ ยา จายํ สนฺตคุณสมฺภาวนตา, ปฏิคฺคหเณ จ ปริโภเค จ อมตฺตญฺญุตา, เอตํ มหิจฺฉตาลกฺขณํฯ

อสนฺตานํ ปน สทฺธาสีลานํ, มคฺคผลาทีนญฺจ โลกิยโลกุตฺตรานํ คุณานํ วิภาวนาวสปฺปวโตฺต เจว ตทุปฺปเนฺนหิ อติมหเนฺตหิปิ ปจฺจเยหิ อสนฺตุสฺสนาการปฺปวโตฺต จ โลโภ **ปาปิจฺฉตา**ฯ ยา จายํ อสนฺตคุณสมฺภาวนตา, ปฏิคฺคหเณ จ ปริโภเค จ อมตฺตญฺญุตา เอตํ ปาปิจฺฉตาลกฺขณํฯ

สิงฺคนฺติ วิชฺฌนเฏฺฐน สิงฺคํ, นาคริกภาวสงฺขาตสฺส กิเลสสิงฺคเสฺสตํ อธิวจนํ, ตํ อตฺถโต สิงฺคารกรณวสปฺปวโตฺต โลโภวฯ **ตินฺติณ**นฺติ ขียนํ, ตํ อตฺถโต นิวาสฏฺฐาเน สุนขานํ วิย อญฺญมญฺญํ สตฺตานํ ‘‘ตว สนฺตกํ, มม สนฺตก’’นฺติ ขิยฺยนาการปฺปวโตฺต โทโสวฯ **จาปลฺย**นฺติ จปลตา, ตํ ปตฺตจีวราทิปริกฺขารานํ, อตฺตภาวสฺส จ มณฺฑนวิภูสนเกฬายนวสปฺปวโตฺต ราโคว, เยน สมนฺนาคโต ชิโณฺณปิ ทหโร วิย โหติฯ **อสภาควุตฺตี**ติ วิสภาควุตฺติ วิสภาคกิริยา, สา ครุฏฺฐานิเยสุปิ อนาทรวเสน วิปจฺจนีกคฺคาหิตาวสปฺปวโตฺต โทโสว , ยาย สมนฺนาคโต คิลาเนปิ มาตาปิตุอาจริยุปชฺฌายาทิเก น โอโลเกติ, เตหิ สทฺธิํ ลาภสกฺการการณา กลหํ กโรติ, เตสุ หิโรตฺตปฺปํ, เจติยาทีสุ จิตฺตีการญฺจ น ปจฺจุปฏฺฐเปติฯ **อรตี**ติ ปเนฺตสุ เสนาสเนสุ, สมถวิปสฺสนาสุ จ อนภิรมณา อุกฺกณฺฐิตตา, สา ตถาปวโตฺต อกุสลจิตฺตุปฺปาโทฯ **ตนฺที**ติ อาลสฺยํฯ **วิชมฺภิตา**ติ กายสฺส อานมนาทิอากาเรน ผนฺทนา วิชมฺภนาฯ **ภตฺตสมฺมโท**ติ ภตฺตมุจฺฉาย กายสฺส อกมฺมญฺญตาฯ **เจตโส จ ลีนตฺต**นฺติ จิตฺตสโงฺกโจฯ อตฺถโต ปเนตานิ สพฺพานิปิ ถินมิทฺธวเสน จิตฺตสฺส คิลานากาโรวฯ

กุหนาติอาทีสุ ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส เตน เตน อุปาเยน วิมฺหาปนา **กุหนา** นามฯ สา ติวิธา ปจฺจยปฏิเสวนสามนฺตชปฺปนอิริยาปถสณฺฐาปนวเสนฯ ตตฺถ จีวราทีหิ นิมนฺติตสฺส ตทตฺถิกเสฺสว สโต ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ปฏิกฺขิปเนน, เต จ คหปติเก อตฺตนิ สุปฺปติฏฺฐิตสเทฺธ ญตฺวา ปุน เตสํ ‘‘อโห อโยฺย อปฺปิโจฺฉ น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อิจฺฉติ, สุลทฺธํ วต โน อสฺส, สเจ อปฺปมตฺตกํ กิญฺจิ ปฏิคฺคเณฺหยฺยา’’ติ นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ปณีตานิ จีวราทีนิ อุปนาเมนฺตานํ ตทนุคฺคหกามตเญฺญว อาวิกตฺวา ปฏิคฺคหเณน จ ตโต ปภุติ อปิ สกฏภาเรหิ อุปนามนเหตุภูตํ วิมฺหาปนํ **ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตา กุหนา** นามฯ ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต ‘‘โย เอวรูปํ จีวรํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’’ติอาทินา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมปริทีปนวาจาย ตถา ตถา วิมฺหาปนํ **สามนฺตชปฺปนสงฺขาตา กุหนา** นามฯ ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต สมาหิตเสฺสว สมฺภาวนาธิปฺปายกเตน ปณิธาย สณฺฐปิเตน คมนาทิอิริยาปเถน วิมฺหาปนํ **อิริยาปถสณฺฐปนสงฺขาตา กุหนา** นามฯ

อาลปนาติอาทินา ปน วุตฺตปจฺจยปฏิสํยุตฺตา วาจาเยว ทสฺสิตาฯ อนุปฺปิยภาณิตา, จาฏุกมฺยตา, มุคฺคสูปฺยตา, ปาริภฏฺยตา จ **อาลปนา** นามฯ ตตฺถ **อาลปนา**ติอาทิโตว ลปนาฯ **อนุปฺปิยภาณิตา**ติ สจฺจานุรูปํ, ธมฺมานุรูปํ วา อนปโลเกตฺวา ปุนปฺปุนํ ปิยภณนํฯ **จาฏุ**

กมฺยตาติ นีจวุตฺติตา, อตฺตานํ เหฏฺฐโต ฐเปตฺวา ปวตฺตนํฯ **มุคฺคสูปฺยตา**ติ มุคฺคสูปสทิสตา, อปกฺกมุคฺคสทิเสน อปฺปสเจฺจน สมนฺนาคตวจนตาฯ **ปาริภฏฺยตา**ติ กุลทารกานํ อเงฺกน ปริหรณาทิกํ ปริภฏฺสฺส กิจฺจํฯ เอวมยํ สโพฺพปิ กิริยาเภโท ‘‘ลปนา’’เตฺวว วุจฺจติฯ ปเรสํ ปน ปจฺจยทานสญฺญาชนกํ กายวจีกมฺมํ **เนมิตฺติกตา** นาม, ยา ‘‘ปริกโถภาสนิมิตฺตกมฺม’’นฺติ วุจฺจติฯ อโกฺกสนวมฺภนครหณาทีหิ ยถา ทายโก อวณฺณํ ภายติ, เอวํ ตํ นิปฺปีฬนํ **นิเปฺปสิกตา** นามฯ อยํ หิ ยสฺมา เวฬุเปสิกาย วิย อพฺภงฺคํ อิมาย ปรสฺส คุณํ นิเปฺปเสติ นิปฺปุญฺฉติ, ยสฺมา วา คนฺธชาตํ ปิสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิย ปรคุเณ นิปฺปิสิตฺวา วิจุเณฺณตฺวา เอสา ลาภมคฺคนา โหติ, ตสฺมา ‘‘นิเปฺปสิกตา’’ติ วุจฺจติฯ เอกสฺมิํ ปน กุเล ลทฺธามิสํ อญฺญตฺถ ทานวเสน ลาเภน ลาภสฺส ปตฺถนา **ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนา** นามฯ อิเม จ กุหนาทโย ปญฺจปิ ตถา ตถา ปวตฺตา โลภาทิอกุสลจิตฺตุปฺปาทาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทโย ทฺวาทส มานา เหฏฺฐา สํโยชนโคจฺฉเก วุตฺตานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยาวฯ ตตฺถ จ อาทิโต ตโย มานา ปุคฺคลํ อนิสฺสาย ชาติโคตฺตรูปโภคสิปฺปสุตาทิมานวตฺถุวเสเนว กถิตา, ตโต ปรํ ปน นว มานา เสยฺยสทิสหีนปุคฺคเล นิสฺสาย กถิตาฯ

เอวเมเตหิ ทฺวาทสหิ ปเทหิ สวตฺถุเก มาเน กเถตฺวา อิทานิ อวตฺถุกํ ทเสฺสตุํ **‘‘มาโน’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ **อติมาโน**ติอาทีสุ ‘‘ชาติอาทีหิ มยา สทิโส นตฺถี’’ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญนาวเสน ปวโตฺต มาโน **อติมาโน** นามฯ ‘‘อิเม มยา ปุเพฺพ สทิสา, อิทานิ อหํ เสโฏฺฐ, อิเม หีนตรา’’ติ อุปฺปโนฺน มาโน ภาราติภาโร วิย **มานาติมาโน** นามฯ อตฺตานํ ปน อวมญฺญนาวเสน ปวโตฺต มาโน **โอมาโน** นาม, โส ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ ปวตฺตหีนมานสทิโสวฯ อนธิคเตสุ อริยธเมฺมสุ ‘‘อธิคตา มยา’’ติ อุปฺปโนฺน มาโน อธิกมานตฺตา **อธิมาโน** นาม, อยํ ปน โสตาปนฺนาทิอริยสาวกานํ ‘‘อหํ สกทาคามี’’ติอาทินา น อุปฺปชฺชติ เตสํ มคฺคผลนิพฺพานปหีนกิเลสาวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขเณน อริยคุณปฏิเวเธ นิกฺกงฺขตฺตาฯ ทุสฺสีลสฺส ปน น อุปฺปชฺชเตว, สีลวโตปิ ปริจฺจตฺตกมฺมฏฺฐานสฺส น อุปฺปชฺชติ, ปริสุทฺธสีลเสฺสว ปน สุทฺธสมถลาภิโน, สุทฺธวิปสฺสนาลาภิโน, ตทุภยลาภิโน วา อุปฺปชฺชติฯ เตสุ ตทุภยลาภี อรหเตฺต เอว อธิมญฺญิตฺวา ปติฏฺฐาติ สุวิกฺขมฺภิตกิเลสตฺตา, ปริมทฺทิตสงฺขารตฺตา จ, อิตเร โสตาปนฺนาทีสุปีติ เวทิตพฺพาฯ ปญฺจสุ ปน ขเนฺธสุ ‘‘อหมสฺมี’’ติอาทินา ปวโตฺต มาโน **อสฺมิมาโน** นามฯ ปาปเกน ปน ปรูปฆาตเกน กมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐานาทินา อตฺตานํ เสยฺยาทิโต ชปฺปนวเสน ปวโตฺต มาโน **มิจฺฉามาโน** นามฯ

ญาติวิตโกฺกติอาทีสุ ‘‘มยฺหํ ญาตกา สุขชีวิโน สมฺปตฺติยุตฺตา’’ติ เอวํ เคหสิตเปเมน ญาตเก อุทฺทิสฺส อุปฺปโนฺน วิตโกฺก **ญาติวิตโกฺก** นาม, ‘‘ญาตกา ขยํ คตา วยํ คตา สทฺธา ปสนฺนา’’ติอาทินา ปน เนกฺขมฺมสิโต ญาติวิตโกฺก นาม น โหติฯ เอวํ **ชนปทวิตเกฺก**ปิ, ตสฺส ปน ‘‘อมฺหากํ ชนปโท สุภิโกฺข สุนฺทโร’’ติอาทินา ปวตฺติอาการโร เวทิตโพฺพฯ อมรตฺถาย วิตโกฺก, อมโร วา วิตโกฺกติ **อมรวิตโกฺก**ฯ ตตฺถ โย อุกฺกุฏิกปฺปธานาทีหิ ทุเกฺข นิชฺชิเณฺณ สมฺปราเย อตฺตา สุขี อมโร โหตีติ เอวํ ปวโตฺต, โส อมรตฺถาย วิตโกฺก นามฯ โย ปน ทิฏฺฐิคติกสฺส เอกสฺมิํ ปเญฺห อสณฺฐหิตฺวา ‘‘เอวมฺปิ เม โน, ตถาปิ เม โน, อญฺญถาปิ เม โน’’ติอาทินา อมรมเจฺฉ วิย คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปวโตฺต, โส อมโร วิตโกฺก นามฯ ตํ ทุวิธมฺปิ เอกโต กตฺวา อิธ ‘‘อมรวิตโกฺก’’ติ วุโตฺตฯ

อนุทฺทยตา ปติรูปเกน ปน คิหีหิ สหโสกิสหนนฺทิตาทิวเสน เคหสิตเปเมน ยุโตฺต **ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก** นามฯ ลาเภน เจว สกฺกาเรน จ กิตฺติสเทฺทน จ สทฺธิํ อารมฺมณกรณวเสน ยุโตฺต เคหสิโต วิตโกฺก **ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก** นาม,

ตสฺส ปน “อโห วต เม ลาภาทโย อุปฺปชฺเชยฺยุ”นฺติอาทินา ปวตฺติอาการโร เวทิตพฺโพฯ “อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุ”นฺติ อุปฺปโนฺน เคหสิโต วิตโกฺก **อนวญฺญตฺติปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก** นามฯ เอกกํฯ

ทุกาทีสุ โกธาทโย เหฏฺฐา วุตฺตเตฺถ วเชฺชตฺวา อวเสสานเญฺญว วณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ทุเกสุ ตาว **อุปนาโห**ติอาทีสุ ปุพฺพภาเค โกโธ “อโกฺกจฺฉิม”นฺติอาทินา อาเสวเนน อปรกาเล เวรจิเตฺต ทฬฺหตรํ อาพโนฺธ **อุปนาโห** นาม, เยน สมนฺนาคโต เวรํ นิสฺสชฺชิตุํ น สโกฺกติ วสาเตลมกฺขิตปิโลติกา วิย, โสธิยมานมฺปิสฺส จิตฺตํ น ปริสุชฺฌติ, สฺวายํ เวรุปนิพนฺธนลกฺขโณฯ

ปรคุณํ ปน วินาเสตฺวา ตตฺถ โทสมกฺขนวเสน ปวโตฺต โกโธ **มโกฺข** นามฯ อยํ หิ ปฐมตรํ อตฺตโน จิตฺตํ คูโถ วิย คูถคฺคาหกํ หตฺถํ มเกฺขติ, ปจฺฉา ปรนฺติ “มโกฺข”ติ วุโตฺต, สฺวายํ ปรคุณมกฺขนลกฺขโณฯ ปฬาเสตีติ **ปฬาโส,** ปรสฺส คุเณ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน คุเณหิ สเม กโรตีติ อโตฺถฯ ตถาปวโตฺต โลโภ, สฺวายํ ยุคคฺคาหลกฺขโณฯ

ทฺวารตฺตเยปิ วิชฺชมานเสฺสว โทสสฺส ปฏิจฺฉาทนโต จกฺขุโมหนมายา วิยาติ **มายา,** สากตโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณาฯ สฐสฺส ภาโว, กมฺมํ วา **สาเฐยฺยํ,** เกราฏิยํ, ตํ อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํฯ

อนชฺชวาทโย เหฏฺฐา วุตฺตอชฺชวาทิปฏิปกฺขอกุสลวเสน เวทิตพฺพาฯ **อชฺฌตฺตสํโยชน**นฺติอาทีสุ อชฺฌตฺตนฺติ กามภโว, ตตฺถ สเตฺต พนฺธนวเสน ปวตฺตานิ ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานิ **อชฺฌตฺตสํโยชนํ** นามฯ พหิทฺธาติ รูปารูปภโวฯ ตตฺถ พนฺธนวเสน ปวตฺตานิ ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ **พหิทฺธาสํโยชนํ** นามฯ กามภเว หิ สตฺตานํ อาลโย พหุโก, น อิตเรสุ, ตสฺมา โส อชฺฌตฺตํ อิตเร จ พหิทฺธาติ เวทิตพฺพาฯ ทุกํฯ

ติเกสุ ปน โลภาทีนิ **ตีณิ อกุสลมูลานิ** นามฯ กามพฺยาปาทวิหิํสาสมฺปยุตฺตา วิตกฺกา **ตโย อกุสลวิตกฺกา** นามฯ เต เอว สญฺญาสีเสน **ติโสฺส อกุสลสญฺญา**ฯ สภาวเฏฺฐน **ติโสฺส อกุสลธาตุโย**ติ จ วุจฺจนฺติฯ กายวจีมโนทุจฺจริตานิ **ตีณิ ทุจฺจริตานิ** นาม, ตานิ ทฺวารตฺตยปฺปวตฺตานํ ปาณาติปาตาทีนํ, สพฺพากุสลานํ วา วเสน โยเชตพฺพานิฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ปน ทิฏฺฐาสววชฺชิตา กามาสวาทโย **ตโย อาสวา** นามฯ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสา **ตีณิ สํโยชนานิ** นามฯ

กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา จ **ติโสฺส ตณฺหา** นามฯ ตตฺถ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค **ภวตณฺหา,** อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค **วิภวตณฺหา,** อวเสสา ปน สพฺพาปิ ตณฺหา **กามตณฺหา**ฯ กามธาตุปฏิสํยุโตฺต วา ราโค กามตณฺหา, รูปารูปธาตุปฏิสํยุโตฺต ภวตณฺหา, อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต วิภวตณฺหาติ เวทิตพฺพาฯ กามตณฺหา รูปตณฺหา อรูปตณฺหา จ **อปราปิ ติโสฺส ตณฺหา** นามฯ รูปตณฺหา อรูปตณฺหา นิโรธตณฺหา จ ปุน **อปราปิ ติโสฺส ตณฺหา** นามฯ ตตฺถ **นิโรธตณฺหา**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโตฯ กาเมสนา ภเวสนา พฺรหฺมจริเยสนา จ **ติโสฺส เอสนา** นามฯ ตตฺถ **พฺรหฺมจริเยสนา**ติ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิสงฺขาตพฺรหฺมจริยสฺส คเวสนาฯ “เสโยฺยหมสฺมีติ วิธา, สทิโสหมสฺมีติ วิธา, หีโนหมสฺมีติ วิธา”ติ เอวํ วุตฺตมานวิธา **ติโสฺส วิธา** นามฯ มาโน หิ เสยฺยาทิวเสน วิทหนโต มญฺญนโต “วิธา”ติ วุจฺจติฯ ชาติชรามรณานิ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนานิ ภยานิ **ตีณิ ภยานิ** นามฯ “อตีตํ วา อทฺธานํ อารพฺภา”ติอาทินา วุตฺตานิ ตีณิ, พุทฺธาทีสุ กงฺขนวิจิกิจฺฉนวเสน ปวตฺตา ติโสฺส อวิชฺชา **ตีณิ ตมานิ** นามฯ วิจิ

กิจฺฉาสีเสน ตสฺส วิภงฺเค ตํสมฺปยุตฺตา อวิชฺชาว วุตฺตา, ตสฺสา เอว ปฏิจฺฉาทกเตฺตนปิ ตม ภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยํ กิญฺจิ ปน สตฺตสฺส สุขาทิกํ อุปฺปชฺชติ, ตํ สพฺพํ ปุเพฺพกตเหตูติ เอกํ ติตฺถายตนํ, อิสฺส รนิมฺมานเหตูติ ทุติยํ, อเหตุอปฺปจฺจยาติ ตติยนฺติ อิมานิ **ตีณิ ติตฺถายตนานิ** นามฯ ตตฺถ ปฐมวาที กุสลากุสลกิริยอุตฺจิตฺตาหาราทิกํ, คติอุปธิอาทิกํ, สปฺปุริสูปนิสฺสยสทฺธมฺมสฺสวน าทิกญฺจ สพฺพํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ กมฺมวิปากเมว สมฺปฏิจฺฉติ, อิตเร ปน เทฺวปิ สพฺพํ เหตุํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิสฺสรเหตุกํ, อเหตุกญฺจ สมฺปฏิจฺฉนฺติ, เตสํ ติณฺณํ วาทานํ ว เสเนว ปโยชนาภาวาทิโต ยถานุรูปํ โทโส ญาตโพฺพฯ คนฺถวิตฺถารภเยน ปเนตฺถ น วิตฺถาร ยิมฺหฯ

ราคโทสโมหา ปน ตโย ปลิโพธเฏฺฐน **กิญฺจนา** นามฯ เต เอว หิ กิเลสเฏฺฐน **องฺคณา นิ,** มลีนภาวกรณเฏฺฐน **มลานิ,** ปกฺขลนปาตเหตุโต **วิสมานิ** จ โหนฺติฯ ปาณาติปาตาทีนิ กายวจีมโนวิสมานิ **อปรานิปิ ตีณิ วิสมานิ** นามฯ ราคโทสโมหา อนุฑหนเฏฺฐน **ตโย อคฺคี,** กสฏนิโรชเฏฺฐน **กสาวา** จ โหนฺติฯ ปาณาติปาตาทีนิ กายกสาวาทโย ปน **อปเรปิ ตโย ก สาวา** นามฯ อสฺสาททิฏฺฐิตฺติเก กามปริโภเค ''นตฺถิ กาเมสุ โทโส''ติ เอวํ ปวตฺตา สสฺสตทิฏฺฐิ **อสฺสาททิฏฺฐิ** นามฯ วีสติวตฺถุกา ปน อตฺตทิฏฺฐิ อตฺตานํ อนุคตตฺตา **อตฺตานุ ทิฏฺฐิ** นามฯ ตสฺสา ปน ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมิํ วา อตฺตานํ สมนุปสฺสตี''ติ เอวํ รูปกฺขเนฺธ จตโสฺส ทิฏฺฐิโยฯ เอวํ เสสกฺขเนฺธสุปีติ วีสติวตฺถุก ตา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ จ **รูปํ อตฺตโต**ทิอาทินา ปญฺจกฺขเนฺธ อตฺตโต คหณวเสน ปวตฺตา ปญฺจ อุ เจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา ปน สสฺสตทิฏฺฐิโยติ เวทิตพฺพาฯ **''นตฺถิ ทินฺน''**นฺติอาทินยปฺปวตฺตา ปน นตฺถิกทิฏฺฐิ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** นาม, ลามกทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ อรติตฺติเก ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ สตฺตานํ วิหิํสนา **วิเหสา** นามฯ ทฺวารตฺตยปฺปวตฺตอกุสลธมฺมสฺส จริยา **อธมฺมจริยา** นามฯ โทวจสฺสตาติเก สาว กามพฺยาปาทวิหิํสาสญฺญา นานารมฺมเณสุ ปวตฺติโต, นานาภูตตฺตา จ **นานตฺตสญฺญา** นามฯ อุทฺธจฺจตฺติเก กุสีตสฺส ภาโว **โกสชฺชํ,** ปมาโทวฯ อนาทริยตฺติเก โอ วาทสฺส อนาทิยนวสปฺปวโตฺต โกโธ **อนาทริยํ** นามฯ อสฺสทฺธิยตฺติเก รตนตฺตยกมฺมผลานํ อสทฺทหนวสปฺปวตฺตา อกุสลธมฺมา **อสฺสทฺธิยํ** นามฯ ปญฺจวิธมจฺฉริยวเสน ''เทหี''ติ วจนสฺส อชานนา **อวทญฺญุตา** นามฯ

อุทฺธจฺจตฺติเก มนจฺฉเฏฺฐสุ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา **อสํวโร** นามฯ กายิกวาจสิกวีติกฺก โม **ทุสฺสีลฺยํ** นามฯ อริยตฺติเก พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ ทสฺสโนปาสนาทีสุ อนิจฺฉา **อริ ยานํ อทสฺสนกมฺยตา** นามฯ โพธิปกฺขิกสทฺธมฺมสฺส สวนธารณาทีสุ อนิจฺฉา **สทฺธมฺมํ อ โสตุกมฺยตา** นามฯ ปรสฺส โทสาโรปเน รนฺธคเวสิตาสงฺขาโต อุปารโมฺภว **อุปารมฺภจิตฺต ตา** นามฯ มุฏฺฐสฺสจฺจตฺติเก อุทฺธจฺจํ **เจตโส วิเกฺขโป** นามฯ อโยนิโสมนสิการตฺติเก ''อนิ เจฺจ นิจฺจ''นฺติอาทินา, สจฺจปฏิปกฺขวเสน วา อนุปายมนสิการสงฺขาตํ อาวชฺชนจิตฺตํ **อ โยนิโสมนสิกาโร** นามฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปาทโย อฏฺฐ มิจฺฉามคฺคา กุมฺมโคฺค นาม, มิจฺฉามคฺคสฺส อาเสวนา **กุมฺมคฺคเสวนา** นามฯ ถินมิทฺธํ **เจตโส จ ลีนตฺตํ** นามฯ ติกํฯ

จตุเกฺกสุ จีวราทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ ''กตฺถ มนาปํ ลภิสฺสามี''ติ ตณฺหาย อุปฺปาโท **จตฺตา โร ตณฺหุปฺปาทา** นามฯ น คจฺฉนฺติ เอตาหิ อริยาติ อคติโย, ฉนฺทโทสโมหภยาฯ ตา หิ อ คนฺตพฺพมคฺคคมนานิ อกตฺตพฺพกรณานิ **จตฺตาริ อคติคมนานิ** นามฯ ตตฺถ **ฉโนฺท**ติ ปกฺขปา

ตราโคฯ **ภย**นฺติ ตถาปวตฺโต โทโสฯ อนิจฺจาทีสุ ‘‘นิจฺจํ สุขํ อตฺตา สุภ’’นฺติ เอวํ ปวตฺตา **จตฺตาโร วิปริยาสา** วิปรีตโต ธมฺม เอสนฺโตฯ เตสุ วา อาสนฺโต ปวิสนฺโต **จตฺตาโร วิปริยาสา** นามฯ เต สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิวิปริยาสวเสน ปเจฺจกํ ตโย ตโย หุตฺวา ทฺวาทส โหนฺติฯ เตสุ อนิเจฺจ นิจฺจํ, อนตฺตนิ อตฺตาติ สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิวิปริยาสา ฉ, ทุเกฺข สุขํ, อสุเภ สุภนฺติ ทิฏฺฐิวิปริยาสา เทฺว จาติ อฏฺฐ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺติ, อสุเภ สุภนฺติ สญฺญาจิตฺตวิปริยาสา เทฺว อนาคามิมเคฺคน, ทุเกฺข สุขนฺติ สญฺญาจิตฺตวิปริยาสา เทฺว อรหตฺตมเคฺคนาติ เวทิตพฺพาฯ

อทิเฏฺฐ ทิฏฺฐํ, อสุเต สุตํ, อมุเต มุตํ, อวิญฺญาเต วิญฺญาตนฺติ เอวํ ปวตฺตา **จตฺตาโร อนริยโวหารา** นามฯ ทิฏฺฐาทีสุ ปน อทิฏฺฐํ อสุตํ อมุตํ อวิญฺญาตนฺติ เอวํ ปวตฺตา **อปเรปิ จตฺตาโร อนริยโวหารา** นามฯ อิเม จ ปุริเมหิ สทฺธึ อฏฺฐ อนริยโวหาราติปิ วุจฺจนฺติฯ ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉาจารมุสาวาทา **จตฺตาริ ทุจฺจริตานิ** นามฯ มุสาวาทาทิวจีทุจฺจริตานิ **อปรานิปิ จตฺตาริ วจีทุจฺจริตานิ** นามฯ ชาติชราพฺยาธิมรณภยานิ **จตฺตาริ ภยานิ** นามฯ ราชโจรอคฺคิอุทกภยานิ จตฺตาริ, สมุทฺทํ โอโรหนฺตสฺส ปน อุปฺปชฺชนกานิ อูมิกุมฺภีลอาวฏฺฏสุสุกาภยานิ จ จตฺตาริ, อตฺตานุวาทปรานุวาททณฺฑทุคฺคติภยานิ จตฺตาริ จาติ อิมานิ วา **อปรานิ** ตีณิ จตุกฺกานิ **จตฺตาริ ภยานิ** นามฯ ตตฺถ **สุสุกา**ติ จณฺฑมจฺฉาฯ สพฺพานิปิ เจตานิ ภยานิ ปฏิฆจิตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ สพฺพํ สุขทุกฺขาทิกํ สยํกตํ ปรํกตํ อุภยกตํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ เอวํ อุปฺปชฺชมานา อิมา **จตโสฺส ทิฏฺฐิโย** นามฯ จตุกฺกํฯ

ปญฺจเกสุ **ปโญฺจรมฺภาคิยา**ติอาทีสุ โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ เหฏฺฐาภาวโต, ตตฺถ อุปปตฺตินิปฺผาทนโต ตํ โอรํ ภชนฺตีติ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสกามราคปฏิฆา **ปญฺจ โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ** นามฯ อุทฺธนฺติ รูปารูปธาตุ อุปริภาวโต, ตํ วุตฺตนเยน ภชนฺตีติ รูปราคอรูปราคมานอุทฺธจฺจอวิชฺชา **ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ** นามฯ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิโย ปญฺจ ลคฺคนเฏฺฐน **สงฺคา** นามฯ เต เอว ปญฺจ อนุปวิสนเฏฺฐน, ตุทนเฏฺฐน จ ปญฺจ **สลฺลา** นามฯ สตฺถุธมฺมสงฺฆสิกฺขาสุ กงฺขนานิ จตฺตาริ, สพฺรหฺมจารีสุ กุปิตจิตฺตตา จาติ อิเม ปญฺจ จิตฺตสฺส ถทฺธกจวรขาณุกภาวกรณตฺตา **เจโตขิลา** นามฯ กาเมสุ อวีตราโคฯ กาเย…เป….รูเป…เป…. ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตีติ เอวํ ปวตฺตา ปญฺจ ธมฺมา จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิยคหณโต **เจตโสวินิพนฺธา** นามฯ ตตฺถ **กาเย**ติ อชฺฌตฺติเก กาเย, **รูเป**ติ พหิทฺธารูเปฯ สญฺญีอตฺตา, อสญฺญี อตฺตา, เนวสญฺญีนาสญฺญี อตฺตา, สํวิชฺชมาโน ปน อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ วา ปาปุณาตีติ เอวํ ปวตฺตา **ปญฺจ ทิฏฺฐิโย** นามฯ

ปาณาติปาตาทิมชฺชปานปริโยสานา ปญฺจ เวรกรณเฏฺฐน **เวรา** นามฯ ญาติโภคโรคสีลทิฏฺฐิพฺยสนานิ **ปญฺจ พฺยสนา** นามฯ ตตฺถ **พฺยสนา**ติ วินาสสหชาตา, ตโต อุปฺปนฺนา อกุสลา ฯ พหุชนสฺส อปฺปิยตา, เวรพหุลตา, วชฺชพหุลตา, สมฺมูฬฺหมรณํ, อปายคมนนฺติ อิเม ปญฺจ **อกฺขนฺติยา อาทีนวา,** อนธิวาสนาย โทสาติ อโตฺถฯ อาชีวกภยํ อสิโลกภยํ ปริสสารชฺชภยํ มรณภยํ ทุคฺคติภยนฺติ อิมานิ **ปญฺจ ภยานิ** นามฯ ยาวทตฺถํ ปญฺจกามคุณปริโภเคน เจว ปฐมชฺฌานาทีหิ จตูหิ ฌาเนหิ จาติ ปญฺจหิ การเณหิ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต โหตีติ ปวตฺตา วาทา **ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา** นามฯ ปญฺจกํฯ

ฉเกฺกสุ ปน โกโธ มโกฺข อิสฺสา สาเฐยฺยํ ปาปิจฺฉตา สนฺทิฏฺฐิปรามาสิตาติ อิมานิ **ฉ วิวาทมูลานิ**ฯ มนาปิเยสุ รูปาทีสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ ฉนฺทราโคติ อิเม **ฉ ฉนฺทราคา** เคหสิตาธมฺมา นามฯ อมนาปิเยสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปฏิโฆ **ฉ วิโรธวตฺถูนิ** นามฯ วิโรโธ เอว วตฺถุ วิ

โรธวตฺถุฯ ฉสุ อารมฺมเณสุ ตณฺหาว **ฉ ตณฺหากายา** นามฯ สตฺถุธมฺมสงฺฆสิกฺขาสุ, อปฺปมาเท, ปฏิสนฺถาเร จ อคารวา **ฉ อคารวา** นามฯ กมฺมารามตา, ภสฺสนิทฺทาสงฺคณิกสํสคฺคปปญฺจารามตา จ **ฉ ปริหานิยา ธมฺมา** นาม, ปริหานิกราติ อโตฺถฯ ตตฺถ สวนทสฺสนสมุลฺลปนปริโภคกายสํสเคฺคสุ ปญฺจสุ ยุตฺตปยุตฺตตา **สํสคฺคารามตา**ฯ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปเญฺจสุ ยุตฺตปยุตฺตตา **ปปญฺจารามตา**ติ เวทิตพฺพํฯ กมฺมภสฺสนิทฺทาสงฺคณิการามตา จตฺตาโร, โทวจสฺสตา, ปาปมิตฺตตา เทฺว จาติ อิเม **อปเรปิ ฉ ปริหานิยา ธมฺมา** นามฯ

โสมนสฺสฏฺฐานิเยสุ รูปาทีสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ อุปฺปนฺนา เคหสิตโสมนสฺสสมฺปยุตฺตา วิจารา **โสมนสฺสุปวิจารา** นาม, วิตกฺกาทโย ธมฺมา, ตํสมฺปยุตฺตา จาติ คเหตพฺพาฯ เอส นโย อิตรทฺวเยปิฯ อญฺญาณสหิตา ปเนตฺถ เวทนุเปกฺขา อุเปกฺขาติ เวทิตพฺพา, ยา ''อญฺญาณุเปกฺขา''ติปิ วุจฺจติฯ อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌเตฺตสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ ยถากฺกมํ อุปฺปนฺนา เวทนา **''ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานี''**ติอาทินา ฉกฺกตฺตเยน วุตฺตาฯ ''อตฺถิ เม อตฺตา''ติ วา, ''นตฺถิ เม อตฺตา''ติ วา, ''อตฺตนา วา อตฺตานํ สญฺชานามี''ติ วา, ''อตฺตนา วา อนตฺตานํ สญฺชานามี''ติ วา, ''อตฺตนา วา อตฺตานํ สญฺชานามี''ติ วา, ''โส เม อยํ อตฺตา การโก เวทโก นิโจฺจ ธุโว''ติ เอวํ อุปฺปชฺชมานา อิมา **ฉ ทิฏฺฐิโย** นามฯ ตตฺถ **อตฺถี**ติ สสฺสตทิฏฺฐิฯ **นตฺถี**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ ปญฺจปิ ขเนฺธ ''อตฺตา''ติ คเหตฺวา สญฺญากฺขเนฺธน เสสานํ ชานนวเสน **อตฺตนา วา อตฺตานํ สญฺชานามีติ ทิฏฺฐิ,** สญฺญากฺขนฺธํ ปน ''อตฺตา''ติ, อิตเร จ ''อนตฺตา''ติ คเหตฺวา **อตฺตนา วา อนตฺตานํ สญฺชานามีติ ทิฏฺฐิ,** สญฺญากฺขนฺธํ ปน ''อนตฺตา''ติ, อิตเร จ ''อตฺตา''ติ คเหตฺวา **อนตฺตนา วา อตฺตานํ สญฺชานามีติ ทิฏฺฐิ** จ เวทิตพฺพาฯ ฉกฺกํฯ

สตฺตเกสุ ปน กามราคปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาภวราคอวิชฺชา สตฺต ถามคตเฏฺฐน, อปฺปหีนเฏฺฐน จ จิตฺตสนฺตาเน อนุ อนุ สยนโต **อนุสยา** นามฯ เต เอว สเตฺต วฏฺฏสฺมิํ สํโยชนโต **สํโยชนานิ**ฯ สมุทาจารวเสน ปริยุฏฺฐานโต **ปริยุฏฺฐานา**ติ เวทิตพฺพาฯ อสฺสทฺธิยํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อปฺปสฺสุตตา โกสชฺชํ มุฏฺฐสฺสจฺจํ ทุปฺปญฺญตาติ อิเม สตฺต อสตํ อสปฺปุริสานํ, อสนฺตา วา ลามกา ธมฺมาติ **อสทฺธมฺมา** นามฯ ปาณาติปาตาทโย กายวจีทุจฺจริตานิ **สตฺต ทุจฺจริตานิ** นามฯ มาโน อติมาโน มานาติมาโน โอมาโน อธิมาโน อสฺมิมาโน มิจฺฉามาโนติ อิเม **สตฺต มานา** นามฯ ''มนุสฺสโลเก มาตาเปตฺติกสมฺภโว อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ, ตถา ฉสุ เทวโลเกสุ ทิโพฺพ กพฬีการภโกฺข อตฺตา, รูปโลเก รูปี มโนมโย อตฺตา, จตูสุ อรูปภเวสุ จตุพฺพิโธ อรูปี อตฺตา ตตฺถ ตตฺถ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหติ ปรํ มรณา''ติ เอวํ ปวตฺตา สตฺต อุเจฺฉททิฏฺฐิโย **สตฺต ทิฏฺฐิโย** นามฯ เอตฺถ จ อาทิโต ติโสฺส ทิฏฺฐิโย รูปกฺขนฺธํ อตฺตโต คเหตฺวา ปวตฺตา อุเจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา จตโสฺส อรูปกฺขเนฺธติ ญาตพฺพาฯ สตฺตกํฯ

อฏฺฐเกสุ ปน โลโภ โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถินํ อุทฺธจฺจญฺจาติ **อฏฺฐ กิเลสวตฺถูนิ** นามฯ ''ยํ กิญฺจิ กมฺมํ กตฺตพฺพํ เม''ติ เอกํ, ตถา ''กตํ เม''ติ, ''มโคฺค เม คนฺตโพฺพ''ติ, ''คโต''ติ, ''อปฺปกํ เม ภุตฺต''นฺติ, ''สุภุตฺต''นฺติ, ''อาพาโธ เม อุปฺปโนฺน''ติ, ''อจิรวุฏฺฐิโต เคลญฺญา''ติ เอกนฺติ อิมานิ **อฏฺฐ กุสีตวตฺถูนิ** นาม, กุสีตสฺส โกสชฺชการณานีติ อโตฺถฯ ลาเภ อลาเภ จ ยเส อยเส จ ปสํสาย นินฺทาย จ สุเข ทุเกฺข จ ยถากฺกมํ ราคโทเสหิ จิตฺตสฺส ปฏิหนนํ **อฏฺฐสุ โลกธเมฺมสุ จิตฺตสฺส ปฏิฆาโต** นามฯ เหฏฺฐา ทฺวีหิ จตุเกฺกหิ วุตฺตา **อฏฺฐ อนริยโวหารา** นามฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปาทโย **อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา** นามฯ ภิกฺขูหิ วิชฺชมานาย อาปตฺติยา โจทิยมานสฺส ''น สรามี''ติ นิเพฺพฐนํ เอกํ, ''ตุวํ พาโล''ติอาทินา โจทกปฏิปฺผรณํ เอกํ, ตถา ''ตุวํ เจตมาปโนฺน''ติ โจทกสฺส ปจฺจาโรปนํ, อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรณํ, สเงฺฆ พาหาวิเกฺขปภณนํ, ตุณฺหีภาเวน วิเหฐนํ, สงฺฆํ, โจทกญฺจ อนาทิยิตฺวา ปกฺ

กมนํ, โจทนาภยา สิกฺขาปจฺจกฺขานนฺติ อิเม **อฏฺฐ ปุริสโทสา** นามฯ อสญฺญี อตฺตา รูปี, อรูปี , รูปี จ อรูปี จ, เนวรูปีนารูปี, อนฺตวา, อนนฺตวา, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ, เนวนฺตวานานนฺตวาติ เอวํ ปวตฺตา **อฏฺฐ อสญฺญีวาทา** นามฯ เนวสญฺญีนาสญฺญี อตฺตา รูปี อรูปีติอาทินา ปวตฺตา **อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา** นามฯ อฏฺฐกํฯ

นวเกสุ ปน ‘‘อนตฺถํ เม อจริ, จรติ, จริสฺสติ, ปิยสฺส เม อนตฺถํ อจริ, จรติ, จริสฺสติ, อปฺปิยสฺส เม อตฺถํ อจริ, จรติ, จริสฺสตี’’ติ เอวํ ปวตฺตา นว อาฆาตา เอว **อาฆาตวตฺถูนิ** นามฯ โกโธ มโกฺข อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยํ มุสาวาโท ปาปิจฺฉตา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิมานิ **นว ปุริสมลานิ** นามฯ ‘‘เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทโย **นววิธา มานา** นามฯ ‘‘ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา, ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ, ตํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย, ตํ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค, ตํ ปฏิจฺจ อโชฺฌสานํ, ตถา ปริคฺคโห, มจฺฉริยํ, อารกฺโข, อารกฺขาธิกรณํ ทณฺฑาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทาทิอเนเก ปาปกา ธมฺมา’’ติ เอวํ วุตฺตา อิเม **นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา** นามฯ ตตฺถ **วินิจฺฉโย**ติ ญาณตณฺหาทิฏฺฐิวิตกฺกวเสน จตูสุ วินิจฺฉเยสุ วิตกฺกวินิจฺฉโย อิธ อธิเปฺปโตฯ ลาภํ หิ ลภิตฺวา ‘‘อิทํ รูปารมฺมณตฺถาย, อิทํ สทฺทารมฺมณาทิอตฺถายา’’ติ เอวํ วิตเกฺกเนว วินิจฺฉโยฯ **ฉนฺทราโค** ทุพฺพลราโค, **อโชฺฌสาน**นฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํฯ **ปริคฺคโห**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘อสฺมี’’ติ, ‘‘อหมสฺมี’’ติ, ‘‘อยมหมสฺมี’’ติ, ‘‘ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘รูปี ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘อรูปี ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘สญฺญี ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘อสญฺญี ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘เนวสญฺญีนาสญฺญี ภวิสฺส’’นฺติ เอวํ วุตฺตานิ อิมานิ นว จลนเฏฺฐน **อิญฺชิตานิ** นามฯ อิมาเนว มญฺญนเฏฺฐน **มญฺญิตานิ,** วิปฺผนฺทนโต **วิปฺผนฺทิตานิ,** ปปญฺจนโต **ปปญฺจิตานิ,** ตาเนว เตหิ เตหิ การเณหิ สงฺขตตฺตา **สงฺขตานิ** จ นาม โหนฺติฯ สเพฺพหิ เตหิ ปญฺจหิ นวเกหิ มาโน เอว กถิโตฯ โสปิ หิ ‘‘อสฺมี’’ติอาทีหิ สญฺญีหิ จ อากาเรหิ ทิฏฺฐิ วิย ปวตฺตตีติฯ นวกํฯ

ทสเกสุ ปน โลโภ โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม ทส กิเลสา เอว **กิเลสวตฺถูนิ** นามฯ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทโย นว ขาณุกณฺฏกาทีสุ อฏฺฐานอาฆาเตน สทฺธึ **ทส อาฆาตวตฺถูนิ** นามฯ ปาณาติปาตาทโย **ทส อกุสลกมฺมปถา** นามฯ กามราคสํโยชนํ ปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสภวราคอิสฺสามจฺฉริยอวิชฺชาสํโยชนนฺติ อิมานิ **ทส สํโยชนานิ** นามฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปาทโย อฏฺฐ, มิจฺฉาญาณมิจฺฉาวิมุตฺตีหิ สทฺธึ **ทส มิจฺฉตฺตา** นามฯ ตตฺถ **มิจฺฉาญาณ**นฺติ ปาปกิริยาสุ อุปายจินฺตาวเสน เจว ปาปกํ กตฺวา ‘‘สุกตํ มยา’’ติ ปจฺจเวกฺขณวเสน จ ปวโตฺต โมโหฯ **มิจฺฉาวิมุตฺตี**ติ อวิมุตฺตเสฺสว สโต วิมุตฺตสญฺญิตาฯ ‘‘นตฺถิ ทินฺนํ, นตฺถิ ยิฏฺฐ’’นฺติอาทีหิ ทสหิ อากาเรหิ ปวตฺตํ นตฺถิกทสฺสนํ **ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ** นามฯ ‘‘สสฺสโต โลโก, ตถา อสสฺสโต, อนฺตวา, อนนฺตวา, ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติ วา, ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ วา, ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ วา, ‘‘น โหติ…เป.… โหติ จ น โหติ จ, เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ วา เอวํ ปวตฺตา **ทสวตฺถุกา อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ** นามฯ ตตฺถ **โลโก**ติ ขนฺธาทโย, ‘‘อนฺตวา’’ติ อิทํ ปริตฺตํ กสิณชฺฌานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘อนนฺตวา’’ติ อิทํ วิปุลนฺติ คเหตพฺพํฯ **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ ทสกํฯ

อฏฺฐารสเกสุ **ตณฺหาวิจริตานี**ติ ตณฺหาสมุทาจารา ตณฺหาปวตฺติโยฯ **อชฺฌตฺติกสฺสุปาทายา**ติ อชฺฌตฺติกํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ อิทํ หิ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ ตตฺถ ‘‘อสฺมีติ โหติ, อิตฺถสฺมีติ โหติ, เอวสฺมีติ โหติ, อญฺญถาสฺมีติ โหติ, ตถา ภวิสฺสนฺติ, อิตฺถํ ภวิสฺสนฺติ, เอวํ ภวิสฺสนฺติ, อญฺญถา ภวิสฺสนฺติ โหติ, ตถา อสฺมีติ, สาตสฺมีติ โหติ, ตถา สิยนฺติ, อิตฺถํ สิยนฺติ, เอวํ สิยนฺติ, อญฺญถา สิยนฺติ โหติ, ตถา อปาหํ สิยนฺติ, อปาหํ อิตฺถํ สิยนฺติ, อปาหํ เอวํ สิ

ยนฺติ, อปาหํ อญฺญถา สิยนฺติ โหตี’’ติ เอวํ วุตฺตานิ อิมานิ อชฺฌตฺติกสฺสุปาทาย **อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ** นามฯ

ตตฺถ **อสฺมีติ โหตี**ติ อชฺฌตฺติเกสุ ขนฺธปญฺจเกสุ สมูหโต ‘‘อหมสฺมี’’ติ คหเณ สตีติ อ โตฺถฯ เอวํ ปน คหเณ สติ ตโต ปรํ อนุปนิธาย, อุปนิธาย วาติ ทฺวิธา คหณํ โหติฯ ตตฺถ **อนุปนิธายา**ติ อญฺญํ อาการํ อนุปนิธาย อนุปคมฺม สกภาวเมวารมฺมณํ กตฺวา อิตฺถสฺมีติ โหติฯ ตสฺส ‘‘ขตฺติยาทีสุ อิทํปกาโร อห’’นฺติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน คหณํ โหตีติ อโตฺถฯ อุปนิธาย คหณํ ปน ทุวิธํ โหติ สมโต จ อสมโต จฯ ตตฺถ สมโต คหณํ เอวสฺมีติ อิทํ, ตสฺส ยถา อยํ ขตฺติโย, พฺราหฺมณาทโย วา เทวมนุสฺสรูปีอรูปีอาทโย วา, เอวมหมสฺมีติ อโตฺถฯ **อญฺญถาสฺมี**ติ อิทํ ปน อสมโต คหณํ, ตสฺส ยถา อิเม ขตฺติยาทโย, ตโต อญฺญถา อหํ หีโน วา อธิโก วาติ อ โตฺถฯ อิมานิ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตฺตาริ ตณฺหาวิจริตานิ, **ภวิสฺส**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ อนาคตวเสน วุตฺตานิฯ เตสํ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนยวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **อสฺมี**ติอาทิ ทฺวยํ สสฺสตุเจฺฉทคฺคาหวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ อสฺมีติ สสฺสตํ, สีทตีติ **สาตํ,** อสสฺสตํ, อิโต ปรานิ **สิย**นฺติอาทีนิ จตฺตาริ สํสยปริวิตกฺกวเสน วุตฺตานิฯ **อปาหํ สิย**นฺติอาทีนิ จตฺตาริ ‘‘อปิ นามาหํ ภเวยฺย’’นฺติ เอวํ ปวตฺตปตฺถนากปฺปนวเสน วุตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อฏฺฐารสกํ ปฐมํฯ

ทุติเย **พาหิรสฺสุปาทายา**ติ พาหิรํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ ตตฺถ ‘‘อิมินา อสฺมีติ โหติ, อิมินา อิตฺถสฺมีติ โหติ, อิมินา เอวสฺมีติ โหติ, อิมินา อญฺญถาสฺมีติ โหตี’’ติอาทินา อนนฺตเร วุตฺตนเยน พาหิรสฺสุปาทาย **อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานี**ติ เวทิตพฺพานิฯ ‘‘อิมินา’’ติ ปทมตฺต เมว เหตฺถ ปุริเมหิ วิเสโสฯ ตตฺถ **อิมินา**ติ อิมินา พาหิเรน รูเปน วา…เป.… วิญฺญาเณน วาติ อโตฺถฯ ตตฺถ จ ฉตฺตขคฺคพีชนิอนฺนปานธนธญฺญาทิอุปกรณวเสน พาหิรํ รูปํ เวทิตพฺพํฯ ทาสทาสิญาติปริชนหตฺถิอสฺสาทิอุปกรณวเสน เวทนาทโย เวทิตพฺพาฯ อิเมหิ พาหิเรหิ รูปาทีหิ ‘‘อิตฺถสฺมีติ เอวสฺมี’’ติอาทินา สพฺพตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อฏฺฐารสกํ ทุติยํฯ

อิตเรสุ ปน **ตเทกชฺฌํ อภิสํยูหิตฺวา**ติอาทีสุ ตทุภยํ อฏฺฐารสกํ เอกโต โยเชตฺวา ฉตฺตึสตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติ, เอวํ เอเกกสฺส ปุคฺคลสฺส อตีตกาเล ทฺวินฺนํ อฏฺฐารสกานํ วเสน ฉตฺตึส, ตถา อนาคเต ฉตฺตึส โหนฺติฯ ปจฺจุปฺปเนฺน ปน เอกสฺส ยถาลาภวเสน ตานิปิ ลพฺภนฺติ, สพฺพสตฺตานํ วเสน ปจฺจุปฺปเนฺนปิ ฉตฺตึส ลพฺภนฺติฯ อิติ เอวํ วุเตฺตน ปกาเรน ตํ สพฺพํ เอก โต กตฺวา สพฺพสตฺตานํ กาลตฺตเยปิ ฉนฺนํ อฏฺฐารสกานํ วเสน อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺตีติ อโตฺถฯ **อฏฺฐตณฺหาวิจริตสตํ โหตี**ติ เอตฺถาปิ เอวเมว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตณฺหาวิจริตานิ นิฏฺฐิตานิฯ

ยานิ จาติอาทีสุ ยานิ เจตฺถ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ วตฺตพฺพานิ, ตานิ พฺรหฺมชาลนามเก **ทีฆนิกายสฺส** ปฐมสุตฺตเนฺต (ที. นิ. ๑.๒๙ อาทโย) สตฺถารา สยํ อาหจฺจ ภาสิตานีติ อโตฺถฯ พฺรหฺมชาเล หิ จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา , อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ อิมานิ **ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ** สนิทานานิ นานานยโต วุตฺตานิ, ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เนสํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ อยํ ตาเวตฺถ ปทตฺถานุสารโต วินิจฺฉโย, เสโสเปตฺถ วินิจฺฉโย ปทเตฺถ วุตฺตานุสารโตว สุวิเญฺญยฺโยติฯ

ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมหทยวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา

ธมฺมหทยวิภงฺคมาติกาย ปน ปทตฺถาทิโต วินิจฺฉโย ปุเพฺพ วุตฺโตตฺวฯ ยสฺมา ปน ภควตา เหฏฺฐา นานานยโต วิภตฺตานเญฺญว ขนฺธายตนาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ ธมฺมโกฏฺฐาสานํ ปุน สพฺพสงฺคาหิกจตุภูมฺมุปฺปตฺติตปฺปริยาปนฺนตาทีหิ ทสหิ วาเรหิ อปุพฺพนยสหสฺสวิภาวเกหิ สพฺพธมฺมาธิปฺปายสงฺขาเตหิ ธมฺมหทเยหิ วิภาคทสฺสนตฺถเมวายํ วิภโงฺค วุตฺโต, ตสฺมา วิภงฺคนยโต เจตฺถ วินิจฺฉโย โหติฯ วิภเงฺค หิ ปฐมํ ''กติ ขนฺธา''ติอาทินา สปุจฺฉกํ ทฺวาทสปทิกํ มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรเนว จตุภูมกสามญฺญโต สพฺพสงฺคาหิกวาโร นาม วิภโตฺต, ตตฺถ สตฺต ผสฺสาทโย สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ วเสน เวทิตพฺพาฯ

ทุติโย ปน วาโร เตสํ จตูสุ ภูมีสุ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ อุปฺปตฺตานุปฺปตฺติทสฺสนวเสน ปวโตฺตฯ ตตฺถ ปฐมโกฏฺฐาเส ตาว –

> ''กามธาตุยา กติ ขนฺธา…เป…. กติ จิตฺตานิ? กามธาตุยา ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, ตีณิ สจฺจานิ, พาวีสตินฺทฺริยานิ, นว เหตู, จตฺตาโร อาหารา, สตฺต ผสฺสา, เวทนา, สญฺญา, เจตนา, จิตฺตานี''ติ –

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ ตตฺถ ยสฺมา จตุภูมกาปิ ธมฺมา เยภุเยฺยน กามาวจรสตฺตานํ อุปฺปชฺชนฺติ , น กามาวจราวฯ เตเนตฺถ ''ปญฺจกฺขนฺธา''ติอาทินา จตุภูมกาปิ วุตฺตาฯ ตตฺถุปฺปชฺชนกธมฺมา เหตฺถ อธิเปฺปตา, น ตํภูมิปริยาปนฺนาวฯ รูปธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอตฺถ จ **ตีณิ สจฺจานี**ติ อิทํ นิโรธสจฺจสฺส เทสวินิมุตฺตตาย กตฺถจิ เทเส อนิทฺทิสิตพฺพโต ตํ วเชฺชตฺวา วุตฺตํฯ การณสาเปกฺขา หิ ธมฺมา อตฺตโน นิสฺสยการณภูตํ เทสํ สมาวสนฺติ อการณสฺส อนิสฺสยตฺตา, ยถา วา กทาจิ อุปลพฺภมานา ธมฺมา กาลนิยตตาย อตฺตโน สงฺขตตฺตํว สูเจนฺติฯ อญฺญถา อิตรกาเลสุปิ ภาวสฺส จ ปสงฺคโต, เอตรหิปิ วา อภาวสฺส, เอวํ กฺวจิ เทเส อุปลพฺภมานาปีติ คเหตพฺพํฯ สพฺพเทสอพฺยาปิตา ปน อสงฺขตสฺส, สงฺขตสฺส วา อสมฺภวโต เอว โนปปชฺชติ, ตสฺมา เทสกาลวินิมุตฺตเมว อสงฺขตนฺติ คเหตพฺพํฯ

ทุติยโกฏฺฐาเส ปน –

> ''รูปธาตุยา ปญฺจกฺขนฺธา, ฉ อายตนานิ, นว ธาตุโย, ตีณิ สจฺจานิ, จุทฺทสินฺทฺริยานิ, อฏฺฐ เหตู, ตโย อาหารา, จตฺตาโร ผสฺสา…เป…. จตฺตาริ จิตฺตานี''ติ –

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ ยสฺมา ปน รูปีนํ ฆานาทีนํ อภาเวน วิชฺชมานานิปิ คนฺธายตนาทีนิ อายตนาทิกิจฺจํ น กโรนฺติ, ตสฺมา เต วเชฺชตฺวา ''ฉ อายตนานิ, นว ธาตุโย''ติอาทิ วุตฺตํ น เตสํ อภาวาฯ เกจิ ปน ''รูปโลเก คนฺธรสา กพฬีการาโร อาหาโร จ มหาภูตานญฺจ โผฏฺฐพฺพกิจฺจตา นตฺถิ, เตเนว ปาฬิยํ น อุทฺธฏา''ติ วตฺวา ตํ สาเธตุํ พหุํ เหตุปฏิรูปกํ วตฺวา ปปเญฺจนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตเมวาติ น คเหตพฺพํฯ คนฺธาทีนํ อวินิโพฺภคตฺตา, โผฏฺฐพฺพตฺตา, ธาตุสภาวตฺตา จ ฆานาทิตฺตยภาวทฺวยสุขทุกฺขโทมนสฺสินฺทฺริยานิ, ปน โทมนสฺสเหตุกพฬีการาหารฆานาทิตฺตยสมฺผสฺสาทีนิ จ วเชฺชตฺวา จุทฺทสินฺทฺริยาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

ตติยโกฏฺฐาเส ปน –

> ‘‘อรูปธาตุยา จตฺตาโร ขนฺธา, เทฺว อายตนานิ, เทฺว ธาตุโย, ตีณิ สจฺจานิ, เอกาทสินฺทฺริยานิ, อฏฺฐ เหตู, ตโย อาหารา, เอโก ผโสฺส…เป.… เอกํ จิตฺต’’นฺติ –

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ เอตฺถ จ จกฺขุโสตอนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยานมฺปิ อภาวา เอกาทสินฺทฺริยานิ เวทิตพฺพานิฯ

จตุตฺถโกฏฺฐาเส ปน –

> ‘‘อปริยาปเนฺน จตฺตาโร ขนฺธา, เทฺว อายตนานิ, เทฺว ธาตุโย, เทฺว สจฺจานิ, ทฺวาทสินฺทฺริยานิ, ฉ เหตู, ตโย อาหารา, เอโก ผโสฺส…เป.… เอกํ จิตฺต’’นฺติ –

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ ยสฺมา จ โอกาสวเสน วา สตฺตุปฺปตฺติวเสน วา อปริยาปนฺนธาตุ นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘อปริยาปนฺนธาตุยา’’ติ อวตฺวา นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมว ทเสฺสตุํ ‘‘อปริยาปเนฺน จตฺตาโร ขนฺธา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ ทุติโย วาโร เวทิตโพฺพฯ

ตติโย ปน วาโร –

> ‘‘รูปกฺขเนฺธ กามธาตุปริยาปเนฺน, จตฺตาโร ขนฺธา สิยา กามธาตุปริยาปนฺนา, สิยา น กามธาตุปริยาปนฺนา’’ติอาทินา –

จตูสุ ภูมีสุ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ ตํตํภูมิปริยาปนฺนธมฺมทสฺสนวเสน ปวโตฺต, โส จ เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน สกฺกา ญาตุนฺติ น วิตฺถาริโตฯ ตตฺถ **จ กามธาตุปริยาปเนฺน**ติ กามาวจรภาเวน ตตฺถ อเนฺตคโธ กามาวจโรติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

จตุโตฺถ ปน วาโร ตีสุ ภูมีสุ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปชฺชนกานุปฺปชฺชนกธมฺมทสฺสนวเสน ปวโตฺตฯ ตตฺถ ปฐมโกฏฺฐาเส ตาว –

> ‘‘กามธาตุยา อุปฺปตฺติกฺขเณ สเพฺพสํ ปญฺจกฺขนฺธา ปาตุภวนฺติ, กสฺสจิ เอกาทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ, กสฺสจิ ทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ, กสฺสจิ อปรานิ ทส, กสฺสจิ นว, กสฺสจิ สตฺต, กสฺสจิ เอกาทส ธาตุโย…เป.… สตฺต ธาตุโยฯ สเพฺพสํ เอกํ สจฺจํ ปาตุภวติฯ กสฺสจิ จุทฺทสินฺทฺริยานิ, กสฺสจิ เตรส, กสฺสจิ อปรานิ เตรส, กสฺสจิ ทฺวาทส, กสฺสจิ ทส, กสฺสจิ นว, กสฺสจิ อปรานิ นว, กสฺสจิ อฏฺฐ, กสฺสจิ อปรานิ อฏฺฐ, กสฺสจิ สตฺต , กสฺสจิ ปญฺจ, กสฺสจิ จตฺตารินฺทฺริยานิ ปาตุภวนฺติ, กสฺสจิ ตโย เหตู ปาตุภวนฺติ, กสฺสจิ เทฺว, กสฺสจิ อเหตุกา ปาตุภวนฺติฯ สเพฺพสํ จตฺตาโร อาหารา, เอโก ผโสฺส…เป.… เอกํ จิตฺตํ ปาตุภวตี’’ติ –

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กามาวจรานํ โอปปาติกานํ, อาปายิกานํ, เทวมนุสฺสานํ ปริปุณฺณายตนานํ สทฺทายตนวชฺชิตานิ เอกาทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ, ตาเนว เอกาทส ธาตุโย โหนฺติฯ สโทฺท หิ เอกเนฺตน ปฏิสนฺธิยํ น อุปฺปชฺชติ, เตสเญฺญว ปน ชจฺจนฺธานํ ทส, ชจฺจพธิรานํ อปรานิ ทส, ชจฺจนฺธพธิรานํ นว, คพฺภเสยฺยกานํ รูปคนฺธรสกายโผฏฺฐพฺพมโนธมฺมวเสน สตฺต อายตนธาตุโย ปาตุภวนฺติฯ โอปปาติกานํ ติเหตุกานํ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ, ภาวทฺวเย เอกํ, ชีวิตินฺทฺริยํ, โสมนสฺสุเปกฺขินฺทฺริเยสุ เอกํ, สทฺธาทีนิ ปญฺจาติ จุทฺทสินฺทฺริยานิ, เตสํ ทฺวิเหตุกานํ ปญฺญินฺทฺริยํ วเชฺชตฺวา เตรส, ปฐมกปฺปิกานํ มนุสฺสานํ ติเหตุกานํ ภาวินฺทฺริยํ วเชฺชตฺวา อปรานิปิ เตรส, เตสเญฺญว ทุเหตุกานํ ทฺวาทส, คพฺภเสยฺ

ยกานํ ปน ติเหตุกานํ ปุริเมสุ จุทฺทสสุ จกฺขาทีนิ จตฺตาริ วเชฺชตฺวา ทส, เตสํ ทฺเหตุกานํ นว, โอปปาติกานํ อเหตุกานํ ปริปุณฺณายตนานํ ปุริเมสุ จุทฺทสสุ สทฺทาทีนิ วเชฺชตฺวา อปรานิ นว, เตสเญฺญว ชจฺจนฺธานํ อฏฺฐ, ตถา พธิรานํ, อนฺธพธิรานํ ปน สตฺต, คพฺภเสยฺยกานํ ปน อเหตุกานํ กายมโนภาวชีวิตอุเปกฺขินฺทฺริยานิ ปญฺจ, เตสเญฺญว นปุํสกานํ จตฺตาริ ปาตุภวนฺติฯ อเหตุกจิเตฺตสุ หิ วิชฺชมานาปิ เอกคฺคตา สมาธินฺทฺริยตํ น คจฺฉติ, มโนวิญฺญาณธาตุวเสน ปน ''เอโก ผโสฺส''ติอาทโย เวทิตพฺพาฯ

ทุติยโกฏฺฐาเส ปน –

> ''รูปธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ ฐเปตฺวา อสญฺญสตฺตานํ เทวานํ ปญฺจกฺขนฺธา ปาตุภวนฺติฯ ปญฺจายตนานิ, ปญฺจ ธาตุโย, เอกํ สจฺจํ, ทสินฺทฺริยานิ, ตโย เหตู, ตโย อาหารา, เอโก ผโสฺส…เป.… เอกํ จิตฺต''นฺติ –

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ ตตฺถ จกฺขุรูปโสตมโนธมฺมานํ วเสน ปญฺจายตนธาตุโย เวทิตพฺพาฯ เอตฺถาปิ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพานํ อคฺคหเณ การณํ ปุเพฺพ วุตฺตเมวฯ จกฺขุโสตมโนชีวิตินฺทฺริยานิ, โสมนสฺสุเปกฺขานํ อญฺญตรํ, สทฺธาทีนิ ปญฺจาติ ทสินฺทฺริยานิ เวทิตพฺพานิฯ

ตติยโกฏฺฐาเส ปน –

> ''อสญฺญสตฺตานํ เทวานํ อุปปตฺติกฺขเณ เอโก ขนฺโธ ปาตุภวติ รูปกฺขนฺโธ, เทฺว อายตนานิ รูปายตนํ ธมฺมายตนํ, เทฺว ธาตุโย รูปธาตุ ธมฺมธาตุ, เอกํ ทุกฺขสจฺจํ, เอกํ รูปชีวิตินฺทฺริยํ, อสญฺญสตฺตา เทวา อเหตุกา, อนาหารา, อผสฺสกา…เป.… อจิตฺตกา''ติ –

สนิเทฺทสมาติกา นิกฺขิตฺตาฯ เอตฺถ จ รูปมฺปิ กิญฺจาปิ เตสํ อายตนาทิกิจฺจํ น กโรติ, สวิญฺญาณกรูปีสุ ปน คหิตตฺตา อิธาปิ คหิตํฯ คนฺธาทโย ปน ตตฺถ น คหิตตฺตา อิธาปิ น คหิตา, โน อวิชฺชมานตายฯ เอกตลวาสิกานํ วา เสสพฺรหฺมานํ จกฺขุวิสยตฺตา อิธาปิ รูปายตนํ อุทฺธฏํ, อสญฺญีนํ ปน ปญฺจายตนานิ, เอโก อาหาโร อุปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

จตุตฺถโกฏฺฐาเส –

> ''อรูปธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ จตฺตาโร ขนฺธา, เทฺว อายตนานิ, เทฺว ธาตุโย, เอกํ สจฺจํ, อฏฺฐินฺทฺริยานิ , ตโย เหตู, ตโย อาหารา, เอโก ผโสฺส…เป.… เอกํ จิตฺต''นฺติ –

มาติกาปทานิ นิกฺขิปิตฺวา วิภตฺตาฯ เอตฺถ จ มโนชีวิตอุเปกฺขินฺทฺริยานิ, สทฺธาทีนิ ปญฺจาติ อฏฺฐินฺทฺริยานิ เวทิตพฺพานิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ เอวํ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ จตุโตฺถ วาโร เวทิตโพฺพฯ

ปญฺจโม ปน วาโร เตสํ ธมฺมานํ ภูมนฺตรวเสน ''กามาวจรธมฺมา, น กามาวจรา…เป.… ปริยาปนฺนา''ติ จตฺตาโร ทุเก มาติกาวเสน นิกฺขิปิตฺวา วิภชนวเสน ปวโตฺต, โส เหฏฺฐา วุตฺตโตฺถวฯ

ฉโฏฺฐ ปน วาโร สมฺมุติเทวอุปปตฺติเทววิสุทฺธิเทเว นิทฺทิสิตฺวา มนุสฺสเทวคตีสุ อุปฺปาทกกมฺมอายุปฺปมาณทสฺสนวเสน วุโตฺตฯ ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – สตฺตา หิ ทานสีลาทิกามาว

จรกุสลํ กตฺวา มนุสฺสโลเก ขตฺติยมหาสาลาทิกุเลสุ เจว จาตุมหาราชิกตาวตึสยามตุสิตนิมฺมานรติปรนิมฺมิตวสวตฺติสงฺขาเตสุ ฉสุ เทวโลเกสุ จ อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ สิเนรุปพฺพตเวมชฺฌปริภณฺฑปพฺพตโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา ยาว ภูมิ ติริยํ จกฺกวาฬปพฺพตํ อาหจฺจ เอตฺถนฺตเร ปพฺพตอากาสรุกฺขปถวินิสฺสิตา จาตุมหาราชจนฺทสูริยา สเพฺพ จาตุมหาราชิกาฯ ตโต อุทฺธํ จกฺกวาฬปริยนฺตํ ตาวตึสาทโย ยถากฺกมํ อุปรูปริ ฐิตาติ เวทิตพฺพาฯ เทวโลโกปิ ปรมฺปรจกฺกวาฬปพฺพตํ อปฺปโตฺต นาม นตฺถิฯ

ปฐมชฺฌานํ ปน ปริตฺตํ ภาเวตฺวา พฺรหฺมปาริสเชฺชสุ อุปฺปชฺชนฺติ, มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา พฺรหฺมปุโรหิเตสุ, ปณีตํ ภาเวตฺวา มหาพฺรเหฺมสุ, อิเม ตโยปิ ชนา ปฐมชฺฌานภูมิยํ เอกตเล วสนฺติฯ อายุอาภาทิเภเทน ปเนสํ เภโท, เอวํ อุปริปิฯ

จตุกฺกนเย ปน ทุติยชฺฌานํ, ปญฺจกนเย ทุติยตติยชฺฌานญฺจ ปริตฺตํ, มชฺฌิมํ, ปณีตญฺจ ภาเวตฺวา ปริตฺตาภาอปฺปมาณาภาอาภสฺสเรสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตติยชฺฌานํ ปริตฺตาทิวเสน ภาเวตฺวา ปริตฺตสุภอปฺปมาณสุภสุภกิเณฺหสุฯ จตุตฺถชฺฌานํ ปน ภาเวตฺวา อารมฺมณมนสิการฉนฺทาธิมุตฺติอาทินานตฺตโต เกจิ อสญฺญีสุ, เกจิ เวหปฺผเลสุ, เกจิ อวิเหสุ, อตเปฺปสุ, สุทเสฺสสุ, สุทสฺสีสุ, เกจิ อกนิเฏฺฐสุ, อากาสานญฺจายตนาทีสุ จตูสุ จ ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ หิ เอกเจฺจ ติตฺถิยา ‘‘จิตฺตํ นิสฺสาย รชฺชนทุสฺสนาทโย, ตนฺนิทานานิ จ ทุกฺขานิ สมุปฺปชฺชนฺตี’’ติ จิเตฺต โทสํ ทิสฺวา ‘‘ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานเมต’’นฺติ สญฺญาวิราคํ ชเนตฺวา ตตฺรูปปตฺติยา ฌานํ ภาเวตฺวา รูปกายมตฺตา ฐิตา วา นิสินฺนา วา นิปนฺนา วา หุตฺวา นิพฺพตฺติตฺวา ตเตฺถว ปญฺจกปฺปสตานิ ติฏฺฐนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

อฏฺฐสมาปตฺติลาภีนํ กตรํ ฌานํ วิปจฺจตีติ? ปคุณํ, สเพฺพสุ ปคุเณสุ ยสฺส วิปากภูมึ ปเตฺถติ, ตํปตฺถนาย จ อสติ ยํ มรณสมเย สมาปชฺชติ, ตํ, ตสฺมิมฺปิ อสติ อุตฺตมวเสน เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ วิปจฺจติฯ สุทฺธาวาเสสุ จ อวิหาทีสุ อนาคามิวชฺชิตา สตฺตา น อุปฺปชฺชนฺติ, อนาคามิโน ปน อสญฺญีวชฺชิตพฺรหฺมโลเกสุ สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชิตุํ ลภนฺติฯ สเพฺพสมฺปิ จ อริยานํ ตตฺรูปปตฺติโต อุปรูปปตฺติปิ, น เหฏฺฐูปปตฺติฯ เต หิ ปฐมชฺฌานภูมิยํ นิพฺพตฺตา อนาคามิโน นว พฺรหฺมโลเก โสเธตฺวา มตฺถเก เวหปฺผเลสุ ฐิตา ปรินิพฺพนฺติ, น นิวตฺตนฺติ อริยานํ เหฏฺฐูปปตฺติอภาวาฯ เวหปฺผลอกนิฏฺฐเนวสญฺญานาสญฺญายตนภวา ตโยปิ เสฏฺฐภวา นามฯ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ นิพฺพตฺตา อนาคามิโน เนว อุทฺธํ คจฺฉนฺติ, น อโธฯ ตเตฺถว ปรินิพฺพายนฺติ ฯ มนุสฺสโลเก จ เสขา คิหิภาเว ยาวชีวํ ติฏฺฐนฺติ, น อเสขาฯ เต หิ อรหตฺตํ ปตฺตทิวเส ปพฺพชนฺติ วา, ปรินิพฺพนฺติ วาฯ ภุมฺมเทเวสุ ปน ขีณาสวาปิ ยาวชีวํ ติฏฺฐนฺติฯ ฉสุ กามาวจรเทเวสุ โสตาปนฺนสกทาคามิโนว ติฏฺฐนฺติ, อนาคามิโน ปน ตทเหว รูปภวํ คนฺตุํ วฏฺฏติ ขีณาสเวน ปรินิพฺพาตุนฺติ คเหตพฺพํฯ เอวํ อิมาสุ สตฺตวีสติยา ภูมีสุ ปริยาปนฺนมนุสฺสเทวพฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตสเตฺตสุ มนุสฺสานํ ตาว อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเทว วสฺสสตํ อายุปฺปมาณํ, อปฺปํ วา ภิโยฺยฯ อาปายิกานํ, ภุมฺมเทวานญฺจ กทาจิ อายุปริเจฺฉโท นตฺถิ, กมฺมเมว ปมาณํฯ เต หิ สตฺตาเหนปิ มรนฺติ, กปฺปมฺปิ ติฏฺฐนฺตีติฯ

จาตุมหาราชิกานํ ปน มานุสกานิ ปญฺญาส วสฺสานิ เอกํ รตฺตินฺทิวํ, ตาย รตฺติยา ตึส รตฺติโย มาโส, เตน มาเสน ทฺวาทสมาสิโย สํวจฺฉโร, เตน สํวจฺฉเรน ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํฯ ตานิ มนุสฺสคณนาย นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ โหนฺติฯ ตาวตึสานํ มานุสกํ วสฺสสตํ เอกํ รตฺตินฺทิวํ กตฺวา เอวมาคตํ ทิพฺพํ วสฺสสหสฺสํฯ เอวํ ยามาทีนํ วสฺสคณนญฺจ ทิคุณํ กตฺวา เหฏฺฐิมโต ทิคุณจตุคฺคุณํ อายุปฺปมาณํ เวทิตพฺพํฯ

พฺรเหฺมสุ ปน พฺรหฺมปาริสชฺชานํ กปฺปสฺส ตติโย ภาโค อายุปฺปมาณํ, พฺรหฺมปุโรหิตานํ อุปฑฺฒกโปฺป , มหาพฺรหฺมานํ เอโก กโปฺป, ปริตฺตาภานํ เทฺว กปฺปานิ เอวํ อุปรูปริ ทิคุณํ กตฺวา ยาว สุภกิณฺหา โยเชตพฺพํฯ สุภกิณฺหานํ หิ จตุสฏฺฐิกปฺปํ อายุปฺปมาณํ, อสญฺญีนํ, เวหปฺผลานญฺจ ปญฺจกปฺปสตานิ, อวิหานํ กปฺปสหสฺสนฺติ อุปรูปริ ทิคุณวเสน ยาว อกนิฏฺฐา โยเชตพฺพํฯ อกนิฏฺฐานํ หิ โสฬสกปฺปสหสฺสานิ, อรูปานํ จตุนฺนํ ยถากฺกมํ วีสติ, จตฺตาริ, สฏฺฐิ, จตุราสีติ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณนฺติฯ

อุกฺขิตฺตา ปุญฺญเตเชน, กามรูปคตึ คตา;
ภวคฺคตมฺปิ สมฺปตฺตา, ปุนาคจฺฉนฺติ ทุคฺคติํฯ

ตาว ทีฆายุกา สตฺตา, จวนฺติ อายุสงฺขยา;
นตฺถิ โกจิ ภโว นิโจฺจ, อิติ วุตฺตํ มเหสินาฯ

ตสฺมา หิ ธีรา นิปกา, นิปุณา อตฺถจินฺตกา;
ชรามรณโมกฺขาย, ภาเวนฺติ มคฺคมุตฺตมํฯ

ภาวยิตฺวา สุจิํ มคฺคํ, นิพฺพาโนคธคามินํ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, ปรินิพฺพนฺติ อนาสวาติฯ (วิภ. ๑๐๒๙);

อยํ ฉฏฺฐวาเร นโยฯ

สตฺตโม ปน วาโร เตสํ ขนฺธาทีนํ อภิเญฺญยฺยาทิภาววิภาวนวเสน ปวโตฺตฯ ตตฺถ หิ –

‘‘รูปกฺขโนฺธ อภิเญฺญโยฺย, ปริเญฺญโยฺย, น ปหาตโพฺพ, น ภาเวตโพฺพ, น สจฺฉิกาตโพฺพฯ จตฺตาโร ขนฺธา อภิเญฺญยฺยา ปริเญฺญยฺยา, สิยา ปหาตพฺพา, สิยา ภาเวตพฺพา, สิยา สจฺฉิกาตพฺพา, สิยา น ปหาตพฺพา น ภาเวตพฺพา น สจฺฉิกาตพฺพา’’ติ อาทินา –

ทฺวาทสปิ โกฏฺฐาสา วิตฺถารโต วิภตฺตาฯ ตตฺถ ลกฺขณปริคฺคาหิกาย ปญฺญาย ขนฺธาทโย สเพฺพ ธมฺมา อภิเญฺญยฺยาฯ ญาตตีรณปหานปริญฺญาสุ ยถาโยคํ ยาย กายจิ ปริญฺญาย วเสน สเพฺพปิ ธมฺมา ปริเญฺญยฺยาฯ โลกุตฺตรธมฺมาปิ ญาตปริเญฺญยฺยาวฯ อกุสลา ปน ปหาตพฺพาฯ มโคฺค ภาเวตโพฺพ, ผลํ, นิพฺพานญฺจ สจฺฉิกาตพฺพํฯ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ ญาตตีรณวเสน ปริเญฺญโยฺยฯ วิปสฺสนาวิสเย หิ สพฺพํ ตีรณปริญฺญาย ปริเญฺญยฺยนฺติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อภิเญฺญยฺยาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

อฏฺฐโม ปน วาโร เตสํ สารมฺมณตาวิภาวนวเสน ปวโตฺต, นวโม ปเนสํ ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ สงฺคหทสฺสนวเสนฯ ทสโม กุสลตฺติกาทีหิ สรณทุกปริโยสาเนหิ ติกทุเกหิ วิภาคทสฺสนวเสน ปวโตฺต, เตปิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาวาติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปเนตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพตฺถ **วิภงฺคปาฬิอฏฺฐกถาสุ** (วิภ. ๙๗๘ อาทโย; วิภ. อฏฺฐ. ๙๗๘ อาทโย) คเหตโพฺพติฯ

ธมฺมหทยวิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

วิภงฺคมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ธาตุกถามาติกา

อิทานิ วิภงฺคมาติกานนฺตรํ –

อยํ ธาตุกถาทีนํ, สมฺปตฺตา อตฺถวณฺณนา;
มาติกานํ ยโต ตสฺมา, ปญฺจนฺนมฺปิ ยถารหํฯ

อนุตฺตานตฺถโต เจว, สเงฺขเปนตฺถนิจฺฉยา;
วิภงฺคนยโต เจว, โหติ สํวณฺณนานโยฯ

ตตฺถ ธาตุกถามาติกาย ตาว สํวณฺณนา โหติฯ สา ปเนสา นิเกฺขปโต ปญฺจธา ฐิตา – นยมาติกา อพฺภนฺตรมาติกา นยมุขมาติกา ลกฺขณมาติกา พาหิรมาติกาติฯ ตตฺถ ‘‘สงฺคโห, อสงฺคโห…เป…. วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตํ อสงฺคหิต’’นฺติ อยํ จุทฺทสหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา สงฺคหาทิเกน นเยน ธาตุกถาย ธมฺมา วิภตฺตาติ ทเสฺสตุํ ฐปิตตฺตา **นยมาติกา** นาม, ยา ‘‘มูลมาติกา’’ติปิ วุจฺจติฯ

‘‘ปญฺจกฺขนฺธา…เป…. มนสิกาโร’’ติ อยํ ปญฺจวีสาธิเกน ปทสเตน นิกฺขิตฺตา สงฺคหาทินเยน วิภชิตพฺพภาเวน ธาตุกถาย อพฺภนฺตเร เอว ฐปิตตฺตา **อพฺภนฺตรมาติกา** นาม, ยา ‘‘ธาตุกถามาติกา’’ติปิ วุจฺจติฯ

‘‘ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห, จตูหิ สมฺปโยโค, จตูหิ วิปฺปโยโค’’ติ อยํ จตูหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา ขนฺธาทีสุ จ กุสลตฺติกาทีสุ จ มาติกาธเมฺมสุ ตีหิ ขนฺธายตนธาตุปเทเหว สงฺคโห อสงฺคโห จ, ตถา จตูหิ อรูปกฺขเนฺธหิ สมฺปโยโค, วิปฺปโยโค จาติ อิเมสํ สงฺคหาสงฺคหาทีนํ นยานํ มุขานีติ ทเสฺสตุํ ฐปิตตฺตา **นยมุขมาติกา** นามฯ

‘‘สภาโค วิสภาโค’’ติ อยํ ทฺวีหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา สภาควิสภาคลกฺขณวเสเนว สงฺคหาสงฺคหนยา เจว สมฺปโยควิปฺปโยคนยา จ โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ ฐปิตตฺตา **ลกฺขณมาติกา** นามฯ สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกาติ อยํ ฉสฏฺฐิ ติกปทานิ, เทฺว จ ทุกปทสตานิ สงฺขิปิตฺวา นิกฺขิตฺตา ธาตุกถา มาติกาโต พหิ ฐปิตตฺตา **พาหิรมาติกา** นามฯ เอวเมติสฺสา ปญฺจวิธาย มาติกาย อยมนุตฺตานตฺถวณฺณนาฯ

สงฺคโหติอาทีสุ หิ สงฺคโห ตาว ชาติสญฺชาติกิริยาคณนวเสน จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ ‘‘สเพฺพ ขตฺติยา อาคจฺฉนฺตุ, ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาวาจา, โย จ สมฺมากมฺมโนฺต, โย จ สมฺมาอาชีโว, อิเม ธมฺมา สีลกฺขเนฺธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) อยํ **ชาติสงฺคโห** นามฯ ‘‘สเพฺพ โกสลกา อาคจฺฉนฺตุ, โย จาวุโส วิสาข, สมฺมาวายาโม, ยา จ สมฺมาสติ, โย จ สมฺมาสมาธิ, อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) อยํ **สญฺชาติสงฺคโห** นาม, เอกฏฺฐาเน ชาติสมฺพนฺธภาเวน สงฺคโหติ อโตฺถฯ ‘‘สเพฺพ หตฺถาโรหา อาคจฺฉนฺตุ, ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาทิฏฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป, อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) อยํ **กิริยาสงฺคโห** นามฯ ‘‘หญฺจิ จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติ, เตน วต เร วตฺตเพฺพ ‘จกฺขายตนํ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิต’’’นฺติ (กถา. ๔๗๑) อยํ **คณนสงฺคโห** นาม, อยมิธ อธิเปฺปโตฯ ตปฺปฏิปเกฺขน **อสงฺคโห** เวทิตโพฺพฯ เตสํ วิกปฺปโต **สงฺคหิเตน อสงฺคหิตาทีนิ,** เอกุปฺปาเทกนิโรธเอกวตฺถุกเอการมฺมณตาวเสน **สมฺปโยโค,** ตปฺปฏิปกฺขโต **วิปฺปโยโค,** เตสํ วิกปฺปโต

สมฺปยุตฺเตน **วิปฺปยุตฺตาทีนิ,** ตทุภยสํสคฺควิกปฺปโต **สงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺต**นฺติอาทีนิ จ เวทิตพฺพานิฯ เสสํ วุตฺตตฺถเมวฯ อยํ ตาเวตฺถ อนุตฺตานปทโตฺถฯ

สงฺคหาสงฺคหปทตฺถวณฺณนา

อตฺถวินิจฺฉยโต ปน ยสฺมา อพฺภนฺตรมาติกาย รูปกฺขนฺธาทีนิ, พาหิรมาติกาย กุสลาทีนิ จ ''สงฺคโห อสงฺคโห''ติอาทิเกหิ นยมาติกาปเทหิ ''ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห''ติอาทินยมุขมาติกาวเสน ยถารหํ นิเทฺทสตฺถาย ภควตา ฐปิตานิ, ตสฺมา ขนฺธาทีนํ สงฺคหาทีนํ ปาฬิยํ วุตฺตานุสาเรเนว สเงฺขปโต อตฺถวินิจฺฉโย โหติฯ อิมินา นเยน **วิภงฺคนโย** สกฺกา ญาตุนฺติ ตํ วิสุํ น วกฺขามฯ

ตตฺถ สงฺคหาสงฺคหวาเร ขนฺธานํ ตาว อยํ นิเทฺทเส นโย – รูปกฺขโนฺธ เอเกน ขเนฺธน เอกาทสหิ อายตเนหิ เอกาทสหิ ธาตูหิ สงฺคหิโตฯ จตูหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ อสงฺคหิโตฯ ตตฺถ **เอกาทสหี**ติ มนายตนวเชฺชหิฯ ธมฺมายตเนนาปิ หิ เกจิ รูปธมฺมา สงฺคหิตาฯ **เอกาทสหี**ติ สตฺตวิญฺญาณธาตุวชฺชาหิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เวทนาทโย ตโย ขนฺธา ยถาสกํ เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตา, จตูหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหิ อายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา, ตถา วิญฺญาณกฺขโนฺธปิฯ เกวลํ ปเนตฺถ สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิ สงฺคหิโต, เอกาทสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิโตติ เอตฺตกเมว วิเสโสฯ ตตฺถ หิ เวทนาทีนํ ติณฺณํ ขนฺธานํ เอเกน ธมฺมายตเนน จ เอกาย ธมฺมธาตุยา จ สงฺคหิตตา เวทิตพฺพาฯ ปาฬิยํ ปเนตฺถ ขนฺธปทนิเทฺทเส, อุปริ อายตนาทินิเทฺทเสสุ จ ''รูปกฺขโนฺธ จ เวทนากฺขโนฺธ จ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหายตเนหิ เอกาทสหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา''ติอาทินา (ธาตุ. ๑๕) ทุวิมูลกาทินเยนาปิ วิตฺถารนโย วิภโตฺต, โสปิ อิมินา เอกมูลนยานุสาเรน สพฺพตฺถ สุวิเญฺญโยฺยติ น วิตฺถารยิมฺหาฯ อยํ ขนฺธปทนิเทฺทสนโยฯ

อายตนธาตุปทานมฺปิ ขนฺธปเท วุตฺตานุสาเรเนว ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห จ ยถาโยคํ โยเชตฺวา ญาตโพฺพฯ เกวลํ ปเนตฺถ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ อสงฺขตสฺส ขนฺธสงฺคหาภาวา ตํ ฐเปตฺวา เสสานํ ขเนฺธสุ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

สเจฺจสุ ทุกฺขสจฺจํ สเพฺพหิ ขนฺธายตนธาตูหิฯ สมุทยมคฺคสจฺจานิ สงฺขารกฺขเนฺธน, ธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ จ สงฺคหิตานิฯ นิโรธสจฺจํ ขเนฺธน อสงฺคหิตํ, ธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ เอว สงฺคหิตํฯ

อินฺทฺริเยสุ ชีวิตินฺทฺริยํ ทฺวีหิ รูปกฺขนฺธสงฺขารกฺขเนฺธหิฯ สุขินฺทฺริยาทีนิ ปญฺจ เวทนากฺขเนฺธน , สทฺธาทีนิ สงฺขารกฺขเนฺธน, สพฺพานิ เจตานิ ชีวิตินฺทฺริยาทีนิ, อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยาทีนิปิ ธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ สงฺคหิตานิฯ เสสินฺทฺริยานิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ นามรูปํ วิญฺญาณวชฺชิเตหิ จตูหิ ขเนฺธหิ, เอกาทสหิ อายตนธาตูหิ จ สงฺคหิตํฯ เอตฺถ หิ ปวตฺติยํ นามรูปสฺสาปิ คหิตตฺตา สทฺทายตนมฺปิ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ สฬายตนํ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ, ปสาทวิญฺญาณภูเตหิ ฉหิ อายตเนหิ, ทฺวาทสหิ ธาตูหิ สงฺคหิตํฯ อุปปตฺติภโว ปน กามภวภูโต ปญฺจหิ ขเนฺธหิ, สทฺทายตนวชฺชิเตหิ เอกาทสหิ อายตเนหิ, สตฺตรสหิ ธาตูหิฯ รูปภโว ปญฺจหิ ขเนฺธหิ, สทฺทาทิจตุกฺกฆานาทิตฺตยตพฺพิญฺญาณวเชฺชหิ ปญฺจหายตเนหิ, อฎฺฐหิ ธาตูหิ สงฺคหิโตฯ อสญฺญีภโว เอเกน รูปกฺขเนฺธน, รูปธมฺมวเสน ทฺ

วีหิ อายตนธาตูหิ สงฺคหิโตฯ ฌานาทิตฺตยํ ปเนตฺถ อายตนาทิกิจฺจาภรณโต อายตนธาตูหิ อสงฺคหิตมฺปิ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ภวสฺส จ เอกนฺตมุปาทินฺนตฺตา ปวตฺติวิปากานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ คหเณปิ อนุปาทินฺนสทฺทายตนสฺส อิธ อคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ อรูปภโว จ ตูหิ ขเนฺธหิ ทฺวีหิ อายตนธาตูหิฯ ชาติชรามรณานิ นามรูปธมฺมานํ ลกฺขณตฺตา ทฺวีหิ รูปกฺขนฺธสงฺขารกฺขเนฺธหิฯ โสกทุกฺขโทมนสฺสานิ เวทนากฺขเนฺธนฯ อุปายาโส สงฺขารกฺขเนฺธน, ธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ จ สงฺคหิโตฯ ปริเทโว รูปกฺขนฺธสทฺทายตนสทฺทธาตูหิฯ เสสานิ ปเนตฺถ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ, สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานา จ สุวิเญฺญยฺยาวฯ

อิทฺธิปาทา ทฺวีหิ ขเนฺธหิ, อายตเนหิ, ธาตูหิ สงฺคหิตาฯ เอตฺถ จ จิตฺติทฺธิปาทสฺส ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุนิยมโต โสฬสหิ ธาตูหิ อสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ฌานานิ ทฺวีหิ เวทนาสงฺขารกฺขเนฺธหิ, เอเกนายตเนน, เอกาย ธาตุยา จ สงฺคหิตานิฯ อปฺปมญฺญา เอเกน ขเนฺธน, เอเกน อายตเนน, เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตาฯ เอวํ ปญฺจินฺทฺริยาทีนิปิฯ เกวลํ ปน จิตฺตํ สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิ สงฺคหิตนฺติ เอตฺตกเมว วิเสโสฯ สเพฺพสมฺปิ เจส วุตฺตาวเสเสหิ ขนฺธายตนธาตูหิ อสงฺคหิตภาโว เวทิตโพฺพฯ

อิมินา นเยน พาหิรมาติกายปิ ‘‘กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ, ทฺวีหิ อายตเนหิ, ธาตูหิ สงฺคหิตาฯ อพฺยากตา ปน อสงฺขตํ ขนฺธโต ฐเปตฺวา ปญฺจหิ ขเนฺธหิ ทฺวาทสหิ อายตเนหิ อฏฺฐารสหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา’’ติอาทินา โยเชตฺวา สงฺคหาสงฺคโห ญาตโพฺพติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **ธาตุกถาปาฬิอฏฺฐกถาสุ** (ธาตุ. ๗๗ อาทโย; ธาตุ. อฏฺฐ. ๗๗) คเหตโพฺพติฯ

นิฏฺฐิโต ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห’’ติ ปทสฺส

อตฺถวินิจฺฉโยฯ

สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทตฺถวณฺณนา

สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปเท สเพฺพสํ รูปกฺขนฺธาทิปทานํ นิเทฺทโส น สมฺภวติฯ ยานิ ปเนตฺถ ปทานิ รูเปกเทสํ, อรูเปน อสมฺมิสฺสํ วิญฺญาเณกเทสญฺจ อเญฺญน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺติ, เตสมิธ นิเทฺทโสฯ ตานิ ปน มนายตนธมฺมายตนวชฺชิตานํ ทสายตนานํ, ธมฺมธาตุวชฺชิตานํ สตฺตรสนฺนํ ธาตูนํ, สตฺตรูปินฺทฺริยานญฺจ วเสน เวทิตพฺพานิ, น รูปกฺขนฺธาทีนํฯ เตเนว **ปาฬิยํ** –

‘‘ทสายตนา สตฺตรส ธาตุโย,
สตฺตินฺทฺริยา อสญฺญาภโว เอกโวการภโว;
ปริเทโว สนิทสฺสนสปฺปฏิฆํ,
อนิทสฺสนํ ปุนเทว สปฺปฏิฆํ อุปาทา’’ติฯ (ธาตุ. ๑๗๘) –

เอวํ อุทฺทานคาถา วุตฺตาฯ รูปกฺขเนฺธน หิ รูปกฺขโนฺธว สงฺคหิโต, เอวํ เวทนากฺขนฺธาทีหิ จ เวทนากฺขนฺธาทโยวฯ เตปิ จ เยหิ เกหิจิ อายตนธาตูหิ อสงฺคหิตา นาม นตฺถีติ เตสํ สงฺคหิเตน อสงฺคหิตตฺตาภาวา ยถาวุตฺตายตนานํ วเสเนเวตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย โหติฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – ยํ ขนฺธปเทน สงฺคหิตํ หุตฺวา อายตนธาตุปเทหิ อสงฺคหิตํ, ขนฺธายตนปเทหิ วา สงฺคหิตํ หุตฺวา ธาตุปเทน อสงฺคหิตํ, ตสฺส ขนฺธายตนธาตูหิ อสงฺคโห วุจฺจติฯ กถํ? จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนสงฺคเหน, ธาตุสงฺคเหน จ อสงฺคหิตา, เต ธมฺ

มา กติหิ ขเนฺธหิ, อายตเนหิ, ธาตูหิ อสงฺคหิตา? เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ ทฺวีหิ อายตเนหิ อฎฺฐหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ เอวํ รูปายตนาทีสุปิ ปสาทวิสยภูเตสุ ธาตูสุ, รูปินฺทฺริยาทีสุ จ โย ชนกฺกโม เวทิตโพฺพฯ

ตตฺรายํ นโย – จกฺขายตเนน เย รูปธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน รูปกฺขโนฺธติ สงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน จกฺขายตเนน อสงฺคหิตา, จกฺขุธาตุยา อสงฺคหิตา, จกฺขายตนจกฺขุธาตูหิ เอกเสฺสเวตสฺส จกฺขุสฺส วิสุํ อายตนธาตูสุ สงฺคหิตตฺตา เต จกฺขายตนวิรหิตา สเพฺพ รูปธมฺมา จตูหิ อรูปกฺขเนฺธหิ จกฺขายตนํ มนายตนนฺติ ทฺวีหิ อายตเนหิ จกฺขุธาตุ สตฺตวิญฺญาณธาตูติ อฎฺฐหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ อุปริ รูปายตนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิํ หิ วาเร จกฺขายตนสฺส อตฺตโน ตีหิปิ ขนฺธายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคหิตตาย อสงฺคหิตตฺตาภาวา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตํ, อายตนสงฺคเหน อสงฺคหิตํ, ธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตนฺติ เอวํ ตีหิปิ สงฺคหิตาสงฺคหิตวิเสสเนหิ วิสิฎฺฐเสฺสว ‘‘กติหิ ขเนฺธหี’’ติอาทินา ขนฺธาทีหิ อสงฺคหสฺส วุจฺจมานตฺตา จ อรูปกฺขเนฺธหิ สห พหิภูตตา เวทิตพฺพาฯ ยถา เจตฺถ จกฺขายตเนน อุปลกฺขิตานํ รูปธมฺมานํเยว สงฺคหิเตน อสงฺคหิตตา, น จกฺขายตนสฺส, เอวํ อุปริ รูปายตนาทีหิ อุปลกฺขิตวาเรปิ ยถารหํ ญาตพฺพาฯ

เสเสสุ ปน จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนสงฺคเหน สงฺคหิตา, ธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา, เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหิ อายตเนหิ ทฺวาทสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ เอวํ เสสวิญฺญาณธาตูสุปิฯ ปฎิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ อสญฺญีภเวน เย ธมฺมา… เป…. เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ ทสหายตเนหิ โสฬสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ อุปาทาธเมฺมหิ เย ธมฺมา…เป…. เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาติ อิเม จตฺตาโร วารา อปุพฺพวิเสสา สมาเยวฯ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณวาเร **ทฺวาทสหี**ติ ฉ วิญฺญาณธาตุโย วเชฺชตฺวา อวเสสาหิ ธาตูหิ เสสา ฉ วิญฺญาณธาตุโยว ขนฺธายตนสงฺคเหหิ สงฺคหิตา, ธาตุสงฺคเหเนว อสงฺคหิตาฯ อวเสสาหิ ทฺวาทสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาติฯ เอส นโย เสสวิญฺญาณธาตูสุปิฯ

ทุติเย **ตีหายตเนหี**ติ รูปายตนธมฺมายตนมนายตเนหิฯ อสญฺญิพฺรหฺมโลเก หิ รูปายตนธมฺมายตนวเสน เทฺว อายตนานิ อุปปตฺติภวภาเวน ปาฬิยํ อาคตานิ, เต ปน ขเนฺธหิ สงฺคหิตานิ, อายตนธาตูสุ อสงฺคหิตานิฯ ตทวเสสานิ นว รูปายตนานิ, ตานิ เตเหว จ ทฺวีหิ มนายตนธมฺมายตเนหิ จ อสงฺคหิตานิ นาม โหนฺติฯ **นวหิ ธาตูหี**ติ รูปธาตุธมฺมธาตูหิ สทฺธิํ สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิฯ

ตติเย **ทสหี**ติ รูปายตนธมฺมายตนวเชฺชหิฯ **โสฬสหี**ติ รูปธาตุธมฺมธาตุวชฺชาหิฯ อนิทสฺสนสปฺปฎิฆานิ นาม นว โอฬาริกายตนานิ, ตานิ เตหิ ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตานิ, อายตนธาตุสงฺคเหหิ จ อสงฺคหิตานิ, รูปายตนธมฺมายตนานิ เทฺวปิ เสเสหิ อายตนธาตูหิ อสงฺคหิตานิ นาม โหนฺติฯ

จตุเตฺถ **เอกาทสหี**ติ โผฎฺฐพฺพายตนวเชฺชหิ โผฎฺฐพฺพายตนสฺส อุปาทาธเมฺมหิ อายตนาทีสุ อสงฺคหิตตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปเท นโยฯ

อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทตฺถวณฺณนา

อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปเท ปน ยานิ ปทานิ วิญฺญาเณน วา โอฬาริกรูเปน วา อสมฺมิสฺสํ ธมฺมายตเนกเทสํ ทีเปนฺติ, ตาเนว นิทฺทิสียนฺติ, ตานิ ปน เวทนาทีนํ ติณฺณํ ขนฺธานํ, ทุกฺขสจฺจวชฺชิตานํ ติณฺณํ สจฺจานํ, ปสาทมโนวชฺชิตานํ โสฬสนฺนํ อินฺทฺริยานํ, อวิชฺชาสงฺขารผสฺสเวทนาตณฺหุปาทานกมฺมภวชาติชรามรณโสกทุกฺขโทมนสฺสุปายาสวเสน จุทฺทสปจฺจยาการปทานญฺจ วเสน เวทิตพฺพานิ, น รูปกฺขนฺธาทีนํฯ เตเนว **อฏฺฐกถายํ** –

> ‘‘ตโย ขนฺธา ตถา สจฺจา, อินฺทฺริยานิ จ โสฬส;
> ปทานิ ปจฺจยากาเร, จุทฺทสูปริ จุทฺทสฯ
>
> ‘‘สมตึส ปทา โหนฺติ, โคจฺฉเกสุ ทสสฺวถ;
> ทุเว จูฬนฺตรทุกา, อฏฺฐ โหนฺติ มหนฺตรา’’ติฯ (ธาตุ. อฏฺฐ. ๑๗๙) –

เอวํ อุทฺทานคาถา วุตฺตาฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – ยํ ขนฺธปเทน อสงฺคหิตํ, อายตนธาตุปเทหิ สงฺคหิตํ, ตเสฺสว ตีหิ วิเสสเนหิ วิสิฏฺฐสฺส ขนฺธาทีหิ สงฺคโห วุจฺจติฯ กถํ? เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคหิตา, เต ธมฺมา กติหิ ขเนฺธหิ, อายตเนหิ, ธาตูหิ สงฺคหิตา? เต ธมฺมา อสงฺขตํ ขนฺธโต ฐเปตฺวา ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตาติฯ

ตตฺรายํ นโย – เวทนากฺขเนฺธน หิ นิพฺพานํ, สุขุมรูปํ, สญฺญาสงฺขารา จ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา หุตฺวา ธมฺมายตนธมฺมธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตาฯ เตสุ นิพฺพานํ ขนฺธสงฺคหํ น คจฺฉติ, เสสา ตีหิ รูปสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธหิ สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, อายตนธาตุโย ปเนตฺถ ธมฺมายตนธมฺมธาตูนํ วเสเนว สพฺพตฺถ เวทิตพฺพา อิตราสํ อสมฺภวา, อิเมสุ จ นิพฺพานมฺปิ สงฺคหํ คจฺฉติฯ เตเนว หิ ‘‘อสงฺขตํ ขนฺธโต ฐเปตฺวา’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺสายมโตฺถ – ขนฺธสงฺคเห เอว อสงฺขตํ ฐเปตฺวา, น อิตรสงฺคเหสูติ เอวํ สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส – ชีวิตินฺทฺริเยน เย ธมฺมา…เป.… เต ธมฺมา ทฺวีหิ เวทนาสญฺญากฺขเนฺธหิ สงฺคหิตา, รูปารูปชีวิตินฺทฺริเยหิ นิพฺพานเวทนาสญฺญาวิญฺญาณกฺขนฺธา ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา, เตสุ จ นิพฺพานเวทนาสญฺญาว อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปเท นโยฯ

สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทตฺถวณฺณนา

สงฺคหิเตนสงฺคหิตปเท ปน ยานิ ปทานิ สงฺขาเรกเทสํ อเญฺญน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺติ เวทเนกเทสํ วา สุขุมรูปํ วา สเหฺตกเทสํ วา, ตาเนว นิทฺทิสียนฺติฯ ขนฺธายตนธาตูสุ เอกมฺปิ โกฏฺฐาสํ สกเลน คเหตฺวา ฐิตปทานิ น ยุชฺชนฺติฯ ตานิ ปน ทฺวินฺนํ สมุทยมคฺคสจฺจานํ, ปนฺนรสินฺทฺริยานํ, เอกาทสปฏิจฺจปทาทีนญฺจ วเสน เวทิตพฺพานิฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – ยํ อตฺตนา ขนฺธาทิวเสน สงฺคหิเตหิ ขนฺธาทิโต สงฺคหิตํ, ตเสฺสว ปฐมํ อุทฺธฏปทสฺส ปุน ขนฺธาทีหิ สงฺคโห วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ อาทิปเท นโย – สมุทยสเจฺจน เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ ตีหิ สงฺคเหหิปิ สงฺคหิตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ ตีหิปิ สงฺคหิตา, เต ธมฺมา เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตาติฯ สมุทยสเจฺจน หิ ตณฺหาวชฺชา เสสา สงฺขารา ขนฺธาทีหิ สงฺคเหหิ สงฺคหิตา, ปุน เตหิ จ ตณฺหาว สงฺคหิตา, สา จ ปุน สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ สงฺคหิตาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ สงฺคหิเตนสงฺคหิตปเท นโยฯ

อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทตฺถวณฺณนา

อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปเท ปน ยานิ ปทานิ ปญฺจกฺขนฺธคาหเกหิ ทุกฺขสจฺจาทีหิ, วิญฺญาเณน สทฺธึ สุขุมรูปคาหเกหิ อเจตสิกาทีหิ จ ปเทหิ วิวชฺชิตานิ รูปกฺขนฺธาทีนิ, ตาเนว นิทฺทิสียนฺติฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – ยํ ปฐมํ อุทฺธเฏน รูปกฺขนฺธาทิปเทน ขนฺธาทิโต อสงฺคหิตํ, ยํ เตหิ อสงฺคหิตํ, ตเสฺสว ปุน ขนฺธาทีหิ อสงฺคโห วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ เอกปทโยชนา – รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ ตีหิปิ อสงฺคเหหิ อสงฺคหิตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ ตีหิ อสงฺคหิตา, เต ธมฺมา เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ รูปกฺขเนฺธน หิ จตฺตาโร ขนฺธา, นิพฺพานญฺจ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา, อายตนาทีหิ ปน วิญฺญาณเมว ฐเปตฺวา เวทนาทโย ธมฺมายตเนน รูปกฺขเนฺธกเทเสน สงฺคหิตาติ วิญฺญาณเมว ตีหิปิ ขนฺธสงฺคหาทีหิ รูปกฺขเนฺธน อสงฺคหิตํ นามฯ เตน ปุน วิญฺญาเณน สทฺธึ สนิพฺพานา จตฺตาโร ขนฺธา ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิตา, เต สเพฺพปิ ปุน วิญฺญาณภูเตน เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตาติฯ อยํ อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปเท นโยฯ

สมฺปโยควิปฺปโยคปทตฺถวณฺณนา

สมฺปโยควิปฺปโยคปเท ปน ยานิ ปทานิ นิพฺพาเนน, รูเปน วา มิเสฺสสุ สตฺตสุ วิญฺญาณธาตูสุ เอกายปิ อวิปฺปยุเตฺต อรูปธเมฺม ปกาเสนฺติ, เตสํ ธมฺมายตนทุกฺขสจฺจาทีนํ นิเทฺทโส น สมฺภวติฯ กาหิจิ ปน วิญฺญาณธาตูหิ วิปฺปยุตฺตานํ รูปมิสฺสารูปธมฺมานํ, เกวลานารมฺมณานํ วา สกลรูปกฺขนฺธานํ วา ปกาสกานํ รูปภวรูปกฺขนฺธกุสลาทิปทานํ สมฺปโยคปเท เอว นิเทฺทโส น สมฺภวติ, วิปฺปโยคปเท ปน สมฺภวติฯ อรูปกฺขนฺธานํ ปน ปเจฺจกํ, ทฺวินฺนํ, ติณฺณํ, ตเทกเทสานํ วา ตทุภเยปิ สมฺภวติฯ ‘‘จตูหิ สมฺปโยโค, จตูหิ วิปฺปโยโค, สภาโค วิสภาโค’’ติ หิ วจนโต จตูหิ อรูปกฺขเนฺธเหว สภาคานํ เอกสนฺตาเน เอกกฺขเณว อุปฺปนฺนานํ อรูปกฺขนฺธานํ เอว อญฺญมญฺญํ สมฺปโยโค ลพฺภติฯ รูปธมฺมานํ ปน รูเปน, นิพฺพาเนน วา, นิพฺพานสฺส จ รูเปน สทฺธึ สมฺปโยโค นาม นตฺถิ, ตถา รูปนิพฺพานานํ อรูปกฺขเนฺธหิฯ วิสภาคา หิ เต เตสํ ยถา อรูปกฺขนฺธานํ รูปนิพฺพาเนหิ, เอวํ ภินฺนสนฺตานิเกหิ นานกฺขณิเกหิ อรูปธเมฺมหิปิ สทฺธึ นตฺถิเยวฯ เตปิ หิ เตสํ สนฺตานกฺขณวิสภาคตาย วิสภาคา เอวฯ อยํ ปน วิสภาคตา อิธ สามญฺญโต น คหิตา เตสํ อวิเสเสน สมฺปโยคสฺสาปิ สมฺภวาฯ ยตฺถ ปน วิเสเสตฺวา จกฺขุวิญฺญาณตํสมฺปยุตฺตาทโย นิกฺขิตฺตา, ตตฺถายมฺปิ วิสภาคตา คหิตาฯ ยตฺถ ปน เย อนิทฺธาริตวิเสสนา, ตตฺถาปิ สพฺพถา สมฺปโยคลกฺขณํ น สมฺภวติฯ โส จ ตสฺส เอกเนฺตน วิสภาโคติ อิธ คยฺหติฯ

ตตฺรายํ นโย – รูปกฺขโนฺธ เกนจิ สมฺปยุโตฺตติ? นตฺถิฯ กติหิ วิปฺปยุโตฺต? จตูหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ วิปฺปยุโตฺต, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุโตฺตฯ เอส นโย จกฺขายตนาทิอนารมฺมเณสุปิฯ สารมฺมเณสุ ปน เวทนากฺขโนฺธ ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ สมฺปยุโตฺต, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุโตฺตฯ เอเกน ขเนฺธน ทสหิ อายตเนหิ ทสหิ ธาตูหิ วิปฺปยุโตฺต, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุโตฺตฯ เอส นโย สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิฯ

ตตฺถ **เอเกนา**ติ มนายตเนนฯ **สตฺตหี**ติ วิญฺญาณธาตูหิฯ **เกหิจี**ติ ธมฺมายตนธมฺมธาตุปริยาปเนฺนหิ เวทนาสญฺญาสงฺขาเรหิฯ ทุติยนเย **ตีหี**ติ อตฺตานํ ฐเปตฺวา เสเสหิ อรูปกฺขเนฺธหิฯ **เกหิจิ วิปฺปยุโตฺต**ติ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ สญฺญาสงฺขาเรหิฯ **เกหิจิ วิปฺปยุ**

โตฺตติ รูปนิพฺพาเนหิฯ เอวํ อุปริปิ สพฺพตฺถ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อยํ ปน วิเสโส ‘‘สมุทยมคฺคสจฺจาทโย เอกาย มโนวิญฺญาณธาตุยา สมฺปยุตฺตา, อธิโมกฺโข ปน มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูหิ ทฺวีเหวา’’ติฯ อยํ สมฺปโยควิปฺปโยคปเท นโยฯ

สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทตฺถวณฺณนา

สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปเท ปน สมฺปโยคารหปเทสุ ยานิ ปทานิ ธมฺมธาตุยา สมฺปยุเตฺตธเมฺม, วิญฺญาณญฺจ อเญฺญน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺติ, เตสเมว นิเทฺทโสฯ ตานิ ปน จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธปทานํ, มนายตนสฺส, สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ, มโนเปกฺขาวเสน ทฺวินฺนํ อินฺทฺริยานํ, วิญฺญาณผสฺสเวทนานํ ติณฺณํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทปทานํ, ผสฺสสตฺตกสฺส, อทุกฺขมสุขสวิตกฺกสวิจารอุเปกฺขาสหคตานํ วเสน ติณฺณํ ติกปทานํ, สตฺตมหนฺตรทุกปทาทีนญฺจ วเสน เวทิตพฺพานิ, น อิตเรสํ อสมฺภวาฯ เตเนว **อฎฺฐกถายํ** –

> ‘‘จตฺตาโร ขนฺธายตนญฺจ เอกํ,
> เทฺว อินฺทฺริยา ธาตุปทานิ สตฺต;
> ตโย ปฏิจฺจา อถ ผสฺสสตฺตกํ,
> ติเก ตโย สตฺต มหนฺตเร จ;
> เอกํ สวิตกฺกํ สวิจารเมกํ,
> ยุตฺตํ อุเปกฺขาย จ เอกเมวา’’ติฯ (ธาตุ. อฎฺฐ. ๓๐๖) –

อุทฺทานคาถา วุตฺตาฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฎปเทน สมฺปยุตฺตา, เตหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ วิปฺปโยโค วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา น เกหิจิ ขนฺธายตเนหิ วิปฺปยุตฺตา, เอกาย ปน ธาตุยา วิปฺปยุตฺตาติ เอวํ สพฺพตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **เต ธมฺมา**ติ รูปนิพฺพานธมฺมา, เต เวทนาย สมฺปยุเตฺตหิ วิปฺปยุตฺตาฯ **เอเกนา**ติ มนายตเนนฯ ทุติยนเย **เต ธมฺมา**ติ สปฺปีติกา เต ธมฺมาฯ **น เกหิจี**ติ ปฐมํ อุทฺธฎํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุํ ฐเปตฺวา เสสา ฉวิญฺญาณธาตู, ตํสมฺปยุตฺตา, รูปํ, นิพฺพานญฺจฯ เตหิ สเพฺพสํ ขนฺธายตนานํ สงฺคหิตตฺตา น เกหิจิ ขเนฺธหิ, อายตเนหิ วา วิปฺปยุตฺตาฯ น หิ สยํ อตฺตนา วิปฺปยุชฺชติ, สมฺปยุชฺชติ วาติฯ **เอกายา**ติ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปเท นโยฯ

วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทตฺถวณฺณนา

วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปเท ปน วิปฺปยุเตฺตน สมฺปยุโตฺต นาม ธโมฺม นตฺถิ, เทสนาสมฺปทมตฺตาย ปน โมฆเมฺปตํ ปทํ อุทฺธฎํ, เตเนว ปาฬิยํ สพฺพวาเรสุปิ ‘‘นตฺถิ นตฺถิ’’ อิเจฺจว วุตฺตํฯ รูปกฺขนฺธาทิอนารมฺมณธเมฺมหิ วิปฺปยุตฺตา จตฺตาโร ขนฺธา, เตสญฺจ อเญฺญหิ สมฺปโยโค นตฺถิฯ เวทนาทีหิปิ รูปนิพฺพานาทีนิ วิปฺปยุตฺตานิ, เตสญฺจ เกนจิ สมฺปโยโคว นตฺถีติฯ อยํ วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปเท นโยฯ

สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทตฺถวณฺณนา

สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปเท ปน ยานิ ปทานิ รูเปน อสมฺมิสฺสํ อรูปกฺขเนฺธกเทสเมว ทีเปนฺติ, เตสเมว นิเทฺทโส, น รูปารูปสมฺมิสฺสานํ, สพฺพรูปกฺขนฺธทีปกานํ เตสํ สมฺปยุตฺตตาโยคาภาวาฯ สพฺพารูปกฺขเนฺธนาปิ หิ กุสลาทินา อโญฺญ สมฺปยุโตฺต นาม นตฺถิฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฎา, อตฺตนา สมฺปยุเตฺตน ปุน สมฺปยุตฺตา, เตสเญฺญว ขนฺธาทีหิ สมฺปโยโค วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ สมฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน…เป.… เกหิจิ สมฺปยุตฺตาฯ สมุทยสเจฺจน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย มโนวิญฺญาณธาตุยา สมฺปยุตฺตา, เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุตฺตาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปเท นโยฯ

วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทตฺถวณฺณนา

วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปเท ปน สมฺปโยคปเท วุตฺตปทาเนว นิทฺทิสียนฺติฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฎปเทน วิปฺปยุเตฺตหิ ปุน วิปฺปยุตฺตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ วิปฺปโยโค วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน…เป.… เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาฯ เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา เอเกน ขเนฺธน ทสหายตเนหิ ทสหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกน…เป.… เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปเท นโยฯ

สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทตฺถวณฺณนา

สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปเท ปน สงฺคหิเตนสงฺคหิตปเท นิทฺทิฎฺฐานิ สมุทยสจฺจาทิปทาเนว นิทฺทิสียนฺติฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฎปเทน ขนฺธาทีหิ ตีหิปิ สงฺคหิตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ สมฺปโยโค, วิปฺปโยโค จ วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – สมุทยสเจฺจน เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ ตีหิปิ สงฺคเหหิ สงฺคหิตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ สมฺปยุตฺตา, เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุตฺตาฯ เอเกน ขเนฺธน ทสหายตนธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาฯ อิตฺถินฺทฺริเยน เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ ตีหิปิ สงฺคหิตา, เต ธมฺมา น เกหิจิ สมฺปยุตฺตา, จตูหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกน…เป.… เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาติฯ

ตตฺถ **เอเกนา**ติ มนายตเนนฯ **เอเกน ขเนฺธนา**ติ สงฺขารกฺขเนฺธนฯ **เกหิจี**ติ สงฺขารกฺขเนฺธ ตณฺหาย ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ ตณฺหาเวทนาสญฺญาหิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปเท นโยฯ

สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทตฺถวณฺณนา

สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปเท ปน สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปเท นิทฺทิฏฺฐานิ เวทนากฺขนฺธาทิปทาเนว นิทฺทิสียนฺติฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฏปเทน สมฺปยุตฺตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ สงฺคโห, อสงฺคโห จ วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ ทฺวีหิ อายตเนหิ อฏฺฐหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา, เสเสหิ อสงฺคหิตาฯ วิญฺญาณกฺขเนฺธน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตา, เสเสหิ อสงฺคหิตาติฯ

ตตฺถ **ตีหี**ติ สญฺญากฺขนฺธาทีหิ ตีหิฯ เตหิ เวทนาย สมฺปยุตฺตาฯ **ทฺวีหี**ติ ธมฺมายตนมนายตเนหิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปเท นโยฯ

อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทตฺถวณฺณนา

อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปเท ปน ยานิ ปทานิ สุขุมรูปํ อวิญฺญาณํ, อรูปํ สวิญฺญาณํ วา, เกวลํ อรูปํ วา ถูลรูปสฺสปิ เกวลํ วา, สุขุมรูปํ ทีเปนฺติ, เตสเมว นิเทฺทโส ฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฏธเมฺมหิ ขนฺธาทีหิ ตีหิปิ อสงฺคหิตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ สมฺปโยโค, วิปฺปโยโค จ วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิตา, เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหิ สมฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุตฺตา, เอเกน ขเนฺธน ทสหิ อายตนธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาฯ เอวํ ธมฺมายตนอิตฺถินฺทฺริยาทีสุปิ โยชนาฯ

อรูปภเวน เย ธมฺมา ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิตา, เต สมฺปยุตฺตาติ นตฺถิฯ เต จตูหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา, เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาฯ เอวํ อิทฺธิปาทกุสลาทิปเทสุปิ โยชนาฯ

ตตฺถ รูปกฺขเนฺธน วิญฺญาณเสฺสว ตีหิปิ อสงฺคหิตตฺตา ตสฺส ตีหิ เวทนาทีหิ สมฺปโยโค, อิตเรหิ จ วิปฺปโยโค ญาตโพฺพฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปเท นโยฯ

วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทตฺถวณฺณนา

วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปเท ปน ยานิ ปทานิ เกวลานํ สารมฺมณานํ, อนารมฺมณานํ วา ธมฺมานํ ปกาสกานิ จ สภาวชาติภูมิกาลสนฺตานวเสน ภินฺนตาย เกหิจิ อรูปกฺขเนฺธหิ วิปฺปยุตฺตานํ อนารมฺมณธมฺมมิสฺสารูปกฺขนฺธานํ ปกาสกานิ ทุกฺขสจฺจอพฺยากตปริตฺตอตีตอชฺฌตฺตาทิปทานิ, เตสเมว นิเทฺทโส อิตเรสํ ธมฺมายตนชีวิตินฺทฺริยนามรูปสฬายตนชาติชรามรณอชฺฌตฺตพหิทฺธาอนิทสฺสนอปฺปฏิฆนเหตุอาทีนํ เตสํ เกนจิ วิปฺปโยคาสมฺภวาฯ อิทํ เหตฺถ ลกฺขณํ – เย ธมฺมา ปฐมํ อุทฺธฏปเทน วิปฺปยุตฺตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ สงฺคโห, อสงฺคโห จ วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ นโย – รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ ทฺวีหายตเนหิ อฎฺฐหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา, เอเกน ขเนฺธน ทสหิ อายตนธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ ทุกฺขสเจฺจน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ ทฺวีหายตเนหิ ทฺวีหิ ธาตูหิ สงฺคหิตาฯ ตตฺถ ทุกฺขสเจฺจน วิปฺปยุตฺตา นาม โลกุตฺตรจิตฺตเจตสิกานิ, เต จ ธมฺมา เวทนากฺขนฺธาทิจตุกฺขเนฺธหิ มโนวิญฺญาณธมฺมธาตุวเสน ทฺวีหิ ธาตูหิ สงฺคหิตาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อยํ วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปเท นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขปโต วิภงฺคนเยน สทฺธิํ อตฺถนิจฺฉโย, วิตฺถาโร ปน **ธาตุกถาปาฬิอฎฺฐกถาสุ** (ธาตุ. ๑๒; ธาตุ. อฎฺฐ. ๑-๒) คเหตโพฺพติฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

ธาตุกถามาติกตฺถวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปุคฺคลปญฺญตฺติมาติกา

เอกกมาติกตฺถวณฺณนา

อิทานิ ปุคฺคลปญฺญตฺติมาติกาสํวณฺณนานโย โหติฯ ตตฺถ อนุตฺตานตฺถโต ตาว **ฉ ปญฺญตฺติโย**ติ เอตฺถ ‘‘อาจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) อาคตฏฺฐาเน สนฺทสฺสนา ปกาสนา ปญฺญตฺติ นามฯ ‘‘สุปญฺญตฺตํ มญฺจปีฐ’’นฺติ (ปารา. ๒๖๙) อาคตฏฺฐาเน ฐปนา นิกฺขิปนา ปญฺญตฺติ นาม, อิธ อุภยมฺปิ วฏฺฏติฯ ฉ ปญฺญตฺติโยติ หิ ฉ ปญฺญาปนา ฉ สนฺทสฺสนา ปกาสนาติปิ, ฉ ฐปนา นิกฺขิปนาติปิ วุตฺตํ โหติฯ นามปญฺญตฺติเยว หิ เต เต วิชฺชมานาวิชฺชมาเน ธมฺเม สนฺทสฺเสตีติปิฯ เตน เตน โกฏฺฐาเสน ฐเปตีติปิฯ **ขนฺธปญฺญตฺตี**ติ อาทิ ปน สงฺเขปโต ตาสํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปทสฺสนํฯ ตตฺถ ขนฺธานํ ‘‘ขนฺธา’’ติ ปญฺญาปนา สนฺทสฺสนา ปกาสนา จ ฐปนา นิกฺขิปนา จ **ขนฺธปญฺญตฺติ** นาม…เป.… ปุคฺคลานํ ‘‘ปุคฺคลา’’ติ ปญฺญาปนา สนฺทสฺสนา ปกาสนา จ ฐปนา นิกฺขิปนา จ **ปุคฺคลปญฺญตฺติ** นามฯ อิมา เอว ฉ ปญฺญตฺติโย วิชฺชนฺติฯ อญฺญาสมฺปิ สมฺมุติปรมตฺถกถานํ ปญฺญตฺตีนํ อนนฺตตฺตา, อุปลกฺขณวเสน ปน ปธานภาวโต จ เอตาว วุตฺตาฯ ปาฬิมุตฺตกนเยน ปน สพฺพสงฺคาหิกา วิชฺชมานปญฺญตฺติอาทโย ฉ นามปญฺญตฺติโย **อฏฺฐกถาสุ** (ปุ. ป. อฏฺฐ. มาติกาวณฺณนา ๑) อาคตา, ตา จ เหฏฺฐา วุตฺตาติ อิธ น วุตฺตาฯ ตาสุ อิธ ปุคฺคลปญฺญตฺติปเทน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, เสเสหิ วิชฺชมานปญฺญตฺติ จาติ เทฺว เอว ลพฺภนฺติฯ

อฏฺฐกถามุตฺตเกน ปน อาจริยนเยน **อปราปิ ฉ ปญฺญตฺติโย** – อุปาทาปญฺญตฺติ อุปนิธาปญฺญตฺติ สโมธานปญฺญตฺติ อุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติ ตชฺชาปญฺญตฺติ สนฺตติปญฺญตฺตีติ, ยา ‘‘อตฺถปญฺญตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ยา ขนฺธปญฺจกํ อุปาทาย นิสฺสาย สมฺมตา สตฺตาทิกา, องฺคานิ อุปาทาย รถาทิกา, จนฺทาทิปริวตฺตาทโย อุปาทาย กาลทิสาทิกา, ตํตํภูตนิมิตฺตํ, ภาวนาวิเสสญฺจ อุปาทาย กสิณาทิอุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตาทิกาติ อยํ เอวรูปา สภาวธมฺมหิ เอกเตฺตน วา สจฺฉิกฏฺฐปรมเตฺถน อนุปลพฺภสภาวา **อุปาทาปญฺญตฺติ** นามฯ ปญฺญาเปต พฺพเฏฺฐน เจสา ปญฺญตฺติ วุตฺตา, น ปน ปญฺญาปนเฏฺฐนฯ ยา ตสฺส ตสฺสตฺถสฺส ปญฺญาปนา, สา อวิชฺชมานปญฺญตฺติเยวฯ

ยา ปน อญฺญํ ปฐมาทึ อุปนิธาย อเปกฺขิตฺวา ทุติยํ รสฺสํ ทีฆํ ทูรํ สนฺติกนฺติอาทิกา ตทญฺญาเปกฺขูปนิธา, ฉตฺตปาณีติอาทิกา หตฺถคตูปนิธา, กุณฺฑลีติอาทิกา สมฺปยุตฺตูปนิธา, ธญฺญสกฏนฺติ อาทิกา สมาโรปิตูปนิธา, อินฺทสาลคุหาติอาทิกา อวิทูรคตูปนิธา, สุวณฺณวโณฺณติอาทิกา ปฏิภาคูปนิธา, พฺราหฺมณคาโมติอาทิกา ตพฺพหุลูปนิธา, มณิกฏกนฺติ อาทิกา ตพฺพิสิฏฺฐูปนิธาติ เอวมาทิ อเนกปฺปการา ปญฺญาปนา, อยํ **อุปนิธาปญฺญตฺติ** นามฯ

ธญฺญราสีติอาทิกา ปน **สโมธานปญฺญตฺติ** นามฯ ปุริมสฺส ปุริมสฺส อุปนิกฺขิปิตฺวา เทฺว ตีณีติอาทิกา **อุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติ** นามฯ ตํตํสภาวนิสฺสิตา ปถวีอาทิกา **ตชฺชาปญฺญตฺติ** นามฯ อาสีติโกติอาทิกา ปน **สนฺตติปญฺญตฺติ** นามฯ

อฏฺฐกถามุตฺตเกเนว อาจริยนเยน อปราปิ ธมฺมกถิกาทิกา **กิจฺจปญฺญตฺติ,** กิสถูลาทิกา **สณฺฐานปญฺญตฺติ,** อิตฺถิปุริสาทิกา **ลิงฺคปญฺญตฺติ,** กามาวจราทิกา, โกสลกาทิกา จ **ภู**

มิปญฺญตฺติ, ติโสฬ นาโคติอาทิกา **ปจฺจตฺตปญฺญตฺติ,** นิโรธาทิกา **อสงฺขตปญฺญตฺติ** จาติ ฉ ปญฺญตฺติโยฯ

เอตาสุ ปน ทฺวาทสสุ ตชฺชาปญฺญตฺติ, เอกจฺจา ภูมิปญฺญตฺติ, อสงฺขตปญฺญตฺติ จ วิชฺชมานปญฺญตฺติสงฺขาตา นามปญฺญตฺติ, ตทญฺญา ปรมตฺถาวเสสา, ปน อตฺถปญฺญตฺตีติ ทีปิตา อวิชฺชมานาทิปญฺญตฺติโย จาติฯ อยํ ตาเวตฺถ อนุตฺตานตฺถโต สํวณฺณนาฯ

อตฺถนิจฺฉโย ปเนตฺถาปิ ปาฬินเยเนว สทฺธึ โหติ, น วินา ปาฬึ ตสฺส วตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา ฯ ปาฬิยญฺจ ยสฺมา อาทิโต ปญฺจ ปญฺญตฺติโย, ตทตฺถภูตา ขนฺธาทโย จ เหฏฺฐา วิภงฺคปฺปกรเณ นิปฺปเทสโต กถิตาติ ตา อิธ ''กิตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ, ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา รูปกฺขนฺโธ''ติอาทินา สงฺเขเปเนว นิทฺทิฏฺฐา, ตา เจตฺถาปิ วุตฺตตฺถาฯ ปุคฺคลปญฺญตฺติ ปน เหฏฺฐา น วุตฺตาติ ''กิตฺตาวตา ปุคฺคลานํ ปุคฺคลปญฺญตฺติ? สมยวิมุตฺโต, อสมยวิมุตฺโต''ติอาทินา เอกกาทิเภเทน ยาว ทสกา ทสธา มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรเนว วิภตฺตา, สา จ ญาตพฺพปเภทโต อวุจฺจมานา ทุพฺพิเญฺญยฺยา, ตสฺมา ปุคฺคลปญฺญตฺติยา เอว เจตฺถ ปาฬินยานุสาเรน สงฺเขปโต อตฺถนิจฺฉโย โหติ, โส เจตฺถ มาติกายํ วุตฺเต สพฺพปุคฺคเล อนุทฺธริตฺวา ญาตพฺพานํ ทุพฺพิเญฺญยฺยานํ ปุคฺคลานํ เอกกาทิเภทโตว มาติกํ อุทฺธริตฺวา วิภชนวเสน สงฺเขปโตว โหติฯ กถํ? ''สมยวิมุตฺโต อสมยวิมุตฺโต, กุปฺปธมฺโม อกุปฺปธมฺโม, เจตนาภพฺโพ อนุรกฺขณาภพฺโพ, ภยูปรโต อภยูปรโต, ภพฺพาคมโน อภพฺพาคมโน, นิยโต อนิยโต, ปฏิปนฺนโก ผเล ฐิโต, สมสีสี ฐิตกปฺปี, โสตาปนฺโน สตฺตกฺขตฺตุปรโม โกลํโกโล เอกพีชี, สกทาคามี, อนาคามี อนฺตราปรินิพฺพายี อุปหจฺจปรินิพฺพายี อสงฺขารปรินิพฺพายี สสงฺขารปรินิพฺพายี อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี, อรหา''ติ เอกกมาติกาฯ

ตตฺถ โย อปฺปนํ นิพฺพเตฺตตุํ ยุตฺตปตฺตกาเล รูปารูปสมาปตฺติสงฺขาเตหิ อฏฺฐหิ วิโมกฺเขหิ ปจฺจนีกธมฺมโต วิมุจฺจิตฺวา ตีสุ มเคฺคสุ เยน เกนจิ ยถาสกํ อาสเว เขเปตฺวา วุฏฺฐิโต, อยํ **สมยวิมุตฺโต** นามฯ ''เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา''ติอาทิวจนโต (ปุ. ป. ๑) หิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ปุถุชฺชโน วา ขีณาสโว วา อิธ น คหิโต, สมาปตฺติลาภิโน ปน ผลฏฺฐเสขาว คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ สุกฺขวิปสฺสกขีณาสโว, สเพฺพปิ จ อริยา มคฺควิโมกฺขํ สนฺธาย **อสมยวิมุตฺตา** นามฯ พาหิรานญฺหิ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ สมาปชฺชนฺตสฺส ปวิเวกฏฺฐานลาภาทิสมโยปิ อตฺถิ, วตฺตกรณกาลาทิอสมโยปิ อตฺถิฯ มคฺควิโมเกฺขน วิมุจฺจนสฺส ปน ตาทิโส สมโย วา อสมโย วา นตฺถิ, ยสฺส สทฺธา พลวตี, วิปสฺสนา จ อารทฺธา, ตสฺส คจฺฉนฺตสฺส วา ภุญฺชนฺตสฺส วา มคฺคผลปฏิเวโธ นาม น โหตีติ นตฺถิ, ตสฺมา สเพฺพ อริยา อริยวิโมเกฺข **อสมยวิมุตฺตา**ติ เวทิตพฺพาฯ ปุริมปเทปิ โลกิยสมาปตฺติเญฺญว สนฺธาย เสขา สมยวิมุตฺตา นาม ชาตาฯ

อวสิภาวา อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ปน ปุถุชฺชโน, โสตาปนฺนสกทาคามิโน เทฺว เสขา อฏฺฐสมาปตฺตึ สนฺธาย **กุปฺปธมฺโม** นามฯ ปริหานธมฺมตีปิ ทุวิธา เอวฯ อนาคามิอาทโย สุปฺปหีนสมาธิปาริปนฺถิกตฺตา วสิภาวา สมาปตฺติลาภี ปุถุชฺชโน, อริยา จ โลกุตฺตรธเมฺมปิ สนฺธาย **อกุปฺปธมฺโม** นามฯ อปริหานธมฺมตี เต เอวฯ **เจตนาภโพฺพ**ติ เจตนาสงฺขาเตน ฌานสมาปตฺติวฑฺฒเนน อปริหานึ อาปชฺชิตุํ ภโพฺพฯ โย หิ รูปารูปชฺฌาเนสุ อาจิณฺณวสิตาย เจตนาสงฺขาตาย ฌานสมาปตฺติยา นิรนฺตรํ วฑฺฒมาโน เตหิ น ปริหายติ, อวฑฺฒมาโน จ ปริหายติ, อยํ วฑฺฒมาโน **เจตนาภโพฺพ** นามฯ **อนุรกฺขณาภโพฺพ**ติ ฌานสฺส อุปการานุปการธเมฺม ชานิตฺวา อนุรกฺขณาย อวฑฺฒมาโนปิ อปริหานึ อาปชฺชิตุํ ภโพฺพ, เอโส จ ปุริมโต

พลวตโร, อาจิณฺณวสิโน ปญฺญาสมฺปทาย อุปการานุปการธมฺเม ชานิตฺวา ตทนุรูปํ ปฏิปชฺชนโตติ เวทิตพฺพํฯ

ภยูปรโตติ ภเยน ปาปโต อุปรโต วิรโต เสโข, กลฺยาณปุถุชฺชโน จฯ เตสุ ปจฺฉิโม ทุคฺคติวฏฺฏกิเลสอุปวาทสงฺขาเตหิ จตูหิ ภเยหิ ปาปโต โอรมติ, เสโข ทุคฺคติวชฺชหิ, อปาเยหิ มุตฺตตฺตาฯ ขีณาสโว ปน **อภยูปรโต** นาม สมุจฺฉินฺนภยตฺตา, อุปวาทโต ปน โอรมิตพฺพํฯ

อภพฺพาคมโนติ สมฺมตฺตนิยามาคมนสฺส อภพฺโพ, เย อานนฺตริยสงฺขาเตน กมฺมาวรเณน, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺขาเตน กิเลสาวรเณน, อเหตุกทุเหตุกปฏิสนฺธิสงฺขาเตน วิปากาวรเณน จ สมนฺนาคตา, พุทฺธาทีสุ จ สทฺธารหิตา, มคฺคภาวนาย จ อุตฺตรกุรุกาทโย วิย อจฺฉนฺทิกา, ปุพฺพูปนิสฺสยรหิตา จ, สเพฺพเต **อภพฺพาคมนา** นามฯ วิปรีตา **ภพฺพาคมนา** นามฯ ปญฺจานนฺตริยนิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกา นิรยคมเน, อฏฺฐ อริยปุคฺคลา อนุปาทาปรินิพฺพานาทีสุ **นิยตา** นามฯ อวเสสปุคฺคลา อนิพทฺธคติกตาย **อนิยตา** นาม, อุตฺตรกุรุกา ปน สุคตินิยตาปิ มิจฺฉตฺตสมฺมตฺตนิยามเสฺสว อิธาธิเปฺปตตฺตา ''นิยตา''ติ น วุตฺตาฯ มคฺคสมงฺคีปุคฺคโล มคฺคกฺขเณ ผลตฺถาย **ปฏิปนฺนโก** นาม, ผลสมงฺคี ผลานุปฺปตฺติยมฺปิ **ผเล ฐิโต** นามฯ

ยสฺส ปน อปุพฺพาจริมํ อาสวปริยาทานญฺจ โหติ ชีวิตปริยาทานญฺจ, อยํ **สมสีสี** นามฯ โส จ ติวิโธ โหติ อิริยาปถสมสีสี โรคสมสีสี ชีวิตสมสีสีติฯ ตตฺถ โย จตูสุ อิริยาปเถสุ เอกสฺมึ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ตสฺมิเญฺญว อิริยาปเถ ปรินิพฺพาติ, อยํ **อิริยาปถสมสีสี** นามฯ โย ปน เอกํ โรคํ ปตฺวา อโนฺตโรเค เอว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา เตเนว โรเคน ปรินิพฺพาติ, อยํ **โรคสมสีสี** นามฯ ยสฺส ปน กิเลสสีสสงฺขาตา อวิชฺชา, อรหตฺตมเคฺคน ปวตฺตสีสสงฺขาตํ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ จุติจิเตฺตน สมํ ปริยาทานํ คจฺฉติ, อยํ **ชีวิตสมสีสี** นามฯ กถมิทํ สมํ โหตีติ? วารสมตายฯ ยสฺมึ หิ วาเร มเคฺคน กิเลเส เขปิเต ปจฺจเวกฺขณญาณานิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺสานนฺตรเมว ปรินิพฺพายโต อิมาย วารสมตาย อิทํ อุภยสีสปริยาทานมฺปิ สมํ โหติ นาม, อยเมว ชีวิตสมสีสี อิธาธิเปฺปโตฯ

ฐิตกปฺปีติ ฐิโต กโปฺป ฐิตกโปฺป, สฺวาสฺส อตฺถีติ **ฐิตกปฺปี,** กปฺปมฺหิ วินสฺสมานมฺหิ กปฺปํ ฐเปตุํ สมโตฺถติ อโตฺถฯ

สเจ หิ เยสํ มคฺคสมงฺคิกฺขเณ กปฺปวินาโส ภเวยฺย, เนว ตาว กโปฺป วินเสฺสยฺย, ยาวายํ ยถาสกํ ผลํ น สจฺฉิกโรตีติ เต วินสฺสมานมฺปิ กปฺปํ ฐเปนฺตีติ **ฐิตกปฺปิโน** นาม ชาตาติฯ กิญฺจาปิ กปฺปวินาสนกาเล สาสนํ นตฺถิ, คตโกฏิเก หิ กาเล กปฺปวินาโส โหติ, เอวํ สเนฺตปิ มคฺคานนฺตรผลสฺส อนนฺตรายํ ทีเปตุํ อิทํ อภูตมฺปิ การณํ อาหฏํฯ

โสตาปโนฺนติ นิพฺพานสมุทฺทนินฺนตาย โสตสงฺขาตสฺส มคฺคสฺส ปฐมสมงฺคี วุจฺจติ, อิธ ปน ผลฏฺโฐ อธิเปฺปโตฯ ตเสฺสว จ ปเภททสฺสนตฺถํ ''สตฺตกฺขตฺตุปรโม''ติอาทิ วุตฺตํฯ สตฺตวารา ปรมา อสฺส ภวูปปตฺตีติ สตฺตกฺขตฺตุปรโม, ตโต ปรํ อฏฺฐมํ ภวํ นาทิยตีติ อโตฺถฯ โสตาปโนฺน หิ โย สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวสุ, มนุเสฺสสุ จ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา สตฺตเม ภเว ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ **สตฺตกฺขตฺตุปรโม** นามฯ กุลโต กุลํ ภวโต ภวํ คจฺฉตีติ โกลํโกโลฯ โส หิ เทวมนุสฺสเสน เทฺว ตโย ภเว สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ **โกลํโกโล** นามฯ กมฺมปฏิสนฺธิยา เอกํ กมฺมํ กิเลสพีชํ อสฺสาติ **เอกพีชี**ฯ โส หิ เอกสฺมิเญฺญว ภเว ขีณาสโว โหติฯ กึ ปนสฺส เภทสฺส นิยามกนฺติ? วิปสฺสนาภิญฺญาเภทาฯ โสตาปเนฺนสฺ หิ โย วิปสฺสนาย ปมโตฺต, โส สตฺ

ตกฺขตฺตุปรโม โหติฯ โย กิญฺจิ อปฺปมตฺตํ, โส โกลํโกโลฯ โย ปน วิปสฺสนาย อติวิย อปฺปมตฺโต, โส เอกพีชี โหติฯ เย ปน อภิวิย ปมตฺตา วฏฺฏชฺฌาสยา อนาถปิณฺฑิกวิสาขาสกฺกาทโย, เต ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมิํเยว วิจรนฺตา อาทิโต ปฏฺฐาย ฉ เทวโลเก โอสาเปตฺวา พฺรหฺมโลเกสุปิ ยถากฺกมํ นิพฺพตฺติตฺวา อกนิฏฺเฐ ฐตฺวา ปรินิพฺพนฺติ, น เต อิธ คหิตาฯ เต หิ มนุสฺสคติํ ปุนปฺปุนํ อาทิยนฺติฯ เย ปน มนุสฺสคติยมฺปิ ภวํ อาทิยนฺติ, เตสํ วเสน สตฺตกฺขตฺตุปรโม โกลํโกโล มานุสิกภวนิพฺพตฺตโก เอว เอกพีชี คหิโตฯ เต ปน สทฺธาธุเรน อาคตา ตโย, ปญฺญาธุเรน อาคตา ตโยติ โสตาปนฺโน ฉพฺพิโธ โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

ปฏิสนฺธิวเสน ปน สกิํ อิมํ มนุสฺสคติํ อาคจฺฉตีติ **สกทาคามี,** ทุติยมคฺคผลสมงฺคีฯ อิมินา ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วเชฺชตฺวา เอโกว คหิโตฯ เอกโจฺจ หิ สกทาคามิผเล ฐตฺวา ปุน ทุติยภเว อิเธว ปรินิพฺพาติ, เอกโจฺจ อิธ ปตฺวา เทวโลเก ปรินิพฺพาติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา ทุติยภเว ตเตฺถว ปรินิพฺพาติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาติ, อิเม จตฺตาโรปิ อิธ น คหิตาฯ โย ปน อิธ ปตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ปุน อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาติ, อยเมโกว อิธ คหิโตฯ อิมสฺส จ เทฺว ปฏิสนฺธิโย, เอกพีชิสฺส ปน เอกาวาติ อิทํ เตสํ นานากรณนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปฏิสนฺธิวเสน กามภวํ นาคจฺฉตีติ **อนาคามี,** ตติยมคฺคผลสมงฺคีฯ ตเสฺสว ปน ปเภททสฺสนตฺถํ "**อนฺตราปรินิพฺพายี**"ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนฺตราปรินิพฺพายี**ติ อายุเวมชฺฌสฺส อนฺตรา เอว อรหตฺตมคฺคํ อุปฺปาเทตฺวา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนสีโล เอโก อนาคามีฯ โส จ อุปฺปนฺนสมนนฺตรํ ปรินิพฺพายี, อายุเวมชฺฌํ อปฺปตฺวา ปรินิพฺพายี, อายุเวมชฺฌํ ปตฺวา ปรินิพฺพายีติ ติวิโธ โหติฯ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี**ติ อายุเวมชฺฌํ อุปหจฺจ อติกฺกมิตฺวา, มรณสมยํ วา อุปหจฺจ อุปคนฺตฺวา ปรินิพฺพายี, อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา ยาว มรณสมยา ปรินิพฺพายีติ อโตฺถฯ **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ติ อสงฺขาเรน อปฺปทุเกฺขน อธิมตฺตปฺปโยคํ อกตฺวา ปรินิพฺพายนสีโลฯ **สสงฺขารปรินิพฺพายี**ติ สสงฺขาเรน ทุเกฺขน กสิเรน อธิมตฺตปฺปโยเคน ปรินิพฺพายนสีโลฯ **อุทฺธํโสโต**ติ อุทฺธํวาหิภาเวน อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ วฏฺฏโสตญฺจ, อุทฺธํ วา คนฺตฺวา ปฏิลภิตพฺพโต อุทฺธํ มคฺคโสตมสฺสาติปิ **อุทฺธํโสโต**ฯ อกนิฏฺฐํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามี**ฯ อิเมสํ ปน อนาคามีนํ ปเภททสฺสนตฺถเมฺปตฺถ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติอาทิ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ โย อวิหโต ปฏฺฐาย จตูสุ ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา จุโต อกนิเฏฺฐ อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาติ, อยํ **อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย ปน อกนิฏฺฐํ อปฺปตฺวา อนฺตรา ปรินิพฺพาติ, อยํ **อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย มนุสฺสโลโก อกนิฏฺฐเมว คนฺตฺวา ปรินิพฺพาติ, อยํ **น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย ปน เหฏฺฐา จตูสุ สุทฺธาวาเสสุ อญฺญตรสฺมิํ อุปฺปชฺชิตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพาติ, อยํ **น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี** นาม ฯ เอวเมเต อนาคามิโน อฏฺฐจตฺตาลีสวิธา โหนฺติฯ กถํ? อวิเหสุ ตาว ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี, เอโก อุทฺธํโสโตติ ปญฺจ, เต อสงฺขารปรินิพฺพายิสสงฺขารปรินิพฺพายิวเสน ทส โหนฺติ, เอวํ อตปฺปสุทสฺสสุทสฺสีสูติ จตฺตาลีสํ, อกนิเฏฺฐ ปน อุทฺธํโสโต นตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ ตํ สสงฺขาราสงฺขารวเสน ทุวิธํ อุทฺธํโสตํ วเชฺชตฺวา อฏฺฐ จาติ อฏฺฐจตฺตาลีส โหนฺติฯ

อรหาติ กิเลสารีนํ หตตฺตาทินา ขีณาสโว อรหา นามฯ โส สุญฺญตาทิวิโมกฺขตฺตยวเสน ติวิโธ หุตฺวา ปุน ปเจฺจกํ ปฏิปทาจตุกฺกวเสน ทฺวาทสวิธา โหนฺติฯ ยถา จ อรหา ทฺวาทสวิโธ,

เอวํ ทฺวาทเสว สกทาคามิโน, จตุวีสติ โสตาปนฺนา อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโนว ปเจฺจกนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิเม จ สเพฺพ อริยา อิมสฺมึ สาสเน เอว อุปฺปชฺชนฺติ, โน พหิทฺธาติฯ เอกกนโยฯ

ทุกาทิมาติกตฺถวณฺณนา

ทุกาทีสุ ‘‘เทฺว ปุคฺคลา – โกธโน จ อุปนาหี จ มกฺขี จ ปฬาสี จา’’ติอาทินา ทุกญฺจ, ‘‘ตโย ปุคฺคลา – นิราโส อาสํโส วิคตาโส’’ติอาทินา ติกญฺจ, ‘‘จตฺตาโร ปุคฺคลา – อสปฺปุริโส, อสปฺปุริเสนอสปฺปุริสตโร, สปฺปุริโส, สปฺปุริเสนสปฺปุริสตโร’’ติอาทินา จตุกฺกญฺจ, ‘‘ปญฺจ ปุคฺคลา – อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหติ, ตญฺจ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ ยตฺถสฺส เต อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ, อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล อารภติ น วิปฺปฏิสารี จ โหติ…เป…. อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ, อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล นารภติ วิปฺปฏิสารี จ โหติ…เป…. อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติฯ อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล นารภติ น วิปฺปฏิสารี โหติ…เป…. อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตี’’ติอาทินา ปญฺจกญฺจ วิตฺถาริโต มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา สเพฺพปิ เต ปุคฺคลา นิทฺทิฏฺฐา, อิธ ปน เต คนฺถวิตฺถารภเยน สเพฺพ น อุทฺทิฏฺฐา, ปาฬิยา เอว ญาตพฺพาติฯ

ตตฺถ ติเก **นิราโส**ติ อรหตฺตาสาย วิรหิโต ทุสฺสีโลฯ ตสฺส หิ อตฺตโน อภพฺพตาย ภพฺพสหายกสฺส สีลวโต อรหตฺตปฺปตฺตึ สุตฺวา, จณฺฑาลปุตฺตสฺส วิย กสฺสจิ ราชปุตฺตสฺส รชฺชาภิเสกํ สุตฺวา อภิเสกปฺปตฺติยํ, ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อรหตฺตํ ปาปุเณยฺย’’นฺติ อรหตฺตปฺปตฺติยํ ปตฺถนาปิ น อุปฺปชฺชติฯ **อาสํโส**ติ อรหตฺตํ อาสีสมาโน ปตฺถยมาโน สีลวาฯ ตสฺส หิ อรหตฺตปตฺถนาย สีลสมฺปตฺติยา ฐิตตฺตา กสฺสจิ อรหตฺตปฺปตฺตึ สุตฺวา, อุภโตสุชาตสฺส ราชกุมารสฺส วิย ตาทิสสฺส กสฺสจิ รชฺชาภิเสกํ สุตฺวา อภิเสกปฺปตฺติยํ, อรหตฺตปฺปตฺติยํ ปตฺถนา อุปฺปชฺชติฯ **วิคตาโส**ติ อรหาฯ โส หิ ปตฺตอรหตฺตตาย ตตฺถ วิคตาโส โหติ ปตฺตาภิเสโก วิย ขตฺติโย อภิเสกปฺปตฺติยนฺติ เวทิตพฺพํฯ

จตุเกฺก ปน ปาณาติปาตาทิอกุสลกมฺมปถสมนฺนาคโต **อสปฺปุริโส** นามฯ โย ปน สยมฺปิ ปาณาติปาตาทีนิ กตฺวา ปรญฺจ ตตฺถ สมาทเปติ, อยํ **อสปฺปุริเสนอสปฺปุริสตโร,** อสปฺปุริสโตปิ อสปฺปุริสตโรติ อโตฺถฯ วุตฺตปฏิปกฺขกุสลวเสน **สปฺปุริโส, สปฺปุริเสนสปฺปุริสตโร** จ เวทิตโพฺพฯ

ปญฺจเก **อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี**ติ เอตฺถ **อารมฺภ**-สทฺโท อาปตฺติวีติกฺกเม วตฺตติ, ตสฺมา อาปตฺติวีติกฺกมวเสน อารภติ เจว ตปฺปจฺจยา จ วิปฺปฏิสารี โหตีติ อโตฺถฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมฺปยุตฺตสมาธึฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมฺปยุตฺตญาณํฯ **ยถาภูตํ นปฺปชานาตี**ติ อนธิคตตฺตา ยถาสภาวโต นปฺปชานาติฯ **ยตฺถสฺสา**ติ ยสฺมึ อรหตฺตผลสงฺขาเต ฌาเน อธิคเต อสฺส ปุคฺคลสฺส สเพฺพ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา นิรวเสสา นิรุชฺฌนฺติ, เต นปฺปชานาตีติ สมฺพโนฺธฯ กิญฺจาปิ เต มคฺคกฺขเณ เอว นิรุชฺฌนฺติ นาม, ผลกฺขเณ ปน นิรุทฺธา นาม โหนฺติ, อิธ ปน มคฺคกิจฺจวเสน ‘‘ผลกฺขเณ นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อารภติ น วิปฺปฏิสารี จ โหตีติ อาปตฺตึ อาปชฺชติ, ตํ ปน เทเสตุํ สภาคปุคฺคลํ ปริเยสติ, วุฏฺฐาเปติ วา, ตสฺมา น วิปฺปฏิสารี โหติฯ **นารภติ วิปฺปฏิสารี จ โหตี**ติ อาปตฺตึ นาปชฺชติ, วินยปญฺญตฺติยํ ปน อโกวิทตฺตา อนาปตฺติยา อาปตฺติสญฺญิตาย วุฏฺฐิตายปิ ตํ อาปตฺติยา วิปฺปฏิสารํ วิโนเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย วิปฺปฏิสารี โหติฯ **นารภติ น วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ นารภติ เนว อาปตฺตึ อาปชฺชติ, น วิปฺปฏิสารี โหติฯ อรหตฺตญฺจ น ปาปุณาติฯ กตโร ปเนส

ปุคฺคโลติ? สีลวา โอสฺสฏฺฐวีริโย ปุคฺคโลฯ โส หิ ‘‘กึ เม อิมสฺมึ พุทฺธกาเล ปรินิพฺพาเนน, อนาคเต เมเตฺตยฺยสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ วิสุทฺธสีโลปิ ปฏิปตฺตึ น ปูเรติฯ อิเม จตฺตาโรปิ ปุคฺคลา ตถา ตถา โอวทิตฺวา อาสวกฺขเย ปติฏฺฐาเปตพฺพาฯ เอวํ หิ เตปิ ยุวายํ ปญฺจโม ปุคฺคโล นารภติ น วิปฺปฏิสารี อารทฺธวีริโย อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เตน สมสมาว ภวิสฺสนฺตีติฯ

ฉกฺกาทีสุ –

‘‘**ฉ ปุคฺคลา** – อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌติ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปาปุณาติ พเลสุ จ วสีภาวํฯ อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล…เป.… อภิสมฺพุชฺฌติ, น จ ตตฺถ สพฺพญฺญุตํ ปาปุณาติ, น จ พเลสุ วสิภาวํฯ อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล…เป.… อนภิสมฺพุชฺฌติ, ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, สาวกปารมิญฺจ ปาปุณาติฯ อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล…เป.… ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, น จ สาวกปารมึ ปาปุณาติฯ อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล…เป.… อนภิสมฺพุชฺฌติ, น จ ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, อนาคามี โหติ อนาคนฺตา อิตฺถตฺตํฯ อเตฺถกโจฺจ ปุคฺคโล…เป.… อนภิสมฺพุชฺฌติ, น จ ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, อาคามี โหติ อาคนฺตา อิตฺถตฺต’’นฺติ –

ฉกฺกํ, ‘‘**สตฺต ปุคฺคลา** – สตฺต อุทกูปมา ปุคฺคลา สกึ นิมฺโคฺค นิมฺโคฺคว โหติ, อุมฺมุชฺชิตฺวา นิมุชฺชติ, อุมฺมุชฺชิตฺวา ฐิโต โหติ, อุมฺมุชฺชิตฺวา วิปสฺสติ วิโลเกติ, อุมฺมุชฺชิตฺวา ปตรติ, อุมฺมุชฺชิตฺวา ปฏิคาธปฺปโตฺต โหติ, อุมฺมุชฺชิตฺวา ติโณฺณ โหติ ปารงฺคโต, ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ’’ติ อาทินา สตฺตกํ, ‘‘**อฎฺฐ ปุคฺคลา** – จตฺตาโร มคฺคสมงฺคิโน, จตฺตาโร ผลสมงฺคิโน ปุคฺคลา’’ติ อฎฺฐกํ, ‘‘**นว ปุคฺคลา** – สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ อุภโตภาควิมุโตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต กายสกฺขี ทิฏฺฐิปฺปโตฺต สทฺธาวิมุโตฺต ธมฺมานุสารี สทฺธานุสารี’’ติ นวกํ, ‘‘**ทส ปุคฺคลา** – ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา, ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา’’ติ ทสกญฺจ มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา ปาฬิยํ นิเทฺทโสกโตฯ ตตฺถ ฉเกฺก ปฐเมน ปเทน สมฺมาสมฺพุโทฺธ ทสฺสิโตฯ โส หิ อนาจริยโก อตฺตนา อุปฺปาทิเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐาเนน อรหตฺตมคฺคญาเณน สพฺพาการโต สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิ, ทสญาณพเลสุ จ วสิภาวนฺติฯ ทุติเยน ปน ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ ทสฺสิโตฯ ตติเยน อคฺคสาวโก, จตุเตฺถน อวเสสา อรหโนฺต , ปญฺจเมน อนาคามี, ฉเฎฺฐน โสตาปนฺนสกทาคามิโน ทสฺสิตาฯ เต หิ ‘‘อาคนฺตา อิตฺถตฺต’’นฺติ วุตฺตาติฯ

สตฺตเก ปฐเมน ปเทน สาสเน อนิวิฏฺฐสโทฺธ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิธเมฺมหิ เอกนฺตกาฬเกหิ สมนฺนาคโต คหิโตฯ โส หิ สมุเทฺท อุทกภีรุกปุริโส วิย สํสาเร อปาเย นิมฺโคฺค นิมฺโคฺคว โหติ, น ปุน ภวโต วุฏฺฐาติ, อนนฺตมฺปิ กาลํ ภเว เอว วิจรติ สาสนสมาโยคาภาวาฯ ทุติเยน ปเทน สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธปิ เทวทตฺตาทโย วิย สทฺธาทิปริหานิยํ ฐิโต ทุสฺสีโล คหิโตฯ โส หิ สมุเทฺท เกนจิ การเณน อุมฺมุชฺชิตฺวา ปุน นิมฺโคฺค วิย สาสนสทฺธาย อุมฺมุชฺชิตฺวาปิ อปาเย นิมุชฺชติ เอว, อยํ ปน จิรกาลาติกฺกเมน พุทฺธาทีหิ, อตฺตนา เอว วา ปเจฺจกโพธิญาเณน ภวโต อุทฺธรณีโย โหติ สาสเน สกึ อุปฺปนฺนายปิ สทฺธาย โมกฺขภาเวน นิยเมน นิพฺพานาวหตฺตาฯ อยเมว หิสฺส ปุริมปุคฺคลโต วิเสโส, อิตรถา ตสฺส วิสุํ คหเณ ปโยชนเมว น สิยาติ คเหตพฺพํฯ ตติเยน สาสเน อุปฺปนฺนสโทฺธ ฐิติภาคิเยหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคโต คหิโตฯ โส หิ อุมฺมุชฺชิตฺวา ตีรํ อทิสฺวาว สมุทฺทมเชฺฌ นาวาทิอาคมนํ โอโลเกโนฺต ปุน อนิมุชฺชิตฺวา อุณฺณตปฺปเทเส ฐิโต วิย สาสนสทฺธาย อุมฺมุชฺชิตฺวา นิพฺพานํ อทิสฺวาว พุทฺธาทึ โอ

โลกยมาโน สเคฺค, สีลาทิมฺหิ ฐิโต โหติฯ จตุเตฺถน ปน โสตาปโนฺน คหิโตฯ โส หิ อุมฺมุชฺชิตฺวา ฐิโต ตีรํ ทิสฺวา อุตฺตรณูปายํ วิโลกยมาโน วิย โลกุตฺตรสทฺธาย อุมฺมุชฺชิตฺวา นิพฺพานตีรํ ทิสฺวา อุตฺตรโณปายํ วิโลเกติฯ ปญฺจเมน สกทาคามี คหิโตฯ โส หิ สมฺเทฺท ตีรํ ทิสฺวา ตทภิมุขํ ปตรมาโน วิย ปฐมมเคฺคน นิพฺพานตีรํ ทิสฺวา ตทภิมุขํ ทุติยมเคฺคน ปตรติ นามฯ ฉเฏฺฐน อนาคามี คหิโตฯ โส หิ ปตริตฺวา ตีรํ อุปคฺคมฺม กฏิปฺปมาเณ อุทเก ฐิโต วิย อรหตฺตสมีเป สติกวาฎปติเตฺถ อนาวตฺติธมฺมตาย ตติยมเคฺคน ติฏฺฐติฯ สตฺตเมน ปน อรหา คหิโต, โส หิ ตริตฺวา ปารํ ปตฺวา ฐิตปุริโส วิย จตฺตาโร โอเฆ ตริตฺวา นิพฺพานตฺถเล ฐิโต ขีณาสวพฺราหฺมโณ นาม โหตีติฯ

นวเก **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติ รูปารูปสมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน, อริยมเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน กิเลสโต วิมุโตฺต, อรูปสมาปตฺติยา วา รูปกายโต, มเคฺคน จ นามกายโตติ อิเมหิ อุภโตภาเคหิ วิมุโตฺตติปิ อุภโตภาควิมุโตฺต, โส จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตานํ จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อรหตฺตปฺปตฺตอนาคามิโน จ วเสน ปญฺจวิโธ, เตสุ ปจฺฉิโมว นิปฺปริยายโต อุภโตภาควิมุโตฺต นาม, เสสา ปริยาเยนฯ เอตฺถ จ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ กิเลสกายโต วิมุตฺตมฺปิ รูปกายโต อวิมุตฺตํ, อรูปาวจรํ ปน ตทุภยโตปิ วิมุตฺตํ, ตสฺมา ตเทว ปาทกํ กตฺวา อรหตฺตปฺปโตฺตว อุภโตภาควิมุโตฺต โหติ, น รูปาวจรนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ติ อรหตฺตมคฺคปญฺญาย อาสเวหิ วิมุโตฺตฯ โส หิ สุกฺขวิปสฺสโก, จตูหิ รูปาวจรชฺฌาเนหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตปฺปตฺตา จตฺตาโร จาติ ปญฺจวิโธฯ อรูปาวจรชฺฌาเนสุ หิ เอกสฺมิมฺปิ สติ อุภโตภาควิมุโตฺตว นาม โหติฯ

กายสกฺขีติ รูปารูปชฺฌานลาภี อริโยฯ โส หิ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐวชฺชิตานํ ฉนฺนํ เสขานํ วเสน ฉพฺพิโธฯ เตเนว หิสฺส ‘‘เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา’’ติ นิเทฺทเส วุตฺตํฯ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐสฺส จ น เกจิปิ อาสวา ปริกฺขีณาติ วตฺตพฺพา, ปริกฺขียิสฺสนฺตีติ ปน วตฺตพฺพา, อรหโต ปน สเพฺพปิ อาสวา ปริกฺขีณา, น เอกเจฺจติฯ โส หิ ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขี,** ผุฏฺฐานํ ปฏิลทฺธานํ ฌานานํ อนนฺตรํ นามกาเยน นิโรธํ สจฺฉิกโรตีติปิ กายสกฺขี, กาเยนาติ เจตฺถ ‘‘นามกาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ วจนโต อรหตฺตผลํ ฐเปตฺวา เสสมคฺคผลานเมตํ อธิวจนํ, เตน กาเยน ปฐมชฺฌานานนฺตรํ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณโตปิ กายสกฺขีติ เกจิฯ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต**ติ สุกฺขวิปสฺสโก, รูปชฺฌานลาภี จ ยถาวุโตฺต ฉพฺพิโธ เสโข จ, อยํ ทิฏฺฐนฺตปฺปโตฺตติ ทิฏฺฐิปฺปโตฺตฯ ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ, ปฐมมโคฺค, ตสฺส อนนฺตรํ นิโรธปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐปฺปโตฺตติปิ ปาโฐ, ตสฺส ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐํ นิพฺพานํ ปุน ปโตฺตติ อโตฺถฯ

สทฺธาวิมุโตฺตติ สุกฺขวิปสฺสโก, รูปชฺฌานลาภี จ ยถาวุโตฺต ฉพฺพิโธ เสโข จฯ อยํ หิ สทฺทหโนฺต วิมุโตฺตติ สทฺธาวิมุโตฺตฯ กถํ ปเนตสฺส ทิฏฺฐิปฺปตฺตโต นานตฺตนฺติ? อาคมนียปฏิปทายฯ ทิฏฺฐิปฺปโตฺต หิ ปญฺญาสมฺปทาย ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาย กิเลเส อปฺปทุเกฺขน วิกฺขเมฺภโนฺต อาคโต, สทฺธาวิมุโตฺต ปน สทฺธาพหุลตาย กิเลเส ทุเกฺขน วิกฺขเมฺภโนฺต อาคโตฯ เอตเมว หิ เภทํ สนฺธาย นิเทฺทเส ‘‘เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ, โน จ โข ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ

ธมฺมานุสารีติ ยสฺส โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, อยํ ปญฺญาสงฺขาเตน ธเมฺมน สรติ อนุสฺสรตีติ ธมฺมานุสารี, โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐเสฺสตํ นามํฯ ผเล ปน ปเตฺต ทิฏฺฐิปฺปโตฺต นาม โหติฯ **สทฺธานุสารี**ติ ยสฺส โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ

โหติ, อยํ สทฺธาย สรติ อนุสฺสรตีติ สทฺธานุสารี, โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐเสฺสตํ นามํฯ ผเล ปน ปเตฺต สทฺธาวิมุโตฺต นาม โหติฯ

โลกุตฺตรธมฺมํ หิ นิพฺพเตฺตนฺตานํ เทฺว ธุรานิ นาม, เทฺว อภินิเวสา นาม, เทฺว สีสานิ นามฯ ตตฺถ สทฺธาธุรํ ปญฺญาธุรนฺติ เทฺว ธุรานิ นามฯ เอโก ปน สมถาภินิเวโส, เอโก วิปสฺสนาภินิเวโสติ เทฺว อภินิเวสาฯ เอโก จ อรหตฺตํ มตฺถกํ ปาปุณโนฺต อุภโตภาควิมุโตฺต โหติ, เอโก ปญฺญาวิมุโตฺตติ อิมานิ เทฺว สีสานิ นามฯ เย หิ เกจิ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ นิพฺพเตฺตนฺติ, สเพฺพ เต เทฺว อิเม ธเมฺม ธุรํ กตฺวา อิเมสุ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อภินิวิสิตฺวา อิเมหิ ทฺวีหิ ฐาเนหิ วิมุจฺจนฺติฯ เตสุ โย ภิกฺขุ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ปญฺญํ ธุรํ กตฺวา สมถวเสน อภินิวิโฏฺฐ อญฺญตรํ อรูปสมาปตฺติํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ธมฺมานุสารี นามฯ ปรโต ปน ฉสุ ฐาเนสุ กายสกฺขี นามฯ อรหตฺตผลํ ปเตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต นามฯ

อปโร ปญฺญเมว ธุรํ กตฺวา วิปสฺสนาวเสน อภินิวิโฏฺฐ สุทฺธสงฺขาเร วา รูปาวจรชฺฌาเนสุ วา อญฺญตรํ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยมฺปิ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ธมฺมานุสารี นามฯ ปรโต ปน ฉสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิปฺปโตฺต นาม, อรหตฺตํ ปเตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต นามฯ

อปโร ปน อฏฺฐสมาปตฺติลาภี สทฺธํ ธุรํ กตฺวา สมาธิวเสน อภินิวิโฏฺฐ อญฺญตรํ อรูปสมาปตฺติํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารี นาม, ปรโต ฉสุ ฐาเนสุ กายสกฺขีเยว นามฯ อรหตฺตํ ปเตฺต อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นามฯ อปโร สทฺธเมว ธุรํ กตฺวา วิปสฺสนาวเสน อภินิวิโฏฺฐ สุทฺธสงฺขาเร วา รูปาวจรชฺฌาเนสุ วา อญฺญตรํ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยมฺปิ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารี นาม, ปรโต ฉสุ ฐาเนสุ สทฺธาวิมุโตฺต นามฯ อรหตฺตปฺปเตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต นามฯ อิเม สตฺต ปุคฺคลา สมฺมาสมฺพุทฺธปเจฺจกสมฺพุเทฺธหิ สทฺธิํ นว โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยา นามาติฯ

ทสเก **ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา**ติ สตฺตกฺขตฺตุปรโม, โกลํโกโล, เอกพีชี, สกทาคามี กามาวจรปฏิสนฺธิโก, อรหา จาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ กามาวจรภูมิยเญฺญว อนุปาทิเสสนิพฺพานสงฺขาตา นิฏฺฐาติ อโตฺถฯ กามาวจรตฺตภาเว เอว หิ เอเต ปรินิพฺพายนฺติ, นาญฺญสฺมิํฯ **ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา**ติ อนฺตราปรินิพฺพายี อุปหจฺจปรินิพฺพายี อสงฺขารปรินิพฺพายี สสงฺขารปรินิพฺพายี อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี จาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ กามาวจเร อตฺตภาวํ วิหาย วิชหิตฺวา พฺรหฺมตฺตภาเว ฐิตานเญฺญว นิฏฺฐาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ อยเมตฺถ สเงฺขปโต ปาฬินเยน สทฺธิํ อตฺถนิจฺฉโย, วิตฺถาโร ปน **ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิอฏฺฐกถาสุ** (ปุ. ป. มาติกา ๑ อาทโย; ปุ. ป. อฏฺฐ. มาติกาวณฺณนา ๑) คเหตโพฺพติฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

ปุคฺคลปญฺญตฺติมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กถาวตฺถุมาติกา

ปุคฺคลกถาวณฺณนา

อิทานิ กถาวตฺถุมาติกาย อตฺถสํวณฺณนานโย โหติฯ ตตฺถ อนุตฺตานตฺถโต ตาว ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ อยํ ปุจฺฉา, ‘‘อามนฺตา’’ติ อยํ ปฏิชานนาฯ กสฺส ปนายํ ปุจฺฉา, กสฺส ปฏิชานนาติ? ‘‘อสุกสฺสา’’ติ น วตฺตพฺพาฯ น หิ ภควา ปรวาทีหิ สทฺธึ วิคฺคาหิกกถํ กเถโนฺต อิมํ มาติกํ ฐเปสิ, ปุคฺคลปญฺญตฺติเทสนาทึ ปน นิสฺสาย ‘‘ปรมตฺถโต อตฺตา นาม อตฺถี’’ติอาทินา อนาคเต วิปลฺลาสคาหิภิกฺขูนํ, ปรวาทีนญฺจ นานปฺปการทิฏฺฐิฏฺฐานวิโสธนตฺถํ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส วาทนยทสฺสนวเสน ปุคฺคลวาทเมตฺตํ อารพฺภ ตนฺติวเสน มาติกํ ฐเปโนฺต สกวาทิปรวาทีนํ ปุจฺฉาวิสชฺชนโทสาโรปนนิคฺคหปาปนาทิวจนปฏิวจนวเสเนว ฐเปสิ, ตสฺมา ตทตฺถสฺส สุขาวธารณตฺถํ สกวาทีปุจฺฉา ปรวาทีปุจฺฉา สกวาทีปฏิญฺญา ปรวาทีปฏิญฺญาติ เอวํ วิภาคํ ทเสฺสตฺวา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ

‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ อยํ สกวาทีปุจฺฉา, ตาย จ ‘‘เย ‘อตฺถิ ปุคฺคโล’ติ เอวํลทฺธิกา ปุคฺคลวาทิโน, เต เอวํ ปุจฺฉิตพฺพา’’ติ ทีเปติฯ เก ปน เต ปุคฺคลวาทิโนติ? สาสเน วชฺชิปุตฺตกา เจว สมฺมิติยา จ พหิทฺธา พหู อญฺญติตฺถิยา จฯ กทา ปเนเต สาสเน อุปฺปนฺนาติ? ปรินิพฺพานโต ทุติเย วสฺสสเตฯ ภควติ กิร ปรินิพฺพุเต มหากสฺสปเตฺถเรน สมุสฺสาหิเตหิ ตปฺปมุเขหิ วสิคเณหิ สุภทฺทวุฑฺฒปพฺพชิตาทีนํ ปาปภิกฺขูนํ ปเวโสกาสนิเสธนตฺถํ อชาตสตฺตุราชานํ สหายํ ลภิตฺวา ธมฺมวินยสรีรํ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา สาสเน อจเล ปวตฺตาปิเต ตโต วสฺสสตสฺส อจฺจเยน เวสาลิยํ วชฺชิปุตฺตเกหิ ทีปิตานิ ทส วตฺถูนิ มทฺทิตฺวา เต จ ภิกฺขู นิคฺคเหตฺวา ยสเตฺถรสมุสฺสาหิเตหิ วสิคเณหิ ปุน ธมฺมวินยสงฺคเห กเต เตหิ นิคฺคหิตา ทสสหสฺสา วชฺชิปุตฺตกา กญฺจิ ทุพฺพลราชานํ พลํ ลภิตฺวา มูลสงฺคหํ ภินฺทิตฺวา อตฺตโน อนาจารานุกูลวจนํ ปกฺขิปิตฺวา พุทฺธวจนญฺจ ฉเฑฺฑตฺวา มหาสงฺคีตีหิ วิสุํ ธมฺมวินยสงฺคหํ กตฺวา มหาสงฺฆิกาจริยกุลํ นาม อกํสุฯ ปริสุทฺธสาสนํ ปน เถเรหิ ปริปาลิตตฺตา ‘‘เถรวาโท’’ติ ปญฺญายิ, อิเมสุ ปน ทฺวีสุ วาเทสุ มหาสงฺฆิกโต ภิชฺชิตฺวา เอกโพฺยหาริกา, โคกุลิกา จ, ตโต ปณฺณตฺติวาทา, พหุลิยา, เจติยวาทา จาติ ปญฺจ วาทา, มหาสงฺฆิเกหิ ปน สทฺธึ ฉ อาจริยกุลานิ นาม ชาตานิฯ ตถา เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา มหิสาสกา, วชฺชิปุตฺตกา จ, ตโต ธมฺมุตฺตริยา, ภทฺรยานิกา, ฉนฺนาคาริกา, สมฺมิติยา จ, มหิสาสกโต ธมฺมคุตฺติกา, สพฺพตฺถิกา จ, ตโต กสฺสปิกา, ตโต สงฺกนฺติกา, ตโต สุตฺตวาทา จาติ อิเม เอกาทส วาทา ชาตาฯ เต ปุริเมหิ ฉหิ สทฺธึ สตฺตรส ภินฺนวาทา ทุติเย วสฺสสเต อุปฺปนฺนา, เถรวาโท ปน เอโกว อสมฺภินฺนโก, เตน สทฺธึ สาสเน อฏฺฐารส นิกายา ชาตาติ เวทิตพฺพา, เย ‘‘อฏฺฐารสาจริยกุลานี’’ติ ปวุจฺจนฺติฯ อิเมสํ ปน อฏฺฐารสนฺนํ อาจริยวาทานํ วเสน อายตึ สาสนสฺส อาลุฬนํ ญตฺวา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อจฺจเยน สาสเน ปฏิลทฺธสเทฺธน อโสเกน ธมฺมรญฺญา พาหิรเก อโนโลเกตฺวา สาสเน เอว ลาภสกฺกาเร ปวตฺตเนฺต ลาภสกฺการตฺถาย สาสนเวสํ คเหตฺวา สกานิ สกานิ ทิฏฺฐิคตานิ ตถโต ทีเปนฺเตสุ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคติเกสุ ยถาวุตฺตสตฺตรสาจริยกุเลสุ จ สมยกุสลตาย วิจินิตฺวา เสตกานิ ทตฺวา อุปฺปพฺพาชิเตสุ ปริสุเทฺธ มหาภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส ยานิ ตทา อุปฺปนฺนานิ วตฺถูนิ, ยานิ จ อายตึ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สพฺพานิปิ ตานิ อตฺตโน สตฺถารา ทินฺนมาติกามุขมเตฺตน ปฏิพาหิตฺวา สุตฺตสหสฺสปฏิมณฺฑิตํ ปรปฺปวาทมถนํ อายติลกฺขณํ กถาวตฺถุปฺปกรณํ มาติกาวิภชนวเสน ภาสิตฺวา ตํ ตติยสงฺคีติยํ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา อาลุฬิตํ สาสนํ ปคฺคเหตุํ สมตฺถภาวํ ภิกฺขุสเงฺฆ ปกาสนตฺถํ อายติวาทปฺปฏิพา

หนนยทสฺสนวเสน อิมํ กถาวตฺถุมาติกํ วตฺวา เถรสฺส โอกาสํ ฐเปนฺต ตสฺสา วิภงฺคํ น อโวจาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **ปุคฺคโล**ติ อตฺตา ชีโว สโตฺตฯ **อุปลพฺภตี**ติ ปญฺญาย อุปคนฺตฺวา ลพฺภติ, ญายตีติ อโตฺถฯ **สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา**ติ เอตฺถ **สจฺจิกโฏฺฐ**ติ มายามรีจิอาทโย วิย อภูตากาเรน อคฺคเหตโพฺพ ภูตโฏฺฐฯ **ปรมโตฺถ**ติ อนุสฺสวาทิวเสน อคฺคเหตโพฺพ อุตฺตมโตฺถฯ อุภเยนาปิ ยถา รูปเวทนาทโย ธมฺมา ภูเตน สภาเวน อุปลพฺภนฺติ, เอวํ ตาว ''ปุคฺคโล อุปลพฺภตี''ติ ปุจฺฉติฯ ปรวาที ''อามนฺตา''ติ ปฏิชานาติฯ ปฏิชานนญฺหิ กตฺถจิ ''อาม ภเนฺต''ติ อาคจฺฉติ, กตฺถจิ ''อาโม''ติ อาคจฺฉติ, อิธ ปน ''อามนฺตา''ติ อาคตํฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ปรวาที หิ ยสฺมา ภควตา ''อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน''ติอาทินา (อ. นิ. ๔.๙๕-๙๖) ปุคฺคโล ปกาสิโต, ภควา จ อวิตถวาที, ตสฺมา โส ''สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถเนว อตฺถี''ติ ลทฺธิํ คเหตฺวา ''อามนฺตา''ติ ปฏิชานาติฯ

อถสฺส ตาทิสสฺส เลสวจนสฺส ฉลวาทสฺส โอกาสํ อททมาโน สกวาที **''โย สจฺจิกโฏฺฐ''**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยฺวายํ เหฏฺฐา รูปเวทนาทิโก ธมฺมปฺปเภโท อาคโต, น สมฺมุติสจฺจวเสน, นาปิ อนุสฺสวาทิวเสน คเหตโพฺพ, อตฺตโน ปน ภูตตาย เอว สจฺจิกโฏฺฐ, อตฺตปจฺจกฺขตาย จ ปรมโตฺถ, โส ตถาปฏิญฺญาโต ปุคฺคโล ตโต เตน สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อากาเรน อุปลพฺภติ, ยถา รุปฺปนานุภวนาทินา สกิเยนากาเรน ปุน สจฺจิกฏฺฐปรมโตฺถ อุปลพฺภติ, กิํ ตว ปุคฺคโลปิ เอวํ อุปลพฺภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **น เหวํ วตฺตเพฺพ**ติ อวชานนา ปรวาทิสฺสฯ โส หิ ตถารูปํ ปุคฺคลํ อนิจฺฉโนฺต อวชานาติฯ น หิ อตฺตา นาม ขนฺธาทิวิมุโตฺต โกจิ ทิสฺสติ อญฺญตฺร พฺยาโมหมตฺตาฯ ตตฺรายํ ปทเจฺฉโท – น หิ เอวํ วตฺตเพฺพติฯ ''น ห เอว''นฺติปิ ปฐนฺติ, ทฺวินฺนมฺปิ เอวํ น วตฺตโพฺพติ อโตฺถฯ

อาชานาหิ นิคฺคหนฺติ สกวาทิวจนํฯ ยสฺมา เต ปุริมาย วตฺตพฺพปฏิญฺญาย ปจฺฉิมา นวตฺตพฺพปฏิญฺญา, ปจฺฉิมาย จ ปุริมา น สนฺธียติ, ตสฺมา นิคฺคหํ ปโตฺต, ตํ นิคฺคหํ โทสํ อปราธํ อาชานาหิ, สมฺปฏิจฺฉาหีติ อโตฺถฯ เอวํ นิคฺคหํ อาชานาเปตฺวา อิทานิ ตํ ฐปนาย เจว อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนานญฺจ วเสน ปากฏํ กโรโนฺต **''หญฺจิ ปุคฺคโล''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หญฺจี**ติ ยทิ, สเจ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ อยํ ตาว ปรวาทีปกฺขสฺส อนุวทเนน ฐปนโต นิคฺคหปติฏฺฐาปนโต นิคฺคหปาปนาโรปนานํ ลกฺขณภูตา **อนุโลมฏฺฐปนา** นามฯ **เตน วต เร**ติอาทิ อนุโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส ปาปิกตฺตา **อนุโลมปาปนา** นามฯ ตตฺถ **เตนา**ติ การณวจนํฯ **วตา**ติ โอกปฺปนวจนํ นิยมวจนํฯ **เร**ติ อามนฺตนวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เตน วต เร วตฺตเพฺพ วต เร หโมฺภ ภทฺรมุข เตน การเณน วตฺตโพฺพ เอวาติ อโตฺถฯ **ยํ ตตฺถ วเทสี**ติอาทิ อนุโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส อาโรปิตตฺตา **อนุโลมโรปนา** นามฯ ยญฺจสฺส ปริโยสาเน ''มิจฺฉา''ติ ปทํ, ตสฺส ปุรโต ''อิทํ เต''ติ อาหริตพฺพํฯ อิทํ เต มิจฺฉาติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ เอวํ อุปริปิ ฯ ปรโต ปาฬิยมฺปิ เอตํ อาคตเมวฯ **โน เจ ปน วตฺตเพฺพ**ติอาทิ ''น เหวํ วตฺตเพฺพ''ติ ปฏิกฺขิตฺตปกฺขสฺส อนุวทเนน ฐปิตตฺตา ปฏิโลมโต นิคฺคหปาปนาโรปนานํ ลกฺขณภูตา **ปฏิโลมฏฺฐปนา** นามฯ **โน จ วต เร**ติอาทิ ปฏิโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส ปาปิตตฺตา **ปฏิโลมปาปนา** นามฯ ปุน **ยํ ตตฺถ วเทสี**ติอาทิ ปฏิโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส อาโรปิตตฺตา **ปฏิโลมโรปนา** นามฯ

ตตฺรายํ อาทิโต ปฏฺฐาย สเงฺขปโตฺถ – ยทิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต โภ โส อุปลพฺภตีติ วตฺตโพฺพฯ ยํ ปน ตตฺถ วเทสิ ''วตฺตโพฺพ โข ปุริมปเญฺห 'สจฺจิกฏฺฐ

ปรมเตฺถน อุปลพฺภตี’ติ โน จ วตฺตโพฺพ ทุติยปเญฺห ‘ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’’ติ, **อิทํ เต มิจฺฉา**ติ เอวํ ตาว อนุโลมโต ฐปนาปาปนาโรปนา โหนฺติฯ

อถ น วตฺตโพฺพ ทุติยปเญฺห ‘‘ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’ติ, ปุริมปเญฺหปิ น วตฺตโพฺพวฯ ยํ ปน ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตโพฺพ โข ปุริมปเญฺห ‘สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภตี’ติ, โน จ วตฺตโพฺพ ทุติยปเญฺห ‘ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’’ติ, อิทํ เต มิจฺฉาติ เอวํ ปฏิโลมโต ฐปนาปาปนาโรปนา โหนฺติฯ เอวเมตํ นิคฺคหสฺส จ อนุโลมโต ทฺวินฺนํ, ปฏิโลมโต ทฺวินฺนนฺติ จตุนฺนํ ปาปนาโรปนานญฺจ วุตฺตตฺตา อุปลพฺภตีติอาทิกํ **อนุโลมปญฺจกํ** นามฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อนุโลมโต ปาปนาโรปนาหิ เอโก, ปฏิโลมโต ปาปนาโรปนาหิ เอโกติ เทฺว นิคฺคหา กตา, อาชานาหิ นิคฺคหนฺติ เอตเสฺสว ปน ปฐมสฺส นิคฺคหสฺส ทฺวีหากาเรหิ อาโรปิตตฺตา เอโกวายํ นิคฺคโหติ คเหตโพฺพฯ ปฐโม นิคฺคโหฯ

อิทานิ ปจฺจนีกนโย โหติฯ ตตฺถ **ปุคฺคโล นุปลพฺภตี**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ สกวาที ยถารูปเวทนาทโย ธมฺมา อุปลพฺภนฺติ, เอวํ อนุปลพฺภนียโต **‘‘อามนฺตา’’**ติ ปฏิชานาติฯ ปุน อิตโร อตฺตนา อธิเปฺปตํ สจฺจิกฏฺฐํเยว สนฺธาย **‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ’’**ติอาทิมาหฯ สมฺมุติสจฺจปรมตฺถสจฺจานิ วา เอกโต กตฺวาปิ ปรวาที เอวมาหฯ สกวาที ปุคฺคโล หิ อุปาทายปญฺญตฺติสพฺภาวโตปิ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ เอกโต กตฺวา ปุจฺฉิตตฺตาปิ **‘‘น เหว’’**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ อิทานิ กิญฺจาปิ เตน ปฐมํ ปรมตฺถสจฺจวเสน นุปลพฺภนียตา สมฺปฏิจฺฉิตา, ปจฺฉา ปน สมฺมุติสจฺจวเสน วา โวมิสฺสกวเสน วา ปฏิกฺขิตฺตาฯ ปรวาที ปน ‘‘นุปลพฺภตี’’ติ วจนสามญฺญมตฺตํ ฉลวาทํ นิสฺสาย ‘‘ยํ ตยา ปฐมํ ปฏิญฺญาตํ, ตํ ปจฺฉา ปฏิกฺขิตฺต’’นฺติ ภณฺฑนสฺส ปฏิภณฺฑนํ วิย อตฺตโน กตสฺส นิคฺคหกมฺมสฺส ปฏิกมฺมํ กโรโนฺต **‘‘อาชานาหิ ปฏิกมฺม’’**นฺติ อาหฯ อิทานิ ยถาสฺส อนุโลมปญฺจเก สกวาทินา วาทฏฺฐปนํ กตฺวา อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนาหิ ปรวาทินิคฺคโห ปากโฏ กโต, เอวํ ปฏิกมฺมํ ปากฏํ กโรโนฺต **‘‘หญฺจิ ปุคฺคโล’’**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อตฺถโต เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ฐปนา นาม ปรวาทิปกฺขสฺส ฐปนโต ‘‘อยํ ตว โทโส’’ติ ทเสฺสตุํ ฐปนมตฺตเมว โหติ, น นิคฺคหสฺส วา ปฏิกมฺมสฺส วา ปากฏีภาวกรณํ, ปาปนาโรปนาหิ ปนสฺส ปากฏีกรณํ โหติ, ตสฺมา อิทํ อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนานํ วเสน จตูหากาเรหิ ปฏิกมฺมสฺส กตตฺตา **ปฏิกมฺมจตุกฺกํ** นามาติ เอกํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ ปฏิกมฺมํ กตฺวา อิทานิ ยฺวาสฺส อนุโลมปญฺจเก สกวาทินา นิคฺคโห กโต, ตสฺส ตเมว ฉลวาทํ นิสฺสาย ทุกฺกฏภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตฺวํ เจ ปน มญฺญสี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตฺวํ เจ ปน มญฺญสี**ติ ยทิ ตฺวํ มญฺญสิฯ **‘‘วตฺตเพฺพ โข’’**ติ อิทํ ปจฺจนีเก ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิชานนํ สนฺธาย วุตฺตํ, **‘‘โน จ วตฺตเพฺพ’’**ติ อิทํ ปน ‘‘น เหวา’’ติ อวชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เตน ตว ตตฺถา**ติ เตน การเณน ตฺวํเยว ตสฺมึ ‘‘โย นุปลพฺภตี’’ติ ปเกฺข **เหวํ ปฏิชานน**ฺติ ‘‘อามนฺตา’’ติ เอวํ ปฏิชานโนฺตฯ **เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ**ติ ปุน ‘‘น เหวา’’ติ อวชานโนฺต เอวํ นิคฺคเหตโพฺพฯ **อถ ตํ นิคฺคณฺหามา**ติ อเถวํ นิคฺคณฺหนารหํ ตํ นิคฺคณฺหาม, **สุนิคฺคหิโต จ โหสี**ติ สเกน มเตน นิคฺคหิตตฺตา สุนิคฺคหิโต จ ภวสิฯ เอวมสฺส นิคฺคเหตพฺพภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ นิคฺคณฺหโนฺต **‘‘หญฺจี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ฐปนาปาปนาโรปนา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ปริโยสาเน ปน **อิทํ เต มิจฺฉา**ติ อิทํ ตว วจนํ มิจฺฉา โหตีติ อโตฺถฯ อิทํ ฉลวาเทน จตูหิ อากาเรหิ นิคฺคหสฺส กตตฺตา **นิคฺคหจตุกฺกํ** นามฯ

เอวํ นิคฺคหํ กตฺวาปิ อิทานิ ‘‘ยทิ อยํ มยา ตว มเตน กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโห, โยปิ มมตยา เหฏฺฐา อนุโลมปญฺจเก กโต นิคฺคโห, โสปิ ทุนฺนิคฺคโห’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอเส เจ ทุนฺ**

นิคฺคหิเต’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอเส เจ ทุนฺนิคฺคหิเต**ติ เอโส เจ ตว วาโท มยา ทุนฺนิคฺคหิโต, อถ วา เอโส เจ ตว มยา กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโหฯ **เหวเมวํ ตตฺถ ทกฺขา**ติ ตตฺถาปิ ตยา มม เหฏฺฐา กเต นิคฺคเห เอวเมวํ ปสฺสฯ อิทานิ ยฺวาสฺส เหฏฺฐา สกวาทินา นิคฺคโห กโต, ตํ **‘‘วตฺตเพฺพ โข**’’ติอาทิวจเนน ทเสฺสตฺวา ปุน ตํ นิคฺคหํ อนิคฺคหภาวํ อุปเนนฺโต **‘‘โน จ มยํ ตยา**’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โน จ มยํ ตยา ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญายา**ติอาทีสุ อยมโตฺถ – ยสฺมา โส ตยา มม กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโห, ตสฺมา มยํ ตยา ตตฺถ อนุโลมปญฺจเก ‘‘อามนฺตา’’ติ เอตาย ปฏิญฺญาย เอวํ ปฏิชานนฺตา ปุน ‘‘น เหวา’’ติ ปฏิเกฺขเป กเตปิ ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ เอวํ นิคฺคเหตพฺพาเยว, เอวํ อนิคฺคเหตพฺพมฺปิ มํ นิคฺคณฺหาสิ, อีทิเสน ปน นิคฺคเหน ทุนฺนิคฺคหิตา มยํ โหมฯ อิทานิ ยํ นิคฺคหํ สนฺธาย ทุนฺนิคฺคหิตา จ โหมาติ อโวจ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘หญฺจิ ปุคฺคโล…เป.… อิทํ เต มิจฺฉา**’’ติ อาหฯ เอวมิทํ อนุโลมปฏิโลมโต จตูหิ ปาปนาโรปนาหิ นิคฺคหสฺส อุปนีตตฺตา **อุปนยนจตุกฺกํ** นาม โหติฯ

อิทานิ น เหวํ นิคฺคเหตเพฺพติอาทิกํ **นิคฺคมนจตุกฺกํ** นาม โหติฯ ตตฺถ **น เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ**ติ ยถาหํ ตยา นิคฺคหิโต, น หิ เอวํ นิคฺคเหตโพฺพ, เอตสฺส หิ นิคฺคหสฺส ทุนฺนิคฺคหภาโว มยา สาธิโตฯ **เตน หี**ติ เตน การเณนฯ ยสฺมา เอส นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโห, ตสฺมา ยํ มํ นิคฺคณฺหาสิฯ **หญฺจิ ปุคฺคโล…เป.… อิทํ เต มิจฺฉา**ติ อิทํ นิคฺคณฺหนํ ตว มิจฺฉาติ อโตฺถฯ **เตน หิ เย กเต นิคฺคเห**ติ เยน การเณน อิทํ มิจฺฉา, เตน การเณน โย ตยา นิคฺคโห กโต, โส ทุกฺกโฏฯ ยํ มยา ปฏิกมฺมํ กตํ, ตเทว สุกตํฯ ยาปิ เจสา ปฏิกมฺมจตุกฺกาทิวเสน กถามคฺคสมฺปฏิปาทนา กตา, สาปิ สุกตาติฯ ตเทว ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติอาทิกสฺส อนุโลมปญฺจกสฺส นุปลพฺภตีติอาทิกานํ ปฏิกมฺมนิคฺคโหปนยนนิคฺคมนจตุกฺกานญฺจ วเสน **อนุโลมปจฺจนีกํ** นาม นิทฺทิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา สกวาทิโน ปุพฺพปเกฺข สติ ปรวาทิโน วจนสามญฺญมเตฺตน ฉลวาเทน ชโย โหติฯ

อิทานิ ยถา ปรวาทิโน ปุพฺพปเกฺข สติ สกวาทิโน ธเมฺมเนว ตเถน ชโย โหติ, ตถา วา ทุปฺปตฺติํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภตี**’’ติ ปจฺจนีกานุโลมปญฺจกํ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปจฺจนีเก ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, รูปาทิเภทํ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺส, สุทฺธสมฺมุติสจฺจํ วา ปรมตฺถมิสฺสกํ วา สมฺมุติสจฺจํ สนฺธาย ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ’’ติ ปุน อนุโยโค ปรวาทิสฺส, สมฺมุติวเสน **‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภตี**’’ติ นวตฺตพฺพตฺตา มิสฺสกวเสน วา อนุโยคสฺส สํกิณฺณตฺตา **‘‘น เหวา**’’นฺติ ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญาตํ ปฏิกฺขิปตีติ วจนสามญฺญมเตฺตน **‘‘อาชานาหิ นิคฺคห**’’นฺติอาทิวจนํ ปรวาทิสฺสฯ เอวมยํ ปุคฺคโล นุปลพฺภตีติ ทุติยวาทํ นิสฺสาย ทุติโย นิคฺคโห โหตีติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ เตน ฉเลน นิคฺคโห อาโรปิโตฯ

อิทานิ ธเมฺมน สเมน ปรวาทิปฏิญฺญาย อตฺตโน วาเท ชยํ ทเสฺสตุํ อนุโลมนเย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺตโน ลทฺธิํ นิสฺสาย ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺส, ลทฺธิยา โอกาสํ อทตฺวา ปรมตฺถวเสน ปุน อนุโยโค สกวาทิสฺส, ปรมตฺถวเสน ปุคฺคลสฺส อนุปลพฺภนโต ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺส, ตโต ปรํ ธเมฺมน สเมน อตฺตโน ชยทสฺสนตฺถํ **‘‘อาชานาหิ ปฏิกมฺม**’’นฺติอาทิ สพฺพํ สกวาทิวจนเมว โหติฯ ตตฺถ สเพฺพสํ ปฏิกมฺมนิคฺคโหปนยนนิคฺคมนจตุกฺกานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวมิทํ ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภตี’’ติอาทิกสฺส ปจฺจนีกปญฺจกสฺส ‘‘อุปลพฺภตี’’ติอาทีนํ ปฏิกมฺมนิคฺคโหปนยนนิคฺคมนจตุกฺกานญฺจ วเสน **ปจฺจนีกานุโลมปญฺจกํ** นาม นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ เอวเมตานิ ปฐมสจฺจิกเฏฺฐ เทฺว ปญฺจกานิ นิทฺทิฏฺฐานิ, ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘นิคฺคโห ปรวาทิสฺส, สุโทฺธ ปฐมปญฺจเก;

อสุโทฺธ ปน ตเสฺสว, ปฏิกมฺมชโย ตหึฯ

‘‘นิคฺคโห สกวาทิสฺส, อสุโทฺธ ทุติยปญฺจเก;
วิสุโทฺธ ปน ตเสฺสว, ปฏิกมฺมชโย ตหึฯ

‘‘ตสฺมา ทฺวีสฺปิ ฐาเนสฺ, ชโยว สกวาทิโน;
ธเมฺมน หิ ชโย นาม, อธเมฺมน กุโต ชโยฯ

‘‘สจฺจิกเฎฺฐ ยถา เจตฺถ, ปญฺจกทฺวยมณฺฑิเต;
ธมฺมาธมฺมวเสเนว, วุโตฺต ชยปราชโยฯ

‘‘อิโต ปเรสุ สเพฺพสุ, สจฺจิกเฎฺฐสุ ปณฺฑิโต;
เอวเมว วิภาเวยฺย, อุโภ ชยปราชเย’’ติฯ (กถา. อฎฺฐ. ๗-๑๐);

ปฐโม สุทฺธิกสจฺจิกโฎฺฐ นิฎฺฐิโตฯ

เอวํ สุทฺธิกสจฺจิกฎฺฐํ วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ ตเมว อปเรหิปิ โอกาสาทีหิ นเยหิ วิตฺถาเรตุํ ปุน **‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน **สพฺพตฺถา**ติ สรีรํ สนฺธาย อนุโยโค สกวาทิสฺส, รูปสฺมิํ อตฺตานํ สมนุปสฺสนาโทสญฺจ ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ อาปชฺชนโทสญฺจ ทิสฺวา ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสเมตฺถ อนุโลมปจฺจนีกปญฺจเก เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ปาโฐ ปน สํขิโตฺตฯ ตตฺถ ยสฺมา สรีรํ สนฺธาย ‘‘สพฺพตฺถ นุปลพฺภตี’’ติ วุเตฺต สรีรโต พหิ อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติ, ตสฺมา ปจฺจนีเก ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺส, ปฐมํ อนุชานิตฺวา ปจฺฉา อวชานาตีติ ฉลวาทสฺส วเสน ปฏิกมฺมํ ปรวาทิสฺส, เสสํ ปากฎเมวฯ

ทุติยนเย **สพฺพทา**ติ ปุริมปจฺฉิมชาติกาลญฺจ ธรมานปรินิพฺพุตกาลญฺจ สนฺธาย อนุโยโค สกวาทิสฺส, เสฺวว ขตฺติโย โส พฺราหฺมโณติอาทีนํ อาปตฺติโทสญฺจ ธรมานปรินิพฺพุตานํ วิเสสาภาวโทสญฺจ ทิสฺวา ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสํ ปฐมนเย วุตฺตสทิสเมวฯ

ตติยนเย **สเพฺพสู**ติ ขนฺธายตนาทีนิ สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, รูปสฺมิํ อตฺตา, จกฺขุสฺมิํ อตฺตาติอาทิโทสภเยน ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

เอวมิมานิ ตีณิ มุขานิ อนุโลมปจฺจนีกปญฺจเก อนุโลมมตฺตวเสเนว ตาว ปฏิปาฎิยา ภาเชตฺวา ปุน ปจฺจนีกานุโลมปญฺจเก ปจฺจนีกมตฺตวเสเนว ภาเชตุํ **‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภตี’’**ติ อาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺตาวตา สุทฺธิกสฺส เจว อิเมสญฺจ ติณฺณนฺติ จตุนฺนํ สจฺจิกฎฺฐานํ เอเกกสฺมิํ สจฺจิกเฎฺฐ อนุโลมปจฺจนีกสฺส, ปจฺจนีกานุโลมสฺส จาติ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปจฺจนีกานํ วเสน อยํ อฎฺฐมุขา นาม วาทยุตฺติ นิทฺทิฎฺฐา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ ยา เอเกกสฺมิํ มุเข เอเกกสฺส นิคฺคหสฺส วเสน วุจฺจติฯ ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘เอวํ จตุพฺพิเธ ปเญฺห, ปญฺจกทฺวยเภทโต;
เอสา อฎฺฐมุขา นาม, วาทยุตฺติ ปกาสิตาฯ

‘‘อเฎฺฐว นิคฺคหา ตตฺถ, จตฺตาโร เตสุ ธมฺมิกา;
อธมฺมิกา จ จตฺตาโร, สพฺพตฺถ สกวาทิโน;

ชโย ปราชโย เจว, สพฺพตฺถ ปรวาทิโน’’ติฯ (กถา. อฏฺฐ. ๑๔);

อยํ ตาเวตฺถ อนุตฺตานตฺถโต สํวณฺณนาฯ

อตฺถวินิจฺฉโย ปเนตฺถาปิ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถเรน กตนิเทฺทสสฺส นยมุขมตฺตทสฺสนว เสเนว โหติฯ เถเรน หิ ภควตา ฐปิตาย เอติสฺสา มาติกาย ปทุทฺธารวเสน นิเทฺทสํ อกตฺวา ภควตา ทินฺนนฺอฏฺฐมุขวาทยุตฺตินเย ฐตฺวา อปเรหิ ปริยาเยหิ ปุคฺคลวาทํ, ตทญฺญํ นานปฺปการํ มิจฺฉาคาหญฺจ นิรากโรเนฺตเนว ปุคฺคลกถํ อาทึ กตฺวา สาธิกทฺวิสตกถาหิ นิเทฺทโส กโตฯ

ตตฺถ ปุคฺคลวาทนิราภรณตฺถํ ตาว ขนฺธายตนธาตุอินฺทฺริยวเสน สตฺตปณฺณาสาย ธเมฺมสุ เอเกเกน สทฺธึ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, รูปญฺจ อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรม เตฺถน…เป…. ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เวทนาปิ อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถ นา’’ติอาทินา นเยน ปุคฺคลสํสนฺทนวสปฺปวตฺตํ **สุทฺธิกสํสนฺทนํ,** ยถา รูปเวทนาทโย สตฺตปณฺณาส ธมฺมา อญฺญมญฺญา วิสทิสา อุปลพฺภนฺติ, เอวํ รูปาทีหิ วิสทิโส ปุคฺคโล อุป ลพฺภตีติ ปุจฺฉนวสปฺปวตฺตํ **โอปมฺมสํสนฺทนํ,** ‘‘รูปํ ปุคฺคโล, รูปสฺมึ ปุคฺคโล, อญฺญตฺร รูปา ปุคฺคโล, ปุคฺคลสฺมึ รูป’’นฺติ เอวํ จตุกฺกนเยน สตฺตปณฺณาสาย ธเมฺมหิ ปุจฺฉนวสปฺปวตฺตํ จตุกฺ กนยสํสนฺทนนฺติ ติวิธา สํสนฺทนนยา วุตฺตาฯ ตตฺถ ปุคฺคลสฺส รูปาทิสภาวเตฺต นิจฺจสสฺสตุเจฺฉ ทาทิปฺปสงฺคโต ยถานุรูปํ นิรากรณํ เวทิตพฺพํ, อติวิตฺถารภเยเนตฺถ อุปริ เจตํ น วิตฺถารียติฯ

ตโต ‘‘ยถา รูปาทโย สปฺปจฺจยา, อปฺปจฺจยาทโย วา โหนฺติ, เอวํ ตว ปุคฺคโลปิ สปฺปจฺจยตาทิลกฺขณยุโตฺต’’ติ ปุจฺฉนวสปฺปวตฺตา **ลกฺขณยุตฺติกถา,** ‘‘ปุคฺคโล’’ติ, ‘‘อุป ลพฺภตี’’ติ จ ปททฺวยาทิโสธนตฺถํ ‘‘โย ปุคฺคโล, โส อุปลพฺภติฯ โย วา อุปลพฺภติ, โส ปุคฺคโล’’ติอาทิปุจฺฉนวสปฺปวตฺตํ **วจนโสธนํ,** ‘‘รูปธาตุยา รูปี’’ติอาทิ นามปญฺญตฺติโสธน วสปฺปวโตฺต **ปญฺญตฺตานุโยโค** จ, ‘‘โสว ปุคฺคโล สนฺธาวติ อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ, อโญฺญ วา, น อโญฺญ วา, เนว อโญฺญ นานโญฺญ วา’’ติอาทินา คติปริวตฺตนมุเขน **จุติปฏิสนฺธานุโย โค** , ‘‘รุกฺขํ อุปาทาย ฉายาทีนํ วิย ขนฺธาทึ อุปาทาย ปรมตฺถโต ปุคฺคลปญฺญตฺตี’’ติ วาเท ตสฺส อนิจฺจสงฺขตตาทิปฺปสงฺคทีปโก **อุปาทาปญฺญตฺตานุโยโค,** ‘‘กลฺยาณปาปกานํ กมฺ มานํ การโก ปุคฺคโล’’ติ วาเท ตสฺส วฏฺฏทุกฺขานุปเจฺฉทาทิปฺปสงฺคทีปโก **ปุริสการานุโย โค** จ, ‘‘โย อิทฺธิวิกุพฺพโก, โส ปุคฺคโล’’ติอาทิวาทเภทโก **อภิญฺญานุโยโค,** ‘‘มาตาปิตาท โย นาม อตฺถิ, เตน ปุคฺคโล อตฺถี’’ติ วาทเภทโก **ญาตกานุโยโค** , ‘‘เอวํ ขตฺติโย’’ติอาทิ **ชาตฺยานุโยโค,** ‘‘คหโฏฺฐ ปพฺพชิโต’’ติอาทิ **ปฏิปตฺตานุโยโค,** ‘‘เทโว มนุโสฺส’’ติอาทิ **อุปปตฺตานุโยโค,** ‘‘โสตาปโนฺน’’ติอาทิ **ปฏิเวธานุโยโค,** ‘‘อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา’’ติอาทิ **สงฺ ฆานุโยโค,** ‘‘ปุคฺคโล สงฺขโต’’ติอาทิวสปฺปวโตฺต **สจฺจิกฏฺฐสภาคานุโยโค,** ‘‘สุขํ เวทนํ เวทิยมาโน’’ติอาทิ **เวทกานุโยโค,** ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติอาทิ **กิจฺจานุโยโค,** ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติอาทินา ปุคฺคลสภาวสาธกสุเตฺตสุ สนฺนิสฺสิเตสุ –

สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา (ม. นิ. ๑.๓๕๓, ๓๕๖; ธ. ป. ๒๗๙), ทุกฺขเมว อุปฺปชฺชมานํ อุปฺ ปชฺชติ (สํ. นิ. ๒.๑๕)ฯ

กินฺนุ สโตฺตติ ปเจฺจสิ, มาร ทิฏฺฐิคตํ นุ เต;
สุทฺธสงฺขารปุโญฺชยํ, นยิธ สตฺตูปลพฺภติฯ

ทุกฺขเมว หิ สโมฺภติ, ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ;

นาญฺญตฺร ทุกฺขา สโมฺภติ, นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑);

ยสฺมา จ โข, อานนฺท, สุญฺญํ อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา…เป…. ตสฺมา สุโญฺญ โลโกติ วุจฺจติ (สํ. นิ. ๔.๘๕)ฯ

‘‘อตฺตนิ วา, ภิกฺขเว, สติ อตฺตนิยํ เมติ อสฺสาติ…เป…. อตฺตนิ จ ภิกฺขเว อตฺตนิเย จ สจฺจโต เถตโต อนุปลพฺภนิยมาเน ยมฺปิ ตํ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ, โส โลโก, โส อตฺตา, โส เปจฺจ ภวิสฺสามิ, นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม, สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสามีติ , นนายํ, ภิกฺขเว, เกวโล ปริปูโร พาลธโมฺม’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๔), ‘‘ตตฺร, เสนิย, ยฺวายํ สตฺถา ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม อตฺตานํ สจฺจโต เถตโต น ปญฺญาเปติ, อภิสมฺปราเย จ…เป…. อยํ วุจฺจติ, เสนิย, สตฺถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา ปุคฺคลาภาวทีปกสุตฺตสนฺทสฺสนวสปฺปวโตฺต **สุตฺตสนฺทสฺสนานุโยโค** จาติ เอเตฺตเกน กถามเคฺคน วิตฺถารโต ปฐมา ปุคฺคลกถา วิภตฺตาฯ ตตฺถ ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฎิปโนฺน’’ติอาทีสุ ยถา รูปาทโย ธมฺมา ปจฺจตฺตลกฺขณสามญฺญลกฺขณวเสน ลพฺภนฺติ, น เอวํ ปุคฺคโล, รูปาทีสุ ปน สติ โลกโวหารมเตฺตน ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล’’ติ วุจฺจตีติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา – ‘‘อิมา โข, จิตฺต…เป…. โลกโวหารา โลกปญฺญตฺติโย’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๔๐)ฯ ทุวิธาปิ พุทฺธานํ กถา สมฺมุติกถา, ปรมตฺถกถา จฯ ตตฺถ ‘‘สโตฺต ปุคฺคโล คาโม ปพฺพโต’’ติอาทิกา **สมฺมุติกถา** นาม, ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ขนฺธา อายตนานี’’ติอาทิกา **ปรมตฺถกถา** นามฯ พุทฺธา หิ เย เย สตฺตา ยถา ยถา พุชฺฌิตฺวา จตุสจฺจปฎิเวธํ กาตุํ สโกฺกนฺติ, เตสํ เตสํ ตถา ตถา สมฺมุติวเสน วา ปรมตฺถวเสน วา โวมิสฺสกวเสน วา เทเสตฺวา นามรูปปริเจฺฉทสฺสนวเสเนว อมตํ มคฺคํ ปกาเสนฺติฯ อยญฺหิ –

ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุโทฺธ วทตํ วโร;
สมฺมุตึ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นุปลพฺภติฯ

ตตฺถ –

สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณํ;
ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ตถลกฺขณํฯ

ตสฺมา วิญฺญู อกตฺวาน, พฺยญฺชเนภินิเวสนํ;
ปรมเตฺถ ปติฎฺฐาย, ปุคฺคลาทึ วิวชฺชเยฯ

ปญฺญตฺตึ อนติกฺกมฺม, ปรมโตฺถ ปกาสิโต;
วินายเกน โส ยสฺมา, ตสฺมา อโญฺญปิ ปณฺฑิโต;
ปรมตฺถํ ปกาเสโนฺต, สมญฺญํ นาติธาวเยติฯ (กถา. อฎฺฐ. ๒๓๗);

อยํ ปุคฺคลกถานโยฯ

ปริหานิกถาทิวณฺณนา

ปุคฺคลกถาโต ปรํ ‘‘ปริหายติ อรหา อรหตฺตา’’ติอาทินา อเสขา, โสตาปนฺนวชฺชิตเสขา จ อคฺคมคฺคผลโต ปริหายนฺตีติ ปวตฺตา **ปริหานิกถา**ฯ ปพฺพชฺชา วิย ปฎิเวธสงฺขาโต พฺรหฺมจริยวาโสปิ มนุเสฺสสุ เอว ภวติ, นตฺถิ เทเวสุ พฺรหฺมจริยวาโสติ ปวตฺตา **พฺรหฺมจริยกถา**ฯ ทุกฺขทสฺสเนน เอกเทสโต กิเลสา ปหียนฺติ, ตถา สมุทยทสฺสนาทีหีติ เอวํ นานาภิสมยวเสน

โอธิโส กิเลสา ปหียนฺตีติ ปวตฺตา **โอธิโสกถา**ฯ ฌานลาภี ปุถุชฺชโน กามราคพฺยาปาเท สมุจฺเฉทวเสน ชหติ, โส จตุสจฺจาภิสมยา ปฐมเมว อนาคามี โหตีติ ปวตฺตา **ชหติกถา**ฯ อตีตาทิเภทํ สพฺพํ ขนฺธาทิกํ กาลตฺตเยปิ ขนฺธาทิสภาเวน อตฺถีติ ปวตฺตา **สพฺพมตฺถีติกถา**ฯ อตีตํ, อนาคตญฺจ ขนฺธาทิกํ อตฺถีติ ปวตฺตา **อตีตกฺขนฺธาทิกถา**ฯ อตีเตสุ วิปากธมฺมธมฺเมสุ เอกจฺจํ อวิปกฺกวิปากเมว อตฺถิ, น อิตรนฺติ ปวตฺตา **เอกจฺจมตฺถีติกถา**ฯ สเพฺพ ธมฺมา สติปฏฺฐานาติ ปวตฺตา **สติปฏฺฐานกถา**ฯ อตีตานาคตาทิวเสน นตฺถิ, สกภาเวน วา อตฺถิ, ปรภาเวน นตฺถีติ ปวตฺตา **เหวตฺถิกถา**ฯ ตตฺถ **เหวตฺถี**ติ เอวํ อิมินา ปกาเรน อตฺถีติ อโตฺถฯ

อธิมานิกานํ, กุหกานํ วา อรหตฺตปฏิญฺญานํ สุกฺกวิสฺสฏฺฐิํ ทิสฺวา มารกายิกา เทวตา อุปสํหรนฺตีติ ปวตฺตา **ปรูปหารกถา**ฯ อรหโต ปเรสํ นามโคตฺตาทีสุ อตฺถิ อญฺญาณํ, อตฺถิ กงฺขา, ปเรหิ ญาปนียโต อตฺถิ ปรวิตรณาติ **ติโสฺส กถา**ฯ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทุกฺขนฺติ วาจาภิชฺชตีติ ปวตฺตา **วจีเภทกถา**ฯ ทุกฺขนฺติ วาจํ ภาสโนฺต ทุเกฺข ญาณํ อาหรติ, ตญฺจ โลกุตฺตรนฺติ ปวตฺตา **ทุกฺขาหารกถา**ฯ สมาปตฺติยํ, ภวเงฺค จ จิตฺตํ จิรํ ติฏฺฐตีติ ปวตฺตา **จิตฺตฏฺฐิติกถา**ฯ สเพฺพ สงฺขารา นิปฺปริยาเยน อาทิตฺตา กุกฺกุฬนิรยสทิสาติ ปวตฺตา **กุกฺกุฬกถา**ฯ ปเจฺจกํ จตุสจฺจทสฺสนวเสน เอเกกสฺส มคฺคสฺส จตุกฺขตฺตุํ อุปฺปตฺติวเสน โสฬสหิ โกฏฺฐาเสหิ อรหตฺตปฺปตฺตีติ ปวตฺตา **อนุปุพฺพาภิสมยกถา**ฯ พุทฺธานํ โวหารวจนํ โลกุตฺตรนฺติ ปวตฺตา **โวหารกถา**ฯ สุทฺธสตฺตานํ อปฺปฏิสงฺขาย มเคฺคน วินา กิเลสนิโรธสงฺขาโต อปฺปฏิสงฺขานิโรโธ, ปฏิสงฺขาย เตน มเคฺคน กิเลสนิโรโธติ เทฺว นิโรธาติ ปวตฺตา **นิโรธกถา**ฯ

ตถาคตพลํ สาวกสาธารณนฺติ ปวตฺตา **พลกถา**ฯ อาสวกฺขยญาณวิรหิตํ นวพลํ โลกุตฺตรนฺติ ปวตฺตา **อริยนฺติกถา**ฯ สราคํ จิตฺตํ นิพฺพานํ อารพฺภ ราคโต วิมุจฺจตีติ ปวตฺตา **วิมุตฺติกถา**ฯ ฌาเนน วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา ปฐมํ วิมุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา วิมุจฺจมานํ นาม โหตีติ ปวตฺตา **วิมุจฺจมานกถา**ฯ อฏฺฐมกสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐสฺส อนุโลมโคตฺรภุกฺขเณ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา ปหียนฺติ นาม, มคฺคกฺขเณ ปหีนา นามาติ ปวตฺตา **อฏฺฐมกกถา**ฯ อฏฺฐมกสฺส มคฺคกฺขเณ สทฺธินฺทฺริยาทีนิ ปฏิลภนฺติ, น ปฏิลทฺธานีติ ปวตฺตา **อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถา**ฯ จตุตฺถชฺฌานธมฺมุปฺปตฺถทฺธํ มํสจกฺขุเมว ทิพฺพจกฺขุ นามาติ ปวตฺตา **ทิพฺพจกฺขุกถา**ฯ ตถา มํสโสเต **ทิพฺพโสตกถา**ฯ ยถากมฺมูปคตญาณเมว ทิพฺพจกฺขูติ ปวตฺตา **ยถากมฺมูปคตญาณกถา**ฯ เทวพฺรหฺมานํ ปาณาติปาตาทิอสํวราภาวมเตฺตน สมฺปตฺตวิรติยา อภาเวปิ สํวโร อตฺถีติ ปวตฺตา **สํวรกถา**ฯ อสญฺญีนมฺปิ จุติปฏิสนฺธิกฺขเณ สญฺญา อตฺถีติ ปวตฺตา **อสญฺญกถา**ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมิยํ สญฺญา นปฺปวตฺตตีติ ปวตฺตา **เนวสญฺญานาสญฺญายตนกถา**ฯ

อรหา คิหี อสฺสาติ ปวตฺตา **คิหิสฺส อรหาติกถา**ฯ อนาคามิโน สุทฺธาวาเสสุ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน อุปปตฺติกฺขเณ อรหโนฺต โหนฺตีติ ปวตฺตา **อุปปตฺติกถา**ฯ อรหโต โลกิยธมฺมาปิ อนาสวาติ ปวตฺตา **อนาสวกถา**ฯ ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณ สมงฺคิภาวสมนฺนาคโม จ รูปาวจราทิภูมนฺตรปฏิลาภสมนฺนาคโม จาติ เทฺว สมนฺนาคมา, เยสํ ปน อิเม เทฺว สมนฺนาคเม ฐเปตฺวา อโญฺญปิ เหตุ อุปปตฺติธมฺมวเสน เอโก สมนฺนาคโม นาม อตฺถิ, เตน อรหา จตูหิ ผเลหิ สมนฺนาคโตติ ปวตฺตา **สมนฺนาคตกถา**ฯ อิมินาว นเยน อรหา ฉหิ อุเปกฺขาหิ สมนฺนาคโตติ ปวตฺตา **อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถา**ฯ มคฺคญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตโพธิยา สทา สนฺนิหิตภาเวน พุโทฺธติ ปวตฺตา **โพธิยา พุโทฺธติกถา**ฯ มหาปุริสลกฺขณยุตฺตาว โพธิสตฺตาติ ปวตฺตา **ลกฺขณกถา**ฯ โพธิสตฺตานมฺปิ มคฺคนิยาโม อตฺถีติ ปวตฺตา **นิยาโมกฺกนฺติกถา**ฯ จตุตฺถมคฺคโฏฺฐ ตีหิ ผเลหิ สมนฺนาคโตติอาทินา ปวตฺตา **อปราปิ สมนฺนาคตกถา**ฯ ปฐม

มคฺคาทีหิ ปหีเนหิ สทฺธึ นิปฺปริยายโต อรหตฺตํ สพฺพสํโยชนปฺปหานนฺติ ปวตฺตา **สพฺพสํโยชนปหานกถา**ฯ

นิปฺปริยายโต ผลํ วิมุตฺติ นาม, วิปสฺสนามคฺคปจฺจเวกฺขณญาณานิ ปน ปริยายโตฯ เอวํ ปน อคฺคเหตฺวา ยํ กิญฺจิ กิเลสวิปฺปยุตฺตํ ญาณํ วิมุตฺตีติ ปวตฺตา **วิมุตฺติกถา**ฯ พุทฺธาทิอเสขารมฺมณํ อเสขญาณนฺติ ปวตฺตา **อเสขญาณกถา**ฯ ปถวีกสิณาทิสมาปตฺติโย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเนน ปญฺญตฺตารมฺมเณ ปวตฺตตฺตา วิปรีตญาณนฺติ ปวตฺตา **วิปรีตกถา**ฯ ตตฺถ อนิเจฺจ นิจฺจนฺติอาทินา จตุพฺพิโธ วิปลฺลาโส เวทิตพฺโพฯ สเพฺพสํ ปุถุชฺชนานํ นิยามคมนาย ญาณํ อตฺถีติ ปวตฺตา **นิยามกถา**ฯ สพฺพํ ญาณํ ปฏิสมฺภิทาติ ปวตฺตา **ปฏิสมฺภิทากถา**ฯ สมฺมุติวิสยมฺปิ ญาณํ ภูตารมฺมณเมวาติ ปวตฺตา **สมฺมุติญาณกถา**ฯ เจโตปริยญาณํ จิตฺตารมฺมณเมว, น ตํสมฺปยุตฺตราคาทิเจตสิการมฺมณนฺติ ปวตฺตา **จิตฺตารมฺมณกถา**ฯ สพฺพสฺมึ อนาคตธเมฺม สเพฺพสํ ญาณํ อตฺถีติ ปวตฺตา **อนาคตญาณกถา**ฯ ปจฺจุปฺปเนฺน อตฺตโน ญาเณนปิ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปวตฺตา **ปฏุปฺปนฺนญาณกถา**ฯ พุทฺธา วิย สาวกาปิ เตน เตน เวเนยฺยชเนน ปตฺตพฺพผลํ ญตฺวาว ตทตฺถาย ธมฺมํ เทเสนฺตีติ ปวตฺตา **ผลญาณกถา**ฯ

สมฺมตฺตนิยาโม นิยมโต นิจฺจเฏฺฐน อสงฺขโตติ ปวตฺตา **นิยามกถา**ฯ ‘‘ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา’’ติอาทิวจนโต ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อสงฺขโตติ ปวตฺตา **ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา**ฯ ‘‘สจฺจานิ ตถานิ อวิตถานี’’ติอาทิวจนโต จตุสจฺจานิ อสงฺขตานีติ ปวตฺตา **สจฺจกถา**ฯ ‘‘จตฺตาโร อารุปฺปา อาเนญฺชา’’ติ วจนโต อสงฺขตาติ ปวตฺตา **อารุปฺปกถา**ฯ นิโรธสมาปตฺติ อสงฺขตาติ ปวตฺตา **นิโรธสมาปตฺติกถา**ฯ อสงฺขโต อากาโสติ **อากาสกถาฯ อากาโส สนิทสฺสโนติกถาฯ ปถวีธาตุ สนิทสฺสนา**ติอาทึ กตฺวา **กายกมฺมํ สนิทสฺสน**นฺติ ปริโยสานกถาฯ

นตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธเมฺมหิ สงฺคหิตา, เตน เอกวิเธน รูปสงฺคโหติอาทิ นิรตฺถกนฺติ ปวตฺตา **สงฺคหิตกถา**ฯ เวทนาทโย อรูปธมฺมา อญฺญมญฺญํ น สมฺปยุตฺตาติ ปวตฺตา **สมฺปยุตฺตกถา**ฯ เจตสิกํ นตฺถีติ ปวตฺตา **เจตสิกกถา**ฯ เจตนาธโมฺมว ทานํ, น เทยฺยธโมฺมติ ปวตฺตา **ทานกถา**ฯ ปฏิคฺคาหกานํ ปริโภคมยํ ปุญฺญํ อตฺถีติ ปวตฺตา **ปริโภคกถา**ฯ เปตา อิโต ทินฺนจีวราทีเหว ยาเปนฺตีติ ปวตฺตา **อิโตทินฺนกถา**ฯ **ปถวีกมฺมวิปาโกติกถา** ฯ **ชรามรณํ วิปาโกติกถา**ฯ กิเลสปฺปหานมตฺตเมว สามญฺญผลํ, น จิตฺตเจตสิกา ธมฺมาติ ปวตฺตา **อริยธมฺมวิปากกถา**ฯ อญฺญมญฺญาทิปจฺจยตาย **วิปาโก วิปากธมฺมธโมฺมติกถา**ฯ

อสุรกาเยน สทฺธึ ฉ คติโยติ ปวตฺตา **คติกถา**ฯ มตสโตฺต มาตุอุตุสมยญฺจ มาตาปิตุสํโยคญฺจ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ, อติเรกสตฺตาหํ วา ยสฺมึ ภเว ติฏฺฐติ, โส อนฺตราภโว นาม อตฺถีติ ปวตฺตา **อนฺตราภวกถา**ฯ รูปาทิปญฺจกามคุณาว กามธาตุ นาม, น ตุ วตฺถุกามกิเลสกามาติ ปวตฺตา **กามคุณกถา**ฯ ปเญฺจวายตนานิ กามาติกถาฯ รูปธมฺมาว รูปธาตูติกถาฯ อรูปธมฺมาว อรูปธาตูติกถาฯ รูปธาตุยา สตฺตา ฆานาทีหิ สทฺธึ สฬายตนิกาติ ปวตฺตา **รูปธาตุยาอายตนกถา**ฯ อารุเปฺปปิ อตฺถิ สุขุมรูปนฺติกถาฯ กายวจีวิญฺญตฺติวเสน รูปํ กมฺมนฺติกถาฯ จิตฺตวิปฺปยุโตฺต อรูปธโมฺมว ชีวิตินฺทฺริยํ, รูปชีวิตินฺทฺริยํ นตฺถีติ ปวตฺตา **ชีวิตินฺทฺริยกถา**ฯ อริยุปวาทกเมฺมน อรหตฺตา ปริหายตีติ ปวตฺตา **กมฺมเหตุกถา**ฯ

อนิจฺจาทิวเสน สงฺขาเร อาทีนวโต อปสฺสิตฺวา นิพฺพานํ อานิสํสโต ปสฺสนฺตสฺส สํโยชนปฺปหานํ โหตีติ ปวตฺตา **อานิสํสทสฺสาวิกถา**ฯ นิพฺพานารมฺมณมฺปิ สํโยชนํ อตฺถีติ ปวตฺตา **อมตารมฺมณกถา**ฯ รูปํ สารมฺมณนฺติกถาฯ อนุสยา อนารมฺมณาติกถาฯ ญาณํ อนา

รมฺมณนฺติกถาฯ อตีตารมฺมณญฺจ อนาคตารมฺมณญฺจ จิตฺตํ อนารมฺมณนฺติกถาทฺวยํฯ สพฺพํ จิตฺตํ วิตกฺกานุปติตนฺติกถาฯ วิตกฺกวิปฺผาโรว สโทฺท, โส จ น โสตวิเญฺญยฺยติ ปวตฺตา **วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถา**ฯ วินาปิ จิเตฺตน วาจา ปวตฺตตีติ ปวตฺตา **นยถาจิตฺตสฺสวาจาติกถา**ฯ วินาปิ จิเตฺตน กายกมฺมํ ปวตฺตตีติ ปวตฺตา **นยถาจิตฺตสฺสกายกมฺมนฺติกถา**ฯ อตีเตหิปิ ฌาเนหิ, อนาคเตหิปิ โยคิโน สมนฺนาคตาติ ปวตฺตา **อตีตานาคตสมนฺนาคตกถา**ฯ

ภวงฺคจิเตฺต อนิรุเทฺธ เอว กุสลากุสลจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตทภาเว จ สนฺตตินิโรโธ สิยาติ ปวตฺตา **นิโรธกถา**ฯ สห วาจาหิ วิญฺญตฺติรูปํ มโคฺคติกถาฯ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺสาปิ มคฺคภาวนา อตฺถีติ ปวตฺตา **ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺสมคฺคกถา**ฯ ปญฺจวิญฺญาณา กุสลาปิ อกุสลาปีติกถาฯ ปญฺจวิญฺญาณา สาโภคาติกถาฯ มคฺคกฺขเณ โลกิเยน, โลกุตฺตเรน จาติ ทฺวีหิ สีเลหิ ยุตฺตาติกถาฯ สีลํ อเจตสิกนฺติกถาฯ สีลํ น จิตฺตานุปริวตฺตีติกถาฯ สมาทานเหตุจิตฺตวิปฺปยุโตฺต ปุโญฺญปจโย โหตีติ ปวตฺตา **สมาทานเหตุกกถา**ฯ วิญฺญตฺติ สีลนฺติกถาฯ ปาณาติปาตาทโย วินาปิ วิญฺญตฺตึ โหนฺตีติ ปวตฺตา **อวิญฺญตฺติทุสฺสีลฺยกถา**ฯ

อนุสยา อพฺยากตา, อเหตุกา, จิตฺตวิปฺปยุตฺตาติ **ติโสฺสปิ อนุสยกถา**ฯ อเสขสฺส ญาณวิปฺปยุตฺตปฺปวตฺติยา โส ญาณีติ นวตฺตโพฺพติ ปวตฺตา **ญาณกถา**ฯ ญาณํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถา ฯ มคฺคกฺขเณ อิทํ ทุกฺขนฺติ ญาณํ ปวตฺตนฺติ ปวตฺตา **อิทํ ทุกฺขนฺติกถา**ฯ พุทฺธา อิทฺธิพเลน อายุกปฺปํ วินาปิ มหากปฺปํ ติฎฺฐนฺตีติ ปวตฺตา **อิทฺธิพลกถา**ฯ จิตฺตสนฺตติ สมาธิ, น เอกจิตฺตกฺขณิโกติ ปวตฺตา **สมาธิกถา**ฯ อวิชฺชาทิปฎิจฺจสมุปฺปาทเงฺคหิ อญฺญา ธมฺมฎฺฐิตตาติ ปวตฺตา **ธมฺมฎฺฐิตตากถา**ฯ รูปาทีหิ อญฺญา อนิจฺจตาติ ปวตฺตา **อนิจฺจตากถา**ฯ

วิญฺญตฺติโย วินาปิ อินฺทฺริยสํวโร กายวจีกมฺมนฺติ ปวตฺตา กถาฯ สพฺพํ กมฺมํ วิปากชนกนฺติ ปวตฺตา กมฺมกถาฯ สโทฺท วิปาโกติ ปวตฺตา กถาฯ สฬายตนํ วิปาโกติ ปวตฺตา กถาฯ มคฺคํ วินาปิ สตฺตกฺขตฺตุปรโมติกถาฯ ตถา โกลํโกลเอกพีชิกถาสุปิฯ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ชีวิตา โวโรเปตีติกถาฯ ทิฎฺฐิสมฺปนฺนสฺส อปายทุคฺคติยา สทฺธึ รูปาทิตณฺหาสงฺขาตทุคฺคติปหีนาติ ปวตฺตา **ทุคฺคติกถา**ฯ สตฺตมภวิกสฺส ตณฺหาสมฺภวโต ทุคฺคติ อปฺปหีนาติ ปวตฺตา **สตฺตมภวิกกถา**ฯ

สงฺฆเภทาทิกปฺปฎฺฐํ กมฺมํ กตฺวา เตน มหากปฺปํ อสีติภาคํ กตฺวา ตโต เอกภาคมตฺตํ กาลํ อายุกปฺปํ นิรเย ปจฺจนฺตีติ อคฺคเหตฺวา สกลํ มหากปฺปํ ปจฺจนฺติ, วินสฺสมาเนปิ กเปฺป จกฺกวาฬนฺตเรสุ ปจฺจนฺตีติ ปวตฺตา **กปฺปฎฺฐกถา**ฯ สงฺฆเภทโก อปฺปนากุสลานิ วิย กามาวจรกุสลมฺปิ น ปฎิลภตีติ ปวตฺตา **กุสลปฎิลาภกถา**ฯ องฺคสมฺปนฺนาย อาณตฺติยา อภาเวปิ มาตุฆาตาทิอานนฺตริยกมฺมปโยชโก มิจฺฉตฺตนิยโต เอวาติ ปวตฺตา **อนนฺตราปยุตฺตกถา**ฯ อนิยตธเมฺมสุปิ เกจิ กุสลสมฺปยุตฺตานิยตา อตฺถีติ ปวตฺตา **นิยตสฺส นิยามกถา**ฯ นีวรเณหิ นิวุเตน ปฎิจฺฉเนฺนเนว จิเตฺตน นีวรณํ ปชหนฺตีติ ปวตฺตา **นิวุตกถา**ฯ สมฺมุขีภูตํ สํโยชนเมว ชหตีติ ปวตฺตา **สมฺมุขีภูตกถา**ฯ สมาปโนฺน จ ฌานารมฺมณนิกนฺติยา ฌานํ อสฺสาเทตีติ ปวตฺตา **สมาปโนฺน อสฺสาเทตีติกถา**ฯ ทุกฺขเวทนายปิ ราคสฺสาทเวทนา โหตีติ ปวตฺตา **อสฺสาตราคกถา**ฯ ธมฺมตณฺหา อพฺยากตาติกถาฯ ธมฺมตณฺหา น ทุกฺขสมุทโยติกถาฯ

กุสลํ วา อกุสลสฺส, อกุสลํ วา กุสลสฺส อนนฺตรา อุปฺปชฺชนฺตีติ ปวตฺตา **กุสลากุสลปฎิสนฺทหนกถา**ฯ คพฺภเสยฺยกานมฺปิ พีชมตฺตํ สฬายตนํ ปฎิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปชฺชตีติ ปวตฺตา **สฬายตนุปฺปตฺติกถา**ฯ ปญฺจวิญฺญาณานิ อญฺญมญฺญสฺส อนนฺตรา อุปฺปชฺชนฺตีติ ปวตฺตา **อนนฺตรปจฺจยกถา**ฯ สมฺมาวาจากมฺมนฺตวิญฺญตฺติโย อริยรูปนฺติกถาฯ กามราคาทิโต

อโญฺญ อนุสโยติกถาฯ กิเลสปริยุฏฺฐานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาฯ ยถา กามราโค กามธาตุยํ ปริยาปนฺโน, เอวํ รูปราคอรูปราคา รูปารูปภูมิยํ ปริยาปนฺนาติ ปวตฺตา **ปริยาปนฺนกถา**ฯ ทฺวยํ ทิฏฺฐิคตํ อพฺยากตนฺติกถาฯ ทิฏฺฐิคตํ อปริยาปนฺนนฺติกถาฯ โย เยสํ เหตุปจฺจโย, โส ปุน เตสํ สหชาตาทิปจฺจโย น โหติ, เอกธาว เอกสฺส ปจฺจโย โหตีติ ปวตฺตา **ปจฺจยตากถา**ฯ อวิชฺชาว สงฺขารานํ ปจฺจโย, น ปน สงฺขารา อวิชฺชายาติ ปวตฺตา **อญฺญมญฺญปจฺจยกถา**ฯ กาลทฺธานา อิเม ปรินิปฺผนฺเนนน ปญฺญตฺติมตฺตาติ ปวตฺตา **อทฺธากถา**ฯ เอวํ **ขณลยมุหุตฺตกถา**ฯ อญฺญสฺส อาสวสฺส อภาวา อาสวา อนาสวาติ ปวตฺตา **อาสวกถา**ฯ โลกุตฺตรานํ ธมฺมานํ ชรามรณํ โลกุตฺตรนฺติ ปวตฺตา **ชรามรณกถา**ฯ นิโรธสมาปตฺติ โลกุตฺตราติ ปวตฺตา **สญฺญาเวทยิตกถา**ฯ สา โลกิยาติ ปวตฺตา **ทุติยสญฺญาเวทยิตกถา**ฯ นิโรธสมาปนฺโนปิ กาลํ กเรยฺยาติ ปวตฺตา **ตติยสญฺญาเวทยิตกถา**ฯ นิโรธสมาปตฺติ อสญฺญสตฺตุปิกาติกถาฯ กมฺมโต อโญฺญ จิตฺตวิปฺปยุโตฺต กมฺมูปจโยติกถาฯ

พลปฺปตฺตา พุทฺธาทโย อิทฺธิพเลน สตฺตานํ จิตฺตํ ราคาทิอนุปฺปตฺติยา นิคฺคณฺหนฺตีติ ปวตฺตา **นิคฺคหกถา**ฯ เอวํ กุสลุปฺปตฺติยา ปรจิตฺตปคฺคหนกถาฯ พุทฺธา อิทฺธิยา ปเรสํ สุขํ เทนฺตีติ ปวตฺตา **สุขานุปฺปทานกถา**ฯ ‘‘สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ มนสิกโรโต อตีตาทิเภทภิเนฺน สเพฺพ สงฺขาเร อารมฺมณวเสน เอกโต อธิคณฺหาตีติ ปวตฺตา **อธิคยฺหมนสิการกถา**ฯ รูปํ เหตุกนฺติกถาฯ เอวํ รูปํ สเหตุกนฺติกถาฯ รูปํ กุสลากุสลนฺติกถาฯ รูปํ วิปาโกติกถา, ยถา กามาวจรกเมฺมน ชาตํ รูปํ กามาวจรํ, เอวํ รูปาวจรารูปาวจรกเมฺมหิ ชาตํ รูปํ รูปาวจรารูปาวจรนฺติกถา ฯ รูปราโค รูปธาตุยา, อรูปราโค จ อรูปธาตุยา ปริยาปโนฺนติกถาฯ

อตฺถิ อรหโต ปุญฺญูปจโยติกถาฯ นตฺถิ อรหโต อกาลมจฺจูติกถาฯ ยํ กิญฺจิ อุปฺปชฺชติ, สพฺพมิทํ กมฺมโตติกถาฯ อินฺทฺริยพทฺธเมว ทุกฺขํ, น สเพฺพ สงฺขาราติ ปวตฺตา **อินฺทฺริยพทฺธกถา**ฯ สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา ฐเปตฺวา อริยมคฺคนฺติกถาฯ มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ ตานิ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหาตีติกถาฯ ตถา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตีติกถาฯ น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ภุญฺชตีติกถาฯ น วตฺตพฺพํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถาฯ พุทฺธา น กิญฺจิ ภุญฺชนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ พุทฺธสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถาฯ ทายกโต ทานํ วิสุชฺฌติ, น ปฏิคฺคาหกโตติ ปวตฺตา **ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถา**ฯ

พุทฺธา ตุสิตโลเก เอว นิพฺพตฺตนฺติ, น มนุสฺสโลเกฯ เอตฺถ หิ นิมฺมิตรูปมตฺตํ ทเสฺสนฺตีติ ปวตฺตา **มนุสฺสโลกกถา**ฯ นิมฺมิตรูปํ ธมฺมํ เทเสติ, น พุโทฺธติ ปวตฺตา **ธมฺมเทสนากถา**ฯ ราโคว กรุณา นาม, ตโต นตฺถิ พุทฺธานํ กรุณาติกถาฯ พุทฺธานํ อุจฺจารปสฺสาโว อเญฺญ คนฺธชาเต อติวิย อธิคณฺหาตีติ ปวตฺตา **คนฺธชาตกถา**ฯ พุทฺธา เอเกน มเคฺคน จตฺตาริ สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรนฺตีติ ปวตฺตา **เอกมคฺคกถา**ฯ ปริกมฺมาทึ วินาว ปฐมาทิชฺฌานา ทุติยาทิชฺฌานํ สงฺกมตีติ ปวตฺตา **ฌานสงฺกนฺติกถา**ฯ ปญฺจกนเย อวิตกฺกวิจารมตฺตํ ฌานํ วิสุํ ฌานํ นาม น โหติ, ฌานนฺตริกํ นาม โหตีติ ปวตฺตา **ฌานนฺตริกกถา**ฯ สมาปโนฺน สทฺทํ สุณาตีติกถาฯ วิญฺญาณํ วินา ปสาทจกฺขุนา รูปํ ปสฺสตีติกถาฯ

เตกาลิเก กิเลเส ปชหตีติ ปวตฺตา **กิเลสปฺปชหนกถา**ฯ นิพฺพานสงฺขาตาปิ สุญฺญตา สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนาติ ปวตฺตา **สุญฺญตกถา**ฯ อสงฺขตเมว สามญฺญผลนฺติกถา ฯ เยสํ เกสญฺจิ ธมฺมานํ ปฏิลาภา อสงฺขตาติ ปวตฺตา **ปตฺติกถา**ฯ สพฺพธมฺมานํ สภาวสงฺขาตา ตถตา อสงฺขตาติ ปวตฺตา **ตถตากถา**ฯ อนวชฺชเฏฺฐน นิพฺพานมฺปิ กุสลนฺติกถาฯ อานนฺตริยา

ทิ วินาปิ อตฺถิ ปุถุชฺชนสฺส อจฺจนฺตนิยามตาติกถาฯ โลกิยสทฺธาทโย น อินฺทฺริยานีติ ปวตฺตา **อินฺทฺริยกถา**ฯ

อสญฺจิจฺจาปิ อานนฺตริโก โหตีติ ปวตฺตา **อสญฺจิจฺจกถา**ฯ นตฺถิ ปุถุชฺชนสฺส ญาณนฺติ ปวตฺตา **ญาณกถา**ฯ เนรยิกานํ กมฺมาเนว นิรยปาลรูเปน วเธนฺติ, น นิรยปาลาติ ปวตฺตา **นิรยปาลกถา**ฯ อตฺถิ เทเวสุ ติรจฺฉานาติกถาฯ วิรติตฺตยํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ, ปญฺจงฺคิโกว มคฺคติ ปวตฺตา **มคฺคกถา**ฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ ญาณํ โลกุตฺตรนฺติ ปวตฺตา **ญาณกถา**ฯ

ติโสฺส สงฺคีติโย อารพฺภ สาสนํ นวํ กตนฺติ ปวตฺตา **สาสนกถา**ฯ ปุถุชฺชโน เอกกฺขเณ เตธาตุเกหิ ธเมฺมหิ อวิวิโตฺตติ ปวตฺตา **อวิวิตฺตกถา**ฯ เญยฺยาวรณเหตุกํ กิญฺจิ สํโยชนํ อปฺปหายปิ อรหา โหตีติ ปวตฺตา **สํโยชนกถา**ฯ ''สงฺขารา นิจฺจา โหนฺตุ, รุกฺขา นิจฺจปุปฺผผลาทิยุตฺตา เขมิโน โหนฺตู''ติอาทินา ยถาธิปฺปายํ อิทฺธิ ปวตฺตตีติ ปวตฺตา **อิทฺธิกถา**ฯ พุทฺธานํ สรีรอายุปภาเวมตฺตโต อญฺญาปิ เวมตฺตตา อตฺถีติ ปวตฺตา **พุทฺธกถา**ฯ เอกสฺมิํ ขเณ สพฺพโลกธาตูสุ อเนเก พุทฺธา สนฺตีติ ปวตฺตา **สพฺพทิสากถา**ฯ สเพฺพ ธมฺมา นิยตาติ ปวตฺตา **ธมฺมกถา**ฯ สพฺพกมฺมานิ ผลทาเน นิยตานีติ ปวตฺตา **กมฺมกถา**ฯ

อรหา อสพฺพญฺญุภาเวน สพฺพญฺญุวิสเย กิญฺจิ สํโยชนํ อปฺปหาย ปรินิพฺพาตีติ ปวตฺตา **ปรินิพฺพานกถา**ฯ อรหา กุสลจิโตฺต ปรินิพฺพายตีติ ปวตฺตา **กุสลจิตฺตกถา**ฯ อรหา อาเนญฺช สณฺฐิโต ปรินิพฺพายตีติ ปวตฺตา **อาเนญฺชกถา** ฯ อตฺถิ คพฺภเสยฺยาย ธมฺมาภิสมโย, อตฺถิ คพฺภเสยฺยาย อรหตฺตปฺปตฺติ, สุปินนฺต ธมฺมาภิสมโย, อรหตฺตปฺปตฺติ จาติ ปวตฺตา **ติโสฺสปิ กถา**ฯ สพฺพํ สุปินจิตฺตํ อพฺยากตนฺติกถาฯ ขณิกตาย จิตฺตานํ นตฺถิ อาเสวนปจฺจยตาติกถาฯ สเพฺพ สงฺขตา เอกจิตฺตกฺขณิกาติ ปวตฺตา **ขณิกกถา**ฯ

อิตฺถิยา สทฺธิํ เอกโต สมฺปตฺติํ อนุภวิสฺสามาติ ปูชาทิํ กตฺวา เอกาธิปฺปายปฺปตฺตสฺส ภิกฺขุโน เมถุโน ธโมฺม ปฏิเสวิตโพฺพติ ปวตฺตา **เอกาธิปฺปายกถา**ฯ ปาปภิกฺขูสุ เมถุนํ ปฏิเสวเนฺตสุ อรหนฺตานํ วเณฺณน อมนุสฺสา เมถุนํ ปฏิเสวนฺตีติ ปวตฺตา **อรหนฺตวณฺณกถา**ฯ เกจิ สตฺตา อตฺตโน อิสฺสริเยน กามการิกาวเสน วินิปาตํ คจฺฉนฺติ, น กมฺมวเสนาติ ปวตฺตา **อิสฺสริยกามการิกากถา**ฯ น ราโค ราคปติรูปโกติอาทิ **ปติรูปกถา**ฯ ขนฺธายตนาทโย อปรินิปฺผนฺนาติ ปวตฺตา **อปรินิปฺผนฺนกถา**ติ สาธิกทฺวิสตกถาฯ ปาฬิยํ อฎฺฐมฺขวาทยุตฺติวเสเนว สมฺมิติยาทีนํ ภินฺนลทฺธิกานํ ลทฺธิเภทวเสน นานาปการโต วิภตฺตา, ตา ปน สพฺพกถา ปุคฺคลกถาวฯ ตา ตํตํลทฺธิเภทวเสน สเงฺขปโตปิ วุจฺจมานา อติภาริยํ คนฺถํ กโรนฺติ, ตสฺมา น วิตฺถาริตาฯ ตํ ปน นยํ อิจฺฉเนฺตหิ **ปาฬิอฎฺฐกถาสุ** (กถา. ๑ อาทโย; กถา. อฎฺฐ. นิทานกถา) เอว วิตฺถารโต คเหตโพฺพติ อยเมตฺถ ปาฬินเยน สทฺธิํ อตฺถวินิจฺฉโยฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

กถาวตฺถุมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ยมกมาติกา

มูลยมกมาติกตฺถวณฺณนา

อิทานิ ยมกมาติกาย สํวณฺณนานโย โหติฯ สา ปเนสา มูลยมกมาติกา ขนฺธายตนธาตุสจฺจสงฺขารอนุสยจิตฺตธมฺมอินฺทฺริยยมกมาติกาติ ทสวิธา โหติฯ เกนเฏฺฐน เจตฺถ ยมกนฺติ? ยุคฬเฏฺฐนฯ ยุคฬํ หิ ‘‘ยมกปาฏิหาริยํ’’, ‘‘ยมกสาลา’’ติอาทีสุ ‘‘ยมก’’นฺติ วุจฺจติ, อิติ ยุคฬสงฺขาตานํ ยมกานํ วเสน เทสิตตฺตา อิเมสุ ทสสุ เอเกกมฺปิ, เอเตสํ วิภชนตฺตา นิเทฺทโสปิ, สเพฺพสํ สมูหตฺตา ปกรณมฺปิ **ยมกํ** นามฯ อิธ ปเนตา นิเทฺทสยมกํ อุปาทาย ‘‘ยมกมาติกา’’เตฺวว วุตฺตา, ตาสํ ปน ทสนฺนํ ยมกมาติกานํ มูลยมกมาติกา อาทิฯ ตตฺถาปิ ‘‘เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติ อิทํ ยมกํ อาทิฯ ตสฺส กุสลมูลสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ วเสน อตฺถยมกนฺติ วา, เตสเญฺญว อตฺถานํ อนุโลมโต ปฏิโลมโต ปวตฺตปาฬิธมฺมวเสน ธมฺมยมกนฺติ วา, อนุโลมปฏิโลมโต ปวตฺตปุจฺฉาวเสน ปุจฺฉายมกนฺติ วา ติธา ยมกภาโว เวทิตโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อิเมสํ ยมกานํ วเสน เทสิตาย อิมิสฺสา มูลยมกมาติกาย ตาว นยยมกปุจฺฉาอตฺถวารปฺปเภทวเสน ปาฬิววตฺถานํ เอวํ เวทิตพฺพํ – กุสลตฺติกมาติกาย หิ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ อิทํ อาทิปทํ นิสฺสาย มูลนโย มูลมูลนโย มูลกนโย มูลมูลกนโยติ อิเม จตฺตาโร นยา โหนฺติฯ เตสุ เอเกกสฺมิํ นเย มูลยมกํ เอกมูลยมกํ อญฺญมญฺญมูลยมกนฺติ ตีณิ ตีณิ ยมกานีติ ทฺวาทส ยมกานิฯ เอเกกสฺมิํ ยมเก อนุโลมปฏิโลมวเสน เทฺว เทฺว ปุจฺฉาติ จตุวีสติ ปุจฺฉา, เอเกกปุจฺฉาย สนฺนิฏฺฐานสํสยวเสน เทฺว เทฺว อตฺถาติ อฏฺฐจตฺตาลีส อตฺถาฯ

ตตฺถ **เย เกจิ กุสลา**ติ กุสเลสุ ‘‘กุสลา นุ โข, น กุสลา นุ โข’’ติ สเนฺทหาภาวโต อิมสฺมิํ ปเท สนฺนิฏฺฐานโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สเพฺพ เต กุสลมูลา**ติ ‘‘สเพฺพ เต กุสลา ธมฺมา กุสลมูลา นุ โข, น นุ โข’’ติ เอวํ วิมติวเสน ปุจฺฉิตตฺตา อิมสฺมิํ ปเท สํสยโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส จ โข เวเนยฺยานํ สํสยฏฺฐาเน สํสยํ ทีเปตฺวา ตํวิโนทนตฺถํ ภควตา วุโตฺต, ตถาคตสฺส ปน สํสยฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ อิโต ปเรสุปิ ปุจฺฉาปเทสุ เอเสว นโยฯ ยถา จ กุสลปทํ นิสฺสาย อิเม จตฺุนยาทโย โหนฺติ, อกุสลปทํ นิสฺสายปิ ตเถว, อพฺยากตปทํ นิสฺสายปิ ตเถว, กุสลาทีนิ ตีณิปิ ปทานิ เอกโต กตฺวา นิทฺทิฏฺฐํ นามปทํ นิสฺสาย ตเถวาติ กุสลตฺติกมาติกาย จตูสุ ปเทสุ สเพฺพปิ โสฬส นยา, อฏฺฐจตฺตาลีส ยมกานิ, ฉนฺนวุติ ปุจฺฉา, ทฺวานวุติสตํ อตฺถา จ อุเทฺทสวเสน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺตาวตา มูลวาโร เหตุวาโร นิทานวาโร สมฺภววาโร ปภววาโร สมุฏฺฐานวาโร อาหารวาโร อารมฺมณวาโร ปจฺจยวาโร สมุทยวาโรติ สเพฺพปิ ทส วารา โหนฺติฯ ตตฺถ มูลวาเร อาคตปริเจฺฉเทเนว อวเสเสสุปิ นยาทโย เวทิตพฺพาฯ ปาฬิ ปเนตฺถ อติสํขิตฺตาฯ อิติ สเพฺพสุปิ ทสสุ วาเรสุ สฏฺฐิสตํ นยา, อสีติอธิกานิ จตฺตาริ ยมกสตานิ, สฏฺฐิอธิกานิ นว ปุจฺฉาสตานิ, วีสาธิกานิ เอกูนวีสติ อตฺถสตานิ จ อุทฺทิฏฺฐานีติ เวทิตพฺพานิฯ

เอวเมตฺถ นยยมกปุจฺฉา อตฺถวารปฺปเภทวเสน ปาฬิววตฺถานํ วิทิตฺวา อิทานิ ตสฺสา อนุตฺตานปทตฺถานุสาเรเนว วิภงฺคนยสหิโต สเงฺขปตฺถวณฺณนานโย เอวํ เวทิตโพฺพ – ตตฺถ **เย เกจี**ติ อนวเสสวจนํฯ **กุสลา ธมฺมา**ติ อนวชฺชสุขวิปากา นิสฺสตฺตสภาวาฯ **สเพฺพ เต กุสลมูลา**ติ กิํ เต สเพฺพเยว กุสลมูลา โหนฺตีติ ปุจฺฉาฯ อิมานิ ปน วิสฺสชฺชนมาติกาย นตฺถิฯ ยมกมาติกาย หิ สพฺพตฺถ ปุจฺฉาปทาเนว อุทฺธฏานิ, น วิสฺสชฺชนานีติฯ วิสฺสชฺชนานิ ปน นิเทฺทเสเยว วุตฺตานิ, ตสฺมา สพฺพตฺถ นิเทฺทสนเยเนว วิสฺสชฺชนมฺุขํ ทสฺสยิสฺสามฯ อิมิสฺสาว ‘‘เย เกจิ

กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลา’’ติ ปุจฺฉาย วิภงฺคนเยน อิทํ วิสฺสชฺชนมฺขํฯ ‘‘ตีเณว กุสลมูลานิ, อวเสสา กุสลา ธมฺมา น กุสลมูลา’’ติ ตสฺสา จายมโตฺถ – น เต สเพฺพ กุสลา ธมฺมา กุสลมูลานิ โหนฺติ, อโลภาทีนิ ปน ตีเณว กุสลมูลานีติฯ เย วา ปน กุสลมูลา ตโย อโลภาทโย กุสลานํ มูลาติ วุตฺตา, **สเพฺพ เต กุสลา ธมฺมา**ติ กิํ เต สเพฺพ ตโยปิ ธมฺมา กุสลาติ ปุจฺฉาฯ ตสฺสา นิเทฺทเส ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ ตสฺส เตสํ ติณฺณํ มูลานํ กุสลภาวมฺปิ สมฺปฏิจฺฉามีติ อโตฺถฯ อยํ ตาว มูลนเย มูลยมกนโยฯ

เอกมูลยมเก ปน **สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกมูลา**ติ คณนเฎฺฐน เอกมูลกํ อคฺคเหตฺวา สมานเตฺถน คเหตพฺพา, อยํ เหตฺถ อโตฺถ – ‘‘สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกํ สมานํ มูลํ เอเตสนฺติ เอกมูลา’’ติฯ ยํ ผสฺสสฺส มูลํ, กิํ ตเทว เวทนาทีนนฺติ อยํ ปุจฺฉาฯ อถ เนสํ ตถาภาวํ สมฺปฏิจฺฉนวเสน ‘‘อามนฺตา’’ติ วิภเงฺค วิสฺสชฺชนํฯ **เย วา ปน กุสลมูเลน เอกมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา**ติ ปุจฺฉาฯ ตสฺสา ปน กุสลจิตฺตสมฺุฏฐานํ รูปํ กุสลมูเลน เอกมูลเมว, น กุสลํ, ผสฺสาทิธมฺมชาตํ ปน กุสลมูเลน เอกมูลเญฺจว กุสลญฺจาติ อิทํ วิสฺสชฺชนํฯ ยเถว หิ ผสฺสาทีนํ อโลภาทโย สุปฺปติฎฺฐิตภาวสาธเนน เหตุปจฺจยตฺตา มูลํ, ตถา ตํสมฺุฏฐานรูปสฺสาปีติ ตํรูปมฺปิ อรูปธเมฺมหิ สทฺธิํ สมานมูลนฺติ วุจฺจติ, น ปน กุสลํ อนวชฺชสุขวิปากตฺตาภาวาฯ เอกมูลยมกนโยฯ

อญฺญมญฺญมูลยมเก ปน ‘‘เย เกจิ กุสลา’’ติ อปุจฺฉิตฺวา **‘‘เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลา’’**ติ ปุจฺฉา กตาฯ กสฺมา? อิมินาปิ พฺยญฺชเนน ตเสฺสวตฺถสฺส สมฺภวทสฺสนตฺถํ, กุสลสมฺุฏฐานรูปสฺสาปิ สมฺปิณฺฑนตฺถญฺจฯ **อญฺญมญฺญมูลา**ติ สเพฺพว เต กิํ อญฺญมญฺญสฺส เหตุปจฺจยเฎฺฐน มูลานิ โหนฺตีติ ปุจฺฉาฯ ตสฺสา ยานิ เทฺว ตีณิ มูลานิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ, ตาเนว เอกมูลานิ เจว อญฺญมญฺญมูลานิ จ, อวเสสา กุสลมูลสหชาตา รูปารูปธมฺมา กุสลมูเลน เอกมูลาว, น จ อญฺญมญฺญมูลาติ วิสฺสชฺชนํฯ ตเสฺสว ปฏิโลมนเย สเพฺพ เต อญฺญมญฺญมูลา อโลภาทโย กุสลาติ ปุจฺฉาฯ อามนฺตาติ วิสฺสชฺชนํฯ มูลนโยฯ

ยถา จ มูลนเย มูลยมกเอกมูลยมกอญฺญมญฺญมูลยมกวเสน ฉพฺพิธา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนยา วุตฺตา, เอวํ มูลมูลนยาทีสุปิ เวทิตพฺพาฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – **สเพฺพ เต กุสลมูลมูลา**ติ สเพฺพ เต กุสลมูลสงฺขาตา มูลา, กุสลมูลมูลาเตฺวว อโตฺถฯ **เอกมูลมูลา**ติ สมานเฎฺฐน เอกเมว มูลมูลํ เอเตสนฺติ เอกมูลมูลา, สมานมูลมูลาเตฺวว อโตฺถฯ **อญฺญมญฺญมูลมูลา**ติ อญฺญมญฺญสฺส มูลํ อญฺญมญฺญมูลํ, ตํ เหตุปจฺจยเฎฺฐน มูลํ เอเตสนฺติ อญฺญมญฺญมูลมูลา, อญฺญมญฺญมูลมูลาเตฺวว อโตฺถฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ มูลมูลนโยฯ

มูลกนเย ปน **สเพฺพ เต กุสลมูลกา**ติ สเพฺพ เต กุสลา เหตุปจฺจยเฎฺฐน กุสลภูตํ มูลํ เอเตสนฺติ กุสลมูลกาติ ปุจฺฉาฯ อามนฺตาติ วิสฺสชฺชนํฯ ‘‘เย วา ปน กุสลมูลกา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติ ปุจฺฉาฯ ยํ รูปํ, ตํ ฐเปตฺวา เสสํ กุสลนฺติ วิสฺสชฺชนํ, เสสํ ตาทิสเมวาติฯ มูลกนโยฯ

มูลมูลกนเย ปน **กุสลมูลมูลกา**ติ กุสลมูลสงฺขาตํ มูลํ เอเตสนฺติ กุสลมูลมูลกาฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

อยํ ตาว กุสลปเทสุ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโยฯ อกุสลปทาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – อกุสลปทมูเลสุ เอกมูลยมเก ‘‘เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต อกุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ ปฐมปุจฺฉาย ‘‘อเหตุกํ อกุสลํ อกุสลมูเลน เอกมูล’’นฺติ นิเทฺทเส วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตตฺถ **อเหตุกํ อกุสล**นฺติ ทฺวีสุ โมหมูลจิเตฺตสุ โมหํ สนฺธาย วุตฺตํ, อพฺยากตปทมูเลสุ เอกมูลยมเก ‘‘เย เกจิ อพฺยากตา ธมฺมา, สเพฺพ เต อพฺยากตมูเลน เอกมูลา’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘อเหตุกํ อพฺยากตํ ฐ

เปตฺวา เสสา อพฺยากตมูเลน เอกมูลกา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ ตตฺถ **อเหตุกํ อพฺยากต**นฺติ อฏฺฐารสาเหตุกจิตฺตุปฺปาทา, รูปํ, นิพฺพานญฺจฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ สเหตุกอพฺยากตจิตฺตสมุฏฺฐานรูปมฺปิ อพฺยากตมูเลน เอกมูลเมว, ตํ ปน อโพฺพหาริกํ กตฺวา นิเทฺทเส เอกโต ลพฺภมานกวเสนเปตํ วิสฺสชฺชนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

นามปทมูเลสุ จ ‘‘เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูลา’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘นเวว นามมูลานิ, อวเสสา นามา ธมฺมา, น นามมูลา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ เอกมูลนเย ปเนตฺถ ‘‘เย เกจิ นามา ธมฺมา, สเพฺพ เต นามมูเลน เอกมูลา’’ติ ปุจฺฉาฯ ‘‘อเหตุกํ นามํ ฐเปตฺวา เสสํ นามมูเลน เอกมูล’’นฺติ วิสฺสชฺชนํฯ ตตฺถ อเหตุกจิตฺตุปฺปาทวิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตโมหนิพฺพานวเสน อเหตุกํ นามํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ กุสลปเท วุตฺตานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ อยํ มูลวาเรนโยฯ

อิโต ปเรสุ เหตุวาราทีสุ นวสุ วาเรสุ มูลวารสทิโสว สพฺพตฺถ สํวณฺณนานโยฯ เหตุอาทิปทมตฺตเมว เหตฺถ วิเสโส, ตานิ จ มูล-สทฺทปริยายโต อโลภาทิเหตุกาเนวฯ อโลภาทโย หิ สหชาตธมฺมสงฺขาตสฺส อตฺตโน ผลสฺส ปติฏฺฐานเฏฺฐน **มูลํ**ฯ ตสฺส นิปฺผาทนตฺถํ หิโนติ ปวตฺตตีติ **เหตุ,** ‘‘หนฺท นํ คณฺหถา’’ติ ทเสฺสนฺตํ วิย อตฺตโน ผลํ นิเทตีติ **นิทานํ**ฯ เอตสฺมา ผลํ สมฺภวตีติ **สมฺภโว**ฯ ปภวตีติ **ปภโว**ฯ สมุฏฺฐาติ ตํ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **สมุฏฺฐานํ**ฯ ตํ อาหรตีติ **อาหาโร**ฯ อปฏิกฺขิปิตพฺพเฏฺฐน เตน อาลมฺพิยตีติ **อาลมฺพณํ**ฯ เอตํ ปฏิจฺจ ตํ เอตีติ **ปจฺจโย**ฯ เอตสฺมา ตํ สมุเทตีติ **สมุทโย**ฯ สพฺพํ การณปริยาเยน วุตฺตา ‘‘มูลํ เหตุ นิทานญฺจา’’ติ คาถา ทสนฺนมฺปิ วารานํ อุทฺทานคาถา นามฯ อยํ มูลยมกมาติกตฺถวณฺณนานโยฯ

ขนฺธยมกมาติกตฺถวณฺณนา

ขนฺธยมกปาฬิยา ปน ปาฬิววตฺถานํ ตาว เอวํ เวทิตพฺพํ – ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ ปทํ อาทิํ กตฺวา ยาว ‘‘น ขนฺธา น สงฺขารา’’ติ ปทํ, ตาว ปวตฺตา อยํ ขนฺธยมกมาติกา นามฯ สา ปณฺณตฺติวารสฺส ‘‘อุเทฺทสวาโร’’ติปิ ‘‘ปุจฺฉาวาโร’’ติปิ วุจฺจติฯ โส จ ปทโสธนวาโร ปทโสธนมูลจกฺกวาโร สุทฺธขนฺธวาโร สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโรติ จตูหิ นยวาเรหิ ปฏิมณฺฑิโตฯ ตตฺถ ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป’’นฺติอาทินา นเยน ปทเมว โสเธตฺวา คโต **ปทโสธนวาโร** นามฯ โส อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติ ฯ ตสฺส อนุโลมวาเร ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป’’นฺติอาทีนิ ปญฺจ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘‘น รูปํ น รูปกฺขโนฺธ, น รูปกฺขโนฺธ น รูป’’นฺติ อาทินา ปญฺจ วาราฯ

ตโต ปรํ เตสเญฺญว ปทโสธนวาเร โสธิตานํ ขนฺธานํ ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทินา นเยน เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ จกฺกานิ พนฺธิตฺวา คโต ปทโสธนมูลกานํ จกฺกานํ อตฺถิตาย **ปทโสธนมูลจกฺกวาโร** นามฯ โสปิ อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตสฺส อนุโลมวาเร ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทีนิ เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา วีสติ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘‘น รูปํ น รูปกฺขโนฺธ, น ขนฺธา น เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทีนิ วีสติเมวฯ

ตโต ปรํ ‘‘รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา รูป’’นฺติอาทินา นเยน สุทฺธขนฺธวเสเนว คโต **สุทฺธขนฺธวาโร** นามฯ โสปิ อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตสฺส อนุโลมวาเร ‘‘รูปํ ขโนฺธ , ขนฺธา รูป’’นฺติอาทีนิ ปญฺจ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘‘น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น รูป’’นฺติอาทีนิ ปเญฺจวฯ

ตโต ปรํ เตสเญฺว สุทฺธขนฺธานํ ‘‘รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนา’’ติอาทินา นเยน เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ จกฺกานิ พนฺธิตฺวา คโต สุทฺธขนฺธมูลกานํ จกฺกานํ อตฺถิตาย **สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโร** นามฯ โสปิ อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตสฺส อนุโลมวาเร ‘‘รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนา’’ติอาทีนิ เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา วีสติ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘‘น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น เวทนา’’ติอาทีนิ วีสติเมวฯ เอวเมตฺถ จตูสุ นยวาเรสุ เอกํ ยมกสตํ, เทฺว ปุจฺฉาสตานิ, เอเกกปุจฺฉาย สนฺนิฏฺฐานสํสยวเสน เทฺว เทฺว อเตฺถ กตฺวา จตฺตาริ จ อตฺถสตานิ อุทฺทิฏฺฐานีติ เวทิตพฺพานิฯ

เอวเมติสฺสา ปาฬิววตฺถานํ วิทิตฺวา อิทานิ อนุตฺตานปทตฺถานุสาเรน วิภงฺคนยสหิตสเงฺขปตฺถวณฺณนานโย เอวํ เวทิตโพฺพฯ **ปญฺจกฺขนฺธา**ติ อยํ ยมกวเสน ปุจฺฉิตพฺพานํ ขนฺธานํ อุเทฺทโสฯ **รูปกฺขโนฺธ...เป.... วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ติ เตสเญฺว ปเภทโต นามววตฺถานํฯ ตโต ปรํ ปทโสธนวาราทโย จตฺตาโร นยวาราฯ ตตฺถ **รูปํ รูปกฺขโนฺธ**ติ ยํ กิญฺจิ ‘‘รูป’’นฺติ วุจฺจติ, สพฺพํ ตํ ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติ ปุจฺฉตีติ วจนโสธนตฺถํ ปุจฺฉาฯ ตสฺสา จ ‘‘ปิยรูปํ สาตรูปํ รูปํ น รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูปเญฺจว รูปกฺขโนฺธ จา’’ติ อิทํ นิเทฺทสนเยน วิสฺสชฺชนํฯ ตตฺถ **ปิยรูปํ สาตรูป**นฺติอาทีสุ ยํ ‘‘รูป’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ รูปเมว น รูปกฺขโนฺธฯ โย ปน ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติ วุโตฺต, โส ‘‘รูป’’นฺติปิ ‘‘รูปกฺขโนฺธ’’ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ อโตฺถฯ **รูปกฺขโนฺธ รูป**นฺติ เอตฺถ ปน ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ รูปกฺขนฺธสฺส นิยเมน รูปนฺติ วตฺตพฺพตฺตาฯ **เวทนา เวทนากฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย, **เวทนากฺขโนฺธ เวทนา**ติ ปุจฺฉาย จ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ **สญฺญาสญฺญากฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย ‘‘ปปญฺจสญฺญา’’ติอาทีสุ อาคตา ทิฏฺฐิสญฺญา สญฺญา น สญฺญากฺขโนฺธ, สญฺญากฺขโนฺธ สญฺญา เจว สญฺญากฺขโนฺธ จาติ วิสฺสชฺชนํฯ **สญฺญากฺขโนฺธ สญฺญา**ติ ปุจฺฉาย จ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ **สงฺขารา สงฺขารกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย ‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติอาทีสุ อาคโต สงฺขารกฺขโนฺธ, ตโต อวเสสา สงฺขตธมฺมา สงฺขารา น สงฺขารกฺขโนฺธติ วิสฺสชฺชนํฯ **สงฺขารกฺขโนฺธ สงฺขารา**ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ **วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย, **วิญฺญาณกฺขโนฺธ วิญฺญาณ**นฺติ ปุจฺฉาย จ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ

ปฏิโลมวาเร **น รูปํ น รูปกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ ตสฺส รูป-สทฺทวจนียา ธมฺมา รูปกฺขโนฺธ น โหนฺตีติ อโตฺถฯ **น รูปกฺขโนฺธ น รูป**นฺติ ปุจฺฉาย รูปกฺขนฺธวิรหิตา ‘‘ปิยรูปํ สาตรูป’’นฺติ วุตฺตา ธมฺมา น รูปกฺขโนฺธ, รูปํ, ปิยรูปสาตรูปรูปกฺขนฺธวิรหิตา ปน ธมฺมา น รูปกฺขโนฺธ เจว น รูปญฺจาติ วิสฺสชฺชนํฯ **น เวทนา น เวทนากฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย, **น เวทนากฺขโนฺธ น เวทนา**ติ ปุจฺฉาย, **น สญฺญา น สญฺญากฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย จ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ **น สงฺขารา น สงฺขารกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ **น สญฺญากฺขโนฺธ น สญฺญา**ติ ปุจฺฉาย ปน ทิฏฺฐิสญฺญา น สญฺญากฺขโนฺธ, สญฺญา, ตํ ทิฏฺฐิสญฺญํ, สญฺญากฺขนฺธญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว สญฺญา น จ สญฺญากฺขโนฺธติ วิสฺสชฺชนํฯ **น สงฺขารา น สงฺขารกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ **น สงฺขารกฺขโนฺธ น สงฺขารา**ติ ปุจฺฉาย สงฺขารกฺขนฺธํ ฐเปตฺวา อวเสสสงฺขตธมฺมา น สงฺขารกฺขโนฺธ, สงฺขารา, อสงฺขตา ปน ธาตุ น เจว สงฺขารา น จ สงฺขารกฺขโนฺธติ วิสฺสชฺชนํฯ **น วิญฺญาณํ น วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ติ ปุจฺฉาย, **น วิญฺญาณกฺขโนฺธ น วิญฺญาณ**นฺติ ปุจฺฉาย จ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ อิมินาว นเยน อิโต ปเรสุปิ สพฺพตฺถ วิสฺสชฺชนนโย เวทิตโพฺพ, วิเสสมตฺตเมว ปน วกฺขามฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาเร ปน อยํ วิเสโส – **ขนฺธา เวทนากฺขนฺธ**ติ เย เกจิ ขนฺธา, สเพฺพ เต เวทนากฺขนฺธติ ปุจฺฉาฯ ตสฺสา ‘‘เวทนากฺขนฺธ ขนฺธ เจว เวทนากฺขนฺธ จ, อวเสสา ปน ขนฺธา, น เวทนากฺขนฺธ’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ปฏิโลเม ปน **น ขนฺธา น เวทนากฺขนฺธ**ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ เอตฺถ จ เย ปญฺญตฺตินิพฺพานสงฺขาตา ธมฺมา ขนฺธาปิ น โหนฺติ, เต ยสฺมา เวทนากฺขนฺธปิ น โหติ, ตสฺมา ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ, เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปทโสธนมูลจกฺกวาโรฯ

สุทฺธขนฺธวาเร ปน ‘‘รูปํ ขนฺธ’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ ปิยรูปาทีนญฺจ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สงฺคหิตตฺตาฯ ‘‘ขนฺธา รูป’’นฺติอาทีสุ เย เกจิ ขนฺธา, สเพฺพ เต รูปกฺขนฺธติอาทินา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เตเนว หิสฺส นิเทฺทเส ‘‘ขนฺธา รูป’’นฺติอาทินา ปทํ อนุทฺธริตฺวา ‘‘ขนฺธา รูปกฺขนฺธ’’ติอาทินา อตฺถวเสเนว ปทํ อุทฺธริตฺวา ‘‘รูปกฺขนฺธ ขนฺธ เจว รูปกฺขนฺธ จ, อวเสสา ขนฺธา, น รูปกฺขนฺธ’’ติ วิสฺสชฺชนํ กตํฯ เตเนว จ การเณน สุทฺธขนฺธวาโรติ วุโตฺตฯ วจนโสธเน วิย หิ เอตฺถ น วจนํ ปมาณํ, ยถา ปน สุทฺธขนฺธา ลพฺภนฺติ, ตถา ตถา อโตฺถว ปมาณํฯ ปรโต อายตนยมกมาติกาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปฏิโลเม ‘‘น รูปํ น ขนฺธ’’ติ ยํ ธมฺมชาตํ รูปํ น โหติ, ตํ ขนฺธปิ น โหตีติ ปุจฺฉา, ตสฺสา ‘‘รูปกฺขนฺธวิรหิตา ขนฺธา, น รูปํ, ตถา นิพฺพานํ น ปน รูปเญฺจว น ขนฺธ จา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ สุทฺธขนฺธวาโรฯ

สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาเรปิ ‘‘ขนฺธา เวทนากฺขนฺธ’’ติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพติ อยํ ปณฺณตฺติวาเร นโยฯ

ยสฺมา ปน นิเทฺทเส อิมิสฺสา ปน มาติกาย ปณฺณตฺติวารสงฺขาตํ นิเทฺทสํ วตฺวา ตโต อิมํ มาติกากฺกมํ มุญฺจิตฺวา อปเรน ปริยาเยน อเญฺญปิ อุเทฺทสวารวิรหิตา ‘‘ปวตฺติวาโร ปริญฺญาวาโร’’ติ เทฺว มหาวารา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวเสน วุตฺตา, ตสฺมา เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ วารานํ นโย ทเสฺสตโพฺพฯ ตโต ปวตฺติวาเร ตาว ปาฬิววตฺถานปุพฺพิกา มุขมตฺตปฺปกาสนา – อิมสฺมึ หิ อุปฺปาทวาโร นิโรธวาโร อุปฺปาทนิโรธวาโรติ ตโย อนฺตรวารา โหนฺติฯ ตตฺถ อุปฺปาทวาเร ตาว ติณฺณํ อทฺธานํ วเสน ฉ กาลเภทา โหนฺติ ปจฺจุปฺปโนฺน, อตีโต, อนาคโต, ปจฺจุปฺปเนฺนนาตีโต, ปจฺจุปฺปเนฺนนานาคโต, อตีเตนานาคโตติฯ เอวเมเตสุ ฉสุ กาลเภเทสุ ยฺวายํ ปฐโม ปจฺจุปฺปโนฺน, ตตฺถ ปุคฺคลโต โอกาสโต ปุคฺคโลกาสโตติ ตโย วารา โหนฺติฯ

ตตฺถ ‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตีติ? อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชติฯ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ รูปกฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติ, เวทนากฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชตีติ? อรูปํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติฯ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ เวทนากฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติ, รูปกฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ…เป.… ตสฺส วิญฺญาณกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ…เป.… ยสฺส วา ปน วิญฺญาณกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชตีติ…เป.… ปญฺจโวการํ …เป.… อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ รูปกฺขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ, ‘‘ยสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สญฺญากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ เวทนากฺขนฺธมูลกานิ ตีณิ, สญฺญากฺขนฺธมูลกานิ เทฺว, สงฺขารกฺขนฺธมูลกํ เอกนฺติ เอวเมตานิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวาเร อนุโลมนเย ทส ยมกานิ โหนฺติฯ ตตฺถ รูปกฺขนฺธมูลเกสุ จตูสุ อาทิโต เอกเมว ปาฬิยํ วิสฺสชฺชิตํ, เสสานิ เตน สทิสวิสฺสชฺชนานีติ ตนฺติยา ลหุภาวตฺถํ สํขิตฺตานิฯ

เวทนากฺขนฺธมูลเก ปน สพฺพตฺถ ‘‘อามนฺตา’’ติ เอกสทิสเมว วิสฺสชฺชนํฯ เวทนาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ นิยเมน สญฺญาทีนํ อุปฺปชฺชนโต ตตฺถ สพฺพานิ สํขิตฺตานิฯ ยถา จ ปุคฺคลวาเร ทส ยมกานิ, เอวํ โอกาสวาเรปิ ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตีติ? อสญฺญสเตฺต ตตฺถ…เป.… ปญฺจโวกาเร ตตฺถ…เป.… อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา, ปุคฺคโลกาสวาเรปิ ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตีติ? อสญฺญสตฺตํ…เป.… ปญฺจโวการํ…เป.… อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินาฯ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ตีสุ วาเรสุ อนุโลมนเย ตึส ยมกา โหนฺติฯ ยถา อนุโลมนเย ตึส, เอวํ ปฏิโลมนเยปิ ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชตีติ? อรูปํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติฯ สเพฺพสํ จวนฺตานํ เตสํ รูปกฺขโนฺธ จ นุปฺปชฺชติ เวทนากฺขโนฺธ จ นุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชตีติ? อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติฯ สเพฺพสํ จวนฺตานํ เตสํ เวทนากฺขโนฺธ จ นุปฺปชฺชติ รูปกฺขโนฺธ จ นุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชตีติ? อุปฺปชฺชติฯ ยตฺถ วา ปน…เป.… นุปฺปชฺชตีติ? อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชตีติ…เป.… สเพฺพสํ จวนฺตานํ ตทุภยํ นุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จาติ ตึส ยมกาฯ เอวํ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล สฏฺฐิ ยมกานิ, ตทฺทิคุณา ปุจฺฉา, ตทฺทิคุณา จ อตฺถา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตี**ติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติฯ **ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ**ติ เวทนากฺขโนฺธปิ ตสฺส ตสฺมิํเยว ขเณ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถ อิมินาว นเยนฯ ตตฺถ **อสญฺญสตฺตน**ฺติ อสญฺญตฺตภวํ ปฏิสนฺธิวเสน อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ อุปปชฺชนกฺขเณ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ อจิตฺตกตฺตา เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถ ฯ อิมินาว นเยน ‘‘ยสฺส วา ปน เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทิเกสุ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุ, ตโต ปเรสุปิ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิทํ ปเนตฺถ อุปฺปาทนิโรเธสุ นิยมลกฺขณํ – สกเลปิ หิ อิมสฺมิํ ขนฺธยมเก ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปนฺนานํ สตฺตานํ ปวเตฺต ยาว มรณา วา ขนฺธานํ อปริยเนฺตสุ อุปฺปาทนิโรเธสุ วิชฺชมาเนสุปิ ลหุปริวตฺตานํ ธมฺมานํ วินิโพฺภคํ กตฺวา อุปฺปาทนิโรเธ ทเสฺสตุํ น สุกรนฺติ ปวตฺติยํ อุปฺปาทนิโรเธ อนามสิตฺวา ปฏิสนฺธิอุปฺปาทวเสเนว อุปฺปาทวาโร, นิโรธมรณกาเล นิโรธวเสเนว จ นิโรธวาโร กถิโตฯ เอวเมตฺถ อุปฺปาทนิโรเธสุ นิยมลกฺขณํ วิทิตฺวา ปฏิสนฺธิอุปฺปาทเมว จ จุตินิโรธเมว จ คเหตฺวา เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อาคตานํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานํ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ปฏิโลมนเย ปน **สเพฺพสํ จวนฺตาน**นฺติ มรณจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขณสมนฺนาคตานํฯ เตสํ หิ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, เวทนากฺขโนฺธ จ จุติจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติกฺขเณ เอว อุปฺปนฺนตฺตาฯ ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชตี’’ติ ปุจฺฉาย อรูปภวํ สนฺธาย ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ กตํ, อนนฺตรปุจฺฉาย อสญฺญิภวํ สนฺธาย ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ อิทํ วิสฺสชฺชนนฺติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติ อยํ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล นโยฯ

ยถา จ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล สฏฺฐิ ยมกาทีนิ, เอวํ เสเสสุปิ ปญฺจสุ กาลเภเทสุ ปเจฺจกนฺติ คเหตพฺพํฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุ ปเนตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตา’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? ปญฺจโวกาเร อุปฺปชฺชิตฺถ, นาญฺญตฺถา’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺข

โนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? ปญฺจโวการานํ เตสํ ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺถ, นาญฺญตฺถา’’ติอาทินา จ อตีตกาเล อนุโลมนเย, ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? นตฺถี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อรูปานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ เตสํ…เป…. สุทฺธาวาสานํ เตสํ ตตฺถ ตทุภยํ นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา ตีสุ วาเรสุ ปฏิโลมนเย จ,

‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ…เป…. ปญฺจโวกาเร อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ…เป…. ปญฺจโวการานํ เตสํ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา จ อนาคตกาเล อนุโลมนเย, ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? เย อรูปํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสติ, เนตโร, ปจฺฉิมภวิกานํ ตทุภยํ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อรูปานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสติ, เนตโร, ปจฺฉิมภวิกานํ ตทุภยํ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา ปฏิโลมนเย จ,

‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ…เป…. ปญฺจโวกาเร อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? สุทฺธาวาสํ อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ปญฺจโวกาเร ปน อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา ปจฺจุปฺปเนฺนน อตีตกาเล อนุโลมนเย, ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ , ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? ปญฺจโวการา จวนฺตานํ อรูปานญฺจ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, สุทฺธาวาเส ปรินิพฺพนฺตานํ อสญฺญสตฺตา จวนฺตานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ จ นุปฺปชฺชติ เวทนากฺขโนฺธ จ นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา ปฏิโลมนเย จ,

‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปจฺฉิมภวิกานํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปญฺจโวกาเร…เป…. อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ? ปจฺฉิมภวิกานํ ปญฺจโวกาเร…เป…. อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา จ ปจฺจุปฺปเนฺนน อนาคตกาเล อนุโลมนเย, ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปญฺจโวกาเร ปรินิพฺพนฺตานํ อรูเป ปจฺฉิมภวิกานํ…เป…. นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ…เป…. ปญฺจโวกาเร ปรินิพฺพนฺตานํ อรูเป ปจฺฉิมภวิกานํ อสญฺญสตฺตา จวนฺตานํ เตสํ ตตฺถ…เป…. นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา ปฏิโลมนเย จ,

‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปจฺฉิมภวิกานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ…เป.… ปญฺจโวกาเร อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปญฺจโวกาเร ปจฺฉิมภวิกานํ อสญฺญสตฺตานํ…เป.… อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา อตีเตน อนาคตกาเล อนุโลมนเย, ‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? นตฺถี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ…เป.… สุทฺธาวาสานํ อรูเป ปจฺฉิมภวิกานํ เตสํ ตตฺถ รูปกฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิตฺถ เวทนากฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา ปฏิโลมนเย จ สุทฺธา อตฺถวิเสสา อุปลพฺภนฺติฯ ตถาปิ คนฺถวิตฺถารภเยน อนวเสสโต น ทสฺสยิสฺสาม, ทสฺสิตนเยเนว สพฺพตฺถ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ สกฺกา ปณฺฑิเตน ญาตุนฺติ อยํ อุปฺปาทวาเร นโยฯ

ยถา จ อุปฺปาทวาเร ฉสุ กาลเภเทสุ ปเจฺจกํ ปุคฺคลาทิเภทโต อนุโลมปฏิโลมนยุคเยน ฉ ฉ วารา, เอเกกสฺมิํ วาเร ทส ทส กตฺวา สฏฺฐิ สฏฺฐิ ยมกานิ, สพฺพานิปิ สฏฺฐิอธิกานิ ตีณิ ยมกสตานิ, ตโต ทฺวิคุณา ปุจฺฉา, ทฺวิคุณา อตฺถา จ โหนฺติ, เอวํ นิโรธวาเร อุปฺปาทนิโรธวาเรปิ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ จ ‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺโธ นิรุชฺฌติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ นิรุชฺฌตีติ…เป.… ปญฺจโวการา จวนฺตานํ…เป.… นิรุชฺฌตี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺโธ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ น นิรุชฺฌตีติ…เป.… สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ…เป.… น นิรุชฺฌตี’’ติอาทินา นิโรธวาเร, ‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ นิรุชฺฌตีติ? โนฯ ยสฺส รูปกฺขนฺโธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ น นิรุชฺฌตีติ…เป.… อรูปํ อุปปชฺชนฺตานํ อสญฺญสตฺตา จวนฺตานํ เตสํ รูปกฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชติ, เวทนากฺขนฺโธ จ น นิรุชฺฌตี’’ติอาทินา อุปฺปาทนิโรธวาเร จ เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน สพฺพตฺถ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย ญาตโพฺพติ อยํ ปวตฺติวาเร นโยฯ

ปริญฺญาวาเร ปน ปุคฺคลวาราทีสุ ตีสุ ปุคฺคลวาโร เอโกว ลพฺภติ, น โอกาสปุคฺคโลกาสวารา สทิสวิสฺสชฺชนตฺตาฯ โย หิ โกจิ ปุคฺคโล รูปาทิํ ปริชานนฺโตว , ยตฺถ กตฺถจิ นิรุโทฺธปิ ตาทิโสว โหติ, ตสฺมา ฉสุ กาลเภเทสุ อนุโลมโต ปุคฺคลวเสน เทฺว เทฺว วารา, เอเกกสฺมิํ วาเร ทส ทส กตฺวา วีสติ วีสติ ยมกานีติ วีสํ ยมกสตํ, ตทฺทิคุณา ปุจฺฉา, ตทฺทิคุณา จ อตฺถา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ จ ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานาตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา จ, ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ น ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานาตีติ? อามนฺตา’’ติ อาทินา จ อนุโลมปฏิโลมโต อาทิโต ตีสุ กาเลสุ สพฺพปุจฺฉานํ ‘‘อามนฺตา อามนฺตา’’เตฺวว วิสฺสชฺชนํฯ อิตเรสุ ปน ตีสุ มิสฺสกกาเลสุ ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานิตฺถาติ? โนฯ โย วา ปน…เป.… โน’’ติ เอวํ อิตรกาลทฺวเยปิ อนุโลมนเย ‘‘โน โน’’เตฺวว วิสฺสชฺชนํฯ

ปฏิโลมนเย ปน ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ น ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิตฺถาติ? อรหา รูปกฺขนฺธํ น ปริชานาติ, โน จ โส เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิตฺถฯ อคฺคมคฺคสมงฺคิญฺจ อรหนฺตญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา ปุคฺคลา รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานนฺติ, เวทนากฺขนฺธญฺจ น ปริชานิํสู’’ติอาทินา, ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ น ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิสฺสตีติ? เย มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ, เต รูปกฺขนฺธํ น ปริชานนฺติ, โน จ เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิสฺสนฺติฯ อรหา เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ, เต รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานนฺติ, เวทนากฺขนฺธญฺจ น ปริชานิสฺสนฺตี’’ติอาทินา จ, ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ น ปริชานิตฺถ, โส เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิสฺสนฺตีติ? เย มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ, เต รูปกฺขนฺธํ น ปริชานิํสุ, โน จ เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิสฺสนฺติฯ อคฺคมคฺคสมงฺ

คี เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ, เต รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานิํสุ, เวทนากฺขนฺธญฺจ น ปริชานิสฺสนฺตี’’ติอาทินา จ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนสงฺขาตา ตโย อทฺธา ปวตฺติวาเร จุติปฏิสนฺธิวเสน น ลพฺภนฺติ, ปวเตฺต จิตฺตกฺขณวเสเนว ลพฺภนฺติฯ โลกุตฺตรมคฺคกฺขณสฺมิํ หิ นิพฺพานารมฺมเณน จิเตฺตน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ปริญฺญากิจฺจนิปฺผตฺติยา ยํ กญฺจิ เอกํ ขนฺธํ ปริชานโนฺต อิตรมฺปิ ‘‘ปริชานาตี’’ติ อนุโลมปเญฺหสุ ปริญฺญากิจฺจสฺส มตฺถกปฺปตฺตํ อคฺคมคฺคสมงฺคิํ สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ วุตฺตํฯ ‘‘น ปริชานาตี’’ติ ปฏิโลมปเญฺหสุ ปุถุชฺชนาทโย สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ปริชานิตฺถา’’ติ อิมสฺมิํ ปน อตีตกาลวาเร มคฺคานนฺตเร อคฺคผเล ฐิโตปิ ปริญฺญากิจฺจสฺส นิฎฺฐิตตฺตา ปริชานิตฺถเยว นามฯ ‘‘ปริชานาตี’’ติ จ อคฺคมคฺคสมงฺคี วุจฺจติ, ‘‘ปริชานิสฺสนฺตี’’ติ ปุถุชฺชนาทโย, ตสฺมา โย น ปริชานาติ, โส ปริชานิตฺถาติ วา, ปริชานิสฺสตีติอาทินา วา วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ กตํฯ

ปฏิโลมนเย ปน ‘‘อคฺคมคฺคสมงฺคิญฺจ อรหนฺตญฺจ ฐเปตฺวา’’ติ อิทํ อคฺคมคฺคสมงฺคิโน ‘‘น ปริชานาตี’’ติ วจนํ, อรหโต จ ‘‘น ปริชานิตฺถา’’ติ วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย วุตฺตํ, ‘‘เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺตี’’ติ อิมินา อตีเต วิย อนาคเตปิ อนนฺตกาลํ อมุจฺจนกา สตฺตา นาม อตฺถีติ ทเสฺสติ, เต จ อรหตา นิฎฺฐิตปริญฺญากิเจฺจน, ‘‘น ปริชานิสฺสนฺตี’’ติ วตฺตพฺพตํ วา อาปเนฺนน สมกา ชาตา, สพฺพตฺถ จ เอกํ ขนฺธํ ปริชานโนฺต สพฺพํ ปริชานาติ, อปริชานโนฺตปิ จ สพฺพํ น ปริชานาตีติ เวทิตพฺพนฺติ อยํ ขนฺธยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

อายตนยมกมาติกตฺถวณฺณนา

อายตนยมกมาติกาย ปน ปาฬิววตฺถานาทิกํ สพฺพํ ขนฺธยมกมาติกาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ อญฺญตฺร วิเสสา , ตตฺรายํ วิเสโส – ‘‘ทฺวาทสายตนานี’’ติ ปทํ อาทิํ กตฺวา ยาว ‘‘นายตนา น มโน’’ติ, ตาว ปวตฺตา อยํ อายตนมาติกา นามฯ ตตฺถ ทฺวาทสายตนานิ อุทฺทิสิตฺวา ยมกวเสน ปุจฺฉาสุ ขนฺธปทํ ฐเปตฺวา จกฺขาทีนิ ปญฺจ อชฺฌตฺติกายตนานิ ปฐมํ วุตฺตานิ, ปจฺฉา รูปาทิปญฺจพาหิรายตนานิ, ปริโยสาเน มนายตนธมฺมายตนานีติ เอวํ ปาฬิววตฺถเน ปเญฺหฯ วิสฺสชฺชเน ปน ‘‘จกฺขุ จกฺขายตนนฺติ? ทิพฺพจกฺขุ ปญฺญาจกฺขุ จกฺขุเมว, น จกฺขายตนํ, จกฺขายตนํ จกฺขุ เจว จกฺขายตนญฺจฯ โสตํ โสตายตนนฺติ? ทิพฺพโสตํ ตณฺหาโสตํ โสตเมว, น โสตายตนํฯ ฆานํ ฆานายตนนฺติ? อามนฺตา…เป.… กาโย กายายตนนฺติ? นามกาโย จิตฺตกาโยติอาทิ กาโย, น กายายตนํฯ รูปํ รูปายตนนฺติ? ภูตาทิ, ปิยรูปาทิ จ รูปํว, น รูปายตนํฯ สโทฺท สทฺทายตนนฺติ? อามนฺตาฯ คโนฺธ คนฺธายตนนฺติ? สีลคนฺธาทโย คโนฺธว, น คนฺธายตนํฯ รโส รสายตนนฺติ? อตฺถรสาทโย รโสว, น รสายตนํฯ ธโมฺม ธมฺมายตนนฺติ? ปริยตฺติธมฺมาทโย ธโมฺมว, น ธมฺมายตนํฯ ธมฺมายตนํ ธโมฺมติ? อามนฺตา’’ติ อยํ ปณฺณตฺติวาเร วิเสโสฯ

ปวตฺติวาเร ปน ‘‘ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส โสตายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? สจกฺขุกานํ อโสตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ โสตายตนํ อุปฺปชฺชติฯ สจกฺขุกานํ สโสตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ, โสตายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ…เป.… ยสฺส รูปายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? อจิตฺตกานํ รูปายตนํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ มนายตนํ อุปฺปชฺชติฯ ปญฺจโวการเร อุปฺปาทกฺขเณ ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน มนายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส รูปายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? อรูปภววชฺชิเต สญฺญาภเว อุปปชฺชนฺตานํ…เป.… อุปฺปชฺชติ ฯ ยสฺส รูปายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺ

ตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? อรูปภวาวชฺชิเต สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา, ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? อสญฺญภววชฺชิเต สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ สทฺทายตนวชฺชิตา เสสายตนมาติกายมกโยชนา ยถานุรูปํ เวทิตพฺพาฯ สทฺทายตนํ หิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ น ลพฺภติ, อยํ อุปฺปาทวาเร วิเสโส, อิมินา นเยน นิโรธวาราทีสุ, ปริญฺญาวาเร จ โยชนาวิเสโส เวทิตโพฺพ, สพฺพตฺถ จ ขนฺธโต อายตนานํ พหุตา จ ยมกวารพหุตา จ เวทิตพฺพาฯ เสสํ ตาทิสเมวาติ อยํ อายตนยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

ธาตุยมกมาติกตฺถวณฺณนา

ธาตุยมกมาติกาย ปน ปาฬิววตฺถานํ สพฺพํ อายตนยมกมาติกาย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ อยํ ธาตุยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

สจฺจยมกมาติกตฺถวณฺณนา

สจฺจยมกมาติกาย ปน ขนฺธยมเก วุตฺตนเยน วารเภทา, กาลาทิเภทา จ เวทิตพฺพา, ปาฬิววตฺถาเน ปเนตฺถ จตุนฺนํ สจฺจานํ วเสน ปทโสธนวาโร ปทโสธนมูลจกฺกวาโร สุทฺธสจฺจวาโร สุทฺธสจฺจมูลจกฺกวาโรติ อิเมสุ จตูสุ วาเรสุ ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุ ปน ‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจนฺติ? อามนฺตาฯ ทุกฺขสจฺจํ ทุกฺขนฺติ? กายิกเจตสิกํ ทุกฺขํ ฐเปตฺวา อวเสสํ ทุกฺขสจฺจํ, น ทุกฺขํฯ กายิกเจตสิกํ ทุกฺขํ ปน ทุกฺขเญฺจว ทุกฺขสจฺจญฺจฯ สมุทโย สมุทยสจฺจนฺติ? ตณฺหํ ฐเปตฺวา อวเสสา สจฺจวิภเงฺค นิทฺทิฏฺฐา กุสลาทิธมฺมา สมุทโย, น สมุทยสจฺจํฯ ตณฺหา ปน สมุทโย เจว สมุทยสจฺจญฺจฯ สมุทยสจฺจํ สมุทโยติ? อามนฺตาฯ นิโรโธ นิโรธสจฺจนฺติ? ตทงฺคนิโรธาทโย, ขณิกนิโรโธ จ นิโรโธว, น นิโรธสจฺจํฯ นิพฺพานํ ปน นิโรโธ เจว นิโรธสจฺจญฺจฯ นิโรธสจฺจํ นิโรโธติ? อามนฺตาฯ มโคฺค มคฺคสจฺจนฺติ? มิจฺฉามคฺคงฺคาทโย มโคฺค, น มคฺคสจฺจํฯ อริยมโคฺค ปน มโคฺค เจว มคฺคสจฺจญฺจฯ มคฺคสจฺจํ มโคฺคติ? อามนฺตา’’ติอาทินา ปณฺณตฺติวาเร นโย เวทิตโพฺพฯ

ปวตฺติวาเร ปน ‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ…เป…. ปญฺจโวกาเร มคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? อรูเป มคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ ปญฺจโวกาเร ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ? โน, ยสฺส วา ปน…เป…. โน’’ติอาทินา ปุคฺคลวาเร, ‘‘ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ? อสญฺญสเตฺต ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, โน จ ตตฺถ ตทญฺญํ, อญฺญตฺถ ตทุภยมฺปิฯ ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ? อปาเย, อสญฺญสเตฺต จ ทุกฺขเมว, โน จ ตตฺถ ตทญฺญํ, อญฺญตฺถ ตทุภยมฺปี’’ติอาทินา โอกาสวาเร, ปุคฺคโลกาสวาเรปีติ เอวํ อนุโลมนเย,

‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชติฯ สเพฺพสํ จวนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อรูเป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชติ, ทุกฺ

ขสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา, ‘‘ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ? นตฺถิฯ ยตฺถ วา ปน สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ? อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน ยตฺถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ เอว นุปฺปชฺชติ, เนตรํ, สเพฺพสํ ปน จวนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อรูเป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ ตทุภยมฺปิ นุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ สพฺพตฺถ ปฎิโลมนเย จ,

‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตาฯ ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อภิสเมตาวีนํ อุปฺปชฺชิตฺถ, น อิตเรส’’นฺติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน อสญฺญสตฺตานํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, เนตรํ, อิตเรสํ ตทุภยํ อุปฺปชฺชิตฺถา’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อคฺคมคฺคสมงฺคีนํ อรหนฺตานํ ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฎิลภิสฺสนฺติ, เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, เนตรํ, อิตเรสํ ตทุภยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตา, ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ จวนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อรูเป มคฺคผลุปฺปตฺติกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ , ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ เสสกาลเภเทสุ จ อนุโลมปฎิโลมาทีสุ จ วุตฺตานุสาเรน อุปฺปาทวาเร สพฺพตฺถ วิสฺสชฺชนนโย ยถานุรูปํ ญาตโพฺพฯ ‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌตีติ…เป…. ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสํ ตทุภยํ นิรุชฺฌตี’’ติอาทินา นิโรธวาเร, อุปฺปาทนิโรธวาเรปีติ เอวํ ปวตฺติวาเร สพฺพตฺถ ยถานุรูปโต โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘โย ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาติ, โส สมุทยสจฺจํ ปชหตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา ปริญฺญาวาเรปีติ เอวเมตฺถ ปาฬินโย ญาตโพฺพฯ

อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํ – ปวตฺติ วาเร ตาเวตฺถ นิโรธสจฺจํ น ลพฺภเตว, เสเสสุ ปน ตีสุ สเจฺจสุ สมุทยมคฺคสจฺจานิ เอกเนฺตน ปวตฺติยํ เอว ลพฺภนฺติฯ ทุกฺขสจฺจํ จุติปฎิสนฺธีสุปิ ปวเตฺตปีติ เอวเมตฺถ ยํ ยํ สพฺพตฺถ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺริทํ นยมุขํ – **สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตาน**นฺติ อนฺตมโส สุทฺธาวาสานมฺปิฯ เตปิ หิ ทุกฺขสเจฺจเนว อุปฺปชฺชนฺติฯ **ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺสา**ติ อิทํ ทุกฺขสจฺจสมุทยสเจฺจสุ เอกโกฎฺฐาสสฺส อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, ตสฺมา ปญฺจโวการวเสเนว คเหตพฺพํฯ จตุโวกาเร ปน ตณฺหาวิปฺปยุตฺตผลสมาปตฺติยา อุปฺปาทกฺขเณ เอกมฺปิ สจฺจํ นุปฺปชฺชติฯ **ตทุภย**นฺติ ทุกฺขสมุทยสจฺจทฺวยํฯ ตสฺมิํ หิ ขเณ ตณฺหํ ฐเปตฺวา เสสํ ทุกฺขสจฺจํ นาม โหตีติ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ มคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ปน รูปเมว ทุกฺขสจฺจํ นาม, เสสา มคฺคสหชาตา ธมฺมา สจฺจวินิมุตฺตาวฯ เตเนว การเณน ‘‘อรูเป มคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณฯ **เตสํ ตตฺถา**ติ เตสํ ตสฺมิํ อุปปตฺติกฺขเณ ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปตฺติกฺขเณ จาติ เอวเมตฺถ ขณวเสน โอกาโส เวทิตโพฺพฯ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ **อนภิสเมตาวีน**นฺติ อนภิสมิตสจฺจานนฺติ อิมินา นยมุเขน สพฺพตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ปริญฺญาวาเร ปน ญาตตีรณปหานวเสน ติโสฺสปิ ปริญฺญาโย ลพฺภนฺติฯ ยสฺมา ปน โลกุตฺตรธมฺเมสุ ปริญฺญานาม นตฺถิ, ตสฺมา อิธ เทฺว เอว สจฺจานิ คหิตานิฯ ตตฺถ ''ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาตี''ติ ญาตตีรณปริญฺญาวเสน วุตฺตํ, ''สมุทยสจฺจํ ปชหตี''ติ ญาตปหานปริญฺญาวเสน , อิติ อิมาสํ ปริญฺญานํ วเสน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ สจฺจยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

สงฺขารยมกมาติกตฺถวณฺณนา

สงฺขารยมกมาติกาย ปน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว มหาวารนฺตราทิเภทา เวทิตพฺพาฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – มาติกาย ตาว ยถา เหฏฺฐา ขนฺธาทโย ธมฺมา อุทฺทิสิตฺวา ''รูปํ รูปกฺขโนฺธ''ติ อาทินา ปทโสธนวาโร อารโทฺธ, ตถา อนารภิตฺวา ''อสฺสาสปสฺสาสา กายสงฺขาโร''ติอาทินา ปฐมํ ตโยปิ สงฺขารา วิภชิตฺวา ทสฺสิตาฯ ตตฺถ กายสฺส สงฺขาโร **กายสงฺขาโร,** อสฺสาสปสฺสาสาฯ ''กายิกา เอเต ธมฺมา กายปฏิพทฺธา''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓; สํ. นิ. ๔.๓๔๘) วจนโต การณภูตสฺส กรชกายสฺส ผลภูโต เอส สงฺขาโรติ กายสงฺขาโรฯ อปโร นโย – สงฺขรียตีติ สงฺขาโรฯ เกน สงฺขรียติ? กาเยนฯ อยํ หิ วาโต วิย ภสฺตาย กรชกาเยน สงฺขรียติ, เอวมฺปิ กายสฺส สงฺขาโรติ กายสงฺขาโร, กาเยน กโต อสฺสาสปสฺสาสวาโตติ อโตฺถฯ เจตสา วิตเกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทติ, ตสฺมา ''วิตกฺกวิจารา วจีสงฺขาโร''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓) วจนโต ปน สงฺขโรตีติ สงฺขาโร, กึ สงฺขโรติ? วจึฯ วจิยา สงฺขาโรติ **วจีสงฺขาโร,** วจีเภทสมุฏฺฐาปกสฺส วิตกฺกวิจารทฺวยเสฺสตํ นามํฯ ''สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓; สํ. นิ. ๔.๓๔๘) วจนโตเยว ปน ตติยปเท สงฺขรียตีติ สงฺขาโร, เกน สงฺขรียติ? จิเตฺตน, อิติ จิตฺตสฺส สงฺขาโรติ **จิตฺตสงฺขาโร,** สเพฺพสมฺปิ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ เจตสิกานํ ธมฺมานํ เอตํ อธิวจนํฯ วิตกฺกวิจารานํ ปน วจีสงฺขารภาเวน วิสุํ คหิตตฺตา ''ฐเปตฺวา วิตกฺกวิจาเร''ติ วุตฺตํฯ

อิทานิ **''กาโย กายสงฺขาโร''**ติ ปทโสธนวาโร อารโทฺธ, ตสฺส อนุโลมนเย ตีณิ, ปฏิโลมนเย ตีณีติ ฉ ยมกานิฯ ปทโสธนมูลจกฺกวาเร เอเกกสงฺขารมูลกานิ เทฺว เทฺว กตฺวา อนุโลมนเย ฉ, ปฏิโลมนเย ฉาติ ทฺวาทส ยมกานิฯ สุทฺธสงฺขารวาเร ปน ยถา สุทฺธขนฺธวาราทีสุ ''รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา รูป''นฺติอาทินา นเยน ยมกานิวุตฺตานิ, เอวํ ''กาโย สงฺขาโร, สงฺขารา กาโย''ติ อวตฺวา ''กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร''ติอาทินา นเยน กายสงฺขารมูลกานิ เทฺว, วจีสงฺขารมูลกํ เอกนฺติ อนุโลเม ตีณิ, ปฏิโลเม ตีณีติ ฉ ยมกานิ วุตฺตานิฯ กึ การณา? สุทฺธิกเอเกกปทวเสน อตฺถเภทาภาวโต, กายสงฺขาโรติ ปน ทฺวีหิปิ ปเทหิ เอโกว อโตฺถ ลพฺภตีติ อยํ วิเสโสว, ตสฺมา เอเกกปทวเสน น วุตฺตํ, ''กาโย กายสงฺขาโร''ติอาทิ ปน วตฺตพฺพํ สิยา, โสปิ นโย ปทโสธนวาเร วินาปิ อเตฺถน วจนํ ยุชฺชตีติ ตเตฺถว วุโตฺต, อิธ ปน กายสงฺขาราทีนํ วจีสงฺขาราทีหิ อญฺญตฺตา ''กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร''ติอาทินาปิ ยมกานิ วุตฺตานิฯ สุทฺธสงฺขารมูลจกฺกวาโร ปเนตฺถ น คหิโตติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิววตฺถาเน วิเสโสฯ

ปณฺหวิสฺสชฺชเนสุ ปน ''กาโย กายสงฺขาโรติ? โน, กายสงฺขาโร กาโยติ? โน''ติ วา เอวํ สพฺพตฺถ ปฏิเสโธฯ วิสฺสชฺชนานํ กายาทีนํ เอว กายสงฺขาราทินามตฺตาฯ น หิ กายาทโย วิย กายสงฺขาราทีนํ นามํ โหติ, ปฏิโลเม ปน น กาโย น กายสงฺขาโรติ โย กาโย น โหติ, โส กายสงฺขาโรปิ น โหตีติ ปุจฺฉาย อโตฺถ, ตสฺสา กายสงฺขาโร น กาโย กายสงฺขาโรติ กายสงฺขาโร กาโย น โหติ, กายสงฺขาโรเยว ปเนโส โหติ, กายญฺจ กายสงฺขารญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ สงฺขตาสงฺขตาทิเภทํ สพฺพํ น จ กาโย, น จ กายสงฺขาโรติ วิสฺสชฺชนํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย,

อิตเรสุ จ อนุโลมปฏิโลเมสุ ‘‘กาโย กายสงฺขาโรติ? โน, สงฺขารา วจีสงฺขาโรติ? วจีสงฺขาโร สงฺขาโร เจว วจีสงฺขาโร จ, อวเสสา สงฺขารา, น วจีสงฺขาโร, น สงฺขารา น วจีสงฺขาโรติ? อามนฺตา’’ติอาทินา สพฺพตฺถ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย เวทิตพฺโพฯ

ปวตฺติวาเร ปน ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชตีติ? วินา วิตกฺกวิจาเรหิ อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, เนตโร, สวิตกฺกสวิจารจิตฺตสมงฺคีนํ ปน กามาวจรสตฺตานํ ตทุภยมฺปิ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? รูปารูปภวิกานํ วิตกฺกวิจารุปฺปาทกฺขเณ วจีสงฺขาโรว อุปฺปชฺชติ, เนตโร…เป…. ยถาวุตฺตกามาวจรานํ ปน ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา…เป…. ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ…เป…. อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา…เป…. ยตฺถ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชตีติ ? กามาวจรสตฺตานํ ทุติยชฺฌาเน ตติยชฺฌาเน ตตฺถ กายสงฺขาโรว อุปฺปชฺชติ, เนตโร, ปฐมชฺฌานาทีสุ ปน ตทุภยํ อุปฺปชฺชติฯ ยตฺถ วา ปน …เป…. อุปฺปชฺชตีติ? กามาวจเร อุปฺปชฺชติ, น รูปารูปภเวสุฯ ยตฺถ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ จิตฺตสงฺขาโร อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? กามาวจรสตฺตานํ จตุตฺถชฺฌาเน รูปารูปภเว จ ตตฺถ จิตฺตสงฺขาโรว อุปฺปชฺชติ, เนตโร, อิตรชฺฌานาทีสุ ปน ตทุภยํ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา,

‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นุปฺปชฺชติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นุปฺปชฺชตีติ? วินา อสฺสาสปสฺสาเสหิ วิตกฺกวิจารานํ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ กายสงฺขาโรว นุปฺปชฺชติ, เนตโร, สเพฺพสํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ วินา อสฺสาสปสฺสาเสหิ อวิตกฺกอวิจารจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิโรธสมาปนฺนานํ อสญฺญสตฺตานญฺจ ตทุภยมฺปิ นุปฺปชฺชติ…เป…. ยสฺส กายสงฺขาโร นุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นุปฺปชฺชตีติ…เป…. สพฺพจิตฺตานํ ภงฺคกฺขเณ นิโรธสมาปนฺนานํ อสญฺญสตฺตานญฺจ นุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยตฺถ กายสงฺขาโร นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วจีสงฺขาโร นุปฺปชฺชตีติ…เป.… จตุตฺถชฺฌานกฺขเณ รูปภวาทีสุ นุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตา’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นุปฺปชฺชิตฺถาติ? นตฺถี’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺส ยตฺถ กายสงฺขาโร นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ วจีสงฺขาโร นุปฺปชฺชิตฺถาติ…เป…. จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนานํ สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน อสญฺญสตฺตานํ เตสํ ตตฺถ กายสงฺขาโร จ นุปฺปชฺชิตฺถ วจีสงฺขาโร จา’’ติอาทินา จ,

‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา กามาวจรานํ ปจฺฉิมจิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, รูปารูปภเว ปจฺฉิมภวิกานํ วจีสงฺขาโรว อุปฺปชฺชิสฺสติ, น กายสงฺขาโร , อเญฺญสํ ปน ตทุภยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นุปฺปชฺชิสฺสตีติ…เป…. ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคีนํ ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อวิตกฺกอวิจารํ ปจฺฉิมจิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, เตสํ ตทุภยํ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทินา สพฺพกาลเภเทสุ ยถานุรูปโต อุปฺปาทวาเร โยชนานโย เวทิตโพฺพฯ ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นิรุชฺฌตีติ…เป…. ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนานํ กามาวจรานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ ภงฺคกฺขเณ ตทุภยํ นิรุชฺฌติฯ ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นิรุชฺฌตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา นิโรธวาเร, ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นิรุชฺฌตีติ? โน’’ติอาทินา อุปฺปาทนิโรธวาเร จ,

‘‘โย กายสงฺขารํ ปริชานาติ, โส วจีสงฺขารํ ปริชานาตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา ปริญฺญาวาเร จ เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน สพฺพตฺถ ปาฬินโย เวทิตโพฺพฯ

ปวตฺติวาเร ปเนตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย กายสงฺขารมูลกานิ เทฺว, วจีสงฺขารมูลกํ เอกนฺติ ตีเณว ยมกานิ ลพฺภนฺติฯ ตสฺส ปฏิโลมนเยปิ โอกาสวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ สพฺพวาเรสุ ติณฺณํ ติณฺณํ ยมกานํ วเสน ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํ – อิมสฺมิํ หิ สงฺขารยมเก ‘‘อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ, วิตกฺกวิจารานํ อุปฺปาทกฺขเณ’’ติอาทิวจนโต (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๑๙) ปจฺจุปฺปนฺนาทิกาลเภโท ปวตฺติวเสนาปิ คเหตโพฺพ, น จุติปฏิสนฺธิวเสเนวฯ ‘‘ทุติยชฺฌาเน ตติยชฺฌาเน ตตฺถ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิวจนโต (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๒๑) จ ฌานมฺปิ โอกาสวเสน คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวเมตฺถ ยํ ยํ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺริทํ นยมุขํ – ‘‘วินา วิตกฺกวิจาเรหี’’ติ ทุติยตติยชฺฌานวเสน วุตฺตํ, น จตุตฺถชฺฌานวเสน ตตฺถ อสฺสาสปสฺสาสานํ อภาวโตฯ ‘‘จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ’’ติ อิทํ กายสงฺขารสฺส เอกนฺตจิตฺตสมุฏฺฐานตฺตา วุตฺตํ, อุปฺปชฺชมานเมว หิ จิตฺตํ รูปํ, อรูปํ วา สมุฏฺฐาเปติ, น ภิชฺชมานํ, ฐิตํ วาฯ ‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคีน’’นฺติ สพฺพปจฺฉิเมน อปฺปฏิสนฺธิกจิเตฺตน สมงฺคีนํ ขีณาสวานํฯ ‘‘อวิตกฺกอวิจารํ ปจฺฉิมจิตฺต’’นฺติ เอตฺถ รูปาวจรานํ ทุติยชฺฌานิกาทิจุติจิตฺตวเสน, อรูปาวจรานญฺจ จตุตฺถชฺฌานิกจุติจิตฺตวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นิรุชฺฌตี’’ติ เอตฺถ นิยมโต กายสงฺขารสฺส จิตฺตสงฺขาเรน สทฺธิํ เอกกฺขเณ นิรุชฺฌนโต ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิวจนํ ทินฺนํ น เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตาฯ จิตฺตสงฺขาโร หิ กายสงฺขาเรน วินาปิ อุปฺปชฺชติ จ นิรุชฺฌติ จฯ กายสงฺขาโร ปน จิตฺตสมุฏฺฐานตฺตา เยน จิเตฺตน สทฺธิํ อุปฺปชฺชติ, ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธิํ นิรุชฺฌติ, เอสา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส ธมฺมตาฯ ยํ ปน วิภงฺคปฺปกรณสฺส สีหฬฏฺฐกถาย ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ สตฺตรสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ อิมาย ปาฬิยา วิรุชฺฌติฯ ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นิรุชฺฌตี’’ติ เอตฺถ ยสฺมา กายสงฺขาโร จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชติ, น จ ตสฺมิํ ขเณ วิตกฺกวิจารา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา ‘‘โน’’ติ ปฏิเสโธ กโตฯ อิมินา นยมุเขน สพฺพตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ อยํ สงฺขารยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

อนุสยยมกมาติกตฺถวณฺณนา

อนุสยยมกมาติกาย ปน ปาฬิววตฺถานํ ตาว เอวํ เวทิตพฺพํฯ อนุสยยมเกปิ ขนฺธยมกมาติกาทีสุ วิย เทสนํ อกตฺวา อเญฺญน นเยน ปาฬิเทสนา กตาฯ กถํ? ปฐมํ ตาว ปริเจฺฉทวาโร ปริจฺฉินฺนุเทฺทสวาโรติ เทฺว วารา อุเทฺทสวเสน เทสิตา, ตโต อุปฺปตฺติฏฺฐานวาโรติ เอโก ขุทฺทกวาโรฯ ตโต อนุสยวาโร สานุสยวาโร ปชหนวาโร ปริญฺญาวาโร ปหีนวาโร อุปฺปชฺชนวาโร ธาตุวาโรติ อนุสเย โยเชตฺวา ยมกวเสน ปปญฺจโต นิทฺทิฏฺฐา สตฺต มหาวาราติ อฏฺฐกนิเทฺทสวเสน เทสิตา, เอวํ ทสหิ วาเรหิ อนุสยยมกเทสนา กตาฯ เตสุ เย อิเม หิ ปริเจฺฉทวาโรติอาทินา เทฺว วารา อุเทฺทสวเสน วุตฺตา, เต อิธ อนุสยยมกมาติกาติ คเหตพฺพาฯ

ตตฺถ หิ **สตฺต อนุสยา**ติ อยํ คณนาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนุสยานํ เทสิตตฺตา ปริเจฺฉทวาโร นามฯ **กามราคานุสโย...เป.... อวิชฺชานุสโย**ติ อยํ ปริเจฺฉทวเสน ปริจฺฉินฺนานํ นามมตฺตํ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘อิเม นาม เต’’ติ เทสิตตฺตา ปริจฺฉินฺนุเทฺทสวาโร นามฯ ตตฺถ อนุตฺตานตฺถโต ตาว **อนุสยา**ติ เกนเฏฺฐน อนุสยา? อนุสยนเฏฺฐนฯ โก เอส อนุสยนโฏฺฐ นามาติ? อปฺปหีน

โฎฺฐฯ กามราคานุสยาทโย หิ อปฺปหีนเฏฺฐน ตสฺส ตสฺส สนฺตาเน อนุเสนฺติ นาม, ตสฺมา ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติ, **อนุเสนฺตี**ติ จ ตํ ตํ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ อถาปิ สิยา – อนุสยนโฏฺฐ นาม อปฺปหีนากาโร, อปฺปหีนากาโร จ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อนุสยา น อุปฺปชฺชนฺตีติฯ ตตฺริทํ ปฏิวจนํ – อปฺปหีนากาโร อนุสโย, อนุสโยติ ปน อปฺปหีนเฏฺฐน ถามคตกิเลโส วุจฺจติ, โส จิตฺตสมฺปยุโตฺต สารมฺมโณ สปฺปจฺจยเฏฺฐน สเหตุโก เอกนฺตากุสโลว โหติ **กถาวตฺถุสฺมิํ** (กถา. ๕๕๔ อาทโย) อนุสยานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตภาวสฺส ปฏิเสธิตตฺตา , โส จ อตีโตปิ โหติ, อนาคโตปิ ปจฺจุปฺปโนฺนปิ, ตสฺมา อุปฺปชฺชตีติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ ตถา หิ **ธมฺมสงฺคเห** โมหสฺส ปทภาชเน ๓๑๗ ‘‘อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ…เป.… อยํ ตสฺมิํ สมเย โมโห โหตี’’ติ (ธ. ส. ๓๙๐)ฯ อิมสฺมิญฺจ ยมเก อุปฺปชฺชนวาเร ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘อนุเสนฺตีติ ตํ ตํ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ ยํ วุตฺตํ, ตํ สุวุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **กามราคานุสโย**ติ กามราโค จ โส อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสโย จาติ กามราคานุสโยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ตาเวตฺถ อนุตฺตานโตฺถฯ อตฺถวินิจฺฉโย ปเนตฺถาปิ นิเทฺทสนยมุขทสฺสนวเสเนว โหติ, นิเทฺทโส เจตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตฯ

อุปฺปตฺติฏฺฐานวาราทโย อฏฺฐ วารา จ, ตตฺรายํ ปาฬิววตฺถานานุปุพฺพิกามุขมตฺตปฺปกาสนาฯ เตสํ หิ ปฐโม อนุสยานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานวาโร นามฯ ตตฺถ วารเภโท ยมกโยชนวาเร นตฺถิ, อิตเรสุ ปน สตฺตสุ มหาวาเรสุ อตฺถิฯ เตสุ หิ ปฐโม อนุสยวาโร อนุโลมปฏิโลมนยวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ อนุโลมนเย ‘‘ยสฺส ยตฺถ…เป.… อนุเสตี’’ติ ปุคฺคโลกาสตทุภยนามวเสน ตโย อนฺตรวารา โหนฺติ, เตสุ เอเกกสฺมิํ เอกมูลกทุวิมูลกติมูลกจตุมูลกปญฺจมูลกฉมูลกานํ วเสน ยมกเภทา โหนฺติฯ ยถา จ อนุโลมนเย, เอวํ ปฏิโลมนเยปิ เวทิตพฺพาฯ ยถา เจตฺถ อนุสยวาเร, เอวํ สานุสยวารปชหนวารปริญฺญาวารปหีนวารอุปฺปชฺชนวาเรสุ ปญฺจสุปิฯ อยํ ปเนตฺถ ปุริเมสุ ตีสุ วาเรสุ วิเสโสฯ โอกาสวาเร ‘‘ยตฺถ ตตฺถา’’ติ อวตฺวา ‘‘ยโต ตโต’’ติ นิสฺสกฺกวจเนน เทสนา กตาฯ เสสํ ตาทิสเมว ฯ โย ปนายํ สพฺพปจฺฉิโม ธาตุวาโร นาม, โส ปุจฺฉาวาโร วิสฺสชฺชนวาโรติ ทุวิธา ฐิโตฯ ตตฺถ ปุจฺฉาวาโร อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธฯ ตสฺสา วสาเน ปุจฺฉานุกฺกเมน วิสฺสชฺชนํ กตนฺติฯ เอวํ ตาเวตฺถ ปาฬิววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺริทํ อฏฺฐนฺนํ วารานํ อาทิโต ปฏฺฐาย มุขมตฺตทสฺสนํฯ ‘‘กตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติ? กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ เอตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติฯ กตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสติ? ทุกฺขาย เวทนาย…เป.… มานานุสโย กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ รูปธาตุยา อรูปธาตุยา จ อนุเสติฯ ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย จ สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ, ภวราคานุสโย รูปารูปธาตูสุ, อวิชฺชานุสโย สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ อนุเสตี’’ติ อยํ ตาว ปฐมวาเร ปาฬินโยฯ

ตตฺถ **กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสู**ติ กามาวจรภูมิยํ สุขาย เจว อุเปกฺขาย จาติ ทฺวีสุ เวทนาสุ, กามราคานุสโย ปน สหชาตวเสน, อารมฺมณวเสน จาติ ทฺวีหากาเรหิ อนุเสติ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ อกุสลาหิ สุขอุเปกฺขาหิ สหชาโตปิ หุตฺวา ตา อารมฺมณํ กตฺวาปิ อุปฺปชฺชติฯ อวเสสา ปน กามาวจรกุสลวิปากกิริยเวทนา อารมฺมณเมว กตฺวา อุปฺปชฺชติ, อิมาสุ เวทนาสุ อนุสยมาโน เจส ตาหิ เวทนาหิ สมฺปยุเตฺตสุ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาเณสุปิ อนุเสติเยวฯ อิมาสํ ปน เวทนานํ อสฺสาทเฏฺฐน กามราคานุสยุปฺปตฺติยา เสสสมฺปยุเตฺตหิ ปธานตฺตา, โอฬาริกเตฺตน เวเนยฺยานํ สุโพธตฺตา จ ทฺวีสุ เวทนาสุเยว อนุเสตีติ วุตฺตํ, เอวํ อุปริปิฯ น เกวลเญฺจส อนุสยมาโน อิมาสุ ทฺวีสุ เวทนาสุเยว, เวทนาสมฺปยุเตฺตสุ ธเมฺมสุ จ อนุเสติ, อิเฏฺฐสุ ปน รูปาทีสุปิ อนุเสติ เอวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **วิภงฺคปฺปกรเณ** ‘‘ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺถ สตฺตานํ กาม

ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ (วิภ. ๘๑๖), เอตฺถานุสยยมเกปิ วุตฺตํ ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย รูปธาตุยา เอตฺถ กามราคานุสโย นานุเสตี’’ติอาทิฯ เอเตน วุตฺตาวเสสรูปาทีสุ ฉสุปิ อารมฺมเณสุ อนุเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิธ ปน ตํ สพฺพํ อวตฺวา กิญฺจิเทว ปธานตฺตาทินา การเณน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ

ทุกฺขายาติ เอตฺถ ปฏิฆจิตฺตสมฺปยุตฺตา เทฺว โทมนสฺสเวทนา, กายวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ทุกฺขเวทนา จาติ ติโสฺส เวทนา, ตํ สมฺปยุตฺตา จ ธมฺมา, อนิฏฺฐา ฉ รูปาทโย ธมฺมา ปฏิฆานุสยสหชาตวเสน, อารมฺมณวเสน จ ยถารหํ อนุสยนฏฺฐานํฯ กิํ ปน อิตรา เทฺว เวทนา อิฏฺฐารมฺมณํ วา ปฏิฆสฺส อารมฺมณํ น โหนฺตีติ? โน น โหนฺติฯ ปริหีนชฺฌานสฺส หิ นฏฺฐํ อิฏฺฐํ สสมฺปยุตฺตธมฺมํ ฌานมารพฺภ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ปน อารมฺมณมตฺตเมว, นานุสยนฏฺฐานํ อิฏฺฐตฺตาฯ อนิฏฺฐเมว หิ อิฏฺฐโต ปฏิหนนนิมิตฺตํ, ยํ ปน ตตฺถุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปฏิฆมตฺตเมว โหติ, น ปฏิฆานุสโยติฯ ปฏิฆานุสโย หิ อนิฏฺฐารมฺมเณ ปฏิหนนวเสน อุปฺปโนฺน ถามคโต กิเลโส, อิตโร โทมนเสฺสน สทฺธิํ อุปฺปโนฺนปิ อตฺตโน ปฏิหนนกิจฺจสฺส อกรณโต ปฏิฆานุสโย น โหติ, อโพฺพหาริกตฺตํ คจฺฉติฯ ยถา หิ ปาณาติปาตเจตนาย สทฺธิํ อุปฺปโนฺนปิ พฺยาปาโท มโนกมฺมํ นาม น โหติ, อโพฺพหาริกตฺตํ คจฺฉติ, เอวนฺติ คเหตพฺพํฯ เตเนว เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ เสวิตพฺพํ วุตฺตํฯ มานานุสยสฺส ปน ทุกฺขโทมนสฺสวชฺชิตา สเพฺพ โลกิยา ธมฺมา อนุสยนฏฺฐานํฯ ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย อปริยาปเนฺน เอตฺถ…เป.… มานานุสโย จ นานุเสตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยานํ ปน โลกุตฺตรวชฺชิตา สเพฺพปิ ธมฺมา อนุสยนฏฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสู’’ติฯ ตตฺถ สํสารวฏฺฏนิสฺสิตเฏฺฐน สกฺกายปริยาปเนฺนสุ สพฺพธเมฺมสูติ อโตฺถฯ เอวํ อวิชฺชานุสโยปิ เวทิตโพฺพฯ สพฺพตฺถ จ สหชาตารมฺมณเภโท เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ภวราคานุสโย ปน กิญฺจาปิ ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ จตูสุ จิเตฺตสุ อุปฺปชฺชนโต สหชาตวเสน กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสตีติ วตฺตโพฺพ ภเวยฺย, โส ปน ยสฺมา รูปารูปาวจรเมวารมฺมณํ ลภติ, น กามาวจรารมฺมณเมว, อนุสยานํ ปน ตํ น อนุสยนฏฺฐานํ, ตสฺมา อารมฺมณวเสน นิยมํ อกตฺวา ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตี’’ติ วุตฺตํฯ ตํ ราควเสน โส จ สโพฺพปิ ราโค กามราคานุสโย คเหตโพฺพติ อยํ อุปฺปตฺติฏฺฐานวาเร นโยฯ

อิตเรสุ ปน สตฺตสุ มหาวาเรสุ ตาว ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน ปฏิฆานุสโย อนุเสติ, ตสฺส กามราคานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส มานานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน มานานุสโย อนุเสติ, ตสฺส กามราคานุสโย อนุเสตีติ? อนาคามิสฺส มานานุสโย อนุเสติ, โน จ ตสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ติณฺณํ ปุคฺคลานํ มานานุสโย จ อนุเสติ, กามราคานุสโย จ อนุเสติฯ ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ทิฏฺฐานุสโย อนุเสตีติ? ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ กามราคานุสโย อนุเสติ, โน จ…เป.… ทิฏฺฐานุสโย จ อนุเสติ, ยสฺส วา ปน…เป.… อามนฺตาฯ ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส วิจิกิจฺฉานุสโย อนุเสตี’’ติ ปุจฺฉายปิ ทิฏฺฐานุสยสทิสเมว วิสฺสชฺชนํฯ ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ภวราคานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป.… อนุเสตีติ…เป.… ติณฺณํ ปุคฺคลานํ ภวราคานุสโย จ อนุเสติ, กามราคานุสโย จ อนุเสติฯ อวิชฺชานุสเยปิ เอเสว นโยฯ อิมินา นเยน ปฏิฆานุสยาทิมูลิกาสุ ปุจฺฉาสุ วิสฺสชฺชนนโย เวทิตโพฺพฯ อยํ เอกมูลเก นโยฯ

ยสฺส กามราคานุสโย จ ปฏิฆานุสโย จ อนุเสติ, ตสฺส มานานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ทฺวินฺนํ ทฺวิมูลิกา…เป…. ปญฺจมูลิกานํ ปน เอกมูเล วุตฺตานุสาเรน วิสฺสชฺชนนโย ญาตพฺโพฯ ตตฺราย ปจฺฉิมานุสเย โยชนา – ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย จ ปฏิฆานุสโย จ มานานุสโย จ ทิฏฺฐานุสโย จ วิจิกิจฺฉานุสโย จ ภวราคานุสโย จ อนุเสติ, ตสฺส อวิชฺชานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน อวิชฺชานุสโย อนุเสติ, ตสฺส กามราคานุสโย จ…เป…. ภวราคานุสโย จ อนุเสตีติ? อนาคามิสฺส อวิชฺชานุสโย จ มานานุสโย จ ภวราคานุสโย จ อนุเสติ, น อิตเร, ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อวิชฺชานุสโย จ กามราคปฏิฆมานภวราคานุสยา จ อนุเสนฺติ, น ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสยา, ปุถุชฺชนสฺส ปน สพฺเพปิ อนุเสนฺตี’’ติ อยํ ปุคฺคลวาเร นโยฯ

โอกาสวาเร ปน ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ? โนฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ? โนฯ ยตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ มานานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน มานานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ กามราคานุสโย อนุเสตีติ? รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ มานานุสโย อนุเสติ , น กามราคานุสโย, กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ ตทุภยํ อนุเสติฯ ยตฺถ กามราคานุสโย…เป…. อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ? ทุกฺขาย เวทนาย รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย อนุเสติ, น กามราคานุสโย, กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ ตทุภยํ อนุเสติฯ ยตฺถ กามราคานุสโย…เป…. อนุเสติ, ตตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตีติ? โนฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. โนฯ ยตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ? ทุกฺขาย เวทนาย รูปารูปธาตุยา เอตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสติ, น กามราคานุสโย, กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ ตทุภยํ อนุเสติฯ

ยตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ มานานุสโย อนุเสตีติ? โนฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. โนฯ ยตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ? กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ รูปารูปธาตุยา เอตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย อนุเสติ, น ปฏิฆานุสโย, ทุกฺขาย ปน เวทนาย ตทุภยํ อนุเสติฯ ยตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตีติ? โนฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. โนฯ ยตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ…เป…. ทุกฺขาย เวทนาย ตทุภยํ อนุเสติ, อญฺญตฺถ อวิชฺชานุสโย จฯ

ยตฺถ มานานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ? ทุกฺขาย เวทนาย ทิฏฺฐานุสโยว, เนตโร , ตทเญฺญสุ สพฺพตฺถ อนุเสติฯ ยตฺถ มานานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตีติ? กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ มานานุสโย, เนตโร, รูปารูปธาตุยา ปน ตทุภยํ อนุเสติฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยตฺถ มานานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ อวิชฺชานุสโย…เป…. อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสตีติ? ทุกฺขเวทนํ ฐเปตฺวา ตทญฺญาสุ สพฺพตฺถ ตทุภยํ อนุเสติฯ ยตฺถ ทิฏฺฐานุสโย, ตตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย…เป…. อามนฺตาฯ ยตฺถ ทิฏฺฐานุสโย, ตตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตีติ? กามธาตุยา ตีสุ เวทนาสุ ทิฏฺฐานุสโยว, รูปารูปภเวสุ ตทุภยํ อนุเสติฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยตฺถ ทิฏฺฐานุสโย อนุเสติ, ตตฺถ อวิชฺชานุสโย…เป…. อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ เอส นโย วิจิกิจฺฉามูลเกสุปิฯ ยตฺถ ภวราคานุสโย, ตตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อนุเสติ, ตตฺถ กามธาตุยา ตีสุ เวทนาสุ อวิชฺชานุสโยว, รูปารูปภเวสุ ปน ตทุภยํ อนุเสตี’’ติ อยเมตฺถ เอกมูลนโยฯ

‘‘ยสฺส…เป…. นานุเสติฯ ยสฺส…เป…. นานุเสติ มานานุสโย, อรหโต ปน ตทุภยมฺปิ นานุเสติฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยสฺส กามราคานุสโย นานุเสติ, ตสฺส ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย นานุเสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นานุเสตีติ? ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ วิจิกิจฺฉานุสโยว นานุเสติ, เนตโร, อนาคามิอรหนฺตานํ ตทุภยมฺปิ นานุเสตี’’ติอาทินา นเยน ปุคฺคลวาเร,

‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตตฺถ ปฏิฆานุสโย นานุเสตีติ? ทุกฺขาย เวทนาย กามราคานุสโยว นานุเสติ, เนตโร, รูปารูปธาตุปริยาปนฺเนสุ ตทุภยํ นานุเสติฯ ยตฺถ วา ปน…เป.… นานุเสตีติ ? กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ ปฏิฆานุสโยว, รูปารูปปริยาปนฺเนสุ ปน ตทุภยํ นานุเสติฯ ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตตฺถ มานานุสโย นานุเสตีติ? รูปารูปธาตูสุ กามราคานุสโยว, ทุกฺขาย ปน เวทนาย, อปริยาปนฺเนสุ จ ตทุภยํ นานุเสติฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย นานุเสตีติ? ทุกฺขาย เวทนาย รูปารูปธาตูสุ กามราคานุสโยว, อปริยาปนฺเน ปน ตทุภยํ นานุเสตี’’ติอาทินา นเยน โอกาสวาเร จ,

‘‘ยสฺส ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตสฺส ตตฺถ ปฏิฆานุสโย นานุเสตีติ? ติณฺณํ ปุคฺคลานํ ทุกฺขาย เวทนาย กามราคานุสโยว, รูปารูปปริยาปนฺเนสุ ตทุภยํ นานุเสติ, ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ สพฺพตฺถ ตทุภยํ นานุเสติฯ ยสฺส วา ปน ยตฺถ…เป…. นานุเสตีติ? ติณฺณํ ปุคฺคลานํ กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ ปฏิฆานุสโยว, รูปารูปปริยาปนฺเนสุ ตทุภยํ นานุเสติ, ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ สพฺพตฺถ ตทุภยํ นานุเสติฯ ยสฺส ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตสฺส ตตฺถ มานานุสโย นานุเสตีติ? ติณฺณํ ปุคฺคลานํ รูปารูปธาตุยา กามราคานุสโยว, เนตโร, ทุกฺขาย เวทนาย, อปริยาปนฺเน จ ตทุภยํ นานุเสติ, อนาคามิสฺส กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ รูปารูปธาตุยา กามราคานุสโยว, อรหโต ปน สพฺพตฺถ ตทุภยํ นานุเสตี’’ติอาทินา ปุคฺคโลกาสวาเร จ วุตฺตานุสาเรน นโย ญาตโพฺพติ อยํ ปาฬินโยฯ

ตตฺถ ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ เอตฺถ ยเทตํ ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิวจนํ ทินฺนํ, ตํ ทุทฺทินฺนํ วิย ขายติฯ กสฺมา? กามราคปฏิฆานํ เอกกฺขเณ อนุปฺปตฺติโตฯ ยถา หิ ‘‘ยสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทีสุ มนายตนธมฺมายตนาทีนิ เอกกฺขเณ อุปฺปชฺชนฺติ, น ตถา กามราคปฏิฆา, วิสุเณฺญว อุปฺปชฺชนโต, ตสฺมา เอตฺถ ‘‘โน’’ติ ปฏิเสโธ กตฺตโพฺพ สิยา, ตํ ปน อกตฺวา ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิวจนสฺส ทินฺนตฺตา เหฏฺฐา ยมเกสุ วิย เอตฺถ ขณปจฺจุปฺปนฺนวเสน วตฺตมานโวหารํ อคฺคเหตฺวา อญฺญถา คเหตโพฺพฯ กถํ คเหตโพฺพ? อปฺปหีนวเสนฯ อปฺปหีนตํ หิ สนฺธาย อยํ อนุเสตีติ วตฺตมานโวหาโร วุโตฺต, น ขณปจฺจุปฺปนฺนตํ, ตสฺมา อิมิสฺสา ปุจฺฉาย ยสฺส กามราคานุสโย อปฺปหีโน, น อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิโต, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อปฺปหีโน, น อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิโต, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อปฺปหีโนติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพฯ ยสฺมา จ เตสุ กามราคปฏิเฆสุ ยเสฺสโก อปฺปหีโน, ตสฺส อิตโรปิ อปฺปหีโนว โหติ, ตสฺมา ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ อุปฺปชฺชติวาราทิวิสฺสชฺชเนสุ เอเสว นโยฯ **ติณฺณํ ปุคฺคลาน**นฺติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามีนํฯ ทฺวินฺนนฺติ โสตาปนฺนสกทาคามีนํฯ เอวํ อุปฺปชฺชนํ ทีปิตํฯ โอกาสวารสฺส ปฐมทุติยปุจฺฉาสุ ยสฺมา กามราคปฏิฆา เอกจิเตฺต น อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ‘‘โน’’ติ ปฏิเสโธ กโตฯ ทุกมูลาทีสุ จ ยสฺมา กามราคปฏิฆาทโย เอกสฺมิํ ฐานสงฺขาเต จิเตฺต, อารมฺมเณ วา น อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ‘‘นตฺถี’’ติ ตตฺถ ปฏิเกฺขโป กโต, อยํ ปุจฺฉา อปุพฺพา เอวาติ อธิปฺปาโยฯ ปุคฺคโลกา

สวาเร **จตุนฺน**นฺติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามีนํฯ ปฏิโลเม **ทฺวินฺน**นฺติ อนาคามิอรหนฺต สนฺธาย วุตฺตนฺติ อยํ อนุสยวาเร นโยฯ

สานุสยวาเร ปน ‘‘โย กามราคานุสเยน สานุสโย, โส ปฏิฆานุสเยน สานุสโยติ? อามนฺตา…เป…. มานานุสเยน สานุสโยติ? อามนฺตาฯ โย วา ปน มานานุสเยน สานุสโย, โส กามราคานุสเยน สานุสโยติ? อนาคามี มานานุสเยเนว, น กามราคานุสเยน, ตโย ปน ปุคฺคลา ตทุภเยนาปิ อนุสเยนา’’ติ อิมินา นเยน เสเสสุ ทุกมูลาทีสุ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย ญาตพฺโพ, อยํ ปุคฺคลวาเร นโยฯ

‘‘ยโต กามราคานุสเยน สานุสโย, ตโต ปฏิฆานุสเยน สานุสโยติ? โน…เป…. มานานุสเยน สานุสโยติ? อามนฺตาฯ ยโต วา ปน มานานุสเยน สานุสโย, ตโต กามราคานุสเยน สานุสโยติ? รูปารูปธาตุยา มานานุสเยเนว, เนตเรน, กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ ตทุภเยนาปี’’ติ อาทินา โอกาสวาเร จ,

‘‘โย ยโต กามราคานุสเยน สานุสโย, โส ตโต ปฏิฆานุสเยน สานุสโยติ? โน’’ติอาทินา ปุคฺคโลกาสวาเร จาติ เอวํ อนุโลมนเย จ, ‘‘โย กามราคานุสเยน นิรนุสโย, โส ปฏิฆานุสเยน นิรนุสโยติ? อามนฺตา’’ติอาทินา ปฏิโลมนเยปิ สพฺพตฺถ อนุสยวาเร วุตฺตานุสารโต ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย ญาตพฺโพฯ

ตตฺถ **ยโต กามราคานุสเยน สานุสโย**ติ ยโต การณโต อุปฺปเนฺนน กามราคานุสเยน สานุสโย, กึ โส ตโต การณโต อุปฺปนฺนปฏิฆานุสเยนปิ สานุสโยติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปเนเต เทฺว เอกสฺมา ฐานา น อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ‘‘โน’’ติ ปฏิเสโธ กโต เสสํ ตาทิสเมวาติ อยํ สานุสยวาเร นโยฯ

ปชหนวาเร ปน ‘‘โย กามราคานุสยํ ปชหติ, โส ปฏิฆานุสยํ ปชหตีติ? อามนฺตา…เป…. มานานุสยํ ปชหตีติ? ตเทกฏฺฐํ ปชหติฯ โย วา ปน มานานุสยํ ปชหติ, โส กามราคานุสยํ ปชหตีติ? โน…เป…. โส ทิฏฺฐานุสยํ วิจิกิจฺฉานุสยํ ปชหตีติ? โนฯ โย วา ปน วิจิกิจฺฉานุสยํ ปชหติ, โส กามราคานุสยํ ปชหตีติ ? ตเทกฏฺฐํ ปชหติฯ โย…เป…. ภวราคานุสยํ อวิชฺชานุสยํ ปชหตีติ? ตเทกฏฺฐํ ปชหติ…เป…. โย กามราคานุสยญฺจ ปฏิฆานุสยญฺจ มานานุสยญฺจ…เป…. ปชหตีติ? นตฺถี’’ติอาทินา ปุคฺคลวาเร,

‘‘ยโต กามราคานุสยํ ปชหติ, ตโต ปฏิฆานุสยํ ปชหตีติ? โน…เป…. ยโต กามราคานุสยํ ปชหติ, ตโต มานานุสยํ ปชหตีติ? อามนฺตาฯ ยโต วา ปน มานานุสยํ ปชหติ, ตโต กามราคานุสยํ ปชหตีติ? รูปารูปธาตุยา ตโต มานานุสยเมว, กามธาตุยา ปน ทฺวีสุ เวทนาสุ ตโต มานานุสยํ ปชหตี’’ติอาทินา โอกาสวาเร จ,

‘‘โย ยโต กามราคานุสยํ ปชหติ, โส ตโต ปฏิฆานุสยํ ปชหตีติ? โน…เป…. มานานุสยํ ปชหตีติ? ตเทกฏฺฐํ ปชหติ…เป…. วิจิกิจฺฉานุสยํ ปชหตีติ? โนฯ โย วา ปน ยโต วิจิกิจฺฉานุสยํ ปชหติ, โส ตโต กามราคานุสยํ ปชหตีติ? อฏฺฐมโก ทุกฺขาย เวทนาย รูปารูปธาตุยา โส ตโต วิจิกิจฺฉานุสยํ ปชหติ, โน จ โส ตโต กามราคานุสยํ ปชหติ, เสฺวว ปุคฺคโล กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ โส ตโต วิจิกิจฺฉานุสยํ ปชหติ, กามราคานุสยํ ตเทกฏฺฐํ ปชหตี’’ติอาทินา ปุคฺคโลกาสวาเร จาติ เอวํ อนุโลมนเย จ, ‘‘โย กามราคานุสยํ น ปชหติ, โส ปฏิฆานุสยํ น ปชหตีติ? อามนฺตา…เป…. วิจิกิจฺฉานุสยํ น ปชหตีติ ? อฏฺฐมโก กามราคานุสยํ น ปชหติ,

เนตรํ, อนาคามิมคฺคสมงฺคึ, อฏฺฐมกญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา ปุคฺคลา ตทุภยํ น ปชหนฺตี’’ติอาทินา ปฏิโลมนเย จ สพฺพตฺถ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย ญาตโพฺพฯ

ตตฺถ **ปชหตี**ติ เตน เตน มเคฺคน ปหานปริญฺญาวเสน ปชหติฯ **ตเทกฏฺฐ**นฺติ ปหาเน กฏฺฐตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปฐมมคฺคาทินา หิ น เกวลํ ทิฏฺฐาทิกา เอว ธมฺมา ปหียนฺติ, อถ โข อปายคมนิยา เตน กามราคปฏิฆมานาทโยปิ ปหียนฺติ เอวฯ ปฐมมคฺควชฺฌา หิ กามราคา, อปายคมนิยา จ มานาวิชฺชาทโยปิ, ตติยมคฺควชฺฌาติ ปหาเนกฏฺฐา หุตฺวา ปหียนฺติ เอวาติ ‘‘โน’’ติ อรหตฺตมคฺคฏฺฐํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ กามราคานุสยํเยว ปหีนตฺตา น ปชหตีติฯ **ยโต กามราคานุสยํ ปชหตี**ติ ยโต อุปฺปชฺชนกํ กามราคานุสยํ ปชหตีติ อโตฺถ, **อฏฺฐมโก**ติ โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐฯ โส หิ ทกฺขิเณยฺยกฺกเมน อรหตฺตผลฏฺฐโต ปฏฺฐาย คณิยมาโน อฏฺฐมโก นามฯ ปฏิโลมนเย **อนาคามิมคฺคสมงฺคิญฺจ อฏฺฐมกญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา**ติ ปุถุชฺชนเสสเสขาเสขาฯ เตสุ หิ ปุถุชฺชนา ปหานปริญฺญาย อภาเวน น ปชหนฺติ, เสสา เตสํ ปหีนตฺตาติ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติ อยํ ปชหนวาเร นโยฯ

ปริญฺญาวาโร ปน ‘‘โย กามราคานุสยํ ปริชานาติ, โส ปฏิฆานุสยํ ปริชานาตี’’ติอาทินา ปชหนวารสทิโสวฯ อยมฺปิ หิ ปชหนวาโร วิย มคฺคฏฺฐานเญฺญว วเสน วิสฺสชฺชิโตฯ ตตฺถ **ปริชานาตี**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาตีติ อโตฺถฯ อยํ ปริญฺญาวาเร นโยฯ

ปหีนวาเร ปน ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย ปหีโน, ตสฺส ปฏิฆานุสโย ปหีโนติ? อามนฺตา…เป…. มานานุสโย ปหีโนติ? อนาคามิสฺส กามราคานุสโยว, อรหโต ปน มานานุสโยปิ ปหีโน’’ติอาทินา ปุคฺคลวาเร, ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย ปหีโน, ตตฺถ ปฏิฆานุสโย ปหีโนติ? น วตฺตโพฺพ ปหีโนติ วา อปฺปหีโนติ วาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. น วตฺตโพฺพ…เป…. ตตฺถ มานานุสโย ปหีโนติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน…เป…. ปหีโนติ? รูปารูปธาตุยา เอตฺถ มานานุสโย ปหีโน, กามราคานุสโย น วตฺตโพฺพ, กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ เอตฺถ ตทุภยํ ปหีน’’นฺติอาทินา โอกาสวาเร, ปุคฺคโลกาสวาเรติ เอวํ อนุโลมนเย, ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อปฺปหีโน, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อปฺปหีโนติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตา…เป…. ยสฺส วา ปน มานานุสโย อปฺปหีโน, ตสฺส กามราคานุสโย อปฺปหีโนติ? อนาคามิสฺส มานานุสโยว, ติณฺณํ ปุคฺคลานํ ตทุภยํ อปฺปหีน’’นฺติอาทินา ปฏิโลมนเย จ วุตฺตนเยเนว ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย ญาตโพฺพฯ

เอตฺถ จ ผลฏฺฐวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพ มคฺคฏฺฐานํ ปหีนกิเลสตฺตาภาวาฯ เตสํ หิ อนุสยา ปหียนฺติ เอว, น ปน ปหีนาติ อนาคามิอาทโย ผลฏฺฐาว คเหตพฺพา, โอกาสวาเร ปน ‘‘น วตฺตโพฺพ’’ติ อิทํ อุภินฺนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานสฺส อสาธารณตฺตา วุตฺตํฯ อญฺญํ หิ กามราคานุสยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, อญฺญํ ปฏิฆานุสยสฺสฯ อภาวิตมคฺคสฺส จ ยตฺถ อนุสโย อุปฺปชฺชติ, มเคฺค ภาวิเต ตเตฺถว โส ปหีโน นาม โหติ, ตสฺมา โส ตตฺถ ปหีโนติ วา, อปฺปหีโนติ วา น วตฺตโพฺพ, สพฺพตฺถาปิ ปน สยํ อภาเวน ตตฺถ อปฺปหีโนติ น วตฺตโพฺพฯ อุภินฺนํ ปน สาธารณฏฺฐานํ สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ มานานุสโย หิ กามธาตุยา เวทนาทฺวยสงฺขาเต สาธารณฏฺฐาเน กามราเคน สทฺธึ ปหีโน นาม โหติ ฯ **ยสฺส กามราคานุสโย อปฺปหีโน**ติ ปุถุชฺชนสฺส, โสตาปตฺติสกทาคามิผลฏฺฐานญฺจ วเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ‘‘ติณฺณํ ปุคฺคลาน’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติ อยํ ปหีนวาเร นโยฯ

อุปฺปชฺชนวาเร ปน ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตี’’ติ อาทินา สพฺพตฺถ อนุสยวารสทิโสวาติ อยํ อุปฺปชฺชนวาเร นโยฯ

ธาตุวาเร ปน ‘‘กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส กติ อนุสยา อนุเสนฺติ, กติ อนุสยา นานุเสนฺติ, กติ อนุสยา ภงฺคา? กามธาตุยา จุตสฺส รูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส…เป…. กติ ภงฺคา? กามธาตุยา จุตสฺส อรูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส…เป…. รูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส น อรูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส…เป…. กติ ภงฺคํ? กามธาตุยา จุตสฺส น กามธาตุํ, น อรูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส…เป…. น รูปธาตุํ น อรูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสฯ น กามธาตุํ น รูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส กติ ภงฺคา’’ติ เอวํ กามธาตุมูลกา นว ปุจฺฉา, ตถา ‘‘รูปธาตุยา จุตสฺสา’’ติอาทินา รูปธาตุมูลกา นว, อรูปธาตุยา นว จาติ สตฺตวีสติ อนุโลมปุจฺฉา, ตถา ‘‘น กามธาตุยา จุตสฺสา’’ติอาทินา สตฺตวีสติ ปฏิโลมปุจฺฉา จ, ตถา ‘‘น กามธาตุยา น อรูปธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสา’’ติอาทินา สตฺตวีสติ ทุกมูลกา ปุจฺฉา จาติ เอวํ ปุจฺฉาวาเร เอกาสีติ ปุจฺฉา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **อนุเสนฺตี**ติ จิตฺตสนฺตาเน อนุคตา หุตฺวา กติ อนุเสนฺติ, **ภงฺคา**ติ อนุเสนฺติ จ นานุเสนฺติ จาติ เอวํ กติ วิภชิตพฺพาติ อตฺโถฯ **น กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสา**ติ กามธาตุวิรหิตาเทฺว รูปารูปธาตุโย อุปฺปชฺชนฺตสฺสฯ **น กามธาตุํ น รูปธาตุ**นฺติ อรูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสฯ **น กามธาตุยา**ติ รูปารูปธาตูหิ จุตสฺส, เอวํ เสเสสุปิ สพฺพตฺถ ปฏิสนฺธิวเสน, ธาตุวเสน จ อตฺโถ เวทิตโพฺพติ อยํ อุเทฺทสวาเร นโยฯ

นิเทฺทสวาเร ปนสฺส ‘‘กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส กสฺสจิ สตฺต อนุสยา อนุเสนฺติ, กสฺสจิ ปญฺจ อนุสยา อนุเสนฺติ, อนุสยา ภงฺคา นตฺถิ, กามธาตุยา จุตสฺส รูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส กสฺสจิ สตฺต อนุสยา อนุเสนฺติ, กสฺสจิ ปญฺจ, กสฺสจิ ตโย …เป…. ภงฺคา นตฺถี’’ติ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํ, อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – รูปธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส สเตฺตว อนุสยา อนุเสนฺติ, ตถา ‘‘อรูปธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสา’’ติอาทีสุปิ, อรูปธาตุยา ปน จุตสฺส รูปธาตุยา อุปฺปตฺติ นตฺถิ, เหฏฺฐา อุปฺปชฺชมาโน กามธาตุํ เอว อุปฺปชฺชติ, สเตฺตว อนุสยา อนุเสนฺตีติ เอวํ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ วิสฺสชฺชนนโย เวทิตโพฺพติ อยํ วิเสโส, เสสํ วุตฺตนยเมวาติ อยเมตฺถ ปาฬินโยฯ

ตตฺถ **กสฺสจิ สตฺตา**ติ ปุถุชฺชนวเสน วุตฺตํ, **ปญฺจา**ติ โสตาปนฺนสกทาคามีนํ วเสนฯ เตสํ หิ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสยา ปหีนาติ, กามธาตุยา ปน อนาคามีนํ อุปฺปตฺติอภาวโต ปฐมวาเร ‘‘กสฺสจิ ตโย’’ติ น วุตฺตํ, รูปารูปธาตูสุ อุปฺปชฺชนวาเรสุ เอว วุตฺตํ…เป…. อนาคามีนํ หิ กามราคปฏิฆานุสยาปิ ปหีนตฺตา ตโยว อนุสยา อนุเสนฺติ, อิธ จ อนุสยานํ อุปฺปตฺติวเสน นโย, อนุสยานํ อนุสยนํ อคฺคเหตฺวา อปฺปหีนภาเวน ปฏิสนฺธิกฺขเณ อปิ อนุสยนํ คเหตพฺพํฯ **สเตฺตวา**ติ อริยสาวกสฺส รูปารูปธาตุยา จุตสฺส เหฏฺฐา กามภวาทีสุ อุปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, ปุถุชฺชนเสฺสว โหติ, ตสฺมา ‘‘สเตฺตวา’’ติ นิยเมตฺวา วุตฺตํ, อรูปธาตุยา จุตสฺส รูปธาตุยา อุปฺปตฺติ นตฺถีติฯ กสฺมา นตฺถิ? อรูปีนํ รูปชฺฌานสฺส อภาวาฯ เต หิ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมนรูปธาตุํ อุปฺปนฺนาติฯ เสสํ นยโต สุวิเญฺญยฺยเมวาติ อยํ ธาตุวาเร นโยฯ อยํ อนุสยยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

จิตฺตยมกมาติกตฺถวณฺณนา

จิตฺตยมกมาติกายํ ปน ปาฬิววตฺถานํ ตาว เอวํ เวทิตพฺพํฯ อิมิสฺสํ หิ มาติกายํ ปุคฺคลวาโร ธมฺมวาโร ปุคฺคลธมฺมวาโรติ อาทิโตว ตโย สุทฺธิกมหาวารา โหนฺติ, ตตฺถ ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตี’’ติ เอวํ ปุคฺคลวเสน จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนนิรุชฺฌนาทิเภทํ ทีเปโนฺต คโต **ปุคฺคลวาโร** นามฯ ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตี’’ติ เอวํ ธมฺมวเสเนว จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนนิ

รุชฺฌนาทิเภทํ ทีเปนฺต คโต **ธมฺมวาโร** นามฯ ‘‘ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตี’’ติ เอวํ อุภยวเสเนว จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนนิรุชฺฌนาทิเภทํ ทีเปนฺต คโต **ปุคฺคลธมฺมวาโร** นามฯ

ตโต ‘‘ยสฺส สราคํ จิตฺต’’นฺติอาทีนํ โสฬสนฺนํ ปทานํ วเสน อปเร สราคาทิปทวิเสสิตา โสฬส ปุคฺคลวารา, โสฬส ธมฺมวารา, โสฬส ปุคฺคลธมฺมวาราติ อฏฺฐจตฺตาลีส มิสฺสกวารา โหนฺติ, เต สราคาทิปทมตฺตํ ทเสฺสตฺวา สํขิตฺตาฯ ตโต ‘‘ยสฺส กุสลํ จิตฺต’’นฺติอาทินา นเยน ฉสฏฺฐิทฺวิสตสงฺขาตานํ อภิธมฺมมาติกาปทานํ วเสน อปเร กุสลาทิปทวิเสสิตา ฉสฏฺฐิทฺวิสต ปุคฺคลวารา, ฉสฏฺฐิทฺวิสตธมฺมวารา, ฉสฏฺฐิทฺวิสตปุคฺคลธมฺมวาราติ อฏฺฐนวุติสตฺตสตา มิสฺสกวารา โหนฺติ, เตปิ กุสลาทิปทมตฺตํ ทเสฺสตฺวา สํขิตฺตาเยว, ยานิเปตฺถ สนิทสฺสนาทีนิ ปทานิ จิเตฺตน สทฺธึ น ยุชฺชนฺติ, ตานิ โมฆปุจฺฉาวเสน คหิตานีติฯ

เตสุ ปน ตีสุ วาเรสุ สพฺพปฐเม สุทฺธิกปุคฺคลมหาวาเร ตาว อุปฺปาทนิโรธกาลสเมฺภทวาโร อุปฺปาทุปฺปนฺนวาโร นิโรธุปฺปนฺนวาโร อุปฺปาทวาโร นิโรธวาโร อุปฺปาทนิโรธวาโร อุปฺปชฺชมานนนิโรธวาโร อุปฺปชฺชมานุปฺปนฺนวาโร นิรุชฺฌมานุปฺปนฺนวาโร อุปฺปนฺนุปฺปาทวาโร อตีตานาคตวาโร อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานวาโร นิรุทฺธนิรุชฺฌมานวาโร อติกฺกนฺตกาลวาโร จาติ จุทฺทส อนฺตรวารา, เตสุ อุปฺปาทวาโร นิโรธวาโร อุปฺปาทนิโรธวาโรติ อิเมสุ ตีสุ วาเรสุ ปเจฺจกํ วตฺตมานาตีตสฺส, วตฺตมานานาคตสฺส, อตีตานาคตสฺส จาติ ติณฺณํ กาลเภทานํ วเสน อนุโลมปฏิโลมโต ฉ ฉ กตฺวา อฏฺฐารส ยมกานิ, อุปฺปนฺนุปฺปาทวาเร อตีตานาคตกาลวเสน อนุโลมโต เทฺว, ปฏิโลมโต เทฺวติ จตฺตาริ ยมกานิ, เสเสสุ อาทิโต นิทฺทิเฏฺฐสุ ตีสุ, อนฺตเร นิทฺทิเฏฺฐสุ ตีสุ, อวสาเน นิทฺทิเฏฺฐสุ จตูสูติ ทสสุ วาเรสุ อนุโลมโต เอกํ, ปฏิโลมโต เอกนฺติ เทฺว เทฺว กตฺวา วีสติ ยมกานิ, เอวํ สเพฺพสุปิ จุทฺทสสุ อนฺตรวาเรสุ ทฺวาจตฺตาลีส ยมกานิ, จตุราสีติ ปุจฺฉา, อฏฺฐสฏฺฐิอตฺถสตํ โหติฯ ยถา จ เอกสฺมึ สุทฺธิกปุคฺคลมหาวาเร, ตถา สุทฺธิกธมฺมมหาวาเร, สุทฺธิกปุคฺคลธมฺมมหาวาเรปีติ ตีสุ มหาวาเรสุ ฉพฺพีสติยมกสตํ, ตโต ทิคุณา ปุจฺฉา, ทิคุณา อตฺถา จ เวทิตพฺพา, อิทํ ปน วารตฺตยํ สราคาทิวเสน โสฬสคุณํ, กุสลาทิวเสน ฉสฏฺฐิทฺวิสตคุณํ กตฺวา อิมิสฺสา จิตฺตยมกมาติกาย อเนกานิ ยมกสหสฺสานิ, ตทฺทิคุณา ปุจฺฉา, ตทฺทิคุณา อตฺถา จ โหนฺติ, ปาโฐ ปน สํขิโตฺตฯ เอวเมตฺถ ปาฬิววตฺถานํ วิทิตฺวา อิทานิ อนฺตฺตานปทตฺถานุสาเรน วิภงฺคนยสหิโต สเงฺขปตฺถวณฺณนานโย เอวํ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย อุปฺปชฺชติฯ **น นิรุชฺฌตี**ติ นิโรธกฺขณํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติฯ **ตสฺส จิตฺต**นฺติ กึ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตโต ปฏฺฐาย จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ ปุจฺฉา, ตสฺสา จ, ‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสติ, อิตเรสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, นิรุชฺฌิสฺสติ เจว อุปฺปชฺชิสฺสติ จา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ ตตฺถ **เตสํ จิตฺต**นฺติ เยสํ ขีณาสวานํ ปจฺฉิมจิตฺตสงฺขาตสฺส จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ วตฺตติ, เตสํ ตเทว จุติจิตฺตํ อุปฺปาทปฺปตฺตตาย อุปฺปชฺชติ นาม, ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติ นาม, อิทานิ ปน ภงฺคํ ปตฺวา ตํ เตสํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตโต อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อญฺญํ นุปฺปชฺชิสฺสติฯ **อิตเรส**นฺติ ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคึ ขีณาสวํ ฐเปตฺวา อวเสสานํ เสขาเสขปุถุชฺชนานํ นิรุชฺฌิสฺสติ เจว อญฺญํ ปน ตสฺมึ วา อตฺตภาเว อุปฺปชฺชิสฺสติ จาติ อโตฺถฯ

‘‘ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตี’’ติ อิมิสฺสา ทุติยปุจฺฉาย ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิโน ขีณาสวสฺส จิตฺตํ สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํฯ ‘‘ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘โน’’ติ

ปฏิเสโธว วิสฺสชฺชนํฯ น อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌตีติ หิ ภงฺคกฺขเณ อรหโต ปจฺฉิมจิตฺตมฺปิ เสสานํ ภิชฺชมานจิตฺตมฺปิ ปุจฺฉติ, ตโต ปฏฺฐาย ปน อรหโต ตาว จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ สกฺกา วตฺตุํ, อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปน น สกฺกา, ตสฺมา ‘‘โน’’ติ เอตฺถ ปฏิเสโธ กโต, ‘‘ยสฺส วา ปน จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌตี’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘นตฺถี’’ติ ปฏิเกฺขโปว วิสฺสชฺชนํฯ ยสฺส หิ จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติ, โส จ ปุคฺคโล นตฺถีติฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตา, ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, โน จ อุปฺปชฺชติ, สเพฺพสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนเญฺจว อุปฺปชฺชติ จ, ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ , ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนนฺติ? จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, โน จ นุปฺปนฺนํ, นิโรธสมาปนฺนานํ อสญฺญสตฺตานํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ เจว นุปฺปนฺนญฺจฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตาฯ เอตฺถ จ **อุปฺปนฺน**นฺติ อุปฺปาทสมงฺคิโนเปตํ นามํ, **อุปฺปชฺชตี**ติ จ อุปฺปาทสมงฺคิโนวฯ

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นิรุชฺฌตีติ? ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนนฺติ? นิโรธสมาปนฺนาทีนํ จิตฺตํฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ตถาฯ เอตฺถ จ อุปฺปาทปฺปตฺตตฺตา อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ อนตีตตฺตา อุปฺปชฺชติ นามาติ อโตฺถติ **อฎฺฐกถายํ** ขณปจฺจุปฺปนฺนวเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ อุปฺปชฺชิตฺถาติ ปน อิมสฺส อตีตจิตฺตกฺขณวเสน อเตฺถ คยฺหมาเน เอว อุปริปาฬิยา น วิรุชฺฌติ, น อญฺญถาติ ปญฺญายติ, ตสฺมา ปุพฺพาปรํ โอโลเกตฺวา ปาฬิอวิโรเธน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชตีติ? นตฺถิฯ ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิขีณาสววิรหิตานํ จิตฺตํ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? อุปฺปาทกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ…เป…. นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อเสขานํ ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชตีติ? ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิํ ฐเปตฺวา เสสานํ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? นตฺถิฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถาติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นิรุชฺฌตีติ? ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ…เป…. น นิรุชฺฌิตฺถาติ? นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นตฺถิฯ ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิํ ฐเปตฺวา เสสานํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. เสสานํ ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ…เป…. นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นิรุชฺฌติฯ

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ฐเปตฺวา เสสานํ จิตฺตํ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ? นตฺถิฯ ยสฺส วา ปน…เป…. น นิรุชฺฌิตฺถาติ? นิรุชฺฌิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถาติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิตฺถาติ? นิรุชฺฌิตฺถฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นตฺถิ, ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ? ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป.… อามนฺตาฯ ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? นิรุชฺฌมานํ ปจฺฉิมจิตฺตํ ฐเปตฺวา ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ? นตฺถิฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌตีติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตาฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชมานนฺติ? สเพฺพสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชมานํ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนนฺติ? นิโรธสมาปนฺนานํ จิตฺตํ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ

ยสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. ภงฺคกฺขเณ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌมานํ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนนฺติ? นิโรธสมาปนฺนานํ จิตฺตํ ตถาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน…เป…. อุปฺปนฺนนฺติ ? จิตฺตสมงฺคีนํ ตถาฯ ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปนฺนนฺติ? นตฺถิ…เป…. ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ยสฺส วา ปน…เป…. นุปฺปนฺนนฺติ? อุปฺปนฺนํฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตาฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? อามนฺตาฯ เอตฺถ ‘‘โน จ ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺน’’นฺติ อิทํ อสญฺญาทิอจิตฺตเก สนฺธาย วุตฺตํฯ เตสํ นิยเมน จิตฺตุปฺปตฺติยา อภาวโต ‘‘อามนฺตา’’ติ อุภยตฺถ วิสฺสชฺชนํ วุตฺตํฯ อยญฺจ วาโร กาลตฺตเย คเหตฺวา สมตฺถิโตติ คเหตโพฺพฯ

‘‘ยสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถ โน จ ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? นตฺถิฯ ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปนฺนํ, ตสฺส จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? อุปฺปชฺชิตฺถฯ

อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานนฺติ? อุปฺปาทกฺขเณ จิตฺตํ ตถาฯ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตาฯ นุปฺปนฺนํ นุปฺปชฺชมานนฺติ? อามนฺตาฯ นุปฺปชฺชมานํ นุปฺปนฺนนฺติ? อตีตานาคตจิตฺตํ ตถาฯ

นิรุทฺธํ นิรุชฺฌมานนฺติ? โน, นิรุชฺฌมานํ นิรุทฺธนฺติ? โน, นนิรุทฺธํ นนิรุชฺฌมานนฺติ? อุปฺปาทกฺขเณ อนาคตญฺจ จิตฺตํ ตถาฯ นนิรุชฺฌมานํ นนิรุทฺธนฺติปิ ตเถวฯ

ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, ตสฺส จิตฺตนฺติ? โน จ ภงฺคกฺขณํ วีติกฺกนฺตํ, อตีตํ จิตฺตํ ตทุภยํ วีติกฺกนฺตํ, ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, ตสฺส จิตฺตนฺติ? อตีตํ จิตฺต’’นฺติ อิมินา นเยน ปุคฺคลวาเร สพฺพตฺถ วิสฺสชฺชนนโย เวทิตพฺโพฯ

ตตฺถ **อุปฺปชฺชมานํ ขณ**นฺติ อุปฺปชฺชมานสฺส ขณํ, อุปฺปาทกฺขณนฺติ อโตฺถฯ **ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาล**นฺติ น จิรํ วีติกฺกนฺตํ, ตเมว ปน อุปฺปาทกฺขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลนฺติ สงฺขํ คจฺฉติ, **นิรุชฺฌมานํ ขณ**นฺติ นิรุชฺฌมานสฺส ขณํ, ภงฺคกฺขณนฺติ อโตฺถฯ **ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาล**นฺติ กึ ตสฺส จิตฺตํ เอวํ นิโรธกฺขณมฺปิ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม โหตีติ ปุจฺฉติฯ ยสฺส ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม โหติ, นิโรธกฺขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม โหติ, อตีตํ ปน จิตฺตํ อุโภปิ ขเณ ขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม โหตีติ อตีตจิตฺตวเสน วิสฺสชฺชนํ กตํฯ อิมินาว อุปาเยน อุปริเมสุ อตฺถธมฺมวาราทีสุ จ สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ อติกฺกนฺตกาลวาเร นโยฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ นนิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตาฯ ยํ วา ปน…เป…. อามนฺตาฯ ยํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นนิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? โนฯ ยํ วา ปน จิตฺตํ นนิรุชฺฌิสฺสติ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌตีติ? นตฺถิฯ

ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตาฯ ยํ วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชตีติ? อุปฺปาทกฺขเณ จิตฺตํ ตถา, เอวํ ปฎิโลมปุจฺฉาสุปิ ตโต เสสาสุปิฯ ‘‘ยํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นุปฺปนฺนนฺติ? อตีตานาคตํ จิตฺตํ ตถาฯ ยํ วา ปน…เป…. อามนฺตา…เป…. ภงฺคกฺขเณ จิตฺต’’นฺติ อาทินา, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? โนฯ ยํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ? ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ อนาคตญฺจา’’ติอาทินา, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? โนฯ ยํ วา ปน…เป…. โน, ยํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อนาคตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, โน จ ตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ อตีตํ จิตฺต’’นฺติอาทินา จ, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? โนฯ ยํ วา ปน…เป…. โน, ยํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อนาคตํ จิตฺต’’นฺติอาทินา จ,

‘‘ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถาติ? โน’’ติอาทินา จ, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิตฺถาติ? โน’’ติอาทินา จ, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ ? อามนฺตา’’ติอาทินา จ, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? โน’’ติอาทินา จ,

‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตาฯ ยํ วา ปน…เป…. อุปฺปชฺชมานนฺติ…เป…. อุปฺปาทกฺขเณ จิตฺต’’นฺติอาทินา จ, ‘‘ยํ จิตฺตํ นิรุชฺฌมานํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตา’’ติอาทินา จ, ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ? โนฯ ยํ วา ปน…เป…. โน’’ติ อาทินา จ,

‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ ตํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? โนฯ ยํ วา ปน…เป…. โนฯ ยํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิตฺถ โน จ ตํ จิตฺตํ นุปฺปนฺนํ, ตํ จิตฺตํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา จ, ‘‘อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานนฺติ…เป…. อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนเญฺจว อุปฺปชฺชมา

นญฺจฯ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตา’’ติอาทินา จ, ‘‘นิรุทฺธํ นิรุชฺฌมานนฺติ? โน’’ติอาทินา จ,

‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, นิรุชฺฌมานํ ขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาลํ, ตํ จิตฺตนฺติ…เป…. อตีตํ จิตฺต’’นฺติอาทินา จ ธมฺมวาเร,

‘‘ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา จ ปุคฺคลธมฺมวาเร จ, สราคาทิปเทหิ, กุสลาทิปเทหิ จ มิเสฺสสุ สพฺพวาเรสุ จ ปุจฺฉาสุ เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน วิสฺสชฺชนนโย เวทิตโพฺพฯ อยํ จิตฺตยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

ธมฺมยมกมาติกตฺถวณฺณนา

ธมฺมยมกมาติกาย ปน ขนฺธยมเก วุตฺตนเยเนว ปาฬิววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘โย กุสลํ ธมฺมํ ภาเวติ, โส อกุสลํ ธมฺมํ ปชหตี’’ติ อาคตตฺตา ปเนตฺถ ปริญฺญาวาโร ภาวนาวาโร นามฯ ตตฺถ ยสฺมา อพฺยากโต ธโมฺม เนว ภาเวตโพฺพ น ปหาตโพฺพ, ตสฺมา ปทเมว น อุทฺธฏนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน ปเนตฺถ ‘‘กุสลากุสลา ธมฺมาติ? อามนฺตา’’ติอาทินา, ‘‘ธมฺมา อกุสลา ธมฺมาติ? อกุสลา ธมฺมา ธมฺมา เจว อกุสลา ธมฺมา จ, อวเสสา ธมฺมา น อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทินา จ ปณฺณตฺติวาเร วิสฺสชฺชนนโย ญาตโพฺพฯ

‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตีติ? โนฯ ยสฺส วา ปน…เป…. ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อพฺยากตา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตีติ? ปญฺจโวกาเร กุสลานํ อุปฺปาทกฺขเณ…เป…. อุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยตฺถ กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตีติ? อามนฺตา…เป…. ตตฺถ อพฺยากตา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตีติ? อามนฺตาฯ ยตฺถ วา ปน อพฺยากตา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตีติ …เป…. จตุโวกาเร…เป…. อุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส ยตฺถ กุสลา ธมฺมา…เป…. อุปฺปชฺชนฺตีติ? โน’’ติอาทินา จ,

‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อกุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตีติ…เป…. สเพฺพสํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อพฺยากตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิโรธสมาปนฺนานํ อสญฺญสตฺตานํ เตสํ กุสลา จ ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, อกุสลา จ ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อพฺยากตา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตีติ…เป…. สเพฺพสํ จวนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อารุเปฺป อกุสลานํ อุปฺปาทกฺขเณ จ นุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทินา จ, ‘‘ยตฺถ กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ อกุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตีติ? อามนฺตา…เป…. ตตฺถ อพฺยากตา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตีติ? อุปฺปชฺชนฺติฯ ยตฺถ วา ปน อพฺยากตา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ อกุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตีติ? นตฺถี’’ติอาทินา จ อุปฺปาทวาเร,

‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺส อกุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺตีติ? โน’’ติอาทินา นิโรธวาเร จ,

‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อกุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺตีติ? โน’’ติอาทินา อุปฺปาทนิโรธวาเร จ,

‘‘โย กุสลํ ธมฺมํ ภาเวติ, โส อกุสลํ ธมฺมํ ปชหิตฺถาติ? โน…เป…. โย กุสลํ ธมฺมํ น ภาเวติ, โส อกุสลํ ธมฺมํ นปฺปชหิตฺถาติ? อคฺคมคฺคสมงฺคิญฺจ อรหนฺตญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา ปุคฺคลา’’ติอาทินา ภาวนาวาเร จ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน ญาตโพฺพฯ

อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํฯ อิมสฺส หิ ธมฺมยมกสฺส ปวตฺติมหาวาเร **อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺตี**ติ อิเมสุ อุปฺปาทนิโรเธสุ กุสลากุสลธมฺมา ตาว เอกเนฺตน ปวตฺติยํเยว ลพฺภนฺติ, น จุติปฏิสนฺธีสุ, อพฺยากตธมฺมา ปน ปวเตฺต จ จุติปฏิสนฺธีสุ จาติ ตีสุปิ กาเลสุ ลพฺภนฺติ, เอวเมตฺถ ยํ ยตฺถ ยตฺถ ลพฺภติ, ตสฺส วเสน ตตฺถ ตตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺริทํ นยมุขํ – กุสลากุสลานํ ตาว เอกกฺขเณ อนุปฺปชฺชนโต **‘‘โน’’**ติ ปฏิเสโธ กโตฯ **อพฺยากตา จา**ติ อิทํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ยตฺถ กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตี**ติ อสญฺญภวํ สนฺธาย วุตฺตํ, อพฺยากตานํ ธมฺมานํ อนุปฺปตฺติฏฺฐานสฺสาภาวา **‘‘นตฺถี’’**ติ ปฏิเกฺขโป กโต, นิโรธวาเร กุสลากุสลานํ เอกโต อนิรุชฺฌนโต **‘‘โน’’**ติ วุตฺตนฺติ อิมินาว นยมุเขน สพฺพตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ อยํ ธมฺมยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

อินฺทฺริยยมกมาติกตฺถวณฺณนา

อินฺทฺริยยมกมาติกายํ ปน ขนฺธยมกมาติกาทีสุ วุตฺตนเยเนว ปาฬิววตฺถานาทิโก สโพฺพ อตฺถสํวณฺณนานโย เวทิตโพฺพฯ มนินฺทฺริยํ ปเนตฺถ ยถา จกฺขุนฺทฺริยาทิมูลเกหิ, ตเถว อิตฺถินฺทฺริยาทิมูลเกหิ สทฺธิํ สมฺปโยคํ คจฺฉติ, ตสฺมา นิกฺขิตฺตปฏิปาฏิยา อโยเชตฺวา สเพฺพหิปิ จกฺขุนฺทฺริยมูลาทีหิ สทฺธิํ ปริโยสาเน โยชิตํ, จกฺขุนฺทฺริเยน จ สทฺธิํ สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยโทมนสฺสินฺทฺริยานิ, โลกุตฺตรินฺทฺริยานิ จ ปฏิสนฺธิยํ นตฺถีติ น คหิตานิฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ เสสินฺทฺริยมูลเกสุปิ ยถานุรูปํ ญาตพฺพํฯ อินฺทฺริยานํ ปน พหุกตาย ธาตุยมกโตปิ พหุตรานิ ยมกานิ โหนฺติ อยํ วิเสโส, เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน ญาตพฺพนฺติฯ อยํ อินฺทฺริยยมกมาติกตฺถสํวณฺณนานโยฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

ยมกมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฏฺฐานมาติกตฺถวณฺณนา

อิทานิ ปฏฺฐานมาติกาย อตฺถสํวณฺณนานโย โหติฯ เกนเฏฺฐน ปฏฺฐานนฺติ? นานปฺปการ ปจฺจยเฏฺฐนฯ **ป**-สโทฺท หิ นานปฺปการตฺถํ ทีเปติ, ฐาน-สโทฺท ปจฺจยตฺถํฯ อถ วา วิภชนเฏฺฐน ปฏฺฐานํฯ ยถา หิ ปญฺญาปนา ปฏฺฐปนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมนฺติ อาคตฏฺฐาเน วิภชนโฏฺฐ ปฏฺฐานสทฺทสมานโตฺถ ปฏฺฐปนา-สโทฺท ทิสฺสติ, เอวมิธาปิ กุสลาทีนํ ธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทีหิ วิภชนโต วิภชนเฏฺฐน ปฏฺฐานํ นามฯ อถ วา ปฏฺฐิตเฏฺฐน ปฏฺฐานํ, คมนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ สพฺพธเมฺมสุ หิ อสงฺคคมนสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส เหตุปจฺจยาทิเภทภินฺเนสุ กุสลาทีสุ วิตฺถาริตนยลาภโต นิสฺสงฺควเสน ปวตฺตคมนตฺตา คมนเฏฺฐน ปฏฺฐานํ นาม, อิติ นานปฺปการปจฺจยเฏฺฐน, วิภชนเฏฺฐน, คมนเฏฺฐน จ ติกปฏฺฐานาทีสุ จตุวีสติยา ปฏฺฐาเนสุ เอเกกมฺปิ ปฏฺฐานํ นาม, เตสํ ปน สมูหโต ปกรณํ ปฏฺฐานํ นาม, เตสํ ปฏฺฐานานํ มาติกาฯ สยมฺปิ วา ปฏฺฐานภูตา มาติกา, สพฺพเมฺปตํ ปฏฺฐานมาติกาฯ ยา สา ‘‘เหตุปจฺจโย, อารมฺมณปจฺจโย…เป…. อวิคตปจฺจโย’’ติ เอวํ ติกปฏฺฐานาทิจตุวีสติปฺปเภทสมนฺตปฏฺฐานเทสนาย มูลภูตปจฺจยเภทสฺส วเสน ภควตา ปกรณสฺส อาทิมฺหิ ฐปิตา, อยํ อิธ ปฏฺฐานมาติกา นามฯ

ตตฺถ อนุตฺตานตฺถาทิสหิโต สเงฺขปตฺถวินิจฺฉโย ตาว เอวํ เวทิตโพฺพ – **เหตุปจฺจโย**ติ อาทีสุ หิ เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ **เหตุปจฺจโย,** เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย เหตุปจฺจโย, เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เหตูติ วจนาวยวการณมูลานเมตํ อธิวจนํฯ ‘‘ปฏิญฺญาเหตู’’ติอาทีสุ หิ โลเก วจนาวยโว ‘‘เหตู’’ติ วุจฺจติ, สาสเน ปน ‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๖๐; อป. เถร ๑.๑.๒๘๖) การณํ, ‘‘ตโย กุสลา เหตู, ตโย อกุสลา เหตู’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๕๙) มูลํ, อิทํ อิธ อธิเปฺปตํ , ตํ ปฏิจฺจ เอตสฺมา เอตีติ ปจฺจโย, อปจฺจกฺขาย นํ วตฺตตีติ อโตฺถฯ โย หิ ธโมฺม ยํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อปจฺจกฺขาย ติฏฺฐติ วา อุปฺปชฺชติ วา, โส ตสฺส อุปการกลกฺขเณน ปจฺจโย นามฯ อิติ มูลเฏฺฐน เหตุ, อุปการกเฏฺฐน ปจฺจโยติ สเงฺขปโต มูลเฏฺฐน อุปการโก ธโมฺม เหตุปจฺจโย, กุสลาทีนํ กุสลาทิภาวสาธโกติ เกจิ, เอวํ สเนฺต ปน ตํสมุฏฺฐานรูเปสุ เหตุปจฺจยตา น สมฺปชฺชติ, อเหตุกจิตฺตานญฺจ วินา เอเตหิ อพฺยากตภาโว สิโทฺธ, สเหตุกานมฺปิ จ โยนิโสมนสิการาทิปฏิพโทฺธ กุสลาทิภาโว, น สมฺปยุตฺตเหตุปฏิพโทฺธฯ ยทิ จ สิยา, เหตูสุปิ กุสลาทิภาวสาธเกน อเญฺญน ภวิตพฺพํ, กุสลาทิภาวสาธนวเสน ปน เหตูนํ มูลฏฺฐํ อคฺคเหตฺวา สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนวเสน คยฺหมาเน น กิญฺจิ วิรุชฺฌติฯ ลทฺธเหตุปจฺจยา หิ ธมฺมา วิรุฬฺหมูลา วิย ปาทปา ถิรา โหนฺติ สุปฺปติฏฺฐิตา, อิตเร ปน ติลพีชกาทิเสวาลา วิย น สุปฺปติฏฺฐิตา, อิติ มูลเฏฺฐน อุปการโกติ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเนน อุปการโก ธโมฺม **เหตุปจฺจโย**ติ เวทิตโพฺพฯ

นิเทฺทเส ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํ, ตตฺถ ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานาน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘ตํสมุฏฺฐานาน’’นฺติ อิทํ อจิตฺตสมุฏฺฐานานมฺปิ สงฺคณฺหนตฺถํฯ ปญฺหาวารสฺมิํ หิ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อาคตํ, กสฺมา ปนายํ เหตุ ปฏิสนฺธิยเมว กฏตฺตารูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ , น ปวเตฺตติ? ปฏิสนฺธิยํ กมฺมชรูปานํ จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตาย, ภวปฐมนิปาตโต จิตฺตชาติฯ อิตรรูปสนฺตติอุปฺปตฺถมฺภาภาเวน เอว ทุพฺพลวตฺถุํ จิตฺตเมว นิสฺสาย อุปฺปชฺชติ เจว ติฏฺฐติ จฯ ตํ จิตฺตมฺปิ หิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กมฺมเวคกฺขิตฺตตาย เจว อปุเรชาตวตฺถุกตาย จ อปฺปติฏฺฐิตํ, ปปาเต ปติตมตฺตโก ปุริโส น กิญฺจิ สิปฺปํ กาตุํ วิย จิตฺตชรูปํ ชเนตุํ น สโกฺกติ, ตเมว กฏตฺตารูปํ นิสฺสาย ปติฏฺฐาติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตานิ หิ

รูปํ น ชเนนฺติ, กมฺมชรูปเมว ปน เตสํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, ปวตฺติยํ ปน ปฏิลทฺธุปตฺถมฺภตาย ตํ รูปํ วินาปิ กมฺมปฏิพทฺธาว ปวตฺติ, เหตุปจฺจยสฺส ปเนตฺถ กุสลาทิเภทโต, ภูมิเภทโต จ วิภาโค เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ อยํ เหตุปจฺจเย นโยฯ

ตโต ปเรสุ อารมฺมณภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อารมฺมณปจฺจโย,** โส นิเทฺทเส ‘‘รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา…เป.… โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ…เป.… รูปายตนํ สทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา…เป.… สเพฺพ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา…เป.… ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา น โกจิ ธโมฺม น โหติฯ ยถา หิ ทุพฺพลปุริโส ทณฺฑํ วา รชฺชุํ วา อาลมฺพิตฺวา อุฏฺฐหติ เจว ติฏฺฐติ จ, เอวํ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา รูปาทีสุ ฉสุ ยํ กิญฺจิ อาลมฺพิตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ เจว ติฏฺฐนฺติ จ, ตสฺมา โลกิยโลกุตฺตราทิเภทา สเพฺพปิ ธมฺมา ยถาโยคํ จิตฺตเจตสิกานํ อารมฺมณปจฺจโยติ เวทิตโพฺพติ อยํ อารมฺมณปจฺจเย นโยฯ

เชฏฺฐกเฏฺฐน อุปการโก ธโมฺม **อธิปติปจฺจโย,** โส นิเทฺทเส ‘‘ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ…เป.… วีริยจิตฺตวีมํสาธิปติ…เป.… อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย, ยํ ยํ ธมฺมํ ครุํ กตฺวา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ ทฺวิธา นิทฺทิโฏฺฐฯ ตตฺถ ฉนฺทาทโย สหชาตาธิปติภาเวน วุตฺตา, ครุกาตพฺพํ อารมฺมณาธิปติภาเวนฯ ตตฺถ จ โลกิยกุสลภูโต อารมฺมณาธิปติ โลกิยกุสลานเญฺจว โลภสหคตจิตฺตานญฺจ อารมฺมณาธิปติ โหติ, นาญฺญสฺส, อกุสลภูโต ปน โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโทติ วุจฺจติ อิตเรสุ ครุกาตพฺพตาย อภาวโต, โส ทฺวิเหตุกาเหตุกาทิโลกิยวิปากรูปกฺขนฺธภูโต จ โลภสหคตเสฺสว, นาญฺญสฺส, ตถา กิริยภูโตปีติ **อฏฺฐกถายํ** อาคตํ, ตํ ญาณสมฺปยุตฺตกิริยานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณาภิญฺญาทิปุพฺพวสปฺปวตฺตานํ กามาวจรกุสเลหิ ครุกาตพฺพภาวสฺสาวิโรธภาวสฺส ทสฺสนโต วีมํสิตพฺพํฯ โลกุตฺตรกุสลานิ ปน กามาวจรญาณสมฺปยุตฺตชวนานเมว อารมฺมณาธิปติปจฺจยา โหนฺติ, นิพฺพานํ ปน เตสเญฺญว โลกุตฺตรกุสลวิปากานญฺจาติ เวทิตพฺพนฺติ อยํ อธิปติปจฺจเย นโยฯ

อนนฺตรภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อนนฺตรปจฺจโย,** โสว **สมนนฺตรปจฺจโย,** พฺยญฺชนมตฺตเมว นานํ ‘‘อุปจยสนฺตตี’’ติอาทีสุ วิยฯ ยมฺปิ ‘‘อตฺถานนฺตรตาย อนนฺตรปจฺจโย, กาลานนฺตรตาย สมนนฺตรปจฺจโย’’ติ อาจริยานํ มตํ, ตํ ‘‘นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลํ ผลสมาปตฺติยา สมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทีหิ วิรุชฺฌติ, ตํนิเทฺทเส ‘‘จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา…เป.… กายวิญฺญาณธาตุ…เป.… มโนธาตุ…เป.… มโนวิญฺญาณธาตุยา…เป.… ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ…เป.… อพฺยากตานํ ธมฺมานํ…เป.… ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ…เป.… อพฺยากตานํ…เป.… เยสํ เยสํ ธมฺมานํ อนนฺตรา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อิมินา อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสสมโก เอว สมนนฺตรปจฺจโย นิทฺทิโฏฺฐ อญฺญตฺร นามนานาตฺตาติ อยํ อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจยทฺวเย นโยฯ

อุปฺปชฺชมาโนว สห อุปฺปชฺชมานภาเวน อุปการโก ธโมฺม **สหชาตปจฺจโย,** โส นิเทฺทเส ‘‘จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ…เป.… โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ…เป.… จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺต

สมุฏฺฐานานํ รูปานํ…เป…. มหาภูตา อุปาทารูปานํ…เป…. รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ กิญฺจิกาเล สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, กิญฺจิกาเล นสหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอวํ ฉพฺพิโธ นิทฺทิโฏฺฐฯ ตตฺถ **อญฺญมญฺญ**นฺติ อิมินา เตสํ ธมฺมานํ เอกกฺขเณ ปจฺจยภาวเญฺจว ปจฺจยุปฺปนฺนภาวญฺจ ทีเปติ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุรูปํ **รูปํ** นามฯ **จิตฺตเจตสิกา**ติ ปวตฺติยํ จตฺตาโร ขนฺธา, ปฏิสนฺธิยมฺปีติ เกจิ ตตฺถ กฏตฺตารูปานมฺปิ จิตฺตสมุฏฺฐาเน ปวิฏฺฐตฺตาฯ เตสํ หิ ปฏิสนฺธิจิตฺตเจตสิกา สหชาตปจฺจยา โหนฺติเยว, ตานิ ปน วตฺถุวิรหิตานิ รูปานิ ปวตฺติยํ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ วิย จิตฺตเจตสิกานํ ปจฺจยตฺตํ น ผรนฺติ, ตสฺมา ''อญฺญมญฺญ''นฺติ น วุตฺตํ, ตถา ภูตานํ อุปาทารูปํฯ เอวํ หิ อคยฺหมาเน ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานํ สหชาตา นาม นิสฺสยตา น วุตฺตาติ สหชาตปจฺจยนิเทฺทโส อปริปุโณฺณ เอว สิยาฯ **กิญฺจิกาเล**ติ อิทมฺปิ โอกฺกนฺติกฺขเณ หทยวตฺถุเมว สนฺธาย วุตฺตตฺตา ตติยโกฏฺฐาสเมว ภชตีติ อตฺถโต อยํ ปจฺจโย ปญฺจวิโธติ อยํ สหชาตปจฺจเย นโยฯ

อญฺญมญฺญํ อุปฺปาทนุปตฺถมฺภนภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อญฺญมญฺญปจฺจโย** ติทณฺฑกํ วิยฯ โส นิเทฺทเส ''จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย, จตฺตาโร มหาภูตา…เป…. โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอวํ ติธา นิทฺทิโฏฺฐติ อยํ อญฺญมญฺญปจฺจเย นโยฯ

อธิฏฺฐานากาเรน, นิสฺสยากาเรน จ อุปการโก ธโมฺม **นิสฺสยปจฺจโย** ตรุจิตฺตกมฺมาทีนํ ปถวีปฏาทโย วิย, โส นิเทฺทเส สหชาตปจฺจเย วิย ฉธาว นิทฺทิโฏฺฐฯ ฉโฏฺฐ ปเนตฺถ โกฏฺฐาโส ''จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา, โสตฆานชิวฺหากายายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา…เป…. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ, ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอวํ ปุเรชาตนิสฺสยทสฺสนวเสน วิภโตฺต, เสสํ ตาทิสเมวฯ ตตฺถ **รูป**นฺติ หทยวตฺถุฯ

อุปนิสฺสยปจฺจโยติ เอตฺถ ปนายํ วจนโตฺถ – ตทธีนวุตฺติตาย อตฺตโน ผเลน นิสฺสิโต, นปฺปฏิกฺขิโตฺตติ นิสฺสโย, ยถา ปน ภุโส อายาโส อุปายาโส, เอวํ ภุโส นิสฺสโย อุปนิสฺสโย, พลวการณเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา พลวการณภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อุปนิสฺสยปจฺจโย**ติ เวทิตโพฺพฯ โส อารมฺมณูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยติ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อารมฺมณูปนิสฺสโย** ตาว อารมฺมณาธิปตินา สทฺธิํ นานตฺตํ อกตฺวา วิภโตฺตฯ ตตฺถ ยํ อารมฺมณํ ครุํ กตฺวา จิตฺตเจตสิกา อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ นิยมโต เตสํ อารมฺมเณสุ พลวารมฺมณํ โหติ, อิติ ครุกาตพฺพมตฺตเฏฺฐน อารมฺมณาธิปติ, พลวการณเฏฺฐน อารมฺมณูปนิสฺสโยติ เอวเมเตสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

อนนฺตรูปนิสฺสโยปิ อนนฺตรปจฺจเยน นานตฺตํ อกตฺวาว วิภโตฺต, เอวํ สเนฺตปิ อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส ปวตฺตนสมตฺถตาย อนนฺตรตา, ปุริมจิตฺตสฺส ปจฺฉิมจิตฺตุปฺปาทเน พลวตาย อนนฺตรูปนิสฺสยตา จ เวทิตพฺพาฯ ยถา หิ เหตุปจฺจยาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ วินาปิ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น เอวํ อนนฺตรจิตฺตํ วินา จิตฺตสฺส อุปฺปตฺติ นาม อตฺถิ, ตสฺมา พลวปจฺจโย โหติ, อิติ พลวการณเฏฺฐน อนนฺตโรว อนนฺตรูปนิสฺสโยติ เอวเมเตสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

ปกโต อุปนิสฺสโย **ปกตูปนิสฺสโย,** ปกโต นาม อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทิโต วา สทฺธาสีลาทิอุปเสวิโต วา อุตุโภชนาทิปกติยาเยว วา อุปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย, อิติ ปรูปนิสฺสเยน อมิโสฺสติ อโตฺถฯ โส จ ปกตูปนิสฺสโย ''สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, ฌานํ อุปฺปาเทติ; วิปสฺสนํ, มคฺคํ, อภิญฺญํ, สมาปตฺติํ อุปฺปาเทติ; สีลํ, สุตํ, จาคํ,

ปญฺญํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ…เป…. สมาปตฺตึ อุปฺปาเทตี’’ติอาทินา อิเมสํ สทฺธาทีนํ วเสน พหุธา วิภตฺโต, เอวํ อุปนิสฺสยปจฺจโย ติวิโธฯ นิเทฺทเส ปนายํ ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ …เป…. อกุสลานํ เกสญฺจิ…เป…. อพฺยากตานํ ธมฺมานํ…เป…. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ…เป…. กุสลานํ เกสญฺจิ…เป…. อพฺยากตานํ ธมฺมานํ…เป…. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา…เป…. อพฺยากตานํ, กุสลานํ, อกุสลานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, ปุคฺคโลปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, เสนาสนมฺปิ’’ติ เอวํ นิทฺทิโฏฺฐฯ ตตฺถ **ปุริมา**ติ อนนฺตรูปนิสฺสเย สมนนฺตราตีตาว ลพฺภนฺติฯ

อารมฺมณูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสเยสุ ปน นานาวิธิวเสน ปุริมตราวาติ ตโยปิ ราสี กุสเลน กุสลปเท ลพฺภนฺติฯ กุสเลน ปนากุสเล สมนนฺตราตีตา น ลพฺภนฺติ, เตนาห ‘‘เกสญฺจี’’ติฯ อิทํ หิ ‘‘กุสโล ธโมฺม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย, อารมฺมณูปนิสฺสโย ปน ทานํ ทตฺวา…เป…. ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ…เป…. ปกตูปนิสฺสโย สทฺธํ อุปนิสฺสาย มานํ ชเปฺปตี’’ติอาทินา **ปญฺหาวาเร** อาคตํ อิมํ นยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

อกุสเลน กุสลปเท หิ สมนนฺตราตีตา น ลพฺภนฺติ, เตนาห ‘‘เกสญฺจี’’ติฯ อิทํ ปน ‘‘อกุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสฺสโยฯ ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ…เป…. ปาณํ หนฺตฺวา ตสฺส ปฏิฆาตตฺถาย ทานํ เทตี’’ติอาทินา นเยน **ปญฺหาวาเร** อาคตํ ปกตูปนิสฺสยเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ยถา หิ อกุสลํ กุสลสฺส อนนฺตรูปนิสฺสโย น โหติ, ตถา อารมฺมณูปนิสฺสโยปิ น โหติฯ น หิ ตํ ครุํ กตฺวา กุสลํ ปวตฺตติฯ

อกุสเลน อพฺยากตปเท ปน อารมฺมณูปนิสฺสโยว น ลพฺภติฯ น หิ ตํ อพฺยากตา ครุํ กโรนฺติ, อนนฺตรา ปนสฺส โหนฺติฯ เตเนเวตฺถ ‘‘เกสญฺจี’’ติ น วุตฺตํฯ เสสปเทสุ ตโยปิ อุปนิสฺสยา ลพฺภเนฺตวฯ ‘‘ปุคฺคโลปิ, เสนาสนมฺปี’’ติ อิทมฺปิ ทฺวยํ ปกตูปนิสฺสยวเสเนเวตฺถ วุตฺตํ, อุตุโภชนาทโย เจตฺถ สงฺคเหตพฺพาฯ อิมสฺมิญฺจ ปจฺจเย เอกจฺจาย ปญฺญตฺติยา สทฺธึ สเพฺพปิ จตุภูมกา ธมฺมา สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาติ อยํ อุปนิสฺสยปจฺจเย นโยฯ

ปฐมตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา วตฺตมานภาเวน อุปการกา รูปธมฺมา **ปุเรชาตปจฺจโย,** โส ปสาทตพฺพิสยหทยวตฺถุวเสน เอกาทสวิโธฯ นิเทฺทเส จ ‘‘จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย…เป…. กายายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา …เป…. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา…เป…. โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา…เป…. รูปายตนํ สทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา…เป…. ยํ รูปํ นิสฺสาย…เป…. ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ กิญฺจิกาเล ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, กิญฺจิกาเล น ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ สพฺพถาปิ ปญฺจทฺวาเร วตฺถารมฺมณวเสน, มโนทฺวาเร วตฺถุวเสเนว จายํ นิทฺทิโฏฺฐฯ **ปญฺหาวาเร** ปน อารมฺมณปุเรชาตํ ‘‘อรหา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสตี’’ติ อาคตตฺตา มโนทฺวาเรปิ อฏฺฐารสนฺนํ รูปานํ วเสน อารมฺมณปุเรชาตมฺปิ ลพฺภเตวาติ อยํ ปุเรชาตปจฺจเย นโยฯ

ปุเรชาตานํ รูปธมฺมานํ อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน อุปการโก อรูปธโมฺม **ปจฺฉาชาตปจฺจโย** คิชฺฌโปตกสรีรานํ อาหาราสา เจตนา วิยฯ นิเทฺทเสปิ จสฺส ‘‘ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมสฺส กายสฺสา**ติ จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกภูตุปาทายรูปกายสฺสฯ ธมฺมโต จายํ ฐเปตฺวา ปฏิสนฺธิวิปาเก อารุปฺปวิปาเก อวเสสา สเพฺพ จตุภูมกา อรูปธมฺมาติ เวทิตพฺพาติ อยํ ปจฺฉาชาตปจฺจเย นโยฯ

อาเสวนเฏฺฐน อนนฺตรานํ ปคุณพลวภาเวน อุปการโก ธมฺโม **อาเสวนปจฺจโย** คนฺถาทิปุริมาภิโยโค วิยฯ โส กุสลากุสลกิริยชวนวเสน ติวิโธฯ นิเทฺทเส ปนสฺส ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ…เป…. อกุสลานํ ธมฺมานํ…เป…. กิริยาพฺยากตานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ นิทฺทิฏฺฐฯ ตตฺถ **ปุริมา ปุริมา**ติ สพฺพตฺถ สมนนฺตราตีตาว ทฏฺฐพฺพา, ตตฺถาปิ กุสลาทโย อพฺยากตาทีนํ ภินฺนชาติกานํ สมนนฺตรานมฺปิ วาสนาสงฺขาเตน อาเสวเนน ปคุณตรพลวภาววิสิฏฺฐํ อตฺตโน กุสลาทิภาวสงฺขาตคตึ คาหาเปตุํ อสมตฺถตาย อาเสวนปจฺจยา น โหนฺติ, ภูมิโต, ปน อารมฺมณโต จ ภินฺนาปิ กามาวจรติเหตุกกุสลกิริยา อตฺตนา สทิสเวทนานเมว มหคฺคตโลกุตฺตรกุสลกิริยานมฺปิ, สงฺขารารมฺมณญฺจ อนุโลมกุสลํ นิพฺพานารมฺมณสฺส โคตฺรภุกุสลสฺส อาเสวนปจฺจยา โหนฺติเยวฯ โลกุตฺตโร ปน อาเสวนปจฺจโย นตฺถิ, ตถา วิปาโก กมฺมปริณามิตตฺตาติ อยํ อาเสวนปจฺจเย นโยฯ

จิตฺตปฺปโยคสงฺขาเตน กิริยภาเวน อุปการโก ธมฺโม **กมฺมปจฺจโย**ฯ โส นานกฺขณิกายกุสลากุสลเจตนาย เจว สหชาตาย จ สพฺพายปิ เจตนาย วเสน ทุวิโธ โหติฯ นิเทฺทเสปิ จสฺส ‘‘กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ…เป…. เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ ทฺวิธาว วุตฺโตฯ ตตฺถ **กมฺม**นฺติ เจตนากมฺมเมวฯ **กฏตฺตา จ รูปาน**นฺติ กมฺมสฺส กฏตฺตา อุปจิตตฺตา นิปฺผาทิตตฺตา อุปฺปนฺนานํ กมฺมชานํ รูปานํ กฏตฺตา เอว, กมฺมมฺปิ กาลนฺตเรเยว อวเสสปจฺจยสมาโยเค สติ อตฺตโน ผลํ อุปฺปาเทติ, น ตุ วินฏฺฐตฺตา ฐิตตฺตา ตํ วา ฐิตํ ปน กมฺมํ น ชเนติฯ **เอวํ ตํสมุฏฺฐาน**นฺติ อิมินา ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อยํ กมฺมปจฺจเย นโยฯ

นิรุสฺสาหสนฺตภาเวน นิรุสฺสาหสนฺตภาวาย อุปการโก วิปากธมฺโม **วิปากปจฺจโย**ฯ โส ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปานํ, สพฺพตฺถ จ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปจฺจโย โหติฯ ยถาห **สพฺพปญฺหาวาเร** – ‘‘วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ…เป…. กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อาทิฯ นิเทฺทเส ปนสฺส ‘‘วิปากา จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ตํ **ปญฺหาวาเร** วุตฺตวิธานํ สนฺธาย สาวเสสํ วุตฺตนฺติ อยํ วิปากปจฺจเย นโยฯ

รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา **อาหารปจฺจโย**ฯ นิเทฺทเส ปน ‘‘กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส…เป…. อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ นิทฺทิฏฺฐฯ ตตฺถ จตุสมุฏฺฐานมฺปคตา โอชา กพฬีกาโร อาหาโร นามฯ โส ยสฺมา อาหารูปเสวีนเญฺญว อโชฺฌหฏาหารอุตุชาหารูปตฺถโทฺธ เอว จ กมฺมชาทิอาหาโร อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ปวตฺตติ, น อญฺญถา, ตสฺมา กพฬีกาตพฺพอตฺชวตฺถุสนฺนิสฺสิตตาทสฺสนตฺถํ กพฬีกาโร อาหาโรติ วุโตฺตฯ กิญฺจาปิ จายํ ‘‘อิมสฺส กายสฺสา’’ติ อวิเสเสน วุโตฺต, วิเสสโต ปน อาหารชรูปสฺส ชนโก เจว อนุปาลโก จ หุตฺวา เสสติสนฺตติสมุฏฺฐานรูปสฺส อนุปาลโก เอว หุตฺวา อาหารปจฺจโย โหติฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิมินา ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานานิ คหิตาเนวฯ **ปญฺหาวาเร** หิ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตนฺติ อยํ อาหารปจฺจเย นโยฯ

อธิปติยเฏฺฐน อุปการกา อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยวชฺชา วีสติ อินฺทฺริยา **อินฺทฺริยปจฺจโย**ฯ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยานิ หิ กิญฺจาปิ อิตฺถิปุริสลิงฺคากปฺปาทีนํ พีชภูตานิ, เนว ปน เตสํ, น อเญฺญสํ อินฺทฺริยาทิปจฺจยตํ ผรนฺติฯ สุตฺตนฺติกปริยาเยน ปน เตสํ ปกตูปนิสฺสยภาวํ ผรนฺตีติ พาวีสเตว อินฺทฺริยานิฯ ตตฺถ จกฺขุนฺทฺริยาทโย ปญฺจ อรูปธมฺมานเมว อินฺทฺริยปจฺจโย, รูปชีวิตินฺทฺริยํ กฏตฺตารูปานเมว, เสสา รูปารูปานํฯ นิเทฺทเส ‘‘จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ…เป.… กายวิญฺญาณธาตุยา…เป.… รูปชีวิตินฺทฺริยํ กฏตฺตารูปานํ, อรูปิโน อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ นิทฺทิโฏฺฐฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ เอตฺถาปิ กฏตฺตารูปมฺปิ สงฺคหิตํฯ **ปญฺหาวาเร** หิ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปาน’’นฺติ วุตฺตนฺติ อยํ อินฺทฺริยปจฺจเย นโยฯ

อุปนิชฺฌายนเฏฺฐน อุปการกานิ ฐเปตฺวา ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสุ เวทนาตฺตยํ, เอกคฺคตญฺจ เสสานิ กุสลาทิเภทานิ สตฺต ฌานงฺคานิ **ฌานปจฺจโย**ฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานํ หิ อภินิปาตมตฺตตฺตา เตสุ เวทเนกคฺคตา อุปนิชฺฌายนาการสฺส อภาเวน ฌานเงฺคสุ น อุทฺธฏา, นิเทฺทเส ปนสฺส ‘‘ฌานงฺคานิ ฌานสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ อิธาปิ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิมินา จ กฏตฺตารูปมฺปิ คหิตํฯ **ปญฺหาวาเร**หิ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปาน’’นฺติ วุตฺตนฺติ อยํ ฌานปจฺจเย นโยฯ

ยโต ตโต วา นิยฺยานเฏฺฐน อุปการกานิ กุสลาทิเภทานิ ทฺวาทส มคฺคงฺคานิ **มคฺคปจฺจโย**ฯ นิเทฺทเส ปน ‘‘มคฺคงฺคานิ มคฺคสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ เอตฺถาปิ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิมินา กฏตฺตารูปคฺคหณํฯ **ปญฺหาวาเร** หิ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปาน’’นฺติ วุตฺตํ, อเหตุกจิเตฺตสุ เจตฺถ วิชฺชมานานิ มคฺคงฺคานิ มคฺคปจฺจยา น โหนฺติฯ อยํ มคฺคปจฺจเย นโยฯ

เอกวตฺถุกเอการมฺมณเอกุปฺปาทเอกนิโรธสงฺขาเตน สมฺปยุตฺตภาเวน อุปการกา อรูปิโน ธมฺมา **สมฺปยุตฺตปจฺจโย**ฯ นิเทฺทเส ปน ‘‘จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ นิทฺทิโฏฺฐติ อยํ สมฺปยุตฺตปจฺจเย นโยฯ

เอกวตฺถุกาทิภาวานุปคเมน อุปการกา รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ, อรูปิโน ธมฺมา รูปีนํ **วิปฺปยุตฺตปจฺจโย,** โส สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตวเสน ติวิโธ โหติฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘สหชาตา กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ…เป.… ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทิฯ ปุเรชาตํ ปน ฉวตฺถุวเสเนว เวทิตพฺพํฯ นิเทฺทเส ปนสฺส ‘‘รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ…เป.… อรูปิโน ธมฺมา รูปีนํ ธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ สามญฺญโต นิทฺทิโฏฺฐฯ ตตฺถ **รูปิโน**ติ อิทํ ฉวตฺถูนํ วเสน วุตฺตํ, รูปาทโย ปน อารมฺมณธมฺมา สมฺปโยคาสงฺกายาภาเวน วิปฺปยุตฺตปจฺจยา น วุตฺตาฯ จกฺขาทีนํ หิ วตฺถูนํ อพฺภนฺตรโต อรูปธมฺมา นิกฺขมนฺตา วิย อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ สมฺปโยคาสงฺกา โหติฯ **ปญฺหาวาเรปิ** หิ ‘‘วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ…เป.… จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา’’ติอาทินา ฉ วตฺถูเนว อุทฺธฏานิ, **อรูปิโน ธมฺมา รูปีน**นฺติ เอตฺถาปิ นิพฺพานํ อรูปมฺปิ สมานํ รูปสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจโย น โหติ สพฺพถา สมฺปโยคาสงฺกาภาวโต, ‘‘จตูหิ สมฺปโยโค จตูหิ วิปฺปโยโค’’ติ (ธาตุ. ๓) หิ วุตฺตนฺติ อยํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเย นโยฯ

ปจฺจุปฺปนฺนลกฺขเณน อตฺถิภาเวน ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน อุปการโก ธ โมฺม **อตฺถิปจฺจโย,** โส นิเทฺทเส ''จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ...เป.... จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ, โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ, จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺ ฐานานํ รูปานํ, มหาภูตา อุปาทารูปานํ, จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา...เป.... รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ...เป.... รูปายตนํ...เป.... โผฏฺฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา...เป.... มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอวํ สหชาตปุเรชาตวเสน จ พหุธา นิทฺทิโฏฺฐ, **ปญฺหาวาเร** ปน ''สหชาตํ ปุเรชาตํ ปจฺฉาชาตํ อาหารํ อินฺทฺริย''นฺติ อิเมสํ ปญฺจนฺนมฺปิ วเสน อาคตตฺตา ปจฺฉาชาตกพฬีการอาหารรูปชีวิตินฺทฺริยานํ วเสนาปิ อตฺถิปจฺจโย คเหตโพฺพวาติ อยํ อตฺถิปจฺจเย นโยฯ

อตฺตโน อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานานํ อรูปธมฺมานํ ปวตฺติโอกาสทานวเสน อุปการกา สม นนฺตรนิรุทฺธา อรูปธมฺมา **นตฺถิปจฺจโย,** นิเทฺทเส ปน ''สมนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ นตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอวํ สามญฺญโตว นิทฺทิโฏฺฐฯ สพฺพถา อนนฺตรปจฺจยสทิสตาย ตตฺถ นิทฺทิฏฺฐนเยเนเวตฺถ วิเสโส ญาตโพฺพติ อยํ นตฺถิปจฺจเย นโยฯ

นตฺถิปจฺจยธมฺมาว วิคตภาเวน อุปการกตฺตา **วิคตปจฺจโย**ติ สห นิเทฺทเสน นตฺถิปจฺจยสทิโสวาติฯ

อวิคตปจฺจโยปิ สพฺพถา อตฺถิปจฺจยสทิโสว, เทสนาวิลาเสน, เวเนยฺยวเสน วา อยํ ทุเก วุโตฺตติ อยํ อวิคตปจฺจเย นโยฯ

ปกิณฺณกวินิจฺฉโย

อิเมสุ ปน จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ ญาณจารสฺส วิสทภาวตฺถํ –

ธมฺมโต กาลโต เจว, เอกสฺสาเนกปจฺจยา;
อเนเกสญฺจ ธมฺมานํ, เอกปจฺจยภาวโตฯ

สภาคา วิสภาคา จ, ยุคฬา ชนกาทิโต;
สพฺพฏฺฐานาทิเภทา จ, รูปารูปวิกปฺปโต;
ภวโต สงฺคหา เญยฺโย, ปกิณฺณกวินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ อิเมสุ หิ ปจฺจเยสุ เหตุปจฺจโย ตาว นามรูปธเมฺมสุ นามธเมฺมกเทโส, ตถา สหชาตาธิปติกมฺมฌานมคฺคปจฺจยา, ตถา อาเสวนวิปากปจฺจยา, จตุกฺขนฺธสงฺคหิตาปิ วิ ปากธมฺมา อนนฺตรสมนนฺตรปจฺฉาชาตสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตปจฺจยาฯ นิพฺพานสฺส อสงฺคหโต นาเมกเทโสติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ปุเรชาตปจฺจโย รูปธโมฺมว, เสสา ยถาลาภวเสน นามรูปธมฺ มาฯ ตตฺถ จ อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสเยสุ ปญฺญตฺติปิ สงฺคหิตาติ อยํ ธมฺมโต วินิจฺฉโยฯ

กาลโต ปน เหตุสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปากอาหารอินฺทฺริย ฌานมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจยา ปนฺนรส ปจฺจุปฺปนฺนาว หุตฺวา อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, อนนฺตรสมนนฺตรอาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจยา ปญฺจ อตีตา เอว หุตฺวา, กมฺมปจฺจ

โย ปเนโก ปจฺจุปฺปนฺนปิ อตีโตปิ หุตฺวา, เสสา อารมฺมณอธิปติอุปนิสฺสยปจฺจยา ตโยปิ เต กาลิกาปิ, นิพฺพานปณฺณตฺติวเสน กาลวิมุตฺตาปิ หุตฺวา อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยา โหนฺตีติ อยํ กาลโต วินิจฺฉโยฯ

เอกสฺสาเนกปจฺจยาติ เอกธมฺมสฺส, เอกปจฺจยสฺส จ อเนกปจฺจยภาวโตฯ กถํ? เหตุปจฺจเย ตาว อโมโห เอโก ธมฺโม, โส ปุเรชาตกมฺมอาหารฌานวชฺชานํ วีสติยา ปจฺจยานํ วเสน อเนกปจฺจโย โหติ, เหตุปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตว อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากินฺทฺริยมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ อเญฺญสํ เอกาทสนฺนํ วเสน วา อเนกปจฺจโย โหติ , ตถา อโลภาทโย, เตสุ ปน อโลภาโทสา อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยา น โหนฺติ, เต ตโย อวิปากภูตา โลภโทสโมหา วิปากปจฺจยาปิ น โหนฺติ, เต ปน อโมหวชฺชิตา ปญฺจ อธิปติปจฺจยา น โหนฺติ, ตถา เสสาปิ อวิปากภูตาฯ

อารมฺมณปจฺจเย รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา อารมฺมณปุเรชาตอตฺถิอวิคตานํ จตุนฺนํ วเสน อเนกปจฺจโย โหติ, ตถา มโนธาตุยา, อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุยา จฯ สเหตุกาย ปน อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยานมฺปิ วเสน, สทฺทาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ธมฺมายตนํ ปน นิสฺสยวิปฺปยุตฺตานํ วเสนาปิ อเนกปจฺจโย โหติ, ตถา อารมฺมณปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตว อารมฺมณาธิปตินิสฺสยอุปนิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรสมฺปิ สตฺตนฺนํ วเสน อเนกปจฺจโย โหตีติ อยเมตฺถ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉโทฯ ตตฺถ อรูปานํ ปน รูปานํ วา อตีตานาคตานํ อารมฺมณปจฺจยภาเว สติ อารมฺมณาธิปติอุปนิสฺสยมตฺตเมว อุตฺตริ ลพฺภติฯ

อธิปติปจฺจเย อารมฺมณาธิปติ วุตฺตนโยวฯ สหชาตาธิปตีสุ จิตฺตํ เหตุปุเรชาตกมฺมฌานมคฺควชฺชานํ เอกูนวีสติยา ปจฺจยานํ วเสน อเนกปจฺจโย โหติ, อธิปติปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺต อปเรสํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากาหารินฺทฺริยสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ ทสนฺนํ วเสเนว, ตถา วีริยํ อาหารปจฺจยวชฺชานํ มคฺคปจฺจยสหิตานํ วเสน, ฉนฺท อาหารินฺทฺริยวชฺชานํ วเสน อเนกปจฺจโย โหติ, วีมํสา เหตุปจฺจเย วุตฺตนยาวฯ

อนนฺตรปจฺจเย จตูสุ ขเนฺธสุ เวทนากฺขโนฺธ ตาว เหตุปุเรชาตกมฺมาหารมคฺคปจฺจยวชฺชานํ เอกูนวีสติยา วเสน , สญฺญากฺขโนฺธ เตสุ อินฺทฺริยฌานวชฺชานํ สตฺตรสนฺนํ วเสน, สงฺขารกฺขโนฺธ เหตุปุเรชาตกมฺมินฺทฺริยฌานมคฺควชฺชานํ อฏฺฐารสนฺนํ วเสน, ตถา เจตนา กมฺมสหิตานํ, วิตโกฺก เหตุปุเรชาตกมฺมอาหารินฺทฺริยวชฺชานํ ฌานมคฺคสหิตานํ, วิจาโร, ปีติ จ อานนฺตริยานํ มคฺควชฺชานํ, เอกคฺคตา เหตุปุเรชาตกมฺมาหารวชฺชานํ วีสติยา ปจฺจยานํ วเสน, สทฺธา, ชีวิตินฺทฺริยญฺจ อนนฺตรานํ เหตุปุเรชาตกมฺมาหารฌานมคฺควชฺชานํ อฏฺฐารสนฺนํ, สติ มคฺคสหิตานํ เอกูนวีสติยา, หิริโอตฺตปฺปกายปสฺสทฺธาทิฉยุคา, เยวาปนเกสุ อธิโมกฺขมนสิการตตฺรมชฺฌตฺตตา, กรุณามุทิตา จ เหตุปุเรชาตกมฺมาหารฌานมคฺคินฺทฺริยวชฺชานํ สตฺตรสนฺนํ, วิรติโย ปน มคฺคสหิตานํ อฏฺฐารสนฺนํ, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ตโต วิปากวชฺชานํ สตฺตรสนฺนํ วเสน, มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีวา เตหิ เจว กมฺมาหารปจฺจเยหิ จาติ เอกูนวีสติยา ปจฺจยานํ วเสน, อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ มาโน ถินํ มิทฺธํ อุทฺธจฺจนฺติ อิเม เหตุปุเรชาตกมฺมวิปากาหารินฺทฺริยฌานมคฺควชฺชานํ โสฬสนฺนํ, วิจิกิจฺฉา อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ ตโต อธิปติวชฺชานํ ปนฺนรสนฺนํ วเสน อเนกปจฺจยา โหนฺติฯ อนนฺตรปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตานํ ปเนเตสํ สมนนฺตรอุปนิสฺสยกมฺมนตฺถิวิคตานํ อปเรสํ ฉนฺนํ วเสน จฯ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส อธิปติปจฺจเยเนว อเนกปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ

สหชาตปจฺจเย มหาภูตานิ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอุปนิสฺสยปุเรชาตอตฺถิอวิคตานํ นวนฺนํ, หทยวตฺถุ เตสเญฺญว วิปฺปยุตฺตสหิตานํ วเสนฯ **นิสฺสยปจฺจเย** จกฺขายตนาทีนิ อารมฺมณอารมฺมณาธิปตินิสฺสยอุปนิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ นวนฺนํ วเสนฯ **ปุเรชาตปจฺจเย** รูปสทฺทคนฺธรสายตนาทีนิ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอุปนิสฺสยปุเรชาตอตฺถิอวิคตานํ ฉนฺนํ วเสนฯ **อาหารปจฺจเย** โอชา อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอุปนิสฺสยาหารอตฺถิอวิคตานํ ฉนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน อเนกธา ปจฺจโย โหติฯ ตํตํปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตานํ เตสํ เตสํ สพฺพตฺถ อารมฺมณาธิปติอนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยาทิปจฺจยตา วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติ อยํ เอกสฺสาเนกปจฺจยโต วินิจฺฉโยฯ

อเนเกสญฺจ ธมฺมานํ, เอกปจฺจยภาวโตติ เอเตสุ หิ ฐเปตฺวา กมฺมปจฺจยํ เสเสสุ เตวีสติยา ปจฺจเยสุ อเนเก อเนเกสํ ธมฺมานํ เอกโต เอเกกํ ปจฺจยา โหนฺติฯ กมฺมปจฺจโย ปน เจตนา เอกธมฺโมวาติ อยํ อเนกธมฺมานํ เอกปจฺจยภาวโต วินิจฺฉโยฯ

สภาคา วิสภาคา จาติ เอเตสุ หิ อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจยา สภาคา, ตถา อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยาฯ ปุเรชาตปจฺจโย ปเนตฺถ ปจฺฉาชาเตน วิสภาโค, ตถา สมฺปยุโตฺต วิปฺปยุเตฺตน, อตฺถิ นตฺถินา, วิคโต อวิคเตนาติ อยํ สภาควิสภาคโต วินิจฺฉโยฯ

ยุคฬาติ เอตฺถ อตฺถสริกฺขตาย สทฺทสริกฺขตาย กาลปฏิปกฺขตาย เหตุผลตาย อญฺญมญฺญปฏิปกฺขตายาติ อิเมหิ การเณหิ ยุคฬํ เวทิตพฺพํฯ อนนฺตรสมนนฺตรา หิ อตฺถสริกฺขตาย เอกํ ยุคฬํ นามฯ นิสฺสยูปนิสฺสยา สทฺทสริกฺขตาย, ปุเรชาตปจฺฉาชาตา กาลปฏิปกฺขตาย, กมฺมวิปากา เหตุผลตาย, สมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตา อญฺญมญฺญปฏิปกฺขตาย เอกํ ยุคฬํ, ตถา อตฺถินตฺถิปจฺจยา, วิคตอวิคตปจฺจยาติ อยํ ยุคฬโต วินิจฺฉโยฯ

ชนกาทิโตติ ชนโกปตฺถมฺภกโตฯ เอเตสุ หิ อนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยาเสวนปจฺจยา, นานกฺขณิโก กมฺมปจฺจโย, นตฺถิวิคตปจฺจยา จาติ อิเม ชนกา เอว, น อุปตฺถมฺภกาฯ ปจฺฉาชาตปจฺจโย อุปตฺถมฺภโก เอว, น ชนโกฯ เสสา ชนกา เจว อุปตฺถมฺภกา จาติ อยํ ชนกาทิโต วินิจฺฉโยฯ

สพฺพฏฺฐานาทิเภทาติ สพฺพฏฺฐานิกอสพฺพฏฺฐานิกเภทโตฯ เอเตสุ หิ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยา สพฺพฏฺฐานิกาฯ สเพฺพสุ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ อิจฺฉิตพฺพาฯ เอเตหิ วินา อุปฺปชฺชมาโน เอกธโมฺมปิ นตฺถิฯ เสสา อสพฺพฏฺฐานิกาฯ ตตฺถ จ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอนนฺตรสมนนฺตรานนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยปุเรชาตาเสวนสมฺปยุตฺต อตฺถินตฺถิวิคตปจฺจยา อรูปธมฺมานเญฺญว การณโต อสพฺพฏฺฐานิกาฯ ตถา ปจฺฉาชาตปจฺจโย รูปานเญฺญว การณโต, เสสา เอกจฺจานํ รูปารูปธมฺมานํ การณโต อสพฺพฏฺฐานิกาฯ อยํ สพฺพฏฺฐานาทิเภทโต วินิจฺฉโยฯ

รูปารูปวิกปฺปโตติ รูปํ รูปสฺส, รูปํ อรูปสฺสาติอาทิ วิกปฺปโตฯ เอเตสุ หิ เอโกปิ ปจฺจโย รูปเมว หุตฺวา รูปเสฺสว ปจฺจโย ภวโนฺต นาม นตฺถิ, รูปเมว ปน อรูปเสฺสว อตฺถิ, โส ปุเรชาตปจฺจโย เอโก เอวฯ รูปเมว หุตฺวา รูปารูปเสฺสว ปจฺจโย นามาติปิ นตฺถิ, อรูปเมว หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโยปิ อตฺถิ, โส อนนฺตรสมนนฺตรอาเสวนสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตวเสน ฉพฺพิโธฯ อรูปเมว ปน รูปเสฺสว ปจฺจโยปิ อตฺถิ, โส ปจฺฉาชาตปจฺจโย เอโก เอวฯ อรูปเมว หุตฺวา รูปารูปา

นมฺปิ อตฺถิ, โส เหตุกมฺมวิปากฌานมคฺควเสน ปญฺจวิโธฯ รูปารูปปญฺญตฺติ หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโยปิ อตฺถิ, โส อารมฺมณอุปนิสฺสยวเสน ทุวิโธฯ รูปารูปํ ปน รูปารูปสฺสาปิ อตฺถิ, โส อธิป ติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยาหารินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน นววิโธติ อยํ รูปารูปวิกปฺป โต วินิจฺฉโยฯ

ภวโตติ อิเมสุ หิ ปจฺจเยสุ ปญฺจโวการภเว ตาว น โกจิ ปจฺจโย น ลพฺภติ นาม, สเพฺพปิ ลพฺภนฺติฯ จตุโวการภเว ปน ปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเย อปเนตฺวา เสสา เอกวีสติ เมวฯ เอกโวการภเว สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺมินฺทฺริยอตฺถิอวิคตวเสน สเตฺตวฯ พาหิเร ปน อนินฺทฺริยพทฺธรูเป เตสุ กมฺมินฺทฺริยวชฺชา ปเญฺจว ลพฺภนฺตีติ อยํ ภวโต วินิจฺฉโยฯ

สงฺคหาติ สเพฺพปิ หิ อิเม จตุวีสติ ปจฺจยา อารมฺมณสหชาตอุปนิสฺสยปุเรชาตปจฺฉาชา ตกมฺมาหารินฺทฺริเยสุ อฎฺฐสุ จ ปจฺจเยสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ กถํ? เตสุ หิ เหตุอญฺญมญฺญวิปาก ฌานมคฺคสมฺปยุตฺตปจฺจยา ฉ สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อนนฺตรสมนนฺตราเสวนนตฺถิวิ คตปจฺจยา ปญฺจ อนนฺตรูปนิสฺสเย อุปนิสฺสยปจฺจเยฯ นิสฺสยปจฺจโย สหชาตปุเรชาตเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ สหชาโต สหชาตปจฺจเย, ปุเรชาโต ปุเรชาตปจฺจเยฯ อธิปติปจฺจโยปิ อารมฺมณ ภูโต อารมฺมณูปนิสฺสเย, สหชาตภูโต สหชาตปจฺจเยฯ วิปฺปยุตฺตปจฺจโยปิ สหชาตปุเรชาต ปจฺฉาชาตภูตตาย ตตฺถ ตตฺถ สงฺคหํ คจฺฉติฯ อตฺถิอวิคตปจฺจยาปิ สหชาตปุเรชาตปจฺฉา ชาตาหารินฺทฺริยภูตตาย ตตฺถ ตตฺถ ปจฺจเยสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ เอวํ อิเมสุ ปจฺจเยสุ สพฺพปจฺจ ยานํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ เตเนว ติกปฎฺฐานปาฬิยํ ปจฺจนียนเย อิเมสํ อฎฺฐนฺนํ ปจฺจยานํ วเส เนว กติปยปญฺหา วิสฺสชฺชิตาฯ อิเมสํ ปน อฎฺฐนฺนมฺปิ อญฺญมญฺญสงฺคโหปิ อตฺถิเยวฯ เตสุ หิ อารมฺมณปจฺจโย อธิปติภูโต อุปนิสฺสเย , อนธิปติภูโต น กตฺถจีติ อารมฺมณปจฺจโย หุตฺวา วิ สุเญฺญว ติฎฺฐติฯ กมฺมปจฺจโยปิ สหชาโต สหชาเตฯ นานกฺขณิโก ปน พลวา วิปากธมฺมานํ อุ ปนิสฺสโย โหตีติ อุปนิสฺสยปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ พลวาปิ ปน กมฺมชรูปานํ, ทุพฺพโล อรูปานํ นานกฺขณิกกมฺมปจฺจโย หุตฺวา วิสุเญฺญว ติฎฺฐติฯ อาหารปจฺจโยปิ อรูปภูโต สหชาเต, รูปภู โต น กตฺถจีติ วิสุเญฺญว ติฎฺฐติ, อินฺทฺริยปจฺจโยปิ อรูปภูโต สหชาเต, ปสาทินฺทฺริยา ปุเรชา เต, รูปชีวิตินฺทฺริยํ น กตฺถจิ สงฺคหํ คจฺฉตีติ อินฺทฺริยปจฺจโย หุตฺวา วิสุเญฺญว ติฎฺฐตีติ เอวเมวํ อญฺญมญฺญสงฺคโหปิ อเวตฺถวฯ สเพฺพปิ ปเนเต จตุวีสติ ปจฺจยา อารมฺมณอุปนิสฺสยกมฺ มอตฺถิปจฺจเยสุ จตูสุปิ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อยํ สงฺคหโต วินิจฺฉโยฯ อยํ อนุตฺตานปทตฺถสหิโต สเงฺขปตฺถวินิจฺฉโยฯ

ปกิณฺณกวินิจฺฉโย นิฎฺฐิโตฯ

วิภงฺคนเย ปเนตฺถ ปาฬิววตฺถานํ ตาว สเงฺขปโต เอวํ เวทิตพฺพํฯ **ปฎฺฐานปาฬิยํ** หิ ‘‘เห ตุปจฺจโย…เป…. อวิคตปจฺจโย’’ติ ปจฺจยปทานิ มาติกาวเสน นิกฺขิปิตฺวา เตสํ ปจฺจยานํ – ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฎฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน ปจฺจยภาชนียสงฺขาโต นิเทฺทสวาโร ปฐมํ วุโตฺตฯ โสปิ จ อนนฺตรสเงฺขปตฺถวินิจฺฉโย ตตฺถ ตตฺถ ทสฺสิโต เอวฯ ตทนนฺตรํ เตสํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ กุสลตฺติกาทโย ทฺวาวีสติติเก, เหตุทุกาทโย สตํ ทุเก จ นิสฺสาย นานานยโต วิภชนวเสน จตุวีสติสมนฺตปฎฺฐานสโมธานํ อนนฺตนยสมนฺตปฎฺฐานํ วิภตฺตํฯ กถํ? จตุพฺพิธํ หิ ปฎฺฐานํ – อนุโลมปฎฺฐานํ, ปจฺจนีกปฎฺฐานํ, อนุโลมปจฺจนีกปฎฺฐานํ, ปจฺจนีกานุโลมปฎฺฐานนฺติฯ ตตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฎิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา, ‘‘เหตุํ ธมฺมํ ปฎิจฺจ เหตุธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติ อาทินา กุสลาทีนํ, เหตุอาทีนญฺจ ธมฺมานํ อนุโลมวเสน ปวตฺตํ **อนุโลมปฎฺฐานํ** นามฯ ‘‘นกุ

สลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา…เป…. นเหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุธ โมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา กุสลาทีนํ, เหตุอาทีนญฺจ ธมฺมานํ ปจฺจนีกวเสน ปวตฺตํ **ปจฺจนีกปฏฺฐานํ** นามฯ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา… เป…. เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา ปวตฺตํ **อนุโลมปจฺจนีกปฏฺฐานํ** นาม ฯ ‘‘นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม…เป…. นเหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุธ โมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา ปวตฺตํ **ปจฺจนีกานุโลมปฏฺฐานํ** นามฯ

เอวเมเตสุ จตูสุ ปฏฺฐาเนสุ ยํ ธมฺมํ อนุโลมปฏฺฐานํ นาม, ตํ ตาว ฉพฺพิธํ โหติ – ติกปฏฺฐานํ ทุกปฏฺฐานํ ทุกติกปฏฺฐานํ ติกทุกปฏฺฐานํ ติกติกปฏฺฐานํ ทุกทุกปฏฺฐานนฺติฯ ยถา เจตํ, เอวํ ปจฺจนีกปฏฺฐานาทีนิปิ ตีณิ ตีณิ ปเจฺจกนฺติ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานสโมธานํ ปฏฺฐานปฺปกรณํ เวทิตพฺพํฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ อนุโลมปฏฺฐาเน ทฺวาวีสติติเก นิสฺสาย **ติกปฏฺฐานํ** นาม นิทฺทิฏฺฐํฯ สตํ ทุเก นิสฺสาย **ทุกปฏฺฐานํ** นามฯ ตโต ติเก ทุเกสุ ปกฺขิปิตฺวา **ทุกติกปฏฺฐานํ** นามฯ ตโต ทุเก ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา **ติกทุกปฏฺฐานํ** นามฯ ติเก ปน ติเกสฺเยว ปกฺขิปิตฺวา **ติกติกปฏฺฐานํ** นามฯ ทุเก จ ทุเกสุ เอว ปกฺขิปิตฺวา **ทุกทุกปฏฺฐานํ** นาม นิทฺทิฏฺฐํฯ ปฐมํ ตาเวตฺถ อนุโลมปฏฺฐาเน ติกปฏฺฐานนโย นิทฺทิโฏฺฐฯ เอวํ ปจฺจนีกปฏฺฐาเน, อนุโลมปจฺจนีกปฏฺฐาเน, ปจฺจนีกานุโลมปฏฺฐาเนติ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานํ เทสิตํฯ

เอตฺถ จ ทุวิธํ อนุโลมํ, ปจฺจนีกญฺจ ธมฺมานุโลมํ ธมฺมปจฺจนีกํ, ปจฺจยานุโลมํ ปจฺจยปจฺจนีกนฺติฯ ตตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม’’ติอาทินา กุสลาทีนํ ติกธมฺมานํ, เหตุอาทีนํ ทุกธมฺมานญฺจ อนุโลมเทสนาวเสน **ธมฺมานุโลมํ** เวทิตพฺพํฯ ‘‘นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล ธโมฺม’’ติอาทินา ติกทุกธมฺมานํ ปจฺจนีกวเสน **ธมฺมปจฺจนีกํ** เวทิตพฺพํฯ ‘‘เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ อนุโลมเทสนาวเสน **ปจฺจยานุโลมํ** เวทิตพฺพํฯ ‘‘นเหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ ปจฺจยานํ ปจฺจนีกวเสน **ปจฺจยปจฺจนีกญฺจ** เวทิตพฺพํฯ ตตฺร ยทิทํ ธมฺมานุโลมํ ธมฺมปจฺจนีกญฺจ, ตสฺส วเสน จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ ปจฺจยานุโลมํ ปจฺจยปจฺจนีกญฺจ อนุโลมติกปฏฺฐานาทีสุ จตุวีสติยา ปฏฺฐาเนสุ เอเกก ติกทุเกสุ เอวํ ลพฺภติฯ ตญฺจ อุปริ ปาฬินยทสฺสเน เอว ปากฏํ ภวิสฺสติฯ ตตฺริมานิ จตุวีสติ ปฏฺฐานานิ อิเมสํ ติกทุกานํ วเสน นิทฺทิฏฺฐตฺตา ติกปฏฺฐานํ…เป…. ทุกทุกปฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ

เตสุ ติกทุเกสุ เอเกกํ ติกทุกํ อิเมสํ เหตุปจฺจยาทีนํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ อนุโลมาทินย จตุกฺกวเสน สตฺตหิ สตฺตหิ มหาวาเรหิ วิตฺถารโต วิภตฺตํฯ กตเมหิ สตฺตหิ? ปฏิจฺจวาโร สหชาตวาโร ปจฺจยวาโร นิสฺสยวาโร สํสฏฺฐวาโร สมฺปยุตฺตวาโร ปญฺหาวาโรติ อิเมหิ ฯ ตตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม’’ติอาทินา ปฏิจฺจาภิธาเนน วุโตฺต **ปฏิจฺจวาโร** นามฯ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต, กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา, กุสลํ ธมฺมํ นิสฺสาย, กุสลํ ธมฺมํ สํสโฏฺฐ, กุสลํ ธมฺมํ สมฺปยุโตฺต’’ติ เอวํ สหชาตาทิอภิธาเนหิ วุตฺตา ปญฺจ วารา **สหชาตาทิวารานิ**ฯ ปรโต จ สํสฏฺฐสมฺปยุตฺตวาเรสุ ทฺวีสุ อรูปธมฺมวเสเนว ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนา จ, เสเสสุ จตูสุ วาเรสุ, สตฺตเมว ปญฺหาวาเร จ รูปารูปวเสน, ปจฺจยวาเร, นิสฺสยวาเร จ สหชาตปจฺฉาชาตปุเรชาตวเสน, เสเสสุ สหชาตวเสน ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนา จ กถิตาติ อยํ วิเสโสฯ สตฺตมวาเร ปน ยสฺมา ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน เต เต ปเญฺห อุทฺธริตฺวา ปุน ‘‘กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธาน’’นฺติอาทินา นเยน สเพฺพปิ เต ปญฺหา นิชฺชฏา, นิคฺคุมฺพา จ กตฺวา วิภตฺตา, ตสฺมา โส วาโร ปญฺหานํ สาธุกํ วิภตฺตตฺตา **ปญฺหาวาโร**เตฺวว สงฺขํ คโตฯ อิติ อิเมหิ สตฺตหิ มหาวาเรหิ จตุวีสติยา สมนฺตปฏฺฐาเนสุ สเพฺพปิ ติกทุกา จตุวีสติยา ปจฺจยานํ อนุโลมาทิวเสน วิตฺถารโต วิภตฺตาฯ กถํ? อนุโลมปฏฺฐาเน หิ ยทิทํ ทฺวาวีสติติเก นิสฺสาย ติก

ปฏฺฐานํ นาม สพฺพปฐมํ นิทฺทิฏฺฐํฯ ตตฺถ กุสลตฺติกํ ตาว อิเมหิ ปฏิจฺจวาราทีหิ มหาวาเรหิ ปจฺจยานุโลมาทินยจตุกฺกโต วิภตฺตํฯ ตตฺถ โย ตาเวส สพฺพปฐโม ปฏิจฺจวาโร นาม, โส อุเทฺทสนิเทฺทสโต ทุวิโธ โหติฯ

ตตฺถ อุเทฺทสวาโร กุสลาทโย ปฏิจฺจ เหตุปจฺจยาทิวเสน กุสลาทีนํ ยุตฺตานํ, อกุสลาทีนํ อยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อุปฺปตฺติปุจฺฉนวเสเนว ปวตฺตตฺตา ‘‘ปุจฺฉาวาโร’’ติปิ, ปุจฺฉานเญฺญว ปณฺณาปนโต ‘‘ปณฺณตฺติวาโร’’ติปิ วุจฺจติฯ น หิ ตตฺถ วิสฺสชฺชนํ อตฺถิฯ นิเทฺทสวาโร ปน ปุจฺฉาวาเร ปริปุจฺฉิเตสุ ปเญฺหสุ ‘‘สิยา อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติอาทิกํ อยุตฺตํ ปญฺหํ อนุทฺธริตฺวา ลพฺภมานานเญฺญว ปญฺหานํ วเสน ปวโตฺตฯ อิตเรสุ ปน สหชาตาทีสุ, เสเสสุ จ ติเกสุ, เสสปฏฺฐาเนสุ จ สพฺพตฺถ ปุจฺฉาวาโร นตฺถิ, ลพฺภมานวเสน สพฺพวิสฺสชฺชนเมว ทสฺสิตนฺติ อิทเมตฺถ สเงฺขปโต ปาฬิววตฺถานํฯ

อิทานิ ปเนตฺถ อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ วิภงฺคนโย เวทิตโพฺพฯ อนุโลมปฏฺฐานสฺมิญฺหิ ติกปฏฺฐาเน กุสลตฺติกสฺส สตฺตสุ มหาวาเรสุ ปฐมสฺส ปฏิจฺจวารสฺส ปุจฺฉาวาเร ตาว – ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา…เป.… อกุสโล ธโมฺม…เป.… อพฺยากโต…เป.… กุสโล จ อพฺยากโต จ…เป.… อกุสโล จ อพฺยากโต จ…เป.… กุสโล จ อกุสโล จ…เป.… กุสโล จ อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อุปฺปเชฺชยฺยุํ เหตุปจฺจยา’’ติ กุสลปทมูลา สตฺต ปุจฺฉา อุทฺธฏาฯ

เอวํ อกุสลปทมูลา, อพฺยากตปทมูลา จฯ ‘‘สิยา กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล…เป.… สิยา อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ…เป.… สิยา กุสลญฺจ อกุสลญฺจ…เป.… สิยา กุสลญฺจ อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติ ทุมูลกา, ติมูลกา จ สตฺต สตฺต ปุจฺฉาติ เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉา เหตุปจฺจยมูลกา อุทฺธฏาฯ

อิมินาว นเยน ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย อารมฺมณปจฺจยา…เป.… อวิคตปจฺจยา’’ติ เอวํ เสสปจฺจยมูลกาปิ ปุจฺฉาเวทิตพฺพาฯ เอกมูลกนโยฯ

ยถา จ เอกมูลเก, เอวํ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา…เป.… เหตุปจฺจยา อวิคตปจฺจยา’’ติอาทินา ทุมูลเกปิฯ ‘‘เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา…เป.… เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อนนฺตรปจฺจยา…เป.… เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อวิคตปจฺจยา’’ติอาทินา ติมูลกาทีสุ สพฺพมูลกปริโยสาเนสุ วาเรสุ นยา เวทิตพฺพาฯ เหตุปจฺจยมูลกนโยฯ

ยถา จ เหตุมูลเก, เอวํ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย อารมฺมณปจฺจยา’’ติอาทินา เสสปจฺจยมูลเกสุปิ นโย ญาตโพฺพฯ ปจฺจยานุโลมวาโรฯ เอเตเนว อุปาเยน ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย นเหตุปจฺจยา’’ติอาทินา สพฺพปฺปการยุโตฺต ปจฺจยปจฺจนีกวาโรปิฯ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ…เป.… อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา’’ติอาทินา อนุโลมปจฺจนีกปจฺจยวาโรปิฯ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ…เป.… อุปฺปเชฺชยฺย นเหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติอาทินา ปจฺจนียานุโลมวาโรปิ สพฺพตฺถ เนตโพฺพติ อยํ ตาเวตฺถ ปุจฺฉาวาเร นโยฯ

นิเทฺทสวาโร ปน อุเทฺทสวาเร ทสฺสิตาสุ ปุจฺฉาสุ กุสลากุสลาทีนํ สหุปฺปตฺติยา อภาวโต ยา เอตา ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิกา ปุจฺฉา สพฺพโส วิสฺสชฺชนํ

ลภนฺติ, ตา ปหาย ยา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติ, ตาสเมว วิสฺสชฺชนวเสน ปวโตฺตฯ ตตฺรายํ นโย – ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ กุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธาฯ ตโย ขเนฺธ ปฏิจฺจ เอโก ขโนฺธฯ เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธาฯ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฎฺฐานํ รูปํฯ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ เหตุปจฺจยาฯ กุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฎฺฐานญฺจ รูปํฯ ตโย ขเนฺธ ปฏิจฺจ เอโก ขโนฺธ จิตฺตสมุฎฺฐานญฺจ รูปํฯ เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา จิตฺตสมุฎฺฐานญฺจ รูป’’นฺติ เอวํ กุสลปทมูลาสุ สตฺตสุ ปุจฺฉาสุ ติโสฺสว ลพฺภมานา วิสฺสชฺชิตาฯ ตถา อกุสลปทมูลาสุปิ ติโสฺสวฯ อพฺยากตปทมูลาสุ ปน ‘‘อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฎฺฐานญฺจ รูปํ…เป.… เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา จิตฺตสมุฎฺฐานญฺจ รูปํฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา กฎตฺตา จ รูปํ…เป.… เทฺว ขนฺธา กฎตฺตา จ รูปํฯ ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธาฯ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตา…เป.… เทฺว มหาภูเต ปฏิจฺจ เทฺว มหาภูตาฯ มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฎฺฐานํ รูปํ กฎตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ เอกาวฯ ทฺวิมูลิกาทีสุ จ ‘‘กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ กุสเล ขเนฺธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฎฺฐานํ รูป’’นฺติ เอกาฯ ตถา ‘‘อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ปฏิจฺจา’’ติ, เอวํ เหตุปจฺจยมูลิกาสุ เอกูนปญฺญาสาย ปุจฺฉาสุ นเวว ลพฺภมานา วิสฺสชฺชิตาฯ เสสา จตฺตาลีส โมฆปุจฺฉาติ น วิสฺสชฺชิตาฯ เอวํ อุปริ อารมฺมณปจฺจยาทีสุ วิสฺสชฺชิตาวเสสา โมฆปุจฺฉาติ คเหตพฺพาฯ วิชานนสุขตฺถํ ปน ภควตา ปุจฺฉาวาเร ลพฺภมานา, อลพฺภมานา จ สพฺพาปิ ตา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาติฯ

ตตฺถ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ สหชาเตสุ เวทนากฺขนฺธาทิเภทํ เอกํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ ปฏิคนฺตฺวา, สหุปฺปตฺติสงฺขาเตน สทิสภาเวน ปตฺวาติ อโตฺถฯ สทิสโตฺถ หิ เอตฺถ ปฏิสโทฺท ‘‘ปฏิปุคฺคโล’’ติอาทีสุ วิยฯ **กุสโล ธโมฺม**ติ สญฺญากฺขนฺธาทิเภโท สหุปฺปโนฺน กุสโล ธโมฺมฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ ปากฎภาวโต อุทฺธํ อุปฺปาทาทิํ ปาปุณาติ, อตฺตานํ วา ปฏิลภติฯ **เหตุปจฺจยา**ติ น เกวลํ กุสลธมฺมมตฺตเมว ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ, อถ โข กุสลเหตุนา เหตุปจฺจยตํ สาเธเนฺตน จ อุปฺปชฺชตีติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพฯ

เอวมิทํ ‘‘อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ อวิเสเสน วิสฺสชฺชนํ วตฺวา อิทานิ ยํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, เต ปจฺจยปจฺจยุปฺปเนฺน ขนฺธวเสน วิเสเสตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘กุสลํ เอกํ ขนฺธ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ เอโก ขโนฺธ เอกเสฺสว, ทฺวินฺนํเยว วา, เทฺว วา ปน เอกเสฺสว ปจฺจยา นาม น โหนฺติ, ตสฺมา เต ปกาเรน อนามสิตฺวา ‘‘เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติอาทินา ปจฺจยภาเวน คหิตาวเสสํ สพฺพํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ กตฺวา ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อุปริปิ สพฺพตฺถฯ **จิตฺตสมุฎฺฐานํ รูป**นฺติ อิทํ ปฏิจฺจตฺถสฺส สหชาตตฺถตฺตา ยํ กุสเลน สหชาตเญฺจว เหตุปจฺจยญฺจ ลภติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **‘‘วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากต’’**นฺติฯ เอตฺถ เหตุปจฺจยาธิกาเร อเหตุกา น คเหตพฺพาฯ **ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถู**ติอาทิ กฎตฺตารูปคฺคหเณน วตฺถุสฺมิํ คหิเตปิ วตฺถุํ ปฏิจฺจ อรูปกฺขนฺธานํ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **เอกํ มหาภูต**นฺติอาทิ ปน รูปาพฺยากตํ ปฏิจฺจ รูปาพฺยากตสฺส อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ เหตุปจฺจเย อุปฺตฺถมฺภกาน เมว เจตฺถ จิตฺตชานํ, ปฏิสนฺธิยํ กมฺมชานญฺจ อญฺญมญฺญํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตา คเหตพฺพา, น อเหตุกจิตฺตชอุตุชาทีนํ เตสํ เหตุปจฺจยา อุปฺปตฺติยา อภาวโตฯ **มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฎฺฐาน**นฺติอาทิ มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทาทีนํ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ วิสฺสชฺชนานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อารมฺมณปจฺจเย ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ อารมฺมณปจฺจยาฯ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธาฯ อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธมฺโม…เป…. อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ อารมฺมณปจฺจยาฯ วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ เอวํ ติโสฺส วิสฺสชฺชิตาฯ เสสา รูปมิสฺสกตฺตา, รูปสฺส จ อารมฺมณปจฺจเยน อนุปฺปตฺติโต น คหิตาฯ เตเนว ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ วตฺวา ‘‘ขนฺเธ ปฏิจฺจ วตฺถู’’ติ น วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **อารมฺมณปจฺจยา**ติ สหชาตํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมาโน กุสโล ธมฺโม ตโต อเญฺญน อสหชาเตน ฉพฺพิเธน อารมฺมณภูเตน ปจฺจเยนาติ เอวํ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ น หิ อตฺตนา สหชาตํ อารมฺมณํ กตฺวา จิตฺตเจตสิกา อุปฺปชฺชนฺติฯ

อธิปติปจฺจเย เหตุปจฺจยสทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ อนนฺตรสมนนฺตเรสุ ปน รูปาภาวโต อารมฺมณปจฺจยสทิสํฯ สหชาตปจฺจเยปิ เหตุปจฺจยสทิสํฯ อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากตุปฺปตฺติยา ปน ‘‘พาหิรํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ…เป…. เทฺว มหาภูตาฯ มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูปํ…เป…. อาหารสมุฏฺฐานํ เอกํ มหาภูตํ…เป…. เทฺว มหาภูตา…เป…. อุตุสมุฏฺฐานํ เอกํ…เป…. เทฺว มหาภูตา…เป…. อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ…เป…. เทฺว มหาภูตา…เป…. กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ อิทํ อธิกํฯ เอวํ อญฺญมญฺญปจฺจเยปิฯ เกวลํ ตตฺถ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูปญฺจ น คหิตํ เตสํ อญฺญมญฺญปจฺจยตฺตาภาวาฯ นิสฺสยปจฺจเยปิ สหชาตปจฺจยสทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ ปฏิจฺจตฺถสฺส ปน สหชาตตฺถตฺตา จกฺขาทีสุ ปุเรชาตนิสฺสยา อิธ น คหิตาติฯ อุปนิสฺสยปจฺจเยปิ รูปสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยุปฺปนฺนตฺตาภาวา อารมฺมณปจฺจยสทิสเมว วิสฺสชฺชนํฯ

ปุเรชาตปจฺจเย ปน ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ ปุเรชาตปจฺจยาฯ กุสลํ เอกํ…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยาฯ อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล…เป…. อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. ปุเรชาตปจฺจยาฯ วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยา’’ติ เอวํ ติโสฺส ปุจฺฉา วิสฺสชฺชิตาฯ ตตฺถ **วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยา**ติ อิทํ อารมฺมณปุเรชาตนิวตฺตนตฺถํ วุตฺตํฯ ตํ หิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํเยว ปุเรชาตปจฺจยตํ สาธยติ, น มโนวิญฺญาณธาตุยาติ อิธ น คหิตํฯ

ปจฺฉาชาตปจฺจโย อิธ อรูปธเมฺมสุ น ลพฺภติฯ รูปธเมฺมสุ จ อุปตฺถมฺภโกว, น ชนโก, ตสฺมา ‘‘อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ น วตฺตโพฺพวาติ อยํ น คหิโตฯ อาเสวนปจฺจเยปิ อารมฺมณปจฺจเย วิย ติโสฺสว ปุจฺฉา วิสฺสชฺชิตาฯ

กมฺมปจฺจเย ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ กมฺมปจฺจยาฯ กุสลํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. อพฺยากโต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปํ…เป…. กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป’’นฺติ กุสลปเท ติโสฺส, ตถา อกุสลปเทฯ อพฺยากตปเท ปน ‘‘อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ…เป…. มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูปํ, อสญฺญสตฺตานํ…เป…. กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ เอวํ ติโสฺสฯ ‘‘กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสเล ขนฺเธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป’’นฺติอาทินา สหชาตสทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ นตฺถิวิคตปจฺจเยสุ อารมฺมณสทิสํฯ

เอวํ สพฺพปจฺจเยสุ ลพฺภมานปเทหิ วิสฺสชฺชนํ ทเสฺสตฺวา ตโต เหตุอธิปติฌานมคฺคปจฺจยา เอกสทิสาฯ อารมฺมณานนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจยา เอกสทิสาฯ สห

ชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอตฺถิอวิคตา เอกสทิสาฯ อาเสวนปจฺจเย วิปาโก น ลพฺภติฯ อญฺญมญฺญปจฺจเย จิตฺตชรูปํ, อุปาทารูปญฺจ น ลพฺภตีติอาทินา ปจฺจยานํ อญฺญมญฺญสทิสตฺตํ วตฺวา ปุน เตสํ ''เหตุยา นวฯ อารมฺมเณ ตีณิฯ อธิปติยา นวฯ อนนฺตรส มนนฺตเรสุ ตีณิฯ สหชาเต นวฯ อญฺญมญฺเญ ตีณิฯ นิสฺสเย นวฯ อุปนิสฺสเย ตีณิฯ ปุเรชาเต ตีณิฯ อาเสวเน ตีณิฯ กมฺเม นวฯ วิปาเก เอกํฯ อาหาเร นวฯ อินฺทฺริเย นวฯ ฌาเน นวฯ มคฺเค นวฯ สมฺปยุตฺเต ตีณิฯ วิปฺปยุตฺเต นวฯ อตฺถิยา นวฯ นตฺถิยา ตีณิฯ วิคเต ตีณิฯ อวิคเต นวา''ติ เอวํ เหตุปจฺจยาทีนํ เอเกกสฺมึ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวารคณนา วุตฺตาติ อยํ เอกมูลกนโยฯ

ยถา จ เอกมูลเก, เอวํ ''เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา''ติอาทินา ทุวิมูลกาทีสุปิ สพฺพ มูลกปริโยสาเนสุ ยถานุรูปํ นโย เนตโพฺพฯ ปาฬิยมฺปิ วิตฺถารนยํ อทเสฺสตฺวา ''เหตุปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณี''ติอาทินา วิสฺสชฺชนวารคณนเภโท ทสฺสิโตติ อยํ ปจฺจยานุโลเม นโยฯ

ปจฺจยปจฺจนีเย ปน ''อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นเหตุปจฺจยาฯ วิจิกิจฺฉาสหคเต อุทฺธจฺจสหคเต ขเนฺธ ปฏิจฺจ วิจิกิจฺฉาสหคโต อุทฺธจฺจสหคโต โมโหฯ อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นเหตุปจฺจยาฯ อเหตุกํ วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปํฯ อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺธา กฏตฺตา จ รูปํ…เป…. วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธาฯ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ…เป…. มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ, กฏตฺตารูปํ อุปาทารูปํ…เป…. เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ…เป…. อุปาทารูป''นฺติ อิมา เทฺว วิสฺสชฺชิตาฯ

นารมฺมณปจฺจเย ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสเล…เป…. อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. อกุสเล…เป…. อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ, อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป''นฺติ อิมา ปญฺจ วิสฺสชฺชิตาฯ

นาธิปติปจฺจเย ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล…เป…. กุสลํ เอกํ ขนฺธํ…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ…เป…. อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล…เป…. เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา, อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. อกุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา…เป…. อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต …เป…. มหาภูเต ปฏิจฺจ…เป…. กฏตฺตารูปํ อุปาทารูปํฯ กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสเล ขเนฺธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. อกุสเล ขเนฺธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป''นฺติ นว ปุจฺฉา วิสฺสชฺชิตาฯ นานนฺตรนสมนนฺตรปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยสทิสาฯ

นาญฺญมญฺญปจฺจเย ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสเล…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. อกุสเล…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. วิปากาพฺยากเต กิริยาพฺยากเต ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากเต…เป…. กฏตฺตา รูปํฯ มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูปํฯ พาหิเร มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูปํฯ อาหารสมุฏฺฐาเน มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูปํฯ อุตุสมุฏฺฐาเน…เป…. อุปาทารูปํฯ อสญฺญสตฺตานํ มหาภูเต

ปฏิจฺจ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูปํฯ กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. กุสเล ขนฺเธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. อกุสเล ขนฺเธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป''นฺติ ปญฺจ วิสฺสชฺชิตาฯ ตตฺถ **วิปากาพฺยากเต ขนฺเธ ปฏิจฺจ กฏตฺตารูป**นฺติ หทยวตฺถุวชฺชํ เวทิตพฺพํฯ นอุปนิสฺสยปจฺจโย นารมฺมณปจฺจยสทิโสฯ

นปุเรชาตปจฺจเย ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล…เป…. อรูเป กุสลํ…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ กุสลํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป''นฺติ กุสลปเท เทฺว, ตถา อกุสลปเทปิฯ ''อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. อรูเป วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ…เป…. พาหิรํ…เป…. อุปาทารูปํฯ กุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโตฯ กุสเล ขนฺเธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ…เป…. อกุสเล ขนฺเธ จ…เป…. รูป''นฺติ อิมา ติโสฺสติ สตฺต วิสฺสชฺชิตาฯ นปจฺฉาชาตนาเสวนปจฺจยา นาธิปติปจฺจยสทิสาฯ ตตฺถ กุสลากุสลกิริยานํ ปฐมชวนวเสน นาเสวนปจฺจยปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

นกมฺมปจฺจเย ''กุสลํ ปฏิจฺจ กุสโล, กุสลา เจตนาฯ อกุสลํ ปฏิจฺจ อกุสโล, อกุสลา เจตนาฯ อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต, วิปากกิริยา เจตนาฯ พาหิรํ, อาหารสมุฏฺฐานํ, อุตุสมุฏฺฐาน''นฺติ ติโสฺส วิสฺสชฺชิตาฯ

นวิปากปจฺจเย ''กุสลํ ปฏิจฺจ กุสโล, อพฺยากโตฯ กุสโล จ อพฺยากโต จา''ติ กุสลปเท ติโสฺส, ตถา อกุสลปเทปิฯ ''อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต…เป…. พาหิรํ อาหารสมุฏฺฐานํ อุตุสมุฏฺฐานํ อสญฺญ…เป…. อุปาทารูปํ…เป…. อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ อพฺยากโต''ติ อิมา ติโสฺสติ นว วิสฺสชฺชิตาฯ

นาหารปจฺจเย ''อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโตฯ พาหิรํ อุตุสมุฏฺฐานํ, อสญฺญ…เป…. อุปาทารูป''นฺติ เอกาวฯ

นอินฺทฺริยปจฺจเย ''อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโตฯ พาหิรํ อาหารสมุฏฺฐานํ…เป…. อุตุสมุฏฺฐานํ…เป…. อสญฺญสตฺตานํ มหาภูเต ปฏิจฺจ รูปชีวิตินฺทฺริย''นฺติ เอกาวฯ

นฌานปจฺจเย ''อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโตฯ ปญฺจวิญฺญาณสหคตํ…เป…. พาหิรํ อาหารอุตุอสญฺญอุปาทารูป''นฺติ เอกาวฯ

นมคฺคปจฺจเย ''อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโตฯ อเหตุกํ วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ…เป…. อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากา…เป…. กฏตฺตา จ รูปํ…เป…. พาหิรํ อาหารอุตุอสญฺญอุปาทารูป''นฺติ เอกาวฯ

นสมฺปยุตฺตปจฺจโย นารมฺมณปจฺจยสทิโสฯ

นวิปฺปยุตฺตปจฺจเย ''กุสลํ ปฏิจฺจ กุสโลฯ อรูเป กุสโลวฯ อกุสลํ…เป…. อรูเป อกุสโลฯ อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต, อรูเป วิปากกิริยาพฺยากตํฯ พาหิรํ อสญฺญ…เป…. อุปาทารูป''นฺติ อิมา ติโสฺสว ปุจฺฉา วิสฺสชฺชิตาฯ โนนตฺถิโนวิคตปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยสทิสาฯ น สหชาตนนิสฺสยโนอตฺถิโนอวิคตปจฺจยา ปเนตฺถ จตฺตาโรปิ น ลพฺภนฺตีติฯ

เอวํ ปจฺจนีเก ลพฺภมานปญฺหวิสฺสชฺชนํ ทเสฺสตฺวา ตโต ‘‘นเหตุยา เทฺวฯ นารมฺมเณ ปญฺจฯ นาธิปติยา นวฯ นานนฺตเร นสมนนฺตเร นาญฺญมเญฺญ นอุปนิสฺสเย ปญฺจฯ นปุเรชาเต สตฺตฯ นปจฺฉาชาเต นาเสวเน นวฯ นกเมฺม ตีณิฯ นวิปาเก นวฯ นาหาเร นอินฺทฺริเย นฌาเน นมเคฺค เอกํฯ นสมฺปยุเตฺต ปญฺจฯ นวิปฺปยุเตฺต ตีณิฯ โนนตฺถิโนวิคเตสุ ปญฺจา’’ติ วิสฺสชฺชน วารคณนา วุตฺตาติ อยํ เอกมูลกนโยฯ

อิมินาว นเยน ทฺวิมูลกาทีสุปิ ยถานุรูปํ นโย เนตโพฺพ, ปาฬิยํ ปน ‘‘นเหตุปจฺจยา นา รมฺมเณ เอก’’นฺติอาทินา วิสฺสชฺชนวารคณนาว ทสฺสิตาติ อยํ ปจฺจยปจฺจนียนโยฯ

อิมินา วุตฺตานุสาเรเนว ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา นา รมฺมณปจฺจยา’’ติอาทินา อนุโลมปจฺจนียนเย, ‘‘อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นเหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติอาทินา ปจฺจนียานุโลมนเย ปญฺหวิสฺสชฺชนนโย เวทิต โพฺพ ฯ ปาฬิยํ ปเนตฺถ วิสฺสชฺชนวารคณนาว ทสฺสิตาติ อยํ อนุโลมปจฺจนียกุสลตฺติเก ปฏิจฺจ วารนโยฯ

สหชาตวาราทีสุปิ ฉวาเรสุ ปฏิจฺจวาเร วุตฺตานุสาเรน สพฺพตฺถ นโย เนตโพฺพฯ เย ปน ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิวิเสสา, อตฺถวิเสสา จ อุปลพฺภนฺติ, เต ปฏฺฐานปาฬิอฏฺฐกถาสุ เอว สพฺพา การโต คเหตพฺพาฯ อิธ ปน เต สเพฺพ สเงฺขปนยโต ทสฺสิยมานาปิ คนฺถภาริยํ กโรนฺตีติ น ทสฺสิตาฯ

เตสุ ปน วาเรสุ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา… กุสลํ ธมฺมํ นิสฺสาย… กุสลํ ธมฺมํ สํสโฏฺฐ… กุสลํ ธมฺมํ สมฺปยุโตฺต กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ อาทิโต ปญฺจสุ วาเรสุ ปาฬิคติ ญาตพฺพาฯ เตสุ จ ปฏิจฺจสห ชาตา เอกตฺถา, ปจฺจยนิสฺสยา เอกตฺถา, สํสฏฺฐสมฺปยุตฺตา เอกตฺถาฯ ตตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สห ชาโต’’ติอาทีสุ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เตน สหชาโต หุตฺวาติอาทินา ยถานุรูปํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปจฺฉิเม ปน ปญฺหาวาเร ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กุสโล อพฺยากตสฺส…เป.… กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ…เป.… กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฎฺฐานานญฺจา’’ติอาทินา เหตุปจฺจเย,

‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขติฯ ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ…เป.… ฌานา วุฎฺฐหิตฺวา ฌานํ… เสขา โคตฺรภุํ โวทานํ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขนฺติฯ เสขา วา ปุถุชฺชนา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติฯ เจโตปริยญาเณน กุสลจิตฺตสมงฺคิสฺส จิตฺตํ ชานนฺติ ฯ อากาสานญฺจาย ตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลสฺส… กุสลา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยปุเพฺพนิวาส ยถากมฺมูปคอนาคตํสญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยฯ

กุสโล อกุสลสฺส…เป.… ทานํ ทตฺวา…เป.… กตฺวา ตํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติฯ ตํ อา รพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติฯ ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา อุทฺธจฺจํ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ อสฺสาเทติ …เป.… โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ ฌานา วุฎฺฐหิตฺวา ฌานํ อสฺสาเทติ…เป.… อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ ฌาเน ปริหีเน วิปฺปฏิสาริสฺส โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ

กุสโล อพฺยากตสฺส…เป…. ปจฺจโยฯ อรหา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติฯ ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ… กุสล…เป…. วิปสฺสติ…เป…. วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติฯ อากาสานญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสฺส…เป…. กิริยสฺสฯ อากิญฺจญฺญายตน…เป…. วิปากสฺส จ กิริยสฺส จฯ กุสลา ขนฺธา เจโตปริย…เป…. อนาคตํสญาณสฺส อาวชฺชนายฯ

อกุสโล อกุสลสฺส…เป…. ปจฺจโยฯ ราคํ อสฺสาเทติ…เป…. อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ อกุสโล กุสลสฺส…เป…. ปจฺจโยฯ เสขา ปหีเน กิเลเส…เป…. อนาคตํสญาณสฺสฯ อกุสโล อพฺยากตสฺส… อรหา ปหีเน กิเลเส…เป…. อาวชฺชนายฯ

อพฺยากโต อพฺยากตสฺส… อรหา ผลํ ปจฺจเวกฺขติฯ นิพฺพานํ, จกฺขุํ…เป…. โผฏฺฐพฺพํ วิปสฺสติฯ ทิเพฺพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ…เป…. อากิญฺจญฺญายตนกิริยํ…เป…. กิริยสฺสฯ รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส…เป…. อาวชฺชนายฯ อพฺยากโต กุสลสฺส… เสขา ผลํ…เป…. อนาคตํสญาณสฺสฯ อพฺยากโต อกุสลสฺส… จกฺขุํ อสฺสาเทตี’’ติอาทินา อารมฺมณปจฺจเย จ,

‘‘กุสโล กุสลสฺส อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อารมฺมณาธิปติ, สหชาตาธิปติฯ อารมฺมณาธิปติ – ทานํ ทตฺวา’’ติอาทินา อธิปติปจฺจเย จ,

‘‘กุสโล กุสลสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา วิตฺถารโต อนนฺตรสมนนฺตรสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยปจฺจเยสุ จ,

‘‘กุสโล กุสลสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อารมฺมณูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยฯ อารมฺมณูปนิสฺสโย – ทานํ ทตฺวา’’ติอาทินา อารมฺมณปจฺจเย วุตฺตนเยน, ‘‘อนนฺตรูปนิสฺสโย – ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมาน’’นฺติอาทินา อนนฺตรปจฺจเย วุตฺตนเยเนว, ‘‘ปกตูปนิสฺสโย – สทฺธํ อุปนิสฺสาย…เป…. อุโปสถกมฺมํ กโรติฯ ฌานํ, วิปสฺสนํ, มคฺคํ, อภิญฺญํ, สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติฯ สีลํ, สุตํ, จาคํ, ปญฺญํ อุปนิสฺสาย…เป…. ปฐมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย…เป…. อากิญฺจญฺญายตนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส…เป…. ยถากมฺมูปคญาณํ อนาคตํสญาณสฺส…เป…. ปฐมสฺส มคฺคสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส…เป…. ตติโย มโคฺค จตุตฺถสฺสฯ มโคฺค เสขานํ อตฺถปฏิสมฺภิทาย…เป…. ฐานาฐานโกสลฺลสฺส อุปนิสฺสยฯ กุสโล อกุสลสฺส…เป…. อารมฺมณูปนิสฺสโยฯ ปกตูป…เป…. ปกตูปนิสฺสโย – สทฺธํ อุปนิสฺสาย มานํ ชเปฺปติฯ ทิฏฺฐึ คณฺหาติ…เป…. สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญา ราคสฺส, โทสสฺส, โมหสฺส, มานสฺส, ทิฏฺฐิยาฯ ปตฺถนาย…เป…. กุสโล อพฺยากตสฺส…เป…. อารมฺมณูปนิสฺสโยฯ อนนฺตรูปนิสฺสโยฯ ปกตูป…เป…. ปกตูปนิสฺสโย – สทฺธํ อุปนิสฺสาย อตฺตานํ อาตาเปติ…เป…. กายิกสฺส สุขสฺส, ทุกฺขสฺส, ผลสมาปตฺติยาฯ กุสลํ กมฺมํ วิปากสฺส…เป…. มโคฺค อรหโต อตฺถปฏิสมฺภิทาย ปจฺจโยฯ

อกุสโล อกุสลสฺส…เป…. ปกตูปนิสฺสโย – ราคํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนติ…เป…. สมฺผํ ปลปติ…เป…. สงฺฆํ ภินฺทติฯ โทสํ, โมหํ, มานํ, ทิฏฺฐึ, ปตฺถนํ อุปนิสฺสาย…เป…. สงฺฆํ ภินฺทติ…เป…. ปาณาติปาโต ปาณาติปาตสฺส…เป…. สงฺฆเภทกมฺมสฺส…เป…. ปจฺจโยฯ

อกุสโล กุสลสฺส…เป…. ปกตูปนิสฺสโย – ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ…เป…. มคฺคํ อุปฺปาเทติ…เป…. สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติฯ ราโค…เป…. ปตฺถนาฯ สทฺธาย, สีลสฺส…เป…. ปญฺญาย อุปนิสฺสยฯ ปาณํ หนฺตฺวา ตสฺส ปฏิฆาตตฺถาย ทานํ เทตี’’ติอาทินา จ อุปนิสฺสยปจฺจเย จ,

‘‘อพฺยากโต อพฺยากตสฺส ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย…เป…. อารมฺมณปุเรชาตํ – อรหา จกฺขุํ…เป…. โผฏฺฐพฺพํ, วตฺถุํ วิปสฺสติ…เป…. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ…เป…. รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส…เป…. วตฺถุปุเรชาตํ – จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส…เป…. วตฺถุ วิปากาพฺยากตาน’’นฺติอาทินา ปุเรชาตปจฺจเย จ,

‘‘กุสโล อพฺยากตสฺส…เป…. ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺสา’’ติอาทินา ปจฺฉาชาตปจฺจเย จ,

‘‘กุสโล กุสลสฺส…เป…. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา’’ติอาทินา อาเสวนปจฺจเย จ,

‘‘สหชาตา นานากฺขณิกา, สหชาตา กุสลา เจตนา…เป…. สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํฯ นานากฺขณิกา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปาน’’นฺติอาทินา กมฺมปจฺจเย จ,

‘‘อพฺยากโต อพฺยากตสฺส…เป…. เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺน’’นฺติอาทินา วิปากปจฺจเย จ,

‘‘กุสโล กุสลสฺสา’’ติอาทินา อาหารปจฺจยาทีสุ จ, ‘‘กุสโล อพฺยากตสฺส, สหชาตํ, ปจฺฉาชาตํ, สหชาตา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํฯ ปจฺฉาชาตา อิมสฺส กายสฺส…เป…. อพฺยากโต กุสลสฺส…เป…. ปุเรชาตํ วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา วิปฺปยุตฺตปจฺจยาทีสุ จ ปาฬิคติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ กุสลธมฺโม นาเมส ยสฺมา อุปฺปชฺชนฺโต ฐเปตฺวา ปจฺฉาชาตปจฺจยํ, วิปากปจฺจยญฺจ เสเสหิ ทฺวาวีสติยา ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชติฯ กุสลสฺส จ ปจฺจโย โหนฺโต ฐเปตฺวา ปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปากวิปฺปยุตฺตปจฺจเย เสเสหิ วีสติยา ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ เอวํ กุสโล กุสลาทีนํ, อกุสโล จ อกุสลาทีนํ ยถานุรูปํ ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา กุสลาทีนํ ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนวิภาคํ ทเสฺสตุํ ปญฺหาวาโร วุโตฺตฯ ตตฺถ **เสขา โคตฺรภุ**นฺติ โสตาปนฺนํ สนฺธาย วุตฺตํ, **โวทาน**นฺติ สกทาคามิอนาคามิโนฯ เตสํ หิ โคตฺรภุจิตฺตํ โวทานํ นามฯ **มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา**ติ มคฺควีถิโต วุฏฺฐายฯ น หิ มคฺคานนฺตรา ปจฺจเวกฺขณา นาม อตฺถีติ อยํ อนุโลมปฏฺฐาเน กุสลตฺติกนโยฯ

เวทนาตฺติกาทีสุ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธาฯ เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจ เอโก ขโนฺธ’’ติอาทินา กุสลตฺติเก วุตฺตานุสาเรน ปฏิจฺจวาราทีสุ ปญฺหาวารปริโยสาเนสุ สตฺตสุ วาเรสุ เอเกกสฺมิํ ปจฺจยานุโลมาทีหิ จ เอกมูลาทีหิ นเยหิ จ สพฺพตฺติเกสุ ลพฺภมานปทวเสน คณนานโย โยเชตฺวา ญาตโพฺพฯ ตตฺถ เวทนาตฺติเก เวทนากฺขนฺธสฺส อลพฺภนโต **‘‘เอกํ ขนฺธํ นิสฺสาย เทฺว ขนฺธา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สพฺพตฺถ วิเสโส ปาฬิอฏฺฐกถานุสาเรเนว ญาตโพฺพติ อยํ อนุโลมปฏิโลเม **ติกปฏฺฐานนโย**ฯ

ทุกปฏฺฐาเน ปน ‘‘เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ อโลภํ ปฏิจฺจ อโทโสฯ อโมโหฯ อโทสํ อโมหํ ปฏิจฺจ อโลโภฯ อโทโสฯ โลภํ ปฏิจฺจ โมโหฯ โมหํ ปฏิจฺจ โลโภฯ โทสํ ปฏิจฺจ โมโหฯ โมหํ ปฏิจฺจ โทโสฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ ธโมฺม อุปฺปชฺชติ…เป…. เหตู จ นเหตู จฯ นเหตุํ ปฏิจฺจ นเหตุ ธโมฺม น…เป…. เหตู จ นเหตู จา’’ติอาทินา เหตุทุเก,

‘‘สเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สเหตุโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา ฯ สเหตุกํ เอกํ ขนฺธํ…เป. … สเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจฯ อเหตุโก…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ…เป…. สเหตุโก จ, อเหตุโก จ…เป…. อเหตุกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ อเหตุโกฯ วิจิกิจฺฉาสหคตํ อุทฺธจฺจสหคตํ โมหํ ปฏิจฺจ สมฺปยุตฺตกา ขนฺธา…เป…. จิตฺตสมุฏฺฐานํฯ อาหารสมุฏฺฐาน’’นฺติอาทินา สเหตุกทุกาทีสุ จ เกนจิวิเญฺญยฺยทุกวชฺชิเตสุ สพฺพทุเกสุ ปเจฺจกํ ปฏิจฺจวาราทีสุ สตฺตสุ มหาวาเรสุ เอเกกสฺมึ ปจฺจยานุโลมาทีสุ จตูสุ นเยสุ เอกมูลกาทีหิ สพฺพวาเรหิ กุสลตฺติเก วุตฺตานุสาเรน ยถานุรูปํ วิภงฺคนโย โยเชตฺวา ญาตโพฺพฯ สพฺพสฺมิมฺปิ หิ ปฏฺฐาเน เกนจิวิเญฺญยฺยทุกํ น ลพฺภตีติ อยํ **ทุกปฏฺฐานนโย**ฯ

ทุกติกปฏฺฐาเน ปน ‘‘เหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา เหตุทุเกน สทฺธึ กุสลตฺติเก กุสลํ ปทํ โยเชตฺวา ปฏิจฺจวาราทีสุ สตฺตสุ วาเรสุ ปจฺจยานุโลมาทีนํ จตุนฺนํ นยานํ วเสน ลพฺภมานกปจฺจยา เอกมูลกาทินเยหิ ทสฺสิตา ฯ ยถา จ กุสลํ ปทํ, เอวํ อกุสลํ ปทํ, อพฺยากตญฺจ เหตุทุเกน โยเชตฺวา วุตฺตนเยน ทเสฺสตฺวา เหตุกุสลทุกติกนฺติ ฐปิตํฯ ปาฬิ ปน อติสํขิตฺตาฯ ยถา กุสลตฺติกํ, เอวํ ‘‘เหตุํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา ลพฺภมานกปทวเสน เวทนาตฺติกาทโยปิ เหตุทุเกน โยเชตฺวา เหตุเวทนทุกติกาทีนิ เอกวีสติ ทุกติกานิ ทสฺสิตานีติฯ ยถา จ เหตุทุเกน สทฺธึ ลพฺภมานกปทวเสน ทฺวาวีสติติกา โยชิตา, เอวํ สเหตุกทุกาทีหิ สเพฺพหิ สทฺธึ ปเจฺจกํ ทฺวาวีสติติกา โยเชตพฺพาฯ ปาฬิ ปเนตฺถ อิโต ปเรสุปิ สพฺพตฺถ อติสํขิตฺตาฯ เอวํ ทฺวาวีสติติเก คเหตฺวา ทุกสเต ปกฺขิปิตฺวา ทุกติกปฏฺฐานํ เทสิตนฺติ อยํ **ทุกติกปฏฺฐานนโย**ฯ

ติกทุกปฏฺฐาเนปิ ‘‘กุสลํ เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล เหตุ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติ อาทินา กุสลตฺติเกน สทฺธึ เหตุปทํ โยเชตฺวา ปฏิจฺจวาราทีสุ สตฺตสุ มหาวาเรสุ ปจฺจยานุโลมาทินยจตุกฺกวเสน ลพฺภมานกปจฺจยา เอกมูลาทีหิ สพฺพวาเรหิ ทสฺสิตาฯ ยถา เหตุปทํ, เอวํ นเหตุปทมฺปิ กุสลตฺติเกน สทฺธึ โยเชตฺวา กุสลเหตุ ติกทุกนฺติ ฐปิตํฯ ยถา จ กุสลตฺติเกน สทฺธึ เหตุทุกํ, เอวํ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ เหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติอาทินา เวทนาตฺติกาทีหิปิ ตํ โยเชตฺวา เวทนาตฺติกทุกาทีนิ เอกวีสติติกทุกาทีนิ ทสฺสิตานิฯ ยถา จ เหตุทุกํ, เอวํ สเหตุกาทโยปิ สเพฺพ ปเจฺจกํ ทฺวาวีสติยา ติเกหิ ลพฺภมานปทวเสเนว โยชิตาฯ เอวํ ทุกสตํ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา ติกทุกปฏฺฐานํ เทสิตนฺติ อยํ **ติกทุกปฏฺฐานนโย**ฯ

ติกติกปฏฺฐาเนปิ ‘‘กุสลํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา กุสลตฺติกํ เวทนาตฺติกาทีหิ สพฺพตฺติเกหิ, เวทนาตฺติกาทโย จ กุสลตฺติกาทีหิ วุตฺตนเยน โยเชตฺวา ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ เอวํ ติเกสุ เอว ติเก ปกฺขิปิตฺวา ติกติกปฏฺฐานํ เทสิตนฺติ อยํ **ติกติกปฏฺฐานนโย**ฯ

ทุกทุกปฏฺฐาเนปิ ‘‘เหตุํ สเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ สเหตุโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา เหตุทุกํ สเหตุกาทีหิ, สเหตุกญฺจ เหตุทุกาทีหิ โยเชตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนเยหิ ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ เอวํ ทุเกสุ เอว ทุเก ปกฺขิปิตฺวา ทุกทุกปฏฺฐานํ เทสิตนฺติ อยํ **ทุกทุกปฏฺฐานนโย**ฯ เอวํ ตาว อนุโลมปฏฺฐาเน –

‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกติกเญฺจว ติกทุกญฺจ;
ติกติกเญฺจว ทุกทุกญฺจ,

ฉ **อนุโลมมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ –

วุตฺตา ฉ นยา เวทิตพฺพาฯ ปจฺจยวเสน ปเนเตสุ ฉสุ เอเกกสฺมึ ปฏฺฐาเน ปจฺจยานุโลมาทีนํ จตุนฺนํ นยานํ วเสน เอเตน ปริยาเยน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตมิทํ ธมฺมานุโลมปฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ **อนุโลมปฏฺฐานนโย**ฯ

ปจฺจนียปฏฺฐาเน ปน ‘‘นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ อกุสลํ อพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ…เป.… เทฺว ขนฺธา, จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป’’นฺติอาทินา **ติกปฏฺฐาเน,** ‘‘นเหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ นเหตุํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ…เป.… จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป’’นฺติอาทินา **ทุกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นเหตุํ นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ นเหตุํ นกุสลํ อพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติอาทินา **ทุกติกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นกุสลํ นเหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล นเหตุ ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ติกทุกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นกุสลํ นสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล นสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺโต ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ติกติกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นเหตุํ นสเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ นสเหตุโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา **ทุกทุกปฏฺฐาเน** จาติ ฉสุ ปจฺจนียปฏฺฐาเนสุ อนุโลมติกปฏฺฐานาทีสุ ฉสุ ปฏฺฐาเนสุ วุตฺเตน สพฺพน ปกาเรน ปาฬินโย เวทิตโพฺพฯ อิทญฺจ กุสลาทีนํ, เหตุอาทีนญฺจ ธมฺมานํ ปจฺจยุปฺปนฺนภาวปฏิเกฺขปวเสน ปวตฺตตฺตา ธมฺมปจฺจนียปฏฺฐานํ นาม ชาตํฯ ตตฺถ หิ **นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ กุสลสฺส ปจฺจยปฏิเกฺขโปฯ **นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชตี**ติ กุสลสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนภาวปฏิเกฺขโปฯ ตถา ‘‘อกุสลํ อพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ…เป.… อกุสลา, อพฺยากตา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวมาทินา นเยเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวเมตฺถ ปจฺจนียปฏฺฐาเน –

‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกติกเญฺจว ติกทุกญฺจ;
ติกติกเญฺจว ทุกทุกญฺจ,
ฉ **ปจฺจนียมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ –

วุตฺตา ฉ นยา เวทิตพฺพาฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถาปิ เอเกกสฺมึ ปจฺจยานุโลมาทีนํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ นยานํ วเสน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตมิทํ ธมฺมปจฺจนียปฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพนฺติ อยํ **ปจฺจนียปฏฺฐานนโย**ฯ

อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐาเน ปน ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาฯ กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป’’นฺติอาทินา **ติกปฏฺฐาเน,** ‘‘เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา **ทุกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘เหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ทุกติกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘กุสลํ เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล นเหตุ ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ติกทุกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘กุสลํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล นสุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ติกติกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘เหตุํ สเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นเหตุ นสเหตุโก ธมฺโม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ทุกทุกปฏฺฐาเน** จ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สพฺพน ปกาเรน ปาฬินโย เวทิตโพฺพฯ อิทํ กุสลาทีนํ ธมฺมานํ ปจฺจยตฺตํ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา ปจฺจยุปฺปนฺนานํ กุสลาทิภาวปฏิเกฺขปวเสน ปวตฺตตฺตา ธมฺมานุโลมปจฺจนียปฏฺฐานํ นาม ชาตํฯ ตตฺถ หิ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ กุสลสฺส ปจฺจยภาววิธานํฯ **นกุสโล ธ**

โมฺม อุปฺปชฺชตีติ กุสลสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนภาวนิวารณํ, ตสฺมา ‘‘กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป’’นฺติอาทินา วิสฺสชฺชนํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติ เอวเมตฺถ อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐาเน –

> ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
> ทุกติกเญฺจว ติกทุกญฺจ;
> ติกติกเญฺจว ทุกทุกญฺจ,
> ฉ **อนุโลมปจฺจนียมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ –

วุตฺตา ฉ นยา เวทิตพฺพาฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถาปิ เอเกกสฺมิํ ปจฺจยานุโลมาทีนํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ นยานํ วเสน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตมิทํ ธมฺมานุโลมปจฺจนียปฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพนฺติ อยํ **อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐานนโย**ฯ

ปจฺจนียานุโลมปฏฺฐาเน ‘‘นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม…เป.… นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา **ติกปฏฺฐาเน,** ‘‘นเหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ทุกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นเหตุํ นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ อกุสโล ธโมฺม…เป.… เหตุ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชตีติ’’อาทินา **ทุกติกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นกุสลํ นเหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล เหตุ ธโมฺม…เป.… อพฺยากโต เหตุ ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ติกทุกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นกุสลํ นสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม…เป.… อพฺยากโต สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ติกติกปฏฺฐาเน** จ, ‘‘นเหตุํ นสเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ สเหตุโก ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา **ทุกทุกปฏฺฐาเน** จ, เหฏฺฐา วุเตฺตน ปกาเรน ปาฬินโย เวทิตโพฺพฯ อิทญฺจ กุสลาทิธมฺมานํ ปจฺจยตฺตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เตสํ ปจฺจยุปฺปนฺนภาวอปฺปฏิเกฺขปวเสน ปวตฺตตฺตา ธมฺมปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานํ นาม ชาตํฯ ตตฺถ **นกุสลํ ธมฺม**นฺติ กุสลสฺส ปจฺจยภาวนิวารณํฯ **อกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี**ติ อกุสลสฺส อุปฺปตฺติวิธานํฯ กุสลํ ปน ปฏิจฺจ กุสลสฺส อุปฺปตฺติอภาวโต ‘‘กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติ อวตฺวา ‘‘อกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติ ลพฺภมานปทวเสน วุตฺตํฯ กุสลํ, หิ อกุสลํ, อพฺยากตํ วา สหชาตปจฺจยํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาโน กุสโล นาม นตฺถิ, ตสฺมา อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ วเสน เทสนา กตาฯ เอวมญฺญตฺถฯ เอวเมตฺถ ธมฺมปจฺจนียานุโลมปฏฺฐาเน –

> ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
> ทุกติกเญฺจว ติกทุกญฺจ;
> ติกติกเญฺจว ทุกทุกญฺจ,
> ฉ **ปจฺจนียานุโลมมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ –

วุตฺตา ฉ นยา เวทิตพฺพาฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถาปิ ติกปฏฺฐานาทีสุ เอเกกสฺมิํ ปจฺจยานุโลมาทีนํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ นยานํ วเสน เอเกน ปริยาเยน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตมิทํ ธมฺมปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพนฺติ อยํ **ปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานนโย**ฯ

เอวมิทํ ภควตา อนุโลมปฏฺฐานาทีสุ จตูสุ เอเกกสฺมิํ ปฏฺฐาเน ติกทุกาทีนเญฺญว ฉนฺนํ ฉนฺนํ นยานํ วเสน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตํ สมนฺตปฏฺฐานมหาปกรณํ เทสิตํฯ ปจฺจยวเสน ปเนเตสุ จตุวีสติยา ปฏฺฐาเนสุ เอเกกสฺมิํ ปจฺจยานุโลมาทีนํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ นยานํ วเสเนตํ ฉนฺนวุตินยปฏิมณฺฑิตํ โหติ, ธมฺมวเสเนว เจตํ ปกรณํ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานํ วุตฺตนฺติ อยเมตฺถ วิภงฺคนโยฯ

โมหวิเจฺฉทนิยา อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนาย

ปฏฺฐานมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

๑. มาติกายาภิธมฺมสฺส, อารทฺธา อตฺถวณฺณนา;
โมหวิเจฺฉทนี นาม, ยา สา นิฏฺฐมุปาคตาฯ

๒. นิฏฺฐํ ยถายํ สมฺปตฺตา, ลชฺชีหิ อภิปตฺถิตา;
สเพฺพ นิฏฺฐํ ตถา สนฺตา, สเมนฺตุ สุมโนรถาฯ

๓. โย คมฺภีโร สสาทีนํ, สมุโทฺทว ภยาวโห;
กาเลสฺมิํ ธีมตญฺจาปิ, อปิ คนฺถาวโลกเนฯ

๔. ปฐมนฺตรธานสฺส, อภิธมฺมสฺส ตสฺส ยํ;
สิลาเลขา นิธีนํว, ธมฺมตฺถานํ ปกาสิกาฯ

๕. นาวา วิย สมุทฺทสฺส, สุโขตรณปทฺธติ;
ปาฬิอฏฺฐกถา เจสา, ปริสุทฺธา อนากุลาฯ

๖. นยโตปิ อวิกฺกิณฺณา, อสํกิณฺณา นิกายโต;
ยโต สกฺกจฺจ โสตพฺพา, สทฺธมฺมฏฺฐิติยา สตาฯ

๗. สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน, อนตฺตุกฺกํสนาทิโต;
มยาปิ วณฺณยเนฺตน, รจิตา สุทฺธเจตสา;
เตตฺติํสภาณวาราย, ปริมาเณน ตนฺติยาฯ

๘. มาติกาวณฺณนา ยา สา, ยาว นิฏฺฐํ ยถาพลํ;
สพฺพตฺถสงฺคหา เอสา, อนากุลปทกฺกมาฯ

๙. ยํ ปตฺตํ กุสลํ เตน, ปตฺวา สโมฺพธิมุตฺตมํ;
นิฏฺฐํ ปาเปยฺยมขิเล, ปาณิโน หิตเจตสาฯ

๑๐. นานาชนาธิรมณียตรสฺส,
โจฬรฏฺฐสฺส ภารมธิวาหกุลนฺธรสฺส;
กาเวริปูตสลิเลน หิตาลยสฺส,
ราชาธิราชวรวํสสุปีณิตสฺสฯ

๑๑. มชฺฌมฺหิ โจฬกกลงฺกนิเภน มคฺคํ,
ปูรํ วิสาลวิภเวหิ มหากุเลหิ;
ปาการจกฺกปริขาหิ จ โคปุเรหิ,
ยุตฺตํ ชนากุลสุสชฺชิตราชมคฺคํฯ

๑๒. สพฺพูปโภคปริโภคธเนหิ นานา-
วเณฺณหิ ปุณฺณวิวิธาปณิเกหิ โสภํ;
โจฬ๎าธินาคปุรนนฺทนนาถภูตํ,
เย ตตฺถ โสคตวิหารวราภิรามาฯ

๑๓. เตสํ มุเข ชนมโนหรสตฺถุพิมฺพ-
สมฺภาวิเต มหติ สชฺชนมานนีเย;
วิชฺชาลเยหิ อุทยาจลสนฺนิเภหิ,
เกลาสกูฏสิขโรปมเจติเยหิฯ

๑๔. ปาสาทหมฺมิยวเรหิ จ มณฺฑเปหิ,
ชมฺพมฺพตาลปนสาทิตราวลีหิ;
นโนฺทปนนฺทภุชคสฺส วรสฺส โภค-
จกฺกาวลีสมสุธากตโคปุเรหิฯ

๑๕. ยุเตฺต วิสาลสิกตาสิตมาฬ๎เกหิ,
ยุเตฺต สุสีลยติสงฺฆนิเสวิตมฺหิ;
กลฺยาณกมฺมนิรเตหิ หฏฺปหาเร,
นาคชฺชุนวฺหยวิหารวเร วสโนฺตฯ

๑๖. นาเมน โย ธุตธรคฺคสมานนาโม,
จโนฺทว ปากฏุนโภทิตวีตปโณฺญ;
สตฺถนฺตเรสุ นิปุโณ ปิฏกตฺตเย จ,
วาทีภยูถวิปิเน มิคราชลีโลฯ

๑๗. โย สาคโรว น วิลงฺฆติ สีลเวล-
มปฺปิจฺฉตาทิคุณสารวิภูสิตโตฺต;
โชเตติ สาสนมลํ นิขิลํ ชหโนฺต,
สกฺกจฺจ ธมฺมวินยํ ปริทีปยโนฺตฯ

๑๘. เตนาภิธมฺมปิฏกณฺณววิปฺปกิณฺณ-
สารตฺถรตฺนนิกเรว สมุทฺธริตฺวา;
สมฺมาปชานคฬ๎ลงฺกรณาย **โมห-
วิเจฺฉทนี** วิรจิตา รตนาวลี ยาฯ

๑๙. สายํ ปภาสตุ สุกิตฺติวิราชมานา,
ธเมฺมสุ โมหติมิรํ วินิหจฺจ สมฺมา;
อาภาตุ ตาว ชินสาสนโชติ ยาว,
วตฺติสฺสติสฺส ชนตาหิตมาวหนฺตีฯ

อิติ โจฬ๎รเฏฺฐ **มหากสฺสปเตฺถเรน** วิรจิตา

โมหวิเจฺฉทนี นาม

อภิธมฺมมาติกตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ